

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA

CASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED V NITRE

REDAKTOR ANTON TOČIK

Vychádza dva razy do roka, strán 480, ročné predplatné Kčs 120,—

Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA

ЖУРНАЛ ИНСТИТУТА АРХЕОЛОГИИ СЛОВАЦКОЙ АКАДЕМИИ НАУК В НИТРЕ

РЕДАКТОР АНТОН ТОЧИК

Выходит два раза в год на 480-ти страницах, подписная цена Кчс 120,—

Редакция: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA

ZEITSCHRIFT DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES

DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN IN NITRA

SCHRIFTFLEITER ANTON TOČIK

Erscheint zweimal jährlich auf 480 Seiten, Bezugspreis Kčs 120,—

Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

XII-2, 1964

Hlavný redaktor:

ANTON TOČÍK

Redakčná rada:

Vojtech Budinský-Krička, Ján Dekan, Božena Filová, Bohuslav Chropovský,
Ludmila Kraskovská, Josef Poulik a Peter Ratkoš

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

XII-2

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

1964

OBSAH 1. ČÍSLA

Pavúk Juraj	
Grab des Zeliezovce-Typus in Dvory nad Žitavou	5
Hrob železovského typu v Dvoroch nad Žitavou	65
Lichardus Ján — Vladár Jozef	
Zu Problemen der Ludanice-Gruppe in der Slowakei	69
K problémom ludanickej skupiny na Slovensku	157
Němejcová-Pavúková Viera	
Sídlisko boľerázskeho typu v Nitrianskom Hrádku	163
Siedlung der Boleráz-Gruppe in Nitriansky Hrádok	230
Berciu Dumitru	
Quelques données préliminaires concernant la civilisation de Cernavoda	269
Zprávy a recenzie	
Dr. Ludmila Kraskovská šesťdesiatročná (D. Bialeková)	281
Dr. János Tóth-Kurucz 85-ročný (M. Dušek)	282
Nándor Kalicz, Die Pécelér (Badener) Kultur und Anatolien (E. Neustupný)	283
J. K. Černýš, K istorii naselenija eneolitického vremeni Srednego Pridnestrovia (J. Pavúk)	285

OBSAH 2. ČÍSLA

Šiška Stanislav	
Pohrebisko tiszapolgárskej kultúry v Tibave	293
Gräberfeld der Tiszapolgár-Kultur in Tibava	352
Vladár Jozef	
K niektorým otázkam začiatkov doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku	357
Zu einigen Fragen über die Anfänge der Bronzezeit in der Südwestslowakei	387
Kolníková Eva	
Nález rímskeho aes grave s keltskými mincami v Nitre	391
Fund eines römischen Aes grave gemeinsam mit keltischen Münzen in Nitra	402
Kolník Títus	
Honosné spony mladšej doby rímskej vo svetle nálezov z juhozápadného Slovenska	409
Prunkfibeln der jüngeren Kaiserzeit im Lichte der südwestslowakischen Funde . . .	439
Bialeková Darina — Pieta Karol	
Zisťovací výskum v Hradci, okres Prievidza	447
Probegrabung in Hradec, Bezirk Prievidza	462
Polla Belo	
Stredoveký hrádok v Obišovciach	467
Eine mittelalterliche Burg in Obišovce	484

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied

Ročník XII-2, 1964

Vydalo v Bratislave roku 1964

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Vychádza dva razy do roka. Ročné predplatné Kčs 120,—

Hlavný redaktor dr. Anton Točík

Redakcia časopisu: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad.

Technický redaktor O. Betko

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo námestie 48, Bratislava. Možno tiež objednať na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, odd. vývozu tlače, Jindřišská 14, Praha 1.

Vytlačili Tlačiarne Slov. nár. povstania, n. p., Martin. Výmer PK HSVZ

čís. 18560/52-IV 2. — V-15*41375

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964

Cena viaz. Kčs 60,—

POHREBISKO TISZAPOLGÁRSKEJ KULTÚRY V TIBAVE

STANISLAV ŠIŠKA

K rozpoznaníu tiszapolgárskej kultúry na východnom Slovensku došlo až v poslednom desaťročí predovšetkým zásluhou K. A n d e l a, pracovníka Archeologického ústavu SAV, ktorý uskutočnil v rokoch 1953—1954 rozsiahly prieskum Východoslovenskej nížiny. Pri tomto prieskume získal závažný materiál, ktorý je dnes základom a často i jediným prameňom pri štúdiu určitých období praveku východného Slovenska.¹ K najvýznamnejším výsledkom prieskumu patrí nepochybne objav novej lokality s tiszapolgárskou keramikou v Tibave (okres Michalovce),² kde sa v polohe Hrun za cintírom hlbokou orbou a neskoršie aj rigolovaním narušili početné sídliskové a hrobové objekty. Črepy a kamenná i medená industria poukazovali nielen na bohatosť lokality, ale aj na prítomnosť kultúrnej skupiny, známej doteraz u nás iba zo starších ojedinelých nálezov z Lúčok pri Michalovciach. Pretože hrozila možnosť, že poľnohospodárskymi prácami sa zničí celá lokalita, pristúpil Archeologický ústav SAV v rokoch 1955—1956 k záchrannému výskumu zvyšujúcej, pomerne zachovalej časti pohrebiska v Tibave a v roku 1957 i k výskumu neďalekého sídliska. Obidva výskumy viedol K. A n d e l.

Pretiahnutá vyvýšenina, na ktorej sa nachádza pohrebisko i sídlisko, leží na severnom okraji Východoslovenskej (Potiskej) nížiny pod južným úpäťm pohoria Vihorlat, výbežku karpatského oblúka. Kopec s relatívnou výškou 5 metrov a dlhý 600 metrov je z väčšej časti obklopený močaristými lúkami a tvorí vlastne inundačný ostrov, vyhľadávaný človekom vo viacerých obdobiach praveku. Okrem prevládajúcich tiszapolgárskych nálezov prišlo sa počas výskumu na paleolitickú vrstvu s početnou kamennou industriou a na menej významné sídliskové objekty z doby halštatskej a rímskej. Samotné pohrebisko bolo na východnom svahu vyvýšeniny, avšak preskúmať sa podarilo len jeho okrajovú časť, pretože ďalšiu plochu zaberal novozalo-

žený vinohrad. Výskum sa uskutočnil vo dvoch etapách: v prvej etape — roku 1955 — sa preskúmala hlavná časť pohrebiska s pätnástimi, väčšinou bohatými hrobmi, kým v druhej etape — roku 1956 — bola odkrytá väčšia plocha po oboch stranách predchádzajúceho výkopu, pričom sa zistilo ďalších 26 hrobov a štyri sídliskové objekty; prebádala sa i paleolitická vrstva. Pri označení hrobov vychádzame z pôvodnej evidencie; hroby označené v menovateli číslom 55 (napr. hrob 1/55) sú z výskumu roku 1955 a hroby s číslom 56 v menovateli z výskumu v nasledujúcom roku. Výskum sídliska na vrchole kopca, vo vzdialenosti asi 200 metrov od pohrebiska, uskutočnil sa v roku 1957 a bude spracovaný na inom mieste.

O výsledkoch výskumu z rokov 1955—1956 bola už odborná verejnosť viackrát informovaná. Problematikou paleolitického osídlenia lokality sa vo viacerých prácach zaoberal L. B á n e s z, ktorý odkryl paleolitickú vrstvu a viaceré sídliskové objekty z tejto doby.³ Hneď po predbežnom spracovaní materiálu z prvej etapy výskumu pohrebiska uverejnil K. A n d e l informatívnu zprávu s typologickými tabuľkami nálezov, čím sprístupnil podstatnú časť materiálu odbornej verejnosti.⁴ Vo svojej nasledujúcej práci zaoberal sa niektorými osobitými stránkami tibavského pohrebiska, najmä otázkami sociálno-ekonomického rázu, vyplývajúcimi z jednotlivých nálezov; zároveň poukázal na niektoré kultúrne prúdy, ktoré sa podieľali na vzniku tiszapolgárskej kultúry u nás.⁵ S poznaním materiálnej náplne tiszapolgárskej kultúry sa mohol prehodnotiť aj ďalší zberový materiál z územia východného Slovenska a najmä staršie hrobové nálezy z Lúčok,⁶ ktoré sa do toho času pre nedostatok analógií zaraďovali k bodrogereszturskej kultúre.⁷

Nálezy z Tibavy dosvedčujú závažné postavenie tiszapolgárskej kultúry vo vývoji východoslovenského eneolitu, najmä v súvislosti s rozšírením medenej industrie. Doteraz najvýznamnejšie zhodno-

tenie tiszapolgárske nálezov z východného Slovenska obsahuje syntetická práca I. Kutzianovej o tiszapolgárskej kultúre; autorka na základe publikovaného materiálu z Tibavy a Lúčky vyčlenila osobitnú zložku tejto kultúry a označila ju ako *skupinu Lúčky*.⁸ Zároveň sa pokúsila o určenie dvoch období tibavského pohrebiska: rozoznávajú vlastnú tiszapolgársku fázu a fázu reprezentovanú už bodrogkereszturskou keramikou. Pretože mala k dispozícii len neúplný materiál bez jednotlivých hrobových celkov, opierala sa o súkromné informácie K. Andela o nálezoch bodrogkereszturských črepov v blízkosti pohrebiska, z čoho usúdila, že črepy dokladajú aj prítomnosť bodrogkereszturských hrobov. Jej delenie spočíva preto len na predpokladanom pokračovaní pohrebiska a jeho prechodu do mladšieho obdobia. Veľkou zásluhou spomenutej bádatelky je, že začlenila tiszapolgársku kultúru, a tým aj jej východoslovenskú skupinu do celkového rámca karpatského eneolitu. Z toho dôvodu poukážeme predovšetkým na osobitý charakter východoslovenskej zložky tiszapolgárskej kultúry, na vnútorný vývoj a na jej začiatky, ktoré práve na tibavskom pohrebisku môžeme najlepšie sledovať. Zároveň prinášame opis materiálu z obidvoch etáp výskumu pohrebiska, z prevažnej časti i jeho kresbovú dokumentáciu a opis sídliskových objektov, ktoré sa zistili pod mladšími hrobmi. Ku komplexnému zhodnoteniu pohrebiska a tiszapolgárskej kultúry na Slovensku sa mienime vrátiť po spracovaní sídliskového materiálu z Tibavy a z prebiehajúceho výskumu sídliska v Lúčkach.

Na rozdiel od I. Kutzianovej, ktorá označuje východoslovenské nálezy termínom *skupina Lúčky*, používame v článku názov *skupina Lúčky-Tibava*. Robíme tak z nasledujúcich dôvodov: Materiál z pohrebiska v Lúčkach patrí k najstarším nálezom tiszapolgárskej kultúry na Slovensku (našiel sa koncom minulého storočia), ale predstavuje len niekoľko keramických tvarov, ktoré vonkoncom nevystihujú celkovú náplň spomenutej kultúry. Navyše nálezy patria len mladšej fáze. V Tibave však môžeme sledovať celý vývoj tiszapolgárskej kultúry od jej najstaršej fázy až po najmladšiu, pričom materiál predstavuje také bohatstvo keramiky a kamennej, medenej i zlatej industrie, aké nemáme doložené na žiadnej inej lokalite z tohto obdobia. Okrem toho materiál z Tibavy pochádza zo systematického výskumu, pri ktorom sa mohli sledovať všetky nálezové okolnosti a o autentičnosti nálezov niet pochýb. Skúsenosť ukazuje, že nie je účelné meniť názvy jednotlivých kultúr alebo kultúrnych skupín, lebo to vnáša do literatúry určité nedoro-

zumenia. Preto ponechávame označenie *Lúčky*, ktoré má vyjadrovať prvotnosť nálezov tohto druhu na území Slovenska a pridávame označenie *Tibava*, ktoré reprezentuje rozmanitosť materiálnej náplne, celkovú dĺžku trvania a lokálny charakter východoslovenskej zložky tiszapolgárskej kultúry.

Nálezová zpráva má dve časti: I. Sídliskové objekty zistené pod hrobmi z mladšej fázy pohrebiska, II. Pohrebisko.

I. Sídliskové objekty

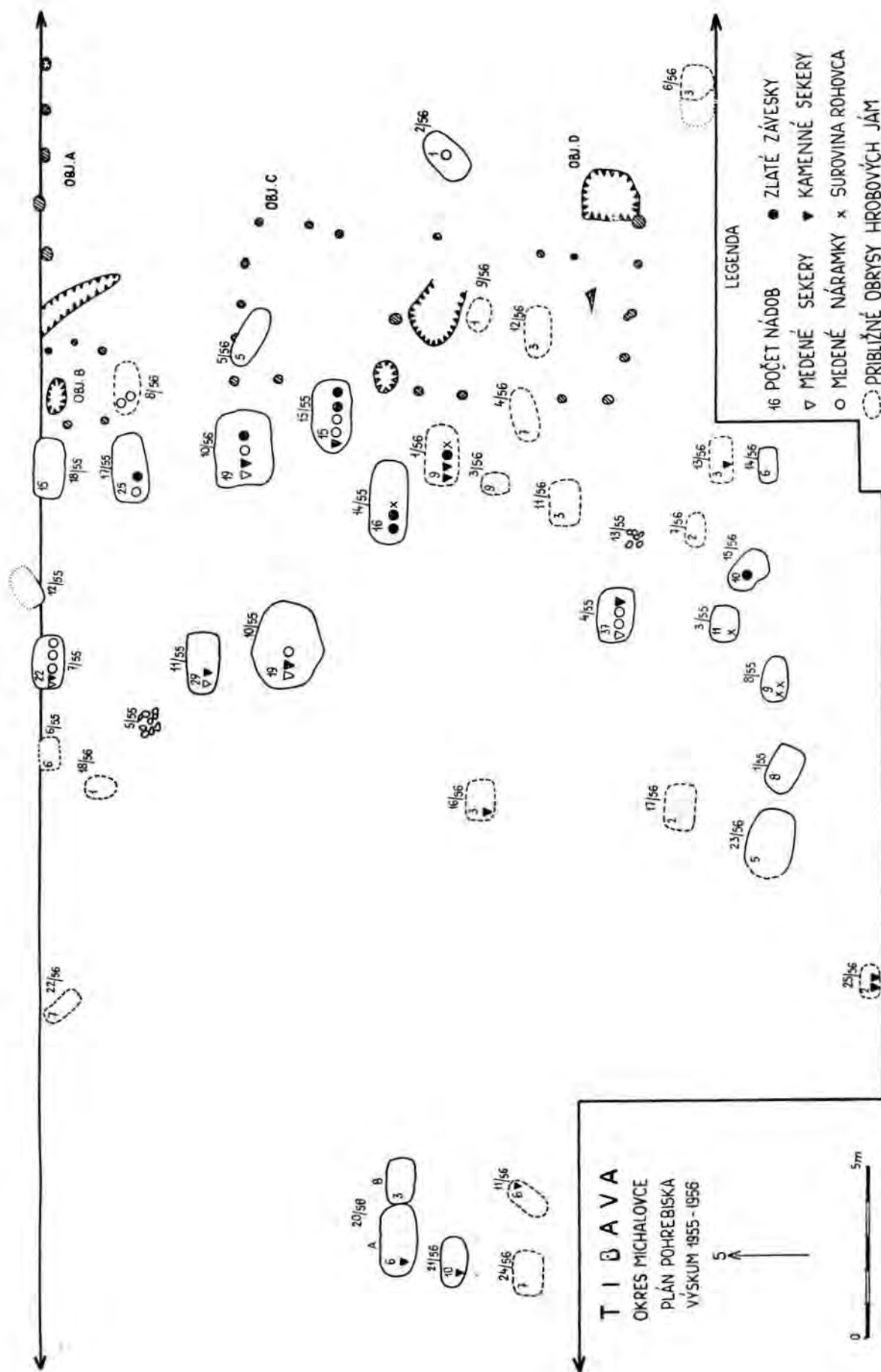
Objekt A. Na severnom okraji sond XII/1-XIV/1 zistil sa rad piatich kolových jamiek o priemere 20–30 cm, hlbokých 20–60 cm; jamky išli rovnobežne so stenou sond a celý objekt zasahoval do vinice.

Objekt B. V sondách XV/1-XVI/1 zistilo sa päť kolových jamiek o priemere 20–25 cm, hlbokých 15–22 cm. Jamky patrili väčšiemu nadzemnému sídliskovému objektu, ktorý (podobne ako objekt A) zasahoval do vinice. Pri východnej strane chaty bol úzky žlab, vyplnený popolavou zemínou a drobnými uhlíkmi.

Objekt C. Päť metrov južne od objektu A rozpoznala sa v sondách XIV–XVI pravouhlá obdĺžniková nadzemná chata s kolovou konštrukciou, rozmery 4,50×11,5 m, dlhšou osou bola orientovaná v smere S–J. Ujšie steny chaty boli približne rovnobežné s radom kolových jamiek objektu A. Osemnásť kolových jamiek po obvode chaty malo priemer 20–40 cm, ich hĺbka sa pohybovala v rozmedzí 25–45 cm; výplň tvorili ojedinelé uhlíky, v niektorých prípadoch kalcinované kostičky a drobné, málo výrazné črepy. V strede chaty bola plytká, nepravidelne oválna jama. Obsahovala dva oválne prehlbené žarnovy a menšie nevýrazné črepy. V tesnej blízkosti jamy sa zistila väčšia kolová jama a v nej plochý kameň. Jej umiestnenie v centre chaty súvisí s celkovou konštrukciou obydľia. Druhá oválna jama (Ø 75×110 cm) pri východnej strane chaty mala vo výplni popolovitú zeminu premiešanú s uhlíkmi, drobné úlomky prepálenej hliny, črepy tiszapolgárskeho rázu a odštep rohovca. Črepový materiál poznáme iba z opisu a pre datovanie objektu i celého sídliska je preto zvlášť dôležité prekrytie chaty hrobmi 4, 5, 9 a 12/56.

Objekt D. Pri juhovýchodnom kúte chaty C bola nepravidelná kruhová jama s priemerom 150 cm, šikmé steny šli do hĺbky 90 cm. Po obvode dna jamy i na jej stranách našli sa väčšie kamene, vo výplni boli črepy, dlhá čepeľ a odštep z rohovca, zlomok prepáleného parohu, drobné kalcinované kostičky a ojedinelé uhlíky. Podľa týchto nálezov môžeme objekt považovať za deštrukciu pece alebo ohníska; kolová jamka pri juhozápadnom kúte jamy svedčí o zastrešení.

Ako vidno z celkového plánu výskumu (obr. 1), hlavná časť pohrebiska je v bezprostrednej blízkosti sídliskových objektov, patriacich podľa nepočítaného materiálu tiszapolgárskej kultúre. Superpozícia spomínaných hrobov nad obdĺžnikovou chatou C datuje jej príslušnosť k staršiemu obdobiu. Z nálezovej zprávy je zrejmé, že ojedinelé črepy sídliskovej keramiky nachádzali sa takmer po celej ploche po-

Obr. 1. Tibava. Celkový plán pohrebiska,

hrebiska. Príslušnosť črepov k sídlisku, a teda i k staršej fáze tiszapolgarskej kultúry je však otázna, pretože tvoria nevýraznú skupinu nálezov a neumožňujú bližší rozbor. Štruktúrou materiálu sa ničím nelíšia od hrobovej keramiky a je možné, že patria k nej, lebo hlboká orba narušila značnú časť hrobov a mohlo dôjsť k pomiešaniu so sídliskovým materiálom. Pokiaľ nie je bezpečne zistená patričnosť nálezov k jednotlivým sídliskovým objektom, nie je správne, najmä v rámci jednej kultúry, vyvodzovať chronologické závery. Pri datovaní pohrebiska sa budeme preto opierať iba o dokázanú superpozíciu spomenutých hrobov. Pre vzájomnú synchronizáciu hrobových a sídliskových objektov je dôležitá skutočnosť, že sídliskové objekty sa nenašli vo východnej časti pohrebiska; táto okolnosť podporuje predpoklad, že východná skupina hrobov (hroby 19–21, 24/56), ako aj niektoré ďalšie hroby boli súčasne so sídliskom. Relatívne malá vzdialenosť hrobov od sídliska alebo aj ich umiestenie priamo na ňom sú bežným javom takmer v celom praveku. K otázkam jednotlivých sídliskových typov obydli i keramiky roztrúsenej na ploche pohrebiska bude možné s väčšou istotou vyjadriť sa až po spracovaní materiálu zo sídliska, vzdialeného asi 200 metrov.

II. Pohrebisko

Hrob 1/55. Obdĺžniková hrobová jama s rozmermi 100×160 cm rozpoznala sa až pri dne v hĺbke 40 cm podľa tenkej popolovitej vrstvy; orientácia JV–SZ. Kostra sa nezistila. Na dne hrobu boli ojedinelé drobné kalcinované kostičky a hrudky červeného farbiva, na juhovýchodnom okraji hrobu sa zistila plytká jamka o priemere 60 cm. Výplň tvorila popolovitá zemina a sklovina zubov. Po obvode jamky boli tri nádoby, na opačnej strane hrobu torzá šiestich nádob, prostredná časť bez nálezov.

1. Tenkostenná kónická šálka so slabo roztvoreným okrajom a konkávnym dnom; pod lomom je rad malých polguľovitých výčnelkov; v 6,3 cm, Ø ústia 11 cm, Ø dna 2,5 cm (obr. 10: 4).

2. Vázovitá nádobka s roztvoreným ústím, ktoré je zdobené štyrmi malými pásikovými úškami, pod baňatosťou sú štyri okrúhle výčnelky; v 6,5 cm, Ø ústia 7 cm, Ø dna 2,3 cm (obr. 10: 2).

3. Súdkovitý pohár so štyrmi krátkymi nôžkami; pod stenčným okrajom sú dva hrotité prevŕtané výčnelky; v 9 cm, Ø ústia 9,5 cm, Ø dna 4,5 cm (obr. 10: 1).

4. Nízka kónická pokrývka s mierne prehnutými stenami, valcovité držadlo má vrchnú časť ulomenú; na spodnom obvode je zdobená radom polguľovitých výčnelkov, tri trojice podobných výčnelkov sú v polovičnej výške; v 7 cm, Ø spodnej časti 15,5 cm (obr. 10: 3).

5. Hrncovitá nádoba so slabo profilovanými stenami, pod okrajom a na vydutí sú štyri hrotité, z dvoch strán stlačené výčnelky; v 15 cm, Ø ústia 18,5 cm, Ø dna 9 cm (obr. 10: 5).

6. Črepy z vázovitej nádoby s vysokým roztvoreným ústím; na okraji boli nízke tenkostenné úšká.

7. Črepy z menšej baňatej šálky.

8. Hrubé črepy z hrncovitej nádoby.

9. Črepy z vysokej dutej nôžky s priemerom asi 10 cm; misa, ktorej nôžka patrila, sa nezachovala.

10. Čepeľ z rohovca; d 11 cm.

Hrob 2/55 predstavoval len malé zoskupenie črepov a v pôvodnej nálezovej zpráve sa spomína ako neistý.

Hrob 3/55. Hrobová jama s rozmermi 90×100 cm sa rozpoznala až po vyzdvihnutí milodarov v hĺbke 40 cm; orientácia V–Z. Na dne bola tenká popolovitá vrstva, kostra sa nezistila. Zlomok čepele a všetkých jedenásť nádob bolo v jednej skupine, zo zásypu hrobu je veľký kus rohovca.

1. Hlboká kónická misa s valcovitým ústím a slabo vyhnutým okrajom, na lome sú štyri hrotité výčnelky; v 11,5 cm, Ø ústia 15 cm, Ø dna 4,5 cm (obr. 9: 4).

2. Baňatá šálka so slabo roztvoreným okrajom, pod baňatosťou sú štyri hrotité výčnelky; v 7,2 cm, Ø ústia 10 cm, Ø dna 4,2 cm (obr. 9: 1).

3. Dvojkónická šálka so slabo roztvoreným okrajom, pod ktorým sú stopy po výčnelkoch; v 6,5 cm, Ø ústia 8 cm, Ø dna 4,5 cm (obr. 9: 6).

4. Pohár so slabo zaoblenými stenami a mierne roztvoreným okrajom; v 6,5 cm, Ø ústia 8 cm, Ø dna 4,5 cm (obr. 9: 5).

5. Nízka baňatá šálka so slabo roztvoreným okrajom; v 4 cm, Ø ústia 6 cm, Ø dna 2 cm (obr. 9: 2).

6. Hrubo vypracovaná baňatá mística – hračka; v 4 cm, Ø ústia 6,5 cm, Ø dna 2,5 cm.

7. Črepy z vysokej, v spodnej časti zvonovite roztvorenej dutej nôžky, zdobenej kruhovými otvormi; misa, ktorej nôžka patrila, sa nezachovala.

8. Fragment hornej časti kónickej pokrývky, pôvodné guľovité držadlo bolo krížovite prevŕtané.

9–11. Črepy z troch menších šálok.

12. Zlomok úzkej rohovcovej čepele; d 3 cm (obr. 9: 3).

Hrob 4/55. Obrýsy obdĺžnikovej hrobovej jamy s rozmermi 110×170 cm sa rozpoznali len pri dne podľa popolovitej vrstvy. Dno v hĺbke 55 cm. Z kostry sa zachoval len zlomok kosti v medenom náramku. Orientáciu kostry – V–Z – určujeme podľa rozloženia nálezov a voľnej plochy medzi nimi. Bohatý inventár (37 nádob) bol umiestnený v skupinách vo východnej a západnej časti hrobu, menšia skupina nádob sa zistila v jej južnej časti. Na východnom okraji voľnej plochy bol medený sekeromlat, kamenná sekerka, dva zlomky medeného náramku, skupina šiestich čepeľí a rohovcová surovina, v prostrednej časti medený náramok a štyri rohovcové čepele. V zásype hrobovej jamy sa našli tri hlinené valcovité závesky.

1. Plytká oblá misa so slabo roztvoreným okrajom a dutou nôžkou, pod najväčšou baňatosťou má štyri hrotité výčnelky; vysoká nôžka je slabo profilovaná, v spodnej časti zvonovite roztvorená a pri spojení s misou slabo vydutá; výška nádoby 32,5 cm, Ø ústia 23,5 cm, výška nôžky 22 cm, Ø nôžky 10,2 cm (obr. 7: 28).

2. Veľká kónická misa so slabo roztvoreným okrajom, má štyri lalokovité výčnelky a v polovici výšky štyri plné úšká; v 12 cm, Ø ústia 25 cm, Ø dna 11 cm (obr. 7: 27).

3. Hlboká misa, ktorej spodná kónická časť prechádza v polovici výšky vo valcovité hrdlo so slabo roztvoreným okrajom; pod lomom sú štyri lalokovité výčnelky; na nádobe sa čiastočne zachoval pôvodný čierne vyleštený povrch; v 10,5 cm, Ø ústia 15,5 cm, Ø dna 3 cm (obr. 7: 9).

4. Hlboká baňatá šálka so slabo roztvoreným okrajom, na rozhraní hrdla a tela nádoby sú štyri hrotité prevítané výčnelky, ďalšie štyri polguľovité výčnelky sú pod baňatosťou; v 7,6 cm, Ø ústia 9,2 cm, Ø dna 3,8 cm (obr. 7: 15).

5. Malá baňatá šálka so slabo roztvoreným ústím, v polovici výšky sú štyri hrotité výčnelky; v 5 cm, Ø ústia 9,2 cm, Ø dna 3,8 cm (obr. 7: 8).

6. Podobná baňatá šálka s roztvoreným ústím, v polovici výšky má štyri hrotité výčnelky; v 6,5 cm, Ø ústia 11,5 cm, Ø dna 2,7 cm (obr. 7: 12).

7. Hlboká baňatá šálka so slabo roztvoreným ústím, pod baňatosťou sú štyri tupé výčnelky; v 6,7 cm, Ø ústia 9,5 cm, Ø dna 2,3 cm (obr. 7: 2).

8. Malá dvojkonická šálka so zaobleným lomom, pod baňatosťou sú tri polguľovité výčnelky; v 6,4 cm, Ø ústia 9,5 cm, Ø dna 2,3 cm (obr. 7: 5).

9. Vysoká váza s valcovitým hrdlom; na okraji ústia má dva zvislé pretiahnuté výčnelky a na rozhraní hrdla a tela nádoby dva prevítané hrotité výčnelky, štyri podobné výčnelky sú na najväčšej baňatosť: v 15 cm, Ø ústia 9 cm, Ø dna 4,2 cm (obr. 7: 16).

10. Putňovitá nádoba s vysokým, výrazne oddeleným hrdlom a slabo roztvoreným okrajom; členenie hrdla a tela nádoby zdôrazňujú štyri menšie polguľovité výčnelky, ďalšie dva veľké prevítané výčnelky sú pod najväčšou baňatosťou; v 30 cm, Ø ústia 14,5 cm, Ø dna 9 cm (obr. 7: 26).

11. Nízka baňatá váza s krátkym, široko roztvoreným hrdlom a konkávnym dnom, spodná časť vázy sa výrazne zužuje; na pleciah a pod baňatosťou sú štyri hrotité výčnelky; v 12 cm, Ø ústia 11,5 cm, Ø dna 2,8 cm (obr. 7: 22).

12. Nízka baňatá vázička s výrazne oddeleným, lievikovite roztvoreným hrdlom; pod baňatosťou sú štyri pretiahnuté výčnelky; v 7 cm, Ø ústia 6,5 cm, Ø dna 3 cm (obr. 7: 10).

13. Malá baňatá vázička so slabo roztvoreným okrajom, pod ktorým sú štyri hrotité výčnelky, obtočené drobnými vpíchnami; podobné vpíchy sú v troch radoch po obvode najväčšej baňatosť, nad nimi je zachovaný ešte jeden dvojité oblúk vpíchov; v 9,5 cm, Ø ústia 7,5 cm, Ø dna 3 cm (obr. 7: 7).

14. Malá šálka s krátkym roztvoreným hrdlom; v spodnej časti sa stený zužujú v malé dno; pod najväčšou baňatosťou sú štyri dvojice polguľovitých výčnelkov; v 4,5 cm, Ø ústia 4,5 cm, Ø dna 1 cm (obr. 7: 6).

15. Baňatá hrncovitá nádobka s roztvoreným okrajom, v spodnej časti sa slabo zužuje; v 8 cm, Ø ústia 8,3 cm, Ø dna 4,5 cm (obr. 7: 11).

16. Baňatá nádobka s vysokým roztvoreným ústím, v spodnej časti sa zužuje v malé dno; z okraja vyčnievajú štyri krátke ušká, pod baňatosťou sú štyri hrotité výčnelky; v 13 cm, Ø ústia 11,4 cm, Ø dna 4 cm (obr. 7: 20).

17. Podobná, ale menšia nádobka; v 8,5 cm, Ø ústia 6,5 cm, Ø dna 3 cm (obr. 7: 13).

18. Baňatá nádobka s vyšším roztvoreným ústím; z okraja vyčnievajú dve krátke ušká a dva pretiahnuté výčnelky, ďalšie štyri výčnelky sú pod baňatosťou; v 8 cm, Ø ústia 7 cm, Ø dna 3 cm (obr. 7: 14).

19. Hrncovitá nádoba so slabo roztvoreným ústím, z ktorého vyčnievajú štyri pretiahnuté výčnelky, ďalšie štyri hrotité výčnelky sú na najväčšej baňatosť; v 12,5 cm, Ø ústia 14 cm, Ø dna 7,4 cm.

20. Hrniec so slabo roztvoreným okrajom, v hornej časti zdobený piatimi výčnelkami; v 15 cm, Ø ústia 16,7 cm, Ø dna 10 cm (obr. 7: 23).

21. Vysoký lievikovitý pohár, pod okrajom má dva hrotité prevítané výčnelky; v 15 cm, Ø ústia 13,3 cm, Ø dna 4 cm (obr. 7: 18).

22. Lievikovitý pohár, zdobený pod okrajom dvoma hrotitými výčnelkami; v 9,5 cm, Ø ústia 9 cm, Ø dna 3,7 cm (obr. 7: 19).

23. Torzo súdkovitého pohára, na úrovni dna sú štyri hrotité prevítané výčnelky; v 8,5 cm, Ø dna 4,3 cm (obr. 7: 17).

24. Malá baňatá šálka so slabo roztvoreným okrajom, pod baňatosťou zdobená štyrmi polguľovitými výčnelkami; v 5,3 cm, Ø ústia 5,8 cm, Ø dna 1,8 cm (obr. 7: 1).

25. Tenkostenná baňatá šálka, zdobená pod hrdlom štyrmi hrotitými výčnelkami; v 5,5 cm, Ø ústia 8 cm, Ø dna 3 cm.
26–32. Črepy zo siedmich tenkostenných baňatých a kónických šálok, prípadne mís.

33–37. Črepy z piatich vázovitých a hrncovitých nádob.

38. Tri hlinené, priečne prevítané valcovité závesky; d 6 cm, Ø 3 cm.

39. Medený sekeromlat; hlavná os je slabo dovnútra zahnutá, tylo zúžené, ostrie zaoblené, v hornej časti je otvor; d 13 cm, Ø otvoru 2 cm (obr. 7: 24).

40. Medený drôtený náramok kruhového prierezu, konce sa v dĺžke 1,5 cm prekrývajú; Ø 5,9 cm, hr 1 cm (obr. 7: 4).

41. Dva zlomky tenkého medeného náramku kruhového prierezu; hr 0,2 cm (obr. 7: 3).

42. Plochá sekerka z bridlice s vejárovitým ostrím a zúženým tylom; d 7,1 cm, š ostria 4 cm, hr 0,7 cm (obr. 7: 25).

43. Desať čepelí z rohovca; d 4,9–18,4 cm, š 1,4–2,5 cm.

44. Rohovec (surovina), na povrchu bielo patinovaný; váha 2 kg.

H r o b 5/55. V sonde XX/1 prišlo sa na stopy silne rozrušeného objektu. Z črepov, ktoré sa našli v tmavšie sfarbenom kruhu o priemere 65 cm, nedali sa rekonštruovať žiadne nádoby. Nevýrazný črepový materiál neumožňuje bližšie funkčné ani časové zaradenie objektu. Pravdepodobne ide o rozrušený hrob.

H r o b 6/55 bol rozrušený orbou. Kostra a rozmery hrobej jamy sa nezistili, nálezy boli na nepravidelnej kruhovej ploche s priemerom 70 cm, v hĺbke 30 cm. Inventár hrobu tvorilo šesť orbou značne poškodených nádob, čepel a dva odštepky z rohovca.

1. Dvojkonická misa so štyrmi pretiahnutými výčnelkami pod zaobleným lomom; v 10 cm, Ø ústia 13,5 cm, Ø dna 4 cm (obr. 9: 12).

2. Malá baňatá misa so slabo roztvoreným okrajom, na ústí sú štyri pretiahnuté a na baňatosť štyri hrotité výčnelky; v 6 cm, Ø ústia 10,5 cm, Ø dna 3,3 cm (obr. 9: 9).

3. Nízky valcovitý pohár, zdobený pod okrajom dvoma krátkymi výčnelkami; v 6,5 cm, Ø ústia 6,8 cm, Ø dna 6,4 cm (obr. 9: 11).

4. Vyšší súdkovitý pohár so slabo roztvoreným ústím, v polovici výšky je zdobený štyrmi polguľovitými výčnelkami; v 10,5 cm, Ø ústia 7,5 cm, Ø dna 4 cm (obr. 9: 7).

5. Hrubo vypracovaný pohárik so slabo zaoblenými stenami a mierne dovnútra stiahnutým ústím; v 5 cm, Ø ústia 5,8 cm, Ø dna 3,3 cm (obr. 9: 10).

6. Misa so slabo roztvoreným okrajom a vysokou, pravidelne kónickou dutou nôžkou, ktorá plynule prechádza v baňaté telo; pod baňatosťou je misa zdobená štyrmi hrotitými výčnelkami (opis podľa fotografie).

7. Čepel z rohovca (d 5,4 cm) a dva rohovecové odštepky (obr. 9: 8).

Obr. 2. Tibava. Pohľad na lokalitu z východu.

Hrob 7/55. Nevýrazné obrysy oválnej hrobovej jamy s priemerom 160×180 cm sa lepšie rozpoznali až pri dne, v hĺbke 60 cm, podľa tenkej popolovitej vrstvy premiešanej s ojedinelými uhlíkmi; orientácia V—Z. Z kostry sa zachovala na východnom okraji len sklovina zubov a zlomok kosti v medenom náramku, našli sa však i ojedinelé kalcinované kostičky. Milodary boli rozložené prevažne na východnom okraji hrobu: nádoba s dutou nôžkou, dve misy, sedem šálok, dve celé vázičky a črepy z ďalších dvoch váz, dva hrnce, naberačka a pohár. V severnej časti hrobu: nádoba s dutou nôžkou, dve šálky, veľká misa s dutou nôžkou (prikrývala zvieracie kosti a päť rohových čepeli). V prostrednej oválnej časti bol medený sekeromlat, pod ním torzo zvieracej plastiky, tri kamenné sekerky, medený náramok, zlomky z ďalších dvoch náramkov a osem rohových čepeli.

1. Hlboká misa s pomerne vysokým, lievikovite roztvoreným ústím a dutou nôžkou, na vydutí má dva rady po štyroch hrotitých výčelnkoch s veľkými otvormi, ktoré sú navzájom spojené dvoma krokvicovitými radmi plytkých jamiek; kónická nôžka je pri spodku slabo roztvorená a má šesť otvorov; celková výška nádoby 33 cm, výška nôžky 17,5 cm, $\varnothing$ ústia 23,5 cm (obr. 8: 24).

2. Menšia nádobka s dutou nôžkou — podobná nádobe pod č. 1; celková výška 16 cm, výška nôžky 7,5 cm, $\varnothing$ ústia misy 12 cm (obr. 8: 26).

3. Malá nádoba s dutou nôžkou — zmenšená kópia nádoby pod č. 1; celková výška 12,5 cm, výška nôžky 5,5 cm, $\varnothing$ ústia 7 cm (obr. 8: 22).

4. Menšia, slabo profilovaná misa so zúženým dnom; na vydutí má štyri mimoriadne veľké hrotité výčelnky a nad nimi je vždy trojica plytkých jamiek; v 6,7 cm, $\varnothing$ ústia 13,5 cm, $\varnothing$ dna 4,2 cm (obr. 8: 14).

5. Baňatá misa so slabo roztvoreným ústím, v polovici výšky sú tri prevŕtané polguľovité výčelnky; v 8 cm, $\varnothing$ ústia 12,5 cm, $\varnothing$ dna 3,3 cm (obr. 8: 10).

6. Malá baňatá misa so slabo roztvoreným ústím a zúženým dnom; pod baňatosťou sú štyri hrotité prevŕtané výčelnky; v 7,4 cm, $\varnothing$ ústia 13 cm, $\varnothing$ dna 3,8 cm (obr. 8: 11).

7. Malá baňatá šálka s lievikovite roztvoreným ústím a konkávnym dnom, na baňatosti sú štyri hrotité prevŕtané výčelnky; v 7,5 cm, $\varnothing$ ústia 9,5 cm, $\varnothing$ dna 2,7 cm (obr. 8: 15).

8. Baňatá šálka so slabo roztvoreným ústím; v 7,5 cm, $\varnothing$ ústia 10,5 cm, $\varnothing$ dna 2,8 cm (obr. 8: 13).

9. Baňatá šálka s mierne roztvoreným okrajom a zúženým konkávnym dnom, pod baňatosťou sú štyri polguľovité výčelnky; v 7 cm, $\varnothing$ ústia 10 cm, $\varnothing$ dna 2,8 cm (obr. 8: 12).

10. Menšia baňatá šálka so slabo roztvoreným okrajom a konkávnym dnom, pod baňatosťou sú tri polguľovité výčelnky; v 5,8 cm, $\varnothing$ ústia 9 cm, $\varnothing$ dna 3,5 cm (obr. 8: 3).

11. Plytká baňatá šálka so zúženým konkávnym dnom; na mierne roztvorenom okraji sú štyri oválne výčelnky, ďalšie štyri hrotité výčelnky sú pod baňatosťou; v 3,8 cm, $\varnothing$ ústia 6,5 cm, $\varnothing$ dna 1,8 cm (obr. 8: 9).

12. Hrubo vypracovaná malá baňatá nádobka so slabo roztvoreným ústím, na ktorom sú dve krátke ušká; v 6 cm, $\varnothing$ ústia 6 cm, $\varnothing$ dna 3,2 cm (obr. 8: 6).

13. Nízky lievikovitý pohár; v 4,5 cm, $\varnothing$ ústia 6,5 cm, $\varnothing$ dna 3 cm (obr. 8: 7).

14. Lievikovitý pohár s roztvoreným okrajom, pod ktorým sú dva hrotité prevŕtané výčelnky; na úrovni dna boli pôvodne štyri nôžky v podobe výčelnkov; v 10 cm, $\varnothing$ ústia 9,5 cm, $\varnothing$ dna 3,8 cm (obr. 8: 25).

15. Štíhla vázička s vysokým roztvoreným ústím, na ba-

ňatosti sú dva hrotité prevítané výčnelky; v 9,5 cm, Ø ústia 6 cm, Ø dna 2,5 cm (obr. 8: 23).

16. Baňatá vázička s vysokým roztvoreným ústím; na baňatosti sú striedavo umiestnené dva rady po štyroch hrotitých výčnelkoch; v 8,2 cm, Ø ústia 8,5 cm, Ø dna 3 cm (obr. 8: 18).

17. Hrncovitá nádoba so slabo roztvoreným okrajom, zdobená dvoma radmi po štyroch hrotitých výčnelkoch; v 11 cm, Ø ústia 15 cm, Ø dna 6,5 cm (obr. 8: 17).

18. Hrncovitá nádoba s mierne zaoblenými stenami, pri okraji a v polovici výšky zdobená štyrmi krátkymi úškami; v 11,5 cm, Ø ústia 12 cm, Ø dna 6 cm (obr. 8: 16).

19. Podobný hrniec, miesto úšiek je zdobený hrotitými výčnelkami; v 12 cm, Ø ústia 14 cm, Ø dna 7 cm.

20. Nízka kónická naberačka; široká, nad okraj prečnievajúca rúčka je pokračovaním steny, na spodnej strane má krátky prevítaný výčnelok; v 4,3 cm, Ø ústia 12 cm, Ø dna 2,5 cm (obr. 8: 8).

21, 22. Črepy z dvoch veľkých baňatých nádob, zdobených hrotitými výčnelkami, nad ktorými sú dvojice plytkých jamiek.

23. Menší masívny medený sekeromlat so slabo zaobleným ostrím, v mieste otvoru značne rozšírený, tylo sa zužuje, na vnútornej strane otvoru sa zachoval nízky prstenec; v 13 cm, maximálna hrúbka 2 cm (obr. 8: 19).

24. Torzo medeného náramku pôvodne kruhového prierezu; Ø 7,5 cm, hr 0,7 cm (obr. 8: 2).

25. Drôtený medený náramok oválneho prierezu; Ø 5,9 cm, hr 0,3×0,4 cm (obr. 8: 5).

26. Torzo medeného náramku pôvodne oválneho prierezu; Ø 7 cm, pôvodná hrúbka 0,5×0,7 cm (obr. 8: 4).

27. Šesť zlomkov medeného náramku kruhového prierezu; Ø asi 9 cm, pôvodná hrúbka 0,6 cm (obr. 8: 1).

28. Sekerka z ľahkého bieleho tufitu s mierne zaobleným ostrím; d 11 cm (obr. 8: 21).

29. Podobná sekerka z ľahkého tufitu; d 7,4 cm.

30. Zlomok širokej sekerky z tufitu (obr. 8: 20).

31. Dvanásť čepelí z rohovca; d 8,5–12,8 cm, š 1,1–2,9 cm.

32. Dva odštepky z rohovca a jeden jadrovitý odštep z obsidiánu.

33. Malý fragment bližšie neurčenej zvieracej plastiky.

Hrob 8/55. Hrobová jama sa rozpoznala len čiastočne v spodnej časti; popolovitá vrstva tu bola na oválnej ploche s priemerom 80×100 cm, dlhšou osou bola orientovaná v smere V–Z. Kostra sa nezistila. O hrobe svedčí typický hrobový inventár: nádoba s vysokou dutou nôžkou, dve šálky, misa, dve kamenné sekerky, dva kusy rohovca (suroviny) a dve dlhé rohovcové čepele. Kamenná industria z pieskovca, buližníka a hydrokarcitu, ktorá sa našla v hrobe medzi nádobami, je na pohrebisku ojedinelá a patrí najskôr paleolitckej vrstve. Vo vzdialenosti 30 cm severne od spomenutej skupiny milodarov bolo druhé zoskupenie nádob (pôvodne označené ako hrob 9/55): dve misy, šálka a váza. Nádobky tvoria asi jeden hrobový celok s predchádzajúcimi nálezmi. V zásype sa našli drobné hručky červeného farbiva.

Prvá skupina nálezov:

1. Baňatá misa s vysokou dutou nôžkou a mierne roztvoreným okrajom, zdobeným štyrmi trojicami polguľovitých výčnelkov; v polovici výšky sa štyri hrotité prevítané výčnelky striedajú so štyrmi malými polguľovitými pupčkami; nôžka je v hornej časti vydutá, pri spodku rozšírená a zdobená radom okrúhlych výčnelkov, výzdobu nôžky dopĺňa osem kruhových otvorov; celková výška 34 cm, Ø ústia 22,5 cm, výška nôžky 25,5 cm (obr. 9: 32).

2. Nízka misa s mierne profilovanými stenami, na roz-

tvorení okraji a na baňatosti zdobená štyrmi oválnymi výčnelkami; v 7,5 cm, Ø ústia 14,5 cm, Ø dna 2 cm (obr. 9: 29).

3. Hlboká dvojkónická šálka s mierne roztvoreným okrajom, zdobená pod lomom štyrmi dvojicami malých polguľovitých výčnelkov; v 7,6 cm, Ø ústia 9,8 cm, Ø dna 3,5 cm (obr. 9: 31).

4. Malá baňatá šálka, zdobená v polovici výšky štyrmi hrotitými výčnelkami; v 5 cm, Ø ústia 9,2 cm, Ø dna 3,5 cm (obr. 9: 28).

5. Veľká vázovitá nádoba s valcovitým hrdlom a mierne roztvoreným okrajom, pod hrdlom a pod baňatosťou sú štyri hrotité výčnelky; v 19,6 cm, Ø ústia 11,5 cm, Ø dna 5 cm (obr. 9: 27).

6. Sekerka z ľahkého bieleho tufitu s mierne oblúkovitým ostrím; d 9 cm, š 5,6 cm, max. hr 2 cm (obr. 9: 21).

7. Krátka sekerka z podobného materiálu; d 6,4 cm, š 2,4 cm, hr 1,3 cm (obr. 9: 26).

8. Dva kusy rohovca, na povrchu majú bielu patinu; váha 1 kg a 5 kg.

9. Dve rohovcové čepele; d 10 a 11 cm, š 1,8 a 2,3 cm (obr. 9: 22, 25).

Druhá skupina nálezov:

10. Hlboká baňatá misa s mierne roztvoreným okrajom a zúženým dnom; pod baňatosťou má štyri ploché výčnelky; v 9,6 cm, Ø ústia 13 cm, Ø dna 2,5 cm (obr. 9: 30).

11. Hlboká misa s mierne roztvoreným okrajom, pod baňatosťou sú štyri dvojice drobných okrúhlych výčnelkov; v 11 cm, Ø ústia 14 cm, Ø dna 3,5 cm (obr. 9: 24).

12. Črepy z baňatej šálky, zdobenej štyrmi trojicami drobných polguľovitých výčnelkov.

13. Torzo baňatej vázy, zdobenej pod valcovitým hrdlom hrotitými výčnelkami.

Hrob 10/55. Nepravidelná oválna hrobová jama s priemerom 250×260 cm, hĺbka 45 cm, orientácia V–Z. Výplň tvorila popolovitá vrstva premiešaná s ojedinelými drobnými uhlíkmi. Z kostry sa našla na východnom okraji hrobu len sklovina zubov a drobné kostičky, v ich blízkosti bola kamenná sekerka, medený sekeromlat a zlomok medeného náramku. Z bohatého keramického inventára sa dala rekonštruovať len časť nádob. Uložené boli v polkruhu vo východnej časti hrobu (9 nádob) a po všetkých stranách hrobovej jamy (10 nádob). Na dne hrobu sa našlo 13 dlhých a 12 krátkych rohovcových čepelí. Podlhovastá prostredná časť jamy, orientovaná v smere V–Z, je pravdepodobne miestom, kde bola uložená kostra.

1. Hlboká baňatá misa, pod mierne roztvoreným okrajom má štyri polguľovité výčnelky; v 9 cm, Ø ústia 13,5 cm, Ø dna 4 cm (obr. 11: 16).

2. Vysoká kónická misa, na roztvorení okraji má štyri lalokovité výčnelky; v 7 cm, Ø ústia 10,5 cm, Ø dna 4 cm (obr. 11: 12).

3. Malá dvojkónická šálka s mierne roztvoreným okrajom, na zaoblenom lome sú štyri polguľovité výčnelky; v 6,5 cm, Ø ústia 9,5 cm, Ø dna 4,3 cm (obr. 11: 18).

4. Plytká baňatá šálka s mierne roztvoreným okrajom; v 5 cm, Ø ústia 10 cm, Ø dna 3 cm (obr. 11: 15).

5. Malá baňatá šálka s roztvoreným ústím, na baňatosti sú štyri hrotité výčnelky; v 5,5 cm, Ø ústia 9 cm, Ø dna 3 cm (obr. 11: 13).

6. Nízky baňatý hrniec s roztvoreným okrajom; na okraji sú štyri pretiahnuté a na baňatosti štyri hrotité výčnelky; v 13,5 cm, Ø ústia 17,5 cm, Ø dna 10 cm (obr. 11: 19).

7. Vysoký lievikovitý pohár, pod okrajom má dva hrotité

prevítané výčnelky, z dna vyčnievajú štyri krátke nôžky; v 9 cm, Ø ústia 8,5 cm, Ø dna 2 cm (obr. 11: 26).

8. Malá vázičkovitá nádoba s krátkym valcovitým hrdlom, v rôznej výške nádoby sú štyri hrotité výčnelky; v 8 cm, Ø ústia 4,5 cm, Ø dna 2,7 cm (obr. 11: 17).

9. Flašovitá nádoba, ktorej vysoké kónické steny zaoblene prechádzajú v krátke valcovité hrdlo; v 14,4 cm, Ø ústia 6 cm, Ø dna 6 cm (obr. 11: 20).

10. Torzo misy, pôvodne s vysokou dutou nôžkou; misa bola zdobená malými, z dvoch strán stlačenými výčnelkami, nôžka sa nezachovala.

11–16. Črepy zo šiestich menších baňatých a dvojkónických šálok alebo mís.

17, 18. Črepy z dvoch baňatých vázovitých nádob s roztvoreným ústím.

19. Črepy z hrubej hrncovitej nádoby.

20. Trinásť veľkých rohových čepeľí (d 5,7–10,7 cm, š 0,7–2 cm) a dvanásť menších čepeľí a ich zlomkov (d 2–4 cm); (obr. 11: 21–25, 28, 29, 31–33).

21. Plochá sekerka z bridlice; d 8 cm, hr 0,7 cm (obr. 11: 27).

22. Dva zlomky medeneho náramku kruhového prierezu, povrch je značne poškodený koróziou; Ø náramku asi 6 cm, hr 0,4 cm (obr. 11: 14).

23. Medený, slabo dovnútra prehnutý sekeromlat, v mieste otvoru je rozšírený; otvor má z jednej strany hrubší prstenec; d 18,6 cm, Ø otvoru 1,3 cm (obr. 11: 30).

Hrob 11/55. Obdĺžniková hrobová jama s rozmermi 120×200 cm rozpoznala sa až na dne v hĺbke 50 cm podľa tenkej popolovitej vrstvy, premiešanej s drobnými uhlíkmi; orientácia V–Z. Kostra sa nezachovala, milodary boli rozložené ako v ostatných hroboch. Na východnej strane hrobu skupina 10 nádob z troch strán obklopovala medený sekeromlat, kamenný klin a rohové čepele; váza s dutou nôžkou a ďalších 18 nádob bolo na južnej a západnej strane (z deviatich nádob sa zachovali len spodné časti).

1. Baňatá váza s nízkou kónickou nôžkou, zdobenou šiestimi kruhovými otvormi; pod vysokým roztvoreným hrdlom je šesť malých obdĺžnikových výčnelkov, ďalšie dva hrotité prevítané výčnelky sú na baňatosti; celková výška 33,2 cm, výška nôžky 9 cm, Ø ústia 20 cm (obr. 10: 26).

2. Torzo baňatej misy s vysokou dutou nôžkou; nádoba bola zdobená dvoma radmi hrotitých výčnelkov, spojených dvoma liniami drobných jamiek (obr. 10: 14).

3. Hlboká misa s rovnými stenami, ktoré sa v spodnej časti kónicky zužujú, okraj je slabo von vyhnutý, dolná časť nádoby je výrazne hranená; v 11,5 cm, Ø ústia 16 cm, Ø dna, 4,2 cm (obr. 10: 23).

4. Vysoká kónická misa; pod roztvoreným zaobleným okrajom je päť hrotitých výčnelkov; v 11,5 cm, Ø ústia 21,2 cm, Ø dna 3,8 cm (obr. 10: 22).

5. Hlboká baňatá misa s roztvoreným okrajom, pod baňatosťou sú štyri hrotité výčnelky; v 9,5 cm, Ø ústia 12,6 cm, Ø dna 3,5 cm (obr. 10: 20).

6. Hlboká profilovaná misa so slabo roztvoreným okrajom, pod výrazným lomom v spodnej časti sú štyri polguľovité výčnelky; v 10 cm, Ø ústia 12,2 cm, Ø dna 3,8 cm (obr. 10: 17).

7. Plytká baňatá misa so slabo prehnutým okrajom, na baňatosti sú štyri hrotité výčnelky; v 7,5 cm, Ø ústia 17 cm, Ø dna 3,8 cm (obr. 10: 21).

8. Hlboká dvojkónická šálka so slabo zhrubnutým okrajom, na lome sú stopy po štyroch výčnelkoch; v 7,5 cm, Ø ústia 8,5 cm, Ø dna 3 cm (obr. 10: 6).

9. Baňatá šálka so zúženým dnom; na roztvorenom okraji je rad drobných polguľovitých výčnelkov, ďalšie štyri podobné výčnelky sú pod baňatosťou; v 6,5 cm, Ø ústia 10 cm, Ø dna 2,6 cm (obr. 10: 16).

10. Hlboká baňatá šálka so zúženým dnom; v 5,8 cm, Ø ústia 8,5 cm, Ø dna 2,3 cm (obr. 10: 11).

11. Plytká kónická šálka, zdobená pod ústím štyrmi hrotitými výčnelkami; v 5 cm, Ø ústia 10,2 cm, Ø dna 3,2 cm (obr. 10: 8).

12. Vysoký lievikovitý pohár, zdobený pod okrajom dvoma hrotitými výčnelkami; na úrovni dna má štyri krátke nôžky; v 11,5 cm, Ø ústia 9,5 cm, Ø dna 4,4 cm (obr. 10: 13).

13. Vysoký valcovitý pohár so zaobleným dnom, z ktorého vyčnievajú štyri hrotité výčnelky, v polovici výšky a pod okrajom sú dve dvojice podobných výčnelkov; v 12,5 cm, Ø ústia 7 cm, Ø dna 3 cm (obr. 10: 15).

14. Súdkovitý pohár s mierne roztvoreným okrajom, pod ktorým sú dva mimoriadne veľké hrotité prevítané výčnelky; v 8,5 cm, Ø ústia 8 cm, Ø dna 3 cm (obr. 10: 19).

15. Vázičkovitá nádoba s krátkym hrdlom, na rozhraní hrdla a tela a pod baňatosťou sú dva hrotité prevítané výčnelky; v 7,5 cm, Ø ústia 8 cm, Ø dna 3,2 cm (obr. 10: 12).

16. Malá baňatá vázička, v spodnej časti má štyri pretiahnuté výčnelky, ústie sa nezachovalo; v 5,2 cm, Ø dna 2 cm (obr. 10: 18).

17. Malá baňatá šálka s nízkym valcovitým ústím, na ktorom sú dve malé, hrubo vypracované ušká; v 4,2 cm, Ø ústia 4 cm, Ø dna 2 cm (obr. 10: 9).

18. Široký dvojkónický hrniec s mierne roztvoreným okrajom; na okraji sú štyri oválne a na vyhranení štyri hrotité výčnelky; v 14,2 cm, Ø ústia 16,5 cm, Ø dna 7 cm (obr. 10: 24).

19. Vysoká kónická pokrývka, pri spodku široko roztvorená a zdobená štyrmi oválnymi výčnelkami; guľovité držadlo je dvakrát priečne prevítané; v 9 cm, Ø spodnej časti 14 cm (obr. 10: 10).

20. Nízka pokrývka so slabo prehnutými kónickými stenami; po obvode široko roztvorenej spodnej časti je zdobená štyrmi hranatými výčnelkami, vrchol držadla je ulomený; v 7 cm, Ø spodnej časti 15,2 cm (obr. 10: 7).

21–23. Spodné časti troch tenkostenných šálok.

24, 25. Črepy dvoch vysokých dutých nôžok z nádob.

26–29. Črepy zo štyroch vázovitých a hrncovitých nádob.

30. Medený sekeromlat so slabo profilovanou hlavnou osou, v mieste otvoru je rozšírený; d 17,2 cm, Ø otvoru 1,8 cm.

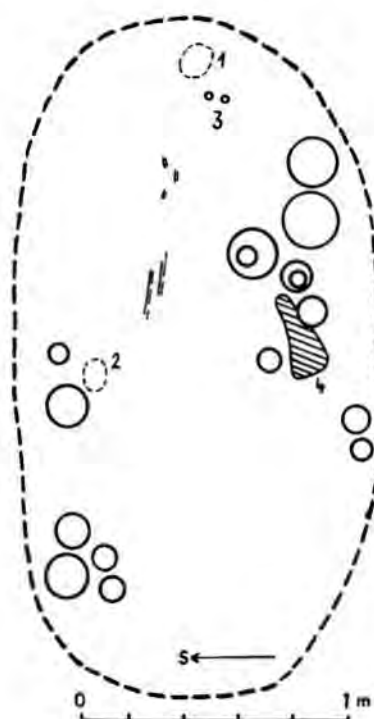
31. Kamenný klin a rohové čepele sa nezachovali, vedúci výskumu sa o nich zmieňuje v nálezovej zpráve bez bližšieho opisu.

Hrob 12/55 sa rozpoznal podľa črepov, ktoré sa našli po hlbokéj orbe. Pretože zasahoval do vinice, nemohol byť vyzdvihnutý. Čiastočne zistený okraj hrobovej jamy nedovoľuje bližšie určiť jej tvar a rozmery.

Hrob 13/55. V sonde XVIII/4 sa v hĺbke 20 cm našli črepy patriace približne dvom nádobám. Črepy z nádoby s dutou nôžkou dovoľujú predpokladať, že ide o hrob, ktorý bol pre plytké uloženie zničený orbou.

Hrob 14/55. Hrobová jama mala tvar obdĺžnika so zaoblenými rohmi a s rozmermi 130×250 cm, hĺbka 65 cm, orientácia V–Z. V zásepe sa našli hrudky okrovej farby, dno jamy bolo vyplnené popolovitou vrstvou. Slabo zachovalá vystretá kostra bola orientovaná v smere JV–SZ, s hlavou na JV; odchyľovala sa od smeru hrobovej jamy a dala sa

rozpoznať len podľa bieleho prášku na mieste kostí; z lebky sa zachovala len sklovina zubov. Pri nohách pochovaného bola druhá zle zachovaná lebka, ku ktorej sa nezistila kostra. Voľný priestor v južnej časti hrobu bol vyplnený milodarmi. Bolo tam 10 nádob (z toho dve šálky vložené do dvoch mis) a veľký kus rohovca (surovina). Pri hlave sa našli dva zlaté závesky a šesť rohových čepeľí, pri chodidlách a v blízkosti druhej lebky dve šálky, na severozápadnom okraji hrobu bola skupina štyroch nádob. Dĺžka hrobovej jamy (250 cm), dve lebky a rozloženie milodarov dovoľujú pripustiť pohreb dvoch jednotlivcov v jednej jame (obr. 3).

Obr. 3. Tibava. Hrob 14/55. 1 — prvá lebka, 2 — druhá lebka, 3 — zlaté závesky, 4 — rohovcová surovina.

1. Hlboká baňatá misa so slabo roztvoreným ústím; pod okrajom sú štyri malé výčnelky, ďalšie štyri veľké hrotité výčnelky s otvorom sú na baňatosti; v 13,5 cm, Ø ústia 24 cm, Ø dna 11,2 cm (obr. 11: 9).

2. Hlboká misa s výrazným vydutím v strednej časti, ústie sa nezachovalo, pravdepodobne bolo slabo roztvorené; výška asi 14 cm, Ø dna 4 cm (obr. 11: 11).

3. Misa s výrazne profilovanými stenami a značne roztvoreným ústím, dolná časť sa zužuje v malé dno, na baňatosti sú štyri veľké prevítané výčnelky; v 8 cm, Ø ústia 13,3 cm, Ø dna 3,5 cm (obr. 11: 10).

4. Malá tenkostenná šálka s mierne roztvoreným ústím, zvislé steny náhle prechádzajú v malé odsadené dno; v 4,3 cm, Ø ústia 8 cm, Ø dna 2,9 cm (obr. 11: 3).

5. Šálka s približne kónickými, trochu vypuklými stenami a mierne roztvoreným ústím, v polovici výšky sú štyri hrotité výčnelky; v 5 cm, Ø ústia 7,5 cm, Ø dna 3 cm (obr. 11: 2).

6. Malá baňatá šálka s mierne roztvoreným okrajom, v polovici výšky sú štyri malé polgufovité výčnelky; v 4 cm, Ø ústia 6,5 cm, Ø dna 1,5 cm (obr. 11: 5).

7. Malá baňatá šálka s nízkym hrdlom, na okraji sú dve

malé, hrubo vypracované ušká; v 4,2 cm, Ø ústia 4 cm, Ø dna 1,5 cm (obr. 11: 4).

8. Nízka vázička so široko roztvoreným ústím, na baňatosti sú dva hrotité výčnelky, ďalšie dva výčnelky sa nezachovali; v 8 cm, Ø ústia 7,5 cm, Ø dna 3,1 cm (obr. 11: 1).

9. Vysoká šálka s mierne roztvoreným okrajom; v 6,5 cm, Ø ústia 6,4 cm, Ø dna 2,7 cm (obr. 11: 6).

10. Dvojkónická vázovitá nádoba; na stiahnutom ústí sa striedajú štyri krátke ušká a štyri obdĺžnikové výčnelky, podobné výčnelky sú aj na lome; v 11,2 cm, Ø ústia 10 cm, Ø dna 3,3 cm.

11. Veľká hrncovitá nádoba s kónickými stenami, okraj je rovno zrezaný; v 21 cm, Ø ústia 32 cm, Ø dna 15,5 cm.

12–15. Črepy z troch šálok a jednej tenkostennej misy.

16. Fragment veľkej hrncovitej nádoby.

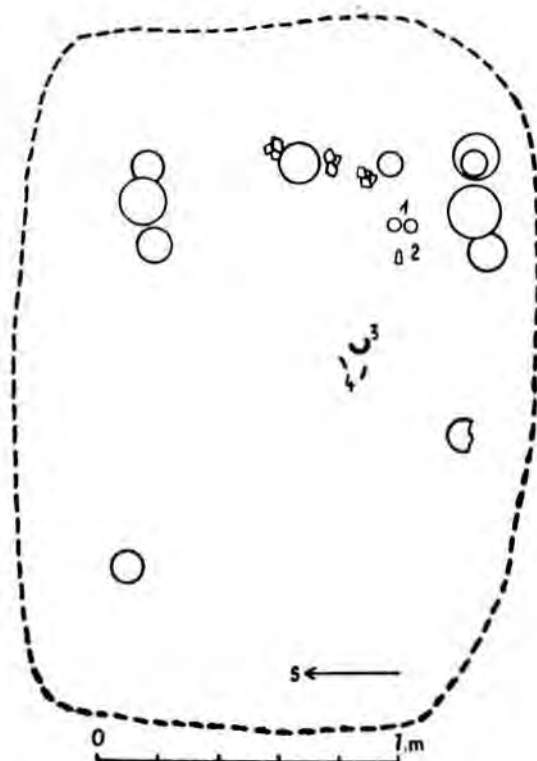
17. Kruhový závesok zo zlatého pliesku, na jednej strane oválne vytiahnutý, má päť otvorov; Ø závesku 2 cm (obr. 11: 7).

18. Kruhový závesok zo zlatého pliesku so štyrmi dierkami; pozostáva z dvoch tenko vytepaných plátkov, ktoré sa odľupujú; Ø závesku 2,3 cm (obr. 11: 8).

19. Rohovcová surovina, na povrchu bielo patinovaná; váha 2,90 kg.

20. Jedno jadro a šesť čepeľí z rohovca; d 5,5–7,7 cm.

Hrob 15/55. Obdĺžniková hrobová jama s rozmermi 140–160×220 cm, hĺbka 40 cm, orientácia V–Z, dno vyplnené popolovitou vrstvou. Kostra sa nezachovala, podľa rozloženia milodarov ležala v smere V–Z, s hlavou pravdepodobne na východ. Väčšina nádob bola vo východnej časti hrobu (sedem celých a črepy z piatich nerekonštruovateľných nádob) spolu s dvoma zlatými záveskami a kamennou seker-

Obr. 4. Tibava. Hrob 15/55. 1 — dva zlaté závesky, 2 — kamenná sekerka, 3, 4 — zlomky dvoch medených náramkov.

kou; v južnej časti hrobu sa našlo torzo misy, na západnej strane jedna nádoba a vo voľnej, prostrednej časti hrobu zlomky z dvoch medených náramkov (obr. 4).

1. Hlboká baňatá misa s mierne roztvoreným okrajom, na baňatosti sú štyri hrotité prevítané výčnelky; v 10,5 cm, Ø ústia 13,5 cm, Ø dna 3,8 cm.

2. Baňatá šálka s mierne roztvoreným okrajom; v 7 cm, Ø ústia 9,5 cm, Ø dna 3 cm.

3. Podobná baňatá šálka; v 6,8 cm, Ø ústia 8,5 cm, Ø dna 3 cm.

4. Nízky lievikovitý pohár; v 6 cm, Ø ústia 9,5 cm, Ø dna 3 cm (obr. 9: 23).

5. Nízky pohár s mierne zaoblenými stenami; v 6,5 cm, Ø ústia 9 cm, Ø dna 3 cm.

6. Malý pohárik s kónickou dutou nôžkou (napodobenina nádoby s vysokou nôžkou), pod okrajom zdobený štyrmi krátkymi výčnelkami; v 7 cm, Ø ústia 7,2 cm, Ø dna 4 cm (obr. 9: 19).

7. Plynká kónická naberačka so stenčným okrajom, na jednej strane je stena slabo vytiahnutá a vytvára rukoväť; v 4,5 cm, Ø ústia 10 cm, Ø dna 3,5 cm (obr. 9: 20).

8. Hrnec s mierne zaoblenými stenami; na roztvorenom okraji sú štyri oválne výčnelky a na baňatosti štyri hrotité výčnelky; v 15,2 cm, Ø ústia 16,3 cm, Ø dna 8 cm (obr. 9: 18).

9, 10. Črepy z dvoch tenkostenných dvojkónických šálok, na lome sú zdobené drobnými hrotitými výčnelkami.

11–14. Črepy približne zo štyroch nerekonštruovateľných nádob.

15. Kruhový závesok zo zlatého pliešku so štyrmi dierkami; Ø závesku 2,3 cm (obr. 9: 15).

16. Kruhový závesok zo zlatého pliešku s dvoma dierkami; Ø závesku 2,1 cm (obr. 9: 13).

17. Zle zachovalý zlomok medeného náramku kruhového prierezu; Ø asi 9 cm, hr 0,3 cm (obr. 9: 16).

18. Dva zlomky medeného náramku kruhového prierezu; Ø asi 7,5 cm, pôvodná hrúbka 0,4 cm (obr. 9: 14).

19. Malá sekerka z ľahkého tufitu s pravidelným oblúkovitým ostrím; d 6,5 cm (obr. 9: 17).

Hrob 16/55 bol preskúmaný až v nasledujúcom roku a uvádza sa pod číslom 10/56.

Hrob 17/55. Obdĺžniková hrobová jama s rozmermi 140×200 cm, hĺbka 48 cm, orientácia V–Z. Rozpoznala sa podľa popolovitého sfarbenia zásypu. Na dne boli ojedinelé kalcinované kostičky a uhlíky. Kostra sa nezistila, zachovala sa len kosť v medenom náramku; rozloženie milodarov určuje orientáciu kostry (V–Z), s hlavou pravdepodobne na východnej strane. Bohatý keramický inventár hrobu (26 nádob) bol uložený v troch skupinách: vo východnej a južnej časti a na severnej strane. V juhozápadnom kúte bola nádoba s dutou nôžkou, obrátenou nahor, v prostrednej voľnej časti torzo medeného náramku a zlatý plieškový závesok. Z kamennej industrie sa našli tri rohové odštepky.

1. Baňatá misa s vysokou dutou nôžkou a mierne roztvoreným okrajom, z ktorého vyčnievajú štyri pretiahnuté výčnelky; štyri hrotité výčnelky sú v polovici výšky; nôžka sa v spodnej časti roztvára, v hornej je vydutá a v mieste spojenia s telom misy vytvára úzky žlab; celková výška 35 cm, výška nôžky 26 cm (obr. 12: 11).

2. Menšia hlboká baňatá šálka s mierne roztvoreným okrajom, v polovici výšky sú štyri polguľovité výčnelky; v 9,5 cm, Ø ústia 10,2 cm, Ø dna 3 cm (obr. 12: 7).

3. Podobná šálka s rovným okrajom; v 8 cm, Ø ústia 10 cm, Ø dna 2,7 cm (obr. 13: 4).

4. Menšia hlboká misa s roztvoreným okrajom, slabo profilované steny sa ku dnu zužujú, na baňatosti sú štyri okrúhle výčnelky; v 9 cm, Ø ústia 11,2 cm, Ø dna 3,8 cm (obr. 12: 9a).

5. Hlboká šálka s mierne roztvoreným okrajom, spodná časť sa nezachovala; v asi 8,5 cm, Ø ústia 9,2 cm (obr. 13: 5).

6. Baňatá šálka s mierne roztvoreným okrajom, v polovici výšky sú štyri malé hrotité výčnelky; v 6,5 cm, Ø ústia 9,5 cm, Ø dna 2,8 cm (obr. 13: 3).

7. Tenkostenná baňatá šálka s mierne stiahnutým ústím, pod ktorým sú štyri hrotité prevítané výčnelky; v 5,8 cm, Ø ústia 9 cm, Ø dna 3,2 cm (obr. 12: 4).

8. Tenkostenná baňatá šálka s krátkym, mierne roztvoreným ústím, pod baňatostou sú štyri polguľovité výčnelky; v 7 cm, Ø ústia 6,5 cm, Ø dna 2 cm (obr. 13: 1).

9. Malá kónická misa so štvoruholným ústím, z okraja vyčnievajú štyri lalokovité výčnelky; v 4,5 cm, Ø ústia 8 cm, Ø dna 2,5 cm (obr. 12: 2).

10. Nádoba s vyšším, mierne roztvoreným ústím, na vydutí sú dva veľké prevítané výčnelky; v 6 cm, Ø ústia 6 cm, Ø dna 2,5 cm (obr. 13: 7).

11. Baňatá vázička s krátkym valcovitým hrdlom, na ktorom sú štyri malé uská, na vydutí je zdobená štyrmi hrotitými výčnelkami; v 11 cm, Ø ústia 9,5 cm, Ø dna 4,5 cm (obr. 12: 10).

12. Podobná, hrubo vypracovaná vázička s krátkym, mierne roztvoreným ústím, na okraji má štyri malé uská a na vydutí štyri polguľovité výčnelky; v 9,5 cm, Ø ústia 8,5 cm, Ø dna 3,5 cm (obr. 12: 13).

13. Podobná vázička s výrazne oddeleným valcovitým hrdlom; na okraji sú štyri malé, hrubo vypracované uská a na vydutí štyri polguľovité výčnelky; v 8,5 cm, Ø ústia 6 cm, Ø dna 2,7 cm (obr. 12: 1).

14. Malá baňatá vázička s krátkym, mierne roztvoreným ústím, na vydutí sú dva rady štyroch krátkych hrotitých výčnelkov; v 6,5 cm, Ø ústia 7 cm, Ø dna 3 cm (obr. 12: 9).

15. Podobná baňatá vázička, hrotité výčnelky na vydutí sú väčšie; v 6,5 cm, Ø ústia 6 cm, Ø dna 3 cm, (obr. 12: 8).

16. Baňatá vázovitá nádoba s vysokým lievikovitým hrdlom, na okraji je zdobená radom malých polguľovitých výčnelkov, štyri dvojice podobných výčnelkov sú pod hrdlom a tri väčšie výčnelky na vydutí, dno chýba; v 26 cm, Ø ústia 17,3 cm (obr. 12: 12).

17. Široký pohár s kónickými stenami, v polovici výšky sú dva hrotité výčnelky; v 8,5 cm, Ø ústia 10,8 cm, Ø dna 6,5 cm (obr. 13: 9).

18. Nízky lievikovitý pohár; v 7,5 cm, Ø ústia 9 cm, Ø dna 5,2 cm (obr. 13: 6).

19. Lievikovitý pohár, pod okrajom sú dva hrotité prevítané výčnelky; v 7 cm, Ø ústia 8 cm, Ø dna 2,7 cm (obr. 13: 2).

20. Hrubý valcovitý pohárik, vnútorná strana je len čiastočne vypracovaná; v 5 cm, Ø ústia 4,1 cm, Ø dna 2,8 cm (obr. 12: 5).

21. Nízka polguľovitá naberačka, zo steny vyčnieva krátka, pri hornom okraji zahrozená a otvorom opatrená rukoväť; v 3 cm, Ø ústia 9 cm, Ø dna 2,5 cm (obr. 12: 6).

22. Hrnec s mierne zaoblenými stenami, na okraji sú štyri oválne a v polovici výšky štyri hrotité výčnelky; v 13 cm, Ø ústia 15 cm, Ø dna 9 cm (obr. 13: 8).

23. Torzo baňatej vázy s výrazne oddeleným hrdlom, na pleciah a na baňatosti je rad polguľovitých výčnelkov.

24. Črepy z menšej baňatej vázičky s dvoma hrotitými výčnelkami.

25. Torzo vázovitej nádoby, zdobenej hrotitými prevŕtanými výčnelkami.

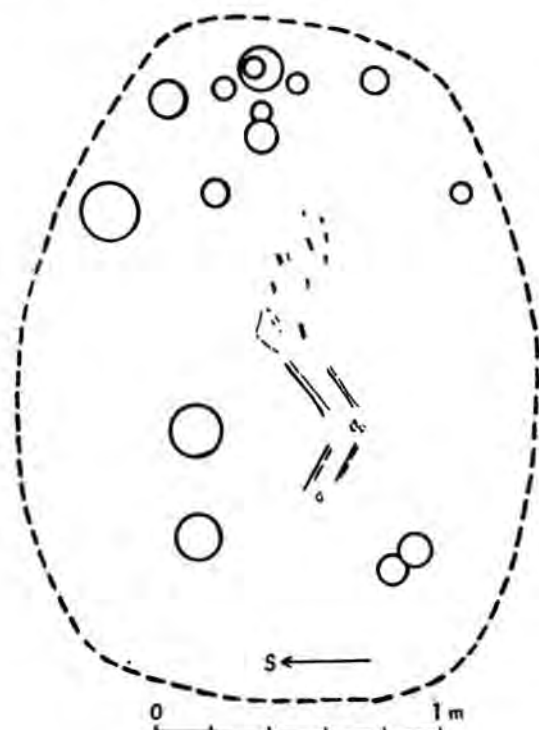
26. Črepy z menšieho pohára približne súdkovitého tvaru.

27. Drobné zlomky z medeného náramku.

28. Kruhový závesok zo zlatého pliešku, s dvoma dierkami; Ø závesku 1,7 cm (obr. 12: 3).

29. Tri jadrové odštepky z rohovca.

Hrob 18/55. Nepravidelná oválna hrobová jama s rozmermi 190×220 cm rozpoznala sa podľa tmavšieho sfarbenia zásyvu, hĺbka až 85 cm, orientácia V—Z, dno bolo vyplnené popolovitou vrstvou. Zo značne strávenej skrčenej kostry, orientovanej V—Z a obrátenej hrudnou časťou k južnej strane, sa nezachovala lebka (pôvodne ležala na východnom okraji hrobu). Jedenásť nádob bolo v blízkosti hlavy a štyri nádoby v západnej časti hrobu pri dolných končatinách. Kamenná i medená industria chýba. (Obr. 5.)

Obr. 5. Tibava. Hrob 18/55.

1. Kónická misa s valcovitou hornou časťou a konkávnym dnom, zdobená pod lomom štyrmi oválnymi výčnelkami; v 7,8 cm, Ø ústia 14,2 cm, Ø dna 3 cm (obr. 12: 18).

2. Hlboká misa; spodná kónická časť zaoblene prechodí vo valcovité hrdlo s mierne roztvoreným okrajom, pod baňatosťou sú štyri oválne výčnelky; v 8,5 cm, Ø ústia 11,3 cm, Ø dna 3 cm (obr. 12: 14).

3. Malá misa s výrazne profilovanými stenami, mierne roztvoreným okrajom a zúženým dnom; na vydutí sú štyri hrotité výčnelky; v 7 cm, Ø ústia 11,3 cm, Ø dna 3,3 cm (obr. 12: 16).

4. Podobná misa so zúženým dnom, na vydutí sú štyri neprevŕtané malé výčnelky; v 7,4 cm, Ø ústia 10,4 cm, Ø dna 2,5 cm (obr. 12: 23).

5. Hlboká kónická misa; na okraji a v polovici výšky sú

štyri hrotité výčnelky; v 18 cm, Ø ústia 29,5 cm, Ø dna 13,3 cm.

6. Baňatá šálka s mierne roztvoreným okrajom, na vydutí sú štyri polguľovité výčnelky; v 7 cm, Ø ústia 8,2 cm, Ø dna 3,3 cm (obr. 12: 21).

7. Nižšia baňatá šálka, pod vydutím má štyri polguľovité výčnelky; v 7 cm, Ø ústia 10,7 cm, Ø dna 2,5 cm (obr. 12: 24).

8. Nízka vázovitá nádoba s roztvoreným okrajom, pod hrdlom má dva veľké hrotité prevŕtané výčnelky; v 7,4 cm, Ø ústia 6,6 cm, Ø dna 2,6 cm (obr. 12: 20).

9. Malá vázovitá nádoba, pod roztvoreným hrdlom a pod baňatosťou má štyri hrotité výčnelky; v 8 cm, Ø ústia 7 cm, Ø dna 3 cm (obr. 12: 15).

10. Malá hrncovitá nádoba s mierne roztvoreným okrajom, na ktorom sú štyri krátke ušká, pod maxim. vydutím je zdobená štyrmi polguľovitými výčnelkami; v 7,4 cm, Ø ústia 7,3 cm, Ø dna 3,5 cm (obr. 12: 17).

11. Nízky baňatý hrniec z hrubého materiálu, na okraji sú štyri oválne výčnelky; v 15,5 cm, Ø ústia 22 cm, Ø dna 11 cm (obr. 12: 26).

12. Hrniec s mierne zaoblenými stenami, pri okraji a v strednej časti má štyri oválne výčnelky, zdobené na povrchu plytkou jamkou; v 14 cm, Ø ústia 20 cm, Ø dna 9,6 cm (obr. 12: 19).

13. Baňatá putňovitá nádoba s vysokým hrdlom a mierne vyhnutým okrajom; na baňatosť má dve člnkovité uchá s otvorom; v 28 cm, Ø ústia 14 cm, Ø dna 8 cm (obr. 12: 27).

14. Slabo deformovaná baňatá váza so zvisle nasadeným hrdlom a slabo roztvoreným ústím; pod hrdlom a na baňatosť sú dva hrotité výčnelky; v 21,5 cm, Ø ústia 13 cm, Ø dna 7,2 cm (obr. 12: 25).

15. Vrchná časť veľkej amforovitej nádoby so stiahnutým ústím; Ø ústia 10,7 cm (obr. 12: 22).

Hrob 1/56. Hrobová jama s nerozpoznanou, rozmery hrobu určuje rozloženie milodarov na oválnej ploche s priemerom 105×170 cm, orientácia V—Z; kostra sa nezachovala. Nádoby boli uložené v polkruhu vo východnej časti hrobu (pravdepodobne pri hlave) spolu s dvoma kamennými sekerkami, rohovcom (surovinou), rohovcovou čepeľou a zlatým plieškovým záveskom. V západnej časti hrobu sa našli dve misy. Na ploche medzi obidvoma skupinami nádob boli ojedinelé črepy a uhličky.

1. Hlboká misa z nádoby pôvodne s dutou nôžkou; na zaoblenom lome misy sú štyri hrotité výčnelky, nôžka sa nezachovala; v 11 cm, Ø ústia 21 cm, Ø dna 6,8 cm (obr. 13: 14).

2. Hlboká misa, dolná kónická časť je od mierne zošikmej hornej časti oddelená slabým odsadením, na ktorom sú štyri polguľovité výčnelky; v 9,5 cm, Ø ústia 16 cm, Ø dna 3,8 cm (obr. 13: 11).

3. Hlboká misa so zaoblenými stenami a slabo roztvoreným okrajom, na najväčšom vydutí striedajú sa štyri hrotité, z dvoch strán stlačené výčnelky so štyrmi polguľovitými výčnelkami; v 19 cm, Ø ústia 27,5 cm, Ø dna 11 cm (obr. 13: 18).

4. Vysoká váza s lievikovite roztvoreným hrdlom, na okraji sú štyri krátke ušká, pod hrdlom štyri dvojice polguľovitých výčnelkov a pod najväčším vydutím štyri hrotité výčnelky; v 19 cm, Ø ústia 14,5 cm, Ø dna 4,5 cm (obr. 13: 16).

5. Nízky baňatý pohárik s mierne roztvoreným ústím; v 6,5 cm, Ø ústia 7 cm, Ø dna 3 cm (obr. 13: 13).

6. Nízky pohárik so zaoblenými stenami a mierne stiahnu-

tým ústím; v 6,5 cm, Ø ústia 7,5 cm, Ø dna 2,8 cm (obr. 13: 12).

7. Podobný pohárik; v 7,5 cm, Ø ústia 8,5 cm, Ø dna 2,9 cm (obr. 13: 10).

8. Nízka baňatá šálka s roztvoreným ústím a zúženým konkávnym dnom; v 7,5 cm, Ø ústia 9 cm, Ø dna 2,5 cm.

9. Črepy z baňatej vázy s valcovitým hrdlom a mierne roztvoreným okrajom.

10. Veľká kamenná sekerka z mäkkého bieleho tufitu; d 11,8 cm, š 2,9–4,6 cm, maximálna hrúbka 2,2 cm (obr. 13: 17).

11. Podobná menšia sekerka; d 8,7 cm, š 3,2–4,2 cm, (obr. 13: 19).

12. Rohovcová čepeľ s ulomeným hrotom; d 9 cm.

13. Rohovec (surovina), na povrchu bielo patinovaný; váha 3 kg.

14. Kruhový závesok zo zlatého pliesku, na jednej strane oválne vytiahnutý, má päť dierok; Ø závesku 2,5 cm (obr. 13: 15).

H r o b 2/56. Hrobová jama sa rozpoznala len v spodnej časti, kde sa zistila tmavšie sfarbená plocha s rozmermi 80×140 cm, orientácia SV–JZ, hĺbka 40 cm. Obsahovala črepy, sklovinu zubov, zlomky medeneho náramku a dve rohovcové čepele. Z kostry sa okrem zubov zachovala len menšia kosť v náramku. Na juhozápadnom okraji hrobu bola druhá skupina nálezov: zlomky troch čepeľí a drobné odštepky z rohovca. Z črepov sa dala rekonštruovať len jedna misa.

1. Menšia baňatá misa s mierne roztvoreným ústím; v 8 cm, Ø ústia 12,2 cm, Ø dna 3,5 cm.

2. Dva medené kruhy silne poškodené koróziou, pôvodne pravdepodobne tvorili jeden náramok (asi dvakrát špirálovite stočený); Ø kruhov 7 cm, pôvodná hrúbka 0,7 cm (obr. 14: 1, 2).

3. Rohovcová čepeľ; d 11 cm, š 2,5 cm.

4. Rohovcová čepeľ s ulomeným hrotom; d 10,2 cm, š 2,5 cm.

5. Zlomky troch rohovcových čepeľí.

H r o b 3/56 (žiarový). Hrobová jama sa nerozpoznala, len v mieste nálezov sklovinu zubov a v jeho okolí sa zistila popolovitá vrstva premiešaná s ojedinělými drobnými uhlíkmi. Obklopovalo ju šesť nádob, črepy z ďalších troch šálok a menšie rohovcové odštepky, z ktorých dva boli sekundárne prepálené.

1. Nízka plytká misa so zaoblenými stenami, ktoré sa ku dnu zužujú; štyri ploché výčnelky sú na vydutí a štyri obdĺžnikové výčnelky na okraji ústia; v 7 cm, Ø ústia 14,5 cm, Ø dna 4,5 cm (obr. 13: 21). Misa obsahovala malú kalcinovanú kostičku.

2. Nízka baňatá šálka so široko roztvoreným okrajom a konkávnym dnom; v 6,5 cm, Ø ústia 10 cm, Ø dna 2,5 cm (obr. 13: 23).

3. Hlboká šálka s mierne zúženým dnom; v 7 cm, Ø ústia 9 cm, Ø dna 2,8 cm (obr. 13: 22).

4. Vysoká dvojkónická šálka, na lome má reliéfne hránenie a štyri polguľovité výčnelky; v 9,5 cm, Ø ústia 9 cm, Ø dna 3 cm.

5. Vysoká vázovitá nádoba s lievikovite roztvoreným hrdlom; pod ústím má dva výčnelky s otvorom a na lome štyri hrotité, z dvoch strán stlačené výčnelky; v 21 cm, Ø ústia 15,2 cm, Ø dna 5,7 cm (obr. 13: 24).

6. Nízky hrniec s mierne zaoblenými stenami, v hornej časti zdobený štyrmi polguľovitými výčnelkami; v 14 cm, Ø ústia 19 cm, Ø dna 9,8 cm (obr. 13: 20).

7–9. Črepy asi z troch baňatých šálok alebo menších

mis; okraj mali mierne roztvorený, na dvoch šálkach boli krátke hrotité výčnelky.

10. Tri jadrovité odštepky z rohovca.

11. Dva sekundárne prepálené odštepky z rohovca.

H r o b 4/56. Rozmery hrobu určuje rozloženie nálezov na ploche 60×130 cm, orientovanej dlhšou osou v smere V–Z. Šesť nádob a jedna rohovcová čepeľ boli na východnej strane v plytkej jame (priemer jamy 50 cm, hĺbka 20 cm), vyplnenej popolovitou vrstvou, dve nádoby a rohovcová čepeľ sa našli na opačnej strane predpokladanej hrovej jamy. Stopy po kostre sa nezistili.

1. Hlboká misa s mierne vyhladeným povrchom hnedej farby; dolná kónická časť prechádza v slabozotvorenú hornú časť; na lome sú štyri podlhovasté prevŕtané výčnelky; v 10 cm, Ø ústia 17,2 cm, Ø dna 4,5 cm (obr. 14: 4).

2. Vyššia kónická misa s roztvoreným ústím; v hornej polovici sa striedajú dva rady po štyroch hrotitých výčnelkoch; v 8 cm, Ø ústia 13,5 cm, Ø dna 3 cm.

3. Torzo baňatej vázičky s valcovitým hrdlom; na pleciah sú dva veľké prevŕtané a na vydutí dva plné hrotité výčnelky; v 6,5 cm, Ø dna 2 cm (obr. 14: 3).

4. Malá baňatá šálka so zaobleným dnom; na najväčšom vydutí sú štyri hrotité výčnelky; v 4,5 cm, Ø ústia 6,5 cm.

5. Črepy z malej baňatej šálky s roztvoreným ústím.

6. Črepy z vysokej kónickej misy.

7. Torzo baňatej vázy, pod zaoblením sú dva hrotité výčnelky.

8. Črepy z vázovitej nádoby, zdobenej dvoma radmi hrotitých výčnelkov.

9. Dve rohovcové čepele; d 10 a 10,7 cm, š 0,9 a 1,8 cm.

10. Dva zlomky čepeľí z rohovca.

H r o b 5/56 bol rozrušený. Po vyzdvihnutí nálezov sa rozpoznala čierne sfarbená oválna plocha s priemerom 50×70 cm, orientácia JV–SZ. V juhovýchodnej časti bola kruhovitá jama (priemer 45 cm, hĺbka 40 cm), vyplnená popolovitou vrstvou. Stopy po kostre sa nezistili. Skupiny črepov sú asi z piatich nádob. Hrob zasahoval do staršieho sídliskového objektu — nadzemnej kolovej chaty D.

1. Hlboká šálka s valcovitým hrdlom a slabozotvoreným ústím, na lome je trojica polguľovitých výčnelkov; v 6,5 cm, Ø ústia 9,5 cm, Ø dna 2,5 cm (obr. 14: 5).

2. Baňatá vázička s valcovitým hrdlom; v 11 cm, Ø ústia 9,5 cm, Ø dna 3 cm (obr. 14: 6).

3. Črepy z väčšej misy.

4. Črepy z baňatej šálky s roztvoreným ústím, v dolnej časti sú oválne výčnelky.

5. Črepy z veľkej hľbokej nádoby. Zachovalo sa jedno uško a veľké hrotité výčnelky.

6. Dva zlomky rohovcových čepeľí.

H r o b 6/56 (žiarový) bol narušený orbou. Menšie skupiny črepov a rohovcové odštepky sa našli na ploche 100×190 cm, orientovanej V–Z, hĺbka 25–52 cm. Stopy po hrovej jame alebo po kostre sa nezistili, len na východnej strane nálezov bola tmavo sfarbená vrstva (kruh o priemere 40 cm, hĺbka 58 cm), obsahujúca uhlíky a drobné i väčšie kalcinované kosti; našli sa aj roztrúsené po okolí kruhovej jamy.

1. Črepy z menšej dvojkónickej šálky s roztvoreným ústím.

2. Sedem črepov z vysokej dutej nôžky; Ø 14 cm.

3. Skupina (45 kusov) málo výrazných črepov; niektoré sú zdobené krátkymi hrotitými výčnelkami.

H r o b 7/56 bol zničený orbou, hrobová jama a kostra sa nezistili. Pod orniciou v hĺbke 25–30 cm boli črepy z dvoch nádob, rozložené v dĺžke 100 cm. Na východnom okraji nálezov, v blízkosti dna väčšej nádoby, bola tmavšia vrstva.

1. Hrubé črepy z dna hrnca.

2. Črepy z ústia misy so slabo prehnutým okrajom.

Hrob 8/56. Veľkosť hrobu určuje rozloženie milodarov na oválnej ploche o priemere 80×160 cm, orientácia V—Z. Približne v strede hrobu sa našla sklovina zubov a kostičky pochádzajúce asi z lebky. Podľa nálezovej zprávy ležali v „hubovitej hmote zasypané popolom.“ Pod kostičkami bol medený závesok obložený z jednej strany mušľou a nádobka, východne sa našli dva zlomky čepele a tri nádoby, z toho jedna vložená do druhej. Z rozhádzaných črepov vo východnej časti hrobu sa dali rekonštruovať spodné časti dvoch nádob.

1. Baňatá misa so široko roztvoreným okrajom a konkávnym dnom; v polovici výšky sú štyri krátke výčnelky; v 8 cm, Ø ústia 14,2 cm, Ø dna 3,5 cm (obr. 14: 8).

2. Malá dvojkónická šálka s mierne roztvoreným okrajom; v 4,5 cm, Ø ústia 7 cm, Ø dna 2 cm (obr. 14: 10).

3. Vysoká kónická pokrývka s masívnym guľovitým držadlom, v spodnej časti slabo roztvorená; v 16 cm, Ø spodnej časti 19 cm (obr. 14: 7).

4. Spodná časť vazy, v polovici výšky sa zachovalo široké tunelovité uško.

5. Torzo vazy s veľkým hrotitým výčnelkom.

6. Spodná kónická časť hlbokkej misy.

7. Medená oválna platnička (Ø 2,4×3 cm), pokrytá na jednej strane vypracovaným zlomkom mušle; na mušli je otvor (Ø 0,5 cm), ktorý nepresahuje cez medené podložie (obr. 14: 11).

8. Dva zlomky čepele z rohovca.

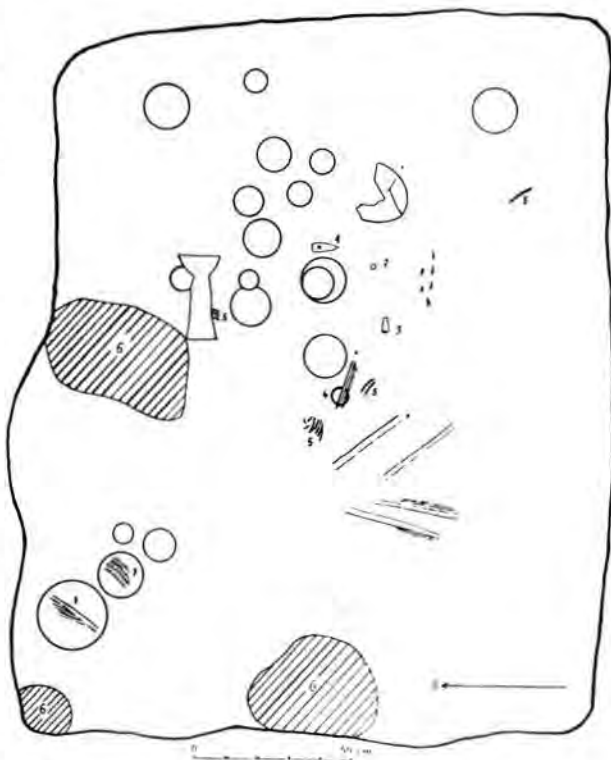
Hrob 9/56 bol značne rozrušený orbou. Hrobová jama sa čiastočne rozpoznala podľa tmavšieho sfarbenia len v mieste nálezu skloviny zubov. Tu sa našla tiež dlhá čepeľ a malá hlboká misa; v okruhu 60 cm boli ojedinelé, málo výrazné črepy.

1. Malá baňatá misa so slabo roztvoreným okrajom; v 7 cm, Ø ústia 11,5 cm, Ø dna 2,5 cm (obr. 14: 9).

2. Čepeľ z rohovca; d 8,5 cm, š 1,4 cm.

Hrob 10/56. Zásyp hrobu sa zistil podľa popolovitej vrstvy, ktorá v samotnom hrobe prechádzala v žltý il. Po vyzdvihnutí milodarov nasledovala ďalšia popolovitá vrstva. Hrobová jama mala tvar obdĺžnika s rozmermi 160×220 cm, orientácia V—Z, hĺbka nerovného spodku kolísala v rozmedzí 65—80 cm. Kostra (orientovaná ako hrobová jama) ležala na pravom boku s hlavou na východnej strane, tvárou k severu, vystreté ruky sa dotýkali pri kolenách skrčených nôh. Z kostry sa rozpoznala len lebka, dolné končatiny a čiastočne i ruky. V blízkosti skupiny milodarov so zvieracími kosťami bola silnejšia popolovitá vrstva s uhlíkmi, podobne ako pri kostiach pod nádobou s dutou nôžkou. Väčšina nádob bola sústredená na severnej strane kostry, v tesnej blízkosti obličaja a hrudníka: dvojkónická šálka, váza a torzo vazy, baňatá misa a v nej šálka, štyri misy, misa s vysokou dutou nôžkou (prikrývala zvieracie kosti, pod ktorými bolo desať odštepov a jadro z rohovca), vázička, zlomok mušle a dvojkónická misa. V ľavom hornom kúte hrovej jamy bol hrniec a v blízkosti neho vázička, v pravom kúte misa a rohová čepeľ. V ľavom dolnom kúte sa našla hlboká misa (obsahovala zvieracie rebrá), menšia misa a šálka. Pod hrudníkom bol zlatý závesok, na zápästí ruky medený náramok, pri ruke kamenný klin a v blízkosti sánky medený sekeromlat. Jadro a tri veľké čepele z rohovca sa našli v blízkosti nádoby s dutou nôžkou, ďalšie jadro, čepeľ a deväť úlomkov z rohovca pri ruke a dve čepele pod panvovými kosťami.

1. Kónická misa s vysokou dutou nôžkou a prehnutým okrajom, v hornej časti slabo hránená, na vyhranení sú štyri

Obr. 6. Tibava. Hrob 10/56. 1 — medený sekeromlat, 2 — zlatý závesok, 3 — kamenná sekerka, 4 — medený náramok, 5 — čepele z rohovca, 6 — popolovitá vrstva premiešaná s uhlíkmi, 7 — zvieracie kosti.

hrotité prevŕtané výčnelky; nôžka je v spodnej časti zvonovite roztvorená a zdobená dvoma radmi po troch otvoroch; v hornej časti sa nôžka zužuje a vytvára plytký žľab; celková výška misy 37 cm, Ø ústia 21,5 cm, výška nôžky 27,5 cm, Ø nôžky 10,3 cm (obr. 15: 32).

2. Veľká kónická misa; z okraja prečnievajú štyri oválne laloky, čím vzniká dojem štvorhranného ústia; v polovici výšky sú valcovité, z dvoch strán stlačené výčnelky; v 12,5 cm, Ø ústia 27 cm, Ø dna 11,2 cm (obr. 15: 30).

3. Veľká baňatá misa, v hornej časti má štyri prevŕtané hrotité výčnelky; v 11 cm, Ø ústia 18,5 cm, Ø dna 6 cm (obr. 15: 18).

4. Malá kónická misa s valcovitým hrdlom, mierne roztvoreným okrajom a konkávnym dnom; na okraji a pod lomom sú štyri podlhovasté výčnelky; v 7,5 cm, Ø ústia 14 cm, Ø dna 4,5 cm (obr. 15: 12).

5. Podobná kónická misa s valcovitým hrdlom, na zaoblenom lome sú štyri hrotité výčnelky; v 9 cm, Ø ústia 13,5 cm, Ø dna 4 cm.

6. Vysoká kónická misa so zaoblenými stenami a mierne roztvoreným okrajom, na ktorom sú štyri nízke pretiahnuté výčnelky, v polovici výšky sa striedajú štyri výčnelky, dva hrotité a dva oválne; v 11 cm, Ø ústia 15 cm, Ø dna 5 cm (obr. 15: 6).

7. Vysoká misa s mierne roztvoreným okrajom, spodná kónická časť prechádza vo valcovité hrdlo, na lome sú štyri hrotité výčnelky; v 9,5 cm, Ø ústia 13 cm, Ø dna 4,3 cm (obr. 15: 13).

8. Vysoká kónická nádoba s valcovitým hrdlom a mierne roztvoreným okrajom; v polovici výšky sú štyri hrotité pre-

vítané výčnelky; v 7,5 cm, Ø ústia 10,5 cm, Ø dna 2,4 cm (obr. 15: 11).

9. Vysoká baňatá nádoba s valcovitým hrdlom a mierne roztvoreným okrajom; pod ústím sú štyri nízke výčnelky; v 9,5 cm, Ø ústia 7,5 cm, Ø dna 3,5 cm.

10. Vysoká baňatá šálka s mierne roztvoreným okrajom; pod najväčšou baňatosťou sú štyri polguľovité výčnelky; v 7,5 cm, Ø ústia 9,7 cm, Ø dna 3,5 cm (obr. 15: 7).

11. Podobná šálka bez výzdoby; v 8,5 cm, Ø ústia 9 cm, Ø dna 3,3 cm.

12. Vysoká dvojkónická šálka s mierne roztvoreným okrajom a konkávnym dnom, na stupňovitom lome sú štyri polguľovité výčnelky; v 6,5 cm, Ø ústia 8 cm, Ø dna 3 cm (obr. 15: 14).

13. Malá baňatá šálka s mierne roztvoreným ústím a slabou odsadeným dnom; v 4,5 cm, Ø ústia 7,8 cm, Ø dna 2,5 cm (obr. 15: 17).

14. Baňatá šálka s valcovitým hrdlom, mierne roztvoreným okrajom a zaobleným dnom; v 7 cm, Ø ústia 10,2 cm (obr. 15: 16).

15. Vysoká šálka s mierne roztvoreným okrajom a konkávnym dnom, spodná kónická časť prechádza vo valcovité hrdlo; v 6 cm, Ø ústia 7,5 cm, Ø dna 2,8 cm (obr. 15: 10).

16. Plytká kónická šálka s mierne prehnutým okrajom; v 5 cm, Ø ústia 10,5 cm, Ø dna 3 cm (obr. 15: 15).

17. Baňatá váza s valcovitým hrdlom; pod okrajom a na najväčšej baňatosti sú dva hrotité výčnelky; v 16,5 cm, Ø ústia 13 cm, Ø dna 4,5 cm.

18. Torzo baňatej vázy s valcovitým hrdlom, na okraji sú štyri malé tunelovité ušká; Ø ústia 12,3 cm.

19. Hrnec s mierne zaoblenými stenami, na okraji sú štyri pretiahnuté výčnelky, na baňatosti sa striedajú štyri výčnelky (dva kónické a dva valcovité).

20. Úzky medený sekeromlat so zaoblenými hranami, koróziou narušené ostrie bolo pôvodne oblúkovité, v mieste otvoru sa boky plynule rozširujú, tylo je rovno zrezané; d 20,2 cm, Ø otvoru 2 cm (obr. 15: 27).

21. Medený, špirálovite dvaapokrát stočený náramok; Ø 5,5 cm, hr 0,4 cm (obr. 15: 9).

22. Zlatý okrúhly plieskový závesok s dvoma dierkami; Ø závesku 2,1 cm (obr. 15: 8).

23. Plochá sekerka z mäkkého tufitu, úzke tylo plynule prechádza v široké oblúkovité ostrie; d 8,1 cm, šírka ostria 4,2 cm (obr. 15: 19).

24. Sedem dlhých rohových čepeľí; d 7–13 cm, š 1–1,9 cm.

25. Štyri zlomky z dlhých čepeľí a 19 čepeľovitých odštepov z rohovca (obr. 15: 20–26, 28, 29; 31).

26. Tri menšie jadrá z rohovca.

Hrob 11/56. Na veľkosť hrobu poukazuje celkové rozloženie milodarov na oválnej ploche s priemerom 90×150 cm, orientácia V–Z. Kostra sa nezachovala. Pri východnom okraji sa našla len sklovina zubov, v jej blízkosti hlboká misa a črepy približne z dvoch nádob, pri západnom okraji bola ďalšia hlboká misa. Po vyzdvihnutí milodarov vo východnej časti hrobu bolo badať tmavšie sfarbenú oválnu škvru; zemina tu bola premiešaná s ojedinelými uhlíkmi.

1. Kónická misa so štvorhranným ústím, nad okraj prečnievajú štyri laloky, zdobené polguľovitými výčnelkami, v polovici výšky sú štyri krátke tunelovité ušká; v 13 cm, Ø ústia 25,5 cm, Ø dna 13,5 cm (obr. 14: 13).

2. Hlboká misa s roztvoreným ústím a konkávnym dnom, pod lomom sú štyri dvojice okrúhlych výčnelkov; v 10,5 cm, Ø ústia 12 cm, Ø dna 3,8 cm (obr. 14: 12).

3. Torzo plytkej kónickej misy, pôvodne s dutou nožkou.

4. Črepy z okrajovej časti väčšej nádoby.

Hrob 12/56 bol z väčšej časti zničený novovekým zásahom. Obyrsy jamy sa nezistili, približnú veľkosť hrobu určujú nálezy po stranách obdĺžnikovej plochy s rozmermi 60×140 cm; orientácia V–Z. Na východnej strane hrobu sa našli dva zlomky šálok a rohová čepeľ, na západnom okraji torzo vázy a črepy z väčšej nádoby, prostredná časť bola bez nálezov.

1. Črepy zo spodnej časti baňatej vázy, približne v polovici výšky sa zachovali tri krátke tunelovité ušká.

2. Črepy z dvojkónickej šálky, zdobenej na lome dvoma radmi hrotitých výčnelkov.

3. Črepy z väčšej vázovitej nádoby.

4. Črepy zo spodnej časti baňatej šálky; Ø dna 3 cm.

5. Rohová čepeľ; d 8 cm.

Hrob 13/56 bol silne rozrušený orbou. Stopy kostry sa nezistili. Pod orniciou, v hĺbke 15–30 cm, našli sa už len spodné časti nádob. Črepy z dvoch nádob a kamenná sekerka boli na východnom a torzo hrnca na západnom okraji obdĺžnikovej plochy s rozmermi 70×130 cm, orientovanej dlhšou osou v smere V–Z. Prostredná časť bola bez nálezov. V blízkosti hrobu našla sa v ornici rohová surovina, ktorá pravdepodobne patrila k inventáru hrobu.

1. Črepy zo spodnej časti hrncovitej nádoby; Ø dna 8 cm.

2. Črepy z dna menšej šálky; Ø dna 4,5 cm.

3. Črepy z veľkej hrubostennej nádoby s mierne roztvoreným ústím.

4. Plochá obdĺžniková sekerka z bridlice s mierne oblúkovitým ostrím; d 9 cm, š 4,5 cm, hr 1 cm (obr. 14: 14).

5. Rohová surovina, na povrchu bielo patinovaná; váha 1,20 kg.

Hrob 14/56 bol rozrušený orbou. V ornici sa našli ojedinelé črepy a rohová surovina. Hrobová jama mala tvar obdĺžnika s rozmermi 70×100 cm, orientácia V–Z; na dne, v hĺbke 30 cm, zistila sa silnejšia popolovitá vrstva. Štyri nádoby ležali v severnej a dve nádoby vo východnej časti hrobu, prostredná časť bola bez nálezov.

1. Malá baňatá misa s mierne roztvoreným okrajom, na najväčšej baňatosti má štyri hrotité výčnelky; v 8,5 cm, Ø ústia 13 cm, Ø dna 3,3 cm (obr. 14: 17).

2. Malá hrncovitá nádoba s mierne zaoblenými stenami, zdobená malými polguľovitými výčnelkami, ktoré vytvárajú päť zvislých oválov; v 9 cm, Ø ústia 11,5 cm, Ø dna 7,2 cm (obr. 14: 15).

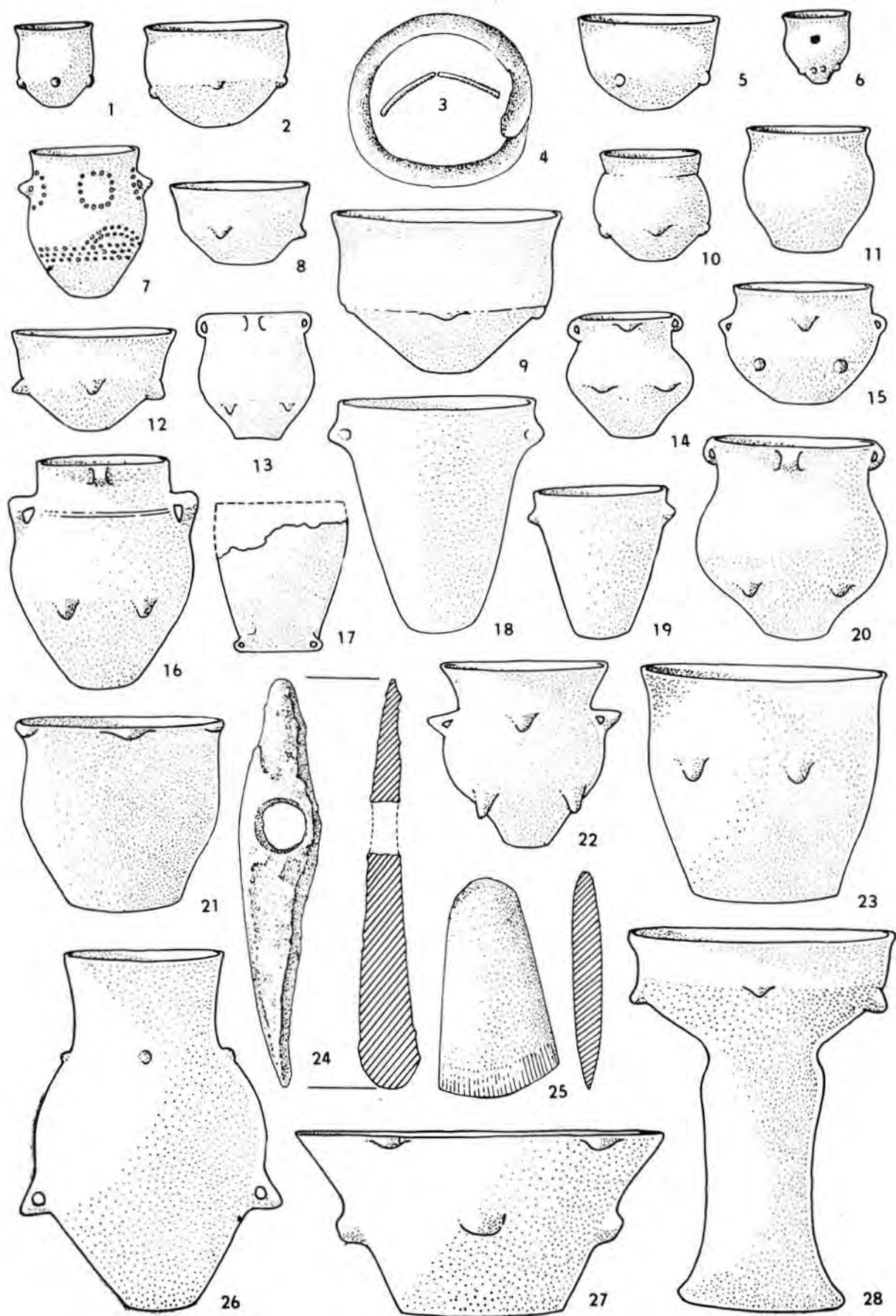
3. Nízky pohárik; spodná kónická časť zaoblene prechodí v slabé roztvorené okraj; v 6 cm, Ø ústia 6,8 cm, Ø dna 1,5 cm (obr. 14: 16).

4–6. Črepy z troch menších šálok.

7. Spodok vázovitej nádoby, v prostrednej časti boli pôvodne štyri pretiahnuté výčnelky.

8. Rohová surovina, na povrchu bielo patinovaná.

Hrob 15/56 (žiarový?). Nepravidelná oválna hrobová jama s rozmermi 85×140 cm, orientovaná v smere JV–SZ, rozpoznala sa podľa popolovitej vrstvy premiešanej s drobnými uhlíkmi, čepmi a ojedinelými kalcinovanými kostičkami. Na juhovýchodnom okraji hrobu bola sklovina zubov, blízko nej sa zistila tmavšia zemina obsahujúca uhlíky, spálené kostičky, drobné kusy tehloviny, zlatý závesok, zlomok čepele a dva odštepov z rohovca. Za nimi boli milodary v poradí: váza a v nej šálka, hrniec, ktorý obsahoval dve šálky a drobné kostičky, torzo vázy a tri šálky. Približne v strede hrobu bol hrniec s obsahom zle zachovalých kostí, pri ktorom bola skupina prepálených kostičiek.

Obr. 7. Tibava. Hrob 4/55.

1. Baňatá váza s vysokým hrdlom, na najväčšej baňatosti sú štyri hrotité výčnelky, okraj sa nezachoval; v 15,5 cm, Ø dna 4,8 cm (obr. 14: 23).

2. Hlboká baňatá šálka s rovným okrajom; v 7,5 cm, Ø dna 3,3 cm, Ø ústia 11 cm (obr. 14: 24).

3. Dvojkónická šálka s mierne roztvoreným okrajom, pod lomom zdobená štyrmi dvojicami malých polgufových výčnelkov; v 6,3 cm, Ø ústia 7,8 cm, Ø dna 3,8 cm (obr. 14: 21).

4. Nízky pohárik s mierne zaoblenými stenami, v polovici výšky sú dva hrotité výčnelky; v 5,5 cm, Ø ústia 6,3 cm, Ø dna 2 cm (obr. 14: 19).

5. Nízky hrniec s mierne zaoblenými stenami, v polovici výšky sú štyri hrubo vypracované hrotité výčnelky; v 12,5 cm, Ø ústia 15,5 cm, Ø dna 9 cm (obr. 14: 22).

6. Hrniec s mierne profilovanými stenami, pod roztvoreným okrajom sú štyri malé, hrubo vypracované ušká; v 11 cm, Ø ústia 13 cm, Ø dna 7,5 cm (obr. 14: 20).

7. Torzo baňatej šálky, zdobenej dvoma radmi malých polgufových výčnelkov.

8, 9. Črepy z dvoch menších šálok, zdobených hrotitými výčnelkami.

10. Spodná časť vázovitej nádoby.

11. Zlatý, na jednej strane poškodený okrúhly plieškový závesok s piatimi dierkami; Ø závesku 1,8 cm (obr. 14: 18).

12. Malý zlomok čepele a dva odštep z rohovca.

Hrob 16/56. Čiastočne rozrušený hrob. Hrobová jama sa nerozpoznala, veľkosť hrobu určujú milodary rozložené na oválnej ploche s priemerom 90×110 cm, dlhšia os je orientovaná v smer V—Z. Na východnom okraji bola kamenná sekerka a rohovecova čepeľ, v západnej časti sa našla nádoba s dutou nôžkou a dve šálky, 180 cm severne od hrobu bola baňatá misa (č. 2).

1. Misa s vysokou dutou nôžkou, na roztvorenom okraji sú štyri oválne a na vydutí štyri hrotité výčnelky, nôžka je pri spodku zvonovite roztvorená; celková výška 26,3 cm, výška nôžky 18,5 cm, Ø ústia 21 cm (obr. 15: 2).

2. Hlboká misa, spodná kónická časť prechádza vo valcovité hrdlo, lom je zdôraznený úzkou ryhou; v 9 cm, Ø ústia 14 cm, Ø dna 3 cm (obr. 15: 5).

3. Vysoká dvojkónická nádoba s mierne roztvoreným ústím, zdobená na zaoblenom lome štyrmi okrúhlymi výčnelkami; v 11 cm, Ø ústia 11 cm, Ø dna 3,5 cm (obr. 15: 4).

4. Hlboká baňatá šálka s roztvoreným okrajom; v 8 cm, Ø ústia 9,7 cm, Ø dna 3,5 cm (obr. 15: 3).

5. Sekerka z mäkkého tufitu s mierne zúženým tylom, ktoré plynule prechádza v oblúkovité ostrie; d 7,8 cm, šírka ostria 3,8 cm (obr. 15: 1).

6. Zlomok rohovecovej čepele; š 1,5 cm.

Hrob 17/56 bol značne porušený orbou. Jeho rozmery — 80×130 cm — určuje len rozloženie milodarov; orientácia V—Z. Stopy po kostre sa nezistili. Na východnom okraji hrobu bola nádobka s dutou nôžkou, na západnom okraji šálka a ojedinelé črepy, v strednej časti rohovecový odštep.

1. Črepy z misy približne kónického tvaru s vysokou dutou nôžkou, misa bola zdobená hrotitými výčnelkami, nôžka mala spodnú časť zvonovite roztvorenú; celková výška asi 40 cm.

2. Črepy z dvojkónickej šálky.

3. Odštep z rohovecového jadra.

Hrob 18/56 je neistý. Obrisy jamy sa nezistili, našla sa len menšia misa, škrabadlo z rohovca a štyri drobné kostičky.

1. Menšia hlboká misa s mierne roztvoreným okrajom, spodná kónická časť zaoblene prechádza vo valcovité hrdlo,

na rozhraní hrdla a tela sú štyri hrotité výčnelky; v 9,5 cm, Ø ústia 14,4 cm, Ø dna 4 cm (obr. 14: 25).

2. Škrabadlo z rohovca.

Hrob 19/56 bol rozrušený orbou. Jeho rozmery určuje rozloženie milodarov na obdĺnikovej ploche s rozmermi 60×130 cm; orientácia SV—JZ, hĺbka 17—25 cm. Na severovýchodnom okraji hrobu bol kamenný klin, torzo vázy a misy, šálka a črepy z troch nádob, na opačnom konci sa našli len črepy z misy. Prostredná časť bola bez nálezov.

1. Hlboká misa so slabo roztvoreným okrajom, spodná kónická časť prechádza vo valcovité hrdlo, na lome sú štyri drobné polgufovité výčnelky; v 11,5 cm, Ø ústia 16 cm, Ø dna 4 cm (obr. 14: 26).

2. Malá baňatá misa s mierne zhrubnutým okrajom, v hornej a dolnej časti sú dva krátke hrotité výčnelky; v 8,5 cm, Ø ústia 12,5 cm, Ø dna 2 cm (obr. 14: 27).

3. Spodná časť vázovitej nádoby, zdobenej hrotitými výčnelkami.

4—6. Tenkostenné črepy z troch menších nádob; jedna nádobka mala na okraji oválne, z dvoch strán stlačené výčnelky.

7. Črepy z väčšej kónickej misy; z mierne roztvoreného okraja vyčnievajú oválne laloky.

8. Úzky klin z tufitu; d 8,3 cm, š 2—3 cm.

Hrob 20a/56 bol rozrušený orbou. Obrisy jamy sa nezachovali, jej veľkosť určuje rozloženie milodarov na oválnej ploche s priemerom 80×200 cm; orientácia V—Z. Na východnom okraji bola kamenná sekerka a 12 rohovecových čepeľí posypaných červeným farbivom, v západnej časti sa našla misa, dve šálky a črepy zo štyroch nádob.

1. Hlboká baňatá misa s mierne roztvoreným okrajom, v spodnej časti sú štyri hrotité výčnelky; v 12 cm, Ø ústia 23,5 cm, Ø dna 8 cm (obr. 16: 2).

2. Nízka baňatá misa, zdobená v polovici výšky štyrmi hrotitými výčnelkami; v 5,5 cm, Ø ústia 11 cm, Ø dna 3 cm (obr. 16: 3).

3. Baňatá šálka so štyrmi hrotitými výčnelkami pod roztvoreným okrajom; v 6 cm, Ø ústia 7,9 cm, Ø dna 3 cm.

4—6. Črepy z troch tenkostenných šálok, zdobených krátkymi hrotitými výčnelkami.

7. Torzo vázy; na okraji sú oválne a približne v polovici výšky hrotité výčnelky.

8. Plochá sekerka z bridlice so šikmým tylom; d 7,7 cm, šírka ostria 4,5 cm, hr 1,1 cm (obr. 16: 1).

9. Štyri čepele z rohovca; d 5,3—7,4 cm.

10. Osem zlomkov z väčších rohovecových čepeľí.

11. Drobné hrudky červeného farbiva.

Hrob 20b/56 nadväzoval priamo na východný okraj hrobu 20a/56. Výplň oválnej hrobovej jamy s priemerom 100×150 cm tvorila čierna vrstva zeminy premiešaná s ojedinelými uhlíkmi, orientácia V—Z. Z milodarov sa zachovali len hlbšie uložené: na východnom okraji šálka, v strednej časti šesť čepeľí z rohovca a skupina črepov, na západnom okraji črepy z veľkej misy.

1. Nízka dvojkónická šálka zdobená v hornej časti štyrmi polgufovými výčnelkami; v 5 cm, Ø ústia 9,5 cm, Ø dna 3,5 cm.

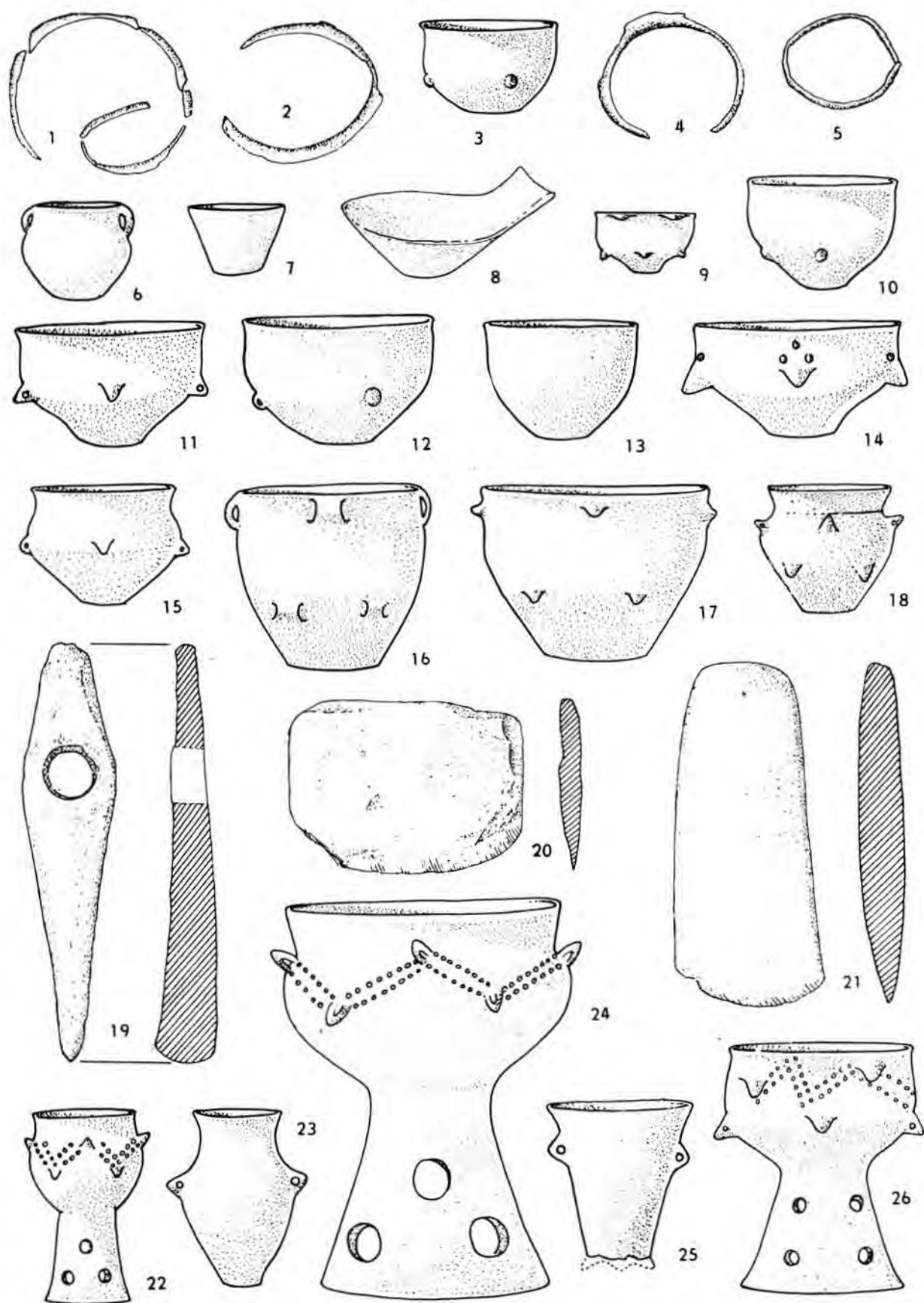
2. Črepy z hlbkej dvojkónickej šálky.

3. Črepy z hrncovitej nádoby.

4. Rohovecová čepeľ; d 10 cm.

5. Päť zlomkov čepeľí z rohovca.

Hrob 21/56. Obdĺniková hrobová jama s rozmermi 70×140 cm rozpoznala sa podľa tmavšieho sfarbenia; orientácia V—Z. Kostra sa nezachovala. Na východnom okraji sa

Obr. 8. Tibava. Hrob 7/55.

zistila plytká oválna jamka o priemere 40×60 cm, vyplnená popolovitou zeminou. V jej blízkosti bola sklovina zubov, drobné kostičky, kamenná sekerka, štyri čepele a deväť nádob. Jedna nádoba obsahovala drobné kostičky a v dvoch misách sa našli uhliky. Na západnom okraji hrobu sa zistila hlboká misa, prostredná časť bola bez nálezov.

1. Hlboká misa s kónickými stenami a štvoruholným ústím, ktoré je na štyroch miestach lalokovite vyťahnuté a zdobené štyrmi oválnymi výčnelkami, v polovici výšky sú ďalšie štyri podobné výčnelky; v 9,5 cm, Ø ústia 20 cm, Ø dna 9 cm (obr. 16: 12).

2. Vysoká misa s mierne zaoblenými stenami, na najväčšej baňatosti sú štyri hrotité výčnelky; v 10,5 cm, Ø ústia 12,5 cm, Ø dna 5 cm (obr. 16: 15).

3. Vysoká misa; spodná kónická časť prechodí zaoblene v mierne roztvorené ústie, na lome sú štyri polguľovité výčnelky; v 11,5 cm, Ø ústia 13,8 cm, Ø dna 5 cm (obr. 16: 9).

4. Podobná hlboká misa s výraznejšie roztvoreným ústím a bez výčnelkov; v 10,4 cm Ø ústia 12,8 cm, Ø dna 4 cm (obr. 16: 8).

5. Hlboká baňatá šálka s mierne roztvoreným okrajom; v 7 cm, Ø ústia 8,5 cm, Ø dna 3,5 cm (obr. 16: 14).

6. Malá baňatá šálka s mierne roztvoreným okrajom, v dolnej časti sú štyri krátke výčnelky; v 5,5 cm, Ø ústia 7,4 cm, Ø dna 3 cm (obr. 16: 13).

7. Nízka kónická šálka s valcovitým hrdlom a slabo roztvoreným okrajom; pod previsnutým lomom sú štyri polguľovité výčnelky; v 5,2 cm, Ø ústia 7,5 cm, Ø dna 2,4 cm (obr. 16: 18).

8. Malá baňatá vázička s mierne roztvoreným okrajom, v hornej časti sú štyri hrotité prevítané výčnelky; v 9,5 cm, Ø ústia 9,3 cm, Ø dna 3 cm (obr. 16: 16).

9. Malá baňatá vázička s valcovitým hrdlom; štyri hrotité výčnelky sú pod najväčším vydutím a dva prevítané výčnelky pod hrdlom; v 7 cm, Ø ústia 5 cm, Ø dna 2,5 cm (obr. 16: 4).

10. Súdkovitý hrniec, na okraji a v spodnej časti má štyri hrotité výčnelky; v 15 cm, Ø ústia 12,5 cm, Ø dna 8,5 cm (obr. 16: 7).

11. Krátka plochá sekerka z bridlice, s mierne zúženým tylom; d 6 cm, šírka ostria 4,5 cm, hr 0,8 cm.

12. Čepeľ z rohovca; d 9,5 cm.

13. Tri zlomky čepeľí z rohovca.

Hrob 22/56. Hrobová jama sa nezistila, približnú veľkosť hrobu určujú nálezy rozložené na oválnej ploche o priemere 60×110 cm; orientácia JV—SZ, kostra sa nezachovala. Nálezy na juhovýchodnom okraji hrobu: vázička, misa, torzo hrnca, črepy zo šálky a misy; na opačnom konci: misa a hrniec; prostredná časť bez nálezov.

1. Nízka misa s mierne zaoblenými stenami, v polovici výšky sú tri hrotité výčnelky; v 6,2 cm, Ø ústia 12,7 cm, Ø dna 3,5 cm (obr. 16: 17).

2. Hlboká misa s mierne roztvoreným okrajom a zúženým dnom, na lome nádoby je hlboká ryha; v 9,5 cm, Ø ústia 13 cm, Ø dna 3,3 cm (obr. 16: 20).

3. Malá štíhla vázička s pomerne vysokým roztvoreným hrdlom; v 9,5 cm, Ø ústia 6 cm, Ø dna 3 cm (obr. 16: 19).

4. Hrniec s kónickými stenami a mierne dovnútra vťahnutým ústím; v 8,5 cm, Ø ústia 11 cm, Ø dna 7,5 cm (obr. 16: 22).

5. Črepy z tenkostennej baňatej šálky.

6. Črepy z misy; na okraji sú štyri oválne, z dvoch strán stlačené výčnelky.

7. Spodná časť hrncovitej nádoby; Ø dna 7,5 cm.

Hrob 23/56. Oválna hrobová jama s priemerom 140×200 cm sa výnimočne dobre rozpoznala podľa tmavšieho sfarbenia; hĺbka 65 cm, orientácia V—Z. Kostra sa nezistila. Na dne jamy bola popolovitá, 10—15 cm hrubá vrstva. Pri východnom okraji hrobu sa našla sklovina zubov, váza, dve misy, hrniec a zlomok čepele, v západnej časti bola zásobnica, v prostrednej časti hrobu sa našli drobné kostičky. Z inventára hrobu sa zachovala len váza a zásobnica, opis ostatných nálezov neuvádza ani nálezová zpráva.

1. Baňatá váza s vysokým, lievikovite roztvoreným hrdlom; v 13 cm, Ø ústia 10,5 cm, Ø dna 4,7 cm.

2. Vysoká zásobnica, spodná kónická časť zaoblene prechodí v mierne prehnuté hrdlo; v polovici výšky sa striedajú dve krátke ušká s dvoma polguľovitými výčnelkami; v 37 cm, Ø ústia 29 cm, Ø dna 16,5 cm (obr. 16: 23).

3. Hrniec.

4. Misa.

5. Črepy z misy.

6. Zlomok čepele.

Hrob 24/56. Obrysy jamy sa nerozpoznali, na hrob poukazuje len rozloženie nádob po stranách obdĺžnikovej plochy s rozmermi 90×120 cm, hĺbka 40 cm. Prostredná časť bola bez nálezov. Nádoba s vysokou nôžkou i dlhšie strany obdĺžnikovej plochy sú orientované v smere V—Z. Kostra sa nezachovala. Na severnej strane hrobu bola misa a nádoba s dutou nôžkou, v južnej časti misa, vázička, torzo hrnca a črepy z dvoch šálok.

1. Plytká misa s krátkym roztvoreným hrdlom a s vysokou dutou nôžkou, na lome má štyri hrotité výčnelky; zvono-vite profilovaná nôžka sa pri spojení s misou zužuje a je zdobená dvoma radmi po troch otvoroch; celková výška 34,5 cm, výška nôžky 25,5 cm, Ø ústia 22 cm (obr. 17: 1).

2. Hlboká misa, spodná kónická časť zaoblene prechodí v mierne roztvorené hrdlo, pod baňatosťou sú štyri polguľovité výčnelky; v 11,5 cm, Ø ústia 21,5 cm, Ø dna 5,5 cm (obr. 17: 3).

3. Hlboká kónická misa s valcovitým hrdlom a mierne roztvoreným okrajom; pod lomom sú štyri polguľovité výčnelky; v 11 cm, Ø ústia 17,3 cm, Ø dna 5,5 cm (obr. 17: 4).

4. Nízka baňatá šálka s roztvoreným okrajom; v 6,6 cm, Ø ústia 9,9 cm, Ø dna 3 cm (obr. 17: 5).

5. Súdkovitá vázička so zúženým hrdlom, na najväčšej baňatosti má štyri hrotité výčnelky; v 11,5 cm, Ø ústia 6,5 cm, Ø dna 4 cm (obr. 17: 2).

6. Črepy z baňatej šálky.

7. Črepy z hrncovitej nádoby.

Hrob 25/56 bol z väčšej časti zničený orbou. Kostra ani obrysy hrobovej jamy sa nezistili. V hĺbke 15—20 cm našli sa v okruhu 80 cm črepy zo šálky a z hrnca, kamenná sekerka, zlomok opracovaného kameňa, rohové jadro a zlomok čepele.

1. Črepy z malej dvojkónickej šálky.

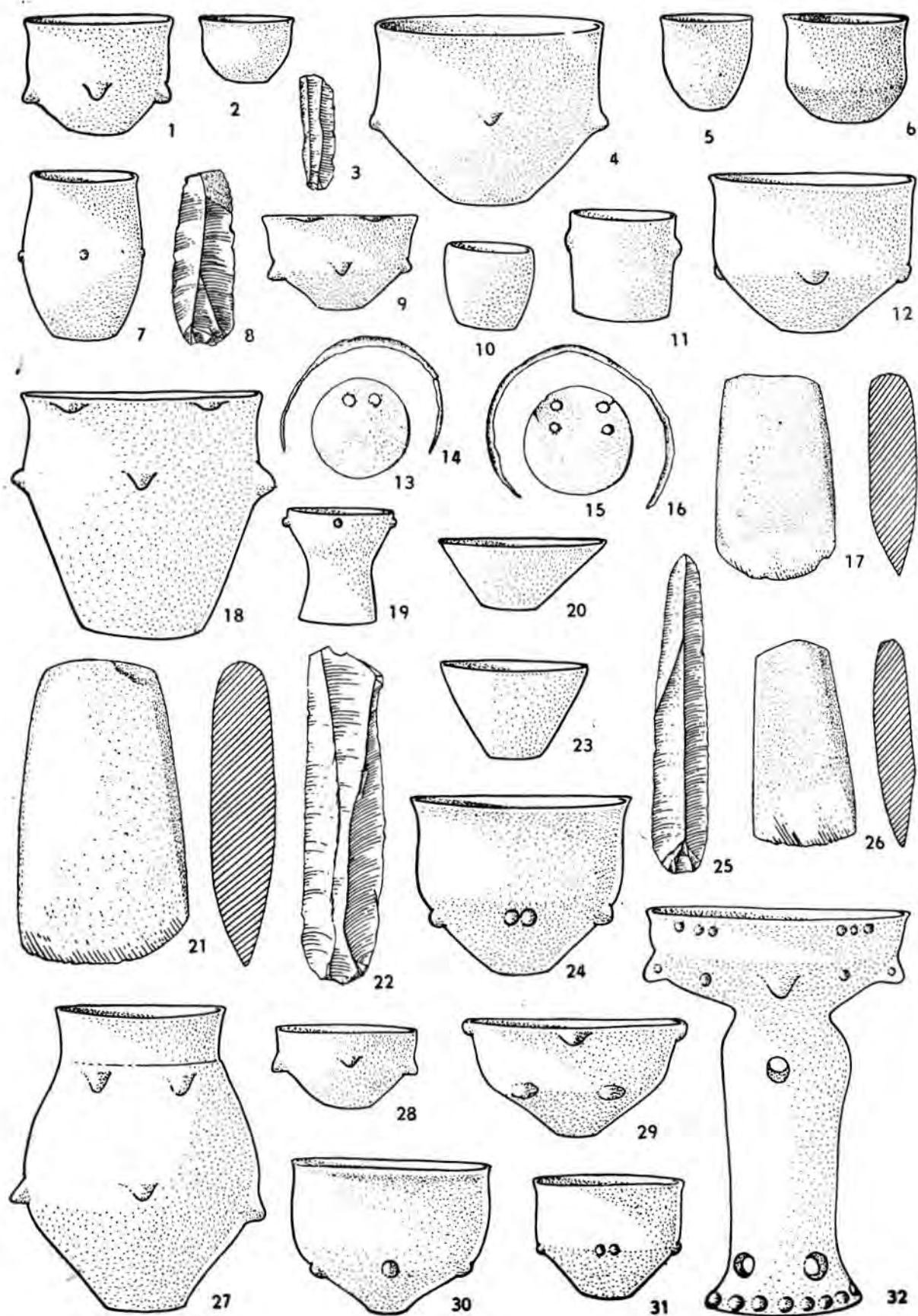
2. Hrubé črepy z hrncovitej nádoby; pri ústí sa zachoval hrotitý prevítaný výčnelok.

3. Plochá bridlicová sekerka s poškodeným tylom; d 7,5 cm, šírka ostria 5,5 cm, hr 1 cm (obr. 16: 24).

4. Zlomok opracovaného kameňa; d 10 cm (obr. 16: 25).

5. Jadro a zlomok čepele z rohovca.

Povrchový zber. Nálezy z povrchového zberu (obr. 17: 6—11) pochádzajú z hrobov rozrušených hlbokou orbou a zistili sa predovšetkým v centrálnej (mladšej) časti pohrebiska.

Obr. 9. Tibava. 1-6 — hrob 3/55; 7-12 — hrob 6/55; 13-20, 23 — hrob 15/55; 21, 22, 24-32 — hrob 8/55.

Rozbor materiálu

Keramika

V slovenskom praveku máme málo pohrebísk s hrobmi, ktoré by sa bohatstvom keramických milodarov vyrovnali hrobom z Tibavy. S výnimkou chudobných hrobov zo staršej fázy pohrebiska dosahuje počet hrnčiarskych výrobkov vo väčšine hrobov z mladšieho obdobia 10–25 exemplárov, najbohatšie hroby obsahovali dokonca 29 až 37 nádob. Rekonštruovaná keramika poukazuje na vysoký umelecký vkus vtedajších hrnčiarov, ktorí široko rozvinuli svoju výrobu. Ani pri tomto rozsahu výroby však nedochádza k uniformovanosti, ale naopak, rôzne základné tvary tvoria širokú stupnicu variantov a subvariantov; skoro ani jedna nádoba nemá presnú obdobu. Rozmanitosť tvarov súvisí aj s dĺžkou používania pohrebiska. Na seba nadväzujúce varianty niektorých typov keramiky v jednotlivých hrobdoch umožňujú určiť nielen ich typologický vývoj, ale do veľkej miery dovoľujú sledovať aj postupnosť hrobov na pohrebisku, smerujúcich v zásade od juhu na sever. Na základe tejto pravidelnej postupnosti v pochovávaní, podloženej i rozdielnym inventárom hrobov, môžeme určiť dve fázy pohrebiska.

Po technickej stránke bola tibavská keramika vyhotovená nekvalitne. Povrch všetkých nádob bol natoľko zničený, že dnes si ťažko môžeme urobiť predstavu o jeho pôvodnom vzhľade; len v ojedinelých prípadoch sa miestami zachovala tenká, kožovite vyhladená povrchová vrstvička tmavohnedej farby. Zdá sa, že zlá zachovalosť povrchu a vôbec celých nádob nesúvisí len s pôdnymi podmienkami na lokalite, ale má príčinu v nedostatočnej výrobnej technológii, ktorá len do určitej miery bola podmienená funerálnym poslaním keramiky. Obdobnú situáciu môžeme pozorovať i na ostatnej keramike tiszapolgárskej kultúry na východnom Slovensku. Slabo vypálené nádoby majú dnes po zničení povrchovej vrstvy na oboch stranách hrúbku len 2–4 mm, s výnimkou zásobnicových nádob, ktoré majú steny hrubé 0,5–1,5 cm. Štruktúrou materiálu, z ktorého bola zhotovená tibavská keramika, ako aj technickou stránkou jej výroby sa podrobne zaoberal K. Andel,⁹ spomenieme preto len najcharakteristickejšie vlastnosti keramiky. Nedokonale vypracovaná hlina je často premiešaná s drobnými kamienkami a zriedkavo i s malými hrudkami prírodného farbiva, najmä červeného a špinavožltého. Terajšia farba keramiky (vlastne jadra bez povrchovej vrstvy) je šivá, sivočierna alebo špinavohnedá, obvykle však nebýva na celej nádobe jednotná,

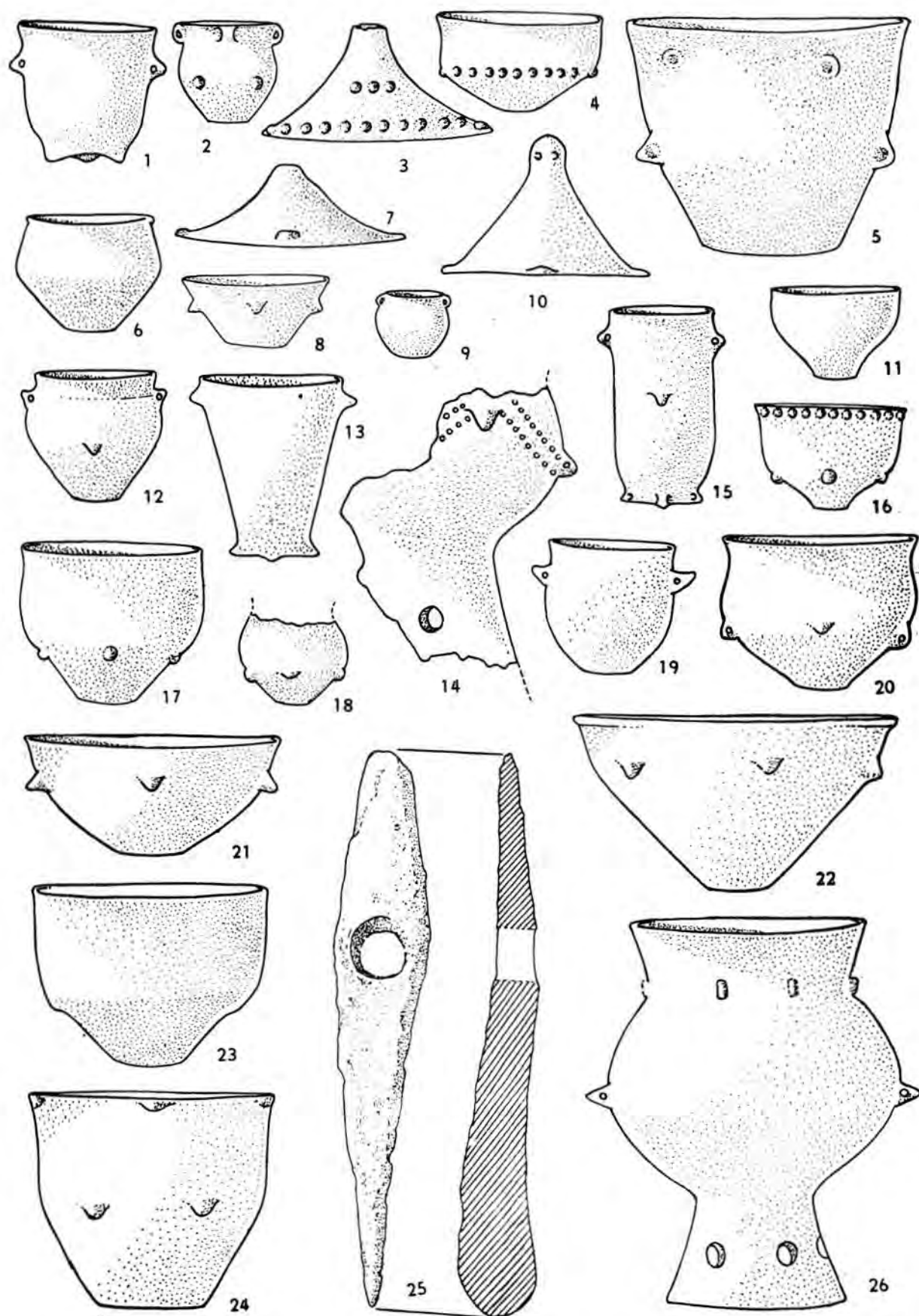
ale tvorí rôzne odtiene. Niektoré menšie, slabo vypálené nádoby, vyrobené z jemne preplavenej hlíny, sú mimoriadne krehké a majú takmer sivobielu farbu. Dosť často sa do hlíny pridávali aj organické látky.

Zatiaľ zostáva otvorená otázka funkčnosti tibavských nádob, t. j. či sa vyrábali výlučne pre pohrebne účely, alebo sa používali už skôr ako domáca, úžitková keramika. Zodpovedanie tejto otázky sfažuje určitá jednostrannosť štúdia tiszapolgárskej kultúry, spočívajúca v okolnosti, že doteraz sa uskutočnili iba výskumy pohrebísk. Výskum sídliska v Lúčkach (okres Michalovce) nie je ešte ukončený, ale už doterajšie výsledky naznačujú, že pri hrubšej, tvarove i výzdobne odlišnej keramike sú tu pomerne časté i tenkostenné nádoby blízke tibavským nálezom.¹⁰ Výskyt tejto keramiky na sídlisku nepotvrďuje ešte jej každodenné praktické používanie, lebo môže dokladať iba miesto jej výroby, kultovú funkciu priamo na sídlisku a pod. Dosvedčuje to aj iný druh nálezov — veľký počet sekeriek z ľahkého andezitového tufitu, ktoré sa našli na pohrebisku v Tibave i na sídlisku v Lúčkach, a ktoré sa nehodia na praktické používanie. Jednoliatosť tibavskej keramiky, spočívajúca v slabom vypálení a v zlej zachovalosti, dovoľuje predpokladať, že s výnimkou ojedinelých zásobnicových tvarov sa do hrobov nedávali hrubé, lepšie vypracované nádoby slúžiace na bežnú potrebu, ale že sa na tento účel používal osobitný druh keramiky.

Pri rozbere keramiky vychádzame len z rekonštruovaných tvarov. Ostatné nádoby boli natoľko zničené orbou, že zo zachráneného črepového materiálu nemožno spoľahlivejšie určiť pôvodné tvary. Typologicky delíme keramiku na jedenásť základných skupín: A. nádoby s vysokou dutou nôžkou, B. poháre, C. pokrývky, D. zásobnicové tvary, E. vazy, F. hrnce, G. misy, H. bezuché šálky, I. dvojuché šálky, J. naberačky, K. flašovitá nádoba.

A. Nádoby s vysokou dutou nôžkou (obr. 18)

Tieto nádoby sú charakteristickým prejavom juhovýchodných vplyvov takmer v celej mladšej dobe kamennej. Ich vývoj vrcholí na našom území v konečných fázach neolitu a na začiatku eneolitu, keď najmä v tiszapolgárskej kultúre nadobúdajú maximálne rozmery. Pre svoju tvarovú výnimočnosť podliehali — v porovnaní s ostatnou keramikou — rýchlejšie zmenám, prejavujúcim sa predovšetkým v odlišnej úprave detailov: nôžky, výčnelkov, otvorov a pod. Vývojová postupnosť nádob s dutou nôžkou, zistená na pohrebisku v Tiszapolgári-Basatany, týka sa len mladšej fázy tiszapolgárskej kultúry a jej prechodu do kultúry bodrogkereszturskej, kde

Obr. 10. Tibava, 1–5 – hrob 1/55; 6–26 – hrob 11/55.

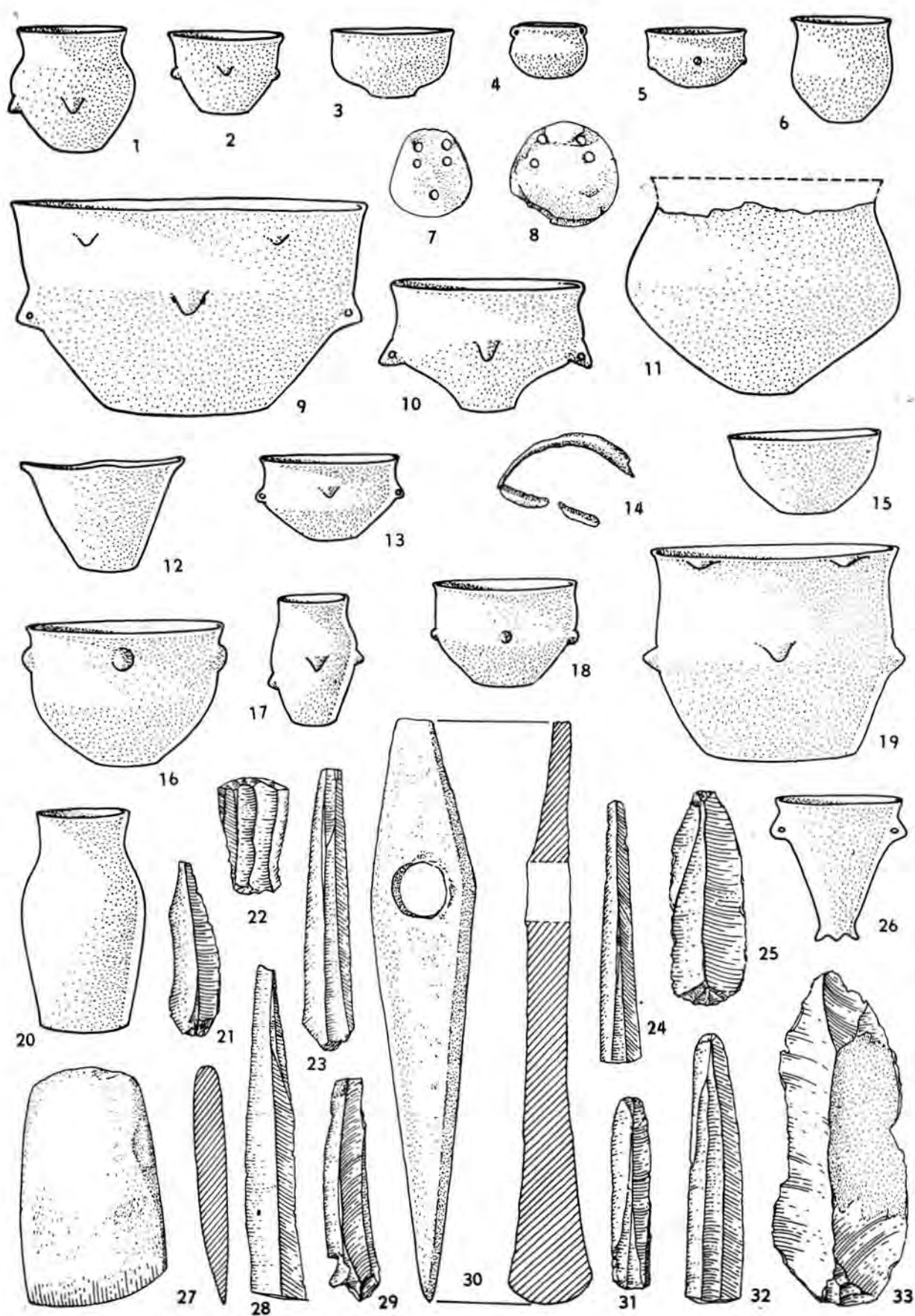
sa ich výskyt končí. Materiál z Tibavy umožňuje poznať staršie varianty a zároveň pri tvaroch súčasných s prvým obdobím pohrebiska v Basatani môžeme pozorovať typologické odchýlky, súvisiace s lokálnym postavením tiszapolgárskej kultúry na Slovensku. Z celkového počtu 22 nádob s dutou nôžkou z Tibavy vychádzame pri rozbere iba z trinástich zachovalých exemplárov.

Pre nádoby s nôžkou z Tibavy sú príznačné vysoké, plynule profilované nôžky, v spodnej časti zvoncovite roztvorené a v hornej časti alebo priamo pod spojením s misou slabo zúžené, čím sa na prechode nôžky v misu vytvára plytký žlab (variant Ia). Z hrobu 16/56 je i nádoba s kónickou nôžkou bez žlabového vykrojenia, ale pri spodku zvoncovite roztvorená (obr. 15: 2). Nôžky sú buď bez otvorov, alebo majú striedavo rozložené dva rady okrúhlych otvorov, výška dosahuje 22 až 28 cm. Pomerne plytké misy sú esovite profilované, niekedy s naznačením slabého lomu na najväčšej baňatosti, pod ktorou bývajú štyri hrotité, obyčajne nadol obrátené, prevŕtané alebo plné výčnelky. Výčnelky sú niekedy aj na okraji, či už v podobe pretiahnutých lalokov (hroby 17/55 a 16/56), alebo v podobe malých okrúhlych bradavíc (hrob 8/55), ktoré u nádoby z tohto hrobu ojedinele vytvárajú veniec po obvode roztvorenej nôžky. V Tibave sa spomínaný variant vyskytuje ako v okrajových hroboch (16/56 — obr. 15: 2, 24/56 — obr. 17: 1), tak aj v hrobách umiestnených v centrálnej časti pohrebiska (1/56 — obr. 13: 14, 10/56 — obr. 15: 32). Hlboké žlabovité vykrojenie v hornej časti nôžky a zvonovite roztvorené dno je výrazným znakom nádob s nôžkou na pohrebisku v Lúčkach.¹¹ V Oboríne I sa početné fragmenty nádob s nôžkou našli s materiálom, ktorý súvisí s okruhom kultúr s maľovanou keramikou: Herpály a najmä Tiszapolgár-Csöszhalom; najzachovalejší zlomok má nízku, pri spodku zvoncovite roztvorenú dutú nôžku so štyrmi protíhlými otvormi.¹² V Herpályi sa duté nôžky nachádzali vo všetkých vrstvách, najväčšiu výšku však majú kónické nôžky z vrstiev C a D, po ktorých už nasledujú nálezy tiszapolgárskeho rázu.¹³ V spomínaných vrstvách sa už našli zvoncovite roztvorené tvary,¹⁴ ale profilácia nôžky (žlab) tu chýba a je badateľná iba na nádobe z Tiszapolgáru.¹⁵ Výraznejšie zosilnenie je na nádobke z ojedinelého hrobu v Oboríne II.¹⁶ Na typologickú príbuznosť s keramikou z okruhu lengyelských skupín na západnom Slovensku poukazujú vysoké duté nôžky z Nitrianskeho Hrádku,¹⁷ z Brodzian¹⁸ a z Nitry,¹⁹ u ktorých plynulá profilácia nôžky a samotné žliabkovité vykrojenie je zvlášť výrazné, kým misy spo-

čívajúce na nôžkach sú lengyelského rázu. Mäkkou profiláciou sa vyznačuje nôžka z Veľkých Kostolian so stopami bieleho farbiva po celom povrchu.²⁰ Torzo obdobne profilovanej nôžky z Abrahámu, zaradené B. Novotným ku keramike typu Lužianky, pochádza zo zberu.²¹

Smerom na východ sa objavuje príbuzná profilácia nôžky na lokalite Kadcevy vo fáze B/I tripolskej kultúry.²² V Maďarsku na klasickej lokalite Tiszapolgár-Basatanya čiastočne odpovedá nášmu typu variant H_{1a} z prvej periódy pohrebiska;²³ určitú príbuznosť možno pozorovať aj u typu I H_{2b}, kde však silné vydutie sa nachádza na nižšej nôžke.²⁴ Z hľadiska celkovej profilácie nôžky zaujímavá je nádoba z objektu 5 v Lebő-Halom, stratigraficky datovaného do začiatkovej fázy tiszapolgárskej kultúry. Slabé žliabkovité vykrojenie, obvyklé u tibavských nádob vo vrchnej časti nôžky, sa tu posúva vyššie, až na spodnú časť misy.²⁵ Na lengyelskej keramike zo Zengővárkony sú nôžky kónické a slabé roztvorenie badať iba na niektorých exemplároch;²⁶ výraznejšie členenie, analogické nôžkam z Tibavy je na nádobe z hrobu 218.²⁷ Zreteľne sa prejavuje na južných územiach lengyelskej kultúry, v okruhu lokality Babska.²⁸ Priame predlohy nachádzame na lokalitách v oblasti kultúr Ariusd-Cucuteni; pre ich staršiu fázu je charakteristický kruhový otvor na vrchole nôžky.²⁹ Typologický vývoj je zvlášť dobre zachytený v Izvoare, kde proto-cucutenským fázam Izvoare II 1a, b odpovedajú nádoby s plytkou, približne kónickou misou a plynule profilovanou nôžkou,³⁰ a fáze Izvoare IIa (Cucuteni A) tvary s výrazne členenou nôžkou, nesúcou hlbokú baňatú misu.³¹

Sumarizujúc môžeme konštatovať, že spomínaný variant nádoby s nôžkou vystupuje už v staršej fáze pohrebiska a vyznačuje sa maximálne vysokou nôžkou, v spodnej časti zvonovite roztvorenou, bez otvorov alebo s otvormi umiestnenými striedavo v dvoch trojiciach nad sebou. Príznačná je plynulá profilácia nôžky a užšie alebo širšie prehlbenie v mieste spojenia nôžky s misou. Misy sú slabo zaoblené, snaha vytvárať hrdlo je badateľná iba výnimočne (Lúčky). Tento variant nádoby s nôžkou je v rámci tiszapolgárskej kultúry charakteristický najmä pre východoslovenskú skupinu, reprezentovanú lokalitami Tibava, Lúčky a Oborín II. Mimo spomenutej kultúry sa mu do veľkej miery približujú nôžky z mladej lengyelskej keramiky zo západného Slovenska. Na vývoji nádob s nôžkou sa okrem domáceho podložia (keramika typu Oborín I) zvlášť silne podieľali vplyvy z juhovýchodu, najmä z okruhu kultúr Ariusd-Cucuteni.

Obr. 11. Tibava. 1–11 — hrob 14/55; 12–33 — hrob 10/55.

V mladšom období pohrebiska v Tibave sa naďalej udržiavajú nôžky typu Ia, zdá sa však, že mäkká, plynulá profilácia ustupuje a býva často nahradená výraznejším zosilnením hornej časti (variant Ib: hrob 4/55 — obr. 7: 28, hrob 8/55 — obr. 9: 32, hrob 17/55 — obr. 12: 11). Bezpečnému potvrdeniu tohto vývoja nádob s nôžkou v Tibave bráni nedostatok rekonštruovaných tvarov, avšak maximálne zosilnenie nôžok je príznačné predovšetkým pre mladšie obdobia, reprezentované bodrogereszturskou keramikou, a vystupuje i v iných mladších kultúrach.³² K mladšiemu obdobiu patrí aj päť ďalších nádob s dutou nôžkou, nájdených v hrobách 7/55 a 11/55. Tri nádoby z hrobu 7/55 (obr. 8: 22, 24, 26) a torzo nádoby č. 2 z hrobu 11/55 (obr. 10: 14) — typ II — sa výrazne líšia od typu I rozdielnym poňatím funkčnosti, ktoré sleduje azda viac praktický účel. Pomerne široká kónická nôžka je pri spodku zvoncovite roztvorená, čo spolu s menšou výškou zabezpečuje nádobe väčšiu stabilitu. Počet a rozmiestnenie otvorov na nôžke sa väčšinou ešte zhoduje s najstarším typom, avšak na nádobe č. 2 z hrobu 7/55 (obr. 8: 26) je osem otvorov symetricky rozložených v dvoch radoch nad sebou. Rozdielne je i formovanie misy. Od predchádzajúcich nízkych, slabo zaoblených tvarov prechádza sa k hlbokým baňatým miskám so zreteľne roztvoreným okrajom, ktorý na nádobe č. 1 z hrobu 7/55 (obr. 8: 24) je už sformovaný v samostatnú hrdlovú časť. Tendencia vytvárať hrdlo potom vrcholí na najmladšom tvare, ktorý predstavuje nádoba č. 1 z hrobu 11/55 o ktorej sa ešte zmienime. Príznačná je tiež zhodná výzdoba misy v podobe ôsmich hrotitých prevŕtaných výčnelkov, rozložených striedavo vo dvoch radoch na najväčšej baňatosti a cikcakovite spojených dvojitou líniou drobných jamiek.³³ Nádoby č. 2 a 3 z hrobu 7/55 majú výšku 16 cm, prípadne len 12,5 cm, čím sa líšia od všetkých bežných tvarov nielen v Tibave, ale aj na ostatných lokalitách tiszapolgárskej kultúry.

Blízke analógie k uvedeným tvarom nachádzame predovšetkým v Tiszapolgári-Basatanyi. Najpríbuznejší variant I₁ sa tu prvýkrát vyskytuje už na konci prvej tretiny prvého obdobia trvania pohrebiska; aj vo výzdobe, často kombinovanej ešte s inými vzormi, sa zhoduje s tibavskými nálezmi.³⁴ Menšie rozdiely lokálneho charakteru sa prejavujú v úprave nôžky, v plných výčnelkoch a v proporciách nádoby; tvary z Basatanye majú valcovitú nôžku a celkovo sú štíhlejšie. Pomerne skorý výskyt tohto variantu v Basatanyi umožňuje aj v tomto prípade synchronizovať začiatočnú fázu pohrebiska s mladšími hrobmi v Tibave. Zhodné tvary v ďalšej lokálnej skupine

tiszapolgárskej kultúry Tiszaug-Kisrépart poukazujú na spoločné prvky s východoslovenským okruhom, pričom je rozdiel vo výzdobe, ktorá tak charakterizuje túto skupinu: rytý, bielo inkrustovaný ornament.³⁵ I. Kutzianová hľadá genézu spomínaných nádob v neolite³⁶ a v tejto súvislosti chceme poukázať tiež na blízke analógie v kultúre Herpály,³⁷ ktoré do veľkej miery zodpovedajú tvarom z Tiszapolgári-Basatanyi.

Vázovitá nádoba č. 1 s dutou nôžkou z hrobu 11/55 (obr. 10: 26) predstavuje na tibavskom pohrebisku posledný — III. — typ tejto skupiny. Nízka kónická nôžka, pri spodku slabo roztvorená a zdobená šiestimi otvormi v jednom rade, nesie baňatú vázu s lievikovite roztvoreným hrdlom. Výrazné odsadenie hrdla zdôrazňuje ešte šesť hrnatých výčnelkov. Na území Slovenska vystupuje úplne ojedinele a najbližšie analógie sú predovšetkým v maďarskom materiáli. V skupine Deszk má séria rôznych variantov jedného základného typu spoločnú vlastnosť — plynulú profiláciu od nôžky až po ústie,³⁸ s výnimkou nádoby z hrobu 67, ktorá sa aj najviac približuje našim vzorom.³⁹ Príbuzný typ J₁ a najmä J_{1b} z pohrebiska v Basatanyi vyskytuje sa v celom prvom období, dominuje však v pozmenenej forme najmä v druhej fáze pohrebiska.⁴⁰ Vzdialené predlohy sú opäť v okruhu kultúry Ariuşd na pohárovitých nádobách s nízkou nôžkou.⁴¹

Nádoby s dutou nôžkou rôznej výšky a tvarov vystupujú po celú dobu trvania tibavského pohrebiska. Najstarší tvar s plynule profilovanou nôžkou odráža silné vplyvy kultúrneho okruhu Ariuşd-Cucuteni a je charakteristický predovšetkým pre staršiu fázu tiszapolgárskej kultúry na východnom Slovensku. V priebehu vývoja nadobúdajú nôžky vydutie, dochádza k čiastočnému stieraniu lokálnych rozdielov a nádoby typu II a najmä typu III sa vyrovnávajú príbuzným tvarom v ostatných skupinách tiszapolgárskej kultúry.

V ukladaní nádob s nôžkou do hrobu badať určitý zaužívaný spôsob. Z deviatich hrobov, v ktorých sa poloha nádoby zistila, boli v šiestich prípadoch uložené pri hlave alebo v jej tesnej blízkosti tak, že misa bola pri obličaji a v dosahu rúk. Pokiaľ to okolnosti dovoľovali zistiť, nádoby ležali na boku a rovnobežne s kostrou. Toto pozorovanie vo väčšine prípadov je podložené iba dodatočným rekonštruovaním polohy kostry podľa jej zachovaných zvyškov, i keď nechýbajú ani priame doklady (hrob 10/56). V hrobe 11/55 bola takáto nádoba približne uprostred a v hrobách 17/55 a 16/56 našla sa na ich západnom okraji (u prvého hrobu nôžkou nahor). Uloženie nádob s nôžkou k hlave pocho-

vaného alebo pred jeho tvár naznačuje, že mala slúžiť — azda len symbolicky — ako nádoba na pitie.

B. Poháre (obr. 19)

Poháre sú pomerne hojne zastúpené (27 exemplárov) a vykazujú veľkú bohatosť variantov, ktoré môžeme rozdeliť na štyri základné typy:

I. Vysoké poháre s kónickými alebo slabo zaoblenými stenami; charakteristické sú štyri krátke nôžky a dva hrotité výčnelky pod okrajom. Variant Ia tvoria vysoké lievikovité poháre opatrené pod okrajom prevrtanými alebo plnými hrotitými výčnelkami. Štyri krátke nôžky buď prečnievajú cez dno (hrob 7/55 — obr. 8: 25, hrob 10/55 — obr. 11: 26), alebo sú s ním na jednej úrovni (hrob 11/55 — obr. 10: 13). Variant Ib predstavuje poháre so slabo zaoblenými stenami, pod ústím sú dva výčnelky. Nôžky ešte prečnievajú cez dno (hrob 1/55 — obr. 10: 1) alebo idú s ním rovnobežne a bývajú prevrtané (hrob 4/55 — obr. 7: 17, hrob 11/55 — obr. 10: 15).

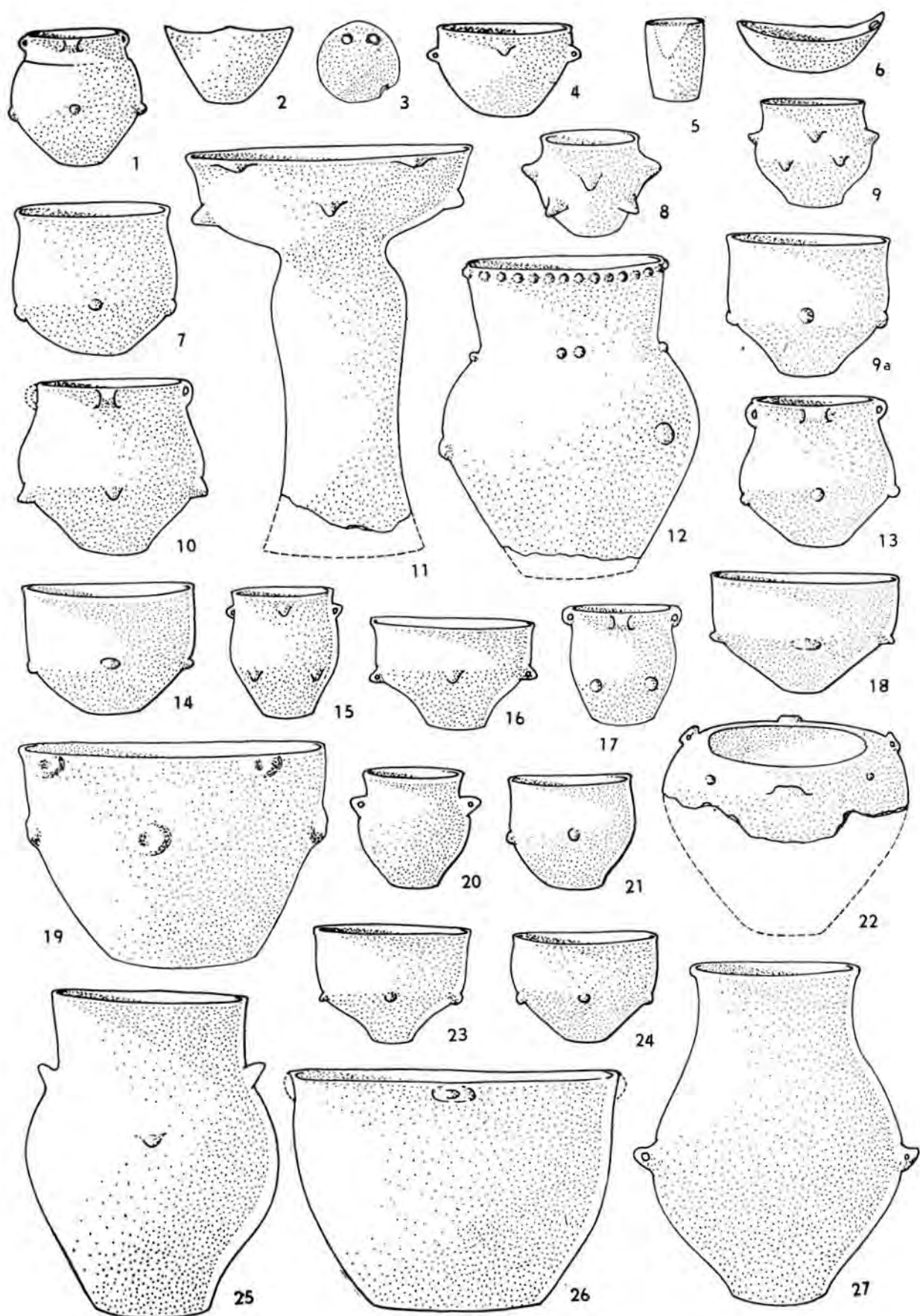
II. Poháre bez nôžok, zdobené pod ústím dvoma hrotitými, len ojedinele prevrtanými výčnelkami. Variant IIa zastupujú lievikovité tvary príbuzné variantu Ia; pod ústím sú dva výčnelky (hrob 4/55 — obr. 7: 18, 19, hrob 17/55 — obr. 13: 2, 9). Variant IIb tvoria poháre so slabo zaoblenými stenami; čiastočne zodpovedajú variantu Ib, ústie je však slabo roztvorené (hrob 11/55 — obr. 10: 19, hrob 15/56 — obr. 14: 19). U pohárika z hrobu 6/55 (obr. 9: 7) štyri nízke okrúhle výčnelky klesajú až na najväčšiu baňatosť.

III. Nízke lievikovité alebo zaoblené poháriky bez výčnelkov a nôžok. Variant IIIa predstavujú nízke poháriky s kónickými stenami (hrob 7/55 — obr. 8: 7, hrob 15/55 — obr. 9: 23, hrob 17/55 — obr. 13: 6). Variant IIIb zastupujú nízke poháriky so zaoblenejšími stenami a slabo dovnútra stiahnutým ústím (hrob 6/55 — obr. 9: 10, hrob 15/55, hrob 1/56 — obr. 13: 10, 12) alebo s mierne roztvoreným okrajom (hrob 3/55 — obr. 9: 5, hrob 1/56 — obr. 13: 13, hrob 14/56 — obr. 14: 16). Tento variant pohára najčastejšie vystupuje na tibavskom pohrebisku a je podobný menším šálkam. Pri rozlíšení pohárov sme postupovali podľa rozmerov, t. j. podľa toho, či výška bola väčšia ako maximálna šírka.

IV. skupinu zastupujú dva poháriky skoro valcovitého tvaru. Pohárik z hrobu 6/55 (obr. 9: 11) je zdobený pod okrajom dvoma plochými výčnelkami, kým pohárik z hrobu 17/55 (obr. 12: 5) má vnútornú stranu nedokonale vypracovanú a môžeme ho považovať za detskú hračku.

Typ I — pohár so štyrmi krátkymi nôžkami — vystupuje v skupine Tiszapolgár-Basatanya len vo variante Ib, nôžky vo forme výčnelkov nepresahujú cez dno.⁴² Umiestnenie polguľovitých výčnelkov je doložené v keramike typu Oborín, kde robia dojem nôžok a zároveň naznačujú aj smer vývoja týchto tvarov.⁴³ Bezprostredné analógie k lievikovitému pohárom s nôžkami sú v skupine Tiszaug-Kisrépart,⁴⁴ a tu má obdobu aj variant Ib z hrobu 1/55 (obr. 10: 1).⁴⁵ Pôvod nádob s tromi a štyrmi krátkymi nôžkami môžeme hľadať v balkánskom neolite, kde najmä v Tordosi sú malé vaničkovité tvary s nízkymi nôžkami.⁴⁶ Jednoduché lievikovité tvary variantu IIIa nachádzame najmä v mladších fázach neolitu, u nás v keramike typu Oborín,⁴⁷ hojne sú v poľskej bielo maľovanej keramike (Jaszczów,⁴⁸ Werbkowice⁴⁹) a vystupujú i v maďarských nálezoch (Kökénydomb⁵⁰). Dlhé trvanie variantu IIIa dokladá pohárik v ludanickej skupine,⁵¹ v bodrogkereszturskej kultúre⁵² a v kultúre s kanelovanou keramikou.⁵³ Lievikovitý variant IIa s výčnelkami a bez nôžok tvorí súčasť inventára skupiny Tiszaug-Kisrépart.⁵⁴ Zriedkavý je variant IIb, ktorý má čiastočné analógie iba v Basatanyi.⁵⁵ Najpočetnejší variant IIIb je natoľko rozšírený v celej mladšej dobe kamennej, že stráca chronologickú platnosť. Dôležitejšie sú poháre typu IV s mierne kónickými, skoro zvislými stenami, ktoré sú príbuzné tvarom z druhého obdobia pohrebiska v Basatanyi.⁵⁶

Poháre všetkých typov našli sa v starších i mladších hrobách, a preto z ich výskytu nemôžeme vyvodzovať chronologické závery. Vývoj lievikovitých a zaoblených pohárov s nôžkami typu I vychádza z predchádzajúceho obdobia z bielo maľovanej keramiky typu Oborín. Vo svojej vyvinutej forme sú príznačné len pre tiszapolgársku kultúru v celom období jej trvania. Výnimku tvoria valcovité poháre typu IV, ktoré, ako sme už spomenuli, sú mladšie, čo by zodpovedalo aj postupnosti hrobov na tibavskom pohrebisku. Zaujímavé je zistenie, že poháre sa vyskytujú väčšinou v bohatých hrobách obsahujúcich aj nádoby s vysokou dutou nôžkou, a vtedy ich počet dosahuje 2, častejšie 3—4 exempláre (hroby 4, 5, 11, 15, 17/55 a 1/56). Počas výskumu sa nezistilo, ako tieto dva druhy nádob navzájom súvisia, preto sa môžeme len domnievať, že azda tvorili súpravu na pitie. Podobnú situáciu pozorujeme aj na pohrebisku v Basatanyi, kde v hrobách obsahujúcich nádobu s nôžkou sa väčšinou našiel aj pohár alebo menšia nádobka vhodná na pitie, pričom časté boli v jednom hrobe dva až štyri exempláre (hroby 12, 23, 24, 26, 35 atď.). V porovnaní

Obr. 12. Tibava. 1–13 – hrob 17/55; 14–27 – hrob 18/55.

s menším počtom hrobov v Tibave je však pomer spoločného výskytu uvedených dvoch typov nádob oveľa väčší. Vysvetlenie môžeme nájsť azda v osobitosti pohrebného ritu, vyplývajúcej z okrajového postavenia skupiny Lúčky-Tibava.

C. Pokrývky (obr. 20)

V keramickom inventári tibavského pohrebiska tvoria pokrývky iba malú skupinu (je ich iba päť) a sú charakteristické len pre východoslovenské nálezy tiszapolgárskej kultúry. Tvarove sa v základe zhodujú a detailnejšie odchýlky sú iba vo výzdobe. Kuželovité, viac-menej prehnuté steny sa pri spodku stenčujú a zároveň šikmo roztvárajú, v hornej časti prechádzajú vo výrazne oddelené plné guľovité držadlo, obyčajne prevŕtané dvoma malými otvormi (hrob 11/55 — obr. 10: 7, 10, hrob 1/55 — obr. 10: 3, torzo pokrývky z hrobu 3/55). Pokrývka z hrobu 1/55 je na obvode spodnej časti zdobená radom nízkych polguľovitých výčnelkov a dve trojice podobných výčnelkov sú približne v polovici výšky. Na pokrývkach z hrobu 11/55 sú na obvode spodnej časti rovnomerne rozmiestnené štyri oválne (obr. 10: 10) alebo hranaté výčnelky (obr. 10: 7). Týmto tvarom zodpovedá pokrývka z hrobu 8/56 (obr. 14: 7), líši sa od nich len svojimi rozmermi (výška až 16 cm) a nedostatkom výzdobných prvkov. Guľovité držadlo je bez otvoru.

Analógie z okruhu tiszapolgárskej kultúry sú ojedinelé. Malá pokrývka z pohrebiska v Lúčkach zodpovedá svojimi rozmermi nádobe, ktorú pokrývala; tvarove je príbuzná našim nálezom.⁵⁷ Šikmé, sotva badateľné vypuklé steny prechádzajú vo vysokú stĺpovitú rúčku, ktorej okraj je ulomený. Zo zachovanej kresby sa zdá, že rúčka bola tiež zakončená prevŕtaným guľovitým držadlom. Blízo spodnej časti sú štyri malé výčnelky. Z mladšieho horizontu sídliska v Lúčkach, zodpovedajúceho fáze Tibava II, je ďalšia malá plochá pokrývka s krátkym stĺpovitým držadlom, zdobená štyrmi nízkymi výčnelkami, a fragment veľkej pokrývky, zdobenej radom polguľovitých výčnelkov na obvode spodnej časti.⁵⁸ Pokrývky z Lúčok tvarom i výzdobou zodpovedajú tibavským nálezom a potvrdzujú i v tomto smere lokálnu jednodielnosť obidvoch nálezísk. Z ostatných nálezov tiszapolgárskej kultúry poznáme iba pokrývku z Deszku.⁵⁹ Rozdiely sa prejavujú iba v rovno ukončenej rukoväti a v štyroch prevŕtaných výčnelkoch na obvode. V Tiszapolgári-Basatany boli pokrývky iba v druhej, mladej fáze pohrebiska a predstavujú odlišné tvary s rukoväťou v podobe štylizovaného zvieraťa.⁶⁰ Nízke pokrývky, príbuzné tibavským, vystupujú však aj v bodrogkereszturskej kultúre (Kiskőrös).⁶¹ Vo Veľkých Raš-

kovciach, zemepisne blízkyh Tibave, sa variant nízkej pokrývky s ulomeným, pôvodne prevŕtaným držadlom našiel s keramikou, na ktorej badať silné vplyvy lengyelskej kultúry,⁶² ktorá je súčasťou s prvou fázou pohrebiska v Tibave. Časove a do veľkej miery aj typologicky im zodpovedajú pokrývky nájdené J. Vladárom⁶³ pri záchrannom výskume neskorolengyelského sídliska a pohrebiska v Nitre, pôvodne ním datované do ludanickej skupiny; najnovšie však ich spolu s J. Lichardusom správne určuje do horizontu nemaľovanej lengyelskej (predludanickej) keramiky.⁶⁴ Najmä dve pokrývky zo sídliskových objektov sa približujú našim tvarom a menšie rozdiely sú iba v stvárnení rukoväti, kým tretia pokrývka, pravdepodobne z detského hrobu, má analógie v neďalekých Brodzanoch (okres Topoľčany).⁶⁵

Genézu tibavských tvarov musíme hľadať opäť na Balkáne. Značnú typologickú príbuznosť majú už ploché aj kuželovité pokrývky z Tordosu, s krátkou valcovitou alebo slabo profilovanou rukoväťou.⁶⁶ Podobná je i kónická pokrývka z Ariuşdu, zakončená prevŕtaným hrotitým výčnelkom.⁶⁷ V Cucuteni majú v obidvoch fázach maľovanej keramiky (Izvoare II₁—II₂)⁶⁸ prevahu veľké klobúkovité pokrývky s krátkou rúčkou, popri nich však ojedinele vystupujú aj nižšie, menej vypuklé pokrývky, zdobené na obvode krátkym výčnelkom.⁶⁹ Podobné klobúkovité tvary s krátkou rukoväťou sa nachádzajú na Ukrajine vo fáze B/I tripoľskej kultúry,⁷⁰ avšak najväčšie uplatnenie dosahujú až vo fáze B/II; dôležitá je skutočnosť, že vo fáze B/I sú kónické pokrývky pomerne zriedkavé (Sabatinovka⁷¹), a časté sú až v horizonte B/II.⁷² Týmto tvarom sú veľmi blízke pokrývky z Tibavy, ktoré po typologickej stránke nevykazujú väčšie rozdiely a nachádzajú sa len v mladších hrobách v strednej a severnej časti pohrebiska.

Či pokrývky spĺňali svoju pôvodnú praktickú funkciu a prikrývali niektorú z nádob, nie je nám dnes známe. V Tiszapolgári-Basatany prikrývali nádoby s dutou nôžkou (hroby 87 a 89) alebo vysoký „mliečnik“ (hrob 103). V Tibave síce v dvoch hrobách spolu s pokrývkami boli aj obdobné nádoby, no kým v hrobách 1 a 3/55 našli sa len črepy z nôžky, v hrobe 11/55 zase obidve nádoby s dutou nôžkou majú väčší priemer ústia, než je priemer spodnej časti pokrývok. Rozmery sa však zhodujú s inými hrncovitými nádobami. Napokon musíme pripustiť ešte aj symbolický význam vkladania pokrývky do hrobu, k čomu nás vedie nález pokrývky z detského hrobu v Nitre, kde bola jediným milodarom.⁷³

D. Zásobnicové nádoby (obr. 21)

Pod tento termín zahrňujeme nádoby veľkých rozmerov bez ohľadu na ich detailnejšie tvarové alebo výzdobné odchýlky. Pre všetky tvary je charakteristická pomerne značná baňatosť a rôzne stvárnené hrdlo; väčšia rozmanitosť sa prejavuje v tvare, počte a rozmiestnení výčnelkov. V základe ich môžeme rozdeliť na dva varianty jedného typu, pričom ojedinelým typom ostáva hrncovitá nádoba z hrobu 23/56.

Typ I — variant Ia — predstavujú dve veľké vázovité nádoby s vyšším, výraznejšie odsadeným hrdlom a slabo roztvoreným okrajom. Charakteristické sú najmä dva veľké zobákovité výčnelky s otvorom, umiestnené na najväčšej baňatosti, ktoré už robia dojem úch (hrob 4/55 — obr. 7: 26, hrob 18/55 — obr. 12: 27).

Typ I — variant Ib — zahŕňa päť nádob, ktoré sa od variantu Ia odlišujú menšími rozmermi, širším hrdlom, najmä však formou a rozmiestnením výčnelkov, kombinovaných v rôznom počte pod hrdlom, na baňatosti alebo na obidvoch miestach naraz. V tomto smere sa ani jedna z nádob nezohoduje s inou. U nádob z hrobov 8/55 (obr. 9: 27) a 3/56 (obr. 13: 24), sú štyri veľké plné výčnelky na najväčšej baňatosti. Prvá z nich má ďalšie podobné výčnelky pod hrdlom, kým druhá nádoba má na rozhraní hrdla už len dva výčnelky s otvormi. U nasledujúcich troch tvarov tohto variantu má nádoba z hrobu 18/55 (obr. 12: 25) dva krátke plné a na rozhraní dva väčšie prevrátené výčnelky; na nádobe z hrobu 17/55 (obr. 12: 12) sú na baňatosti tri nízke polguľovité výčnelky a podobné menšie štyri dvojice výčnelkov sa nachádzajú pod hrdlom; na poslednej nádobe — z hrobu 15/56 (obr. 14: 23) — sú štyri plné výčnelky už len na baňatosti.

Typ II je zastúpený iba jedným tvarom z hrobu 23/56 (obr. 16: 23); charakterizuje ho slabá profilácia stien, čím sa podobá hrncovitým nádobám. Mierne vypuklé steny spodnej časti prechádzajú v polovici výšky v malú baňatosť a odtiaľ vo vysoké, trochu prehnuté ústie. Na baňatosti sa striedajú dve nízke ušká s dvoma plochými okrúhlymi výčnelkami.

Rozsiahle geografické rozšírenie rôznych obmien veľkých zásobnicových tvarov typu I poukazuje na dlhú životnosť a obľúbenosť, podmienenú predovšetkým ich praktickým poslaním. Genézu týchto nádob musíme hľadať na juhovýchode, kde tvary príbuzné variantu Ia nachádzame už v Tordosi⁷⁴ i v skorých fázach Vinče;⁷⁵ v baňatejšom stvárnení a so zúženým hrdlom vystupujú v kultúre Ariušd.⁷⁶

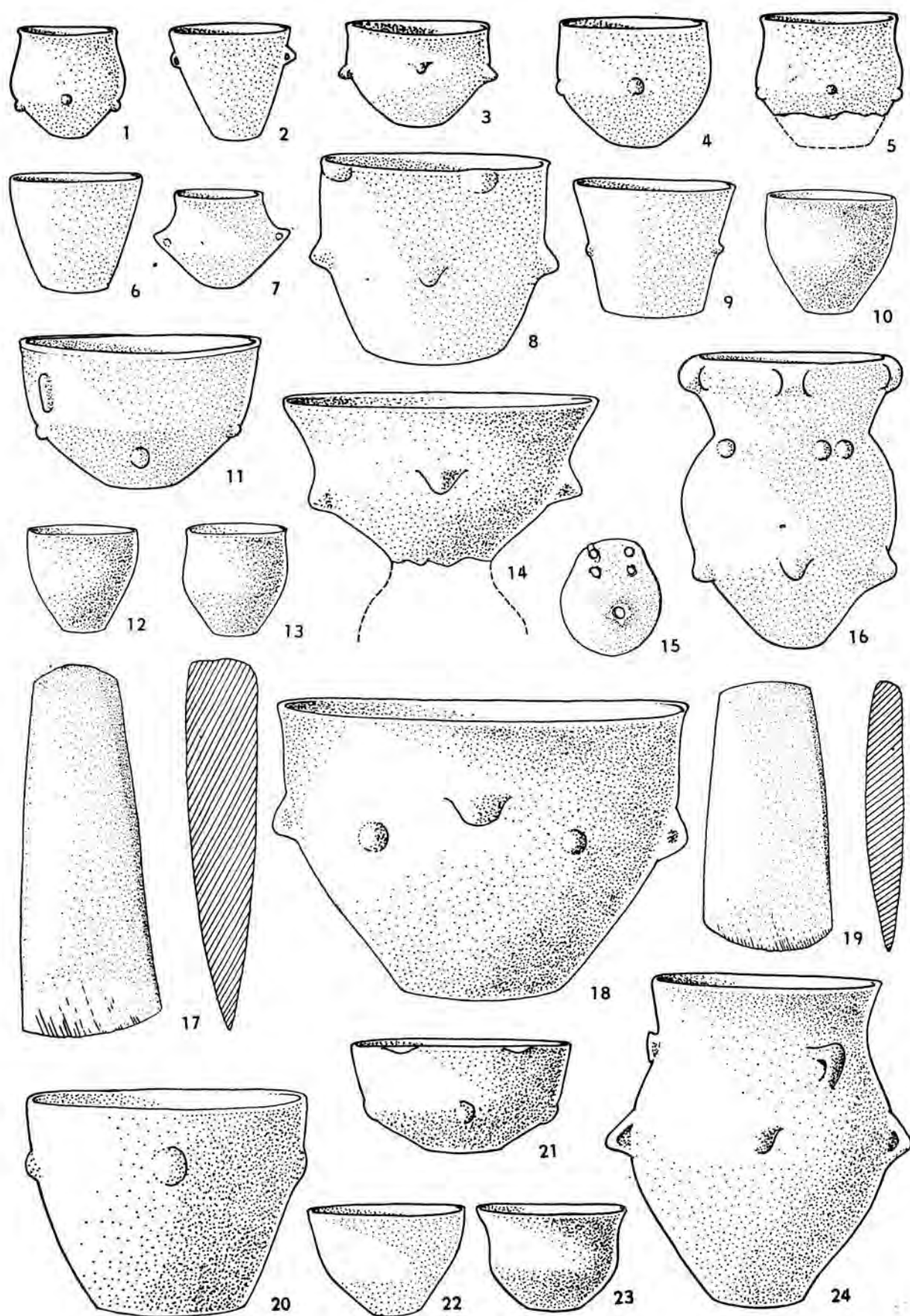
Rozdiely sa prejavujú vo formovaní dvoch držadiel umiestnených aj tu na najväčšom vyduťi; držadlá však majú už tvar masívnych úch s otvorom.

Zdá sa, že vývoj pokračoval v nasledujúcom období v dvoch líniiach. V okruhu samotných lengyelských kultúr dochádza k výraznému oddeleniu hrdla, zväčšuje sa jeho výška a stáva sa štíhlejšie na úkor ostatnej, relatívne nižšej časti. Zároveň sa vyhraňuje profilácia nádoby, väčšinou sa strácajú masívne uchá a nahradzujú ich malé výčnelky výzdobného rázu.⁷⁷ Zmeny v celkovej profilácii i v uplatňovaní výčnelkov pravdepodobne súvisia so zmenami funkcie samotných nádob, ktoré sa stávajú do veľkej miery dekoratívnymi. Badať to i na vypracovaní a úprave, a ako uvádza B. Novotný, vysoké vázovité tvary z Lužianok a ostatných príbuzných lokalít patria k najušľachtilejšej keramike s dobre vyhladeným, často aj pomalovaným povrchom.⁷⁸

Druhá vývojová línia sa prejavuje na nálezoch zo severovýchodnej časti Karpatskej kotliny, reprezentovaných v mladšom období tiszapolgárskou kultúrou. Veľké vázovité tvary typu Ia si väčšinou ešte udržiavajú svoje pôvodné členenie, hrdlo je menej výrazné a širšie, povrch býva hrubo vypracovaný. Túto líniu môžeme sledovať na území severovýchodného Maďarska už v neolitických kultúrach, tesne pred vznikom tiszapolgárskej kultúry (Lebő,⁷⁹ Herpály I — vrstva D⁸⁰), ktorá ich vlastne iba odtiaľto prevzala. V Tiszapolgári-Basatanyi vystupujú príbuzné varianty už v prvých najstarších hroboch pohrebiska a udržiavajú si tu svoje charakteristické vlastnosti prevzaté zo staršieho obdobia — nižšie a širšie hrdlo a masívne uchá.⁸¹ S týmito prvkami sa našli aj v hroboch z druhej, mladšej fázy pohrebiska. U tibavských nálezov nahradzujú uchá na vyduťi dva veľké zahrotené a prevrátené výčnelky (hrob 4/55 — obr. 7: 26) alebo člnkovité výčnelky s otvorom (hrob 18/55 — obr. 12: 27), príbuzné zahnutým uchám na putniach v lengyelskej keramike.

Vývoj variantu Ib pokračoval približne v tom istom smere. Čiastočne sa zmenšujú rozmery a úmerne sa prispôbuje aj členenie nádob, dochádza však aj k zmenšovaniu výčnelkov, a tým azda aj k zmene ich funkcie (hrob 17/55 — obr. 12: 12, hrob 18/55 — obr. 12: 25, hrob 15/56 — obr. 14: 23). Výnimkou sú dve nádoby, z hrobu 8/55 (obr. 9: 27) a 3/56 (obr. 13: 24), ktoré počtom a čiastočne aj rozmiestnením výčnelkov pripomínajú spomenuté lengyelské putne.⁸²

Typ II vystupuje v Tiszapolgári-Basatanyi až v druhom období pohrebiska⁸³ a v zmenšenom vy-

Obr. 13. Tibava. 1–9 — hrob 17/55; 10–19 — hrob 1/56; 20–24 — hrob 3/56.

hotovení i v ludanickej skupine.⁸⁴ Ojedinelý výskyt v staršej fáze tibavského pohrebiska však nie je chronologickým kritériom pre datovanie nášho typu, a tým i celého hrobu, pretože príbuzné predlohy nachádzame už na niektorých neolitických lokalitách v Maďarsku⁸⁵ a tibavský variant je iba pokračovaním predchádzajúceho vývoja.

Z rozloženia zásobnicových nádob v jednotlivých hrobách nemožno robiť väčšie závery chronologického alebo iného rázu. Zdanlivo častejší výskyt v hrobách južnej časti pohrebiska skresľuje skutočnosť, že výskum bol ukončený v miestach, kde mladšie hroby ešte ďalej pokračovali. V nasledujúcom období, reprezentovanom keramikou z druhého obdobia basatanského pohrebiska, väčšina tvarov ešte prežíva a výnimkou sa zdajú byť iba nádoby s veľkým počtom výčnelkov, ktorých výskyt sa končí už v tiszapolgárskej kultúre.

E. Vázovité nádoby (obr. 22: E)

Tieto nádoby predstavujú v keramike tibavského pohrebiska početnú skupinu (29 exemplárov). Ak vylúčime niekoľko ojedinelých nádob veľkých rozmerov, ktoré sme zaradili do skupiny zásobníc, sú vázy zastúpené širokou stupnicou prevažne malých tvarov. Podľa členitosti a výzdoby ich delíme na dva typy s dvoma variantmi v každom type.

Typ I — štihle a baňatejšie vázičky s dvoma až štyrmi výčnelkami. Variant Ia (päť nádob) charakterizuje zreteľná prevaha vertikálnych línií, baňatosť je pomerne malá, krátke hrdlo býva valcovité alebo slabozotvorené. Sú bez výčnelkov (hrob 22/56 — obr. 16: 19) alebo s dvoma prevrátenými výčnelkami nad baňatosťou (hrob 7/55 — obr. 8: 23), najčastejšie sú však štyri plné výčnelky na maximálnej baňatosti, prípadne pod hrdlom (hrob 4/55 — obr. 7: 7, hrob 10/55 — obr. 11: 17, hrob 24/56 — obr. 17: 2). U variantu Ib (deväť nádob), podobne ako u nasledujúceho typu, sa už viac uplatňuje horizontálne členenie, ale od hlbokých mís sa líši výrazne modelovaným, krátkym, väčšinou slabozotvoreným hrdlom. Je buď bez výčnelkov (hrob 5/56 — obr. 14: 6), alebo sa v ich rozmiestnení zhoduje s predchádzajúcim variantom: v dvoch prípadoch sú výčnelky na baňatosti alebo pod hrdlom (hrob 17/55 — obr. 13: 7, hrob 18/55 — obr. 12: 20), no najčastejšie sú štyri výčnelky na rôznych miestach nádoby (hrob 4/55 — obr. 7: 10, hrob 11/55 — obr. 10: 12, 18, hrob 14/55 — obr. 11: 1, hrob 4/56 — obr. 14: 3, hrob 21/56 — obr. 16: 16).

Typ II — baňaté vázičky s krátkym, viac-menej rozotvoreným hrdlom, dno býva v niektorých prípadoch zúžené. Výčnelkov je šesť, väčšinou však osem,

pričom u druhého variantu štyri horné výčnelky nahrádza rovnaký počet krátkych ušíek. Variant IIa (sedem nádob) zastupujú vázičky s krátkym, niekedy aj výrazným hrdlom. Na tele a na pleciah bývajú zdobené striedavo rozloženými hrotitými výčnelkami (hrob 4/55 — obr. 7: 22, hrob 7/55 — obr. 8: 18, hrob 17/55 — obr. 12: 8, 9, hrob 18/55 — obr. 12: 15, hrob 21/56 — obr. 16: 4). Čiastočné odchýlky má nádoba z hrobu 4/55 (obr. 7: 16); na rozhraní valcovitého hrdla a tela sú len dva hrotité výčnelky, kým ďalšie dva hranaté výčnelky sa nachádzajú na okraji. Variant IIb (osem nádob) má hrdlo menej výrazné, hrotité alebo polguľovité výčnelky sa nachádzajú ešte v spodnej časti, kým ďalšie štyri výčnelky, umiestnené u predchádzajúceho variantu na pleciah, sú nahradené štyrmi krátkymi uškami, ktoré sa posúvajú až na okraj (hrob 1/55 — obr. 10: 2, hrob 4/55 — obr. 7: 13, 14, 20, hrob 17/55 — obr. 12: 1, 10, 13). Veľké, lievikovite rozotvorené hrdlo má iba väčšia váza z hrobu 1/56 (obr. 13: 16), rozmiestnenie výčnelkov a ušíek sa však zachováva.

Na vázičkách typu I prejavujú sa rôznorodé tvarové prvky, ktoré nachádzame i na iných nádobách v skupine Lúčky-Tibava. Vázičky variantu Ia sú príbuzné predovšetkým pohárom variantu IIb, od ktorých sa líšia iba výraznejšou členitosťou; sú vyššie, hrdlo je viac rozotvorené, avšak počet výčnelkov sa často zhoduje. Vázičky variantu Ib svojím horizontálnejším členením sa približujú niektorým tvarom šálok. Rozdiely sa prejavujú v ostrejšej profilácii a zdôraznení hrdlovej časti. Rovnobežne s vývojom spomenutých príbuzných tvarov, ktoré sú priebežné dlhú dobu, šiel i vývoj vázičiek typu I a špecifikum tiszapolgárskej kultúry spočíva iba vo formovaní a rozmiestnení výčnelkov. Podobne i výskyt tohto typu v jednotlivých hrobách potvrdzuje jeho malú chronologickú hodnotu, pretože vázičky typu I sa nachádzajú v oboch častiach tibavského pohrebiska.

Opačnú situáciu môžeme pozorovať u vázičiek typu II, ktoré sa svojou osobitosťou výrazne vynímajú v keramike tiszapolgárskej kultúry a najmä v jej východoslovenskej zložke. Za starší považujeme variant IIa, ktorý siaha hlboko do oblasti lengyelskej keramiky a najzreteľnejšie odráža jej podiel na formovaní skupiny Lúčky-Tibava. Charakterizuje ho trojité členenie nádoby: zúžené, až odstavené dno, baňaté telo, valcovité alebo rozotvorené hrdlo a najmä šesť až osem hrotitých typických výčnelkov, striedavo umiestnených v dvoch radoch. Analogické tvary v lengyelskej keramike, pochádzajúce predovšetkým zo Zengővárkonya, líšia sa od tibavských

vázičiek vyšším, skoro valcovitým hrdlom, ale zachovávali si spomínané trojité členenie a tiež rozloženie polguľovitých výčnelkov je často podobné.⁸⁶ Čiastočné odchýlky na vázičkách z hrobu 7/55 (obr. 8: 18) a 17/55 (obr. 12: 9) majú obdobu tiež v Zengővárkonyi.⁸⁷ Zatiaľ čo príbuznosť nádoby z pohrebiska v Lúčkach s tibavskými tvarmi vyplýva z lokálnej totožnosti,⁸⁸ u vázičiek v ostatných skupinách tiszapolgárskej kultúry sú už badateľné určité odchýlky. Najbližší tvar z Tiszapolgáru-Basatany, typ I—E_{2b}, má menší počet výčnelkov a je zastúpený iba v dvoch hroboch, datovaných do začiatkovej fázy pohrebiska.⁸⁹ U vázičiek zo skupiny Tiszaug-Kisrépart sa rozloženie výčnelkov takmer zhoduje, ale chýba typické odsadenie dna a tiež ostatná výzdoba je našej skupine cudzia.⁹⁰

Poukázali sme na vplyv lengyelskej keramiky vo vývoji vázičiek typu IIa, pretože nasledujúci variant — IIb — bezprostredne na ne nadväzuje a vo svojom vyhotovení je príznačný len pre východoslovenskú skupinu. Ide o tvary, ktoré si ešte udržiavajú pôvodné členenie predchádzajúceho variantu, ale horný rad štyroch výčnelkov nahrádzujú štyri krátke ušká, umiestnené na okraji nádoby. Ako vyplýva zo spoločného výskytu oboch variantov v jednom hrobe (hroby 4 a 17/55), používali sa istý čas obidva tvary súčasne, avšak vázička typu IIa, nájdená v staršom hrobe 21/56, ako aj jej početné typologické predlohy v okruhu lengyelských kultúr naznačujú, že tento variant je starší. Už počas trvania pohrebiska v Zengővárkonyi došlo v jednom prípade k zámene polguľovitých výčnelkov za štyri ušká.⁹¹ Táto tendencia je potom výraznejšie badateľná v nemaľovanej lengyelskej keramike na západnom Slovensku (horizont Brodzany-Nitra),⁹² chronologicky súčasnej s mladšou fázou pohrebiska v Tibave, ktorá mala aj priame kontakty s tiszapolgárskou kultúrou na východnom Slovensku. Predpokladáme, že touto cestou sa dostávali početné lengyelské prvky do skupiny Lúčky-Tibava, i keď je isté, že k ich prenikaniu došlo už skôr, v období bielo maľovanej keramiky typu Oborfn. Či z tohto prostredia a touto cestou prišiel aj zvyk umiestňovať na vázičky osem výčnelkov v dvoch radoch nad sebou a neskôršie nahradiť horný rad štyrmi uškami, je otázne, lebo podobné rozmiestnenie a vývoj pozorujeme aj v potiskej oblasti, zvlášť v kultúre Herpály. Častým tvarom je tu hlboká misa s nízkou dutou nôžkou, ktorú osobitne v mladšom období charakterizujú štyri malé ušká vychádzajúce z okraja a štyri výčnelky na lome.⁹³ Vývoj ušíek môžeme na lokalite Herpály pozorovať v jednotlivých vrstvách. V spodnej vrstve — A — ušká na okraji ešte

úplne chýbajú, začínajú sa objavovať až vo vrstve B, vo väčšom počte sa vyskytujú len vo vrstve C a najmä v horizonte D tesne pri začiatku tiszapolgárskej kultúry.⁹⁴ V samom tiszapolgárskom horizonte E už len sporadicky prežívajú, čo vysvetľuje aj skutočnosť, že v Tiszapolgári-Basatany sa vázičky so štyrmi uškami nenachádzali. Pomerne hojný výskyt štyroch ušíek v Tibave vyplýva z osobitného postavenia východoslovenskej skupiny Lúčky-Tibava a poukazuje na dlhšie pretrvávajúce výzdobných prvkov, pochádzajúcich azda z domáceho podlažia.

F. Hrnce (obr. 22: F)

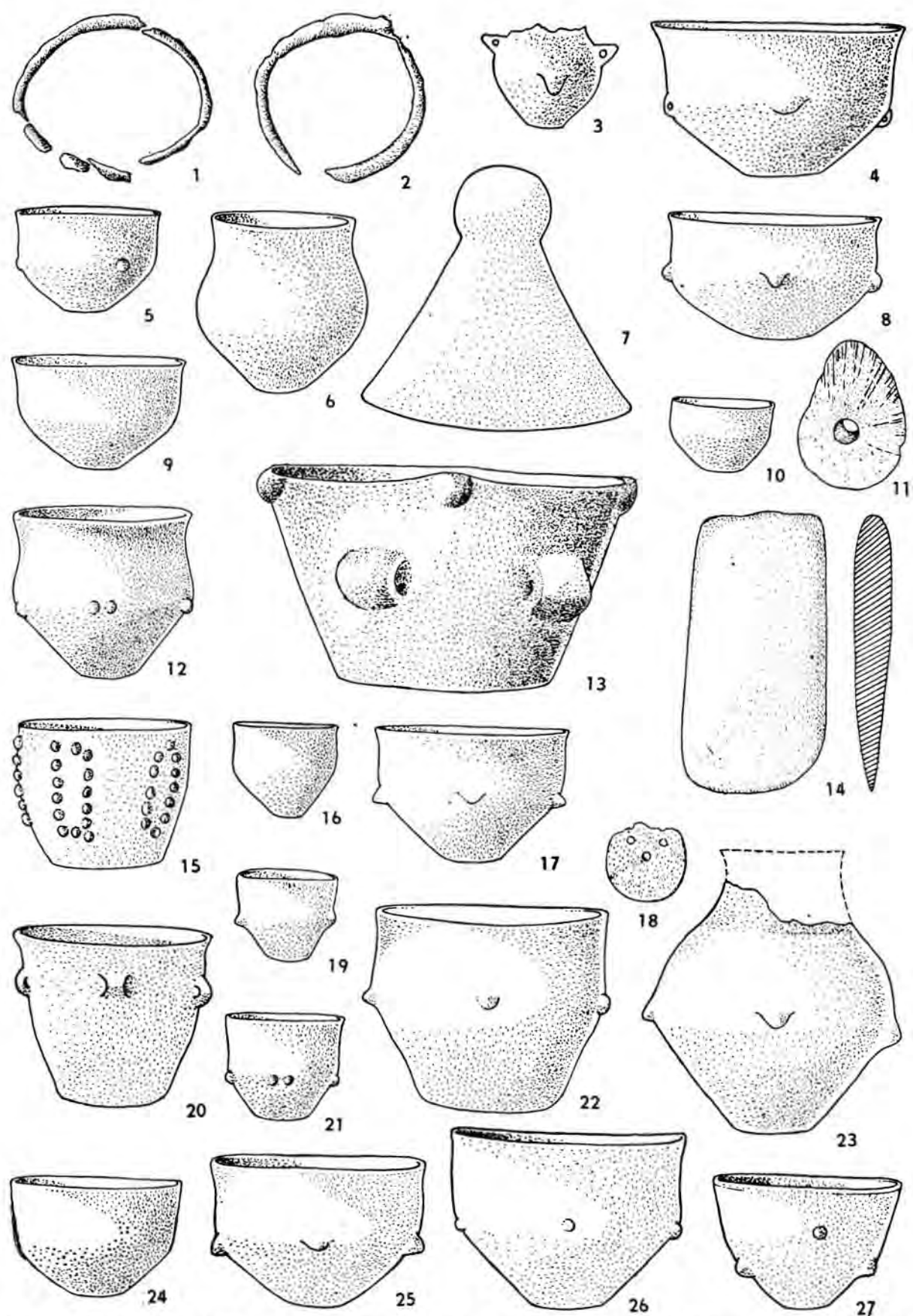
Podobne ako ostatná keramika, vyznačujú sa aj hrnce (dovedna 19 nádob) pomerne širokou škálou variantov, vychádzajúcich z jedného základného typu; výnimkou je iba súdkovitá nádoba z hrobu datovaného na začiatok pohrebiska. Jemnejšie typologické odchýlky, ktoré sme pozorovali už pri vývoji vázičiek a ktoré sa prejavovali predovšetkým v umiestňovaní výčnelkov a ušíek, sú tu oveľa výpuklejšie. Tým zároveň vzniká možnosť rozdeliť jednotlivé varianty aj podľa chronologickej postupnosti pochovávaní.

Typ I zastupuje iba jedna súdkovitá nádoba (obr. 16: 7). Na jej okraji, podobne ako aj v spodnej časti nádoby, sú štyri hrotité výčnelky. Nádobu vyčleňujeme ako samostatný typ, pretože nemá v Tibave obdobu a jej uloženie v hrobe 21/56 zo staršej fázy pohrebiska poukazuje na určitý časový odstup od ostatných hrncovitých tvarov.

Typ II zahŕňa 18 nádob, ktoré majú väčšinou spoločnú miernu profiláciu stien (okrem štyroch nádob z prvého a posledného variantu), mierne roztvorené ústie a rôznu kombináciu výčnelkov a ušíek. Posledné prvky sú zvlášť dôležité pre sledovanie vývoja hrncovitých tvarov.

U variantu IIa zreteľne prevláda horizontálne členenie nádoby, steny sú mierne zaoblené, okraj len nepatrne roztvorený. Štyri výčnelky sú v hornej časti nádoby (hrob 3/56 — obr. 13: 20), na okraji (hrob 18/55 — obr. 12: 26) alebo sa nachádzajú na obidvoch miestach naraz (hrob 18/55 — obr. 12: 19).

Variant IIb. V členitosti nádoby dochádza k vyrovnaniu horizontálnej a vertikálnej línie, steny sú mierne profilované, ústie sa roztvára a výčnelky nedosahujú ešte okraj. Na dvoch nádobách sa štyri až päť hrotitých výčnelkov nachádza na baňatosti (hrob 4/55 — obr. 7: 23, hrob 15/56 — obr. 14: 22) alebo ich nahrádzujú štyri malé ušká (hrob 15/56 — obr. 14: 20), prípadne osem výčnelkov je v strednej časti nádoby v dvoch radoch nad sebou

Obr. 14. Tibava. 1, 2 — hrob 2/56; 3, 4 — hrob 4/56; 5, 6 — hrob 5/56; 7, 8, 10, 11 — hrob 8/56; 9 — hrob 9/56; 12, 13 — hrob 11/56; 14 — hrob 13/56; 15–17 — hrob 14/56; 18–24 — hrob 15/56; 25 — hrob 18/56; 26, 27 — hrob 19/56.

Ojedinelým tvarom v keramike tibavského pohrebiska zostáva hrncovitá nádoba z hrobu 14/56 (obr. 14: 15), s podobnou profiláciou stien ako variant IIb, ale obvyklú výzdobu tu nahrádzajú drobné polguľovité výčnelky umiestnené do piatich zvislých radov. Všetkých šesť nádob sa našlo v južnej časti pohrebiska.

Variant IIc si zachováva členenie predchádzajúceho variantu, dochádza však k odlišnému rozmiestňovaniu výčnelkov. Štyri hrotité výčnelky sú obvykle v strednej časti nádoby, kým ďalšie štyri výčnelky sú u všetkých nádob už oválne a na samom okraji. Dôležité je i rozmiestnenie tohto variantu. Iba v jednom prípade sa našiel v južnej časti pohrebiska (spolu s variantom IIb v hrobe 4/55), kým ostatných päť nádob bolo v jeho strednej a severnej časti (hrob 10/55 — obr. 11: 9, hrob 11/55 — obr. 10: 24, hrob 15/55 — obr. 9: 18, hrob 17/55 — obr. 13: 8, hrob 10/56).

Variant II d je vyvrcholením vývoja predchádzajúcich dvoch variantov. Steny a okraj sú len slabo profilované alebo aj rovné, spodný rad štyroch výčnelkov sa ešte udržiava alebo ho nahrádzajú krátke ušká. Miesto štyroch oválnych výčnelkov, umiestnených u variantu IIc na okraji, sú tu štyri úzke ušká. Tento variant sa našiel iba v dvoch najsevernejších hroboch (hrob 7/55 — obr. 8: 16, hrob 18/55 — obr. 12: 17).

Variant IIe tvorí iba jedna nižšia nádoba s kónickými stenami a s dovnútra zahnutým okrajom (obr. 16: 22). Je bez obvyklých výzdobných prvkov. Umiestnenie v hrobe 22/56 na severnom okraji pohrebiska zodpovedá ostatnej mladšej keramike, s ktorou sa táto nádoba našla.

Súdkovitý hrniec typu I má početné predlohy hlboko v neolitických kultúrach; spomenieme aspoň rôzne varianty v Tordosi, kde sa našiel bez výčnelkov⁹⁵ i s dvoma až štyrmi výčnelkami na hornej časti nádoby.⁹⁶ V Maďarsku sú mu blízke súdkovité hrnce z Kőkénydombu, zdobené podobne ako náš typ dvoma radmi po štyroch výčnelkoch, pričom horný rad je takmer na samom okraji.⁹⁷ Podobné súdkovité hrnce z Lužianok vyznačujú sa hrubým vypracovaním a drsným povrchom. Niektoré tvary — ako na to upozornil B. Novotný — sú materiálom veľmi blízke mladšej lengyelskej keramike z horizontu Brodzany-Nitra.⁹⁸ Ďalší súdkovitý hrniec zo sídliskového objektu je už zdobený dvoma štvoricami zátkovitých výčnelkov.⁹⁹ V bielej maľovanej keramike typu Oborín majú hrnce na okraji často obdĺžnikové výčnelky.¹⁰⁰ V lokálnych skupinách tiszapolgárskej kultúry sa blízky variant našiel v skupine Tiszaug-Kisrétpart¹⁰¹ a v Tisza-

polgári-Basatanyí sa súdkovitý variant IC₂ objavuje ako prvý z hrncovitých nádob, kým v druhej tretine prvého obdobia pohrebiska je už veľmi zriedkavý.¹⁰²

Na vnútorný vývoj hrncovitých nádob typu II v rámci lokálnej skupiny Lúčky-Tibava sme už poukázali pri jednotlivých variantoch. Postupné rozmiestňovanie výčnelkov až po ich nahradenie štyrmi uškami na okraji je obdobné ako u vázovitých nádob. Tvarove vychádzajú hrnce zo širšieho domáceho neolitického podložia, ktoré dalo základ samotnej tiszapolgárskej kultúre. Poukazujú na to aj hrnce so slabo profilovanými stenami z Kőkénydombu¹⁰³ a z Lebő, kde sa našiel hrniec s naznačeným hrdlom vo vrstve, ktorá predchádza nálezy tiszapolgárskej keramiky.¹⁰⁴ V tejto súvislosti chceme poukázať ešte na blízke tvary zo stredného obdobia tripoľskej kultúry (B/II), kde hrnce s hrubo vypracovaným povrchom majú už na mierne roztvorenom okraji štyri malé ušká (Vladimirovka).¹⁰⁵

G. Misy (obr. 23)

Misy (54 exemplárov) spolu so šálkami tvoria najpočetnejšiu keramickú skupinu. Podľa ich jednotnú charakteristiku sťažuje okolnosť, že takmer každá nádoba má rozličné detailné odchýlky a často ťažko rozhodnúť, ku ktorému variantu sa viac približuje. Podobné ťažkosti sa prejavujú pri určovaní šálok, ktoré sú vo väčšine prípadov typologicky natoľko zhodné s misami, že ich rozlišujeme len podľa rozmerov. Na podklade najvýraznejších rozdielov v profilácii stien možno misy rozdeliť na dva základné typy, pričom typ II má päť variantov.

Typ I (7 nádob) — misy s kónickými stenami, okraj majú na štyroch miestach lalokovite vytiahnutý (hrob 21/56 — obr. 16: 12, hrob 17/55 — obr. 12: 2) a zdobený ešte štyrmi výčnelkami (hrob 11/56 — obr. 14: 13), čím sa dosahuje štvoruholné ústie, alebo laloky nahrádzajú na okraji oválne výčnelky (hrob 4/55 — obr. 7: 27, hrob 10/55 — obr. 11: 12, hrob 10/56 — obr. 15: 30). Výnimkou je misa z hrobu 11/55 (obr. 10: 22), u ktorej kónické steny sa vo vrchnej časti lomí a okraj je zaoblený, bez výčnelkov. Ďalšie štyri výčnelky alebo ušká sa nachádzajú u väčšiny nádob ešte v polovici výšky. Jedna misa tohto typu sa našla v staršej, východnej skupine hrobov (hrob 21/56), kým ostatné sú zo strednej a najmä severnej časti pohrebiska.

Typ II (47 nádob) tvoria misy so zaoblenými, viac-menej profilovanými stenami a slabo roztvoreným okrajom. Zo širokej stupnice tvarov vyčleňujeme päť variantov.

Variant IIa (5 nádob). Hlboké baňaté misy mimoriadne veľkých rozmerov (Ø ústia 19–28 cm)

so slabo roztvoreným okrajom, v polovici výšky sú zdobené štyrmi, prípadne až ôsmimi hrotitými alebo polguľovitými výčnelkami. Našli sa v staršej (hrob 20a/56 — obr. 16: 2, hrob 24/56 — obr. 17: 3) i v mladšej skupine hrobov (hrob 14/55 — obr. 11: 9, hrob 1/56 — obr. 13: 18, hrob 10/56 — obr. 15: 18).

Variant IIb zahrňuje najväčší počet nádob (18), u ktorých sa výraznejšie prejavuje horizontálne členenie. Ojedinelé plytké polguľovité misy (hrob 11/55 — obr. 10: 21, hrob 20a/56 — obr. 16: 3, hrob 22/56 — obr. 16: 17) sa striedajú s hlbšími tvarmi, u ktorých približne kónické steny v spodnej časti zaoblene prechádzajú vo vyššie ústie, pričom okraj je mierne, niekedy i viac roztvorený. Profilácia prebieha plynule, bez ostrejšieho vyhradenia jednotlivých častí. Štyri polguľovité alebo hrotité výčnelky sa obyčajne nachádzajú na najväčšej baňatosti alebo pod ňou (hrob 6/55 — obr. 9: 12, hrob 7/55 — obr. 8: 10, hrob 10/55 — obr. 11: 16, hrob 18/55 — obr. 12: 14, 18, hrob 1/56 — obr. 13: 11, hrob 4/56 — obr. 14: 4, hrob 8/56 — obr. 14: 8, hrob 14/56 — obr. 14: 17, hrob 18/56 — obr. 14: 25, hrob 19/56 — obr. 14: 27, hrob 24/56 — obr. 17: 4). V dvoch prípadoch, kde výčnelky chýbajú, je široká ryha (hrob 16/56 — obr. 15: 5, hrob 22/56 — obr. 16: 20); len jedna nádoba je bez akejkoľvek výzdoby (hrob 9/56 — obr. 14: 9). Z rozloženia mis v jednotlivých hroboch nemožno vyvodzovať chronologické závery.

Variant IIc (16 nádob) má oproti predchádzajúcemu variantu väčšiu výšku, preto na pohľad sa zdá, že vertikálna línia prevláda. Ojedinele majú steny ešte mäkkú, plynulú profiláciu (hrob 10/56 — obr. 15: 13, hrob 19/56 — obr. 14: 26, hrob 21/56 — obr. 16: 15), u ostatných mis je badateľné dvojité členenie na spodnú, kónickú časť a na pomerne vysoké valcovité alebo slabo prehnuté hrdlo s roztvoreným okrajom (hrob 3/55 — obr. 9: 4, hrob 4/55 — obr. 7: 9, hrob 11/55 — obr. 10: 20, hrob 14/55 — obr. 11: 11, hrob 11/56 — obr. 14: 12, hrob 21/56 — obr. 16: 8, 9). Osobitnú podskupinu tohto variantu — IIc₁ — tvorí ďalších šesť nádob. Približne zvislá alebo slabo prehnutá horná časť náhle prechádza v šikmé steny, ktoré sa potom zužujú v malé dno (hrob 8/55 — obr. 9: 24, 30, hrob 11/55 — obr. 10: 17, 23, hrob 17/55 — obr. 12: 9a, hrob 18/55 — obr. 12: 16). Kým variant IIc má nepatrnú datovaciu hodnotu, nádoby variantu IIc₁ sa našli prevažne len v severnej, mladšej časti pohrebiska.

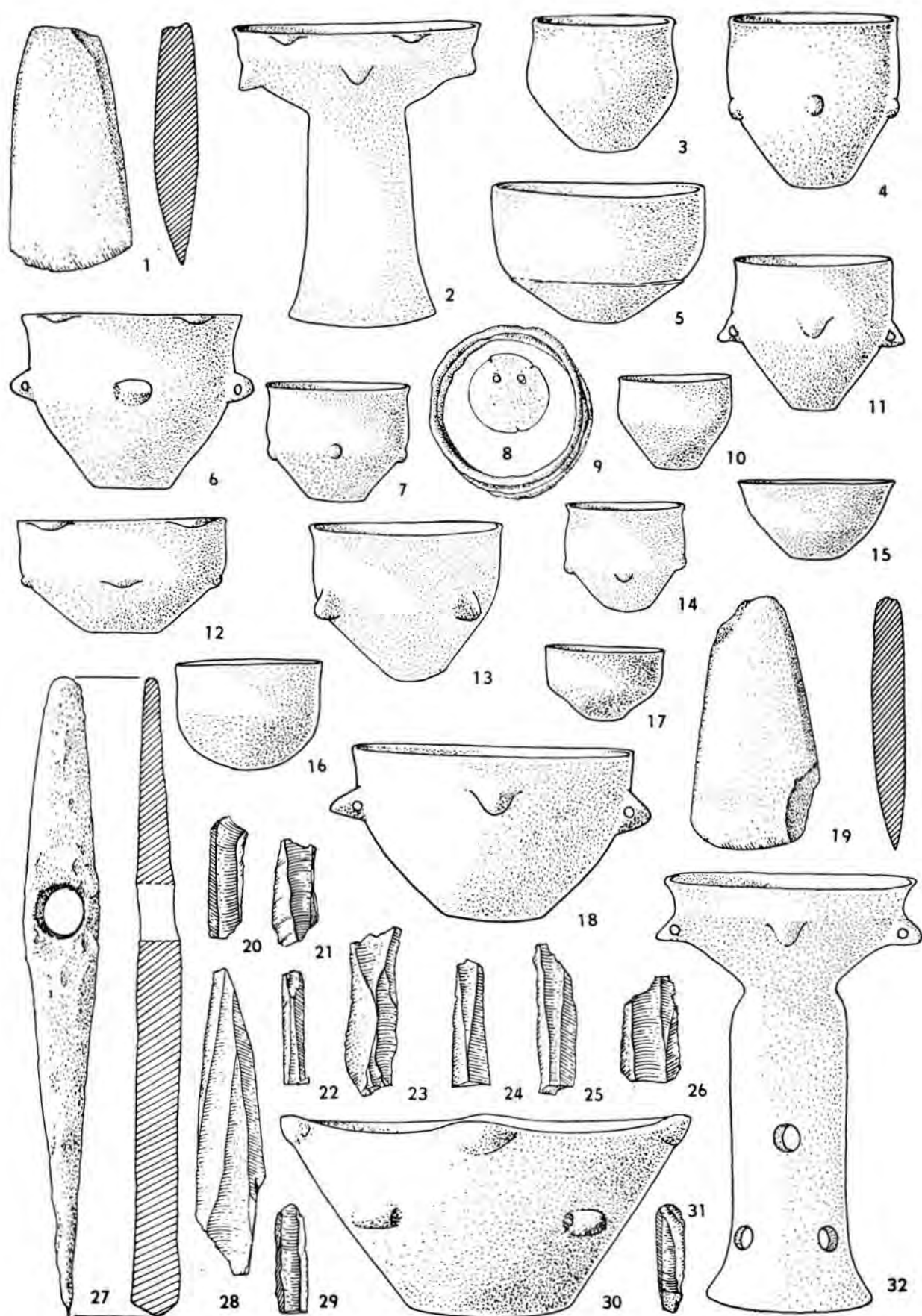
Variant IId (4 nádoby). Tendencia smerujúca k zvýrazneniu profilácie a zúženiu dna, ktorú sme

mohli pozorovať u variante IIc a najmä jeho podskupiny IIc₁, vrcholí na nízkych misách z hrobov 7/55 (obr. 8: 11, 14), 14/55 (obr. 11: 10) a 18/55 (obr. 12: 16). Misy majú roztvorený okraj, nízke baňaté telo a typické je najmä zúžené, takmer odsadené dno. Na baňatosti alebo tesne pod ňou sú štyri väčšie hrotité výčnelky. Variant IId sa našiel len v mladších hroboch, v strednej a severnej časti pohrebiska.

Variant IIe (4 nádoby) tvoria nízke, pomerne plytké misy s mierne zaoblenými stenami. Vyznačuje sa bohatou výzdobou výčnelkami, umiestnenými na najväčšej baňatosti a na okraji (hrob 6/55 — obr. 9: 9, hrob 8/56 — obr. 9: 29, hrob 3/56 — obr. 13: 21, hrob 10/56 — obr. 15: 12). Ich rozloženie v jednotlivých hroboch nasvedčuje na ojedinelé, ale dlhé prežívanie.

Z rozmiestnenia mis vidíme, že väčšinou pretrvávajú po celú dobu používania pohrebiska a iba niektoré tvary odrážajú postupnosť vývoja v rámci samotnej skupiny Lúčky-Tibava. Podobná situácia sa javí pri sledovaní genézy základných tvarov. Kónické misy typu I rôznych rozmerov sú rozšírené takmer vo všetkých obdobiach a kultúrach mladšej doby kamennej.¹⁰⁶ Vo východoslovenskej zložke tiszapolgárskej kultúry sa na väčšine mis uplatňuje osobitné formovanie okraja, ktorý je na štyroch miestach lalokovite vyťahaný a v dôsledku toho aj celá horná časť nádoby je štvoruholná alebo vyvoláva takýto dojem. Predlohy k podobnej úprave ústia nachádzame už v bukovohorskej keramike¹⁰⁷ a časté sú zvlášť vo vrstve C a D v Herpályi, kde vystupujú kónické misy s lalokovitým okrajom a vysokou dutou nôžkou.¹⁰⁸ Z lokálnych skupín tiszapolgárskej kultúry poznáme túto formu okraja iba v skupine Tiszaug-Kisrépart¹⁰⁹ a častá je až v bodrogeresz-turskej kultúre.¹¹⁰ Domnievame sa, že laloky na okraji sú typické pre severovýchodnú oblasť Karpatskej kotliny a špecifickým prvkom na tibavských kónických misách sú výčnelky, či už na lalokoch, alebo na okraji, kombinované s ďalšími výčnelkami a uchami v polovici výšky nádoby.

Výskyt polguľovitých mis s mierne zaoblenými stenami (varianty IIa, IIb) je obdobný ako u typu I. Najbližšie analógie sú v chronologicky blízkej maľovanej keramike typu Oborín,¹¹¹ kde i rozmiestnenie polguľovitých výčnelkov pod ústím a na baňatosti sa zhoduje s výzdobou mis v Tibave. Oveľa väčší význam majú tvary s ostrejšou profiláciou stien, zastúpené predovšetkým podskupinou IIc₁. Podľa postupnosti hrobov v Tibave i podľa ostatného sprievodného materiálu patria už prevažne mladšiemu obdobiu. Vyčlenenie hrdlovej časti na

Obr. 15. Tibava. 1–5 – hrob 16/56; 6–32 – hrob 10/56.

spôsob krátkeho valcovitého alebo slabo profilovaného ústia môžeme pozorovať už v starších obdobiach v Tordosi,¹¹² v Zengővárkonyi¹¹³ a v skupine Lužianky,¹¹⁴ neskoršie i v otickej skupine¹¹⁵ atď., kde sa však vyskytujú len na nádobách s prevládajúcou horizontálnou členitosťou, často na plytkých až tanierovitých tvaroch. Pokiaľ je profilované ústie na vysokých nádobách, býva krátke, t. j. pomer ústia a spodnej, väčšinou kónickej časti je približne 1 : 3.¹¹⁶ Tibavský variant IIc má pomer obrátený, čiže vysoké ústie a spodnú kónickú časť nízku, pričom oddelenie obidvoch častí je zdôraznené lomom alebo výčnelkami. Ojedinelé analógie poznáme iba z kultúry Ariusd¹¹⁷ a z Tordosa,¹¹⁸ príbuzná je i nádoba z Nitry¹¹⁹ (horizont nemalovanej keramiky Brodzany-Nitra). Mnohé misy v Tiszapolgári-Basatanyi sú tiež vysoké, ale majú krátke ústie;¹²⁰ uvedený spôsob členenia môžeme považovať za charakteristický najmä pre skupinu Lúčky-Tibava. Toto platí i pre variant IIId, kde profilácia jednotlivých častí nádoby nadobúda najväčšiu výraznosť a ako poukazuje jeho rozloženie v hrobách, patrí k najmladším tvarom na pohrebisku. Variant IIe sa svojimi nízkymi, mierne zaoblenými stenami približuje variantu IIb, ale rozloženie štyroch výčnelkov na okraji a pod baňatosťou ho robí typickým len pre misy z Tibavy.

H. Bezuché šálky (obr. 24: H)

Tieto šálky (56 nádob) sú len zmenšenými obmenami jednotlivých variantov mís a aj ich rozloženie v hrobách zodpovedá chronologickej postupnosti, zistenej pri spomenutých nádobách. Výraznejšie rozdiely nebadať ani vo výzdobe, preto šálky môžeme podobne ako misy rozdeliť na dva základné typy so štyrmi variantmi u typu II.

Typ I zastupuje jedna nízka šálka s kónickými stenami, nájdená v mladšej časti pohrebiska (hrob 11/55 — obr. 10: 8). Od mís typu I sa líši len rozmiestnením výčnelkov, ktoré sú približne v polovici výšky, a nie pri okraji.

Typ II tvoria šálky so zaoblenými stenami a obdobnou profiláciou, akú sme pozorovali pri misách.

Variant IIa (30 nízkych baňatých šálok) svojou mäkkou, plynulou profiláciou a slabo roztvoreným, len zriedkavo rovným okrajom je podobný misám variantov IIa a IIb. Býva bez výčnelkov (hrob 3/55 — obr. 9: 2, hrob 7/55 — obr. 8: 13, hrob 10/55 — obr. 11: 15, hrob 3/56 — obr. 13: 23, hrob 8/56 — obr. 14: 10, hrob 10/56 — obr. 15: 15, 16, hrob 15/56 — obr. 14: 24, hrob 24/56 — obr. 17: 5), so štyrmi polguľovitými, prípadne hrotitými výčnelkami na baňatosti (hrob 1/55 — obr. 10: 4 [rad výčnelkov], hrob 4/55 — obr. 7: 8,

hrob 7/55 — obr. 8: 15, hrob 8/55 — obr. 9: 28, hrob 10/55 — obr. 11: 13, 18, hrob 14/55 — obr. 11: 2, 5, hrob 17/55 — obr. 12: 4, obr. 13: 3, 4, hrob 5/56 — obr. 14: 5) alebo pod ňou (hrob 3/55 — obr. 9: 1, hrob 4/55 — obr. 7: 2, 5, 12, hrob 7/55 — obr. 8: 3, 12, hrob 18/55 — obr. 12: 24, hrob 21/56 — obr. 16: 13). Výnimkou je šálka z hrobu 4/55 (obr. 7: 15), zdobená v spodnej časti štyrmi polguľovitými a nad baňatosťou štyrmi hrotitými výčnelkami. Šálky tohto variantu boli v hrobách vo všetkých častiach pohrebiska, prevažovali však v bohatých hrobách, kde sa našli vo viacerých exemplároch.

Variant IIb (15 nádob) zodpovedá v zmenšenom vyhotovení misám variantu IIc a aj tu je výraznejšia vertikálna línia nádoby. Udržiava sa ešte mierna profilácia stien (hrob 10/56 — obr. 15: 10, 11, hrob 16/56 — obr. 15: 4), ktorá u väčšiny šálok nadobúda už esovitý tvar (hrob 17/55 — obr. 12: 7, obr. 13: 1, 5, hrob 18/55 — obr. 12: 21, hrob 10/56 — obr. 15: 7, hrob 16/56 — obr. 15: 3, hrob 21/56 — obr. 16: 14) a vrcholí v zreteľnom členení na vysoké kónické alebo mierne profilované ústie a na spodnú kónickú časť (hrob 3/55 — obr. 9: 6, hrob 8/55 — obr. 9: 31, hrob 11/55 — obr. 10: 6, hrob 14/55 — obr. 11: 6, hrob 15/56 — obr. 14: 21). Dislokácia šálok v jednotlivých hrobách zhoduje sa s predchádzajúcim variantom.

Variant IIc (9 nádob). V súlade s misami variantu IIId dochádza k náhlemu zúženiu spodnej časti šálky, čím sa vytvára malé, niekedy odsadené dno. Šálky sú bez výzdoby (hrob 11/55 — obr. 10: 11, hrob 14/55 — obr. 11: 3, hrob 3/56 — obr. 13: 22, hrob 10/56 — obr. 15: 17) alebo majú polguľovité výčnelky pod baňatosťou (hrob 4/55 — obr. 7: 1, 6, hrob 11/55 — obr. 10: 16, hrob 21/56 — obr. 16: 8), prípadne nad ňou (hrob 10/56 — obr. 15: 14). S výnimkou hrobu 21/56 sa ostatné šálky tohto variantu našli len v strednej a severnej časti pohrebiska.

Variant IIId predstavuje jedna nízka šálka, tvarom príbuzná predchádzajúcemu variantu, od ktorého sa však líši štyrmi hrotitými a štyrmi oválnymi výčnelkami nad baňatosťou a na okraji ústia (hrob 7/55 — obr. 8: 9). Až na malé odsadené dno je blízka misám variantu IIe.

Typologická príbuznosť šálok s misami súvisí s ich predchádzajúcim spoločným vývojom a nebudeme preto poukazovať na analógie v ostatných kultúrach. Sama skutočnosť, že sú len zmenšenými variantmi mís, svedčí o spoločnom pôvode, pričom môžeme pozorovať určitý vnútorný vývoj aj na pohrebisku, kde sa šálky s výraznejšie profilovanými ste-

nami a zúženým dnom nachádzali len v mladých hrobách. Špecifickou črtou tiszapolgárskej kultúry a osobitne tibavského pohrebiska je však veľký počet šálok. Ak uvážime, že väčšina črepov v rozrušených hrobách patrila malým nádobkám a najmä šálkam, vidíme, že šálky pôvodne v keramickom inventári prevažovali. Z hľadiska pohrebného ritu je zaujímavý výskyt viacerých šálok v jednom hrobe (často štyri až sedem exemplárov), v čom prevyšujú aj obdobné zoskupenie pohárov.

I. Dvojuché šálky (obr. 24: 1)

Šálky tohto typu našli sa iba v troch hrobách z mladšieho obdobia. Typologicky sú príbuzné početným šálkam a menším misám, odlišujú sa však od nich neumelým vypracovaním a najmä dvoma krátkymi, hrubo modelovanými uškami na okraji. Zdá sa, akoby dve šálky, z hrobov 11/55 (obr. 10: 9) a 14/55 (obr. 11: 4) boli len imitáciou väčších tvarov (výška obidvoch šálok nepresahuje 4,2 cm); i tretia šálka — z hrobu 7/55 (obr. 8: 6) — je vysoká len 6 cm. Výskyt dvojuchých šálok sa všeobecne považuje za prejav mladšieho obdobia a uvádza sa často ako chronologické kritérium pre stredný eneolit, ktorý u nás reprezentuje predovšetkým skupina Ludanice. Genéze týchto tvarov sa v literatúre venovala veľká pozornosť¹²¹ a nebudeme sa preto ich vývojom zaoberať. Poukážeme len na tie prvky, ktoré umožňujú synchronizáciu skupiny Lúčky-Tibava s ostatnou tiszapolgárskou keramikou a najmä s nálezmi v Tiszapolgári-Basatanyí. Pohárovité tvary s dvoma krátkymi uškami, často prečnievajúcimi cez okraj, sa tu pomerne hojne nachádzajú po celé prvé obdobie trvania pohrebiska¹²² a najmä variant IB_{1a}. I. K u t z i á n o v e j so svojou prevládajúcou horizontálnou líniou je veľmi blízky dvojuchým šálkam. Ďalšie tvary s dvoma uchami na okraji sa našli už len v dvoch hrobách z konca prvého obdobia trvania pohrebiska, ale sú potom typické pre druhú fázu.¹²³ I keď šálky z Tibavy sa odlišujú od dvojuchých nádob nájdených na pohrebisku v Basatanyí (s výnimkou spomínaného pohára), samotný výskyt dvoch ušík pri okraji poukazuje na časovú blízkosť jednotlivých hrobov, v ktorých sa tieto tvary našli, čím sa potvrdzuje znovu synchronizácia mladších hrobov z Tibavy s hrobmi prvej fázy pohrebiska v Basatanyí. Tento vzájomný pomer môžeme uplatniť i pre skupinu Tiszaug-Kisrépart alebo aspoň pre tú jej časť, v ktorej dvojuché tvary vystupujú.¹²⁴

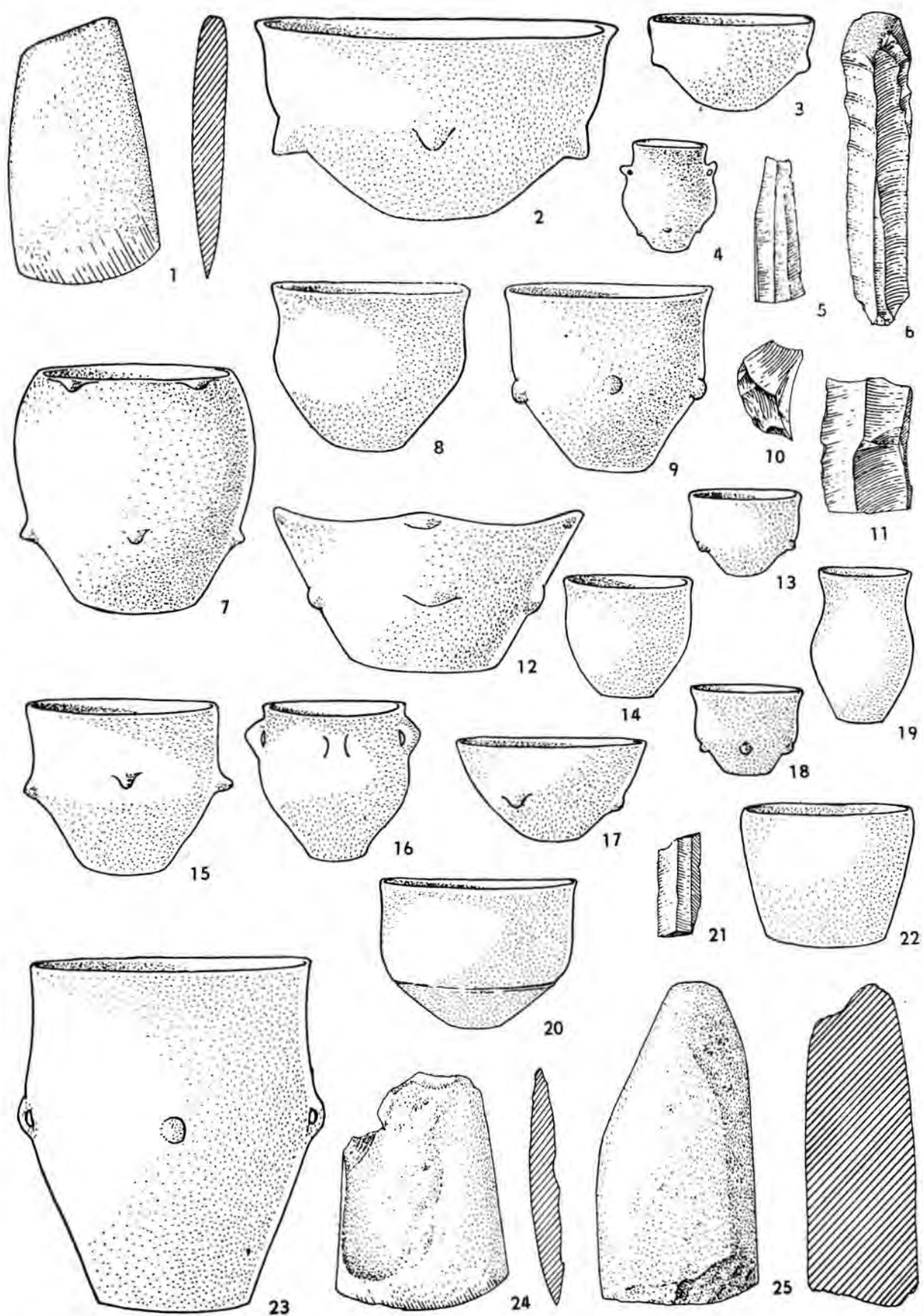
J. Naberačky (obr. 24: J)

Z tibavského pohrebiska pochádzajú iba tri naberačky a tvoria typologicky svojráznu skupinu v keramike tiszapolgárskej kultúry. Najjednoduch-

ším tvarom je kónická naberačka z hrobu 15/55 (obr. 9: 20), u ktorej jedna šikmejšia stena slúžila ako držadlo. U druhej plytkej kónickej naberačky, z hrobu 7/55 (obr. 8: 8), vznikla rúčka predĺžením steny vysoko nad okraj, pričom rukoväť bola na spodku opatrená ešte krátkym prevŕtaným výčnelkom. Podobne formovaná rukoväť u polguľovitej naberačky z hrobu 17/55 (obr. 12: 6) má hornú časť zahrotenú a opatrenú jedným otvorom.

Výskyt naberačiek v mladších hrobách (severná časť pohrebiska) určuje ich chronologické postavenie voči ostatnej keramike tibavského pohrebiska. Analógie nachádzame v neolitických kultúrach na našom území, avšak všetky tvary sa líšia od tibavských nálezov rúkovitým držadlom (Nitra,¹²⁵ Topolčany¹²⁶). Podobná situácia sa javí v moravských nálezoch maľovanej keramiky, kde staršie tvary majú dlhšiu valcovitú rukoväť,¹²⁷ kým v mladšom období býva už rúčka skrátená na najmenšiu možnú mieru¹²⁸ alebo je zahnutá do tvaru háka.¹²⁹ Obdobné tvarovanie držadla je príznačné pre širší lengyelský okruh (Zengővárkony¹³⁰), stretávame sa s ním i v neolitických kultúrach na Balkáne (Tordos¹³¹) a zdá sa, že tento typ je charakteristický pre väčšinu neolitických skupín. Priame predlohy k tibavským tvarom nachádzame opäť v okruhu Ariusd-Cucuteni a sú ďalším dôkazom silných vplyvov, ktorými sa táto oblasť podieľala pri vzniku východoslovenskej zložky tiszapolgárskej kultúry. V Ariusde popri spomínaných valcovitých rúčkach majú naberačky aj široké ploché držadlá rôznej dĺžky¹³² a táto zhoda s tibavskými nálezmi je ešte vypuklejšia pri naberačkách z Hábäsești¹³³ a najmä z Izvoare II,¹³⁴ kde rúčky majú už kruhový otvor a okraj je ešte hrebeňovite rozdelený na tri výčnelky. Táto výzdoba je neskoršie typická pre naberačky v kanelovanej keramike, kde tieto tvary nachádzajú najväčšie uplatnenie.¹³⁵ Členenú rukoväť kombinovanú s rytou výzdobou nachádzame už aj v tripolskej kultúre.¹³⁶

Diferencovanosť jednotlivých lokálnych skupín tiszapolgárskej kultúry sa odzrkadľuje aj pri obdobných nálezoch z Tiszapolgári-Basatanyí, kde v prvom období pohrebiska sú naberačky zriedkavé¹³⁷ a približujú sa kónickej naberačke z hrobu 15/55 (obr. 9: 20). V nasledujúcej mladšej fáze sa ich počet zväčšuje, udržiavajú si však naďalej kónický tvar bez výraznejšie formovanej rukováti, ktorá býva mierne vytiahnutá nad okraj alebo len naznačená.¹³⁸ Naopak, v skupine Tiszaug-Kisrépart majú naberačky vytiahnuté držadlá s hrotitými výčnelkami, čím sa značne približujú tibavským tvarom.¹³⁹

Obr. 16. Tibava. 1-3 — hrob 20a/56; 4-16, 18 — hrob 21/56; 17, 19, 20, 22 — hrob 22/56; 21, 24, 25 — hrob 25/56; 23 — hrob 23/56.

K. Flašovitá nádoba (obr. 25)

Z tibavského pohrebiska máme iba jednu takúto nádobu s vysokými kónickými stenami, ktoré zaoblene prechádzajú v krátke valcovité hrdlo; pochádza z mladšieho hrobu 10/55 (obr. 11: 20), zo severnej časti pohrebiska. Patrí k ojedinelým nálezom v tiszapolgárskej keramike a ani v ostatných kultúrach nenachádzame k nej presnejšie analógie. Vysoké, takmer valcovité tvary so slabozoblými stenami a s dvoma hrotitými výčnelkami nachádzame v Tordosi¹⁴⁰ a štíhlejšie nádoby so zúženou hrdlovou časťou vystupujú v Hábäsesti.¹⁴¹ Zriedkavosť tohto tvaru nedovoľuje vysloviť sa bližšie k jeho pôvodu, ktorý — ako naznačujú spomínané analógie — bude vychádzať najskôr z juhovýchodu.

Výzdoba keramiky

O výzdobe keramiky z Tibavy, podobne ako i z ostatných tiszapolgárskych lokalít na východnom Slovensku, máme len jednostranný obraz, pretože zničením povrchu u všetkých nádob došlo obyčajne aj k zničeniu ornamentiky. Celkovo sa zachovali len plastické dekoratívne prvky, pozostávajúce z polguľovitých alebo hrotitých výčnelkov, kým vpichovaná výzdoba je ojedinelá. Podľa nálezovej zprávy na niektorých tvaroch dali sa zistiť stopy červeného farbiva na celom povrchu. Spomenuli sme už, že hrnčiarska hlina obsahovala niekedy drobné hrudky farbiva, ktoré bolo čiastočne rozotreté aj na povrchu, avšak stopy po samostatných maľovaných vzoroch sa nezistili. Maľovanie na niektorých nádobách z Lúčok uvádza A. Sztráry,¹⁴² avšak v ostatných skupinách tiszapolgárskej kultúry je neznáme. Následnosť východoslovenských nálezov spomenutej kultúry za maľovanou keramikou, ktorú v Maďarsku reprezentujú skupiny Herpály a Tiszapolgár-Csőszhalom a u nás skupina Oborín, pripúšťa pretrvávajúce maľovanie aj do neskoršieho obdobia. Keramiku z Oborína,¹⁴³ podobne ako aj príbuznú skupinu Tiszapolgár-Csőszhalom,¹⁴⁴ charakterizuje biela farba, ojedinele sa však vyskytuje i farba červená.¹⁴⁵ Bez ohľadu na to, či boli na tibavských nádobách aj nejaké vzory, alebo ide len o pastózny náter, používanie farby svedčí o genetickej i časovej blízkosti oboch horizontov, ktorá sa zvlášť výrazne prejavuje u skupiny Lúčky-Tibava.

Ďalší ojedinelý prvok — vpichovanie — sa zachoval len v tých prípadoch, kde boli vpichy hlbšie. Vystupujú predovšetkým na nádobách s dutou nôžkou (hrob 7/55 — obr. 8: 22, 24, 26, hrob 11/55 — obr. 10: 14), kde dvojradý vpichov cikcakovite spájajú jednotlivé hrotité výčnelky; v jednom prípade na vázovitej nádobe lemuje plastické výčnel-

ky a v jej spodnej časti vytvára aj samostatný dekor (hrob 4/55 — obr. 7: 7). Na mise z hrobu 7/55 (obr. 8: 14) sú nad každým hrotitým výčnelkom tri hlboké vpichy umiestnené do tvaru trojuholníka. Vpichovanie je bežným ornamentom v tiszapolgárskej kultúre. Vôbec sa s ním však nestretávame v najbližšie stojacej skupine Oborín; i v ostatných príbuzných kultúrach s maľovanou keramikou v Maďarsku je zriedkavé. V samotnej Tibave bola vpichovaná výzdoba len na nádobách z mladých hrobov (najmä zo severnej časti pohrebiska), súčasných s hrobmi prvého obdobia v Tiszapolgári-Basatanyi. Táto skutočnosť však nemá bezpečnú chronologickú hodnotu, lebo ako sme už spomenuli, so znížením povrchu všetkých nádob mohlo dôjsť aj k zníženiu vpichov.

Dôležitým výzdobným prvkom, ktorý má i chronologickú platnosť, sú výčnelky. Ich vývoj môžeme sledovať v Tibave na základe postupnosti hrobov. V najstaršej — východnej — skupine hrobov i v ďalších okrajových starších hrobách sú veľmi časté ešte nádoby bez výčnelkov alebo s polguľovitými výčnelkami, umiestnenými predovšetkým v polovici výšky, prípadne pod najväčšou baňatosťou. Táto výzdoba má nepochybne blízke vzťahy k predchádzajúcej keramike typu Oborín a Tiszapolgár-Csőszhalom. Pokiaľ sa už vyskytujú hrotité výčnelky, bývajú nižšie a plné. Výčnelky s otvorom sa zistili len na dvoch nádobách z hrobu 21/56, no ani tu nie sú také hrotité ako na mladších tvaroch.

Opačná situácia je v plastickej výzdobe nádob z mladších hrobov. Pomer v zastúpení výčnelkov je tu obrátený a ich rozmanité hrotité formovanie nadobúda výraznú prevahu. Popri menších, nízkych výčnelkoch sú typické veľké hrotité výčnelky s menším i väčším otvorom. V tejto fáze vývoja tiszapolgárskej kultúry nadobúdajú hrotité výčnelky najväčší rozmach. Okrem veľkých rozmerov príznačné je ich horizontálne perforovanie a na väčších nádobách aj striedavé rozloženie v dvoch radoch nad sebou. Najmladším prvkom, ktorý pozorujeme výlučne na keramike z mladších hrobov, sú štyri, zriedkavo dve ušká pri okraji. Majú už väčšie praktické poslanie ako výčnelky a ich vývojom sme sa zaoberali pri rozbere vázovitých a hrncovitých tvarov.

Menej často sa vyskytujú oválne, prípadne lalokovité výčnelky, umiestnené výlučne na okraji nádob. Typické sú predovšetkým pre misy rôznych rozmerov, zriedkavejšie sa vyskytujú na hrncoch a na nádobách s nôžkou z hrobov vo všetkých častiach pohrebiska. Zriedkavejšia je aj výzdoba pol-

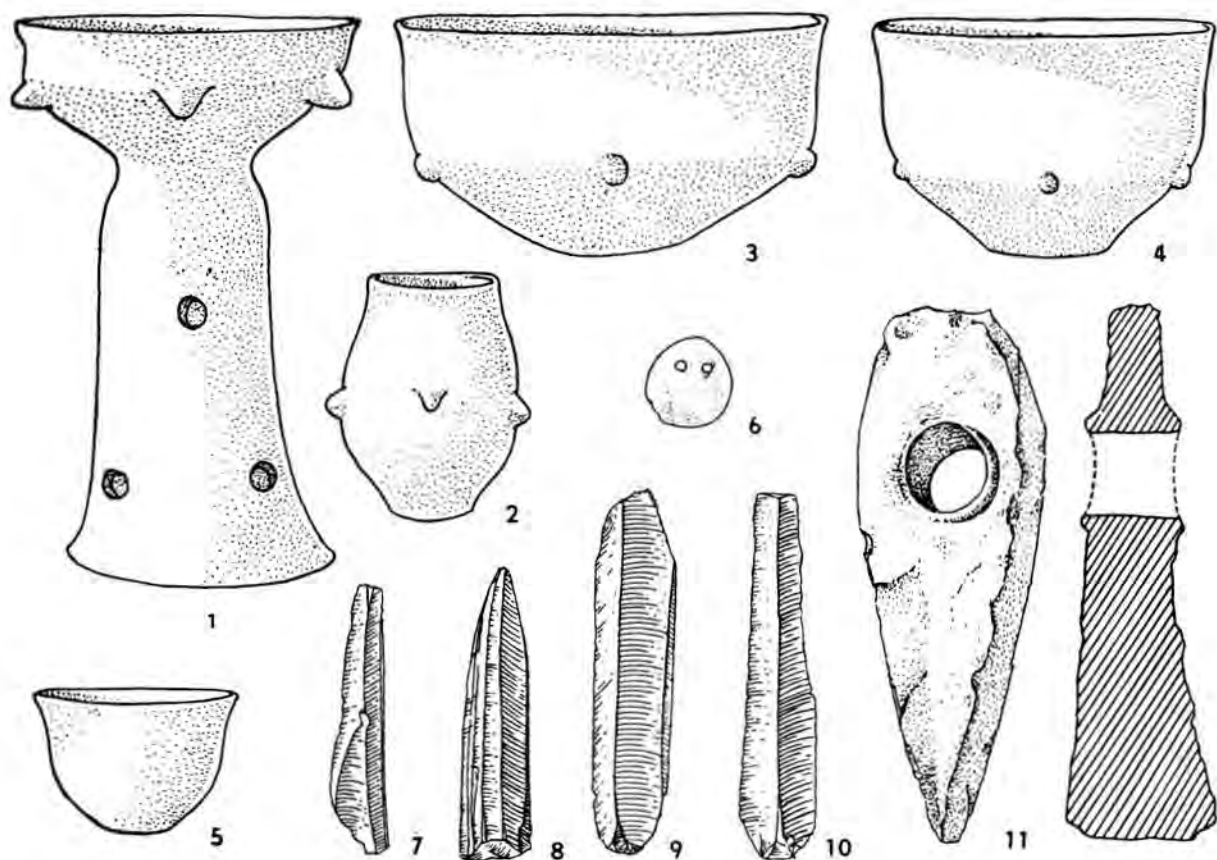
guľovitými výčnelkami, ktoré bývajú zoskupené v jednom rade a lemujú ústie nádob, spodnú časť zvonovite roztvorených dutých nôžok alebo pokrývok; ojedinelé sú i v prostrednej časti nádoby, kde zdôrazňujú jej členenie. Tento druh výzdoby vystupuje len na nádobách z mladších hrobov — v južnej a severnej časti pohrebiska — a typický je predovšetkým pre východoslovenskú zložku tiszapolgárskej kultúry. Stretávame sa s ním na nádobe s dutou nôžkou z pohrebiska v Lúčkach¹⁴⁶ a je i na mladšej sídliskovej keramike z tej istej obce.¹⁴⁷ I. K u t z i á n o v á považuje veniec polguľovitých výčnelkov za charakteristický i pre keramiku z Apagy-Nagyszigetú a v tejto výzdobe vidí typický prvok, spájajúci spomenutú lokalitu s tibavským pohrebiskom.¹⁴⁸ Podobný veniec výčnelkov vystupuje i v tiszapolgárskej vrstve v Székelyi,¹⁴⁹ v tripoľskej kultúre je častý na tzv. kuchynskej keramike z obdobia B/II.¹⁵⁰

Zlaté predmety

V porovnaní s ostatnými lokalitami z obdobia eneolitu vyznačuje sa tibavské pohrebisko relatívnym bohatstvom zlatých predmetov. Zastupuje ich deväť plieškových záveskov, v podstate kruhového tvaru, o priemere 1,4–2,5 cm; v niektorých prípá-

doch bývajú na jednej strane oválne vytiahnuté (hrob 14/55 — obr. 11: 7, 8, hrob 15/55 — obr. 9: 13, 15, hrob 17/55 — obr. 12: 3, hrob 1/56 — obr. 13: 15, hrob 10/56 — obr. 15: 8, hrob 15/56 — obr. 14: 18); jeden závesok pochádza zo zberu (obr. 17: 6). Počet malých, neumele prebodnutých otvorov je rozdielny a väčšinou závisel od celkovej veľkosti závesku (dva, tri, niekedy až päť otvorov). Typologicky tvorí všetkých deväť záveskov jednotný celok, poukazujúci azda na výrobu jednej dielne, čo okrem rovnakého spôsobu opracovania potvrdzuje aj ich rozmiestnenie v mladých hroboch a v strednej a severnej časti pohrebiska. Výnimkou je závesok z hrobu 15/56 (obr. 14: 18) z prechodnej fázy, a najmenší závesok, pochádzajúci zo zberu (obr. 17: 6), ktorého chronologická príslušnosť nie je preto istá.

Nálezy z Tibavy dokladajú na našom území prvýkrát nástup nového kovu, ktorý je na východnom Slovensku v jednom horizonte s prvými medenými predmetmi. Výskyt zlata v takomto rozsahu je v staršom eneolite ojedinelý, i tak však odporuje teóriám, ktoré spájajú začiatky používania zlata v strednej Európe s kultúrou zvoncovitých pohárov a so šnúrovou keramikou.¹⁵¹ Určitý časový predstih

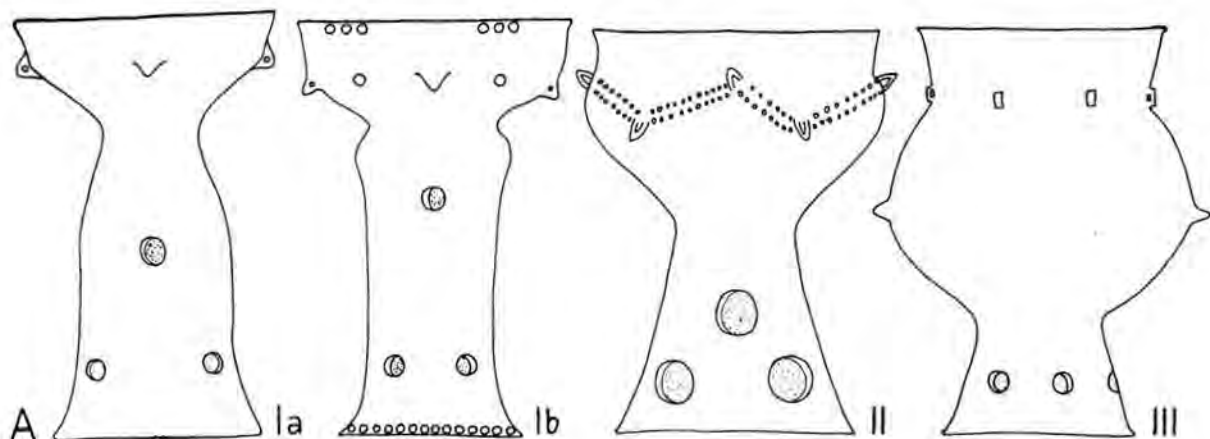

Obr. 17. Tibava. 1–5 — hrob 24/56; 6–11 — nálezy z povrchového zberu.

v používaní zlata vyplýva z lokálneho postavenia skupiny Lúčky-Tibava a potvrdzuje ho aj nedostatok zlatých výrobkov na ostatných prilahlých územiach. V Tiszapolgári-Basatanyi bol jediný zlatý nález (korálok) v hrobe 142 z druhej fázy pohrebiska,¹⁵² i ďalšie výrobky zo zlata patria v Maďarsku bodrogkereszturskej kultúre. Pomerne časté sú v nej okrúhle drôtené závesky, opatrené na jednej strane širokým, na štyroch miestach prebodnutým pásikom.¹⁵³ Tibavským nálezom sa približuje najmä starší nález z Hatvanu-Újtepu,¹⁵⁴ ktorý je tvarovo takmer vernou kópiou záveskov s oválne vyťahnutou jednou stranou a podstatnejší rozdiel je iba v jeho päťnásobnom zväčšení (Ø 126 mm). Určitý typologický horizont v podstate okrúhlych záveskov

a v tejto súvislosti poukázala i na celkovú problematiku spojenú s ich výskytom;¹⁵⁸ poukážeme preto len na jednotlivé druhy medených výrobkov a v stručnosti i na najbližšie analógie.

Najpočetnejším druhom medených výrobkov v Tibave sú náramky. Väčšina nálezov bola do veľkej miery poškodená koróziou, preto nepoznáme dnes u viacerých tvarov ich pôvodný vzhľad a niekedy aj ťažko určiť, či jednotlivé zlomky pochádzajú z jedného alebo z viacerých predmetov. Situáciu sťažuje i okolnosť, že máme k dispozícii len ich fotografie a opis v nálezovej zpráve. Podľa týchto údajov môžeme určiť dvanásť náramkov, ktoré sa našli v siedmich hrobách. Rozdeľujeme ich na dve skupiny.

Obr. 18. Tibava. Nádoby s vysokou dutou nôžkou (A).

sa ťahne od južných území Balkánu¹⁵⁵ cez Bulharsko,¹⁵⁶ prekračuje Dunaj a južný oblúk Karpát, pokračuje vo východnej časti Karpatskej kotliny nálezmi v bodrogkereszturskej kultúre¹⁵⁷ a najsevernejšie nálezy sú zatiaľ na východnom Slovensku v Tibave. Chronologické rozdiely (skorší výskyt na Slovensku než v Maďarsku) nemusia odporovať nanečakané genéze východoslovenských nálezov. Primitívne technické vypracovanie, ktorým sa vyznačujú tibavské závesky, nezisťujeme u nálezov z južnejších oblastí a môže poukazovať iba na domáce napodobňovanie južných vzorov. Skorý výskyt zlata v Tibave súvisí aj so skorším objavením sa tiszapolgárskej kultúry na východnom Slovensku a s osobitým postavením, ktoré toto územie malo v jej vývoji.

Me d

Otázkam najstaršej medenej industrie a prvého objavenia sa medi vôbec, venovala sa v doterajšej literatúre veľká pozornosť. V poslednej svojej práci sa I. K u t z i á n o v á podrobne zaoberala aj tibavskými medenými nálezmi, najmä sekeromlatmi,

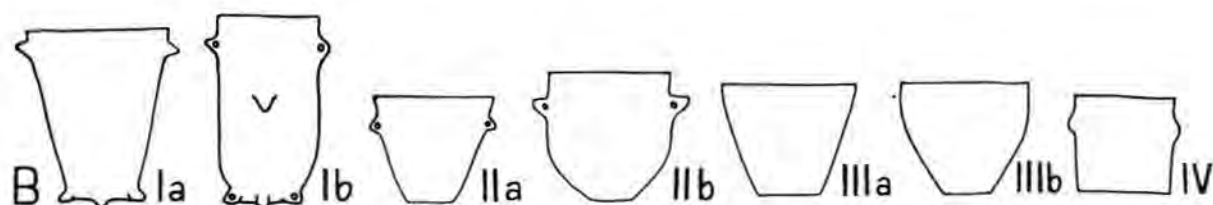
Prvú skupinu tvoria jednoduché drôtené náramky kruhového, niekedy aj mierne oválneho prierezu, hrubé 0,2–1 cm, priemer 5,5–9 cm (hrob 4/55 — obr. 7: 3, 4, hrob 7/55 — obr. 8: 1, 2, 4, 5, hrob 10/55 — obr. 11: 14, hrob 15/55 — obr. 9: 14, 16, hrob 17/55). Z dvoch nepoškodených náramkov sa konce u jedného navzájom dotýkajú (hrob 7/55 — obr. 8: 5), kým u ďalšieho sa prekrývajú v dĺžke asi 1,5 cm (hrob 4/55 — obr. 7: 4). Neobvykle vysoký počet náramkov z hrobu 7/55 (štyri exempláre) pripúšťa vysvetlenie, že išlo azda len o dva náramky, pôvodne stočené na spôsob tvarov nasledujúcej skupiny. Na základe fotografií to však nemôžeme s istotou určiť.

Do druhej skupiny zaraďujeme dva špirálovité náramky kruhového prierezu o priemere 5,5 a 7 cm. Neporušený sa zachoval len dvaapokrát stočený náramok z hrobu 10/56 (obr. 15: 9), kým ďalší náramok — z hrobu 2/56 (obr. 14: 1, 2) — je poškodený, ale podľa nálezovej zprávy bol pôvodne tiež špirálovitý.

Všetky náramky boli len v mladých hrobách

v strednej a severnej časti pohrebiska. Jednoduché tvary náramkov prvej skupiny naznačujú, že sú azda typologicky staršie, i keď ich rozmiestnenie v jednotlivých hrobch to bezpečne nepotvrďuje. V Tiszapolgári-Basatanyi sú analógie k špirálovite stočeným náramkom v hrobch z prvej tretiny prvého obdobia pohrebiska (hroby 4 a 13), keď sa med' najčastejšie používala.¹⁵⁹ Ďalšie zlomky z hrobov 23 a 28 boli pôvodne asi tiež zo špirálovitých náramkov.¹⁶⁰ Typologická jednota náramkov z obidvoch aj zemepisne blízkych pohrebísk dovoľuje predpokladať ich spoločný pôvod, ktorý vzhľadom na väčšie množstvo medí v Tibave a na vých. Slovensku by sme mohli hľadať na Slovensku.

to rozloženia jednoznačne vyplýva, že sú záležitosťou mladšej fázy tiszapolgárskej kultúry na východnom Slovensku a zdá sa, že v jej staršom stupni môžeme počítať iba so sporadickým výskytom medí. Najbližšie analógie nachádzame už priamo na východnom Slovensku (Lúčky,¹⁶¹ Trhovište¹⁶²). Kým u sekeromlatu z Lúčok je kultúrna príslušnosť doložená tiszapolgárskou keramikou,¹⁶³ nález z Trhovišťa (okres Michalovce) je ojedinelý a len na základe typologickej príbuznosti ho môžeme zaradiť do jedného časového horizontu s uvedenými tvarmi. Podľa triedenia M. Novotnej časť východoslovenských nálezov patrí k najjednoduchšiemu typu prvej skupiny,¹⁶⁴ ktorý značne pripomína ešte

Obr. 19. Tibava. Poháre (B).

Z tibavského pohrebiska sa uvádza v doterajšej literatúre deväť sekeromlatov, z ktorých len päť pochádza z uzavretých hrobových celkov, kým ďalšie sa našli v ornici pri povrchovom zbere. Niektoré sekeromlaty nájdené počas prieskumu nemáme k dispozícii, vychádzame preto pri opise len zo siedmich exemplárov. Na vzájomnú chronologickú a typologickú príbuznosť poukazujú viaceré spoločné prvky. Je to v prvom rade umiestnenie pravidelného kruhového otvoru do hornej časti, bližšie k tylu, pričom boky sekeromlatu sú v tom istom mieste vždy rozšírené. Zúžené tylo býva niekedy rovno zrezané, väčšinou však zaoblené, najskôr v dôsledku korózie. Charakteristické je nepatrné zahnutie osi sekeromlatu smerom dovnútra (hrob 4/55 — obr. 7: 24, hrob 7/55 — obr. 8: 19, hrob 10/55 — obr. 11: 30, hrob 10/56 — obr. 15: 27, jeden sekeromlat z povrchového prieskumu). Len jeden sekeromlat (z hrobu 11/55 — obr. 10: 25) má hlavnú os slabso profilovanú a jeden nález zo zberu má os približne rovnú (obr. 17: 11). Typické je tiež zaoblené ostrie, vykrojené na jednu stranu v smere zahnutia sekeromlatu; výnimkou je iba tvar z hrobu 10/55 so symetrickým ostrím. Väčšia rozmanitosť sa prejavuje pri úprave otvoru, ktorý je jednoduchý alebo má nízky prstencový krúžok na jednej strane (hroby 7/55 a 10/55). Náznaky obojstrannej tuľajky sú iba u sekeromlatu pochádzajúceho zo zberu.

Medené sekeromlaty sa našli výlučne v hrobch v strednej a najmä severnej časti pohrebiska. Z toh-

kamenné formy. Vzťahuje sa to predovšetkým na tvary bez prstencovitého kotúča pri otvore, kým pokročilejším typom by mali byť sekeromlaty s krátkou tuľajkou. Nápadná príbuznosť niektorých českých¹⁶⁵ a moravských¹⁶⁶ sekeromlatov so slovenskými nálezmi naznačuje, že majú svoj pôvod na Slovensku. Je pritom zaujímavé, že táto tvarová zhoda sa najvýraznejšie prejavuje pri porovnaní s východoslovenskými nálezmi. I keď by bolo predčasné tvrdiť, že existovalo spojenie takouto širokou oblasťou, prvky tiszapolgárskej kultúry zistené na západnom Slovensku túto možnosť pripúšťajú.

Prekvapuje, že kým v Tibave boli sekeromlaty pomerne častým predmetom v inventári mladších hrobov, v prvej fáze pohrebiska v Tiszapolgári-Basatanyi sú neznáme. Tento nepomer môžeme zatiaľ vysvetliť tým, že východné Slovensko malo bližšie k surovinovým zdrojom, z čoho vyplýva, že východoslovenská medená industria je prevažne domáceho pôvodu. Domácu výrobu slovenských sekeromlatov pripúšťa I. Kutziánová, zároveň však poukazuje na typologicky príbuzné tvary, rozšírené predovšetkým na území Rumunska a Bulharska v kultúre Gumelnița.¹⁶⁷ Spojenie obidvoch území cez Sedmohradsko by potom dosvedčoval aj sekeromlat typu Vidra,¹⁶⁸ ktorý sa vyznačuje osou nalomenou smerom dovnútra. I keď je v tejto dobe spojenie východného Slovenska so Sedmohradskom doložené, ťažko pripustiť, že tu je aj pôvod tibavských medených nálezov. Odporuje tomu vysoký

počet medených výrobkov. Protichodné názory majú korene v nedostatočnom základnom výskume surovínových ložísk využívaných už v praveku. Na podklade takéhoto výskumu a rozboru jednotlivých nálezov sa bude môcť bezpečne potvrdiť všeobecne predpokladaný slovenský pôvod veľkej časti medených výrobkov, rozšírených na našom území i v priľahlých oblastiach.

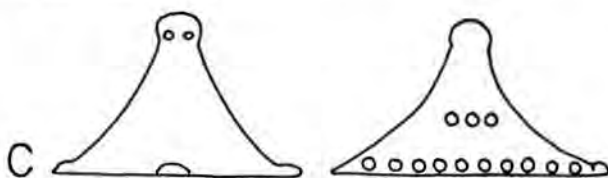
Kamenná industria

Popri keramike boli kamenné výrobky najčastejšie používaným milodarom a našli sa takmer v každom hrobe. Z hľadiska jednotlivých druhov najpočetnejšie boli sekerky, ojedinelým nálezom je úzky klin a štiepanú industriu zastupuje jedno škrabadlo, rohovcové čepele, prípadne ich odštepky. Je pozoruhodné, že jedinou surovinou na výrobu čepelí bol rohovec, kým z obsidiánu našlo sa len niekoľko drobných odštepov. Veľké kusy rohovcovej suroviny sa často nachádzali v hrobách a svedčia o jej domácom spracovaní.

Skupina kamenných hladených výrobkov pozostáva z úzkeho klina, zlomku rozpracovaného nástroja neznámeho určenia a zo šiestnástich sekeriek vyrobených z mäkkého a ľahkého tufitu bielej farby (11 nástrojov) alebo z bridlice (6 nástrojov). Úzky klin z tufitu má rovnú základňu a ostrie z jednej strany zbrúsené (hrob 19/56). U sekeriek sa neprejavujú väčšie tvarové rozdiely. Najčastejším typom sú pomerne ploché sekerky s obojstranne zbrúseným rovným alebo oblúkovitým ostrím, u ktorých sa boky pozvoľna zužujú v rovné alebo slabo zaoblené tylo (hrob 7/55 — obr. 8: 20, 21, hrob 8/55 — obr. 9: 21, 26, hrob 10/55 — obr. 11: 27, hrob 15/55 — obr. 9: 17, hrob 1/56 — obr. 13: 19, hrob 13/56 — obr. 14: 14, hrob 16/56 — obr. 15: 1, hrob 20a/56 — obr. 16: 1, hrob 21/56, hrob 25/56 — obr. 16: 24). Niektoré sekerky majú boky smerom k tylu výraznejšie zúžené (hrob 10/56 — obr. 15: 19, hrob 4/55 — obr. 7: 25), odlišným typom je úzka dlhá sekerka s hrubým profilom (hrob 1/56 — obr. 13: 17).

Typologicky predstavujú kamenné sekerky bežné tvary, aké sa používajú v priebehu celej mladšej doby kamennej a nemajú preto väčšiu chronologickú hodnotu. Dôležitejší je materiál, z ktorého bola prevažná časť sekeriek vyrobená — ľahký a mäkký tufit. Pre svoju mäkkosť sa vôbec nehodí na výrobu sekeriek pre praktické účely a na nástrojoch ani nebadaf stopy po použití. Je zrejmé, že sekerky mali výlučne kultový charakter a na veci nemení ani skutočnosť, že sa našli i na sídlisku v Lúčkach,¹⁶⁹ kde mohli tiež spĺňať túto funkciu, alebo aspoň sa tu mohli vyrábať. Pre chronológiu sekeriek

z mäkkého tufitu je dôležité ich rozloženie v jednotlivých hrobách. V starších hrobách, vo východnej časti pohrebiska, boli zo šiestich hladených nástrojov len dva z tohto materiálu, kým v hrobách z prechodnej fázy pohrebiska a z mladšieho obdobia je pomer obrátený: na deväť nástrojov z mäkkého tufitu pripadajú len tri sekerky z bridlice. Osobitosť východoslovenskej skupiny tiszapolgárskej kultúry vynikne aj v tomto smere, pretože na ostatných pohrebiskách tejto kultúry sú hladené nástroje pomerne zriedkavé. V Tiszapolgári-Basatanyi sa našli len štyri sekerky a dva zlomky neznámeho určenia sú až z konca prvého obdobia pohrebiska.¹⁷⁰ V súvislosti s výskytom mäkkých kamenných sekeriek nie je bezvýznamná skutočnosť, že v severnej časti východného Slovenska a najmä na Spiši sa nachádzajú pomerne početné hlinené napodobeniny kamenných sekeriek a ich miniatúrne vzory. Kultúrna príslušnosť týchto predmetov nie je istá, ale obyčajne sa pripisujú kultúre s kanelovanou keramikou,¹⁷¹ preto je možné, že sú pokračovaním vývoja sekeriek z mäkkého tufitu.

Obr. 20. Tibava. Pokrývky (C).

Štiepanú industriu zastupujú čepele rôznej dĺžky, vyrobené výlučne z rohovca. Menej početné sú drobné odštepky i jadrá a úplne ojedinelým nástrojom je čepeľovité škrabadlo z tej istej suroviny. Vlastné čepele bývajú dlhé 3–5 cm, no najtypickejším štiepaným nástrojom na tibavskom pohrebisku sú čepele dlhé 7–18 cm. Z ich pravidelného rozloženia v hrobách vidno, že sa používali po celú dobu trvania pohrebiska a rozdiely sú iba v množstve. Väčšina bohatých (t. j. mladých) hrobov obsahovala 10–13 čepelí (hroby 4, 7, 10/55 a 10/56), ale sú aj bohaté hroby bez čepelí (hroby 17/55 a 18/55). Chudobné hroby, s úmerne menším počtom ostatných milodarov, mali len 2–3 čepele alebo ich zlomky. Nápadný je relatívne nízky počet čepelí v starších hrobách. Vysvetlenie možno nájsť v nedostatku suroviny, ktorá sa vo väčšej miere objavuje až v mladšom období; poukazuje na to osem veľkých hrúd rohovca, nájdených v hrobách z prechodnej a mladšej fázy pohrebiska (hroby 3, 4, 8, 14/55, 1, 13, 14/56). Nevyriešenou ostáva otázka pôvodu rohovca. Na východnom Slovensku jeho náleziská nie sú známe. K. A n d e l¹⁷² na podklade prác niektorých

poľských bádateľov¹⁷³ predpokladá, že sa rozvážal z oblastí ležiacich severne a východne od Karpát na územie východného Slovenska, Maďarska, ba až do Sedmohradska.

Na základe rozboru keramiky a rozloženia zlatých, medených a kamenných výrobkov môžeme určiť dve časové fázy pohrebiska v Tibave, ktoré vyplývajú z postupného zakladania jednotlivých hrobov od juhu na sever. Výnimkou z tejto pravidelnosti v pochovávaní je malá skupina hrobov na východnej strane pohrebiska, ktorá patrí k najstarším hrobovým objektom na lokalite (hroby 19, 20a, 20b, 21 a 24/56). Tieto hroby rešpektujú sídliskové objekty zistené pod hlavnou časťou pohrebiska a sú s nimi pravdepodobne súčasné. K staršiemu obdobiu patrí ešte ojedinelý hrob 16/56 a niekoľko hrobov na južnom okraji pohrebiska (hroby 17, 23 a 25/56).

Do mladšieho obdobia môžeme bezpečne zaradiť dva hroby v južnej časti pohrebiska (hroby 1 a 4/55) a takmer všetky hroby zo strednej a severnej časti (hroby 6, 7, 10, 11, 14, 15, 17 a 18/55, 1, 2, 4, 8, 10, 18 a 22/56). Sem počítame i hroby 5, 9 a 12/56, obsahujúce nepočetnú a nevýraznú keramiku, ktoré však svojou superpozíciou nad sídliskovým objektom C naznačujú, že patria k mladšiemu obdobiu.

Ďalšie hroby, zistené predovšetkým v južnej časti pohrebiska, majú buď málo výraznú keramiku, ktorá nedovoľuje bezpečnejšie ustáliť ich príbuznosť k jednotlivým fázam pohrebiska, alebo nádoby obsahujú prvky vlastné obidvom obdobiam (hroby 3 a 8/55, 3, 6, 7, 11, 13–15/56). Hroby tvoria prechod medzi jednotlivými obdobiami pohrebiska. Zvyšujúce tri hroby (5, 12 a 13/55) boli natoľko zničené or-

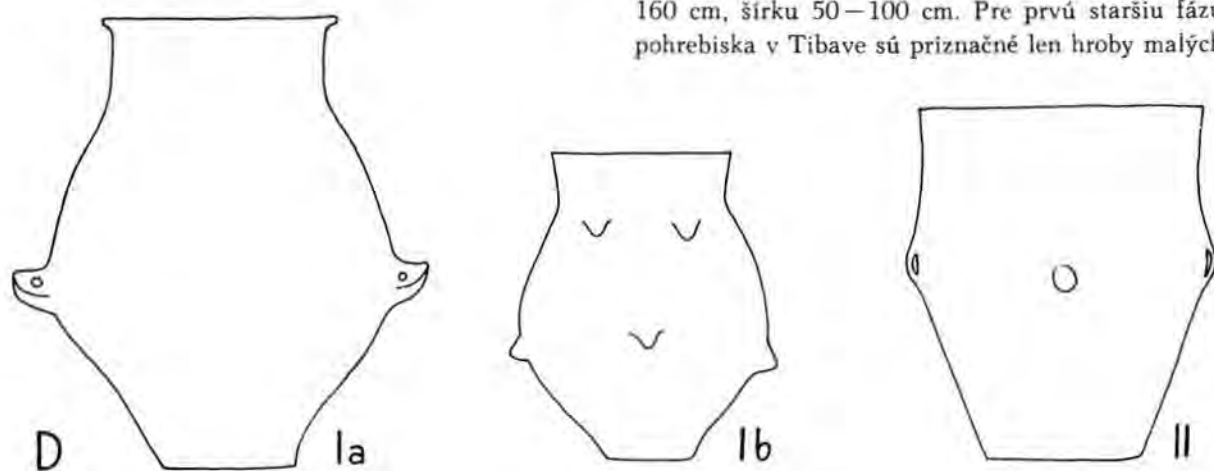
bou, že ťažko určiť ich príslušnosť k niektorému obdobiu pohrebiska. Svojou polohou naznačujú, že patria mladšej, prípadne prechodnej fáze.

Vývoj keramiky, zachytený na základe pravidelnej postupnosti hrobov, prebiehal plynule. Väčšina hrobov z južného okraja pohrebiska odráža prechod zo staršieho do mladšieho obdobia, v ktorom dochádza i k vrcholnému rozkvetu skupiny Lúčky-Tibava, ako svedčia bohaté hroby zo strednej a severnej časti. Na keramike nepoznať ešte typické prvky bodrogkereszturskej kultúry, avšak ako vidno z celkového plánu, hroby pokračujú ďalej na sever, preto je možné, že po preskúmaní zvyšujúcej časti pohrebiska mohla by sa zachytiť i neskorá fáza tiszapolgárskej kultúry.

Pohrebný rítus

Nepriaznivé pedologické podmienky a pomerne malá hĺbka nedovoľovali v mnohých prípadoch rozlíšiť na povrchu hrobovú jamu. Odlišné tmavšie sfarbenie hrobového objektu od ostatného okolia sa často zistilo až na dne hrobu, predovšetkým podľa tenkej popolavej vrstvičky, ktorá bola premiešaná s ojedinelými uhlíkmi. Pokiaľ sa zistila hrobová jama už na povrchu, vtedy i hĺbka hrobu dosahovala 45–85 cm, u ostatných hrobov bola hĺbka len 15–40 cm. V dôsledku toho povrch plytšie uložených hrobov bol často rozrušený hlbokou orbou, pričom sa poškodil aj samotný inventár.

Z celkového počtu 41 hrobov len u polovice môžeme určiť tvar i rozmery podľa tmavšieho sfarbenia, či už na povrchu (11 hrobov) alebo na dne (10 hrobov). Veľkosť hrobu závisela nielen od postavy pochovaného, ale predovšetkým od množstva milodarov, najmä keramiky. Podľa toho dlhšia strana bohatých hrobov mala 170 až 260 cm, šírka dosahovala 100–160 cm. Chudobnejšie hroby s dvoma až desiatimi nádobami mali dĺžku 70–160 cm, šírku 50–100 cm. Pre prvú staršiu fázu pohrebiska v Tibave sú príznačné len hroby malých

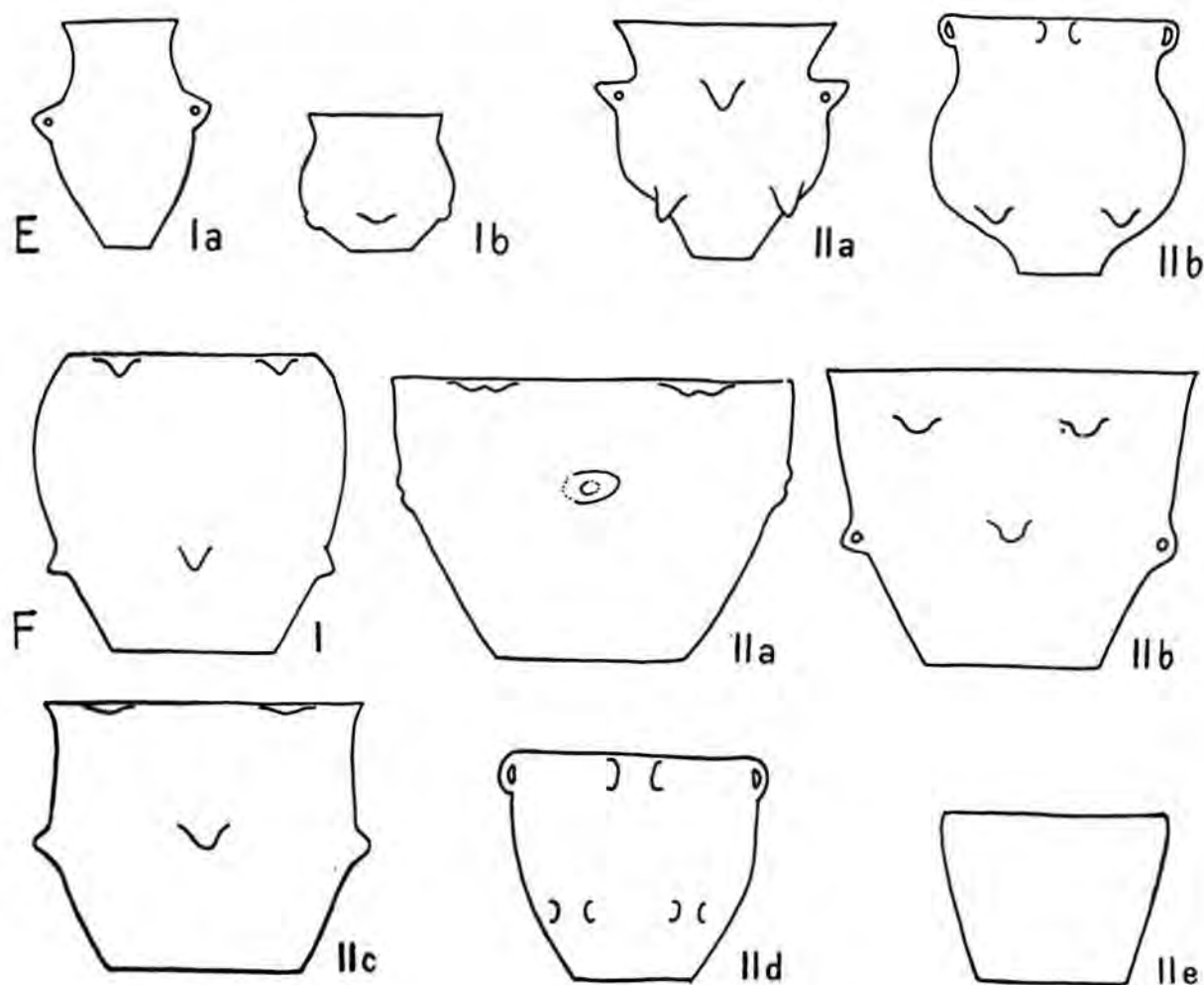
Obr. 21. Tibava. Zásobnicovité nádoby (D).

rozmerov s pomerne chudobným inventárom, kým v nasledujúcom, mladšom období popri menších chudobných hroboch nachádzame prevažne hroby až nadmerne veľkých rozmerov s bohatým vybavením.

Pri výskume väčšinou nebolo možné do detailov rozpoznať tvar jamy. Prevládal oválny pôdorys, ale slabé zaoblenie naznačovalo, že hrobové jamy by mohli byť pôvodne obdĺžnikové a len pre slabý farebný odtieň výplne mohlo dôjsť k ich skreslenému rozlíšeniu. Určité odchýlky od pravidelného oválneho alebo obdĺžnikového tvaru sa zistili u hrobu 15/55, kde užšie strany hrobu mali rozdielne rozmery — 140 a 160 cm. V podstate obdĺžnikový hrob 10/56 mal na severnej strane menší polkruhový výčnelok, do ktorého zasahovala plytká jama vyplnená popolovitou vrstvou. Nepravidelný oválny tvar s dvoma polkruhovitými výčnelkami mal i hrob 10/55. Výnimkou na celom pohrebisku sú hroby 20a/56 a 20b/56. Obidve pravidelné oválne jamy sa užšou stranou navzájom dotýkajú bez toho, že

by došlo k vzájomnému narušeniu. Rovnaká hĺbka hrobov i typologicky jednotný materiál svedčia o súčasnom pohrebe dvoch osôb do oddelených jám. Opačný prípad je u hrobu 14/55, kde mimoriadna dĺžka hrobovej jamy (250 cm), dve lebky a rozloženie milodarov dovoľujú pripustiť pohreb dvoch jednotlivcov do jednej jamy.

Orientácia hrobov sa mohla určiť buď priamo podľa zistených obrysov jám (21 hrobov), alebo nepriamo podľa rozloženia milodarov (11 hrobov). U zvyšujúcich rozrušených hrobov je orientácia otázná. Prevažný počet hrobových jám (26) je v zhode s ostatnými pohrebiskami z konca neolitu a zo začiatku eneolitu orientovaný v smere V—Z, štyri majú orientáciu JV—SZ (hroby 1/55, 5, 15 a 22/56) a dve hrobové jamy sú orientované v smere SV—JZ (hroby 2 a 19/56). Spomenuté odchýlky od prevládajúcej orientácie V—Z týkajú sa hrobových jám malých rozmerov čiže chudobných hrobov (s výnimkou hrobu 15/56, kde však na bohatosť nasvedčuje skôr zlatý závesok ako počet nádob —

Obr. 22. Tibava. Vázy (E) a hrnce (F).

10). Čiastočné vysvetlenie odlišnej orientácie spomínaných hrobových jám od obvyklého smeru V—Z možno nájsť v okrajovom umiestnení týchto hrobov. Všetky odlišne orientované hroby sú na obvode preskúmanej časti pohrebiska, kde rituálny poriadok nebol azda tak prísne dodržiavaný.

Tažkosti pri sledovaní obrysov hrobových jám sa ešte vo väčšej miere prejavovali pri rozpoznávaní kostier a zisťovaní pohrebného rituálu vôbec. Podarilo sa čiastočne rozlíšiť tri kostry, kým vo väčšine hrobov sa našla len sklovina zubov, prípadne sa v medených náramkoch ojedinele zachovali fragmenty kosti ruky.

Najzachovalejšia kostra — z hrobu 10/56 — orientovaná v smere V—Z, ležala na pravom boku s hlavou na východnej strane a s tvárou obrátenou k severu. Z rúk sa zachovali len zlomky kosti ľavej ruky, prechádzajúce cez medený náramok, nohy boli silne skrčené. Za daného stupňa zachovalosti kostry nebolo možné uskutočniť antropologické určenie. Pre zistenie pohlavia je však dôležitá poloha pochovaného na pravom boku, ktorá je takmer výlučná pre mužov, a opačne, poloha na ľavom boku je príznačná pre ženy. Uvedený spôsob rozpoznávania mužských a ženských hrobov, podložený antropologickým rozborom, uvádza I. K u t z i á n o v á z pohrebiska v Tiszapolgári-Basatany a z Deszku,¹⁷⁴ uplatňuje sa však i na iných lokalitách z konca neolitu. Na mužský hrob poukazujú i niektoré predmety, najmä medená a kamenná sekerka a 11 dlhých rohových čepeľí. Uvedené predmety sa nevyskytli v ďalšom hrobe — 18/55, kde kostra ležala na ľavom boku, teda podľa spomínaných kritérií išlo o ženu. Rozdielne vybavovanie hrobov špecifickými milodarmi podľa pohlavia pochovaného mohlo byť pozorované iba u týchto dvoch hrobov a má preto len hypotetickú platnosť.

Druhú, menej zachovalú kostru sa podarilo zistiť v hrobe 18/55. Z kostry ležiacej na ľavom boku a orientovanej v smere V—Z sa dobre rozpoznali iba skrčené nohy a panvové kosti, kým hrudný kôš bol hodne strávený a lebka sa vôbec nezistila. Na ženský hrob súdime podľa polohy kostry na ľavom boku a milodarov, pozostávajúcich iba z keramiky.

Tretie a posledné priamo doložené kostrové pochovávanie sa zistilo v hrobe 14/55, u ktorého len z náznakov môžeme súdiť na osobitný rituálny spôsob pochovávania, ale pre zlý stav kostry nemôžeme ho podrobnejšie sledovať. V nadmerne dlhej hrobovej jame (dĺžka 250 cm) sa na východnom okraji hrobu rozpoznala lebka len podľa drobných kostí a skloviny zubov. Z ostatnej kostry sa zachovali menšie kostičky z hrudného koša a dolných kon-

čatín, svedčiace o vystretej polohe pochovaného. Orientácia kostry sa mierne odchyľuje od orientácie hrobovej jamy (V—Z) a trup je orientovaný v smere V—SZ. Pri nohách nebožtíka sa rozpoznala druhá, podobne zle zachovalá lebka, ku ktorej sa ďalšie kosti nezistili. Voľný priestor a rozloženie milodarov dokladá aj existenciu druhej kostry, orientovanej približne v smere SV—JZ. Tento dvojité pohreb má čiastočnú analógiu v hroboch 20a/56 a 20b/56, kde však dve predpokladané kostry ležali v osobitných, navzájom sa dotýkajúcich jamách. Osobitosť tibavských dvojhrobov spočíva v ukladaní dvoch nebožtíkov za sebou, na rozdiel od obdobných hrobov známych takmer zo všetkých období praveku, kde dvaja jednotlivci boli vedľa seba. Je otázne, či tento zvláštny spôsob pochovávania neodráža špecifické spoločensko-ekonomické podmienky vtedajšej doby, t. j. či druhá osoba ležiaca v hrobe nebola určitým vlastníctvom zomrelého a nemusela ho nasledovať aj v prípade jeho smrti. O podradnom spoločenskom postavení druhej osoby môže svedčiť skutočnosť, že obidvaja pochovaní neležali rovnobežne vedľa seba.

Ďalšie kostrové hroby dokladajú zlomky vretennej a lakťovej kosti, zachované v medených náramkoch v hroboch 4, 7, 17/55 a 2/56. Voda, prenikajúca z povrchu do plytko uložených hrobov, narušila medené náramky a v dĺžke 3—5 cm presiakla kosťami ruky, ktoré prišli do styku s náramkom. Patina sfarbila kosti na zeleno a zároveň ich dokonale zakonzervovala. O kostrových hroboch svedčí napokon aj voľná plocha medzi nádobami a uloženie zlatých záveskov, prípadne ostatných medených a kamenných výrobkov (sekerky, čepele) na miesta, ktoré boli obvyklé i u predchádzajúcich priamo doložených kostrových hrobov. Sklovina zubov, nájdená na východnom alebo severovýchodnom okraji voľnej plochy, dokladá aj orientáciu kostry v smere V—Z u hrobov 7 a 17/55 a v smere SV—JZ u hrobu 2/56.

Uviedli sme hroby, kde kostrový rítus bol bezprostredne zachytený. U nasledujúcich pätnástich hrobov môžeme kostrové pochovávanie takmer bezpečne predpokladať jednak na základe rozmerov hrobovej jamy, jednak podľa milodarov rešpektujúcich v strede hrobu voľnú plochu a uložených obdobne ako v predchádzajúcich hroboch (hroby 1, 8, 10, 11, 15/55, 1, 4, 8, 11, 20a, 20b, 21—24/56). V niektorých hroboch sa podarilo ešte zistiť sklovinu zubov, vždy na východnej alebo na juhovýchodnej strane voľnej plochy, teda na obvyklom mieste hlavy, za predpokladu bežnej orientácie kostry v smere V—Z alebo JV—SZ. U hrobov 10/55,

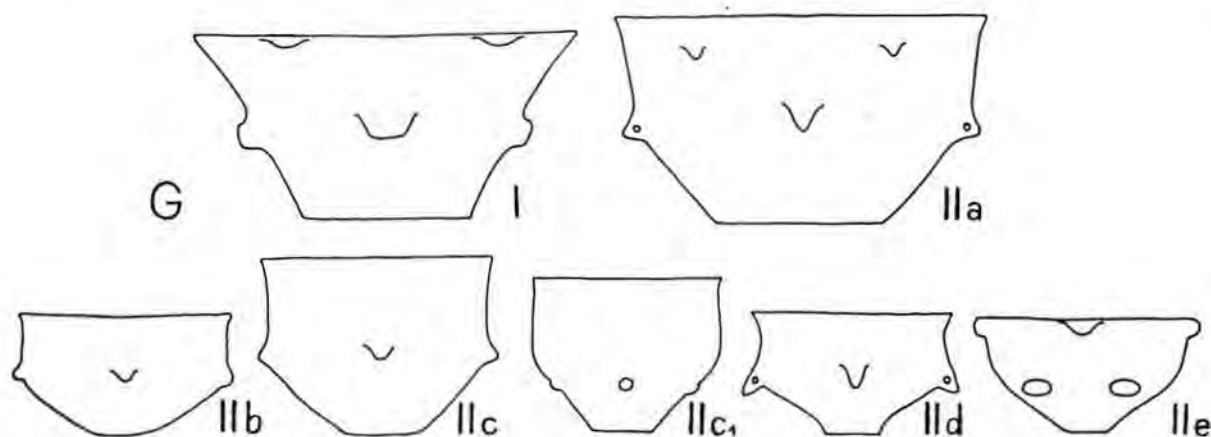
21/56 a 23/56 sa našli popri sklovine zubov i drobné nespálené kostičky, najskôr zvyšky strávenej kostry. V hrobe 8/56 ležali drobné nekalcinované kostičky i sklovina zubov, zmiešané uprostred voľnej plochy údajne v „hubovitej hmote zasypanej popolom“, ¹⁷⁵ pod ktorou sa našiel ešte medený závesok. Proti žiarovému rítu hovorí oválna jama dosť veľkých rozmerov ($\varnothing 80 \times 160$ cm) i fakt, že kostičky boli nespálené, čo vedúci výskumu K. Andel v nálezovej zpráve zvlášť zdôrazňuje. Môžeme však počítať i s osobitným rituálnym pochovávaním časti tela, najskôr lebky.

V značnom počte hrobov (15) sa nezistili žiadne stopy po kostrovom pochovávaní, ale ani po prípadnom spaľovaní (hroby 5, 6, 12, 13/55, 5, 7, 9, 12–14, 16–19 a 22/56). Všetky hroby boli narušené orbou, preto sa dnes nemožno vysloviť k ich pohrebnému rítu. Nedostatok akýchkoľvek stôp po pochovávaní ľahko vysvetľuje skutočnosť, že i v bezpečne zistených kostrových hroboch boli kosti takmer úplne strávené.

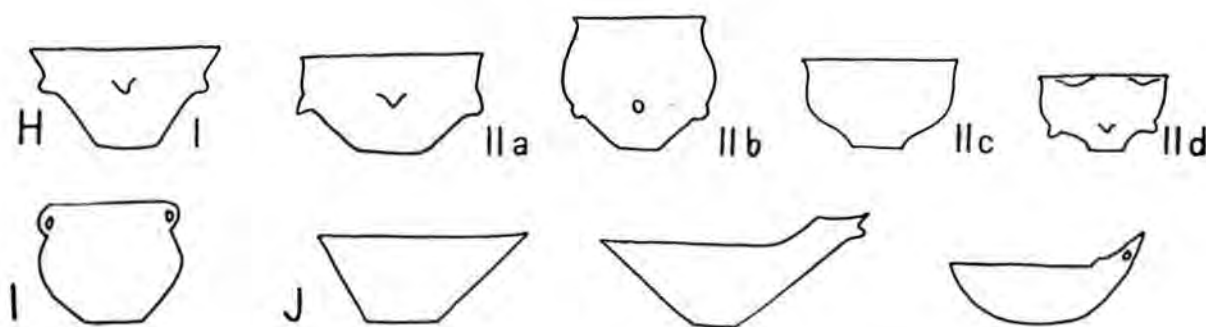
Z hľadiska pohrebného rítu sú dôležité posledné štyri hroby, dosvedčujúce žiarový spôsob pochovávaní (hroby 3/55, 3, 6 a 15/56). Pretože v lite-

ratúre sa už spomína žiarové pochovávanie na tibavskom pohrebisku s opodstatnenými výhradami, ¹⁷⁶ vyplývajúcimi z nedostatočného publikovania hrobov, zmienime sa stručne o každom hrobe zvlášť. Obrysy hrobu 3/55 sa rozpoznali až po vyzdvihnutí milodarov v hĺbke 40 cm podľa tenkej popolovitej vrstvy. V zásype hrobu sa našiel veľký kus suroviny rohovca, na dne bolo v jednej skupine jedenásť väčšinou nerekonštruovateľných nádob spolu so zlomkom čepele. Pomerne malá, skoro kruhová jama s priemerom 90×100 cm a neobvyklá koncentrácia všetkých milodarov na jednom mieste by dosvedčovali iný hrob než kostrový. Popolovitá vrstva zistená na dne nemôže byť určujúcim kritériom pre žiarový hrob, lebo je častá aj v kostrových hroboch. Chýbajú tiež kalcinované kostičky, ktoré však pre svoju drobnosť mohli byť strávené. Z uvedených dôvodov pokladáme žiarový rítus v tomto hrobe za problematický.

Bezpečnejšie náznaky žiarového pochovávaní sú v hrobe 3/56. Obrysy jamy sa nerozpoznali, len v mieste skloviny zubov bola popolovitejšia vrstva premiešaná s drobnými uhlíkmi. Obklopovalo ju desať nádob, z ktorých plytká misa (č. 1) obsaho-

Obr. 23. Tibava. Misy (G).

Obr. 24. Tibava. Bezuché šálky (H), dvojuché šálky (I) a naberačky (J).

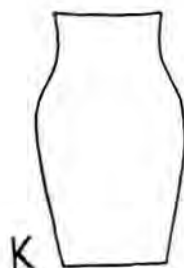
vala kalcinovanú kostičku. Z piatich rohových odštepov boli dva sekundárne prepálené. Všetky uvedené pozorovania dosvedčujú žiarový rítus.

Podobnú situáciu pozorujeme i pri hrobe 6/56, značne poškodenom orbou, čím môžeme vysvetliť i rozptýlenie črepov a rohových čepelí na oválnej ploche 100×190 cm. Na východnej strane nálezov bola kruhová jamka o priemere 40 cm, hlboká až 58 cm, ktorá obsahovala uhličky a drobné i väčšie spálené kostičky. Tieto sa našli roztrúsené i mimo jamky. Črepy rozťahané orbou pochádzajú z vysokej dutej nôžky, z menšej šálky a z ďalších nerekonštruovateľných nádob. Spomínané nálezové okolnosti považujeme za dostačujúce pre dokázanie žiarového hrobu.

Hrob 15/56 mal nepravidelnú oválnu hrobovú jamu s rozmermi 85×140 cm. Na jeho dne bola popolovitá vrstva premiešaná s drobnými uhliškami, črepmi a kalcinovanými kostičkami. Výraznejšia koncentrácia spálených kostičiek bola na juhovýchodnom okraji hrobu v tmavšie sfarbenej vrstvičke, obsahujúcej ešte uhličky, drobné kúsky prepálenej hliny, zlatý závesok, odštep rohovca a sklovinu zubov. Menší zhluk kalcinovaných kostičiek bol i v strede hrobu pri hrnci, ktorý obsahoval značne strávené kosti. Všetky tieto okolnosti poukazujú na žiarový hrob.

Charakteristickým znakom žiarových hrobov v Tibave je koncentrácia väčšieho počtu kalcinovaných, s uhliškami premiešaných kostičiek na jednom, obyčajne tmavšie sfarbenom mieste, ďalej iný sekundárne prepálený materiál (rohovcové úštepky, hrudky hliny) a zoskupenie nádob na obvode týchto nálezov. Obdobné okolnosti sprevádzali žiarové hroby v Lužiankach (okres Nitra), ktoré doposiaľ patria k najstarším na území Slovenska. Menší počet prepálených kostičiek, voľne rozhádzaných medzi nádobami na dne hrobovej jamy, vysvetľuje B. Novotný zvláštnym telopalným obradom, pri ktorom sa do hrobu vkladala iba časť spálených kostičiek.¹⁷⁷ Na území východného Slovenska máme už viac lokalít s tiszapolgárskou keramikou, kde môžeme počítať so žiarovými hrobmi. Je to v prvom rade v literatúre už známa lokalita Lúčky, odkiaľ A. Sztráay uvádza žiarové, ba dokonca urnové hroby pod mohylami.¹⁷⁸ O existencii žiarových hrobov v Lúčkach sa obyčajne pochybuje, predovšetkým pre nedostatok analógií z tohto obdobia. Domnievame sa, že z uvedeného dôvodu nemožno popierať žiarové pochovávanie a určité výhrady vyplývajúce z nejasností zprávy môžeme mať iba voči niektorým detailom (mohyly?). U ojedinelého hrobu s tiszapolgárskou keramikou vo Veľkých Raškoch

ciach poukazujú nálezové okolnosti tiež na žiarový rítus. Roku 1961 odovzdali robotníci autorovi väčšiu nádobu so stiahnutým ústím, ktorá podľa ich výpovede obsahovala nedohorené kostičky a popol. Pri okamžitej obhliadke náleziska sa našli ešte ďalšie štyri nádoby, ale stopy po pohrebnom ríte sa už nezistili.¹⁷⁹ Ďalší ojedinelý hrob z Oborína (II) obsahoval len keramikou bez akýchkoľvek stôp po kostre alebo spaľovaní.¹⁸⁰ V tomto prípade ťažko vysvetliť strávenie kostry, nakoľko 300 metrov južne sa našli dva hroby so staršími, dokonale zachovanými skrčenými kostrami, datované bielou maľovanou keramikou typu Oborín.¹⁸¹ Úzky časový odstup hrobov a ich nepatrná vzájomná vzdialenosť nemohli mať podstatnejší vplyv na strávenie kostry v tiszapolgárskom hrobe.

Obr. 25. Tibava. Fľašovitá nádoba (K).

Z hľadiska pohrebného rítu má závažné postavenie pohrebisko v Malých Zalužiciach-Lážňanoch (okres Michalovce), na ktorom Archeologický ústav SAV a Zemplínske vlastivedné múzeum v Michalovciach preskúmali spolu dvadsať hrobov. Všetky hroby boli žiarové a nedohorené kostičky sa našli v urnách alebo jamkách pri nádobách, niekedy však celkom chýbali. Podľa V. Budinského-Kričku keramický inventár má osobité črty ne-skorolengyelskej skupiny v severovýchodnej časti Karpatskej kotliny, chronologicky súčasnej s vrcholnou fázou bodrogreszturskej kultúry,¹⁸² od ktorej ju však okrem keramiky odlišuje i v zásade rozdielny spôsob pochovávaní (s výnimkou jediného žiarového hrobu v Jászládány¹⁸³). Z uvedeného vyplýva, že ak na rozhraní staršieho a stredného eneolitu máme už pohrebisko s vyslovene žiarovými hrobmi, je aj žiarové pochovávanie v tiszapolgárskej kultúre so všetkými variantmi (hroby urnové, jamkové) plne opodstatnené.

Posypávanie okrom sa zistilo v troch hrobách: 8, 14/55 a 20a/56. Veľké hrudy červeného farbiva sa našli v paleolitických objektoch tesne pod pohrebiskom¹⁸⁴ a je možné, že sa farbivo znovu použilo počas tiszapolgárskeho osídlenia lokality.

O rozmiestnení milodarov v hrobách sme sa zmienili pri rozbere jednotlivých predmetov. Pomerne ustálený bol zvyk dávať nádobu s vysokou dutou nôžkou k hlave alebo k jej blízkosti, kým ostatné nádoby sa ukladali v kostrových hrobách do dvoch skupín: väčšina nádob obklopovala hlavu a druhá skupina bola pri nohách alebo po jednej strane pochovaného. Zlaté závesky sa našli spravidla na východnej strane hrobu a pôvodne spočívali na prsiach. V dosahu rúk sa nachádzali medené a často aj kamenné sekery, kým dlhé rohovcové čepele boli zväčša uložené po skupinách na rôznych miestach hrobu alebo aj ojedinele roztrúsené.

Dlhou dobou ustálený zvyk dávať do hrobu mäsitú potravu je doložený v troch prípadoch. V hrobe 7/55 zvieracie kosti prikrývala baňatá nádoba s dutou nôžkou a v hrobách 10 a 15/56 boli kosti uložené pri nohách, prípadne v strednej časti hrobu.

Ak neberieme do úvahy žiarové hroby, vidíme, že ustálenosť v pohrebnom rite, prejavujúca sa do veľkej miery v zaužívanom rovnakom ukladaní milodarov, je charakteristická predovšetkým pre mladšiu fázu pohrebiska. Rozmiestnenie hrobov v severnej, mladšej časti pohrebiska budí dojem, že išlo o úmyselnú pravidelnosť: zakladať jednotlivé, výlučne bohaté hroby do dvojradu v presne určenom smere V—Z, kým chudobné hroby sú po ich obvode a nedosahujú niekedy ani jednotnú orientáciu. Južná a východná časť pohrebiska, reprezentovaná hrobmi z prechodnej a staršej fázy, túto symetričnosť ešte nemá. Pravidelná postupnosť hrobov v Tibave má vernú obdobu na pohrebisku v Tiszapolgári-Basatanyi a zdá sa byť zákonitá pre tiszapolgársku kultúru. Zároveň vzájomne rešpektovanie hrobov na obidvoch lokalitách pripúšťa možnosť, že hroby boli označené násypom alebo iným spôsobom.

Z á v e r

Odlišné postavenie východného Slovenska na začiatku eneolitu oproti jeho západnej časti má korene v predchádzajúcej bipartícii vývoja, ktorú pozorujeme i naďalej, takmer po celú mladšiu dobu kamennú. Príčiny tejto rozdielnosti spočívajú v geografickom členení nášho územia, ktorého východná časť inklinovala k Potísiu a ku kultúrnym prúdom smerujúcim touto oblasťou. Vzťahuje sa to predovšetkým na južné územie východného Slovenska, t. j. na Košickú kotlinu a Východoslovenskú nížinu, kým k postupu do hornatých severných území dochádzalo len zriedkavo a hustejšiu koncentráciu sídlisk tu pozorujeme až v období kultúry s kanelovanou keramikou. Preto pokiaľ sa zmieňujeme o vý-

chodnom Slovensku v súvisi s neolitickým a eneolitickým osídlením (staršia a stredná fáza eneolitu okrem kultúry s kanelovanou keramikou a kultúr nasledujúcich po nej), máme na mysli len uvedené územia.

Na osobitý ráz tiszapolgárskej kultúry na východnom Slovensku poukázala už I. Kutzianová, ktorá na základe publikovaných nálezov z Tibavy a z Lúčok vymedzila osobitnú východoslovenskú skupinu a naznačila možnosť rozdeliť pohrebisko v Tibave na dve obdobia.¹⁸⁵ Čiastočne uverejnený materiál z Tibavy však pochádzal len z mladých hrobov a okrem toho sa neuvádzal podľa jednotlivých nálezových celkov, preto svoje rozdelenie pokladala len za hypotetické. Opierala sa o závažné informácie K. Andela, podľa ktorého sa v blízkosti tiszapolgárskych hrobov našli v ornici aj bodrogkereszturské črepy, teda druhú časť pohrebiska by mali zastupovať hroby s bodrogkereszturskou keramikou. Ak akceptujeme spomínanú zprávu K. Andela, potom by bolo možné rozdeliť tibavské pohrebisko až na tri fázy: fáza I — najstaršia, v ktorej sú charakteristické silné vplyvy neskoroneolitckej keramiky; fáza II — hroby s vlastnou tiszapolgárskou keramikou; fáza III — bodrogkereszturské hroby. Nemáme k dispozícii uvedený zberový materiál bodrogkereszturského rázu, avšak plocha, na ktorej sa našiel, nebola prekopaná, a tak nevieme, či pohrebisko zasahovalo až do tejto oblasti. Z uvedeného dôvodu delíme pohrebisko len na dve fázy s tým rozdielom, že k hrobom s typickou tiszapolgárskou keramikou (fáza II) pridávame prvú, staršiu fázu, a nie opačne, mladšiu, bodrogkereszturskú. V prípade ďalšieho pokračovania výskumu pripúšťame možnosť objavenia hrobov aj tretej fázy, nateraz však nie sú doložené.

Východoslovenské nálezy tiszapolgárskej kultúry, reprezentované doteraz predovšetkým pohrebiskom v Tibave, úzko nadväzujú na predchádzajúce osídlenie v mladom neolite, ktoré má pre genézu a časové zaradenie najstaršej fázy spomenutej kultúry prvoradé postavenie. Ide o bielo maľovanú keramiku typu Oborín, pomenovanú podľa obce v okrese Trebišov, kde sa po prvý raz roku 1960 našla. Nálezy z Oborína sú zatiaľ jedinými svojho druhu na území východného Slovenska¹⁸⁶ a v literatúre sú známe len z krátkych správ informatívneho rázu.¹⁸⁷ V stručnosti sa preto zmienime o ich najcharakteristickejších vlastnostiach a nálezových okolnostiach. Celý súbor sídliskových pamiatok, označovaných v tejto práci ako Oborín I, pochádza z jednej jamy s rozmermi 290×400 cm. Z bohatého

črepového materiálu sa podarilo rekonštruovať 12 nádob.¹⁸⁸ Najčastejším druhom sú misy rôznych variantov. Polguľovité tvary bývajú zdobené okrúhlymi, horizontálne prevŕtanými výčnelkami pri okraji, na baňatosti alebo až pri dne. Črepový materiál poukazuje aj na existenciu mís s väčšími zvonovitými nôžkami s menšími otvormi. Misy ďalšej skupiny majú kónickú spodnú časť, mierne profilované ústie a na lomoch sú zdobené zvisle prevŕtanými výčnelkami. Hrubšia keramika je zastúpená hrncami a im podobnými tvarmi s výraznou výzdobou — obdĺžnikovými výčnelkami pri okraji. Zachované stopy farbiva poukazujú na obojstranné natieranie základnou červenou farbou, na ktorej bol bielo maľovaný ornament. V jednom prípade sa ešte podarilo rozlíšiť aj jeho kresbu, pozostávajúcu z kosoštvorcov, oddelených od seba zväzkami línií tvaru písmena V. Inventár objektu dopĺňa trojrozmerná ženská plastika a kamenná i kostená industria. Pri zisťovaní výskume v nasledujúcom roku sa spomenuté nálezy doplnili črepovým materiálom z kultúrnej vrstvy, ktorý mal v podstate ten istý ráz.¹⁸⁹ Závažné sú aj tri hroby objavené J. Vizdalom asi 120 metrov od spomenutého sídliskového objektu.¹⁹⁰ Hroby s mierne skrčenými kostrami, orientované v smere SZ—JV, líšili sa svojim vybavením. Kým hrob 1 mal štyri miskovité nádoby so stopami červeného a bieleho farbiva, kamennú sekerku a rohovecove škrabadlo, hrob 2 obsahoval už len jednu hrncovitú a jednu vázičkovitú nádobu, a hrob 3 bol bez milodarov. Keramika je podobná sídliskovým nálezom a súvislosť pohrebiska so sídliskom je nesporná. Určité tvarové odchýlky majú iba nádoby z hrobu 2, ktoré sú blízke lengyelskej nemaľovanej keramike zo západného Slovenska. Tieto rozdiely môžu vyplývať z malého počtu nálezov a iba rozsiahlejší výskum môže potvrdiť, či hrob 2 je súčasný s ostatnými objektmi, alebo či predstavuje mladšiu fázu.

I keď nálezy z Oborína I sú rozsahom nepatrné, naznačujú, že na východnom Slovensku musíme počítať s horizontom bielo maľovanej keramiky, súčasnej s obdobne maľovanou lengyelskou keramikou na západnom Slovensku.¹⁹¹ V Maďarsku ju možno synchronizovať predovšetkým so skupinou Tiszapolgár-Csőszhalom, s ktorou má i najpočetnejšie spoločné prvky a aj zemepisne je najbližšia.¹⁹² Podiel neskoroneolitickej maľovanej keramiky, zastúpenej na východnom Slovensku v Oboríne, na formovaní staršieho stupňa tiszapolgárskej kultúry zachytávame v Tibave predovšetkým vo východnej a čiastočne i v južnej skupine hrobov, v poslednej dobe sa však rozpoznal i na sídlisku v Lúčkach (I).¹⁹³ Väčšina

keramických tvarov si zachováva mäkkú, plynulú líniu, vysoké duté nôžky sú slabo profilované a pri spodku zvonovite roztvorené; neobjavujú sa ešte ušká. Častá je výzdoba polguľovitými výčnelkami a pokiaľ sú už výčnelky hrotité, bývajú plné a nedosahujú také rozmery a rozmanitosť ako v mladšom období. Je príznačné, že iba v dvoch prípadoch boli hrotité výčnelky prevŕtané. V staršej fáze pohrebiska ešte vôbec nevystupujú medené a zlaté výrobky a vybavenie hrobov je v porovnaní s mladším obdobím vyslovene chudobné. Existenciu staršieho stupňa tiszapolgárskej kultúry dokladá i superpozícia sídliskových objektov v Lúčkach I, kde nadzemná kolová chata, ležiaca na úrovni nálezov mladej tiszapolgárskej keramiky, narušila jamu obsahujúcu črepy podobné materiálu zo starších hrobov v Tibave.

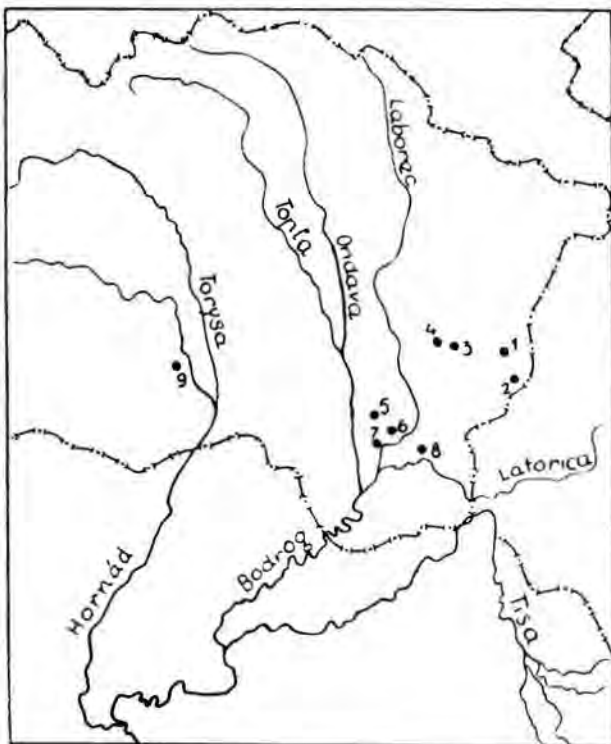
Uvedli sme, že staršia fáza tiszapolgárskej kultúry na východnom Slovensku je ovplyvnená silnými zložkami keramiky typu Oborín, blízkej skupine Tiszapolgár-Csőszhalom. Táto príbuznosť sa prejavuje aj v totožnom spôsobe kostrového pochovávaní v skrčenej polohe a chudobnejším vybavením hrobov. Podobná situácia je v Maďarsku, kde tiszapolgárska kultúra a predovšetkým skupina Tiszapolgár-Basatanya sa vyvinula z materiálu kultúry Herpály-Csőszhalom, skupina Tiszaug-Kisrétpart¹⁹⁴ má korene v predchádzajúcej potiskej kultúre a skupina Deszk¹⁹⁵ poukazuje na vzťahy k juhu, k oblasti zabratej predtým banátskou kultúrou.¹⁹⁶ Je zrejme, že tiszapolgárska kultúra je výsledkom ďalšieho vývoja neskoroneolitickeho osídlenia a spomenuté lokálne skupiny odrážajú na svojom území roztrieštenosť predchádzajúceho osídlenia. Skutočnosť, že vo východoslovenských nálezoch sú tieto prvky výraznejšie, môžeme vysvetliť lokálnym postavením skupiny Lúčky-Tibava, rozloženej na severnom okraji maximálneho rozšírenia tiszapolgárskej kultúry.

Na tibavských nálezoch tiszapolgárskej kultúry pozorujeme i prvky charakteristické pre lengyelskú keramiku. Nedostatočný výskum zatiaľ zabraňuje bližšie vymedziť mieru jej prínosu, ale doterajšie nálezy naznačujú, že najskôr zo západného Slovenska došlo i k priamemu zásahu už niekedy v priebehu vývoja staršieho stupňa tiszapolgárskej kultúry. Postup lengyelskej keramiky dokladajú zatiaľ ojedinelé nálezy z južných častí stredného Slovenska (Rimavská Sobota,¹⁹⁷ Pinciná¹⁹⁸), ktoré sa však nedajú použiť pre bližšiu klasifikáciu. Na mladú fázu lengyelskej keramiky poukazuje črep z Rimavskej Soboty s červenou povrchovou vrstvou a so stopami bieleho náteru. Priamo z východného Slovenska

pochádza nám bližšie neznáma sídlisková keramika lengyelského rázu z Prešova¹⁹⁹ a obsah kultúrnej jamy z Veľkých Raškoviec (I), okres Trebišov.²⁰⁰ Inventár kultúrnej jamy pozostával z väčšieho počtu črepov sivohnedej alebo sivej farby s drsným povrchom, často zdobených polguľovitými, podlhovastými a valcovitými výčnelkami. Ojedinele sa našiel nad dnom vázovitej nádoby i zobákovite zahnutý, horizontálne prevŕtaný výčnelok. Z rekonštruovaných tvarov dôležité postavenie má nízka pokrývka s ulomeným, pôvodne dvakrát prevŕtaným držadlom a so stopami červeného pastózneho farbiva, aká je typická pre staroeneolitický horizont na Slovensku. Neďaleko týchto nálezov vo Veľkých Raškoviach bol hrob s tiszapolgárskou keramikou mladšieho stupňa (Veľké Raškovec II).

Nálezy z Veľkých Raškoviec (I) sú zatiaľ bez priamych analógií na východnom Slovensku a v takej podobe, ako sa našli, sú blízke západoslovenskej nemaľovanej lengyelskej keramike.²⁰¹ Poukazujú na to niektoré spoločné prvky, ako valcovité a zobákovite zahnuté výčnelky i výskyt nízkej pokrývky. Druhým chronologickým kritériom, ktoré určuje dolnú hranicu pri datovaní tejto keramiky, sú pomerne ploché, kruhové výčnelky, celková plynulá profilácia nádob a najmä použitie červenej farby, zistené na pokrývke. Podľa týchto dvoch rozdielných tvarových a výzdobných kategórií môžeme zaradiť keramiku z Veľkých Raškoviec do začiatkovej fázy nemaľovanej keramiky, teda do obdobia, keď ešte prežívajú tradície predchádzajúceho mladoneolitického obdobia s bielo maľovanou keramikou, ale už neprevládajú. Takéto chronologické zaradenie by umožnilo synchronizovať nálezy z Veľkých Raškoviec so stupňom I tiszapolgárskej kultúry, reprezentovanej staršími hrobmi z Tibavy a prvou sídliskovou vrstvou v Lúčkach I. Lengyelské vplyvy sa prejavujú i na keramike mladšieho stupňa v Tibave, a opačne, prvky tiszapolgárskej kultúry, pozorované v materiálnej náplni horizontu Brodzany-Nitra, dovoľujú predpokladať ešte užšie kontakty východného a západného Slovenska. Pravda, doterajší výskum pripúšťa len naznačenie hrubých obrysov vývoja na začiatku eneolitu, ktoré v budúcnosti môžu byť v mnohom skorigované.

Druhá, mladšia fáza tibavského pohrebiska spadá do obdobia vrcholného rozkvetu tiszapolgárskej kultúry a jej maximálneho územného rozšírenia. Náhle sa objavujú nadmerné bohaté hroby, koncentrované v strede pohrebiska, pričom na ich obvode sú naďalej hroby s nepomerne chudobnejším vybavením. Táto spoločenská diferenciácia, pozorovaná až v mladšom období, odráža sa nielen v množstve,

Obr. 26. Lokality z obdobia staršieho eneolitu na východnom Slovensku. 1 – Tibava, 2 – Krčava, 3 – Lúčky, 4 – Malé Zalužice-Lazňany, 5 – Drahňov, 6 – Veľké Raškovec, 7 – Oborín, 8 – Čičarovce, 9 – Barca.

ale i v rozmanitosti milodarov, ktorá pripúšťa určitý početné typologické zmeny viacerých keramických tvarov a z toho vyplývajúce chronologické závery. Pre datovanie pohrebiska a jeho rozdelenie na dve vývojové fázy má veľký význam kovová industria (zlato, meď), charakteristická len pre mladé hroby, a nepriamo aj žiarový pohrebný rítus, ktorý v mladšom stupni už ojedinele vystupuje.

Oproti keramike zo staršej časti pohrebiska je na mladších hrnčiarskych výrobkoch menej badateľný vplyv predchádzajúceho neolitického osídlenia a do popredia viac vystupujú prvky prevzaté z ostatných území. To však neznamená, že keramika stráca svoj pôvodný habitus, ale naopak, v kombinácii s domácim podloží vznikajú lokálne varianty, ktoré tak charakterizujú východoslovenskú zložku tiszapolgárskej kultúry. Nádoby nadobúdajú ostrejšiu profiláciu, duté nôžky sú v hornej časti viac zosilnené, pričom sa objavujú už vyslovene mladé tvary – hlboké baňaté misy alebo vázy s nižšou nôžkou. Až v mladšom stupni sa nachádzajú nízke kónické pokrývky a naberačky so širokou plochou rúčkou. Polguľovité výčnelky sú už v menšine, kým hrotité výčnelky rôznych rozmerov, často horizontálne per-

forované, stávajú sa prevládajúcou výzdobou. Ojedinele sa objavujú nízke šálky s dvoma neumelými uškami pri okraji. Početnejšie sú vázovité a hrncovité nádoby, opatrené pri ústí až štyrmi uškami. V tomto stupni vystupuje v pomerne veľkom počte medená industria (sekeromlaty, náramky) a zlaté plieškové závesky. Aj vo výrobkoch z kameňa sú badateľné rozdiely. V staršom stupni sú rohovcové čepele ešte zriedkavé, v mladších hroboch boli uložené po skupinách často s veľkou hroudou suroviny. Zreteľnú prevahu nadobúdajú sekerky z mäkkého andezitového tufitu, ktoré majú vyslovene kultový charakter. Spomenuli sme už, že v tomto stupni dochádza k zásadnému prelomu v pohrebnom ríte: objavujú sa prvé žiarové hroby, ktoré — ako to doterajší výskum naznačuje — na východnom Slovensku v nasledujúcom období prevládajú. Dôležitým znakom mladšej fázy tibavského pohrebiska je prítomnosť nadmerne bohatých hrobov popri hroboch s chudobným vybavením.

Existencia mladšieho stupňa tiszapolgárskej kultúry je okrem tibavského pohrebiska dobre doložená i na ďalších lokalitách z východného Slovenska. V Lúčkach I (poloha Viničky) zastupuje mladšiu fázu hlavná sídlisková vrstva²⁰² s nálezmi v mnohom blízky tibavskému materiálu. Zo zachovalých tvarov môžeme uviesť také z chronologického hľadiska dôležité typy, ako sú nízke kónické pokrývky, naberačky so širokou rúčkou, fragmenty nádob s uškami pri okraji a i. Z výzdobných prvkov prevládajú hrotité výčnelky a objavuje sa i veniec polguľovitých výčnelkov, lemujúci okraje nádob. Pokiaľ sú rozdiely v porovnaní s tibavskou keramikou, vyplývajú zo sídliskového rázu materiálu a nemajú podstatný význam pri synchronizácii obidvoch lokalít. Príbuzná je aj štiepaná kamená industria z rohovca²⁰³ a najmä veľký počet celých alebo rozpracovaných sekeriek z tufitu, ktoré ani tu nemajú stopy po použití. S mladšou sídliskovou vrstvou je súčasné i pohrebisko v katastri tej istej obce (Lúčky II — poloha Pláne), vzdialené od sídliska asi 2,5 km a preskúmané koncom minulého storočia.²⁰⁴ V dôsledku staršieho, neodborne vedeného výskumu sa v doterajšej literatúre s rezervou prijíma zpráva o žiarovom pochovávaní na tejto lokalite.²⁰⁵ Pri rozboře pohrebného ritu sme už poukázali, že žiarový rítus v mladšej fáze tiszapolgárskej kultúry a najmä v jej východoslovenskej skupine je plne opodstatnený. Na zaradenie pohrebiska v Lúčkach do mladšieho stupňa poukazuje celý publikovaný materiál, ako napr. nádoba so silne profilovanou dutou, v hornej časti zosilnenou nôžkou,²⁰⁶ nízka kónická pokrývka,²⁰⁷

hrniec s uškami pri okraji,²⁰⁸ dlhé čepele a najmä medený sekeromlat,²⁰⁹ podobný tibavským medeným nástrojom. Z Oborína (II) je ojedinelý hrob, vzdialený 300 metrov od sídliska a pohrebiska so staršou bielo maľovanou keramikou (Oborín I), ktorého obsah je zhodný s mladšou fázou tiszapolgárskej kultúry,²¹⁰ podobne ako inventár ďalšieho ojedinelého hrobu z Veľkých Raškoviec (II).²¹¹

Zatiaľ nie je vypracované detailnejšie triedenie nemaľovanej lengyelskej keramiky na západnom Slovensku, ale podľa doterajších nálezov, najmä z Brodzian²¹² a z Nitry,²¹³ možno jej podstatnú časť pokladať za súčasnú s vlastnou tiszapolgárskou keramikou (s mladším stupňom). Príbuznosť jednotlivých tvarov i celkovej náplne je taká nápadná, že pripúšťa vysvetlenie o jestvovaní úzkych vzťahov obidvoch území v tejto dobe. K expanzii západoslovenskej lengyelskej keramiky na východné Slovensko dochádza už v staršom stupni tiszapolgárskej kultúry, keď jej zásah sledujeme ešte v pomerne čistých formách, kým v mladšej fáze splyva s domácim podložíom.

Ďalší vývoj tiszapolgárskej kultúry na východnom Slovensku je pre nedostatočný výskum nejasný. Okrem spomínanej zprávy K. A n d e l a o nálezoch bodrogkereszturských črepov v tesnom susedstve pohrebiska v Tibave nemáme doklad o tom, že by tiszapolgárska kultúra plynule prechádzala do stredného eneolitu, ako to pozorujeme na niektorých lokalitách v priľahlých oblastiach Maďarska. Bodrogkereszturskú keramikú na východnom Slovensku zastupujú zatiaľ len sporadické nálezy zo Stredy nad Bodrogom,²¹⁴ Barce²¹⁵ a z bližšie neurčenej lokality v Medzibodroží,²¹⁶ kým ostatný črepový materiál pochádza zo zberu a jeho príslušnosť k spomenutej kultúre je neistá. Mimoriadny význam pre riešenie problematiky doznievania tiszapolgárskej kultúry a ďalšieho osídlenia v strednom eneolite má výskum pohrebiska v Malých Zalužiciach-Lažňanoch, kde sa v poslednej dobe odkrylo dvadsať žiarových hrobov. V. B u d i n s k ý - K r i č k a, ktorý výskum z väčšej časti uskutočnil a predbežne publikoval,²¹⁷ rozpoznal na keramike silné prvky tiszapolgárskej a najmä bodrogkereszturskej kultúry, na základe čoho synchronizoval lažňianske nálezy s prechodnou fázou týchto kultúr s ťažiskom v dobe vrcholného rozkvetu bodrogkereszturskej kultúry. Zároveň poukázal na analogické hroby vo Veľkých Lazoch (Zakarpatská USSR) i na obdobný sídliskový materiál z Veľkého Šariša (okres Prešov) a načrtol tak približný kataster nálezov typických pre lažňianske pohrebisko.²¹⁸ V dôsledku ojedinelosti výskumu len ako

pracovnú tézu uvádzame názor, že keramika z pohrebiska v Malých Zalužiciach-Lažňanoch a z príbuzných lokalít odzrkadľuje prehĺbenie odlišného vývoja, začatého na východnom Slovensku už v mladšej fáze tiszapolgárskej kultúry. Začiatky tejto diferenciácie sa prejavujú i v birituálnosti pohrebísk skupiny Lúčky-Tibava a v konečnej fáze vrcholia v strednom eneolite výlučne žiarovým spôsobom pochovávaní.

Na základe doterajšieho výskumu najstaršieho eneolitického osídlenia na východnom Slovensku a najmä výskumu tiszapolgárskej kultúry, môžeme predbežne vyčleniť nasledujúce nálezové horizonty, ktoré odrážajú plynulú postupnosť vývoja:

Horizont A — neskoroneolitická bielo maľovaná keramika typu Oborín (I), súčasná s bielo maľovanou lengyelskou keramikou na západnom Slovensku.

Horizont B₁ — začiatok eneolitu — staršia fáza tiszapolgárskej kultúry: Tibava I (sídľiskové objekty na pohrebisku a staršia skupina hrobov), Lúčky I (poloha Viničky — staršia sídlisková vrstva), Veľké Raškovce I (sídľisko s nemaľovanou keramikou lengyelského rázu). Na západnom Slovensku začiatok nemaľovanej keramiky.

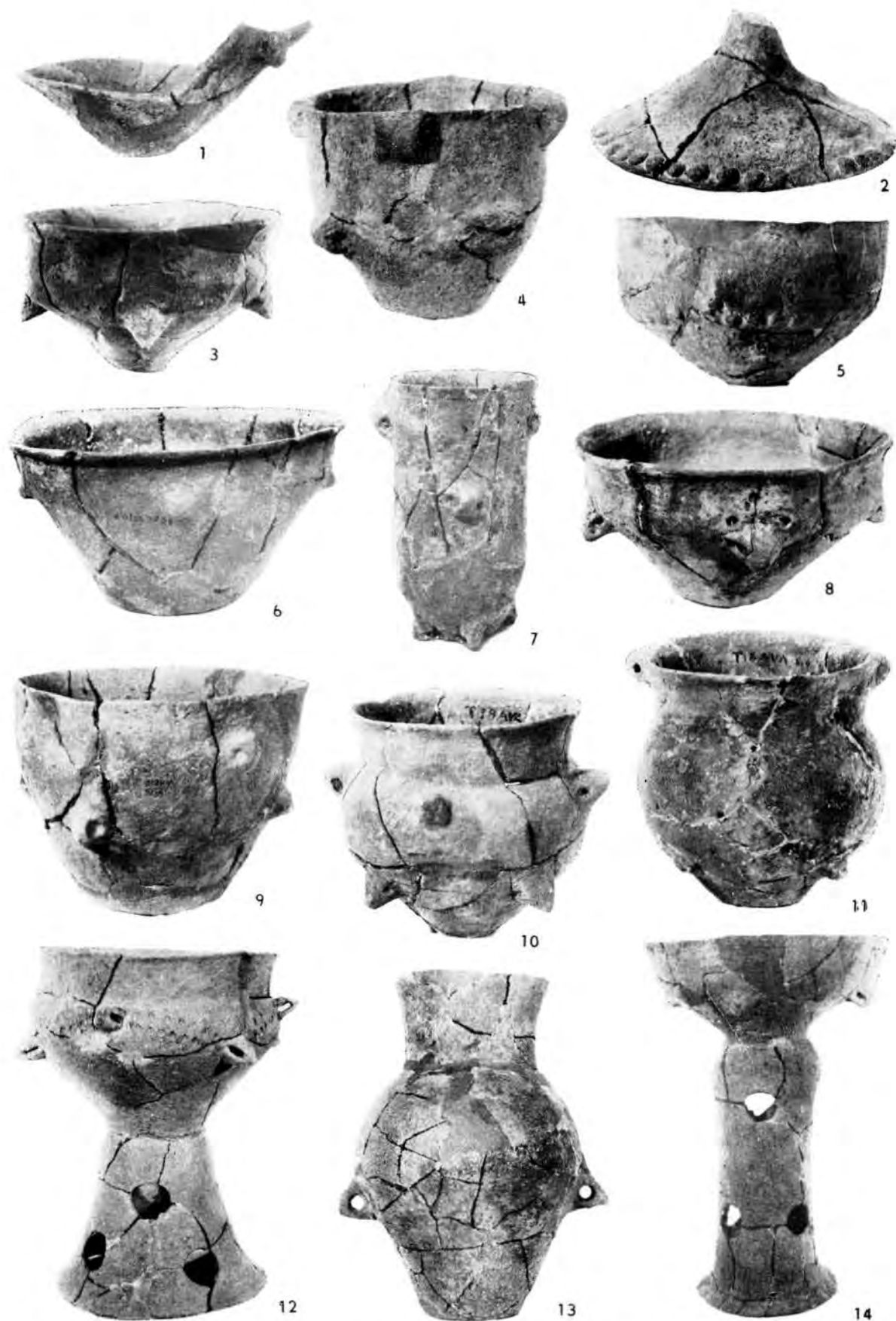
Horizont B₂ — starší eneolit — mladšia fáza tiszapolgárskej kultúry: Tibava II (mladšia skupina hrobov), Veľké Raškovce II (pohrebisko), Oborín II (pohrebisko), Lúčky I (poloha Viničky — mladšia sídlisková vrstva), Lúčky II (poloha Pláne — pohrebisko). Na západnom Slovensku je súčasný horizont nemaľovanej lengyelskej keramiky (Brodzany-Nitra).

Horizont C — stredný eneolit: Malé Zalužice-Lažňany — žiarové pohrebisko s keramikou ovplyvnenou tiszapolgárskou a najmä bodrogkereszturskou kultúrou. Na západnom Slovensku je súčasná ludanická skupina.

Nie je úlohou tohto článku zaoberať sa širšími chronologickými súvislosťami tiszapolgárskej kultúry, pretože jej výskum je na našom území ešte v začiatku. Nové, zatiaľ bližšie nespracované nálezy z viacvrstvového sídliska v Lúčkach a zo staršieho výskumu sídliska v Tibave, sú také dôležité pre riešenie celkovej problematiky spomenutej kultúry, že bez prihliadania na ne by mohlo dôjsť ku skreslenému pohľadu na celkové postavenie východoslovenskej zložky tiszapolgárskej kultúry v rámci karpatského eneolitu. Uvedené vyčlenenie jednotlivých nálezových horizontov je základná schéma domáceho vývoja, na podklade ktorej chceme v blízkom čase pristúpiť ku komplexnému spracovaniu doterajšieho materiálu tiszapolgárskej kultúry u nás.

Poukážeme preto len na niektoré prvky, ktoré umožňujú dať do súvisu tibavské pohrebisko s najbližšími kultúrami mimo nášho územia.

Synchronizácia tibavského pohrebiska s tiszapolgárskou kultúrou v Maďarsku je možná predovšetkým prostredníctvom pohrebiska v Tiszapolgári-Basatany, kde je zachytený plynulý prechod tiszapolgárskej kultúry (Tiszapolgár-Basatanya I) do kultúry bodrogkereszturskej (Tiszapolgár-Basatanya II).²¹⁹ Pri porovnaní materiálu obidvoch pohrebísk je nápadná skutočnosť, že basatanyská keramika predstavuje už vyspelé tvary, ktoré sa zreteľne líšia od nálezov neskoroneolitického obdobia. Stratigrafický dôkaz následnosti tiszapolgárskej kultúry za kultúrou Herpály (narušenie sídliskového objektu XVII/a s keramikou skupiny Herpály tiszapolgárskym hrobom 65²²⁰) je zároveň dokladom toho, že medzi obidvoma objektmi týchto dvoch po sebe nasledujúcich kultúr je väčší časový hiát, ktorý nie je na pohrebisku vyplnený inými nálezmi. Z uvedenej horizontálnej stratigrafie a z vyspelých keramických tvarov vyplýva záver, že na basatanyskom pohrebisku reprezentujú tiszapolgárske hroby len mladšiu fázu tejto kultúry, súčasnú s horizontom B₂ na východnom Slovensku (s mladšími hrobmi tibavského pohrebiska) a nie je tu zachytená jej staršia zložka. Tento predpoklad potvrdzuje aj výskyt medenej industrie, ktorá je síce kvantitatívne chudobnejšia než v Tibave, ale nachádza sa už v prvých hrobch a približne v rovnakom pomere sa udržuje po celé obdobie pohrebiska. Najpočetnejší medený výrobok v Basatany je náramok, typologicky zhodný s tibavskými náramkami nájdenými len v mladých hrobch. Objavenie sa medi je jedným z kritérií, ktoré umožňujú v Tibave rozlíšiť staršie a mladšie obdobie pohrebiska. Nechceme tým povedať, že v severovýchodnom Maďarsku chýba staršia fáza tiszapolgárskej kultúry. Je pravdepodobné, že ju zastupujú doposiaľ nepublikované nálezy z Apagy-Nagysziget, z ktorých časť je podľa I. K u t z i á n o v e j blízka skupine Lúčky-Tibava, kým druhá časť obsahuje viac prvkov skupiny Herpály-Csőszhalom.²²¹ O príbuznosti Apagy-Nagysziget s Tibavou a Lúčkami obzvlášť svedčí výzdoba radmi polguľovitých výčnelkov na horných a dolných okrajoch nádob, čo je však dekorácia typická pre mladšiu fázu týchto lokalít. Môžeme preto predpokladať, že v Apagy-Nagyszigete, obdobne ako na východoslovenských lokalitách, sú doložené dva vývojové stupne tiszapolgárskej kultúry, pričom starší stupeň by reprezentovali nálezy ovplyvnené keramikou typu Herpály-Csőszhalom-Oborín, kým mladší stupeň svojou ná-

Obr. 27. Tibava. Ukážka keramiky z pohrebiska. 1, 4, 8, 12 — hrob 7/55; 2, 5, 9 — hrob 1/55; 3 — hrob 14/55; 6, 7 — hrob 11/55; 10, 11, 13 — hrob 4/55.

plňou i chronologicky je zhodný s mladšou fázou v Tibave a v Lúčkach.

Zatiaľ nemožno bližšie určiť pomer skupiny Lúčky-Tibava k južnejším skupinám tiszapolgárskej kultúry Tiszaug-Kisrépart²²² a Deszk,²²³ ovplyvneným vo svojom vývoji lokálnymi podmienkami. Úzka podobnosť vo výzdobe keramiky skupiny Tiszaug-Kisrépart s potiským rytým ornamentom poukazuje na možnosť vyčleniť aj tu starší horizont, pričom na kontakty s východným Slovenskom by azda poukazovali niektoré keramické tvary, ako napr. naberačky so širokým vyťahnutým držadlom a vázičky s veľkým počtom výčnelkov, ktoré v Tibave boli len v mladších hroboch a v ostatných skupinách tiszapolgárskej kultúry sa v tejto podobe nenachádzajú.

Vzťahy východoslovenskej zložky tiszapolgárskej kultúry smerom na juh môžeme pozorovať predovšetkým s územím Sedmohradska, s kultúrami s maľovanou keramikou Ariuşd-Cucuteni. Vzájomná blízkosť niektorých keramických tvarov naznačuje, že ide nielen o bežné vplyvy dvoch kultúr, rozšírených približne v rovnakom období na rozdielnych územiach, ale že išlo o priame sústavnejšie styky obidvoch oblastí. Začiatky užších kontaktov siahajú už do obdobia bielo maľovanej keramiky typu Oborín a vrcholia v mladšej fáze tiszapolgárskej kultúry u nás. Vysoké duté nôžky s plynulou profiláciou, pri spodku zvonovite roztvorené a v hornej časti zúžené, sú typické pre kultúry s maľovanou keramikou v Sedmohradsku a naopak, v takomto vyhotovení sa v inventári tiszapolgárskej kultúry nachádzajú iba na východnom Slovensku. Nie je bez zaujímavosti skutočnosť, že s výnimkou západného Slovenska sú na jeho ostatnom území zriedkavé. Pokiaľ sa našli i na západnom Slovensku, boli rozšírené v obdobiach bielo maľovanej a po nej nasledujúcej nemaľovanej lengyelskej keramiky a nevylučujeme možnosť, že sa sem dostali prostredníctvom východoslovenských kultúrnych skupín. Vývoj nôžiek od slabo profilovaných tvarov k nôžkam s výrazným členením zachytil v kultúre Cucuteni R. Vulpé,²²⁴ pričom prvá skupina je charakteristická pre staršiu protocucutenskú fázu (Izvoare II₁), kým mladšie tvary sú už v stupni Cucuteni A. Podobnú situáciu môžeme pozorovať i na východnom Slovensku, kde v bielo maľovanej keramike a v staršej fáze tibavského pohrebiska sa nachádzali miernejšie profilované nôžky a v mladších hroboch boli už nôžky s výrazným zosilnením hornej časti. Ďalším spoločným tvarom sú plytké naberačky so širokou rukoväťou. Ich výskyt je obdobný ako u nádob s nôžkou — objavujú sa už

v Ariuşde, sú v Cucuteni A a v tiszapolgárskej kultúre zatiaľ vystupujú len v mladších tibavských hroboch a v skupine Tiszaug-Kisrépart. Na základe týchto najvýraznejších tvarov môžeme synchronizovať neskoroneolitickú keramiku (horizont A) s protocucutenskou fázou (Izvoare II₁), staršie tibavské hroby (horizont B₁) so začiatkom stupňa Cucuteni A a mladšie obdobie pohrebiska (horizont B₂) je súčasné s vlastným stupňom Cucuteni A a so začiatkom stupňa Cucuteni AB.

Otázky vzťahov východného Slovenska k Zakarpatskej Ukrajine a k ďalším oblastiam, ležiacim na východ, sú ešte málo známe. Niektoré staršie zprávy naznačujú,²²⁵ že tiszapolgárska kultúra bola rozšírená i pod Poloninskými Karpatmi, čo vzhľadom na geografickú polohu tohto územia môžeme aj s istotou čakať. Z hľadiska problematiky tiszapolgárskej kultúry a východoslovenského eneolitu vôbec je dôležitá predovšetkým Ukrajina, osídlená v tejto dobe ľudom tripolskej kultúry. I keď nemožno bezpečne doložiť bezprostredné styky tiszapolgárskej kultúry s kultúrou tripolskou, niektoré tvarové a výzdobné prvky dovoľujú aspoň čiastočne načrtnúť ich vzájomnú synchronizáciu. Sú to najmä nízke pokrývky s kužeľovitými stenami, ktoré vo fáze B/I tripolskej kultúry vystupujú len zriedkavo a sú veľmi časté v stupni B/II. Z chronologického hľadiska je tento tvar dôležitý i preto, že v stupni B/I a v kultúre Cucuteni sa nachádzajú len veľké klobúkovité pokrývky, ktoré na našom území nepoznáme. U nás sa objavujú nízke pokrývky s kónickými stenami na západnom Slovensku v lengyelskej nemaľovanej keramike a v Tibave i v Lúčkach až v mladšej fáze tiszapolgárskej kultúry. Na podklade spomenutého tvaru by sme mohli synchronizovať mladšie hroby z Tibavy (horizont B₂) aspoň čiastočne so stupňom Tripolie B/II. Súčasnosť týchto stupňov potvrdzujú aj hrncovité nádoby so štyrmi uškami pri okraji, aké sú v stupni Tripolie B/I ešte neznáme. Stupeň B/I by potom zodpovedal čiastočne mladším, ale hlavne starším hrobom (horizont B₁) a neskoroneolitickej maľovanej keramike (horizont A).

Záverom môžeme konštatovať, že podľa súčasného stavu výskumu tiszapolgárska kultúra na východnom Slovensku vychádza z bielo maľovanej keramiky typu Oborín (horizont A), súčasnej s bielo maľovanou keramikou Tiszapolgár-Csöszhalom v Maďarsku, so stupňom Tripolie B/I a s protocucutenskou fázou (Izvoare II₁). Začiatočnú fázu tiszapolgárskej kultúry (horizont B₁) dokladajú staršie hroby v Tibave i prvá sídlisková vrstva

v Lúčkach. V tejto dobe pozorujeme priamy zásah lengyelskej keramiky zo západného Slovenska, ktorá potom ovplyvnila i ďalší vývoj tiszapolgárskej kultúry. V Maďarsku tomuto horizontu pravdepodobne zodpovedá časť nálezov z Apagy-Nagysziget, na Ukrajine stupeň Tripolie B/I a v Sedmohradsku stupeň Cucuteni A. Hlavná časť tibavského pohrebiska a ďalšie obdobné lokality na východnom Slovensku (horizont B₂) spadajú do fázy rozkvetu tiszapolgárskej kultúry, keď dochádza k jej maximálnemu rozšíreniu a k úzkym kontaktom s lengyelskou namaľovanou keramikou na západnom Slovensku. V materiálnej náplni i v pohrebnom rite sa už výrazne prejavujú charakteristické lokálne črty, ktoré nadobúdajú plné uplatnenie na začiatku

stredného eneolitu. Z viacerých miestnych maďarských skupín môžeme túto fázu najlepšie synchronizovať s prvým obdobím pohrebiska Tiszapolgár-Basatanya, na juhu ešte so stupňom Cucuteni A a so začiatkom stupňa Cucuteni AB, na východe so stupňom Tripolie B/I a najmä Tripolie B/II. Najmenej známy je ďalší vývoj východoslovenskej zložky tiszapolgárskej kultúry (horizont C). Zatiaľ chýbajú doklady o jej priamom prechode do bodrogereszturskej kultúry a len na základe žiarového pohrebiska v Malých Zalužiciach-Lažňanoch možno predpokladať, že sa naďalej prehlbujú lokálne rozdiely, pozorované už v staršom období. Správnosť tejto tézy však môže bezpečne potvrdiť iba ďalší výskum.

Poznámky a literatúra

¹ Andel K., *Výsledok archeologického prieskumu na zemplinsko-užskej nížine v rokoch 1953/54*, Vlastivedný sborník I, Košice 1955, 144–171.

² V staršej literatúre sa uvádza okres Sobrance. K zmene okresov došlo v dôsledku administratívno-územnej reorganizácie.

³ Bánesz L., *Paleolitický sídelný objekt v Tibave na východnom Slovensku*, AR IX, 1957, 761–769; ten istý, *Listovité hroty z Tibavy*, AR X, 1958, 461–465; ten istý, *Die Problematik der paläolithischen Besiedlung in Tibava*, SIA VIII-1, 1960, 7–58.

⁴ Andel K., *Pohrebisko z doby medenej v Tibave na východnom Slovensku*, SIA VI-1, 1958, 39–49.

⁵ Andel K., *Tibava – eneolitický zespôl osadnícky u stôp Wyhorlatu*, Acta Archaeologica Carpathica III-1, 2, 1961, 39–64.

⁶ Sztáray A., *Lucskai lelet*, AE I, 1881, 272–275.

⁷ Eisner J., *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933, 40–43; Budinský-Krička V., *Slovensko v mladšej dobe kamennej*, Slovenské dejiny I, Bratislava 1947, 64.

⁸ Bognár-Kutzián I., *The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya*, Budapest 1963, 475, 476, 509 (ďalej len Bognár-Kutzián I., *Tiszapolgár-Basatanya*).

⁹ Andel K., AAC III-1, 2, 1961, 43.

¹⁰ Výskum Archeologického ústavu SAV v Nitre (S. Šíška) roku 1963.

¹¹ Sztáray A., AE I, 1881, 274, obr. 12, 13.

¹² Vizdal J., *Neolitická jama z Oborina*, AR XIII, 1961, 320.

¹³ Korek J. – Patay P., *A Herpályi-halom kőkorvégi és rézkori települése*, Folia Archaeologica VIII, 1956, tab. VII: 13, 14.

¹⁴ Tamže, tab. VII: 8, 9, 11.

¹⁵ Tompa F., *Die Bandkeramik in Ungarn*, Budapest 1929, tab. LIV: 2.

¹⁶ Výskum Archeologického ústavu SAV roku 1961.

¹⁷ Novotný B., *Slovensko v mladšej dobe kamennej*, Bratislava 1958, tab. XXXVI: 3 (ďalej citované len Novotný B., *Slovensko*).

¹⁸ Tamže, tab. XXXVI: 6.

¹⁹ Vladár J., *Nové neolitické nálezy z Nitry*, AR XIII, 1961, obr. 284: 5.

²⁰ Novotný B., *Sídlisko ľudu s namaľovanou keramikou moravskoslovenskou vo Veľkých Kostoľanoch*, SZ AÜSAV 2, 1957, tab. VI: 9.

²¹ Novotný B., *Lužianska skupina a počiatky namaľovanej keramiky na Slovensku*, Bratislava 1962, 52, 54, tab. XLVI: 6.

²² Passek T., *Periodizácia tripolských poselení*, MIA 10, 1949, obr. 11: 1 (Kadeševy); (ďalej len Passek T., *Periodizácia*).

²³ Bognár-Kutzián I., *Tiszapolgár-Basatanya*, tab. CXXVII: H_{1a}.

²⁴ Tamže, tab. CXXVII: H_{2b}.

²⁵ Korek J., *Lebő-halmi ásatás 1950-ben*, AE 85, 1958, tab. XXXII: 6.

²⁶ Dombay J., *Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony*, Budapest 1960, tab. LXXXV: 2 (ďalej len Dombay J., *Zengővárkony*).

²⁷ Tamže, tab. LXII: 4; tab. CXII.

²⁸ Schmidt R. R., *Die Burg Vučedol*, Zagreb 1945, obr. 72: 1.

²⁹ László F., *Háromszék vármegyei praemykenaei jellegű telepek*, Dolgozatok, Kolozsvár 1911, 207, 215, obr. 39 a 49; ten istý, *Festett edények az erősi és oltszemi telepekről*, AE XXXII, 1912, 59, tab. II: 6; ten istý, *Les types de vases peints d'Ariusd (Erősd)*, Dacia I, 1924, 17, tab. VIII.

³⁰ Vulpe R., *Izvoare – săpăturile din 1936–1948*, București 1957, obr. 97, 98, 100 (ďalej len Vulpe R., *Izvoare*).

³¹ Tamže, obr. 150–153.

³² Točík A., *Keramiká zdobená brázděným vpichom na juhozápadnom Slovensku*, PA LII-2, 1961, 335, obr. 12: 3.

³³ Na nádobe 2 z hrobu 7/55 v článku K. Andela v SIA VI, 1958, tab. V: 4, je výzdoba chybné nakreslená.

³⁴ Bognár-Kutzián I., *Tiszapolgár-Basatanya*, 296, tab. CXXVIII: I₁.

³⁵ Szabó K., *Kecskeméti múzeum ásatásai*, AE XLVII 1934, obr. 34: b.

³⁶ Tompa F., *Die Bandkeramik*, obr. 1.

³⁷ Korek J. – Patay P., Folia Archaeologica VIII, 1956, tab. VII: 6, 7.

- ³⁸ Foltiny I., *Koráréz- és bronzkori temető Deszken* (Torontál m.), *Folia Archaeologica* III–IV, 1941, 71, tab. I: 2, 4, 15.
- ³⁹ Tamže, III–IV, 1941, 72, tab. II: 13.
- ⁴⁰ Bognár-Kutzián I., *Tiszapolgár-Basatanya* 258–259, 296–299, tab. CXXIX: J_{1b}, CXXXVII: J_{c-e}.
- ⁴¹ László F., *Dolgozatok* II-2, Kolozsvár 1911, 190, obr. 10: 9.
- ⁴² Bognár-Kutzián I., *Tiszapolgár-Basatanya*, tab. CXXIII: A_{2a, b}.
- ⁴³ Vizdal J., *AR* XIII, 1961, 319.
- ⁴⁴ Szabó K., *AÉ* XLVII, 1934, obr. 14a.
- ⁴⁵ Tamže, obr. 9b.
- ⁴⁶ Roska M., *Die Sammlung Zsófia von Torma*, Kolozsvár 1941, tab. XCVII: 7–9 (ďalej len Roska M., *Die Sammlung*).
- ⁴⁷ Vizdal J., *AR* XIII, 1961, obr. 141.
- ⁴⁸ Gurba J., *Grób południowo-morawskiej ceramiki malowanej z Jaszczoła w powiecie Lubelskim*, *ZOW* XX, zeszyt 3–4, 1951, 48, obr. 2.
- ⁴⁹ Kempisty E., *Grób kultury wstęgowej ceramiki malowanej w Werbkowicach pow. Hrubieszów*, *Wiadomości archeologiczne* XXVIII, 1962, 199, obr. 5.
- ⁵⁰ Banner J., *A harmadik ásatás a hódmezővásárhelyi Kőkénydombon*, *AÉ* 78, 1951, tab. XIV: 19, 20.
- ⁵¹ Lichardus J. — Vladár J., *Zu Problemen der Ludanice-Gruppe in der Slowakei*, *SlA* XII-1, 1964, 122, 127, obr. 51: 11.
- ⁵² Patay P., *A bodrogkeresztúri kultúra temetői*, *Régészeti füzetek* II — 10, 1961, tab. XXXII: 11, XXXVI: 6.
- ⁵³ Kopčany, okres Michalovce (uložené v depozitári Výskumného pracovného strediska AÚ SAV v Košiciach).
- ⁵⁴ Szabó K., *AÉ* XLVIII, 1934, obr. 14: b.
- ⁵⁵ Bognár-Kutzián I., *Tiszapolgár-Basatanya*, tab. CXXIII: A_{2c, d}.
- ⁵⁶ Tamže, tab. CXXXII: A_f.
- ⁵⁷ Sztáray A., *AÉ* I, 1881, 274, obr. 7.
- ⁵⁸ Výskum Archeologického ústavu SAV roku 1963.
- ⁵⁹ Foltiny I., *Folia Archaeologica* III–IV, 1941, 84, tab. VII: 13.
- ⁶⁰ Bognár-Kutzián I., *Tiszapolgár-Basatanya*, tab. CXXXII: B_{2a, b}.
- ⁶¹ Patay P., *Régészeti füzetek* II — 10, 1961, tab. XVII: 2.
- ⁶² Nálezová zpráva č. 584/62, uložená v AÚ SAV v Nitre, tab. II: 7.
- ⁶³ Vladár J., *AR* XIII, 1961, 780, obr. 283: 1, 2, obr. 284: 1.
- ⁶⁴ Lichardus J. — Vladár J., *SlA* XII-1, 1964, 82, obr. 2: 1–3.
- ⁶⁵ Novotný B., *Slovensko*, tab. XXXV: 1.
- ⁶⁶ Roska M., *Die Sammlung*, tab. CI: 1, 3, 8, 11 a najmä 5, 12.
- ⁶⁷ László F., *Dolgozatok* II-2, Kolozsvár 1911, 190, 213, obr. 10: 3; obr. 46.
- ⁶⁸ Vulpe R., *Izvoare*, obr. 101–105; Dumitrescu V. a kolektív, *Hăbășești*, tab. XCIX: 1, tab. CIV: 1–20.
- ⁶⁹ Dumitrescu V., *Hăbășești*, tab. LXXIV: 12a, b.
- ⁷⁰ Passek T., *Periodizacija*, obr. 11: 3 (Kadeccevy), obr. 11: 5 (Kudrincy).
- ⁷¹ Tamže, obr. 19: 7.
- ⁷² Tamže, obr. 34: 5, 6 (Tripolie), obr. 34: 8, 9 (Pianiškovo).
- ⁷³ Vladár J., *AR* XIII, 1961, 788.
- ⁷⁴ Roska M., *Die Sammlung*, tab. XCI: 1, 3, 4.
- ⁷⁵ Garašanin V. M., *Hronologija Vinčanske grupe*, Ljubljana 1951, 162, obr. 16; 168, obr. 78.
- ⁷⁶ László F., *Dolgozatok* II — 2, Kolozsvár 1911, 203, obr. 33, str. 217, obr. 51.
- ⁷⁷ Dombay J., *Zengővárkony*, tab. XLVIII: 18, 19, LI: 8, LIII: 3 atd.
- ⁷⁸ Novotný B., *Lužianska skupina*, 44–46, tab. XXXIV: 1–4, XLVII: 1–3.
- ⁷⁹ Korek J., *AÉ* 85, 1958, tab. XXXIII: 18, XXXVIII: 6.
- ⁸⁰ Korek J. — Patay P., *Folia Archaeologica* VIII, 1956, tab. VII: 15.
- ⁸¹ Bognár-Kutzián I., *Tiszapolgár-Basatanya*, tab. CXXIV: D_{1, 2}.
- ⁸² Dombay J., *Zengővárkony*, tab. LX: 3; Novotný B., *Slovensko*, tab. XX: 2a, b.
- ⁸³ Bognár-Kutzián I., *Tiszapolgár-Basatanya*, tab. CXXXIV: D_b.
- ⁸⁴ Novotný B., *Slovensko*, tab. XXXVII: 2.
- ⁸⁵ Banner J., *Neolithikus telep a kopáncsi Kiss-tanyában*, *Dolgozatok* IX–X, Szeged 1933–34, tab. V: 3; Banner J. — Korek J., *Negyedik és ötödik ásatás a hódmezővásárhelyi Kőkénydombon*, *AÉ* 76, 1949, tab. I: 7.
- ⁸⁶ Dombay J., *Zengővárkony*, tab. XXXVI: 6, XLVIII: 21, LXVIII: 5, LXXVII: 17.
- ⁸⁷ Tamže, tab. LVIII: 11, LXV: 4.
- ⁸⁸ Sztáray A., *AÉ* I, 1881, 274, obr. 8.
- ⁸⁹ Bognár-Kutzián I., *Tiszapolgár-Basatanya*, hrob 23 — tab. XXXI: 4, hrob 28 — tab. XXI: 9.
- ⁹⁰ Szabó K., *AÉ* XLVII, 1934, obr. 15a, b, d.
- ⁹¹ Dombay J., *Zengővárkony*, hrob 107 — tab. XXXIX: 1.
- ⁹² Vladár J., *AR* XIII, 1961, obr. 283 — nádoba v pravom dolnom rohu.
- ⁹³ Korek J. — Patay P., *Folia Archaeologica* VIII, 1956, tab. VII: 5.
- ⁹⁴ Tamže, 35.
- ⁹⁵ Roska M., *Die Sammlung*, tab. LXXXIV: 11.
- ⁹⁶ Tamže, tab. LXXXVIII: 9.
- ⁹⁷ Banner J. — Korek J., *AÉ* 76, 1949, tab. VI: 4, 7, 13.
- ⁹⁸ Novotný B., *Lužianska skupina*, 61, 62, tab. XXXIII: 5.
- ⁹⁹ Tamže, tab. XXIV: 2.
- ¹⁰⁰ Vizdal J., *AR* XIII, 1961, 320.
- ¹⁰¹ Szabó K., *AÉ* XLVII, 1934, obr. 8.
- ¹⁰² Bognár-Kutzián I., *Tiszapolgár-Basatanya*, 296, tab. CXXIII: C₂.
- ¹⁰³ Banner J. — Korek J., *AÉ* 76, 1949, tab. IV: 11, tab. VI: 11.
- ¹⁰⁴ Korek J., *AÉ* 85, 1958, tab. XLI: 12.
- ¹⁰⁵ Passek T., *Periodizacija*, obr. 56: 1–3.
- ¹⁰⁶ Vulpe R., *Izvoare*, obr. 209: 5–8 (vo fáze Izvoare II); Roska M., *Die Sammlung*, tab. LXXX: 2, 3, 7, 9, 13, 15 a ďalšie; Dombay J., *Zengővárkony*, tab. XXXVI: 1; XLIV: 3 atd.
- ¹⁰⁷ Bláhuta F., *Bukovohorské sídlisko v Kapušanoch*, *SlA* VII-1, 1959, tab. XVIII: 1; XLIV: 3.
- ¹⁰⁸ Korek J. — Patay P., *Folia Archaeologica* VIII, 1956, tab. VII: 12–14.
- ¹⁰⁹ Szabó K., *AÉ* XLVII, 1934, obr. 21d.
- ¹¹⁰ Patay P., *Régészeti füzetek* II — 10, 1961, tab. III: 13, XXIX: 3.

- ¹¹¹ Vizdal J., *Neolitické hroby z Oborína na Slovensku*, AR XIV, 1962, 605–609, obr. 206, 207.
- ¹¹² Roska M., *Die Sammlung*, tab. LXXXIX: 5–7, 14, 15.
- ¹¹³ Dombay J., *Zengővárkony*, tab. LII: 1, LVI: 6, LIX: 17, LXV: 1 atď.
- ¹¹⁴ Novotný B., *Lužianska skupina*, tab. XII: 7, XI: 1.
- ¹¹⁵ *Pradzieje górnego Śląska*, Przewodnik po wystawie, Bytom 1963, obr. 11: b.
- ¹¹⁶ Banner J. — Párducz M., *Újabb adatok Dél-Magyarország újabb-kőkoraéhoz*, AÉ 1946–1948, 19–30, tab. VI: 3, 6, 14. V skupine Tiszaug-Kisrépart: Szabó K., AÉ XLVII, 1934, obr. 10, obr. 12: b, d.
- ¹¹⁷ László F., *Dolgozatok*, Kolozsvár 1911, 196, obr. 23.
- ¹¹⁸ Roska M., *Die Sammlung*, tab. LXXXIX: 13.
- ¹¹⁹ Vladár J., AR XIII, 1961, obr. 284: 6.
- ¹²⁰ Bognár-Kutzián I., *Tiszapolgár-Basatanya*, tab. CXXIX; CXXX — typ K₂.
- ¹²¹ Kutzián I., *Über südliche Beziehungen der ungarischen Hochkupferzeit*, AAH IX, 1959, 155–190; Patay P., *Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn*, Dissertationes Pannonicae 13, 1938, 9–10; Åberg N., *Bronzezeitliche und frühzeitliche Chronologie*, Stockholm 1932.
- ¹²² Bognár-Kutzián I., *Tiszapolgár-Basatanya*, hroby 5, 21, 24, 26, 38, 39 atď.; tab. CXXIII: B₁, 2.
- ¹²³ Tamže, tab. CXXXVIII: K, CXXXIX: L₁.
- ¹²⁴ Szabó K., AÉ XLVII, 1934, obr. 17a.
- ¹²⁵ Novotný B., *Lužianska skupina*, tab. LII: 7.
- ¹²⁶ Budinský-Krička V., *Slovenské dejiny I*, Bratislava 1947, tab. VI: 14.
- ¹²⁷ Vildoméc F., *O moravské neolitické keramice malované*, OP VII–VIII, 1928–1929, tab. V: 43, VIII: 8, II, 13, 18.
- ¹²⁸ Tamže, tab. IX: 24, X: 17, 26.
- ¹²⁹ Tamže, tab. X: 33.
- ¹³⁰ Dombay J., *Zengővárkony*, tab. LXXX: 10.
- ¹³¹ Roska M., *Die Sammlung*, tab. CV: 1, 4, 10.
- ¹³² László F., *Dolgozatok II-2*, Kolozsvár 1911, 219, obr. 54: 221, obr. 57.
- ¹³³ Dumitrescu V., *Hăbășești*, tab. LXXIV: 14_{b2}.
- ¹³⁴ Vulpe R., *Izvoare*, obr. 199.
- ¹³⁵ Csalog J., *Adatok a badeni (péceli) nép kocsitemetkezéseihöz és életformájának kérdéséhez*, AÉ 88, 1961, 13, obr. 5.
- ¹³⁶ Bibíkov N. S., *Rannetripolskoje poselenije Luka-Vrublevackaja na Dnestre*, MIA 38, 1953, tab. 51.
- ¹³⁷ Bognár-Kutzián I., *Tiszapolgár-Basatanya*, tab. CXXXI: Ma, b.
- ¹³⁸ Tamže, tab. CXXXIV: Ea–F.
- ¹³⁹ Szabó K., AÉ XLVII, 1934, obr. 26a–c, obr. 27a–c.
- ¹⁴⁰ Roska M., *Die Sammlung*, tab. LXXXIX: 12.
- ¹⁴¹ Dumitrescu V., *Hăbășești*, tab. LXXIV: 9b.
- ¹⁴² Sztáray A., AÉ I, 1881, 272–275, obr. 1, 2.
- ¹⁴³ Vizdal J., AR XIII, 1961, 318–325, 349–351, AR XIV, 1962, 605–609.
- ¹⁴⁴ Korek J. — Patay P., *Folia Archaeologica VIII*, 1956, 37.
- ¹⁴⁵ Výskum AÚ SAV roku 1961.
- ¹⁴⁶ Sztáray A., AÉ I, 1881, 274, obr. 12.
- ¹⁴⁷ Výskum AÚ SAV roku 1963.
- ¹⁴⁸ Bognár-Kutzián I., *Tiszapolgár-Basatanya*, 476.
- ¹⁴⁹ Kalicz N., *Rézkori sztratigráfia Székely község határában*, AÉ 85, 1958, tab. IV: 23.
- ¹⁵⁰ Passek T., *Rannezemledelčeskije (tripolskije) plemená Podnestrovia*, MIA 84, 1961, obr. 31: 1–5.
- ¹⁵¹ Hásek I., *Českomoravské zlaté nálezy z doby bronzové*, AR VII, 1955, 659 n.
- ¹⁵² Bognár-Kutzián I., *Tiszapolgár-Basatanya*, tab. CXVI: 2.
- ¹⁵³ Patay P., *Rézkori aranyleletek*, AÉ 85, 1958, 37–45, tab. XVI: 3, 4; XVII: 1–3.
- ¹⁵⁴ Tamže, tab. XV: 11.
- ¹⁵⁵ Bognár-Kutzián I., *Tiszapolgár-Basatanya*, 337, 338, 483, 484.
- ¹⁵⁶ Chemická analýza záveskov zo zlatého pokladu z Chotnice poukazuje na ich pôvod v oblasti dolného Dunaja (Angelov N., *Zlatnoto skrovišče ot Chotnica*, Archeologija I, Sofia 1959, 38–46). Závesok totožný s tibavskými nálezi pochádza zo sídliska v Ruse (Georgijev G. — Angelov N., *Razkopki na seliščnata mogila do Ruse prez 1950–1953 godina*, Izvestija na Archeologičeskija institut XXI, Sofia 1957, 41–124, obr. 58).
- ¹⁵⁷ Milojevič V., *Ein Goldfund der Kupferzeit aus Ungarn*, Germania 31, 1953, 7–11, tab. I: 1; Patay P., *Rézkori temető leletei Jászladányból*, AÉ 1944–1945, 1–22, tab. V: 8, VIII: 15.
- ¹⁵⁸ Bognár-Kutzián I., *Tiszapolgár-Basatanya*, 484–504.
- ¹⁵⁹ Tamže, tab. VII: 5, tab. XXII: 3a, b.
- ¹⁶⁰ Tamže, tab. XXV: 6, XXXII: 7.
- ¹⁶¹ Sztáray A., AÉ I, 1881, 273, obr. 28.
- ¹⁶² Novotná M., *Medené nástroje a problém najstaršej ťažby meďi na Slovensku*, SIA III, 1955, 75, obr. 1: 1.
- ¹⁶³ M. Novotná (l. c., 71) zaradila sekeromlat z Lúček do bodrogkereszturskej kultúry, pretože v tom čase sa ešte na východnom Slovensku nerozpoznala tiszapolgárska kultúra.
- ¹⁶⁴ Novotná M., SIA III, 1955, 71.
- ¹⁶⁵ Novotná M., *Medené nástroje v Čechách a na Morave*, AR VII, 1955, obr. 244: 3, 8, 11.
- ¹⁶⁶ Tamže, obr. 245: 3.
- ¹⁶⁷ Bognár-Kutzián I., *Tiszapolgár-Basatanya*, 495–497.
- ¹⁶⁸ Driehaus J., *Zur Datierung und Herkunft donauländischer Axttypen der frühen Kupferzeit*, Archaeologia Geographica 2 (3–4, 1952–1955), 1–8; Patay P., *Príspevky k spracovániu kovov v dobe medenej na Slovensku*, SIA VI-2, 1958, 301–307; Bognár-Kutzián I., *Tiszapolgár-Basatanya*, 497–498.
- ¹⁶⁹ Výskum AÚ SAV roku 1963.
- ¹⁷⁰ Bognár-Kutzián I., *Tiszapolgár-Basatanya*, 329.
- ¹⁷¹ Lichardus J., *Kamenné nástroje na Slovensku a ich hlavné typy*, AR XII, 1960, 857; Novotná M. — Štefanovičová T., *Výšinné sídlisko vo Veľkej Lomnici a osídlenie kanelovanej kultúrou na Spiši*, Sborník FFUK IX, 1958, 272, 273, tab. III: 1–5.
- ¹⁷² Andel K., AAC III, 1961, 41.
- ¹⁷³ Machník J., *Ze studiów nad kulturą ceramiki sznurowej w Karpatach polskich*, AAC II, 1960, 66–72.
- ¹⁷⁴ Kutzián I., *Die Ausgrabungen in Tiszapolgár-Basatanya (Gehöft Basa)*, Conférence archéologique de l'Académie Hongroise des sciences, Budapest, 3–6 octobre 1955, 69–82; tá istá, *Tiszapolgár-Basatanya*, 431, 432.
- ¹⁷⁵ Náležová zpráva K. Andela, uložená pod čis. 495/55 v AÚ SAV Nitra.

- ¹⁷⁶ Budinský-Krička V., *Žiarové hroby z doby medenej v Malých Zalužiciach-Lažňanoch*, AR XV, 1963, 685.
- ¹⁷⁷ Novotný B., *Lužianska skupina*, 154, 155.
- ¹⁷⁸ Sztáray A., AE I, 1881, 272–275; Eisner J., *Slovensko v pravěku*, 42, 43.
- ¹⁷⁹ Šiška S., *Eneolitický hrob z Veľkých Raškoviec, okres Trebišov*, Nové obzory 5, Košice 1963, 215–217.
- ¹⁸⁰ Výskum AÚ SAV roku 1961.
- ¹⁸¹ Vizdal J., AR XIV, 1962, 605–609.
- ¹⁸² Budinský-Krička V., AR XV, 1963, 680–686.
- ¹⁸³ Patay P., AE 1944–1945, 8, tab. IV: 2.
- ¹⁸⁴ Bánesz L., *Die Problematik der paläolithischen Besiedlung in Tibava*, SLA VIII-1, 1960, 7–58.
- ¹⁸⁵ Bognár-Kutzián I., *Tiszapolgár-Basatanya*, 475, 476.
- ¹⁸⁶ Pri povrchovom prieskume roku 1963 našiel Š. Špiak druhú lokalitu v katastrí obce Egreš, okres Trebišov.
- ¹⁸⁷ Budinský-Krička V., *Východoslovenská nížina v praveku*, AR XIII, 1961, 42; Vizdal J., AR XIII, 1961, 318–325, 349–351; ten istý, AR XIV, 1962, 605–609, obr. 206, 207.
- ¹⁸⁸ Vizdal J., AR XIII, 1961, 318 n.
- ¹⁸⁹ Výskum AÚ SAV roku 1961.
- ¹⁹⁰ Vizdal J., AR XIV, 1962, 605–609.
- ¹⁹¹ Novotný B., SZ AÚSAV 2, 1957, 35–45, tab. I–IX; ten istý, *Slovensko*, 25–30, tab. XIX.
- ¹⁹² Korek J. – Patay P., *Folia Archaeologica* VIII, 1956, 37, 38.
- ¹⁹³ Výskum AÚ SAV roku 1963.
- ¹⁹⁴ Szabó K., AE XLVII, 1934, 9–39.
- ¹⁹⁵ Foltiny I., *Folia Archaeologica* III–IV, 1941, 69 n.
- ¹⁹⁶ Bognár-Kutzián I., *Tiszapolgár-Basatanya*, 506–509.
- ¹⁹⁷ Lichardus J. – Líptáková Z., *Archeologický prieskum Ropovodu družby na úseku Rimavská Sobota–Šaľa v roku 1961*, AR XIV, 1962, 786.
- ¹⁹⁸ Balaša G., *Praveké osídlenie stredného Slovenska*, Bratislava – Martin 1960, 20, mapa na strane 24.
- ¹⁹⁹ Budinský-Krička V., AR XV, 1963, 686 – poznámka 22.
- ²⁰⁰ Nálezová zpráva č. 702/62 (S. Šiška), uložená v AÚ SAV Nitra.
- ²⁰¹ Vladár J., AR XIII, 1961, 780–789, 814, 815; Novotný B., *Slovensko*, 1958, 30–32.
- ²⁰² Pozri poznámku 193.
- ²⁰³ K. Andel uvádza, že v Lúčkach (Vinica) sa nachádzala spolu rohová a obsidiánová industria (*Vlastivedný sborník* I, Košice 1955, 151, 152); obsidián však patrí sídlisku s bukovohorskou keramikou, ktorého objekty sa počas výskumu roku 1963 zistili pod tiszapolgárskou kultúrnou vrstvou.
- ²⁰⁴ Sztáray A., AE I, 1881, 272–275.
- ²⁰⁵ Eisner J., *Slovensko v pravěku*, 42, 43; Budinský-Krička V., AR XV, 1963, 685.
- ²⁰⁶ Sztáray A., l. c., 274, obr. 12, 13.
- ²⁰⁷ Tamže, 274, obr. 7.
- ²⁰⁸ Tamže, 274, obr. 6.
- ²⁰⁹ Tamže, 273, obr. 28.
- ²¹⁰ Výskum AÚ SAV roku 1961.
- ²¹¹ Šiška S., *Nové obzory* 5, 1963, 215–217.
- ²¹² Novotný B., *Slovensko*, tab. XXXV: 1, XXXVI: 6.
- ²¹³ Vladár J., AR XIII, 1961, 780 n.
- ²¹⁴ Polla B., *Eneolitické nálezy v Strede nad Bodrogom*, AR VIII, 1956, 640–643, 665, 666.
- ²¹⁵ Novotný B., *Slovensko*, tab. XLIII: 3.
- ²¹⁶ Tamže, tab. XLIII: 1, 2, 4.
- ²¹⁷ Budinský-Krička V., AR XV, 1963, 680–686, obr. 232.
- ²¹⁸ Tamže, 682.
- ²¹⁹ Kutzián I., *Conférence archéologique de l'Académie Hongroise des sciences*, 1955, 69–82; tá istá: *Tiszapolgár-Basatanya*, passim.
- ²²⁰ Bognár-Kutzián I., *Tiszapolgár-Basatanya*, 508, tiež celkový plán pohrebiska.
- ²²¹ Tamže, 509.
- ²²² Szabó K., AE XLVII, 1934, 9–39.
- ²²³ Foltiny I., *Folia Archaeologica* III–IV, 1941, 69 n.
- ²²⁴ Vulpe R., *Izvoare*, 130, 131, 166, 167.
- ²²⁵ Eisner J., *Slovensko v pravěku*, 42.

Gräberfeld der Tiszapolgár-Kultur in Tibava

Stanislav Šiška

Die Tiszapolgár-Kultur wurde in der Ostslowakei erst im letzten Jahrzehnt erkannt, namentlich durch Verdienst von K. Andel, der in den Jahren 1953–1954 eine ausgedehnte archäologische Geländebegehung der Ostslowakischen Tiefebene durchgeführt hat, bei der er in Tibava (Bez. Michalovce) das bisher bedeutendste Gräberfeld samt Siedlung der Tiszapolgár-Kultur (aus der älteren Phase des Äneolithikums) entdeckt hat. Die Lokalität liegt auf der gestreckten Anhöhe „Hrun za cintirom“, die 1,5 km östlich der Gemeinde, am nördlichen Rand der Ostslowakischen (Theiss-) Tiefebene und am Südfuss des Vihorlat-Gebirges liegt. Da die Gefahr bestand, dass die ganze Lokalität durch landwirtschaftliche Arbeiten vernichtet würde, leitete das Archäologische Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften in den Jahren 1955–1956 auf dem erhaltenen Teil des Gräberfeldes eine Rettungsgrabung ein. Im J. 1957 erfolgte auch die Abdeckung der unweit liegenden Siedlung. Beide Grabungen führte K. Andel.

In der Studie befasst sich der Autor mit den Ergebnissen der ersten zwei Grabungsetappen (1955 und 1956), bei denen der erhaltene Teil des Gräberfeldes, d. h. 41 Gräber, wie auch vier, unter den jüngeren Gräbern liegende Siedlungsobjekte untersucht wurden. Über die Ergebnisse dieser Ausgrabungen wurden die Fachkreise bereits teilweise durch mehrere Arbeiten informiert,^{3–5} wobei auch das wichtigste Fundmaterial publiziert wurde. Darauf fussend, hat I. Kutzián in ihrer synthetischen Arbeit über die Tiszapolgár-Kultur⁶ einen besonderen ostslowakischen Verband der genannten Kultur herausgegliedert, den sie *Lúčky-Gruppe* benannte (nach der Lokalität, auf der analoge Denkmäler zum erstenmal in der Slowakei gefunden wurden). Die Autorin reihte zugleich die Tibavaer Funde in den Gesamtrahmen des karpatischen Äneolithikums ein. Da die Einzelfunde aus Lúčky nicht die Gesamtfüllung der Tiszapolgár-Kultur belegen und bloss ihre jüngere Stufe vertreten, verwendet der Autor für die Bezeichnung der ostslowakischen Denkmäler dieser Art den Terminus *Lúčky-Tibava-Gruppe*. Diese Bezeichnung drückt am treffendsten die besondere Prägung, wie auch die Dauer der Tiszapolgár-Kultur in der Slowakei aus.

Im Fundbericht wird eine vollständige Beschreibung der Gräber und des Materials aus Tibava

nach den einzelnen Verbänden geboten, wobei die Gräber mit der Ziffer 55 und 56 (z. B. 1/55, 1/56) das jeweilige Grabungsjahr ausdrücken.

Für die Chronologie des Tibavaer Gräberfeldes, wie auch der Tiszapolgár-Kultur in der Ostslowakei überhaupt, ist die festgestellte regelmässige Aufeinanderfolge der Gräber wichtig. Danach konnten zwei Belegungsphasen des Gräberfeldes bestimmt werden, die zugleich auch die Aufgliederung der Tiszapolgár-Kultur in zwei Entwicklungsstufen ermöglichen. Die ältesten Gräber lagen an der Ost- und teilweise auch an der Südseite des Gräberfeldes (die Gräber 16, 17, 19, 20a, 20b, 21, 23, 24 und 25/56) und sie respektierten vollauf die an der Westseite festgestellten Siedlungsobjekte. Dem jüngeren Zeitabschnitt können mit Sicherheit zwei Gräber aus dem südlichen Teil des Gräberfeldes zugewiesen werden (die Gräber 1 und 4/55), ferner fast alle Gräber aus dem mittleren und nördlichen Teil (die Gräber 6, 7, 10, 11, 14, 15, 17, 18/55 und 1, 2, 4, 8, 10 und 22/56). Hierher zu reihen sind auch die Gräber 5, 9 und 12/56, die wenig Funde enthielten, aber durch ihre Superposition über dem Siedlungsobjekt C ihre Zugehörigkeit zum jüngeren Zeitabschnitt bezeugen (Abb. 1). Die weiteren Gräber, vor allem des südlichen Gräberfeldabschnittes, haben entweder wenig aussagekräftige Funde, oder enthält die Keramik Elemente, die beiden Phasen eigen sind. Deshalb kann angenommen werden, dass sie den Übergang zwischen der älteren und jüngeren Belegungsphase des Gräberfeldes darstellen (die Gräber 3 und 8/55, 3, 6, 7, 11, 13, 14 und 15/56). Die restlichen drei Gräber (5, 12 und 13/55) waren derart durch Überpflügung gestört, dass ihre Zuweisung zu irgendeiner Belegungsphase des Gräberfeldes schwer ist. Ihrer Lage nach dürften sie zur jüngeren, eventuell zur Übergangsphase gehören.

Die Keramik aus Tibava wird in elf Grundtypen geteilt: A — Gefässe mit hohem Hohl Fuss, B — Becher, C — Deckel, D — Vorratsgefässe, E — Vasen, F — Töpfe, G — Schüsseln, H — henkellose Tassen, I — doppelhenkelige Tassen, J — Schöpfkellen, K — flaschenförmige Gefässe (Abb. 18–25).

Zur älteren Belegungsphase des Gräberfeldes gehören relativ arme Gräber, die nur Keramik und Steinindustrie enthielten, Erzeugnisse aus Kupfer und Gold fehlen noch. Der Grossteil der Keramik-

formen hält die weiche, verlaufende Linie bei. Henkel sind noch nicht vorhanden, häufig tritt Verzierung mit halbkugeligen Buckeln auf, und wenn bereits Spitzbuckel aufscheinen, pflegen sie voll zu sein und erreichen nicht derartige Ausmasse und Mannigfaltigkeit als im jüngeren Zeitabschnitt. Es ist kennzeichnend, dass die Spitzbuckel lediglich in zwei Fällen durchbohrt waren. Die typischste Form der Tiszapolgár-Kultur — das Hohlfussgefäss — hat einen hohen, verlaufend profilierten Fuss, d. h. im unteren Teil glockenförmig ausladend und beim Ansatz an der Schüsselwandung schwach verjüngt, wodurch an dieser Stelle eine seichte Furche entsteht (Variante A1a). Der Fuss ist entweder nicht durchlocht, oder sind in zwei Reihen übereinander gegenständig je drei Löcher symmetrisch verteilt. In der älteren Belegungsphase des Gräberfeldes ist diese Variante stark vorherrschend, dagegen in der jüngeren bereits selten. Die Schüsseln haben konisch aufsteigende Wände (Variante G1) oder eine bauchige Form (Variante GIIa, GIIb), eine ausgeprägte Profilierung fehlt noch. Die henkellosen Tassen sind bloss verkleinerte Nachbildungen der einzelnen Schüsselvarianten (Variante H1, HIIa, HIIb), doppelhenkelige Formen treten nicht auf. Bei Töpfen (Variante F1, FIIa, FIIb, FIIc) und Vasen (Variante E1a, E1b) herrscht die charakteristische Verzierung mit halbkugeligen oder Spitzbuckeln vor. In den älteren Gräbern fehlen Deckel und Schöpfkellen.

In der jüngeren Belegungsphase des Gräberfeldes erlangt die Töpferei ihre Blütezeit. Die Zahl der Gefässe bewegt sich beim Grossteil der Gräber zwischen 10–25 Exemplaren, das reichste Grab 4/55 enthielt sogar 37 Gefässe. Typisch ist die Verzierung mit Spitzbuckeln, die in verschiedener Zahl an verschiedenen Stellen des Gefässes untergebracht sind, ferner die Verzierung mit Reihen runder Buckel an den oberen und unteren Gefässrändern. Die Buckel rücken allmählich an den Rand und häufig treten an ihrer statt vier Henkel auf. Der hohe Hohlfuss (Variante A1a) hält sich im jüngeren Zeitabschnitt weiterhin aufrecht, doch tritt die weiche Profilierung zurück und pflegt im Oberteil durch eine markante Verdickung ersetzt zu sein (Variante A1b). Neuformen erscheinen — tiefe bauchige Schüsseln (Variante AII) oder Vasen (Variante AIII) mit niederem Fuss. Neben älteren Schüsselformen kommen oft auch Schüsseln mit ausgeprägter Gliederung (Variante GIIc) und niederer, fast abgesetzter Standfläche vor (Variante GIId). Eine ähnliche Entwicklung herrscht bei den henkellosen Tassen (Variante HIIc). Bei Töpfen

(Variante FIId, FIId) und Vasen (Variante EIIa, EIIb) ist eine grössere Profilierung zu sehen, häufig sitzen an den Rändern vier Buckel oder Henkel. Eine grosse Mannigfaltigkeit äussert sich bei Bechern (Typ B). Nieder konische Deckel mit kugeligem, zweimal durchbohrtem Griff (Typ C), seichte Schöpfkellen mit breitem ausgezogenem Griff treten zum erstenmal auf.

Ein wichtiges Kriterium für die Datierung ist das Auftreten der ersten Kupfer- und Goldgegenstände, die sich ausschliesslich in Gräbern des mittleren und nördlichen, also jüngeren Gräberfeldabschnittes fanden. An Kupfererzeugnissen erbrachte das Gräberfeld zwölf einfache oder spiralförmige Armringe und neun Hammeräxte, von denen bloss fünf aus geschlossenen Grabverbänden stammen, die übrigen kamen in der Ackerkrume zum Vorschein. Der relativ grosse Reichtum des Tibavaer Gräberfeldes an Kupferindustrie dürfte wohl damit zu erklären sein, dass in dieser Zeit bereits der Abbau der heimischen Kupfererzlager in Angriff genommen wurde. An Goldgegenständen barg man neun scheibenförmige Anhänger mit einem Durchmesser von 1,5–2,5 cm, die mit zwei bis fünf Bohrlöchern versehen sind. Ihre typologischen Vorlagen sind in rumänischen und bulgarischen Funden zu suchen.

Häufige Beigaben in den älteren und jüngeren Gräbern waren Erzeugnisse aus Stein. Die Gruppe von geglätteten Steinwerkzeugen besteht aus einem schmalen Keil und aus sechzehn Beilen, die meist aus weichem Andesittuffit (10 Werkzeuge) oder Schiefer (6 Geräte) erzeugt sind. Typologisch stellen die Steinbeile gebräuchliche Formen dar, die im Verlauf der ganzen Jungsteinzeit verwendet wurden und deshalb keinen grösseren chronologischen Aussagewert besitzen. Bedeutender ist der Andesittuffit-Rohstoff, aus dem der überwiegende Teil der Beile erzeugt war. Seiner geringen Härte wegen eignet er sich überhaupt nicht für praktische Zwecke, weshalb offenbar die Beile ausgesprochen kultische Bedeutung gehabt haben. Für die innere Chronologie dieser Beilgattung ist ihr überwiegendes Vorkommen in jungen Gräbern von Bedeutung. Die Spaltindustrie ist durch verschieden lange Klingen (5–17 cm) vertreten, die ausschliesslich aus Hornstein gefertigt sind, der am ehesten aus dem nördlich und östlich der Karpaten liegenden Bereich eingeführt wurde. In sieben Gräbern der jüngeren Gräberfeldphase fanden sich auch grosse, bis 6,5 kg wiegende Stücke von Hornsteinrohstoff.

Von der Gesamtzahl der 41 Gräber konnten nur bei 21 Gräbern Ausmasse und Form der Grabgru-

be durch dunklere Bodenverfärbung, sei es an der Grubenmündung oder an der Grubensohle, festgestellt werden. Die Grösse des Grabes war nicht nur von der Länge des Toten abhängig, sondern vor allem von der Menge der Beigaben, besonders der Keramik. Danach massen die Längsseiten 170–260 cm, die Breitseiten 100–160 cm. Bei ärmer ausgestatteten Gräbern waren die Ausmasse beiläufig nur halb so gross. Die Form der Grabgrube war überwiegend oval oder rechteckig. Falls die Orientierung der Gräber festgestellt werden konnte, verlief sie meist in der Richtung O–W (26 Gräber), 4 Gräber hatten die Orientierung SO–NW und zwei NO–SW. Die Schwierigkeiten, die sich bei der Beobachtung der Grabgruben äusserten, erwiesen sich in noch erheblicherem Masse bei der Unterscheidung der Skelette und des Bestattungsbrauches überhaupt. Infolge der ungünstigen Bodenverhältnisse haben sich bloss zum Teil drei Hockerskelette, mit dem Kopf an der Ostseite, erhalten, während beim Grossteil der Gräber nurmehr der Zahnschmelz vorgefunden wurde, eventuell in den Kupferarmringen Fragmente der Armknochen. Bei den weiteren Gräbern kann fast mit Sicherheit die Skelettbestattung vorausgesetzt werden, teils auf Grund der Grabgrubenausmasse, teils nach der Unterbringung der Beigaben, denn die Mitte des Grubenraumes war leer.

Hinsichtlich des Bestattungsritus sind die Gräber 3/55, 3/56, 6/56 und 15/56 von Bedeutung, da die zwischen den Gefässen gefundenen kleinen kalzinieren Knochen, die durchglühten Klingenbruchstücke und die Unterbringung der Grabbeigaben, die im Gegensatz zu den vorigen Skelettgräbern in einer Gruppe erfolgte, auf Brandbestattung hinweisen. Durch das Vorkommen dieser Brandgräber in Tibava ist der ältere Bericht von A. Sztáray⁶ über Brandgräber dieser Zeitepoche, die in der naheliegenden Gemeinde Lúčky gefunden wurden, als gesichert anzusehen. Bestreuung mit Ocker wurde in drei Fällen festgestellt. In der Verteilung der Beigaben ist ein gewisser eingelebter Brauch zu beobachten. Die Hauptgruppe umgab den Kopf und eine zweite Gruppe war bei den Füßen oder längs einer Seite des Toten untergebracht. Verhältnismässig stabilisiert war die Sitte, ein Gefäss mit hohem Hohl Fuss beim Kopf oder in seiner Nähe abzustellen. Die goldenen Scheibenhänger fanden sich gewöhnlich im östlichen Grubenraum und hatten ursprünglich wahrscheinlich auf der Brust gelegen. In Reichweite der Hände lagen Kupfer- und häufig auch Steinbeile. Die langen Hornsteinklingen waren an verschiedenen Stellen der Grab-

grube gruppiert, oder sie lagen auch einzeln im Grubenraum verstreut. Spuren von Fleischnahrung entdeckte man in drei Gräbern. Die Streuung der Gräber im nördlichen, jungen Belegungsabschnitt des Gräberfeldes erweckt den Eindruck, dass hier eine beabsichtigte Regelmässigkeit eingehalten worden war, u. zw. ausschliesslich reiche Gräber in einer Doppelreihe in der genau vorbestimmten Richtung O–W anzulegen, während die armen Gräber an ihrer Peripherie untergebracht wurden und auch nicht die einheitliche Orientierung einhielten. Der Süd- und Ostteil des Gräberfeldes, vertreten durch Gräber der älteren und der Übergangsphase, weist diese Symmetrie noch nicht auf.

Bei der Wertung der Tiszapolgár-Kultur in der Slowakei muss von der abweichenden Stellung der östlichen Slowakei gegenüber ihren westlichen Teilen ausgegangen werden. Die Ursachen dieser Unterschiedlichkeit liegen in der geographischen Gliederung dieses Landes, dessen östlicher Teil zum Theissgebiet und zu Kulturströmungen inklinierte, die durch dieses Gebiet gerichtet waren. Dies bezieht sich vor allem auf die südlichen Gebiete der Ostslowakei, u. zw. auf das Košice-Becken und die Ostslowakische Tiefebene, während es zum Vordringen in die gebirgigen, nördlichen Landschaften nur selten kam, in denen eine dichtere Konzentrierung von Siedlungen erst im Zeitabschnitt der Kultur mit kannellierter Keramik zu verzeichnen ist.

Die ostslowakischen Funde der Tiszapolgár-Kultur, die hauptsächlich das Tibavaer Gräberfeld repräsentiert, knüpfen eng an die vorhergehende spätneolithische Besiedlung an, die für die Genesis und zeitliche Zuweisung der genannten Kultur eine Vorzugstellung einnimmt. Es handelt sich um die weissbemale Keramik vom Oboriner Typ, die nach der Lokalität benannt ist, auf welcher sie vor vier Jahren zum erstenmal entdeckt wurde. Die Funde aus Oborin sind vorderhand die ersten dieser Art auf ostslowakischem Gebiet und sind in der Literatur nur aus kurzen Berichten informativer Art bekannt.^{187–190} Die Siedlungs- und Grabkeramik ist durch das weissbemale Ornament gekennzeichnet, wonach sie mit der ähnlich bemalten Lengyel-Keramik in der Westslowakei zeitgleich ist.¹⁹¹ In Ungarn kann sie vor allem mit der Tiszapolgár-Csőszhalom-Gruppe synchronisiert werden,¹⁹² mit welcher sie die zahlreichsten gemeinsamen Merkmale, wie auch die nächstliegende geographische Lage hat.

Der Anteil der spätneolithischen bemalten Keramik an der Gestaltung der älteren Stufe der Tiszapolgár-Kultur kann in Tibava besonders im östli-

chen und teilweise in der südlichen Gräbergruppe erfasst werden. Gegenwärtig wurde dieser Anteil auch in der Siedlung von Lúčky (Fundstelle I — Viničky) erkannt, wo die Existenz der älteren Stufe der Tiszapolgár-Kultur auch durch die Superposition der Siedlungsobjekte belegt ist.¹⁹³ Der Oberbau einer Pfostenhütte, die auf dem Fundniveau der Spät-Tiszapolgár-Keramik lag, störte eine Grube mit dem Inhalt von Scherben, die Anklänge an das Material der älteren Tibavaer Gräber aufwiesen. Eine ähnliche Situation herrscht in Ungarn, wo sich die Tiszapolgár-Kultur, und vor allem die Tiszapolgár-Basatanya-Gruppe aus dem Material der Herpály-Csőszhalom-Gruppe entwickelte, und die Tiszapolgár-Kisrépart-Gruppe mit ihrem Ritzornament fusst in der vorhergehenden Theiss-Kultur.^{194–196} Die Tiszapolgár-Kultur ist das Ergebnis der Fortentwicklung der spätneolithischen Besiedlung und die erwähnten Lokalgruppen widerspiegeln auf ihrem Gebiet die Aufsplitterung der vorangegangenen bemalten Keramik. Die Tatsache, dass in den ostslowakischen Funden diese Elemente am ausgeprägtesten sind, kann durch die Sonderstellung der Lúčky-Tibava-Gruppe erklärt werden, da sie am nördlichsten Rand des Verbreitungsgebietes der Tiszapolgár-Kultur lag.

Die Tibavaer Funde enthalten Elemente, die der Lengyel-Keramik eigen sind. Die einstweilen nicht hinreichende Forschungsgrabung verhindert eine genaue Feststellung vom Ausmass dieser Beisteuer der Lengyel-Kultur, doch die bisherigen Funde ergeben, das bereits während der Entwicklung der älteren Stufe der Tiszapolgár-Kultur, wahrscheinlich aus der Westslowakei, ihre unmittelbare Einwirkung stattfand. Das Vordringen der Lengyel-Keramik beweisen einstweilen Einzelfunde aus den Sütteilen der Mittelslowakei und in der Ostslowakei selbst ist sie in Velké Raškovce I belegt. Mit ihrem Gesamthabitus steht sie der westslowakischen unbemalten Lengyel-Keramik (Horizont Nitra-Brodzany) nahe. Einflüsse der Lengyel-Keramik findet man am Fundmaterial aus der jüngeren Phase des Gräberfeldes von Tibava und umgekehrt, Elemente der Tiszapolgár-Kultur auf der Materialfüllung des Brodzany-Nitra-Horizontes lassen zu, enge Beziehungen von Ost- und Westslowakei vorzusetzen. Die Entwicklung zu Beginn des Äneolithikums deutet die bisherige Forschungsgrabung nur in grossen Zügen an, die in der Zukunft auch korrigiert sein konnten.

Die zweite, jüngere Phase des Tibavaer Gräberfeldes entfällt in die Blütezeit der Tiszapolgár-Kultur und in den Zeitabschnitt ihrer grössten ter-

ritorialen Ausbreitung. Ganz jäh tauchen übermässig reiche, in der Mitte des Gräberfeldes konzentrierte Gräber auf, wobei an ihrer Peripherie weiterhin Gräber mit verhältnismässig ärmlicher Ausstattung liegen. Diese soziale Differenzierung wird durch die Kupfer- und Goldware betont, die ausschliesslich in reichen Gräbern gefunden wurde. Vereinzelt taucht bereits die Brandbestattungsweise auf. Die Existenz der jüngeren Stufe der Tiszapolgár-Kultur ist ausser dem Tibavaer Gräberfeld auch schon auf anderen ostslowakischen Lokalitäten gut belegt, u. zw. in Lúčky I mit jüngerer Siedlungsschicht,²⁰² Lúčky II mit Gräberfeld,²⁰⁴ Oborín II mit Gräberfeld,²¹⁰ Velké Raškovce II mit Gräberfeld.²¹¹

Die weitere Entwicklung der Tiszapolgár-Kultur ist in der Ostslowakei unklar. Wegen Mangel an Ausgrabungen weiss man nicht, ob diese Kultur kontinuierlich in das mittlere Äneolithikum übergeht, wie auf einigen Lokalitäten der benachbarten ungarischen Gebiete zu beobachten ist. Die Bodrogheresztur-Kultur ist in der Ostslowakei nur durch sporadische Funde vertreten.^{214–216} Eine aussergewöhnliche Bedeutung für die Lösung der Problematik über das Ausklingen der Tiszapolgár-Kultur und der weiteren Besiedlung im mittleren Äneolithikum hat die Abdeckung des Gräberfeldes in Malé Zalužice-Lažňany, wo 20 Brandgräber vorgefunden wurden. V. B u d í n s k ý - K r i č k a erkannte in der Tonware starke Einflüsse der Tiszapolgár- und der Bodrogheresztur-Kultur, auf Grund derer er die Funde aus Lažňany mit der Übergangsphase dieser Kulturen, mit dem Schwerpunkt in der Blütezeit der Bodrogheresztur-Kultur, synchronisierte.²¹⁷ Als Arbeitshypothese sei hier der Gedanke unterbreitet, dass die Keramik aus dem Gräberfeld von Malé Zalužice-Lažňany die Vertiefung der abweichenden Entwicklung widerspiegelt, die in der Ostslowakei bereits in der Jungphase der Tiszapolgár-Kultur begonnen hatte. Die Anfänge dieser Differenzierung äussern sich auch in der rituellen Bestattungssitte auf den Gräberfeldern der Lúčky-Tibava-Gruppe.

Auf Grundlage der bisherigen Bodenfunde der ältesten äneolithischen Besiedlung der Ostslowakei können folgende Fundhorizonte, die eine kontinuierliche Entwicklung widerspiegeln, herausgestellt werden:

Horizont A — spätneolithische weissbemahte Keramik vom Oborín-Typus.

Horizont B₁ — Beginn des Äneolithikums — ältere Phase der Tiszapolgár-Kultur: Tibava (Siedlungsobjekte auf dem Gräberfeld und die ältere

Gräbergruppe), Lúčky I (ältere Siedlungsschicht), Velké Raškovce I (Siedlung mit unbemalter Keramik von Lengyel-Prägung).

Horizont B₂ — Frühäneolithikum — jüngere Phase der Tiszapolgár-Kultur: Tibava (jüngere Gräbergruppe), Lúčky I (ältere Siedlungsschicht), Lúčky II (Gräberfeld), Velké Raškovce II, Oborník II (Gräberfelder).

Horizont C — mittleres Äneolithikum: Malé Zalužice-Lažňany (Brandgräberfeld mit Keramik, die von der Tiszapolgár-, besonders aber von der Bodrogkeresztur-Kultur beeinflusst ist).

Der Horizont A korrespondiert mit der weissbemalten Lengyel-Keramik in der Westslowakei und mit der bemalten Keramik der Gruppen Tiszapolgár-Csőszhalom und Herpály II in Ungarn, der Horizont B₁ mit dem Beginn der unbemalten Lengyel-Keramik in der Westslowakei, der Horizont B₂ mit den Funden der unbemalten Lengyel Kera-

mik des Nitra-Brodzany-Typs in der Westslowakei, in den benachbarten Gebieten Ungarns entspricht ihm das Gräberfeld von Tiszapolgár-Basatanya I. Der Horizont C ist in der Westslowakei mit der Ludanice-Gruppe zeitgleich, in Ungarn mit Funden von Tiszapolgár-Basatanya II (Bodrogkeresztur I).

Auf die Synchronisierung der Tiszapolgár-Kultur mit den übrigen mittel- und südosteuropäischen Bereichen hat I. K u t z i á n hingewiesen.⁹ Sie ist mit der Trichterbecherkultur (Phase AB) zeitgleich, im Norden mit der Ottitz-Gruppe, im Osten mit Tripolje B/I. Enge Beziehungen des ostslowakischen Verbandes der Tiszapolgár-Kultur sind besonders mit Südosteuropa vorhanden, u. zw. mit dem Ariuşd-Cucuteni-Kulturkomplex mit bemalter Keramik, wobei er sich am meisten Cucuteni A nähert und in der Schlussphase den Anfängen von Cucuteni AB.

Übersetzt von B. Nieburová

K NIEKTORÝM OTÁZKAM ZAČIATKOV DOBY BRONZOVEJ NA JUHOZÁPADNOM SLOVENSKU

JOZEF VLADÁR

Problemátike eneolitu a doby bronzovej venovala sa na juhozápadnom Slovensku v posledných rokoch značná pozornosť a vďaka tomu patria tieto obdobia k pomerne dobre prebádaným úsekom slovenského praveku. Pri systematických výskumoch i rôznych záchranných akciách získali sa bohaté nálezové fondy, ktoré rozmnožili dosiaľ známy materiál nielen čo do kvantity, ale ich kvalitatívny prínos sa prejavil i vo vyčlenení nových kultúrnych skupín. Neustále pribúdajúci materiál už nebolo možné vtesnať do starých schém a ukazovala sa čím ďalej tým viac naliehavá potreba vypracovať novú koncepciu slovenského eneolitu a staršej doby bronzovej.

Niektoré čiastkové otázky spomenutých období rozpracovali už dávnejšie A. Točík¹ a B. Novotný.² Výsledky svojho dlhoročného štúdia zhrnul naposledy A. Točík vo svojej kandidátskej práci *Staršia a stredná doba bronzová na juhozápadnom Slovensku* (1960), kde podal dosiaľ najúplnejší prehľad vývoja juhozápadného Slovenska od najstaršieho eneolitu až po začiatok mladšej doby bronzovej. Je len prirodzené, že v tejto tak široko poňatej syntetickej práci, ktorá predstavila vývoj juhozápadného Slovenska v eneolite a v dobe bronzovej v úplne novom svetle, nemohli sa rozpracovať všetky otázky tak, ako si to ich dôležitosť vyžadovala. Znemožňovali to jednak dosiaľ neukončené výskumy, jednak skutočnosť, že sa tu prvý raz uvádzajú nové skupiny a kultúry, ktorých triedenie sa doteraz neuskutočnilo, a tak ich vnútorný vývoj mohol byť len predbežne načrtnutý.

V uplynulých rokoch uskutočnilo sa niekoľko nových dôležitých výskumov a čiastočne sa u nás i v susedných krajinách publikovali a sprístupnili ich výsledky, ako aj výsledky iných, dovtedy nepublikovaných výskumov, ktoré umožňujú nové pohľady na celý komplex otázok najmladšieho eneolitu a začiatkov doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Vo svetle týchto výskumov môžeme

dnes doplniť niektoré otázky načrtnuté už A. Točíkom a pokúsiť sa aj o spresnenie chronologického postavenia niektorých ním vyčlenených a do literatúry zavedených kultúrnych skupín. Pretože nálezová základňa týchto kultúrnych skupín nie je dosiaľ dostatočne publikovaná, môžeme zaujať stanovisko iba k niektorým problémom, ktorých riešenie nám dostupný materiál plne umožňuje.

Územie juhozápadného Slovenska, tvoriace najseverozápadnejšiu výbežok Karpatskej kotliny, nie je v tomto časovom období determinované len vlastným karpatským vývojom, ale jeho najzápadnejšie oblasti sú do veľkej miery závislé i od kultúrneho diania vo východných častiach Moravy a v priľahlej časti Rakúska. Toto územie, ako periférna oblasť Karpatskej kotliny, na konci eneolitu a na začiatku staršej doby bronzovej má svojrázny vývoj, na formovaní ktorého sa podieľajú, i keď nerovnako intenzívne, juhovýchodné i západné zložky. Prelínanie sa rôznych kultúrnych vplyvov a impulzov odráža sa i v špecifickom vývoji, charakterizovanom vznikom viacerých kultúrnych skupín.

Ešte donedávna sa prijímal názor, že najmladšiu fázu eneolitu na juhozápadnom Slovensku ukončuje kostolacko-bošácka skupina, v ktorej zistil A. Točík prvý zásah vučedolskej kultúry.³ Týmto otázkami sa nebudeme bližšie zaoberať, pretože sa im v poslednom čase venovala dostatočná pozornosť.⁴

Komplex pamiatok z územia juhozápadného Slovenska, označovaných nami ako *skupina Kosiho-Čaka*,⁵ dával sa v minulosti do súvislosti s inými kultúrami (vučedolskou, zóckou, slavónskou); naposledy nálezy tohto charakteru boli zahrnuté do nagyrévskej kultúry, resp. do jej lokálneho variantu, nazývaného nagyrévskou kultúrou typu Čaka. Pretože názory na časové i kultúrne zaradenie spomenutých nálezov sa často menili, treba tejto problematike venovať patričnú pozornosť, už aj preto, lebo ani doterajšie zaradenie k nagyrévskej kultúre typu Čaka sa neukazuje ako opodstatnené.

Od publikovania prvého nálezu vučedolského charakteru z územia juhozápadného Slovenska Š. Janšák⁶ uplynul už pomerne dlhý čas a pribúdaním ďalšieho inventára menili sa názory na časové zaradenie týchto pamiatok i na pomenovanie kultúry. K. Willvonseder pri publikovaní nálezov vučedolského charakteru z Rakúska a Maďarska zahrnul ako prvý do náplne vučedolskej kultúry i keramické nálezy z Kamenína a Ivaniky pri Nitre.⁷ Toto kultúrne zaradenie akceptoval neskôr i V. Budinský-Krička,⁸ pretože pribúdajúce slovenské nálezy reprezentovali v tom čase vyslovene vučedolskú keramickú zložku.

Po roku 1948 sa slovenské nálezy vučedolského charakteru významne obohatili, rozmnožil sa značne počet lokalít a zistili sa uzavreté sídliskové i hrobové nálezové celky. Okrem vučedolských tvarov, lepšie povedané ich domácich napodobení, získali sa i ďalšie keramické nálezy, v ktorých má prevahu úžitková keramika. Vučedolská zložka je v keramickom inventári síce významne zastúpená, avšak absolútnu prevahu má domáca úžitková keramika.

Na základe novších významných nálezov monograficky spracoval spomenuté pamiatky roku 1955 B. Novotný.⁹ Podľa vzoru G. Childa¹⁰ a ďalších bádateľov¹¹ zahrnul ich do náplne slavónskej kultúry, čo je podľa neho nadradený pojem pre označenie niekoľkých lokálnych skupín; patrí sem i vučedolská kultúra, ktorej sa dovtedy pripisovali i nálezy zo Slovenska.

Priradenie slovenských nálezov k slavónskej kultúre podrobil kritike A. Točík, ktorý nesúhlasil s týmto kultúrnym zaradením a upozornil, že ide o domáci kultúrny prejav.¹² Na skutočnosť, že ide o miestnu kultúrnu skupinu, a nie lokálny variant slavónskej kultúry, upozornil už dávnejšie i J. Korošec v recenzii práce B. Novotného *Slavónska kultúra v Československu*; za prejav slavónskej kultúry považuje iba miskú s nôžkou, zdobenú na vnútornej strane.¹³

Okrem názvu slavónska kultúra používajú sa v odbornej literatúre aj iné názvy na označenie pamiatok toho istého kultúrneho prejavu (ľubľanská kultúra, vučedolská kultúra, zócka kultúra, i menej zaužívané názvy: Laibacher Kultur, Vučedol-Zók Kultur a iné),¹⁴ čím sa niekedy bližšie charakterizujú lokálne skupiny patriace k jednému veľkému kultúrnemu celku. Názov slavónska kultúra, ako nadradený pojem pre celý spomenutý komplex, neprijímajú dnes všeobecne ani sami juhoslovanskí bádatelia.¹⁵ Podobne aj ďalší zahraniční bádatelia¹⁶ prikláňajú sa v poslednom čase k názvu vučedolská

kultúra a tento pojem sa chápe ako spoločný menovateľ pre celý kultúrny komplex, ktorý je rozšírený na rozsiahlom priestore a vyznačuje sa niekoľkými lokálne sfarbenými skupinami.

Pomenovanie *vučedolská kultúra* akceptovali aj niektorí československí bádatelia¹⁷ a pretože toto pomenovanie sa na Slovensku už dávnejšie ujalo a má teda i určité historické opodstatnenie,¹⁸ považujeme za dostatočne zdôvodnené používať ho i naďalej. Toto je zdôvodnené tým viac, že pojem *vučedolská kultúra* dnes všeobecne prijali i zahraniční bádatelia, zaoberajúci sa touto problematikou. Pokiaľ ide o územie Slovenska, kde zisťujeme na skloneku eneolitu iba vplyvy vučedolskej kultúry, nie je ani potrebné otázku jej pomenovania zbytočne komplikovať.

Vplyv vučedolskej kultúry prejavuje sa na juhozápadnom Slovensku v náplni domácej skupiny, geneticky späté s predchádzajúcim kultúrnym vývojom, pre ktorú sa až doteraz používalo označenie *nagyрэvska kultúra typu Čaka*. Toto pomenovanie zaviedol do odbornej literatúry A. Točík.¹⁹ Za príslušnosť týchto nálezov k nagyрэvskej kultúre prihovárali sa niektoré tvary v keramickom inventári, ktoré majú početné analógie na mnohých lokalitách nagyрэvskej kultúry v Maďarsku.²⁰

Pomenovanie *nagyрэvska kultúra typu Čaka* akceptovali československí bádatelia²¹ a pri publikovaní sídliskových nálezov z Čaky sme spomenuté nálezy podobne priradili k tejto kultúre.²² Naposledy sme sa tohto pomenovania pridržali i pri publikovaní nálezov z pohrebiska nitrianskej skupiny v Branči,²³ kde sa však nerieši táto problematika, ale pojem nagyрэvska kultúra sa používa len na charakterizovanie podielu staršieho domáceho podložia na genéze nitrianskej skupiny. Pretože v spomenutom článku nebolo možno zaoberať sa týmito otázkami hlbšie a podať patričné zdôvodnenie, ponechali sme i naďalej pomenovanie nagyрэvska kultúra, i keď už v tom čase sa ukazovalo, že tento kultúrny komplex bude treba odlíšiť od náplne vlastnej nagyрэvskej kultúry, ktorú dosiaľ poznáme výlučne z územia Maďarska.²⁴ Situáciu aj dnes ešte značne sťažuje torzovité publikovanie keramického inventára najstaršej fázy nagyрэvskej kultúry a najmä pamiatok, korešpondujúcich s nálezmi skupiny Kosihy-Čaka.²⁵

Pre komplex pamiatok z územia juhozápadného Slovenska, ktoré sa až dosiaľ dávali do súvislosti s nagyрэvskou kultúrou typu Čaka, doporučujeme používať pomenovanie *skupina Kosihy-Čaka*. Novým pomenovaním týchto pamiatok nijako nechceme ešte viac komplikovať situáciu, iba poukazujeme

na potrebu vyňať nálezy z juhozápadného Slovenska z náplne vlastnej nagyrévskej kultúry, kam sa doteraz zaraďovali.

Na skutočnosť, že spomenuté nálezy z územia juhozápadného Slovenska sa značne odlišujú od keramiky vlastnej nagyrévskej kultúry v Maďarsku, poukázali nedávno i J. Banner a I. Bóna.²⁶ Tejto problematike venoval naposledy pozornosť i N. Kalicz, ktorý slovenské nálezy skupiny Kosihi-Čaka priradil k zóckej (vučedolskej) kultúre, resp. k jej severozápadnej skupine, pre ktorú zavádza názov *skupina Makó-Čaka*.²⁷ Ani tento pokus N. Kalicza však neurobil koniec úvahám o kultúrnej príslušnosti i časovom zaradení maďarských nálezov podobného charakteru aký majú pamiatky skupiny Kosihi-Čaka. Na predčasné vyčlenenie skupiny Makó-Čaka a ďalších dvoch skupín tzv. zóckej (vučedolskej kultúry — skupiny nyírségskej i skupiny Zók-Vučedol) v Maďarsku N. Kaliczom i na ich nejasné chronologické postavenie a nemenej i geografické rozšírenie upozornil aj I. Bóna.²⁸

Skupina Kosihi-Čaka predstavuje v porovnaní s maďarskými skupinami geograficky dobre fixovanú lokálnu skupinu, ktorá je jedným z článkov veľkého kultúrneho okruhu, do ktorého patria okrem skupiny nyírségskej a skupiny Makó i kultúra rívnáčska a jevišovická v Čechách a na Morave. Možno sem priradiť i nálezy podobného charakteru z územia severovýchodného Rakúska, pre ktoré sa v minulosti používalo označenie *typ Melk*.²⁹ Z uvedeného jasne vyplýva oprávnenosť vyčlenenia a samostatného pomenovania západoslovenských nálezov, patriacich do rámca tohto veľkého kultúrneho okruhu, ktorý má niekoľko lokálnych skupín i kultúr a spoločného menovateľa v celom rade zhodných kultúrnych prejavov.

Najvýstižnejšie označenie tohto západoslovenského variantu spomenutého kultúrneho komplexu, ktorý sa dotýka okruhu vučedolskej kultúry, by bolo pomenovanie *čakanská skupina* — podľa známeho náleziska v Čake (okr. Levice).³⁰ Pretože v odbornej literatúre sa už dávnejšie používa termín *predčakanský horizont* a *čakanská kultúra* pre nálezy z mladšej doby bronzovej a zo začiatku doby halštatskej,³¹ nezdá sa nám pomenovanie *čakanská skupina* pre pamiatky, ktoré časove patria na koniec mladého eneolitu, vhodné. Toto pomenovanie i napriek tomu, že by historicky bolo oprávnené, vnášalo by do odbornej literatúry zmätok, a preto z uvedených dôvodov od neho upúšťame. Názov *skupina Kosihi-Čaka* sa nám zdá najvhodnejší a najzdôvodnenejší preto, lebo po Čake nesporne najvýznamnejšia loka-

lita tejto skupiny na juhozápadnom Slovensku — Malé Kosihiy — je dobre známa i v odbornej literatúre.³²

Pre vyňatie slovenských nálezov skupiny Kosihi-Čaka z náplne nagyrévskej kultúry hovoria i tieto dôvody:

1. Relatívna chronológia nálezov skupiny Kosihi-Čaka je bezpečne doložená terénymi pozorovaniami v Nitrianskom Hrádku a Malých Kosihiach. V Nitrianskom Hrádku spomenuté nálezy nasledujú po kultúre s kanelovanou keramikou a časove predchádzajú pamiatky patriace úněticko-maďarskému horizontu.³³ Podobne i v Malých Kosihiach sa vsúva nálezový súbor skupiny Kosihi-Čaka medzi kultúru s kanelovanou keramikou a hatvanskú kultúru.³⁴ Nemenej významné sú i zistenia na lokalite Bajč-Vinohrady, kde sídliskové objekty skupiny Kosihi-Čaka porušujú staršie objekty kultúry s kanelovanou keramikou.³⁵

Nálezy skupiny Kosihi-Čaka, ako z uvedeného vyplýva, nasledujú bezprostredne po kultúre s kanelovanou keramikou a spodná časová hranica tejto skupiny je teda doložená i stratigrafickými zisteniami. Pre fixovanie hornej hranice skupiny Kosihi-Čaka, resp. o dobe jej zániku závažné doklady priniesla v prvom rade horizontálna stratigrafia na významných pohrebiskách nitrianskej skupiny v Branči a vo Výčapoch-Opatovciach. Na týchto pohrebiskách s doloženým skupinovým pochovávaním zistili sa v najstarších hroboch v keramickom inventári silné vplyvy domáceho podlažia, ktoré tu predstavuje skupina Kosihi-Čaka.³⁶

S príchodom ľudu šnúrovej keramiky typu Veselé na územie juhozápadného Slovenska nastáva zánik uvedenej skupiny, čo najlepšie vidíme v keramickom inventári nitrianskej skupiny, a to v období jej konsolidácie. Ohlasy staršieho domáceho podlažia sledujeme v nitrianskej skupine výhradne v jej staršom vývojovom období.³⁷

2. Opodstatnenosť takéhoto časového zaradenia skupiny Kosihi-Čaka a vylúčenie jej nálezov z náplne nagyrévskej kultúry zdôvodňujú i niektoré zistenia na území Maďarska, kde nachádzame v keramickom inventári početné analógie v skupine Nyírség a v skupine Makó, ktoré i tu vznikajú na podlaží kultúry s kanelovanou keramikou (pecélskej) a časove predchádzajú vlastnú nagyrévsku kultúru.

Skupina Nyírség a skupina Makó sa teda vsúvajú medzi najmladšiu fázu kultúry s kanelovanou keramikou a nagyrévsku, resp. i hatvanskú kultúru, a im príbuzná západoslovenská skupina Kosihi-Čaka sa vsúva medzi najmladšiu fázu kultúry s ka-

nelovanou keramikou a šnúrovú keramikou typu Veselé, v južných častiach stredného Slovenska medzi hatvanskú kultúru.³⁸

Kým otázka zániku skupiny Kosihy-Čaka na juhozápadnom Slovensku je vďaka novým výskumom dosť jasná, nemožno to povedať o nálezoch príbuzných kultúrnych skupín v Maďarsku (nyirségskej skupiny a skupiny Makó), ktoré sú podľa N. Kalicza v istom období súčasné i s najstaršou fázou nagyrévskej kultúry.³⁹ Je nesporné, že zánik týchto skupín súvisí i v Maďarsku s nástupom nagyrévskej kultúry, u ktorej sa v keramickom inventári veľmi silne prejavuje i podiel staršieho podložia.⁴⁰

3. V keramickom inventári skupiny Kosihy-Čaka je nemálo takých tvarov, ktoré sa objavujú i v náplni nagyrévskej kultúry v jej staršom i mladšom vývojovom období,⁴¹ a to bola aj príčina, prečo sa nálezy tejto skupiny v minulosti priradzovali k nagyrévskej kultúre. Podobné keramické tvary nachádzame i v skupine Nyirség a v skupine Makó.⁴²

Ďalšie veľmi blízke analógie k nálezom skupiny Kosihy-Čaka zisťujeme i na územiach smerom na západ od Karpatskej kotliny, nielen v kultúrach príbuzných spomenutým skupinám (typ Melk, jevišovská a řivnáčska kultúra),⁴³ ale i v kultúrach, ktoré boli s týmito skupinami v určitom kontakte. Nijako preto neprekvapuje, že relatívne najviac styčných bodov nachádzame v najmladšej fáze kultúry zvoncovitých pohárov⁴⁴ a v najmladšej fáze kultúry so šnúrovou keramikou predovšetkým na Morave.⁴⁵

4. Triedenie nagyrévskej kultúry sa dosiaľ neurobilo, a tak nálezy skupiny Kosihy-Čaka, ktoré vykazujú mnoho zhodných prejavov s nagyrévskou kultúrou, sa v minulosti zahrňovali do jej náplne. Takéto zaradenie bolo podmienené i nespracovaním otázok predchádzajúceho kultúrneho podložia, ktoré sa podieľalo i na genéze nagyrévskej kultúry. Rámcové vymedzenie chronologického postavenia skupiny Nyirség a skupiny Makó i čiastočné publikovanie výsledkov vyplývajúcich zo štúdia dosiaľ nedostupného maďarského nálezového materiálu⁴⁶ umožňujú nám i revíziu kultúrneho zaradenia slovenských nálezov, ktoré sa doteraz zaradzovali do nagyrévskej kultúry typu Čaka. I napriek niektorým nejasnostiam, najmä pokiaľ ide o časové postavenie i geografické rozšírenie spomenutých skupín v Maďarsku, ktoré vymedzil N. Kalicz, treba tento pokus kladne hodnotiť, pretože týmto sa vytvára reálna základňa i pre ďalšie spoľahlivejšie riešenie otázok genézy kultúr staršej doby bronzovej nielen v Maďarsku, ale i na širších územiach presahujúcich rámec Karpatskej kotliny.

Pokiaľ ide o zemepisné rozšírenie skupiny nyirségskej a skupiny Makó a ich vzťahy k lokálnej skupine vučedolskej kultúry v južnom Maďarsku, je tu ešte veľa nejasného. V tejto súvislosti treba pripomenúť, že otázka genézy vučedolskej kultúry nie je i napriek snahám viacerých juhoslovanských bádateľov uspokojivo riešená. Názor S. Dimitrieviča, že sa vyvinula z bapsko-lengyelskej kultúry,⁴⁷ nemožno akceptovať. Pre styky vučedolskej kultúry s kultúrou kanelovanej keramiky, ktorá ju chronologicky predchádza, je dnes už dosť dôkazov.⁴⁸ Z hľadiska nášho štúdia má táto problematika význam preto, lebo v náplni skupiny Kosihy-Čaka stretáme sa s keramickými tvarmi, ktoré dokladajú prenikanie vučedolských vplyvov na sever od územia jej rozšírenia. Na skutočnosť, že i v južnom Maďarsku možno o vlastnej vučedolskej kultúre hovoriť iba na malom území v blízkosti juhoslovanských hraníc, poukázal už I. Bóna.⁴⁹ Názor N. Tasića, že vučedolská kultúra vznikla ako dôsledok príchodu nového etnického elementu do Podunajska, možno považovať za najpriateľnejší.⁵⁰

Všimnime si ďalej niektoré keramické typy skupiny Kosihy-Čaka, ktoré môžu bližšie objasniť jej chronologické postavenie i vzťahy k súvekým kultúram v Karpatskej kotline i na širších územiach strednej Európy.

Miska s nôžkou

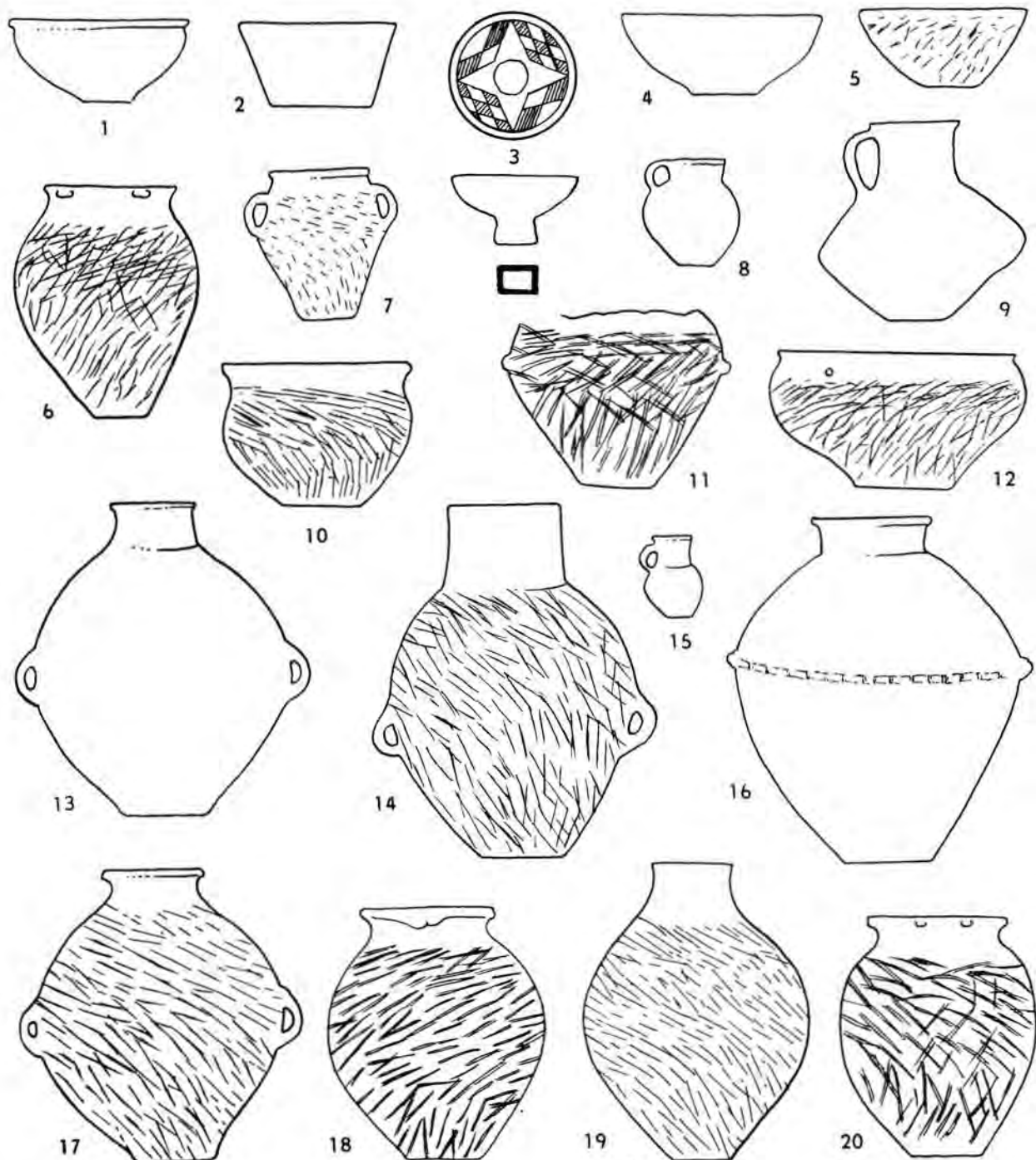
V keramickom inventári skupiny Kosihy-Čaka je miska s nôžkou jediným tvarom dokladajúcim vučedolské vplyvy. Početné fragmenty týchto misiek i niekoľko celých exemplárov poznáme z viacerých lokalít na území juhozápadného Slovenska, a tak máme pomerne dobrú predstavu o ich tvarovom zastúpení i o značnej variačnej škále použitých výzdobných prvkov.

Najbližšie analógie k týmto keramickým nálezom nachádzame v centrálnych oblastiach Karpatskej kotliny v Maďarsku, najmä v kultúrne najbližšie stojacich skupinách (Nyirség, Makó).⁵¹ Rôzne impulzy z oblasti vučedolskej kultúry prenikajú v dobe najväčšieho rozmachu — expanzie — vučedolskej kultúry ďaleko na sever i severovýchod, a preto nijako neprekvapuje, ak v inventári domácich skupín nachádzame v tomto období i spomenuté misky s nôžkou, a to nielen v Maďarsku, ale i v Rakúsku,⁵² na Morave,⁵³ v Čechách,⁵⁴ ba až v Sasku,⁵⁵ kam prenikli zo stredných Čiech.

V keramickom súbore skupiny Kosihy-Čaka sú spomenuté misky pomerne početne zastúpené a nepovažujeme ich za importy, ale za domáce napodo-

beniny vučedolských predlôh. Z uzavretých nálezových celkov v Čake pochádza niekoľko fragmentov takýchto misiek, ktoré sa, pokiaľ ide o kvalitu materiálu, vôbec nelíšia od ostatnej úžitkovej keramiky a môžeme usudzovať na ich domáci pôvod.⁵⁶ Toto zistenie nijako neprotirečí poznatkom získaným aj na iných lokalitách skupiny Kosihy-Čaka. Misky

s nôžkou sa veľmi často imitovali aj v jevišovickej a řivnáčskej kultúre.⁵⁷ Pokiaľ ide o územie Rakúska, otázku napodobovania týchto tvarov za súčasného stavu bádania nemožno riešiť, pretože okrem fragmentov misiek vučedolského charakteru takmer nepoznáme ostatný sprievodný materiál, v ktorom však nepochybne dominuje zložka domáca, čo napokon

Obr. 1. Výber tvarov keramiky skupiny Kosihy-Čaka. 1, 3-9, 11-20 - Čaka; 2, 10 - Malé Kosihy (Vladár J., SIA X-2, 1962, tab. I: 1-5, 7, 8, tab. III: 1, 3-7; Točík A., Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit - Nitra 1958, Bratislava 1961, obr. 6: 3, 4; Točík A. - Paulík J., SIA VIII-1, 1960, tab. I: 1, 3, 6, 7; Novotný B., SIA III, 1955, obr. 5: 1).

naznačuje i materiál z Aspern, žiaľ, len zlomkovite publikovaný.⁵⁸ Táto úžitková keramika korešponduje s nálezmi skupiny Kosihi-Čaka a ďalšie spoločné znaky nachádzame i vo výzdobe misiek s nôžkou. Nálezy z Rakúska teda ukazujú, že i tu musíme počítať s lokálnou skupinou podobného charakteru, ako sú nálezy skupiny Kosihi-Čaka.

I keď na prvý pohľad by sa zdalo, že misky s križovými nôžkami z Rakúska⁵⁹ majú omnoho bližšie k nálezom z Moravy⁶⁰ než zo Slovenska, predsa vo výzdobe sú zastúpené i motívy, ktoré majú plnoceenné paralely v skupine Kosihi-Čaka, kde sa tieto výzdobné prvky aplikujú na miskách lišiacich sa od rakúskych iba iným stvárnením nôžky (štvorcová alebo obdĺžniková dutá nôžka).⁶¹

Prv než si bližšie všimneme výzdobu misiek s nôžkou, treba venovať pozornosť aj takému detailu, akým je stvárnenie nôžky. Na území vučedolskej kultúry i vo vzdialenejších oblastiach, kam prenikali vučedolské vplyvy, objavujú sa v keramickom inventári misky s križovou, lalokovitou, prípadne iným spôsobom stvárnenu nôžkou. Touto problematikou sa netreba bližšie zaoberať, pretože otázke genézy, zemepisného rozšírenia, funkcie i tvarového bohatstva spomenutej kultúry venovala v poslednom čase pozornosť P. Korošcová.⁶² V tejto súvislosti však nebude nezaujímavé upozornenie, že na území juhozápadného Slovenska okrem štandardných typov misiek s nôžkou, aké poznáme z ústredia vučedolskej kultúry i zo vzdialenejších oblastí strednej Európy, kam vučedolské vplyvy neskôr prenikali, poznáme i misky s dutými štvorcovými a obdĺžnikovými nôžkami, ktoré sú javom špecificky slovenským.⁶³ Predlohy k týmto miskám, pokiaľ ide o stvárnenie nôžky, nachádzame v inventári mladšej fázy kultúry s kanelovanou keramikou v Maďarsku.⁶⁴ Nejde tu len o zdanlivú morfológickú príbuznosť; genetický vzťah nálezov tohto kultúrneho horizontu k predchádzajúcemu podložíu dokladajú i ďalšie prvky v hmotnej kultúre.

Pokiaľ ide o genézu vučedolskej misky s nôžkou, ktorá patrí k najcharakteristickejšim tvarom keramickej náplne spomenutej kultúry, poukazuje sa často na vplyvy staršieho kultúrneho vývoja, ktoré tkvejú hlboko v neolitických skupinách.⁶⁵ I keď genéza týchto misiek nie je dostatočne objasnená, nemusia byť nevyhnutne len produktom domáceho vývoja. Nie je vylúčené, že impulzy, ktoré podmienu ich vznik, prišli zvonku, zo vzdialenejších oblastí.

V tejto súvislosti chceme upozorniť na nález podobnej misky s nôžkou, ktorá však má inú koncepciu výzdoby než vučedolské misky a ich časté miestne napodobeniny. Medzi vučedolskými miskami a

nálezom, ktorý poznáme z územia katakombovej kultúry z južného Ruska (Kazanskaja na Kubáni),⁶⁶ je až prekvapujúca zhoda. A pretože ide o kultúry, ktorých počiatky siahajú približne do rovnakého časového obdobia, takéto vzťahy i napriek veľkej zemepisnej vzdialenosti nemožno a priori zamietť. Táto možnosť sa zdá o to prijateľnejšia, že niektoré výzdobné prvky, ktoré často nachádzame na keramike katakombovej kultúry, objavujú sa na konci kultúry s kanelovanou keramikou i v oblasti Karpatskej kotliny (napr. črep s vkolkovanou výzdobou z Ózdu).⁶⁷ Keramika s podobnou výzdobou vystupuje veľmi často v katakombovej kultúre a takéto nálezy poznáme z celého územia jej rozšírenia.⁶⁸ Výskyt tejto výzdoby i ďalších prvkov v hmotnej kultúre niektorých súčasných i mladších etnických celkov v Karpatskej kotline dáva sa do súvislosti s pôsobením tzv. stepných prvkov, resp. expanziou východných kultúr na západ, ako na to už dávnejšie upozornila M. Gimbutasová.⁶⁹ Infiltrácia týchto prvkov v kultúrach Karpatskej kotliny i ďalších území strednej Európy vysvetľuje sa príchodom nových etnických vln z východu.⁷⁰

O prenikaní týchto východných kultúrnych skupín, príp. kultúrnych a civilizačných vplyvov na sklonku kultúry s kanelovanou keramikou, priemykmi sedmohradských Karpát do Potisia a odtiaľ do Juhoslávie,⁷¹ svedčili by aj niektoré prvky v náplni vučedolskej kultúry. Je to okrem iného i spôsob budovania hrobov — katakomb, ktorý je typickým znakom katakombovej kultúry.⁷² Ak podobné doklady nachádzame i vo vučedolskej kultúre,⁷³ môžeme v tom vidieť istú súvislosť, a nie len náhodný jav.

Misky s nôžkou sú spoločné tak vučedolskej kultúre, ako aj iným kultúram a skupinám v Karpatskej kotline i v strednej Európe, do ktorých v tomto období vďaka kultúrnym a civilizačným vplyvom infiltrovali.

Nepochybne k najstarším nálezom, dokladajúcim vučedolské vplyvy na území juhozápadného Slovenska, treba počítať masívnu misku s križovou nôžkou a šnúrovou výzdobou z Iže.⁷⁴ Nález z Iže nie je ojedinelý a môžeme k nemu priradiť i ďalšie keramické fragmenty (z lokalít Abrahám, Križovany nad Dudváhom, Patince, Veľké Kostofany, Žilkovce), patriace tomu istému časovému horizontu.⁷⁵ Do tohto obdobia patria tiež misky skupiny Kosihi-Čaka, pretože na území vzdialenejšom od ústredia vučedolskej kultúry nemôžeme počítať s ich importom, ale s domácou výrobou, čo potvrdzuje nielen nálezová situácia na lokalitách skupiny Kosihi-Čaka, ale i v jevišovskej a rívnáčskej kultú-

re.⁷⁶ Z pôvodných vučedolských predlôh vychádza ich domáca produkcia a neskoršie napodobneniny sa čím ďalej tým viac vzdávajú od pôvodných vzorov.

Ak si bližšie všimneme čiastkové prvky výzdobných motívov i spôsob ich rozmiestnenia na miske a nôžke, vidíme, že okrem šachovnicových motívov používa sa na Slovensku veľmi často i šnúrová výzdoba a brázdnený vpich,⁷⁷ zriedkavejšie vruborez.⁷⁸ Tieto výzdobné prvky nepoznáme v keramickej náplni mladej fázy kultúry s kanelovanou keramikou a spomenutá výzdoba (šnúrové prvky, brázdnený vpich) sa veľmi často uplatňuje i na podobných miskách v jevišovickej a rívnáckej kultúre.⁷⁹ Podobné výzdobné prvky sa objavujú i na rakúskych náleziskách, ktoré sa dosiaľ zahrňujú do náplne vučedolskej kultúry a pre ktoré používame už dávnejšie v literatúre známe pomenovanie — *typ Melk*.⁸⁰

Pri analýze misiek s nôžkou upozorňujeme na dve stránky: tvarovú a výzdobnú. Podľa P. Korošovej misy s nízkymi plnými nôžkami (I. skupina) objavujú sa v čase expanzie vučedolskej kultúry ďaleko na sever od jej ústredia.⁸¹ Na juhozápadnom Slovensku poznáme niekoľko variantov misiek s nôžkou:

I. Miska s nízkou krížovou plnou nôžkou (Abrahám, Iža).⁸²

II. Nezdobená miska s nízkou krížovou dutou nôžkou (Veľké Kostolany).⁸³

III. Miska s vykrajovanou nízkou nôžkou (Path, teraz Patince, osada obce Marcelová).⁸⁴

IV. Miska s dutou štvorcovou alebo obdĺžnikovou nôžkou (Čaka, Čenkov, Malé Kosihy).⁸⁵

Variant I—III súvisí s bošáckym osídlením (Abrahám, Veľké Kostolany), prípadne so zásahom kostolackej skupiny na území juhozápadného Slovenska (Iža, Marcelová), variant IV je typickým reprezentantom skupiny Kosihy-Čaka.

Početné analógie k miskám s nôžkou (typ I—III) nachádzame na území Juhoslávie, v Maďarsku, Rakúsku a Československu. Tieto keramické tvary, ako upozornila P. Korošová,⁸⁶ sú zastúpené predovšetkým na území rozšírenia vučedolskej kultúry v Juhoslávii (nie rovnako intenzívne vo všetkých jej skupinách) a nachádzame ich aj mimo územia vučedolskej kultúry, v prostredí domácich skupín, kde sa veľmi často napodobňujú.⁸⁷

Výskyt misy so štvorcovou, prípadne obdĺžnikovou dutou nôžkou (typ IV — obr. 1: 3) obmedzuje sa doteraz len na územie Slovenska a predlohy k takémuto stvárneniu nôžky musíme hľadať v kultúre s kanelovanou keramikou, kde sa — i keď veľmi vzácné — objavujú v jej mladšom vývojom

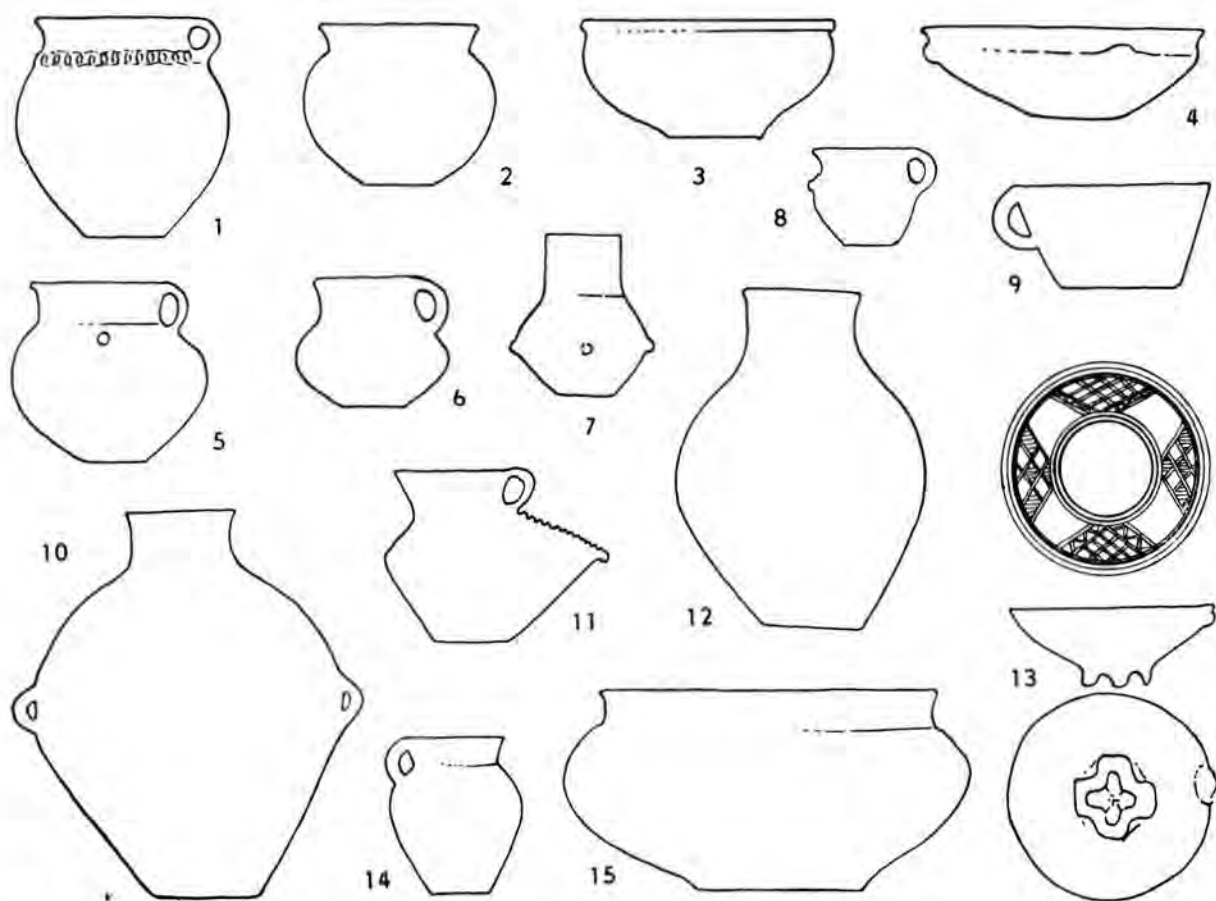
období na území Maďarska.⁸⁸ Misky so štvorcovou a obdĺžnikovou dutou nôžkou pochádzajú z juhozápadného Slovenska, bezpečne z uzavretých náleзовých celkov, kde boli spolu s úžitkovou keramikou s početným typovým zastúpením.⁸⁹

V uzavretom nálezovom celku v Makó⁹⁰ našla sa miska s krížovou nôžkou (obr. 2: 13), ktorá má na vnútornej strane (misky) šachovnicovú výzdobu ako nálezy z Čaky a Malých Kosíh.⁹¹ Pretože niektoré ďalšie nálezy z Makó korešpondujú s nálezmi skupiny Kosihy-Čaka, môžeme ich priradiť k tomu istému časovému horizontu. Misky so štvorcovými a obdĺžnikovými dutými nôžkami sú teda záležitosťou lokálneho, a nie časového vývoja. Predlohy k nim (pokiaľ ide o stvárnenie nôžky; koncepcia výzdoby na vnútornej strane misy je vučedolská) hľadáme v náplni najmladšej fázy kultúry s kanelovanou keramikou, preto ich vznik, prípadne používanie musíme dávať do toho istého horizontu, v ktorom sa objavujú i misy s krížovými nôžkami.

Za opodstatnenosť takéhoto záveru prihovávajú sa i niektoré nálezy podobného charakteru (misky so šachovnicovými vzormi na vnútornej strane) z územia Rakúska. I keď tieto misy (s krížovými nôžkami) a ich fragmenty nepochádzajú vždy bezpečne z uzavretých nálezových celkov, nachádzame tu popri miskách s výzdobou, ktorú tvoria šnúrové odtlačky, brázdnený vpich i misy so šachovnicovými vzormi na vnútornej strane.⁹² Odlišnú koncepciu výzdoby — nepravidelne mriežkovaný ornament — má zlomok misy s krížovou nôžkou z Deutschkreutzu (Burgenland).⁹³ Analogickú výzdobu poznáme i na juhozápadnom Slovensku.⁹⁴

Miska s nôžkou, ako dedičstvo vplyvu vučedolskej kultúry, objavuje sa na juhozápadnom Slovensku v skupine Kosihy-Čaka a jej používanie sa končí zánikom tejto skupiny. Podobné chronologické postavenie má miska s nôžkou i v príbuzných kultúrnych skupinách v Maďarsku (v skupinách Nyírség a Makó). V nagyрэvskej kultúre, ktorá je v genetickom vzťahu s týmito skupinami, sa miska s nôžkou podobného charakteru už nevyskytuje a nachádzame tu misy s prelamanými nôžkami, ktoré sa objavujú v tomto časovom horizonte i na území Čiech a Moravy v prednĕtickej kultúre.

Na cudzie kultúrne vplyvy v keramickej náplni skupiny Kosihy-Čaka poukazuje i výzdoba na črepe z uzavretého sídliskového objektu v Nových Zámkoch (objekt 17).⁹⁵ Takáto výzdoba sa veľmi často objavuje v kostolackej skupine v Juhoslávii i v Maďarsku⁹⁶ a podobné výzdobné prvky nachádzame na sklonku eneolitu aj na juhozápadnom Slovensku v bošáckom type.⁹⁷

Obr. 2. Výber keramických tvarov skupiny Makó. 1, 5, 7, 13 — Makó; 2–4, 6, 8, 12, 15 — Diószegi; 9, 10, 14 — Kiskanya; 11 — Sövényháza (Banner J., Dolgozatok XV, 1939, obr. 2: 2, 5, 6, obr. 3: 2–4, obr. 4: 4, 5, obr. 6: 1–4; Csalog J., AÉ 54, 1941, tab. V: 29, 30, tab. VI: 2).

Amfory

Amfory patria k najvýznamnejším tvarom keramickej náplne nálezov skupiny Kosihi-Čaka a majú značnú variačnú škálu. Okrem amfor s dvoma uchami na max. baňatosti, prípadne tesne pod ňou (obr. 1: 13, 14, 17), nechýbajú ani bezuché amfory (obr. 1: 16, 19), niekedy i s plastickými presekávanými páskami na najväčšom vydutí (obr. 1: 16).

Pozornosť si zasluhuje i stvárnenie spomenutých amfor. Horná časť — podhrdlie — býva veľmi starostlivo vyhladená, dolná časť je zdrsnená alebo zdobená slamovanou výzdobou. Ako sme už v súvislosti s rozborom podobných amfor z Čaky upozornili,⁹⁸ predlohy k týmto tvarom musíme hľadať nielen v habite vučedolskej kultúry v Juhoslávii, ale ešte ďalej na juhovýchode v balkánsko-anatolskej oblasti. Morfológicky veľmi blízky exemplár amforám z Čaky⁹⁹ a Malých Kosíh¹⁰⁰ nachádzame na území Macedónie (Kritsaná) v období patriacom už do včasnej doby bronzovej.¹⁰¹

Podobné amfory nepoznáme dosiaľ z územia Maďarska, čo však neznamená, že by tu neboli zastú-

pené.¹⁰² Naznačujú to i nálezy z Vučedolu,¹⁰³ ktoré sa typologicky veľmi blížia dvojuchým amforám skupiny Kosihi-Čaka. Výskyt týchto amfor v skupine Kosihi-Čaka je z hľadiska chronologického veľmi dôležitý, pretože podobné amfory zisťujeme i v najmladšej fáze kultúry zvoncových pohárov v Čechách (Sadská)¹⁰⁴ a na Morave (Svatobořice, Břeclav, Dubňany).¹⁰⁵ Je nesporné, že spomenuté typy amfor patria tomu istému časovému horizontu a môžeme ich považovať za výslednicu juhovýchodných vplyvov.¹⁰⁶

Dvojuché amfory nachádzame už na konci vývoja kultúry s kanelovanou keramikou v Karpatskej kotline a N. Kalicz hľadá k nim predlohy v balkánsko-anatolskej oblasti.¹⁰⁷ Tieto amfory sa však znateľne líšia od amfor skupiny Kosihi-Čaka, ako aj od nálezov patriacich do toho istého obdobia. S nálezmi skupiny Kosihi-Čaka korešponduje časove i amfora z Neusiedel am See¹⁰⁸ a z Jevišovic.¹⁰⁹ Dvojuché amfory, ktoré sú z chronologického hľadiska veľmi významným článkom v keramickej náplni skupiny Kosihi-Čaka i kultúr časove s ňou

korešpondujúcich, nie sú zastúpené neskôr v náleзовom inventári prednagyrévskej kultúry v Maďarsku ani v predúnětickej kultúre v Čechách a na Morave.

Hrncovité nádoby

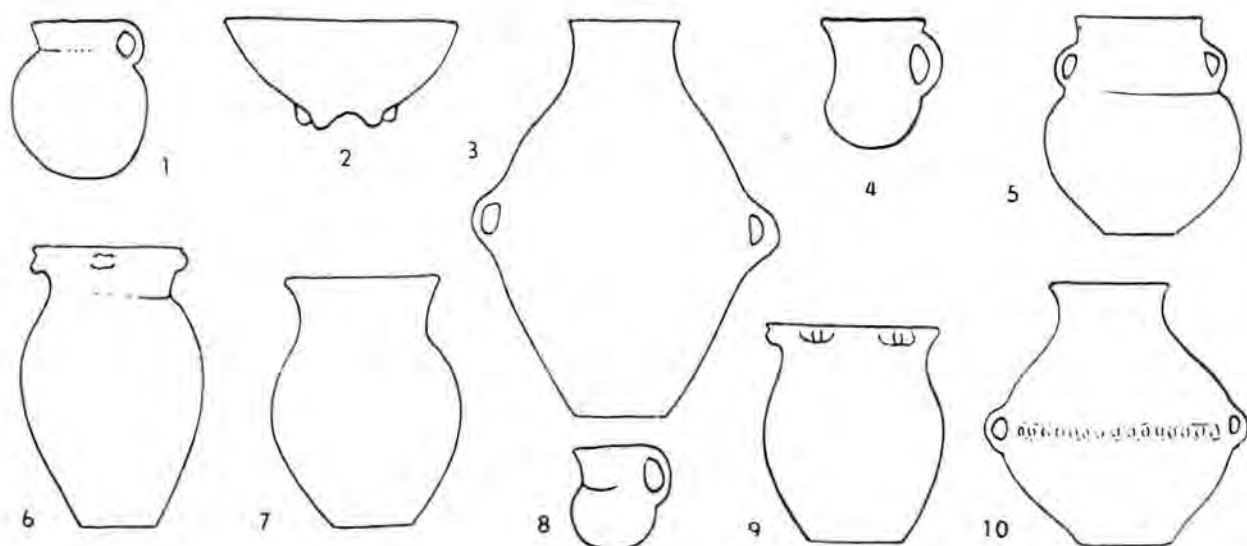
Tieto nádoby sú najpočetnejšie zastúpené v náleзовom inventári skupiny Kosihy-Čaka i v príbuzných kultúrnych skupinách v Maďarsku (skupiny Nyírség a Makó) a o ich tvarovom bohatstve i výzdobe máme pomerne dobrú predstavu. Publikovaniu úžitkovej keramiky nevenovala sa v minulosti v Maďarsku taká pozornosť, akú si zasluhuje a z odbornej literatúry poznáme takmer výlučne len nálezy pripomínajúce vučedolské vplyvy. To bol aj dôvod, prečo sa tento keramický inventár, ktorý sa takýmto spôsobom skreslene predstavoval a nevystihoval ani zďaleka skutočnú situáciu (vučedolské tvary tvoria len jednu, rozhodne nie prevládajúcu zložku), považoval za dostatočný dôkaz prítomnosti nositeľov vučedolskej kultúry v Maďarsku.¹¹⁰

Podobne ako v skupine Kosihy-Čaka, i v skupinách Nyírség a Makó je najpočetnejšie zastúpená úžitková keramika, v ktorej majú prevahu hrncovité tvary so slamovanou výzdobou (obr. 1: 6, 7, 11, 18, 20). Žiaľ, tento materiál nie je dostatočne publikovaný a môžeme sa opierať takmer výlučne len o závery N. Kalicza,¹¹¹ vyplývajúce zo štúdia tohto materiálu. I napriek spomenutým ťažkostiam správnosť tohto záveru nám dostatočne potvrdzuje materiál, ktorý, i keď v obmedzenom množstve,

máme t. č. k dispozícii. Ide o veľmi závažný materiál z uzavretého náleзовého celku v Makó,¹¹² kde okrem typickej misky s nôžkou, s početnými analógiami na juhozápadnom Slovensku, je zastúpená i domáca keramická zložka, príbuzná nálezom skupiny Kosihy-Čaka (obr. 2).

Porovnanie týchto náleзов i pamiatok z ďalších lokalít, niekedy značne vzdialených od územia juhozápadného Slovenska,¹¹³ nenecháva nás na pochybnostiach, že ide o komplex náleзов príbuzného charakteru, patriacich tomu istému časovému horizontu. Tento veľký kultúrny komplex — i keď jeho presné zemepisné ohraničenie dnes ešte nie je pre nedostatočne publikovaných náleзовú základňu možné — začína sa na území južného Maďarska (skupina Makó), v tesnej blízkosti maďarskej lokálnej skupiny vučedolskej kultúry, zasahuje do Potisia (skupina Nyírség, na východnom Slovensku skupina zatínska), pokračuje v Zadunajsku a v severnom Rakúsku (typ Melk), na juhozápadnom Slovensku (skupina Kosihy-Čaka), na Morave (jevišovická kultúra) a končí sa v stredných Čechách (řivnáčska kultúra).

Celý tento kultúrny komplex má mnoho styčných bodov najmä v úžitkovej keramike a spoločným menovateľom sú vučedolské vplyvy. Intenzita týchto vplyvov je priamo úmerná vzdialenosti tej-ktorej skupiny od ústredia vučedolskej kultúry. Rozdiely, ktoré sú medzi týmito skupinami a kultúrami, vyplývajú z rozdielneho kultúrneho podložia a do značnej miery ich determinujú i rozdielne kultúrne

Obr. 3. Výber tvarov sprievodnej keramiky kultúry zvoncovitých pohárov. 1, 6 — Šlapanice, 2 — Litoměřice, 3 — Sadská, 4, 7 — Bohdalice, 5, 8 — Střelice, 9 — Ledce, 10 — Szentendre (Hájek L., PA XLIII, 1957, obr. 2: 5, 7, obr. 7: 8, obr. 10: 2, obr. 12: 6, 8; Stocký A., Pravěk země české I (pozri pozn. 140), tab. CXI: 18, Hájek L., PA XXXXI, 1936—38, 119, obr. 2; Hájek L., PA XXXXI, 1936—38, 121, obr. 2: 2, 10; Petrůczy J., AÉ 54, 1941, tab. I: 6).

Obr. 4. Výber tvarov keramiky najmladšej fázy kultúry so šnúrovou keramikou (Čechy a Morava). 1 – Řeporyje, 2 – Zelenice, 3, 9 – Bučovice, 4 – Velká Ves při Kojeticích, 5, 8 – Letonice, 6 – Seloutky, 7 – Marefy (Stocký A., *Pravěk země české* I, tab. LXV: 5, LXXVI: 10, LXXX: 13; Kalousek F., *K otázce původu* (pozri pozn. 45), obr. 16–18; Chleborád M., *Pravěké hroby* (pozri pozn. 45), tab. I: 6, VI: 5, 6).

vplyvy, ktorých prispením sa zo starého domáceho základu jednotlivé skupiny a kultúry transformovali.

I z územia Rakúska poznáme z publikácií takmer výlučne len tvary vučedolského charakteru (misky s nôžkou)¹¹⁴ a neúmerné precenenie tejto cudzej zložky muselo sa celkom zákonite prejavíť i v celkovej klasifikácii týchto nálezov, teda v ich pripísaní vučedolskej kultúre.¹¹⁵ Spolu s miskami s nôžkou zistila sa však i úžitková keramika. Túto zložku poznáme však iba zlomkovite z niekoľkých nálezov, ktoré pochádzajú takmer výlučne z porušených vrstiev.¹¹⁶ Na prvý pohľad je zjavná zhoda spomenutých fragmentov s nálezmi skupiny Kosihi-Čaka. Pokiaľ ide o tvary a výzdobu misiek s nôžkou, najbližšie analógie nachádzame v príľahlej časti Moravy v jevišovskej kultúre,¹¹⁷ kde je zastúpená vo veľkom percente i zložka, ktorá z územia Rakúska doteraz síce nebola publikovaná, ale nesporne ju tu musíme predpokladať. Dokazujú to napokon i sídliskové nálezy z Aspern.¹¹⁸

Hrncovité tvary vystupujú v niekoľkých súčasných skupinách a kultúrach, na čo sme už poukázali. V tejto súvislosti chceme ešte upozorniť na ich dôležité postavenie v keramickej náplni kultúry so šnúrovou keramikou na Morave, kde sú významným reprezentantom jej najmladšej fázy. Početné analógie k uvedeným tvarom zisťujeme v najmladšom období kultúry so šnúrovou keramikou na Morave,¹¹⁹ ktorá — ako upozornil M. B u c h v a l d e k — je silne ovplyvnená i juhovýchodnými prúdmi.¹²⁰ Tieto tvary nie sú prirodzene jediným dôkazom vzájomných vzťahov nálezov skupiny Kosihi-Čaka a najmladšej fázy kultúry so šnúrovou keramikou na Morave, v náplni ktorej sa prejavujú aj iné zložky pripomínajúce vplyvy Karpatskej kotliny (obr. 4).¹²¹ V keramickej inventári skupiny

Kosihi-Čaka a najmladšej fázy kultúry so šnúrovou keramikou nachádzame viac styčných bodov, ktoré jednoznačne potvrdzujú záver, že ide o nálezy patriace tomu istému časovému horizontu.

Ďalšia infiltrácia juhovýchodných prvkov na územiach ležiacich západne od Karpatskej kotliny sa v tomto časovom období urýchlila príchodom ľudu kultúry zvoncovitých pohárov na stredný Dunaj¹²² a obohatením ich dovtedy vyhranenej keramickej zložky o tzv. sprievodnú keramiku, ktorej pôvod sa dnes všeobecne hľadá v Karpatskej kotline.¹²³

V keramickej inventári kultúry zvoncovitých pohárov na strednom Dunaji nachádzame i hrncovité tvary, ktoré sú známe z náplne skupiny Kosihi-Čaka a jej príbuzných kultúrnych skupín v Maďarsku.¹²⁴ Tieto hrnce sa zistili bezpečne v uzavretých hrobových celkoch na Morave i s džbánkami, pre ktoré tiež nachádzame analógie predovšetkým v skupine Kosihi-Čaka (Čaka, Čenkov, Malé Kosihi a i.).¹²⁵

Hrncovité tvary keramiky so slamovanou výzdobou sú v tomto období rozšírené na území celého kultúrneho komplexu, do ktorého patrí i skupina Kosihi-Čaka. Nachádzame ich preto aj v jevišovskej a řivnáčskej kultúre i v kultúrach, ktoré boli s nimi v určitom kontakte. Je len prirodzené, že i v kultúrach, geneticky vychádzajúcich z tohto základu, nachádzame podobné tvary. Najsilnejšie sa toto nadväzovanie na predchádzajúci kultúrny vývoj prejavuje v Karpatskej kotline, kde sú podobné hrncovité tvary veľmi početne zastúpené v kultúre hatvanskej,¹²⁶ nagyrévskej¹²⁷ i kisapostackej.¹²⁸

D ž b á n k y

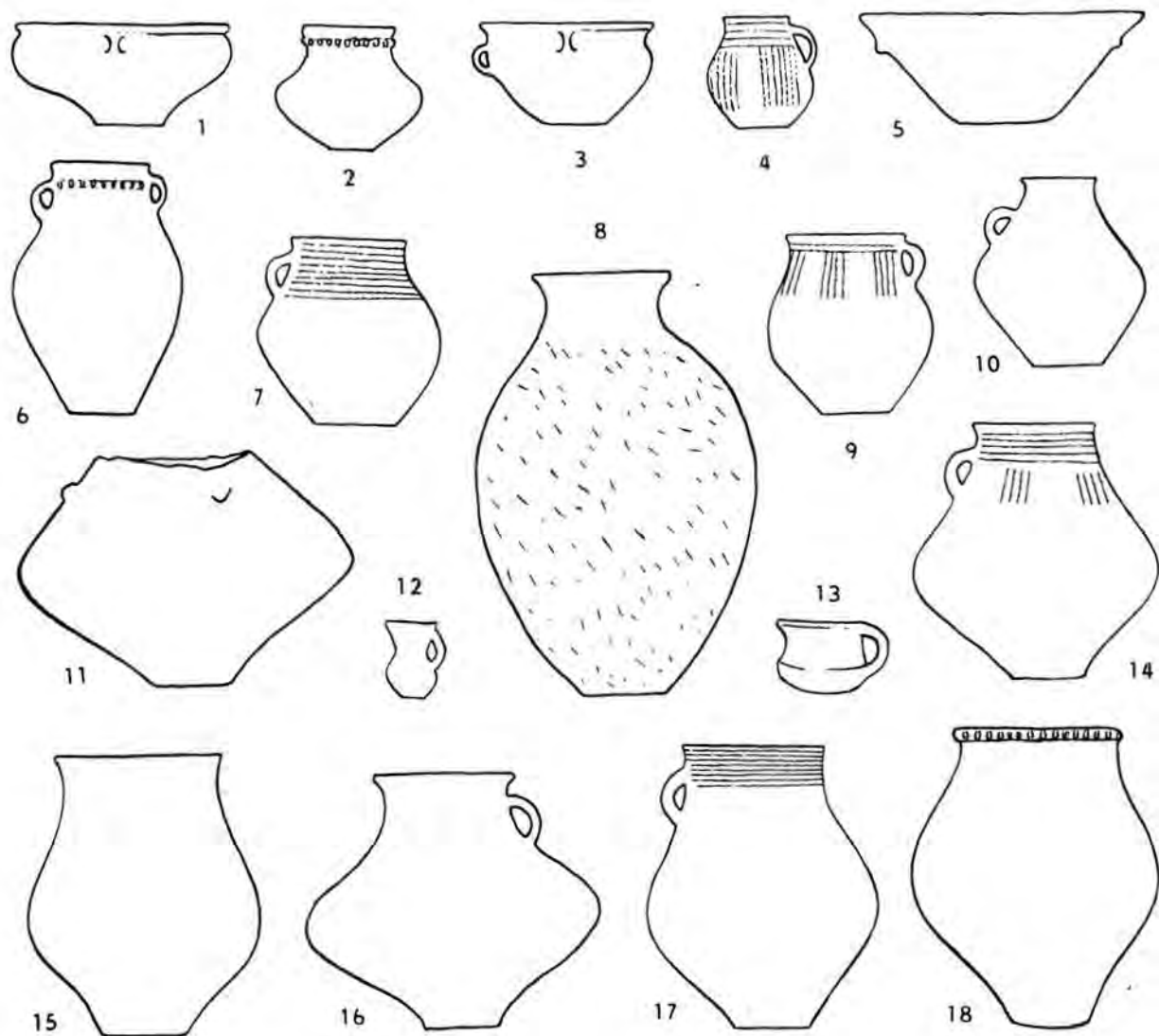
Tieto keramicke tvary poznáme dnes z viacerých lokalít z územia juhozápadného Slovenska a z chronologického hľadiska patria k najvýznamnejším nálezom skupiny Kosihi-Čaka. Spomedzi niekoľkých

variantov treba upozorniť na menšie tenkostenné baňaté džbáňky sivočiernej alebo hnedočervenkastej farby s dokonale vypracovaným vylešteným povrchom (obr. 1; 8). Pre tieto džbáňky nenachádzame predlohy v predchádzajúcom kultúrnom podloží.

Spomenuté džbáňky nie sú zastúpené len v skupine Kosihy-Čaka na území juhozápadného Slovenska (Čaka, Malé Kosihy a i.)¹²⁹ a v príbuzných kultúrnych skupinách v Maďarsku (Kiskanya),¹³⁰ ale veľmi často i v tzv. sprievodnej keramike kultúry zvoncovitých pohárov v Maďarsku,¹³¹ Rakúsku,¹³² Čechách a na Morave.¹³³ V staršom vývojom období kultúry zvoncovitých pohárov v keramickom súbore nie je ešte zastúpená sprievodná keramika, ale len také nálezy, ktoré poznáme aj

z iných vzdialenejších území jej zemepisného rozšírenia. Tzv. sprievodná keramika nie je v inventári kultúry zvoncovitých pohárov na celom území rozšírenia, ale výlučne len na strednom Dunaji (obr. 3). Preto sa právom genéza tejto sprievodnej keramiky hľadá v Karpatskej kotline, kde nachádzame predlohy k jej jednotlivým keramickým tvarom v staršom domácom vývoji, silne poznačenom juhovýchodnými vplyvmi.

Baňaté džbáňky vystupujú v uzavretých hrobových nálezových celkoch spolu i s tzv. klasickými tvarmi (zdobenými pohármi) kultúry zvoncovitých pohárov na území Maďarska, v Rakúsku, ba i v Čechách a na Morave (obr. 3: 1).¹³⁴ V takýchto celkoch sú zastúpené i amfory, ktoré poznáme tiež

Obr. 5. Výber tvarov keramiky nitrianskej skupiny. 1, 14, 17, 18 — Tvrdšovce, 2, 3, 5—7, 9, 15, 16 — Výčapy-Opatovce, 4, 8, 11—13 — Branč, 10 — Abrahám (Točík A., AR XV, 1963, obr. 252: 1—6, obr. 253: 1—3, 5, 6, obr. 254: 1—3, 8; Vladár J., AR XVI, 1964, 79, obr. 41: 2, 4, 5, 7).

z územia Maďarska a z juhozápadného Slovenska (skupina Makó, skupina Kosihiy-Čaka).

Bañaté džbány a ich deriváty stretáme i v kultúrach staršej doby bronzovej, kde sú dedičstvom staršieho kultúrneho vývoja. V Karpatskej kotline okrem nagyrévskej kultúry¹³⁵ veľmi významne obohacujú i keramickú náplň kisapostackej kultúry.¹³⁶ Podobne i na území rozšírenia únětickej kultúry v Čechách a na Morave vystupujú nielen v najstaršej — predúnětickej fáze,¹³⁷ ale i neskôr v II. a III. fáze staršieho obdobia únětickej kultúry.¹³⁸

K chronologicky veľmi dôležitým nálezom patria i džbány zo žiarového hrobu 8 v Čake (obr. 1: 9, 15).¹³⁹ Analógie k týmto tvarom môžeme nájsť v Čechách a na Morave v náplni najmladšej fázy kultúry so šnúrovou keramikou (Želenice, Žaboklíky).¹⁴⁰ V súvislosti so zistením spomenutých džbánkov v nálezovej základni skupiny Kosihiy-Čaka sa znovu upozornilo na niekoľkokrát prediskutovanú otázku o vplyve, prípadne zásahu kultúry so šnúrovou keramikou v Karpatskej kotline.¹⁴¹ Vplyv kultúry so šnúrovou keramikou ani jej zásah nie je v centrálnych oblastiach tejto kotliny doložený a význam tzv. „severskej zložky“ pre tamojší kultúrny vývoj sa precenil.¹⁴² K takýmto záverom viedli niektoré typologické zhody v keramike vučedolskej kultúry i niektorých kultúr staršej doby bronzovej v Karpatskej kotline s nálezmi kultúry so šnúrovou keramikou.¹⁴³ Dnes sa všeobecne prijíma názor o vplyve Karpatskej kotliny na keramický inventár kultúry so šnúrovou keramikou, čo sa najlepšie odráža najmä v náplni jej moravskej skupiny.

Treba upozorniť, že už J. Böhm ako prvý z československých bádateľov poukázal v tejto súvislosti na juhovýchodné vplyvy, ktoré znamenali obohatenie tvarovej náplne moravskej šnúrovej keramiky.¹⁴⁴ Aj B. Novotný zdôraznil, že džbánek s neorganicky pripojeným uchom zo žiarového hrobu 8 v Čake¹⁴⁵ je typologicky veľmi blízky tzv. letonickým pohárikom moravskej skupiny kultúry so šnúrovou keramikou. K spomenutým tvarom sa pripájajú i ďalšie (hrncovité nádoby, dvojuché amfory a i.) a dnes sa nepochybuje o tom, že tvarová náplň najmladšej fázy kultúry so šnúrovou keramikou je výslednicou juhovýchodných vplyvov, prichádzajúcich z Karpatskej kotliny.¹⁴⁶

Džbánek zo žiarového hrobu 5 v Čake má veľmi blízke analógie nielen v náplni najmladšej fázy moravskej skupiny so šnúrovou keramikou, ale i v nitrianskej skupine na pohrebisku vo Výčapoch-Opatovciach,¹⁴⁷ kde spolu s inými nálezmi pripomínajúcimi domáce tradície reprezentuje staršiu vývojovú fázu tejto skupiny.

Dôležitý nález predstavuje i džbánek zo žiarového hrobu 8 v Čake, ktorý sa tvarom podobá nálezom starej únětickej keramiky z Čiech a Moravy.¹⁴⁸

Chronologické vzťahy skupiny Kosihiy-Čaka

Na podloží najmladšej fázy kultúry s kanelovanou keramikou vytvára sa na rozsiahlom území od juhoslovansko-maďarských hraníc až do stredných Čiech niekoľko lokálnych skupín,¹⁴⁹ ktoré majú spoločného menovateľa v celom rade kultúrnych prejavov. Tieto skupiny spájajú okrem vučedolských vplyvov (misky s nôžkou) i ďalšie znaky (podobné tvary úžitkovej keramiky), spoločné všetkým skupinám a kultúram tohto veľkého kultúrneho a civilizačného komplexu.

Genéza jednotlivých skupín a kultúr tohto komplexu nie je zatiaľ ešte vyriešená. Predmetom nášho štúdia sú nálezy skupiny Kosihiy-Čaka, všimneme si preto bližšie jej chronologické postavenie i vzťahy k susedným skupinám a kultúram v Karpatskej kotline i na západnejšie ležiacom území.

Chronologické postavenie skupiny Kosihiy-Čaka, ktorou sa na juhozápadnom Slovensku končí najmladšie obdobie eneolitu, jej vzájomné vzťahy k súvekým kultúram, ako i príslušnosť k spomenutému kultúrnemu komplexu, umožňujú nám korigovať doterajšie názory nielen na kultúrnu príslušnosť týchto nálezov, ale aj na ich časové zaradenie. Relatívna chronológia skupiny Kosihiy-Čaka je doložená stratigrafickými pozorovaniami na lokalitách Malé Kosihiy a Nitriansky Hrádok, kde sú nálezy tejto skupiny navrstvené na predchádzajúce osídlenie kultúry s kanelovanou keramikou.

Skupina Kosihiy-Čaka je v genetickom vzťahu k najmladšej fáze kultúry s kanelovanou keramikou na juhozápadnom Slovensku. Do tohto prostredia prenikajú z priľahlých oblastí Maďarska aj vplyvy kostolackej skupiny,¹⁵⁰ ktoré sa prejavujú i v bošáckom type. Bošácky typ vzniká v tomto časovom období v severnejších oblastiach juhozápadného Slovenska i východnej Moravy na podloží kultúry s kanelovanou keramikou.¹⁵¹ Osídlenie skupiny Kosihiy-Čaka sa zase koncentruje v južnejších úrodných častiach juhozápadného Slovenska.

Slovensko je v úzkom kultúrnom kontakte predovšetkým so Zadunajskom, odkiaľ — z územia medzi Dunajom a Tisou — prenikajú sem na sklonku najmladšej fázy kultúry s kanelovanou keramikou vplyvy kostolackej skupiny.¹⁵² V tomto období prichádzajú na juhozápadné Slovensko aj vplyvy vučedolskej kultúry a spolu s nimi i ďalšie kultúrne

a civilizačné impulzy z anatolsko-balkánskej oblasti, ktoré sa tiež zúčastňujú na genéze skupiny Kosihi-Čaka. I keď otázka jej pôvodu nedá sa ešte bezpečne riešiť,¹⁵³ pretože toto riešenie závisí i od publikovania nálezov skupín Nyírség a Makó, s ktorými je naša skupina v úzkom kultúrnom vzťahu, môžeme na základe doterajšieho stavu bádania vysloviť domnienku, že skupina Kosihi-Čaka sa transformuje s príspevom vučedolských a iných juhovýchodných vplyvov z domáceho kultúrneho podložia, ktoré tu predstavuje najmladšia fáza kultúry s kanelovanou keramikou. V hmotnej i duchovnej kultúre skupiny Kosihi-Čaka prejavuje sa veľmi silne predovšetkým zložka kultúry s kanelovanou keramikou.

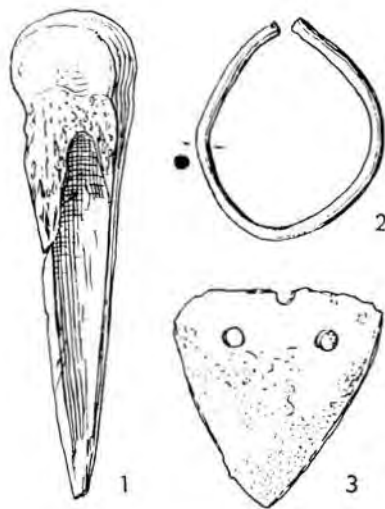
Pre dvojuché amfory, ktoré patria k pomerne častým tvarom v nálezovom súbore skupiny Kosihi-Čaka, nachádzame analógie už v kultúre s kanelovanou keramikou v Maďarsku,¹⁵⁴ kde však podľa N. K a l i c z a nie sú produktom domáceho vývoja, ale výslednicou vplyvov anatolsko-balkánskej oblasti.¹⁵⁵ Dvojuché amfory z Čaky a Malých Kosíh majú však málo spoločného s týmito amforami, podobne sa odlišujú i od amfor vučedolskej kultúry.¹⁵⁶ Tým významnejšie je zistenie, že morfológicky veľmi blízky tvar poznáme z územia Macedónie, na lokalite v Kritsaná,¹⁵⁷ v nálezovom súbore patriacom už na koniec včasnej doby bronzovej.

Typologicky, rozmermi i spôsobom stvárnenia je úplne totožná s týmito nálezi i amfora zo Sadskej, patriaca najmladšej fáze kultúry zvoncovitých pohárov.¹⁵⁸ Tento tvar považujeme z chronologického hľadiska za veľmi závažný, pretože v Karpatskej kotline i na území ležiacom západnejšie ani v predchádzajúcom vývoji, ani neskôr podobné amfory už nenachádzame. Na základe tohto tvaru môžeme synchronizovať amforu z Kritsaná, kde sa podľa V. M i l o j e i č a našiel v hornej vrstve i zlomok importovanej nádoby, patriacej na Peloponéze do konca FH III, prípadne na začiatok MH I,¹⁵⁹ s nálezi skupiny Kosihi-Čaka a najmladšej fázy kultúry zvoncovitých pohárov na strednom Dunaji. V bezpečne uzavretých nálezových celkoch kultúry zvoncovitých pohárov¹⁶⁰ i v skupine Kosihi-Čaka¹⁶¹ našli sa tieto amfory spolu s ďalšími tvarmi úžitkovej keramiky. Amfora z Kritsaná naznačuje, že tieto tvary, rozšírené na veľkom území, majú pôvod ešte ďalej v anatomskej oblasti, pretože typologicky veľmi blízke amfory poznáme už z Tróje.¹⁶²

Na území rozšírenia kultúry s kanelovanou keramikou v Karpatskej kotline dvojuché amfory typu Kritsaná nepoznáme a ich objavenie sa v skupine Kosihi-Čaka i v kultúre zvoncovitých pohárov v Če-

Obr. 6. Branč. Nitrianska skupina. Hrob 6.

Obr. 7. Branč. Nitrianska skupina. Hrob 6.

chách a na Morave môžeme dať do súvislosti jedine s balkánskou oblasťou, odkiaľ v tomto období prichádzali aj iné civilizačné a kultúrne impulzy. V nálezovom inventári skupiny Kosihi-Čaka nachádzajú sa bezpečne v uzavretých sídliskových celkoch aj iné dvojuché a bezuché amfory, pre ktoré môžeme nájsť paralely v skupine Makó¹⁶³ i v jevišovskej kultúre.¹⁶⁴

Na podiel predchádzajúceho kultúrneho podložia

upozorňujú i misky skupiny Kosihi-Čaka s dutou štvorcovou a obdĺžnikovou nôžkou. A. Točík považuje štvorcovú nôžku za dedičstvo kultúry s kanelovanou keramikou a koncepciu misky i jej výzdobné stvárnenie za vučedolský vplyv.¹⁶⁵ Okrem misiek s takýmto stvárnením nôžky sú v keramickom súbore kultúry s kanelovanou keramikou v Maďarsku i tvary,¹⁶⁶ pre ktoré N. Kalicz hľadá analógie v anatólskej oblasti.¹⁶⁷ Z územia juhozápadného Slovenska ich dosiaľ nepoznáme, avšak podobné misky s prelamanými nôžkami vystupujú neskôr pomerne často v náplni prednagyrévskej kultúry v Maďarsku, ktorá je čiastočne súbežná i so skupinou Makó.¹⁶⁸

I keď genéza nagyrévskej kultúry zostáva dosiaľ neobjasnená, je nesporné, že na jej vzniku mali veľký podiel i vplyvy prichádzajúce z anatólskej oblasti, na čo už dávnejšie upozornil G. Child.¹⁶⁹ Okrem mnohých keramických typov, pre ktoré nemáme analógie v predchádzajúcom vývoji, je v nagyrévskej kultúre i celý rad tvarov úžitkovej keramiky, ktorá nie je v kultúre s kanelovanou keramikou, ale veľmi často je v skupine Nyírség i Makó. Pôvod nagyrévskej kultúry musíme hľadať v Karpatskej kotline v prostredí predchádzajúceho kultúrneho vývoja, na ktorom sa podieľali aj juho-východné impulzy; upozornili na to už I. Bóna a N. Kalicz.¹⁷⁰

Misky s nôžkou, zdobené na vnútornej strane, objavujú sa v Karpatskej kotline v skupine Nyírség, v skupine Makó, zatínskej na východnom Slovensku i v skupine Kosihi-Čaka. V Rakúsku sú zastúpené v type Melk, v Čechách a na Morave v rívnáčskej a jevišovskej kultúre. Tieto tvary majú chronologickú hodnotu, pretože ich používanie sa končí zánikom kultúrneho a civilizačného komplexu, v ktorom tvoria významný spojovací článok.

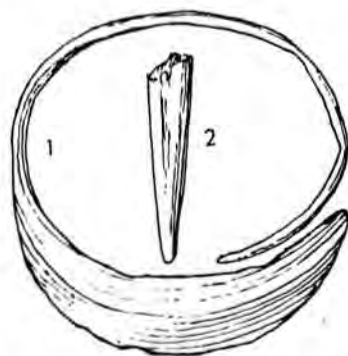
Veľmi dôležitým faktorom je aj ich prvý výskyt v Karpatskej kotline. Na juhozápadnom Slovensku sú, podobne ako i kostolacké prvky, cudzou zložkou, ktorá sem preniká z územia Juhoslávie. Pomer skupiny Kosihi-Čaka k predchádzajúcemu podložiu nie je dosiaľ plne objasnený, preto tým významnejší je nález črepu z bezpečne uzavretého sídliskového celku skupiny Kosihi-Čaka v Nových Zámkoch, ktorý má analogickú výzdobu, akú poznáme na keramike kostolackej skupiny v Maďarsku.¹⁷¹

Podobne ako kostolacké, i vučedolské vplyvy zasiahli na sklonku najmladšej fázy kultúry s kanelovanou keramikou juhozápadné Slovensko. Do tohto časového horizontu patria i nálezy z Dreveníka na východnom Slovensku (stupeň Viss), kde spolu s fragmentom misky so šnúrovou výzdobou našla sa

i keramika so slamovanou výzdobou.¹⁷² Táto výzdoba objavuje sa v Karpatskej kotline po prvý raz v najmladšej fáze kultúry s kanelovanou keramikou (Ózd).¹⁷³

Obr. 8. Branč. Nitrianska skupina. Hrob. 92.

Obr. 9. Branč. Nitrianska skupina. Hrob. 92.

Na predchádzajúce kultúrne podlozie nadväzujú i misky so zatiahnutým okrajom, ktoré sú veľmi časté v keramickej náplni skupiny Kosihi-Čaka. Veľmi častým výzdobným prvkom, aplikovaným na rôznych keramických tvaroch, je slamovanie povrchu nádob. Horná časť nádoby — hrdlo a podhrdlie — býva spravidla veľmi starostlivo vypracovaná, ostatná časť nádoby je zdrsená, prípadne slamovaná. Slamovaná výzdoba nie je na všetkých nádobách urobená rovnakým spôsobom, väčšie ná-

doby majú nepravidelne slamovaný povrch, menšie keramické tvary sú veľmi jemne slamované, akoby hrebeňované.

V Karpatskej kotline stretáme sa s týmto výzdobným prvkom prvý raz v mladšom období kultúry s kanelovanou keramikou.¹⁷⁴ N. Kalicz hľadá jeho pôvod v anatólskej oblasti, kde sa však takáto výzdoba uplatňuje už od začiatkov Tróje I.¹⁷⁵ Pokiaľ ide o územie Slovenska, dôležitý je prvý výskyt tejto výzdoby v mladšom období kultúry s kanelovanou keramikou.¹⁷⁶

V skupine Kosihy-Čaka nie je zastúpená na nádobách výzdoba v podobe textilných odtlačkov, ktorá je častým výzdobným prvkom v nyírségskej skupine¹⁷⁷ i v jevišovickkej kultúre na Morave.¹⁷⁸ Slamovanie povrchu nádob uplatňuje sa i neskôr vo viacerých kultúrach doby bronzovej na Slovensku (nitrianska skupina, hatvanská, otomanská, maďarovská kultúra a i.) a v Karpatskej kotline vôbec.

Tradiície predchádzajúceho podložia neprejavujú sa len v hmotnej, ale i v duchovnej kultúre skupiny Kosihy-Čaka. Pohrebný rítus tejto skupiny poznáme iba na základe výskumu v Čake, kde sa odkryli roku 1950 tri žiarové hroby.¹⁷⁹ V kultúre s kanelovanou keramikou na území juhozápadného Slovenska stretáme sa okrem kostrových hrobov aj so žiarovým pochovávaním.¹⁸⁰ Žiarové hroby kultúry s kanelovanou keramikou poznáme i z územia Maďarska,¹⁸¹ kde je tento rítus veľmi častý v mladších obdobiach eneolitu i v staršej dobe bronzovej.

Pohrebný rítus skupiny Kosihy-Čaka má teda korene v predchádzajúcom domácom vývoji a líši sa od pohrebného rítu na území vučedolskej kultúry v Juhoslávii, kde dominuje kostrový spôsob pochovávaní.¹⁸² Žiarový rítus v Karpatskej kotline prevláda i v staršej dobe bronzovej, čo dokladajú pohrebiská kisapostackej, nagyrévskej i hatvanskej kultúry.¹⁸³

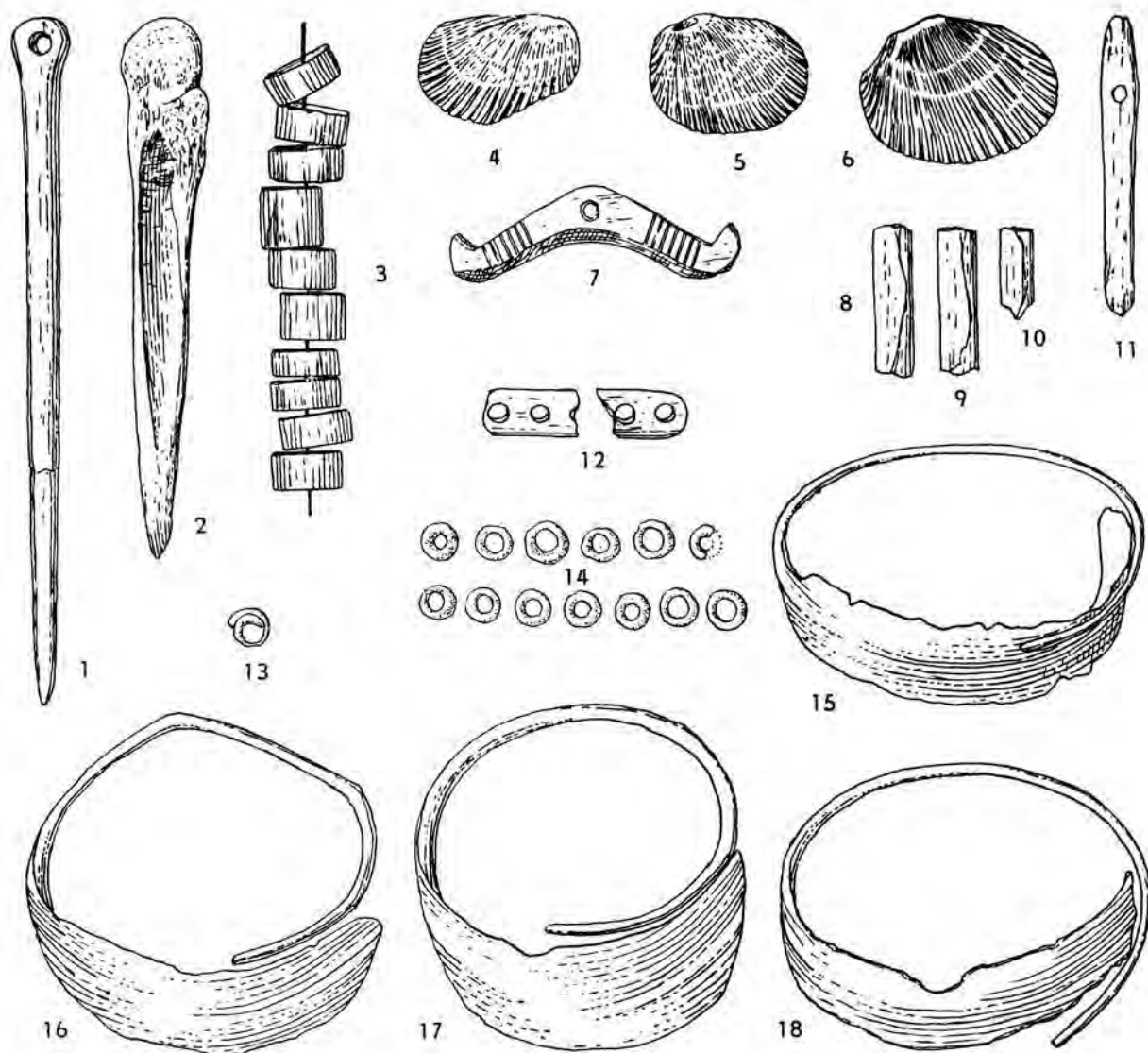
Skupina Kosihy-Čaka, ako z uvedeného vyplýva, vzniká na podloží najmladšej fázy kultúry s kanelovanou keramikou, podobne ako aj ďalšie príbuzné skupiny a kultúry v Karpatskej kotline a na západnejšie ležiacom území. Tento proces sa nezačal spontánne na celom území začnúc centrálnymi oblasťami Karpatskej kotliny a končiac západnými oblasťami našej republiky, ale urýchlil sa tam, kde sa na jeho tvárnení najskôr zúčastnili juhovýchodné zložky, reprezentované zatiaľ archeologicky najlepšie postihnuteľnými vučedolskými a inými juhovýchodnými impulzmi. Tieto impulzy zasiahli juhozápadné Slovensko na sklonku kultúry s kanelovanou keramikou a znamenali značné urýchlenie vývoja, čo sa plne odrazilo i v celej hmotnej a

Obr. 10. Branč, Nitrianska skupina. Hrob 142.

duchovnej kultúre. Preto skupiny tohto veľkého kultúrneho komplexu, stojace najbližšie k ústrediu vučedolskej kultúry, ktorá bola kultúrnym mostom medzi Karpatskou kotlinou a balkánsko-anatólskou oblasťou, pôsobia v porovnaní so západnejšie sa nachádzajúcimi kultúrami (typ Melk, jevišovická a řivnáčska kultúra) dojmom, akoby tieto skupiny (nyírségska, zatínska, Makó, Kosihy-Čaka) boli mladšie. V skutočnosti však všetky uvedené skupiny i kultúry patria tomu istému časovému horizontu, i keď tým nechceme tvrdiť, že by trvali rovnako dlhú dobu. Zánik týchto skupín neprebíhal naraz a súvisel zaiste i s príchodom nových etnických celkov na tieto územia, ako aj so vznikom nových skupín a kultúr; urýchlila ho i odlišná kultúrna orientácia tohto geograficky veľmi diferencovaného územia na samom sklonku eneolitu. I keď tento kultúrny komplex zaniká, predstavuje významnú zložku, ktorá výrazne poznačuje ďalší vývoj, predovšetkým rozsiahlych území Karpatskej kotliny.

Skupina Kosihy-Čaka na území juhozápadného Slovenska nasleduje bezprostredne po najmladšej fáze kultúry s kanelovanou keramikou, ktorej zánik

Obr. 11. Branč. Nitrianska skupina. Hrob 142.

v centrálnych oblastiach Karpatskej kotliny dáva N. Kalicz na základe synchronizácie s Trójou V k roku 1900 pred n. l.¹⁸⁴ Časové rozpätie trvania skupiny Kosihy-Čaka môžeme vymedziť zhruba obdobím medzi rokmi 1900–1800 pred n. l. Takéto chronologické zaradenie nijako neprotirečí datovaniu príbuzných kultúrnych skupín (Nyírség, Makó) v Maďarsku.¹⁸⁵ Približne k roku 1800 pred n. l. datuje I. Bóna i začiatok nagyrévскеj kultúry v Maďarsku. Túto prednagyrévsku fázu môžeme synchronizovať so šnúrovou keramikou typu Veselé na juhozápadnom Slovensku a s predúnětickou fázou v Čechách a na Morave.

Keramická náplň skupiny Kosihy-Čaka je veľmi jednotná a jej vývoj v archeologickom materiáli takmer nemôžeme sledovať. To všetko poukazuje na relatívne krátke trvanie tejto skupiny.

Produkcia keramiky sa už stáva predmetom špecializovanej výroby (Čaka) a okrem bežných tvarov úžitkovej keramiky napodobňujú sa i vučedolské misky s nôžkami.¹⁸⁶ Početné doklady, svedčiace o domácej výrobe týchto cudzích tvarov, nachádzame i na výšinných sídliskách řivnáčskej kultúry v Čechách, kde k tejto juhovýchodnej zložke prístupuje i severská zložka, ktorú reprezentuje kultúra guľovitých amfor.¹⁸⁷

Niektoré javy hospodárskeho života, dokladajúce vyššiu civilizačnú úroveň (napr. špecializovaná výroba keramiky), prihovárali by sa za zaradenie tejto skupiny do doby bronzovej. Pretože skupina Kosihy-Čaka sa v minulosti zahrňovala do náplne nagyrévскеj kultúry (Nagyrév I) a táto sa považuje v Maďarsku už za kultúru staršej doby bronzovej,¹⁸⁸ vzťahovalo sa toto časové zaradenie v plnej miere

i na nálezy z územia juhozápadného Slovenska, ktoré sa v týchto intenciách zaraďovali na začiatok Reineckeho stupňa BA₁.¹⁸⁹ Toto časové zaradenie sa považovalo všeobecne za opodstatnené, i keď nechýbali ani názory, že spomenutý komplex pamiatok patrí ešte na koniec eneolitu.¹⁹⁰

Zaradenie tzv. nagyrévskej kultúry typu Čaka — teda nálezov skupiny Kosihy-Čaka — na začiatok doby bronzovej, bolo motivované i tým, že sa všeobecne prijímal názor o urýchlennom vývoji Karpatskej kotliny v porovnaní s územím Čiech a Moravy.¹⁹¹ Tento názor je správny, nesmieme však Karpatskú kotlinu brať ako homogénny celok, ale geograficky značne diferencovaný útvar. Juhozápadné Slovensko ako periférna oblasť Karpatskej kotliny má kultúrny vývoj odlišný od centrálnej oblasti a od sklonku eneolitu sa plne pripája na vývoj v priľahlých častiach Moravy a Rakúska. V dôsledku tejto kultúrnej orientácie juhozápadné Slovensko na začiatku doby bronzovej je závislé predovšetkým od kultúrneho diania v spomenutých oblastiach a z tohto treba vychádzať i pri riešení otázky začiatku doby bronzovej na jeho území.

Územie juhozápadného Slovenska je integrálnou súčasťou Karpatskej kotliny a chronológia doby bronzovej v Maďarsku sa v poslednom čase dáva do súvislosti s vývojom v balkánsko-anatolskej oblasti. Všimneme si preto, prv než sa pokúsime o riešenie otázky začiatkov doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku, detailnejšie časové postavenie skupiny Kosihy-Čaka a jej vzťahy k súčasným skupinám a kultúram Karpatskej kotliny i strednej Európy.

So skupinou Kosihy-Čaka korešponduje nyírség-ska skupina a skupina Makó v centrálnych oblastiach Karpatskej kotliny. Tieto skupiny sa v Maďarsku už zaraďujú do včasnej doby bronzovej.¹⁹² Podľa I. Bónu maďarská včasná doba bronzová so svojimi tromi stupňami patrí ešte pred Reineckeho stupňa A1. Chronológiu doby bronzovej v Maďarsku pokúšal sa dať do vzťahu s balkánsko-anatolskou oblasťou ako prvý už G. Childé, ktorý jej začiatok posúva k roku 2250 pred n. l.¹⁹³

I napriek tomu, že v skupine Kosihy-Čaka prejavujú sa podobné zložky a vplyvy ako v príbuzných skupinách na území Maďarska, nemôžeme maďarskú chronológiu doby bronzovej aplikovať na pomery na juhozápadnom Slovensku, pretože toto územie sa ku koncu vývoja skupiny Kosihy-Čaka pevne pripája a pripútava k vývoju v priľahlých častiach Moravy a Rakúska. Takýto pokus, pripojiť vývoj juhozápadného Slovenska na vývoj v centrálnych častiach Karpatskej kotliny, i keď by to logicky

Obr. 12. Branč. Nitrianska skupina. Hrob. 170.

vyplývalo z jeho geografickej príslušnosti, by situáciu nevyriešil, ale skomplikoval, a tak sa v plnej miere opierame o Reineckeho chronológiu, podľa ktorej môžeme začiatok staršej doby bronzovej (stupeň A₁) dať v absolútnej chronológii k roku 1800 pred n. l.

Skupinu Kosihy-Čaka môžeme synchronizovať na území Maďarska so skupinou Nyírség a skupinou Makó, na východnom Slovensku so skupinou zatínskou, v Rakúsku s ňou časove korešponduje typ Melk a v Čechách a na Morave řivnáčska a jevišovická kultúra.

Nazdávame sa, že v dobe plného rozkvetu skupín a kultúr tohto veľkého kultúrneho komplexu prichádzajú do oblasti stredného Dunaja invázne vlny novej cudzej etnickej zložky — ľudu kultúry zvoncovitých pohárov.¹⁹⁴ Sprievodná keramika tejto kultúry má pôvod v Karpatskej kotline, v prostredí skupín spomenutého kultúrneho komplexu. Svedčí o tom okrem iného celý rad zhodných keramických tvarov v náplni kultúry zvoncovitých pohárov i skupiny Kosihy-Čaka. Ľud kultúry zvoncovitých pohárov neprenikol na územie juhozápadného Slo-

venska a analogické prejavy, pokiaľ ide o keramický inventár tejto kultúry a skupiny Kosihi-Čaka, môžeme vysvetliť tým, že tzv. sprievodná keramika kultúry zvoncovitých pohárov pochádza z kultúrne blízkeho prostredia, kam v tomto období prenikli invázne vlny kultúry zvoncovitých pohárov.¹⁹⁵ Pretože v sprievodnej keramike spomenutej kultúry je zastúpená výlučne keramická zložka, ktorú poznáme na strednom Dunaji v prostredí kultúrneho komplexu, do ktorého patrí i skupina Kosihi-Čaka, môžeme usudzovať, že príchod tejto cudzej etnickej vlny do Karpatskej kotliny uskutočnil sa v dobe, keď toto územie ešte nebolo osídlené ľudom nagyrévskej kultúry, ani ľudom s ňou korešpondujúcej kisapostackej kultúry v Zadunajsku a Burgenlande.¹⁹⁶ Pravdepodobnosť takéhoto záveru potvrdzuje i skutočnosť, že vplyvy nagyrévskej kultúry sa neprejavujú v keramickej náplni kultúry zvoncovitých pohárov, ale až neskôr v predúnětickej fáze v Čechách a na Morave.¹⁹⁷ Ako upozornili F. K a l o u s e k a J. N e u s t u p n ý, kultúra zvoncovitých pohárov trvá na našom území pomerne krátko a jej dedičstvo sa prejavuje veľmi výrazne i v predúnětickej fáze v Čechách a na Morave.¹⁹⁸

Kultúra zvoncovitých pohárov na strednom Dunaji i najmladšia fáza kultúry so šnúrovou keramikou na Morave patrí tomu istému časovému horizontu ako skupina Kosihi-Čaka. Dokladá to tiež celý rad podobných keramických tvarov v týchto kultúrach (džbány, amfory, hrncovité tvary a i.).

Len stručne sa dotkneme problematiky misiek s nôžkami, ktoré sa vyskytujú pomerne často v najmladšej fáze kultúry zvoncovitých pohárov¹⁹⁹ a veľmi vzácne i v najmladšej fáze kultúry so šnúrovou keramikou v Čechách a na Morave.²⁰⁰ Výskyt misiek s nôžkou vučedolského charakteru končí sa na Morave i v príľahlej časti Rakúska zánikom jevišovickej kultúry a typu Melk. V kultúre zvoncovitých pohárov i v kultúre so šnúrovou keramikou objavujú sa aj iné typy misiek s nôžkami, ktoré majú rôzne varianty i rozdielne stvárnenie (misky) a niekedy i rozmanitú koncepciu výzdoby.²⁰¹

Spomenuté typy misiek majú tiež chronologickú hodnotu, pretože ich prvý výskyt spadá do obdobia najmladšej fázy kultúry zvoncovitých pohárov a do najmladšej fázy kultúry so šnúrovou keramikou. V náplni kultúry zvoncovitých pohárov na strednom Dunaji nepatria tieto misie nijako k vzácnym nálezom.²⁰² V Čechách a na Morave ich nachádzame nielen v uzavretých hrobových celkoch najmladšej fázy kultúry zvoncovitých pohárov,²⁰³ ale i v hroboch najmladšej fázy kultúry so šnúrovou keramikou.²⁰⁴ Z chronologického hľadiska je veľmi dôležité,

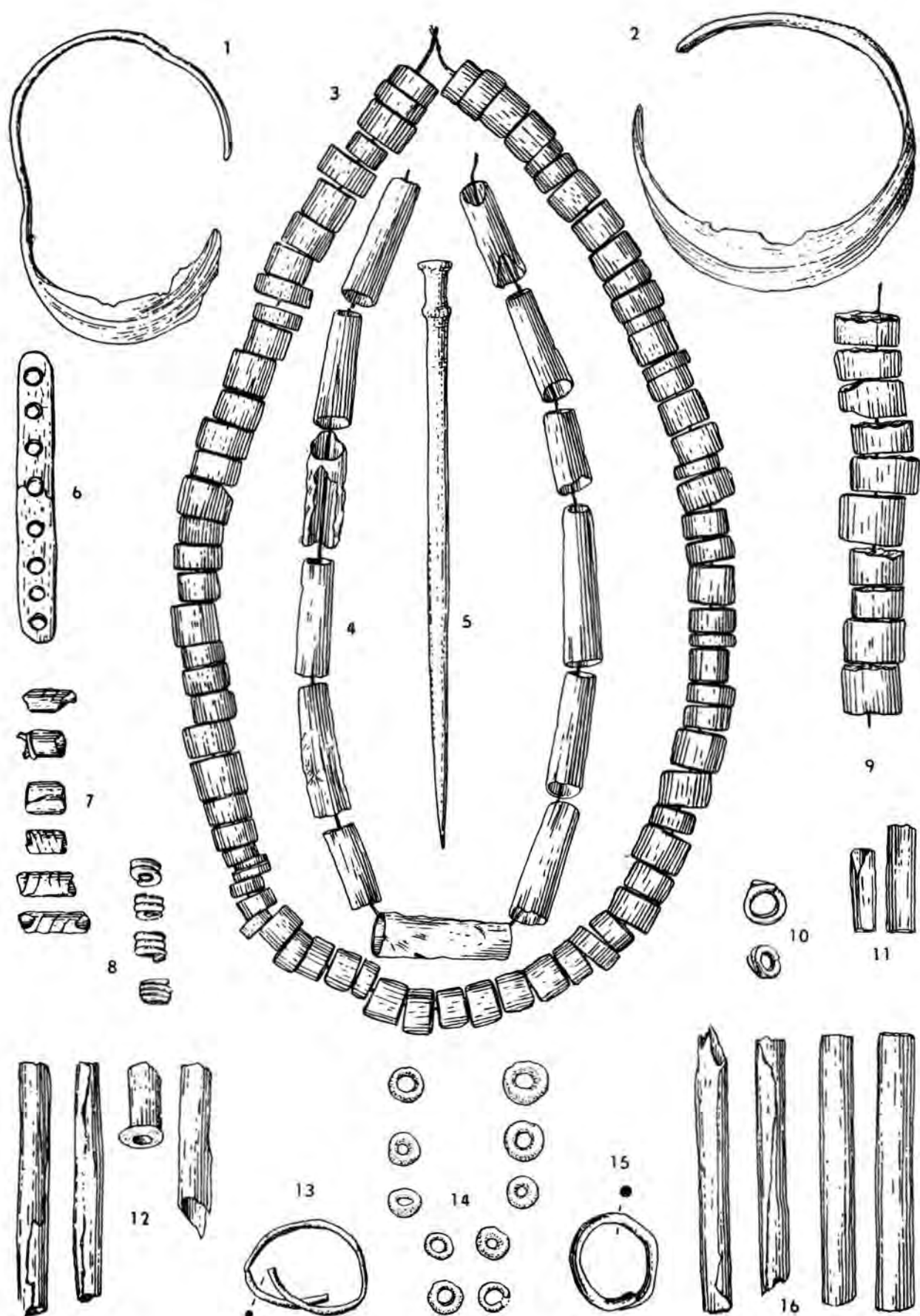
že spomenuté misie s nôžkami sa nevyskytujú v inventári skupiny Kosihi-Čaka a jej príbuzných kultúrnych skupín na celom území rozšírenia, ale prvý raz sa objavujú až v kultúre zvoncovitých pohárov a ich výskyt v najmladšej fáze kultúry so šnúrovou keramikou nám umožňuje synchronizáciu týchto kultúr.

V inventári kultúry so šnúrovou keramikou dokladajú tieto misie spolu s ďalšími tvarmi vplyv kultúry zvoncovitých pohárov.²⁰⁵ Nazdávame sa, že najmladšia fáza kultúry zvoncovitých pohárov i šnúrovej keramiky patrí do toho istého obdobia, resp. je čiastočne súčasná i s predúněticou fázou v Čechách a na Morave, kde nachádzame podobné misie s nôžkami ako dedičstvo predchádzajúceho kultúrneho vývoja.²⁰⁶

V predúnětickej fáze v Čechách a na Morave nachádzame okrem týchto misiek i misie s prelamanými nôžkami,²⁰⁷ ku ktorým predlohy, na čo už dávnejšie upozornil L. H á j e k, treba hľadať v náplni nagyrévskej kultúry v Maďarsku,²⁰⁸ kde patria k pomerne častým nálezom.²⁰⁹ V inventári kultúry zvoncovitých pohárov tieto misie sú len výnimočne zastúpené a v Čechách sa vyskytujú iba v predúnětickej fáze, kam, ako upozornil L. H á j e k i V. M o u c h a, prenikajú z prostredia nagyrévskej kultúry z Maďarska.²¹⁰ Na základe tohto môžeme prednagyrévsku kultúru a predúnětickú fázou synchronizovať so šnúrovou keramikou typu Veselé. V Čechách a na Morave spomenuté kultúry chronologicky nasledujú po najmladšej fáze kultúry zvoncovitých pohárov a po najmladšej fáze kultúry so šnúrovou keramikou, na území Slovenska po skupine Kosihi-Čaka.²¹¹

Dosiaľ neobjasnený zostáva vzťah šnúrovej keramiky typu Veselé k najmladšej fáze kultúry so šnúrovou keramikou na Morave. Kultúra so šnúrovou keramikou typu Veselé prichádza z južného Poľska Moravskou bránou a malokarpatskými priesmykmi na územie juhozápadného Slovenska.²¹² Príchod tejto etnickej vlny znamená zánik skupiny Kosihi-Čaka a jej postupným splynutím s domácim obyvateľstvom vzniká nitrianska skupina. Proces vzniku nitrianskej skupiny nesmieme však chápať ako púhe prevrstvenie staršieho kultúrneho základu novými elementmi, ale ako zložitý proces, vedúci postupne k vzniku novej skupiny, ktorá sa vďaka bohatej kovovej industrii zaraďuje medzi najvýznamnejšie kultúry staršej doby bronzovej v strednej Európe.

Náleziská šnúrovej keramiky typu Veselé na juhozápadnom Slovensku poznáme dosiaľ iba z jeho západnejších oblastí.²¹³ Podobne i pohrebiská nit-

Obr. 13. Branč, Nitrianska skupina, Hrob. 170.

Obr. 14. Branč. Nitrianska skupina. Hrob. 178.

rianskej skupiny nezistili sa na území ležiacom východnejšie od rieky Žitavy. Zdá sa, že na základe vertikálnej stratigrafie v Malých Kosihách môžeme usudzovať, že v južných častiach stredného Slovenska prichádza po skupine Kosihy-Čaka už kultúra hatvanská. Opodstatnenosť spomenutého názoru potvrdzujú i niektoré hatvanské nálezy z južného Slovenska; žiaľ, ich nálezové prostredie nemožno nijako overiť.²¹⁴ Z územia Maďarska je nálezová základňa hatvanskej kultúry nedostatočne publikovaná a nálezy, ktoré poznáme, patria až do jej mladšieho vývojového stupňa.²¹⁵

Podľa I. Bónu a N. Kalicza sa však hatvanská kultúra začína skôr, už v dobe existencie nyírségskej skupiny, ktorá tvorí jednu z jej základných zložiek.²¹⁶ Podľa N. Kalicza je hatvanská kultúra výslednicou splynutia novej východnej etnickej vlny (kultúra okrových hrobov) so starším osídlením, ktoré v severnejších hornatých oblastiach Maďarska predstavuje nyírségska skupina.²¹⁷ Pri riešení otázky začiatkov doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku musíme vychádzať i z vývoja v priľahlých oblastiach, s ktorými bolo toto územie v úzkom kultúrnom spojení.

Ako sme už zdôraznili, príchodom kultúry so šnúrovou keramikou typu Veselé stáva sa juhozápadné Slovensko menej závislé od kultúrneho vývoja Karpatskej kotliny a viac sa zblízuje s vývojom západnejších častí strednej Európy. Vďaka svojej zemepisnej polohe však skôr prijíma civilizačné impulzy z Karpatskej kotliny a táto pozícia, na rozhraní dvoch odlišne orientovaných svetov, nachádza plný odraz i v hmotnej kultúre nitrianskej skupiny, ktorá v zmysle Reineckeého triedenia spĺňa všetky podmienky pre zaradenie do stupňa BA₁. Pretože nielen keramický inventár, ale aj bohatá kovová (medená) industria nitrianskej skupiny vychádza z predchádzajúceho podložia kultúry so šnúrovou keramikou typu Veselé, ba zdá sa, že je takmer jej priamym pokračovaním, treba uvažovať o tom, či možno z metodického hľadiska zaradiť šnúrovú keramiku typu Veselé ešte na koniec najmladšieho eneolitu, i keď za takéto časové zaradenie by sa prihovárala jej synchronizácia s predúnětickou fázou v Čechách a na Morave.²¹⁸ Šnúrovú keramiku typu Veselé synchronizujeme i s prednagyrévskou kultúrou v Maďarsku (v Zadunajsku do tohto obdobia treba položiť pravdepodobne už začiatok kisapostackej kultúry),²¹⁹ ktorej vznik možno klásť približne do toho istého obdobia²²⁰ ako začiatok typu Veselé na juhozápadnom Slovensku. Medzi prednagyrévskou a nagyrévskou kultúrou, predúnětickou fázou a starou únětickou kultúrou (fáza II) je plynulý prechod a už aj z týchto dôvodov by nebolo správne tieto staršie vývojové obdobia zaraďovať na koniec eneolitu.

Zatiaľ čo v Maďarsku prednagyrévsku kultúru zaraďuje I. Bónu do III. stupňa včasnej doby bronzovej,²²¹ predúnětická fáza v Čechách a na Morave, ktorá s ňou časove korešponduje, považuje sa ešte za plne eneolitickú.²²² S prednagyrévskou kultúrou korešpondujú i začiatky najstaršej fázy hatvanskej kultúry, ktorá je rozšírená v severných hornatejších oblastiach Maďarska i v južnej časti stredného Slovenska.

V šnúrovej keramike typu Veselé, ktorá patrí tomu istému časovému horizontu, sú už zastúpené šperky tvaru vrbového listu i ďalšie medené ozdoby, ktoré sú i v náplni nitrianskej skupiny.²²³ Ak by sme vychádzali zo synchronizácie typu Veselé s predúnětickou fázou a chceli by sme ho zaradiť za každú cenu na sklonok eneolitu, museli by sme sem priradiť i najstaršiu fázou nitrianskej skupiny, ktorá — ako ukazuje horizontálna stratigrafia i nález derivátu šálky typu Veselé v Branči²²⁴ — s ňou časove korešponduje.

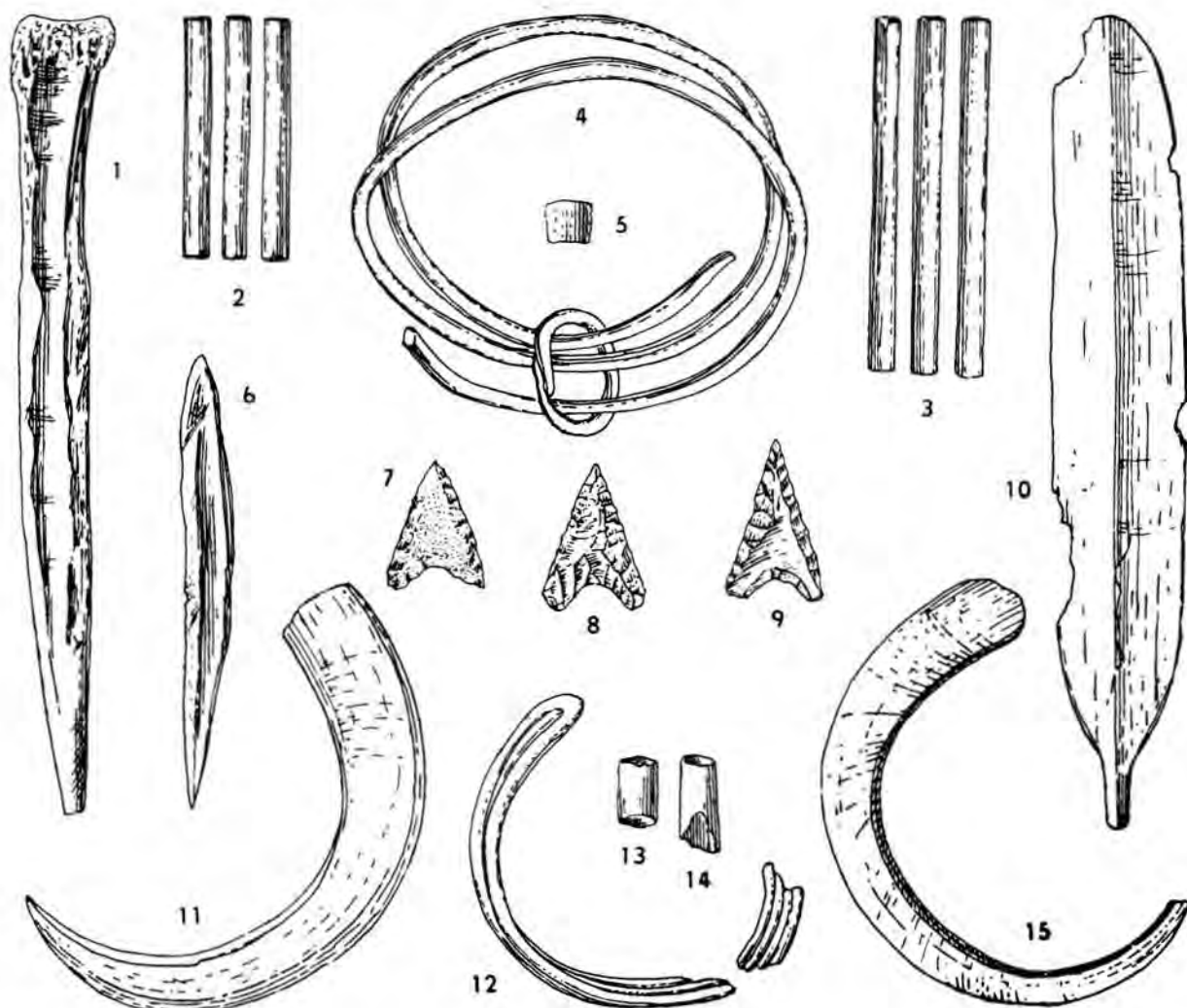
K zaradeniu typu Veselé na začiatok doby bron-

zovej je určujúcim momentom výskyt šperku tvaru vřbového listu i ďalších ozdôb, ktoré sa na území Slovenska objavujú až v tomto časovom horizonte. Pokiaľ ide o predchádzajúci vývoj, vidíme tu zásadný kvalitatívny zlom, pretože príchodom inváznej vlny typu Veselé pretrhávajú sa spojitosti s karpatským vývojom a juhozápadné Slovensko sa dostáva do odlišných kultúrnych pomerov než ostatné oblasti Karpatskej kotliny. Tento kvalitatívny zlom je nesporný a je dostatočným kritériom na odlíšenie tohto obdobia od predchádzajúceho mladoeneolitického vývoja (obr. 7, 9, 11, 13 a 15).

Ak vezmeme do úvahy spomenuté skutočnosti a fakt, že nitrianska skupina je ďalším pokračovaním a završením predchádzajúceho vývoja, významne obohateného vplyvmi Karpatskej kotliny i staršieho kultúrneho podložia, ktoré predstavuje skupina Kosihi-Čaka, potom musíme šnúrovú keramiku typu Veselé zaradiť už na samý začiatok doby bronzovej, teda do Reineckeého stupňa BA_I. Do tohto stupňa,

ktorý A. Točík člení na dve fázy — BA_{Ia} a BA_{Ib}, zaraďuje i trvanie nitrianskej skupiny.²²⁵ Pretože staršia doba bronzová na juhozápadnom Slovensku začína Reineckeého stupňom BA_I, do ktorého zaraďujeme i šnúrovú keramiku typu Veselé, musíme spresniť časové postavenie nitrianskej skupiny i typu Veselé.

Nitrianska skupina, ako upozornil A. Točík, má dve vývojové obdobia.²²⁶ Staršie obdobie charakterizujú šperky tvaru vřbového listu, v mladšom období tieto šperky chýbajú a na ich miesto prichádzajú drôtené šperky. Obidve vývojové obdobia sa veľmi výrazne od seba odlišujú i keramikou náplňou. V staršom období sú zastúpené tvary dokladajúce vplyvy šnúrovej keramiky typu Veselé a domáceho kultúrneho podložia reprezentovaného skupinou Kosihi-Čaka (obr. 5), v mladšom období zisťujeme keramiku, ktorá je typická už pre III. fázu únětickej kultúry podľa triedenia V. Mouchy.²²⁷

Obr. 15. Branč. Nitrianska skupina. Hrob 178.

V staršom vývojovom období nitrianskej skupiny je v keramickom inventári zastúpená i zložka upozorňujúca na vplyvy kultúry zvoncovitých pohárov.²²⁸ Neznamená to však, že by nitrianska skupina bola súčasná s najmladšou fázou kultúry zvoncovitých pohárov, ale tieto vplyvy, ako naznačujú i nálezy na Morave,²²⁹ boli do obsahu nitrianskej skupiny sprostredkované typom Veselé. Mladšie vývojové obdobie je silne poznačené vplyvom únětickkej kultúry.

Na juhozápadnom Slovensku musíme teda Reineckeho stupeň BA₁ rozdeliť na tri fázy. Ak by sme rešpektovali členenie stupňa BA₁ na dve fázy, museli by sme najstaršiu fázu, ktorá tieto fázy predchádza, označiť ako predstupeň BA. Správnejšie sa však ukazuje rozdelenie stupňa BA₁ na tieto tri fázy: BA_{1a}, BA_{1b} a BA_{1c}.

Do stupňa BA_{1a} zaraďujeme na juhozápadnom Slovensku šnúrovú keramiku typu Veselé, ktorú synchronizujeme s prednagyrévskou kultúrou v Maďarsku a s predúnětickou fázou v Čechách a na Morave. V Zadunajsku na konci tohto obdobia vystupuje už pravdepodobne najstaršia fáza kisapostackej kultúry, v severných oblastiach Maďarska a snád i južnejších častiach stredného Slovenska staršia fáza hatvanskej kultúry. Na území južného Poľska odpovedajú typu Veselé niektoré nálezy predmierzanowického charakteru.²³⁰

Do stupňov BA_{1b} a BA_{1c} patrí staršie a mladšie vývojové obdobie nitrianskej skupiny, ktorú rámcovo synchronizujeme so starším obdobím nagyrévskej kultúry (Nagyrév I a II) s vlastnou hatvanskou kultúrou a starším i mladším obdobím kisapostackej kultúry v Maďarsku, s wieselburskou kultúrou v Rakúsku²³¹ a so starou únětickou kultúrou v Čechách a na Morave (II. – III. fáza). V južnom Poľsku s nitrianskou skupinou korešponduje mierzanovická kultúra.²³² S mladším vývojovým obdobím nitrianskej skupiny nesporne časove súvisí i straubinská kultúra v Nemecku, ktorá má dlhší časový vývoj; jej mladšie vývojové obdobie patrí podľa H. J. H u n d t a do Reineckeého stupňa BA₂²³³ a korešponduje už s klasickou fázou únětickej kultúry v Čechách.²³⁴

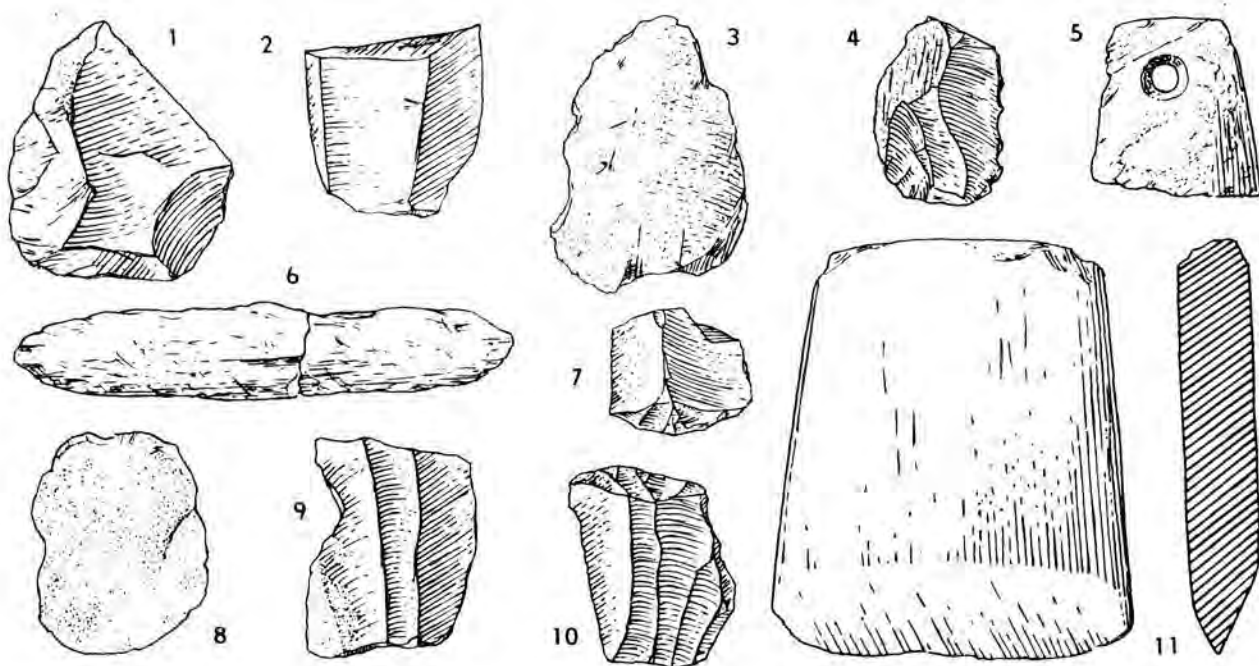
Pri rámcovej načrtnutej synchronizácii nitrianskej skupiny s inými kultúrami v príslušných oblastiach juhozápadného Slovenska, ktorá je len rámcovo načrtnutá, narážame na určité ťažkosti, ktoré vyplývajú z nedostatočne publikovanej nálezovej základne spomenutých kultúr i z nespracovania s tým súvisiacej problematiky. Nemenšie problémy spôsobuje i to, že vo väčšine prípadov chýba triedenie týchto kultúr. Najneprehľadnejšia situácia na za-

čiatku doby bronzovej je na príslušnom území Rakúska v Burgenlande.²³⁵ Nález šálky wieselburského charakteru v hrobe nitrianskej skupiny v Branči (hrob 82) — kde sa okrem tejto nádoby, ktorá sa technikou výroby líši od ostatnej keramiky nitrianskej skupiny, našli aj iné dôležité nálezy — prináša nové momenty i pre poznanie vzájomného chronologického postavenia nitrianskej skupiny a wieselburskej kultúry, ktorá preniká z Rakúska i na územie juhozápadného Slovenska.²³⁶ Nález šálky wieselburského charakteru (ktorá je pravdepodobne importom z územia rozšírenia wieselburskej kultúry) v staršom vývojovom období nitrianskej skupiny nám neumožňuje len synchronizáciu s vývojom v Rakúsku,²³⁷ ale prispieva i k objasneniu zásahu wieselburskej kultúry na územie Slovenska.²³⁸ S týmto starším obdobím nitrianskej skupiny môžeme paralelizovať i časť nálezov z výskumu B. C h r o p o v s k é h o vo Veľkom Grobe, patriacich samostatnej kultúrnej skupine, v ktorej sa popri wieselburských vplyvoch najsilnejšie prejavuje únětická zložka.²³⁹

Staršia doba bronzová odlišuje sa od predchádzajúceho eneolitického vývoja tým, že sa už začínajú

Obr. 16. Branč. Nitrianska skupina. Hrob 222.

Obr. 17. Branč. Nitrianska skupina. Hrob 222.

výrazne čítať veľké sociálno-ekonomické premeny, markantne sa prejavujúce najmä na konci tohto obdobia v celej hmotnej i duchovnej kultúre vtedajšej spoločnosti.²⁴⁰ Na začiatok doby bronzovej patrí na juhozápadnom Slovensku šnúrová keramika typu Veselé, ktorá má svojráznu hmotnú kultúru, lišiacu sa od predchádzajúcej etnickej zložky, reprezentovanej skupinou Kosihy-Čaka i odlišnou hospodárskou základňou. I keď doteraz sa nezistili osady typu Veselé, kovová industria a ďalší hrobový inventár poukazujú na výrazný pokrok oproti predchádzajúcemu vývoju; tento pokrok sa potom zákonite odráža i v celej hmotnej kultúre.²⁴¹

Už v skupine Kosihy-Čaka mohli sme nájsť doklady o špecializovanej výrobe keramiky. V období typu Veselé a najmä v nitrianskej skupine, ktorá z neho geneticky vychádza, dochádza k ťažbe medi a spektrálne analýzy kovových výrobkov prinášajú doklady o domácej výrobe tejto industrie.²⁴² Priaznivé lokálne podmienky (dostatok surovínových zdrojov) urýchlili v prvom rade rozvoj metalurgie a toto obohatenie hmotnej kultúry odrazilo sa i v živote vtedajšej spoločnosti. Svedčí o tom i sociálna diferenciacia, prejavujúca sa v nitrianskej skupine nielen v usporiadaní hrobov, ale najmä v ich vybavení milodarmi.²⁴³

Ak porovnávame typ Veselé a nitriansku skupinu s predúnětickou fázou a starou únětickou kultúrou, s ktorou časove korešpondujú, zisťujeme, že zatiaľ, čo na Slovensku sú kovové výrobky veľmi čas-

tým zjavom, v starej únětickej kultúre sa objavujú len veľmi vzácne.²⁴⁴ Opačná situácia je v stupni BA₂, keď na území juhozápadného Slovenska patria bronzové výrobky k menej častým nálezom, zato v inventári klasickej fázy únětickej kultúry v Čechách i na Morave sú početne zastúpené. Preto V. M o u c h a pri určení začiatkov doby bronzovej v Čechách vychádza z nálezov kovového inventára v únětickej kultúre a z ich prínosu pre hospodársky vývoj.²⁴⁵ Podľa neho doba bronzová na území Čiech začína sa až v období klasickej fázy únětickej kultúry, t. j. v stupni BA₂. Predchádzajúci kultúrny vývoj má podľa V. M o u c h u ešte eneolitický charakter.

Ako sme už upozornili, na juhozápadnom Slovensku najviac kovových výrobkov zisťujeme v stupni BA₁, i keď treba konštatovať, že ide takmer výlučne o šperky, a nie výrobné nástroje, ktoré sa objavujú i na juhozápadnom Slovensku až v stupni BA₂.²⁴⁶ Domnievame sa, že by nebolo správne dávať začiatok doby bronzovej na Slovensku až do stupňa BA₂, pretože týmto by sa neúmerne predĺžilo obdobie eneolitu a naproti tomu vlastná doba bronzová by predstavovala relatívne krátky časový úsek. Ak vychádzame z geografického postavenia Slovenska i z jeho kultúrneho vývoja, nazdávame sa, že začiatok doby bronzovej možno položiť rámcovo k roku 1800 pred n. l. a objavenie sa početných kovových výrobkov je dostatočným kritériom pre takéto datovanie.

Presnú hranicu medzi najmladším eneolitom a staršou dobou bronzovou nemožno určiť, pretože začiatok doby bronzovej v Karpatskej kotline i v strednej Európe nespadá do toho istého obdobia, ale treba tu počítať s určitými časovými diferenciami.²⁴⁷ Podobne ani spojitosti s predchádzajúcim mladoeneolitickým vývojom nekončia sa náhle, ale počas celej staršej doby bronzovej sledujeme niekde vo väčšej, inde zasa v menšej miere doznievanie starých eneolitických tradícií.²⁴⁸ Súvisí to s tým, že

na území juhozápadného Slovenska i po príchode ľudu so šnúrovou keramikou typu Veselé trvá ešte určitý čas, najmä vo východnejších oblastiach, skupina Kosičky-Čaka, a tak nijako neprekvapuje, ak sa táto zložka výrazne prejavuje i v hmotnej kultúre nitrianskej skupiny. Znamená to súčasne, že tieto skupiny nesmieme radiť vo vývoji len chronologicky za sebou, ale musíme vychádzať aj z ich dočasnej koexistencie, i keď ide o skupiny lišiace sa navzájom svojou hospodárskou základňou.

Poznámky a literatúra

¹ Točík A., *Staršia a stredná doba bronzová na juhozápadnom Slovensku*, Referáty o pracovných výsledkoch čs. archeológov za rok 1955 II, Liblice 1956, 24–46; ten istý, *Bemerkungen zur Problematik der älteren und mittleren Bronzezeit in der Südwestslowakei*, Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit, Nitra 23.–27. 9. 1958 (rotaprint), Nitra 1958, 1–37; ten istý, *Stratigraphie auf der befestigten Ansiedlung in Malé Kosičky*, Bez. Stúrovo, Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit – Nitra 1958, Bratislava 1961, 17–42.

² Novotný B., *Slavónska kultúra v Československu*, SIA III, 1955, 5–69; ten istý, *Slavónska kultúra v Československu*, Referáty za rok 1955 II, Liblice 1956, 16–23; ten istý, *Slovensko v mladšej dobe kamennej*, Bratislava 1958, 34–54; ten istý, *Počiatky výtvarného prejavu na Slovensku*, Bratislava 1958, 89–129.

³ Točík A., *K otázke mladého eneolitu na juhozápadnom Slovensku*, ŠZ AÚSAV 11, 1963, 14.

⁴ Točík A., *Zpráva o výskume v rokoch 1957–1959 na Zámečku v Nitrianskom Hrádku*, Referáty za rok 1959 III, Liblice 1960, 23, 24; ten istý, *Staršia a stredná doba bronzová na juhozápadnom Slovensku* (kandidátska práca), 1960, 33–38; Novotná M., *Bošácko-kostolacký horizont na strednom Považí*, Múzeum VII, 1961, 21–34; Pavelčík J., *Několik poznámek k poznání kanelované keramiky na Moravě a ve Slezsku*, Časopis Slezského musea VII, série B, 1958, 89–109. Touto problematikou sa t. č. zaoberá V. Němejcová-Pavůková, ktorá pripravuje na publikovanie nálezy bošáckeho typu z Podolia (okr. Trenčín).

⁵ Najvýznamnejší keramický inventár tejto skupiny pochádza z lokalít Malé Kosičky a Čaka. Podľa týchto lokalít sme nazvali spomenuté nálezy skupinou Kosičky-Čaka (namiesto názvu Malé Kosičky-Čaka používame skrátený praktickejší názov Kosičky-Čaka; lokalita Malé Kosičky je dostatočne známa v odbornej literatúre a nepredpokladáme, že by používaním tohto skráteného názvu vznikli nejaké nejasnosti).

⁶ Janšák Š., *Staré osídlenie Slovenska*, SMSS XXV, 1931, 51, tab. XXII.

⁷ Willvonseder K., *Funde des Kreises Vučedol-Laiabach aus Niederdonau und Ungarn*, WPZ XXVI, 1939, 141, 146, obr. 5 a 7.

⁸ Krička V., *Výtvarný prejav slovenského praveku*, Turčiansky Sv. Martin 1942, 13; Budinský-Krička V., *Slovensko v dobe bronzovej a halštatskej*, Slovenské dejiny I, Bratislava 1947, 63, 64, tab. XI.

⁹ Novotný B., SIA III, 1955, 5–59.

¹⁰ Childs V. G., *The Danube in Prehistory*, Oxford 1929, 210.

¹¹ Novotný B., SIA III, 1955, 7; tu je uvedená i literatúra k tejto problematike.

¹² Točík A., Referáty za rok 1959 III, Liblice 1960, 24; Točík A. – Paulík J., *Výskum mohyly v Čake v rokoch 1950–51*, SIA VIII-1, 1960, 99, 100.

¹³ Korošec J., *Archeologičeskij vestnik VII*, 1956, 321.

¹⁴ Novotný B., SIA III, 1955, 6, 7, 48.

¹⁵ Dimitrijević S., *Prilog daljem upoznavanju vučedolske kulture*, Opusc. Arch. I, 1956, 5 n.; Tasić N., *Djurdjevačka Glavica – Prilog proučavanju Vučedolske grupe južno od Save i Dunava*, Starinar XI, 1960, 143. Benac A., *Studien zur Stein- und Kupferzeit im nordwestlichen Balkan*, 42. BRGK, 1961, 135–146; Garašanin M. V., *Der Übergang vom Neolithikum zur frühen Bronzezeit auf dem Balkan und an der unteren Donau*, L'Europe à la fin de l'âge de la pierre, Praha 1961, 28, 29.

¹⁶ Driehaus J., *Die Altheimer Gruppe und das Jungneolithikum in Mitteleuropa*, Mainz 1960, 184 n.; Driehaus J. – Behrens H., *Stand und Aufgaben der Erforschung des Jungneolithikums in Mitteleuropa*, L'Europe à la fin de l'âge de la pierre, Praha 1961, 267. Bóna I., *Opponensi vélemény Dr. Kalicz Nándor: Északkelet Magyarországon korabronzkora és kapolatai c. kandidátusi disszertációjáról*, Régészeti Dolgozatok 4, Budapest 1962, 41–43.

¹⁷ Neustupný J. a kol., *Pravěk Československa*, Praha 1960, 194; Točík A., Referáty za rok 1959 III, Liblice 1960, 23, 24; Točík A. – Paulík J., SIA VIII-1, 1960, 99, 100.

¹⁸ Krička V., l. c., 13; Budinský-Krička V., l. c., 63, 64.

¹⁹ Točík A., Referáty za rok 1959 III, Liblice 1960, 24, 25.

²⁰ Podobné tvary úžitkovej keramiky poznáme nielen z náplne nagyrévskej kultúry v Maďarsku (Foltiny I., *A szőregi bronzkori temető*, Dolgozatok XVII, 1941, tab. XV: 11, tab. XVI: 10, 17; Banner J. – Bóna I. – Márton L., *Die Ausgrabungen von L. Márton in Töszeg*, AAH X, 1957, 137, obr. 29: 1; Bóna I., *The Early Bronze Age Urn Cemetery at Kules and the Kules Group of the Nagyrév Culture*, Alba Regia I, 1960, tab. II: 18, tab. IX: 1, 17, 20), ale i z iných kultúr staršej doby bronzovej v Karpatskej kotline (Mozsolics A., *A kispastagi korabronzkori urna-temető – Der frühbronzezeitliche Urnenfriedhof von Kispastag*, Budapest 1942, tab. XII: 2, 7, 10).

²¹ Neustupný J. a kol., l. c., 194, 195; Neustupný E. a J., *Nástin pravěkých dějin Československa*, Sborník Národního musea XIV, 1960, 141; Moucha V., *K nejstarší únětické keramice v Čechách*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 3, Sborník prací k počtu 60. narozenin akademika Jana Filipa, Praha 1960, 94.

²² Vladár J., *Nagyrévske sídlisko v Čake*, SIA X — 2, 1962, 319—340.

²³ Vladár J., *Archeologický výskum v Branči pri Nitre v rokoch 1961—1962*, AR XVI, 1964, 88—90.

²⁴ Niektoré keramické tvary, ktoré sa často vyskytujú v náplni skupiny Kosiho-Čaka, vystupujú i v nagyrévskej kultúre, v jej staršom i mladšom vývojovom období. Takéto nálezy nachádzame na území rozšírenia nagyrévskej kultúry vo všetkých jej miestnych skupinách (Bóna I., *The Cemeteries of the Nagyrev Culture*, Alba Regia II—III, 1961—62 (1963), 11—23.

²⁵ Kalicz N., *Északkelet Magyarországon korabronzkora és kapesolatai*, Régészeti Dolgozatok 4, 1962, 12—18.

²⁶ Banner J. — Bóna I., recenzia práce J. Neustupného a kol., *Pravěk Československa*, AĚ 89, 1962, 118.

²⁷ Kalicz N., Régészeti Dolgozatok 4, 1962, 14, 15.

²⁸ Bóna I., Régészeti Dolgozatok 4, 1962, 40 n. Autor správne upozorňuje, že za lokálnu skupinu vučedolskej kultúry treba považovať iba tretiu skupinu N. Kalieza. Skupina Nyírség a Makó nepatria do okruhu vučedolskej kultúry, ale sú ňou iba ovplyvnené.

²⁹ Menghin O., *Eine spätneolithische Station bei Melk (Niederösterreich)*, MAGW XXXIII, 1913, 94—103.

³⁰ Točík A., *Výskum v Čake na Slovensku*, AR III, 1951, 158—160, 171, obr. 128; Novotný B., SIA III, 1955, 16, 19, 23, obr. 5 a 7, tab. VI a VIII; Točík A. — Paulík J., SIA VIII-1, 1960, 98—100, tab. I—III; Vladár J., SIA X-2, 1962, 319—340.

³¹ Paulík J., *K problematike mladšej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku*, AR XII, 1960, 418 n.; ten istý, *K problematike čakanskej kultúry v Karpatskej kotline*, SIA XI-2, 1963, 269 n.

³² Točík A., *Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit — Nitra 1958, Bratislava 1961*, 21—24.

³³ Točík A., *Referáty za rok 1959 III*, Liblice 1960, 24.

³⁴ Točík A., *Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit — Nitra 1958, Bratislava 1961*, 19.

³⁵ Točík A. — Paulík J., SIA VIII-1, 1960, 105, pozn. 141.

³⁶ Točík A., *Die Nitra-Gruppe*, AR XV, 1963, 758, 759; Vladár J., AR XVI, 1964, 88, 89.

³⁷ Točík A., *Staršia a stredná doba bronzová na juhozápadnom Slovensku* (kandidátska práca), 88; ten istý, AR XV, 1963, 762; Vladár J., AR XVI, 1964, 88, 89.

³⁸ Kalicz N., Régészeti Dolgozatok 4, 1962, 15—17.

³⁹ Tamže, 16.

⁴⁰ Bóna I., Alba Regia II—III, 1961—62 (1963), tab. XI: 9 a i.; ten istý, *Geschichte der frühen und mittleren Bronzezeit in Ungarn und mittlerem Donauraum*, separát z Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis, Sectio Historica III, 1961, 8; Kalicz N., *Die frühbronzezeitlichen Brandbestattungen in der Umgebung der Gemeinde Alsónémedi*, AAH IX, 1959, 207.

⁴¹ Bóna I., Alba Regia II—III, 1961—62, tab. IX: 10, tab. IV: 9; Kalicz N., AAH IX, 1959, tab. I: 1, 6, 7, 17, tab. II: 7; Foltiny L., *Dolgozatok XVII*, 1941, tab. XVI: 10, 17 a i.

⁴² Kalicz N., Régészeti Dolgozatok 4, 1962, 13, 14.

⁴³ Kastner J. F., *Funde der Vučedol (Laibacher-) Kultur und der Glockenbecherkultur von Aspern* (Wien, 22. Bez.), WPZ XXVI, 1939, 119—121, obr. 1; Palliardi J., *Die relative Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mähren*, WPZ I, 1914, 274, 275, obr. 31, 32, 35; ten istý, *Stratigrafické výsledky výskumu na Starém Zámku u Jevošovic*, *Pravěk VIII*, 1912, 19, 20; Mašek N., *K otázce řivnáčské kultury*, Sborník prací k počtu 60. narozenin akademika Jana Filipa, Praha 1960, 71, obr. 6; Mašek N., *Die Řivnáč-Gruppe in Böhmen und ihre chronologische Stellung*, L'Europe à la fin de l'âge de la pierre, Praha 1961, 327—335.

⁴⁴ Hájek L., *Knoflíky středoevropské skupiny kultury zvoncovitých pohárů*, PA XLVIII, 1957, 393, 401, 404, 407, obr. 7: 8, obr. 2: 5, 7, obr. 10: 2, obr. 12: 6, 8; Kalousek F., *Lid se zvoncovitými poháry na Bučovsku (Morava)*, ČMM XLI, 1956, 58, tab. XIX: 3, XIII: 3, XXIII: 1.

⁴⁵ Chleborád M., *Pravěké hroby durinských skrěků na Bučovsku a v okolí*, zvláštny odtlačok z Ročenky sporiťelny města Bučovic za rok 1934, tab. I: 1, 6, 7, tab. V: 3 a i.; Červinka J. J., *Šnůvaná keramika na moravském Slovácku*, Sborník velehradský 13, 1942, 4, obr. 2: 2, 3; Kalousek F., *K otázce původu kultury se šnúrovou keramikou*, zvl. odtlačok z Ročenky 1947 Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, 27, obr. 15—19.

⁴⁶ Kalicz N., Régészeti Dolgozatok 4, 1962, 15—17.

⁴⁷ Dimitrijevič S., *Opusc. Arch. I*, 1956, 35.

⁴⁸ Korošec P., *Odnos pečelske kulturne grupe prema slavonskoj*, Rad vojvodjanskih muzeja 7, 1958, 13 n.

⁴⁹ Bóna I., Régészeti Dolgozatok 4, 1962, 40—42.

⁵⁰ Tasič N., *Starinar XI*, 1960, 155.

⁵¹ Kalicz N., Régészeti Dolgozatok 4, 1962, 12—14.

⁵² Willvonseder K., WPZ XXVI, 1939, 136, 137.

⁵³ Novotný B., SIA III, 1955, 12—14. Tu pozri i literatúru k tejto problematike.

⁵⁴ V štúdiu B. Novotného *Slavónska kultúra v Československu* (SIA III, 1955, 7, 10—14) sú uvedené i nálezy misiek s nôžkou z územia Čiech.

⁵⁵ Mildemberger G., *Eine Fusschale der slawonischen Kultur aus Mitteldeutschland*, Germania 38, 1960, 121, obr. 1; Behrens H., *Neolithische Fussgefäße vom slawonischen Typ in Mitteldeutschland und ihre chronologische Stellung*, Alt-Thüringen VI, 1962—1963, 197—201. Vplyvy z ústredia vučedolskej kultúry neprenikajú len severným smerom do Karpatskej kotliny a odtiaľ do vzdialenejších oblastí strednej Európy (Sasko), ale i na východ — na územie Rumunska (Dumitrescu V. — Stratan I., *Keramik der Vučedol-Kultur aus Moldava Veche im Banat*, Dacia VI, 1962, 411—427). Na základe týchto vplyvov môžeme potom synchronizovať vývoj niektorých častí balkánskej oblasti s vývojom v centrálnych oblastiach Karpatskej kotliny i západnejšie ležiacich území.

⁵⁶ Vladár J., SIA X-2, 1962, 327.

⁵⁷ Mašek N., *Příspěvek k poznání hospodářských a společenských poměrů mladší fáze eneolitu v Čechách*, PA LII, 1961, 127—129.

⁵⁸ Kastner J. F., WPZ XXVI, 1939, 120, obr. 1.

⁵⁹ Pittioni R., *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Wien 1954, 234, obr. 160.

⁶⁰ Novotný B., SIA III, 1955, 13, obr. 1.

⁶¹ Točík A. — Paulík J., SIA VIII-1, 1960, tab. I: 7, tab. III: 1—8.

⁶² Korošecova P., *Kupa na nozi u slavonskoj kulturi*, Zbornik Matice srpske za društvene nauke 28, 1961, 5—28.

⁶³ Točík A., *Staršia a stredná doba bronzová na juhozápadnom Slovensku* (kandidátska práca), 47.

⁶⁴ Banner J., *Die Pécelér Kultur*, Budapest 1956, tab. CXIV: 2–7.

⁶⁵ Korošćova P., Zbornik Matice srpske za društvene nauke 28, 1961, 11, 21. V spomenutej práci je uvedená i literatúra k problematike misiek s nôžkou.

⁶⁶ Popova T. B., *Plemena katakombnoj kultury*, Moskva 1955, tab. VI: 2.

⁶⁷ Banner J., *Die Pécelér Kultur*, tab. LXXVII: 16, tab. LXXIV: 3. Za upozornenie na tieto nálezy, dokladajúce na území Maďarska tzv. stepné vplyvy, ďakujem dr. N. Kaliczovi. Okrem týchto nálezov poznáme z Maďarska aj ďalšie pamiatky, ktoré možno dať do súvislosti s východnými vplyvmi, prenikajúcimi sem z Ukrajiny už na konci vývoja kultúry s kanelovanou keramikou (Kőszegi F., *Adatok a magyarországi okkersirok eredetének kérdéséhez*, AÉ 89, 1962, 15–22; Bóna I., *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis, Sectio Historica* III, 1961, 10, 11).

⁶⁸ Popova T. B., l. c., 15, obr. 1: 1, 2 a i.

⁶⁹ Gimbutas M., *The Prehistory of Eastern Europe I — Mesolithic, Neolithic and Bronze Age Cultures in Russia and the Baltic Area*, American School of Prehistoric Research, Bulletin 20, 1956, 168, 169.

⁷⁰ Gimbutas M., *The Indo-Europeans: Archaeological Problems*, American Anthropologist 65, No. 4, 1963, 825.

⁷¹ Točík A., SZ AÜSAV 11, 1963, 19.

⁷² Popova T. B., l. c., 66, obr. 14 (hore).

⁷³ Schmidt R. R., *Die Burg Vučedol*, Zagreb 1945, 43, obr. 25.

⁷⁴ Točík A., SZ AÜSAV 11, 1963, 15, obr. 6: 10.

⁷⁵ Tamže, 14, obr. 9. Tieto nálezy dokladajú vplyvy vučedolskej kultúry v prostredí bošackého typu (Abrahám, Križovany nad Dudváhom, Veľké Kostolany, Žlkovce), prípadne ide o vplyvy sprostredkované kostolackou skupinou (Patince, Iža), ktorej početné lokality sa koncentrujú v priľahlej časti Zadunajska.

⁷⁶ Mašek N., PA LII, 1961, 128, 129. Iný názor zastáva P. Patay (*Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn*, Diss. Pannonicae 13, 1938, 12), ktorý sa domnieva, že misy s nôžkou v Potisi sa nenapodobňovali, ale sú importom z ústredia vučedolskej kultúry.

⁷⁷ Točík A., SZ AÜSAV 11, 1963, 14.

⁷⁸ Novotný B., SIA III, 1955, 37. Vruborez je veľmi častým výzdobným prvkom v zatiskej skupine.

⁷⁹ Tamže.

⁸⁰ Kastner J. F., WPZ XXVI, 1939, 123, obr. 4: 3ab, 4ab. Rakúske nálezy, príbuzné skupine Kosiň-Čaka, sa dosiaľ zahrňujú do náplne vučedolskej kultúry (Pittioni R., *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, 234–238). Pretože ide o nálezy, ktoré patria domácej skupine, nazývame ich podľa dávnejšie známeho názvu *typ Melk*, i keď proti používaniu tohto termínu sú isté výhrady (Novotný B., SIA III, 1955, 7).

⁸¹ Korošćova P., Zbornik Matice srpske za društvene nauke 28, 1961, 12–15.

⁸² Novotný B., SIA III, 1955, 15, 16, 31, obr. 11; Točík A., SZ AÜSAV 11, 1963, 15, obr. 6: 10.

⁸³ Novotný B., SIA III, 1955, 15, 20, obr. 2: 4.

⁸⁴ Novotný B., SIA III, 1955, 20, 25, obr. 8: 4.

⁸⁵ Novotný B., SIA III, 1955, tab. VIII: 1ab; Točík A., Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit — Nitra 1958, Bratislava 1961, 23, 24, obr. 6: 10, 11.

⁸⁶ Korošćova P., Zbornik Matice srpske za društvene nauke 28, 1961, 15.

⁸⁷ Mašek N., PA LII, 1961, 128, 129.

⁸⁸ Banner J., *Die Pécelér Kultur*, tab. CXIV: 2–7.

⁸⁹ Novotný B., SIA III, 1955, 16; Točík A. — Paulík J., SIA VIII — 1, 1960, 83, 84; Vladár J., SIA X-2, 1962, 322.

⁹⁰ Banner J., *Ujabb adatok a zóki-kultúra elterjedéséhez — Neuere Beiträge zur Verbreitung der Zoker-Kultur*, Dolgozatok XV, 1939, 82, obr. 6: 4a–c.

⁹¹ Novotný B., SIA III, 1955, tab. VIII: 1ab; Točík A., Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit — Nitra 1958, Bratislava 1961, 24, obr. 6: 10, 11, 12.

⁹² Pittioni R., *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, 236, obr. 162: 1ab.

⁹³ Pittioni R., *Die Kreuzfussschüssel von Deutsch-Kreutz, B.-H. Oberpullendorf, Bgld.*, Burgenländische Heimatblätter 9, 1947, tab. I.

⁹⁴ Budinský-Krička V., l. c., tab. XI: 1ab.

⁹⁵ Výskum autora v roku 1963. Nepublikované.

⁹⁶ Banner J. — Bognár-Kutzián I., *Angaben zur kupferzeitlichen Chronologie des Karpathenbeckens*, Światowit XXIII, 1960, tab. XII: 1–3; tí istí, *Beiträge zur Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens*, AAH XIII, 1961, tab. IV: 1, 2.

⁹⁷ Točík A., SZ AÜSAV 11, 1963, 14, 15, obr. 6: 7, 12.

⁹⁸ Vladár J., SIA X-2, 1962, 325.

⁹⁹ Vladár J., SIA X-2, 1962, tab. 1: 7.

¹⁰⁰ Točík A., Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit — Nitra 1958, Bratislava 1961, 22, obr. 5: 3.

¹⁰¹ Heurtley W. A., *Prehistoric Macedonia*, Cambridge 1939, 171, obr. 176, tab. XIII: 176.

¹⁰² Svedčí o tom i typologicky príbuzná amfora z Kiskánye (Csalog J., *A „vučedol-zóki” típusú kerámia lelőhelyei Tolna vármegyében*, AÉ 54, 1941, tab. VI: 2).

¹⁰³ Schmidt R. R., l. c., tab. 31: 1, 4.

¹⁰⁴ Hájek L., *Žárový hrob kultury zvoncových pohárů ze Sadské*, PA XXXXI, 1936–38, 118, 119, obr. 1: 2.

¹⁰⁵ Červinka I. L., *Kyjovsko a Ždánko v pravěku*, Na našem Slovácku, Kyjov 1933, 16, obr. 25: 2.

¹⁰⁶ Spomenuté typy amfor vyskytujú sa v Karpatskej kotline i na území ležiacom západnejšie (Morava, Čechy) výlučne na sklónku eneolitu. V kultúrach staršej doby bronzovej tieto amfory nie sú zastúpené.

¹⁰⁷ Kalicz N., *Die Pécelér (Badener) Kultur und Anadolien*, Budapest 1963, 51, 55, 56, obr. 45a.

¹⁰⁸ Pittioni R., *Spätneolithische Grabfunde aus Neu-siedl am See*, Burgenland, MAGW LXXIII–LXXVII, 1947, tab. II.

¹⁰⁹ Palliardi J., WPZ I, 1914, 274, obr. 31.

¹¹⁰ Patay P., Diss. Pan. 13, 1938, 24–28. Naposledy i N. Kalicz (Régészeti Dolgozatok 4, 1962, 12) hovorí ešte o troch skupinách zóckej (vučedolskej) kultúry v Karpatskej kotline. Za vučedolskú skupinu môžeme však považovať iba tretiu ním vyčlenenú skupinu (Zok-Vučedol); skupiny Nyírség a Makó sú domáce kultúrne skupiny, iba poznačené vučedolskými vplyvmi.

¹¹¹ Kalicz N., Régészeti Dolgozatok 4, 1962, 14–17.

¹¹² Banner J., Dolgozatok XV, 1939, 88–91.

¹¹³ Banner J., Dolgozatok XV, 1939, 73–84; Csalog J., AÉ 54, 1941, tab. V a VI.

- ¹¹⁴ Pittioni R., *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, 235, 236, obr. 161: 1, 2, obr. 162: 2a, 2b.
- ¹¹⁵ Willvonseder K., WPZ XXVI, 1939, 144, obr. 6; Pittioni R., *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, 234–238.
- ¹¹⁶ Kastner J. F., WPZ XXVI, 1939, 120, obr. 1.
- ¹¹⁷ Novotný B., SIA III, 1955, 13, obr. 1.
- ¹¹⁸ Kastner J. F., l. c., 120, obr. 1.
- ¹¹⁹ Kalousek F., Ročenka 1947 Pedagogické fakulty Masarykovy university v Brně, 13, 27, obr. 16 a 18.
- ¹²⁰ Buchvaldek M., *Příspěvek k třídění šňůrové keramiky v Čechách*, AR VII, 1955, 241; ten istý, *Starší šňůrová keramika v Čechách*, AR IX, 1957, 399.
- ¹²¹ Na juhovýchodné vplyvy v náplni najmladšej fázy kultúry so šňůrovou keramikou na Morave upozornil ako prvý J. Böhm (*Příspěvky k moravské prehistorii*, Časopis vlasteneckého spolku musejního v Olomouci XL, 1928, 62, 63).
- ¹²² Neustupný J., *Na sklonku doby kamenné (Lid kultury se zvoncevitými poháry v Čechách a na Moravě)*, ČNM CXXXI, 1962, 181, pozn. 2.
- ¹²³ Hájek L., *Vztahy středoevropské kultury zvoncevitých pohárů k jihovýchodu a její absolutní datování*, Referáty za rok 1956 I, Liblice 1957, 62.
- ¹²⁴ Banner J., Dolgozatok XV, 1939, 80, obr. 4: 1; Csalog J., AÉ 54, 1941, tab. V: 4, 25.
- ¹²⁵ Točík A., Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit — Nitra 1958, Bratislava 1961, 24, obr. 6: 16, 19; Novotný B., SIA III, 1955, 19, obr. 5: 9; Vladár J., SIA X–2, 1962, tab. I: 4, 6.
- ¹²⁶ Tompa F., *Bronzkori lakótelep Hatvanban*, AÉ XLVIII, 1935, tab. I: 1–3, 7, 8.
- ¹²⁷ Bóna I., Alba Regia II–III, 1961–62, tab. IX: 10; Kalicz N., AAH IX, 1958, tab. II: 7.
- ¹²⁸ Mozsolics A., *A kisapostagi korabronzkori urna-temető*, tab. XII: 2, 7, 10.
- ¹²⁹ Pozri poznámku 125.
- ¹³⁰ Csalog J., AÉ 54, 1941, tab. V: 30, tab. VI: 3.
- ¹³¹ Patay P., Diss. Pannonicae 13, 1938, tab. I: 8.
- ¹³² Pittioni R., *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, 267, obr. 187: 1.
- ¹³³ Kalousek F., ČMM XLI, 1956, 58, tab. XIX: 3; Hájek L., PA XLIII, 1957, 407, obr. 12: 8.
- ¹³⁴ Napr. Šlapanice — hrob XII (Hájek L., PA XLIII, 1957, 407, obr. 12: 8).
- ¹³⁵ Bóna I., Alba Regia I, 1960, tab. II: 6, 9.
- ¹³⁶ Mozsolics A., *A kisapostagi korabronzkori urna-temető*, tab. IX: 35, 38, 39.
- ¹³⁷ Moucha V., *Die Periodisierung der Úněticer Kultur in Böhmen*, Sborník ČSSA 3, Brno 1963, 25, obr. 8: 8, 13.
- ¹³⁸ Hásek I., *Starounětické pohřebiště v Dolních Počernicích u Prahy — The Early Únětician Cemetery at Dolní Počernice near Prague*, Praha 1959, tab. XIX: 5.
- ¹³⁹ Novotný B., SIA III, 1955, tab. VIII: 4, 5.
- ¹⁴⁰ Stocký A., *Pravěk země České I, Věk kamenný*, Praha 1926, tab. LXXX: 13, tab. LXV: 5.
- ¹⁴¹ Novotný B., SIA III, 1955, 45. Tu je uvedená i literatúra k tejto problematike.
- ¹⁴² Kalicz N., AAH IX, 1958, 205.
- ¹⁴³ Mozsolics A., *A kisapostagi korabronzkori urna-temető*, 83.
- ¹⁴⁴ Böhm J., *Příspěvky k moravské prehistorii*, Časopis vlasteneckého spolku musejního v Olomouci XL, 1928, 62.
- ¹⁴⁵ Novotný B., SIA III, 1955, 45.
- ¹⁴⁶ Buchvaldek M., AR IX, 1957, 399.
- ¹⁴⁷ Točík A., AR XV, 1963, 736, obr. 253: 5.
- ¹⁴⁸ Hásek I., l. c., tab. XXI: 2.
- ¹⁴⁹ Točík A., Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit — Nitra 1958, Bratislava 1961, 19. Nálezy podobného charakteru, aké poznáme z územia rozšírenia jevišovskej kultúry na Morave, sú známe i z prilahlých častí južného Poľska (Bielenin K., *Sprawozdanie z badań przeprowadzonych w 1955 r. na terenie osady kultury ceramiki promienistej w Brzeziu w pow. Bochnia*, Sprawozdania archeologiczne IV, 1957, 29, tab. III: 3–5; ten istý, *Osady z wczesnej epoki brązu w Modlnicy i Zielonkach w pow. Kraków*, Sprawozdania archeologiczne IV, 1957, 53, obr. 5. Za upozornenie na túto literatúru ďakujem dr. J. Kozłowskiému). Nie je preto vylúčené, že i tu možno počítať s lokálnou skupinou podobného charakteru ako je kultúra jevišovská. Zistenie týchto pamiatok na lokalite osídlenej ľudom kultúry s kanelovanou keramikou naznačuje, že i táto poľská skupina geneticky súvisí so spomenutou kultúrou. I keď lokality jevišovskej kultúry koncentrujú sa predovšetkým v južnejších oblastiach Moravy (Driebehaus J. — Pleslová E., *Aspekte zur Beurteilung des Äneolithikums in Böhmen und Mähren, l'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Praha 1961, 387, obr. 38 — mapa); nálezy V. Spurného z Hulína pri Kroměříži (Spurný V., *Keramické importy z jihovýchodu v předlužickém úvoji na Moravě*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 3, 1960, 113, obr. 16, tab. IV: 3, 4) by mohli naznačovať smer prenikania týchto vplyvov aj na územie Poľska.
- ¹⁵⁰ Banner J. — Bognár-Kutzián I., *Światowit XXIII*, 1960, 360 (pozri mapku rozšírenia tejto skupiny v Maďarsku na obr. 2).
- ¹⁵¹ Pavelčík J., Časopis Slezského musea VII, 1958, 98; Točík A., SZ AÜSAV II, 1963, 14. Bošácky typ patrí do toho istého časového horizontu ako skupina Kosihi-Čaka. Už E. F. Neustupný (*Zur Entstehung der Kultur mit kannelierter Keramik*, SIA VII, 1959, 275, 283) upozornil, že bošácky typ možno paralelizovať s jevišovskou kultúrou na Morave (Jevišovice B), ktorá zas korešponduje so skupinou Kosihi-Čaka na juhozápadnom Slovensku.
- ¹⁵² Točík A., SZ AÜSAV II, 1963, 12, 14.
- ¹⁵³ Riešenie genézy skupiny Kosihi-Čaka za súčasného stavu bádania nie je ešte možné. V náplni tejto skupiny sa však najmarkantnejšie prejavuje zložka kultúry s kanelovanou keramikou.
- ¹⁵⁴ Celé exempláre poznáme z Čaky a Malých Kosihi.
- ¹⁵⁵ Kalicz N., *Die Pécelér (Badener) Kultur und Aun-tolien*, 55, 56.
- ¹⁵⁶ Schmidt R. R., l. c., tab. 31: 1, 4.
- ¹⁵⁷ Heurtley W. A., *Prehistoric Macedonia*, 82, 83, 171, obr. 176, 247, tab. XIII: 176.
- ¹⁵⁸ Hájek L., PA XXXXI, 1936–38, 119, obr. 1.
- ¹⁵⁹ Milošević V., *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlin 1949, 47, tab. 20: 5.
- ¹⁶⁰ Napr. žiarový hrob zo Sadskej (Hájek L., PA XXXXI, 1936–38, 119, obr. 1: 2).
- ¹⁶¹ Napr. obj. 8/59 v Čake (Vladár J., SIA X–2, 1962, 320, 321, tab. 1: 7).
- ¹⁶² Blegen C. W. — Caskey J. L. — Rawson M., *Troy. The Third, Fourth and Fifth Settlements II–2*, Princeton 1951, obr. 390, č. 35 490.
- ¹⁶³ Banner J., Dolgozatok XV, 1939, 79, obr. 3: 3; Csalog J., AÉ 54, 1941, tab. VI: 2. Amfora z lokality Kiskányi, i keď po typologickej stránke na prvý pohľad pri-

počina dvojchých amfory skupiny Kosihy-Čaka, liši sa od nich súčasne tým, že má väčšie rozmery a odlišné stvárnenie povrchu.

¹⁶⁴ Palliardi J., WPZ I, 1914, 274, obr. 31.

¹⁶⁵ Točík A., *Staršia a stredná doba bronzová na juhozápadnom Slovensku* (kandidátska práca), 47; Točík A. — Paulík J., SIA VIII—1, 1960, 100.

¹⁶⁶ Banner J., *Die Pécelér Kultur*, tab. C: 13.

¹⁶⁷ Kalicz N., *Die Pécelér (Badener) Kultur und Anatolien*, 49: 52a, 55; 101: 52a.

¹⁶⁸ Kalicz N., AAH IX, 1958, tab. II: 6.

¹⁶⁹ Childe G. V., l. c., 215.

¹⁷⁰ Bóna I., *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis* III, 1961, 8; Kalicz N., AAH IX, 1958, 209.

¹⁷¹ Banner J. — Bognár-Kutzián I., AAH XIII, 1961, tab. IV: 1.

¹⁷² Novotný B., SIA III, 1955, 21.

¹⁷³ Slamovanú výzdobu majú napr. i urny z lokality Center (Kalicz N., *Die Pécelér (Badener) Kultur und Anatolien*, 91, tab. I).

¹⁷⁴ Banner J., *Die Pécelér Kultur*, tab. LXXI: 2, 7.

¹⁷⁵ Kalicz N., *Die Pécelér (Badener) Kultur und Anatolien*, 20—23.

¹⁷⁶ Takéto nálezy pochádzajú z výšinného sídliska na Dreveníku.

¹⁷⁷ Kalicz N., *Régészeti Dolgozatok* 4, 1962, 13.

¹⁷⁸ Palliardi J., *Pravěk VIII*, 1912, 20.

¹⁷⁹ Novotný B., SIA III, 1955, 16; Točík A. — Paulík J., SIA VIII—1, 1960, 83, 84.

¹⁸⁰ Novotný B., *Slovensko v mladšej dobe kamennej*, 44.

¹⁸¹ Touto problematikou v širších súvislostiach zaoberá sa N. Kalicz v práci *Die Pécelér (Badener) Kultur und Anatolien* (14—18). Tu pozri i obsahlu literatúru k týmto otázkam.

¹⁸² Schmidt R. R., l. c., 41—47.

¹⁸³ Patay P., Diss. Pan. 13, 1938, 37; Bóna I., *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis* III, 1961, 10, 11.

¹⁸⁴ Kalicz N., *Die Pécelér (Badener) Kultur und Anatolien*, 83, 84. Týmto otázkami, najmä pokiaľ ide o datovanie Tróje V. a jej vzťahov k iným územiám a kultúram balkánsko-anatolskej oblasti, sa v širších reláciách zaoberá J. Mellaart (*Anatolian Chronology in the Early and Middle Bronze Age*, *Anatolian Studies* VII, 1957, 55 n.; tu je uvedená i obsahla literatúra k tejto problematike). V tejto súvislosti poznamenávame, že sa nepokúšame o synchronizáciu skupiny Kosihy-Čaka s kultúrami vzdialenejších balkánskych oblastí, i napriek tomu, že pre vzťahy tejto skupiny ku kultúre Glina III a schneckenberskej kultúre sú určité doklady. J. Driehaus (*Mitteuropäisches Äneolithikum und balkanische Kupferzeit*, *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Praha 1961, 359) datuje jevišovickú a rívnácku kultúru medzi roky 1800—1700 pred n. l. Takéto datovanie sa nám zdá príliš nízke a vzhľadom na to, že uvedené kultúry, podobne ako aj skupina Kosihy-Čaka, sú geneticky späté s kultúrou s kanelovanou keramikou, treba toto datovanie posunúť vyššie, v absolútnej chronológii niekde medzi roky 1900—1800 pred n. l.

¹⁸⁵ Bóna I., *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis* III, 1961; pozri prehľadnú chronologickú tabuľku. Spomenuté nálezy zahrnul do náplne kultúry Zók-Vučedol (tamže, 9, 10).

¹⁸⁶ Vladár J., SIA X—2, 1962, 329; doklady o špe-

cializovanej výrobe keramiky nachádzame i v predúnětickej fáze v Čechách (Jelínková Z., *Hromadný nález protoúnětickej keramiky z Křečhoře u Kolína*, PA L, 1959, 16—33).

¹⁸⁷ Mašek N., PA LII, 1961, 128.

¹⁸⁸ Milojević V., *Zur Frage der Chronologie der frühen und mittleren Bronzezeit in Ostungarn*, *Actes de la IIIe session Zürich 1950*, Zürich 1953, 275, obr. 42. Bóna I., *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis* III, 1961, 5, 6.

¹⁸⁹ Točík A., *Staršia a stredná doba bronzová na juhozápadnom Slovensku* (kandidátska práca), 39; Neustupný J. a kol., l. c., 195. Podobne pri publikácii sídliskových nálezov z Čaky sme v týchto intenciách zaradili spomenuté nálezy na začiatok doby bronzovej (SIA X—2, 1962, 329), i keď sme upozornili na vzťahy tohto komplexu nálezov k najmladšej fáze kultúry zvoncovitých pohárov a najmladšej fáze kultúry so šnúrovou keramikou. Na základe výsledkov výskumu pohrebiska nitrianskej skupiny v Branči sme toto časové zaradenie neskôr korigovali a nálezy patriace skupine Kosihy-Čaka sme zaradili už na sklonok eneolitu (AR XVI, 1964, 88).

¹⁹⁰ Novotný B., SIA III, 1955, 48; ten istý, *Slovensko v mladšej dobe kamennej*, 48, 49 (autor súčasne však upozorňuje, že vplyvy tohto kultúrneho komplexu môžeme sledovať i v staršej dobe bronzovej, v maďarovskej kultúre). Na koniec eneolitu zaradili nálezy skupiny Kosihy-Čaka i E. a J. Neustupný (l. c., 141).

¹⁹¹ Hájek L., PA XLVIII, 1957, 420, 421. Tu pozri i literatúru k tejto problematike. Na spomenuté otázky niekoľkokrát upozornil aj A. Točík (*Patriarchálne rodové zriadenie [doba bronzová]*, *Dejiny Slovenska* I, Bratislava 1961, 41).

¹⁹² Bóna I., *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis* III, 1961, 5, 9, 10.

¹⁹³ Childe V. G., *Notes on the Chronology of the Hungarian Bronze Age*, AAH VII, 1956, 291—299.

¹⁹⁴ Neustupný J., ČNM CXXXI, 1962, 181. Hájek L., Referáty za rok 1956 I, Liblice 1957, 62, 63.

¹⁹⁵ V Karpatskej kotline zásah ľudu kultúry zvoncovitých pohárov dokladajú početné lokality, ktoré sa koncentrujú predovšetkým v oblasti Budapešti, pozri Patay P., *A harangedény kultúra lelete Almásfüzitőn*, AE 87, 1960, 196, obr. 1 (mapka rozšírenia), 197 (register lokalit). Zásah ľudu kultúry zvoncovitých pohárov na území juhozápadného Slovenska dokladajú iba nálezy zo Skalice (Budínský-Krička V., l. c., 67). Toto územie však inklinuje k Morave a o priamom zásahu spomenutej kultúry na Slovensku nemôžeme teda hovoriť.

¹⁹⁶ Mozsolics A., *A kisapostagi korabronzkori urna-temető*, 86 n.

¹⁹⁷ Moucha V., Sborník prací k počtě 60. narozenin akademika Jana Filipa, Praha 1960, 93—95; ten istý, Sborník ČSSA 3, Brno 1963, 26, 27.

¹⁹⁸ Kalousek F., ČNM XLI, 1956, 94; Neustupný J., ČNM CXXXI, 1962, 193.

¹⁹⁹ Stocký A., l. c., tab. CXI: 18, tab. CXVIII: 2, tab. CXIX: 19 a i.; Hájek L., PA XLVIII, 1957, 399, obr. I: 1.

²⁰⁰ Chleborád M., l. c., tab. VI: 6; Stocký A., l. c., tab. LXXVI: 10.

²⁰¹ Neustupný J., ČNM CXXXI, 1962, 189 (Praha-Hloubětín, Světec u Biliny); Pittioni R., *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, 273, obr. 193: 4; Stocký A., l. c., tab. LXXVI: 10.

²⁰² Patay P., Diss. Pannonicae 13, 1938, tab. IV: 7; Pittioni R., *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, 262, obr. 182: 6.

²⁰³ Červinka I. L., *O pokoleních skrčených koster na Moravě*, Kojetín na Haně 1908, 202, obr. 110; Kytlicová O., *Eneolitické pohřebiště v Brandýsku*, PA LI, 1960, 457, obr. 11: 5. Hájek L., PA XLVIII, 1957, 379, obr. 4: 1.

²⁰⁴ Chleborád M., l. c., 22, tab. VI: 6 (Letonice).

²⁰⁵ Okrem týchto misiek nachádzame v inventári mladšej fázy kultúry so šnúrovou keramikou na Morave i džbanky a hrncovité tvary, ktoré sú zastúpené i v náplni tzv. spriedovnej keramiky kultúry zvoncovitých pohárov.

²⁰⁶ Misky s nôžkami sa vyskytujú i neskôr v inventári starej únětickéj kultúry v Čechách i na Morave (Moucha V., *Nález únětické kultury na Lovosicku — Funde der Úněticer Kultur in der Gegend von Lovosice*, Fontes Arch. Pragenses 4, Pragae 1961, tab. XIV: 8; ten istý, Sborník ČSSA 3, Brno 1963, 32, 47, obr. 14: 3 a obr. 21: 2.

²⁰⁷ Tihelka K., *Moravská únětická pohřebiště*, PA XLIV, 1953, 250, 251, obr. 8: 6, obr. 9: 1; Ondráček J., *K nálezům únětické kultury z Božic na Znojensku*, Sborník II Františku Vildomcovi k pětadesátinám, Brno 1963, 44, tab. X: 12; Hájek L., *Drobné příspěvky k poznání únětické kultury*, PA XLIV, 1953, 209, obr. 5: 3—8.

²⁰⁸ Hájek L., PA XLIV, 1953, 211.

²⁰⁹ Kalicz N., AAH IX, 1958, tab. I: 4, tab. III: 6; Patay P., Diss. Pannonicae 13, 1938, tab. II: 6.

²¹⁰ Hájek L., PA XLIV, 1953, 211; Moucha V., Sborník prací k počtu 60. narozenin akademika Jana Filipa, Praha 1960, 94. V náplni predúnětickéj fázy v Čechách a na Morave sú zastúpené aj iné keramické tvary, dokladajúce vplyvy Karpatskej kotliny. Jedinú misku s prelamanou nôžkou poznáme v inventári pohrebiska kultúry zvoncovitých pohárov v Maďarsku na lokalite Alsónémedi (Kalicz N., *Adatok a harangalakú edények Budapest környéki elterjedéséhez*, FA VII, 1955, tab. IX: 8).

²¹¹ Na juhozápadnom Slovensku v západných oblastiach nasleduje po skupine Kosiho-Čaka šnúrová keramika typu Veselá, v jeho východnejších častiach kultúra hatvanská. Výskum tejto kultúry je na Slovensku v začiatkoch a zo systematických výskumov poznáme prevažne keramický inventár, patriaci do jej mladšieho vývojového obdobia. Neznamená to, že na území južných častí stredného Slovenska nie je zastúpená aj staršia fáza hatvanskej kultúry, ktorú dnes poznáme pomerne dobre z prilahlých oblastí severného Maďarska (Kalicz N., *Régészeti Dolgozatok* 4, 1962, 18—23).

²¹² Točík A., AR XV, 1963, 716—718.

²¹³ Budinský-Kříčka V., l. c., 66, 67; Točík A., AR XV, 1963, 718; Buchvaldek M., *K tzv. zlot-skému typu na Moravě a jz. Slovensku*, Sborník II Františku Vildomcovi, Brno 1963, 34—36; Ondráček J., *Nález měřanovicko-nitranského typu na Moravě*, AR XV, 1963, 412, 413, obr. 132 (mapka nálezisk).

²¹⁴ Balaša G., *Praveké osídlenie stredného Slovenska*, Martin 1960, 33, 37 (pozri register lokalit hatvanskej kultúry); Vladár J., *Príspevok k poznaniu výšinných sídlisk zo staršej doby bronzovej v okolí Rimavskej Soboty*, SZ AÜSAV 6, 1961, 51—55; Petrovský-Šichman A., *Archeologický prieskum stredného Poľšia roku 1955*, SZ AÜSAV 7, Nitra 1961, 130.

²¹⁵ Tompa F., AE XLVIII, 1935, 16—34.

²¹⁶ Bóna I., Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis III, 1961, 10, 11.

²¹⁷ Kalicz N., *Régészeti Dolgozatok* 4, 1962, 20; ten istý, *Die Pécel (Badener) Kultur und Anatolien*, 86.

²¹⁸ Hájek L., PA XLVIII, 1957, 420; Moucha V., Sborník ČSSA 3, Brno 1963, 59, 60.

²¹⁹ A. Mozsolicsová (*Ein Beitrag zur Chronologie der ungarischen Frühbronzezeit*, Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit — Nitra 1958, Bratislava 1961, 181) dáva začiatok prednagyrévskej kultúry k roku 1900 pred n. l., naproti tomu I. Bóna k roku 1800 pred n. l. (Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis III, 1961, chronologická tabuľka). Pretože prednagyrévska kultúra je podľa N. Kalicza (*Régészeti Dolgozatok* 4, 1962, 15) čiastočne súčasná i so skupinou Nyírség a Makó, domnievame sa, že dávať jej vznik k roku 1900 pred n. l. je príliš skoré a správnejšie sa ukazuje datovanie I. Bónu.

²²⁰ Mozsolics A., *A kisapostagi korabronzkori urna-temető*, 85.

²²¹ Bóna I., Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis III, 1961, chronologická tabuľka.

²²² Hájek L., PA XLVIII, 1957, 420; Hájek L., *K chronologickému zařazení a náplni tzv. protoúnětické kultury*, Referáty za rok 1959 I, Liblice 1960, 59 n; Moucha V., Sborník ČSSA 3, Brno 1963, 59, 60.

²²³ Točík A., AR XV, 1963, 746.

²²⁴ Vladár J., AR XVI, 1964, 88.

²²⁵ Točík A., AR XV, 1963, 768.

²²⁶ Tamže, 766—768.

²²⁷ Moucha V., *Príspevok k poznání starší doby bronzové v Čechách*, Referáty za rok 1959 I, Liblice 1960, 31, 38.

²²⁸ Točík A., AR XV, 1963, 736, obr. 253: 1, 3, 747, obr. 260: 5, 6, 8; Vladár J., AR XVI, 1964, 83, obr. 43: 9, 12. O tejto problematike podrobnejšie pozri: Vladár J., *Vplyvy kultúry zvoncovitých pohárov v náplni nitrianskej skupiny*, SZ AÜSAV 13, 1964 (v tlači).

²²⁹ Šikulová V., *Pohřebiště lidu zlotské skupiny šnúrové kultury v Sudoměřicích, okr. Hodonín, Pravěk východní Moravy II*, 1961, 11—13, obr. 2: 7.

²³⁰ Salewicz K., *Tymczasowe wyniki badań prehistorycznych w Mierzanowicach*, ZOW XII, 1937, tab. XII: 3. Medzi kultúru zlotskú a vlastnú mierzanowickú kultúru, ako naznačujú nálezy z Poľska, vsúvajú sa pamiatky, ktoré korešpondujú s typom Veselá a ktoré označujeme predbežne ako nálezy predmierzanowického charakteru. Tento horizont nie je dosiaľ vypracovaný, avšak za jeho existenciu sa prihovára i nálezy z pohrebiska v Mierzanowiciach. Nie je nízaujimavé, že podobnú koncepciu výzdoby, akú má nádoba s nôžkami z Mierzanowic, nachádzame i v predúnětickéj fáze v Čechách (Moucha V., Sborník ČSSA 3, Brno 1963, 26, obr. 10: 5), ktorú paralelizujeme s typom Veselá na Slovensku i s nálezi predmierzanowického charakteru v Poľsku. Výzdobné motívy, ktoré nachádzame na keramike predúnětickéj fázy v Čechách a na keramike predmierzanowického charakteru v Poľsku sa po prvý raz objavujú už v zlotskej kultúre (Krzak Z., *Materiały do znajomości kultury zlockiej*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1961, 79, 88, 126, obr. 76: a, 84: a, 125: 3). Genézu tejto výzdoby treba hľadať v spomenutej kultúre. V predúnětickéj fáze v Čechách sú okrem týchto výzdobných motívov zastúpené aj iné prvky, ktoré podľa L. Hájka dokladajú vplyvy maršovskej kultúry (Hájek L., *K chronologickému zařazení a náplni tzv. protoúnětické kultury*, Referáty za rok 1959 II, Liblice 1960, 57). Po odovzdaní príspevku *K niektorým otázkam začiatkov doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku* do tlače vyšla v Poľsku významná štúdia J. Machnika (*Uwagi o związkach*

i chronológii niektorých nálezísk kultúry keramiky sznurowej w Karpatach, AAC IV, 1962, 91–107), v ktorej sa zaoberá i pamiatkami, ktoré sme v spomenutom príspevku nazvali nálezmi predmierzanowického charakteru. Ide o komplex nálezov, ktorý sa v minulosti priradzoval k zlotskej kultúre. Tieto nálezy nepatria k spomenutej kultúre, ale predstavujú samostatný kultúrny celok a aj ich chronologické postavenie je dnes už jasné (nasledujú po zlotskej kultúre). Pre slovenské nálezy tohto charakteru navrhol A. Točík pomenovanie *typ Veselé*. Na území Poľska vyčlenil pamiatky tohto charakteru z náplne zlotskej kultúry J. Machník a nazval ich podľa lokality Chłopice a s prihliadnutím k analogickým slovenským nálezom – *typ Chłopice-Veselé* (l. c., 99–105).

²³¹ Pittioni R., *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, 308, 312.

²³² Kowalczyk J., *Zagadnienie kultury mierzanowickiej zwanej także tomaszowska*, WA XXVI, 1959, 1–8; Machník J., *Uwagi o wczesnej fazie epoki brązu w dorzeczu górnej Wisły i Dniestru*, Sprawozdania z posiedzeń Komisji oddz. PAN w Krakowie, lipiec-grudzień 1960, 1–6; Sulimirski T., *Polka przedhistoryczna II*, Londyn 1959, 263–265. V spomenutých prácach je uvedená i literatúra vzťahujúca sa k tejto problematike.

²³³ Hundt H. J., *Beziehungen der „Straubinger“ Kultur zu den Frühbronzezeitkulturen der östlich benachbarten Räume*, Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit – Nitra 1958, Bratislava 1961, 163.

²³⁴ Moucha V., *Príspevek k poznání starší doby bronzové v Čechách*, Referáty za rok 1959 I, Liblice 1960, 31, 38, 39.

²³⁵ Pittioni R., *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, 281. Dosiaľ nie je uspokojivo vyriešená ani otázka genézy wieselburskej kultúry. R. Pittioni ju datuje do stupňa A₁ a upozorňuje na silný podiel kultúry zvoncovitých pohárov (l. c., 307).

²³⁶ Chropovský B., *Pohrebisko zo staršej doby bronzovej vo Veľkom Grobe*, Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku I, Bratislava 1960, 81, 116.

²³⁷ Pittioni R., *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, 307.

²³⁸ Vplyvy wieselburskej kultúry neprenikajú na územie juhozápadného Slovenska len v jej mladšom vývojovom období (Kraskovská L., *Hrob z doby bronzovej v Rusovciach pri Bratislave*, AR VI, 1954, 301–302; tá istá, *Druhý hrob wieselburskej skupiny v Rusovciach*, AR X, 1958, 578–579), ale podobne ako na pohrebisku v Branči, zisťujeme ich skorý výskyt i v keramickom inventári pohrebiska vo Veľkom Grobe (Chropovský B., l. c., 81, 116).

²³⁹ Chropovský B., l. c., 81, 82, 115, 116.

²⁴⁰ Točík A., *Parohová a koštaná industria maďarskej kultúry na juhozápadnom Slovensku*, SZ AŮSAV 3, 1959, 36; E. a J. Neustupný naproti tomu sa domnievajú, že zavedenie bronzovej výroby neprinieslo žiadnu revolúciu, ale zmeny dosiahnuté v eneolite sa v dobe bronzovej iba ďalej prehlbovali a upevňovali (l. c., 146).

²⁴¹ V hmotnej kultúre skupiny Kosihy-Čaka nie sú dosiaľ zastúpené kovové výrobky, i keď ide o komplex nálezov, dokladajúcich silné juhovýchodné vplyvy i značne vysokú úroveň výroby (špecializovaná výroba keramiky). Kovové výrobky sa objavujú až v type Veselé, kde nepatria nijako k vzácnym nálezom. I keď nepoznáme osady spomenutého typu, predsa ich musíme najmä na základe výsledkov špektrálnych analýz predpokladať, pretože kovová industria má všetky znaky domácej výroby a takáto produkcia nepredpokladá len trvalejšie osídlenie, ale i ďalšiu výraznejšiu špecializáciu výroby.

²⁴² Točík A., AR XV, 1963, 769, 770, 774.

²⁴³ Bohatšie hroby na pohrebisku v Branči a vo Výčapoch-Opatovciach koncentrujú sa v osobitných skupinách. Od chudobnejších hrobov sa líšia i tým, že hrobové jamy sú hlbšie a rôznym spôsobom upravené (obloženie drevom, vymazanie spodnej časti vápnom a i.).

²⁴⁴ Moucha V., *Sborník ČSSA* 3, 1963, 56.

²⁴⁵ Tamže, 53, 60.

²⁴⁶ Chropovský B., l. c., 111, 126, tab. VIII: 2.

²⁴⁷ Týmito otázkami sa bližšie zaoberá L. Hájek v štúdiu *Knoflíky středoevropské skupiny kultury zvoncovitých pohárů*, PA XLVIII, 1957, 420, 421.

²⁴⁸ Dokladá to veľmi názorne aj inventár hrobu 222 nitrianskej skupiny v Branči (obr. 17).

Zu einigen Fragen über die Anfänge der Bronzezeit in der Südwestslowakei

Jozef Vladár

In der Arbeit befasst sich der Autor mit der Problematik der Spätphase des Äneolithikums und den Anfängen der Frühbronzezeit auf südwestslowakischem Gebiet. Einige Teilprobleme der erwähnten Zeitabschnitte haben bereits A. Točík¹ und B. Novotný² verarbeitet. Die Ergebnisse seines langjährigen Studiums hat A. Točík in seiner Diplomarbeit *Staršia a stredná doba bronzová na juhozápadnom Slovensku (Die ältere und mittlere Bronzezeit in der Südwestslowakei)* verarbeitet, in welcher er die bisher vollkommenste Übersicht über die Entwicklung der Südwestslowakei vom ältesten Äneolithikum bis zum Beginn der jüngeren Bronzezeit dargeboten hat.

Das südwestslowakische Gebiet, der nordwestlichste Ausläufer des Karpatenbeckens, ist in dieser Zeitepoche nicht nur durch eine eigene Entwicklung bestimmt, sondern seine westlichsten Landschaftsgebiete sind in erheblichem Masse auch vom Kulturgesehen in den östlichen Teilen Mährens und der angrenzenden Gebiete Österreichs abhängig. Im Endäneolithikum und in den Anfängen der Frühbronzezeit hat es als Peripheriegebiet des Karpatenbeckens seine eigene individuelle Entwicklung, an deren Formung sich, wenn auch nicht mit gleicher Intensität, südöstliche und westliche Elemente beteiligt haben. Die Überschneidung verschiedener Kultureinflüsse und Impulse widerspiegelt sich auch in einer spezifischen Entwicklung, die durch die Entstehung von mehreren Kulturgruppen gekennzeichnet ist.

Noch bis jüngst wurde die Ansicht vertreten, dass die Spätphase des Äneolithikums in der Südwestslowakei mit der Kostolac-Bošáca-Gruppe³ abgeschlossen ist. Der Komplex der vom Autor als *Kosihi-Čaka-Gruppe*⁵ bezeichneten Denkmäler wurde früher mit anderen Kulturen (Vučedol-, Zók-, Slawonische Kultur) in Zusammenhang gegeben und zuletzt wurden die Funde dieser Prägung der Nagyréver Kultur, bzw. ihrer als Nagyréver Kultur vom Čaka-Typus¹⁹ bezeichneten Lokalvariante zugewiesen. Die Ansichten über die zeitliche und kulturelle Zuweisung der betreffenden Funde änderten sich häufig und auch die bisherige Zuweisung zur Nagyréver Kultur vom Čaka-Typus hat sich als nicht berechtigt erwiesen.

Seit Publizierung der ersten Funde⁶⁻⁸ hat sich das keramische Inventar der Kosihi-Čaka-Gruppe bedeutend vermehrt und ausser Keramikformen von

Vučedol-Prägung, besser gesagt, ihrer heimischen Nachahmungen, wurde auch reiches Fundgut geborgen, bei dem die Hauskeramik überwiegt. B. Novotný⁹ hat im Jahre 1955 die betreffenden Funde monographisch verarbeitet und er gliederte sie, ähnlich wie auch andere Funde, die Vučedol-Einflüsse in der Jevišovice- (Jevišovice B) und in der Řivnáč-Kultur in Böhmen und Mähren belegen, in die Kulturfüllung der Slawonischen Kultur ein. Diese Eingliederung lehnt A. Točík ab, der aufmerksam macht, dass es sich um eine heimische Kulturäusserung handelt, und deswegen die betreffenden Funde der Nagyréver Kultur zuwies, mit der diese Gruppe durch eine ganze Formenreihe von Hauskeramik verbunden ist.¹² Für die Zugehörigkeit dieser Funde zur Nagyréver Kultur sprachen einige Formen im Keramikinventar, die zahlreiche Analogien auf mehreren Lokalitäten der Nagyréver Kultur in Ungarn haben.²⁰

In der keramischen Füllung dieser heimischen Gruppe, die genetisch mit der vorhergehenden Kulturunterlage (jüngste Phase der Kultur mit kanellierter Keramik) verbunden ist, äussern sich auch fremde Einflüsse, vorzugsweise aus der Vučedol-Kultur. Gegenwärtig wird in der Fachliteratur ausser der Bezeichnung Slawonische Kultur immer häufiger die Benennung Vučedol-Kultur verwendet.¹⁵⁻¹⁷ Da sich diese Bezeichnung in der Slowakei schon seit langem eingelebt hat, daher also gewissermassen auch historisch berechtigt ist, hält der Autor ihre weitere Verwendung für begründet, vor allem auch deshalb, weil auf slowakischem Gebiet nicht von einem direkten Einschlag der Vučedol-Kultur gesprochen werden kann, sondern nur von ihren Kultureinflüssen in der Kosihi-Čaka-Gruppe.

Die Benennung *Nagyréver Kultur vom Čaka-Typus* ist von den tschechoslowakischen Forschern akzeptiert worden.^{21, 22} Für den südwestslowakischen Denkmälerkomplex, der bis jetzt mit der Nagyréver Kultur vom Čaka-Typus in Zusammenhang gegeben wurde, empfiehlt der Autor die Verwendung der Bezeichnung *Kosihi-Čaka-Gruppe*. Auf die Tatsache, dass die erwähnten Funde aus der Südwestslowakei nicht zur Nagyréver Kultur gehören, wiesen vor kurzem auch J. Banner und I. Bóna²⁶ hin. Dieser Problematik widmete jüngstens seine Aufmerksamkeit ebenso N. Kallicz, der die slowakischen Funde der Kosihi-

Čaka-Gruppe der Zók-Kultur (Vučedol-Kultur) zuwies, bzw. ihrer nordwestlichen Gruppe, für welche er die Benennung Makó-Čaka-Gruppe einführt.²⁷

Die Kosihiy-Čaka-Gruppe stellt im Vergleich zu den ungarischen Gruppen (Nyírség und Makó) eine gut fixierte Lokalgruppe dar, die eine von den Gliedern des riesigen Kulturbereiches ist, zu welchem ausser den Gruppen Nyírség und Makó auch die Gruppe Zatin in der Ostslowakei und die Jevišovice- und Řivnáč-Kultur gehören, wie auch die Funde ähnlicher Prägung aus dem nordöstlichen Gebiet Österreichs, für welche früher die Bezeichnung *Typ Melk* verwendet wurde.²⁹ Im Typ Melk, ähnlich wie auch in den anderen angeführten Kulturen und Gruppen werden nur Einflüsse aus dem Bereich der Vučedol-Kultur festgestellt und sie werden für heimische Gruppen gehalten, die auf Unterlage der jüngsten Phase der Kultur mit kanellierter Keramik mit Beteiligung von Vučedol- und anderen Kultur-, wie auch Zivilisationseinflüssen und Impulsen aus dem balkanisch-anatolischen Bereich entstanden sind. Die treffendste Bezeichnung dieser westslowakischen Variante des angeführten Kulturkomplexes, der den Bereich der Vučedol-Kultur berührt, wäre die Benennung *Čaka-Gruppe*.³⁰ Da jedoch in der Literatur seit langem der Terminus *Čaka-Kultur* für Funde aus der jüngeren Bronzezeit und den Anfängen der Hallstattzeit eingelegt ist,³¹ scheint uns die Bezeichnung Čaka-Gruppe nicht passend gewählt zu sein. Die Benennung als *Kosihiy-Čaka-Gruppe* dürfte am geeignetsten und begründetsten sein, und zwar deshalb, weil unbestritten nach Čaka³⁰ die bedeutendste Lokalität dieser Gruppe in der Südwestslowakei Malé Kosihiy ist.³²

Für die Ausscheidung der Funde der Kosihiy-Čaka-Gruppe aus der Füllung der Nagyréver Kultur, in die sie bis jetzt gereiht wurden, sprechen folgende Gründe:

1. Die relative Chronologie der Funde dieser Gruppe ist verlässlich durch Geländebeobachtungen in Nitriansky Hrádok und Malé Kosihiy belegt, wo die betreffenden Funde nach der Kultur mit kanellierter Keramik folgen.^{33, 34} Wichtige Belege für die Bestimmung der oberen Grenze der Kosihiy-Čaka-Gruppe, bzw. ihres Unterganges, lieferte in erster Linie die horizontale Stratigraphie auf den Gräberfeldern der Nitra-Gruppe in Branč und Výčapy-Opatovce, wo im keramischen Inventar der ältesten Gräber starke Einflüsse der heimischen, hier durch die Kosihiy-Čaka-Gruppe repräsentierten Unterlage festgestellt wurden.^{36, 37}

2. Für die berechnete Ausscheidung der Funde sprechen auch einige Feststellungen von N. Kálicz in Ungarn, der im keramischen Inventar der Nyírség- und Makó-Gruppe (in der Ostslowakei der Zatin-Gruppe), die hier auf Unterlage der Kultur mit kanellierter Keramik (Pécelér Kultur) entstanden und zeitlich der eigentlichen Nagyréver Kultur vorangingen, eventuell im bestimmten Zeitabschnitt auch mit ihrer ältesten Phase zeitgleich waren, auf zahlreiche Analogien hinwies.³⁹

3. Bei der Lösung der Frage über die chronologische Stellung der Kosihiy-Čaka-Gruppe wird auch das Fundinventar der verwandten Kulturen und Gruppen in Betracht gezogen, die mit ihr zeitlich korrespondieren (die Gruppen Nyírség, Makó, Zatin, der Typ Melk, die Jevišovice- und Řivnáč-Kultur).

Der Autor beachtet einige Keramikformen der Kosihiy-Čaka-Gruppe. Zu bedeutenden Funden gehört die Fusschüssel, die im keramischen Inventar dieser Gruppe die einzige Form ist, die Vučedol-Einflüsse belegt. Analogien für diese Formen stellt der Autor ausser im Gebiet der Vučedol-Kultur⁶² auch in den Kulturen und Gruppen des gesamten Kulturkomplexes fest,^{51–55} zu welchem auch die Kosihiy-Čaka-Gruppe gehört. In diesem Kulturkomplex stellen die Fusschüsseln keine Importe dar, sondern heimische Nachahmungen von Vučedol-Vorlagen.^{56, 57} Die genetische Beziehung der Kosihiy-Čaka-Gruppe zur vorhergehenden Unterlage ist durch viele Elemente in der materiellen Kultur belegt. Mit dem Vorkommen der Fusschüssel (für die Gestaltung des Fusses sind Vorlagen in der Kultur mit kanellierter Keramik zu finden⁶⁴) von Vučedol-Prägung geht die Kosihiy-Čaka-Gruppe unter. Eine ähnliche chronologische Stellung nimmt die Fusschüssel auch in den verwandten Kulturgruppen ein. In der keramischen Füllung der Nagyréver Kultur scheinen auch andere Fusschüsseln auf, u. zw. Schüsseln mit durchbrochenem Fuss, die in diesem Zeithorizont auch in der Vor-Aunjetitzer Kultur in Böhmen und Mähren auftreten. Zu recht wichtigen Formen gehören doppelhenkelige Amphoren,^{98–100} die nicht nur in den mit der Kosihiy-Čaka-Gruppe korrespondierenden Kulturen und Kulturgruppen vorkommen, sondern auch in Kulturen, mit denen die erwähnten Kulturen in gewissem Kontakt standen.^{104, 105} Topfartige Formen werden sowohl in der Kosihiy-Čaka-Gruppe, als auch in den mit ihr zeitlich korrespondierenden Kulturen festgestellt.^{111–123} Es ist ganz natürlich, dass ähnliche Formen auch in jenen Kulturen vorkommen, die aus dieser Unterlage hervorgingen.

Chronologischen Wert haben auch bauchige Krüge und ihre Derivate.^{129, 130} Sie scheinen nicht nur in dem Kulturkomplex auf, in den auch die Kosihi-Čaka-Gruppe gehört, sondern ebenso in der jüngsten Phase der Glockenbecherkultur.^{131–134} Die Genesis der begleitenden Keramik der Glockenbecherkultur ist im Karpatenbecken zu suchen, wo die Vorlagen zu ihren einzelnen Formen in der älteren heimischen Entwicklung zu finden sind. Ebenso ist auch der Formenreichtum der jüngsten Phase der Schnurkeramik in Mähren^{144–146} beträchtlich von Kulturen des Karpatenbeckens beeinflusst. Der Einfluss der schnurkeramischen Kultur auf die Entwicklung des Karpatenbeckens ist früher überschätzt worden und derartige Schlussfolgerungen gingen aus der Ähnlichkeit einiger Keramikformen der Vučedol-Kultur und der Schnurkeramik, wie auch weiterer gleichzeitigen Kulturen des Karpatenbeckens hervor.

Der Autor beachtet ferner die chronologische Beziehung der Kosihi-Čaka-Gruppe, mit welcher in der Südwestslowakei der jüngste Zeitabschnitt des Äneolithikums endet. Auf der Basis der jüngsten Phase der Kultur mit kannellierter Keramik gestalten sich auf einem ausgedehnten Gebiet — von den jugoslawisch-ungarischen Grenzen bis nach Mittelhöhen — mehrere Lokalgruppen, die in einer ganzen Reihe von Kulturerscheinungen einen gemeinsamen Faktor haben. Die Genesis der einzelnen Gruppen und Kulturen dieses Komplexes ist vor derhand noch nicht gelöst. Die Gruppe Kosihi-Čaka steht in genetischer Beziehung zu der jüngsten Phase der Kultur mit kannellierter Keramik in der Südwestslowakei. In dieses Milieu sickern aus den benachbarten Gebieten Ungarns auch Einflüsse der Kostolac-Gruppe ein.¹⁵⁰ Die Kosihi-Čaka-Gruppe gestaltet sich unter Beteiligung von Vučedol- und anderen Einflüssen des Südostens aus heimischer Unterlage. Die doppelhenkeligen Amphoren, die aus Čaka und Malé Kosihi bekannt sind,^{158, 161} haben nicht nur in der jüngsten Phase der Glockenbecherkultur und Schnurkeramik Parallelen, sondern auch auf makedonischem Gebiet im Fundverband von Kritsaná.¹⁵⁵ Diese Formen sind vom chronologischen Standpunkt äusserst schwerwiegend, da ähnliche Amphoren im Karpatenbecken und auf westlicher liegendem Gebiet weder in der vorhergehenden Entwicklung, noch später gefunden werden. Auf Grundlage dieser Formen kann die Amphore aus Kritsaná¹⁵⁷ mit Funden der Kosihi-Čaka-Gruppe und der jüngsten Phase der Glockenbecherkultur an der mittleren Donau synchronisiert werden. Die Amphore aus Kritsaná deutet an, dass

diese auf weitem Gebiet verbreiteten Formen ihre Herkunft noch tiefer im anatolischen Bereich haben.¹⁶² Im Fundinventar des erwähnten Kulturkomplexes sind noch andere doppelhenkelige und henkellose Amphoren.^{163, 164} Der Unterteil der Amphoren und auch weiterer Keramikformen hat Besenstrichverzierung. Diesem Verzierungselement begegnet man im Karpatenbecken zum erstenmal im jüngeren Zeitabschnitt der Kultur mit kannellierter Keramik.^{175, 176}

Die Gruppe Kosihi-Čaka samt ihren verwandten Gruppen und Kulturen bildeten trotz ihres Unterganges an der Neige des Äneolithikums doch ein bedeutendes Element, das der weiteren Entwicklung, vor allem der ausgedehnten Gebiete des Karpatenbeckens, seinen Stempel aufgedrückt hat. Die Bestehensdauer der Kosihi-Čaka-Gruppe kann ungefähr in die Jahre 1900–1800 v. u. Z. gestellt werden.

Die Ansicht des Verfassers ist, dass während der Blütezeit der Gruppen und Kulturen jenes Komplexes, zu welchem die Kosihi-Čaka-Gruppe gehört hat, Invasionswellen der Träger der Glockenbecherkultur in das mittlere Donaugebiet einbrachen.¹⁹⁴ Die Begleitkeramik dieser Kultur hat ihre Herkunft im Karpatenbecken im Milieu der Gruppen des erwähnten Kulturkomplexes. Da in der Begleitkeramik der Glockenbecherkultur ausschliesslich jenes Element vertreten ist, das an der mittleren Donau im Milieu des Kulturkomplexes bekannt ist, zu welchem die Kosihi-Čaka-Gruppe gehört, kann angenommen werden, dass die Ankunft der Träger der Glockenbecherkultur in das Karpatenbecken in jener Zeit verwirklicht wurde, in welcher dieses Gebiet weder von Trägern der Nagyréver Kultur, noch von dem mit ihr korrespondierenden Volk der Kisapostag-Kultur in Transdanubien und Burgenland besiedelt war.¹⁹⁶ Die Wahrscheinlichkeit dieses Rückschlusses wird auch von der Tatsache bestätigt, dass die Einflüsse der Nagyréver Kultur nicht in der Keramikfüllung der Glockenbecherkultur zum Ausdruck kommen, sondern erst später in der Vor-Aunjetitzer Phase in Böhmen und Mähren.^{197, 198}

Ungeklärt bleibt bis dahin die Beziehung der Schnurkeramik vom Veselý-Typ zu der jüngsten schnurkeramischen Kulturphase in Mähren. Die Träger des Veselý-Typs kommen aus Südpolen durch die Mährische Pforte und die Karpatenpässe in das Gebiet der Südwestslowakei und die Ankunft dieser fremden ethnischen Welle bedeutet den Untergang der Kosihi-Čaka-Gruppe. In den östlichen Gegenden der Südwestslowakei folgte allem An-

schein nach auf die Kosiň-Čaka-Gruppe unmittelbar die Hatvan-Kultur.

Für die Zuweisung des Veselé-Typs in die Anfänge der Bronzezeit ist das Auftauchen des weidenblattförmigen Schmuckes, wie auch anderen Schmuckes, der in der Slowakei erst in diesem Zeithorizont auftritt ein bestimmendes Moment. Hinsichtlich der vorhergehenden Entwicklung ist hier ein grundsätzlicher qualitativer Wandel zu sehen. Dieser Wandel ist unstreitbar da und ist ein hinreichendes Kriterium zur Unterscheidung dieses Zeitabschnittes von der vorhergehenden spät-äneolithischen Entwicklung.

Da die Frühbronzezeit in der Südwestslowakei mit Reineckes Stufe BA₁ beginnt, zu welcher der Veselé-Typ, wie auch die Nitra-Gruppe gewiesen werden, gliedert der Autor die Stufe BA₁ in die drei Phasen — BA_{1a}, BA_{1b} und BA_{1c} — auf. In die Stufe BA_{1a} reiht er in der Südwestslowakei die Schnurkeramik vom Veselé-Typ, die er mit der Vor-Nagyréver Kultur in Ungarn und mit der Vor-Aunjetitzer Phase in Böhmen und Mähren synchronisiert. In Transdanubien tritt Ende dieses Zeitabschnittes wahrscheinlich schon die älteste Phase der Kisapostag-Kultur auf, in den nördlichen Gebieten Ungarns und etwa auch in den südlicheren Teilen der Mittelslowakei die ältere Phase der Hatvan-Kultur. Auf dem Gebiet Südpolens entsprechen dem Veselé-Typ einige Funde der Vor-Mierzanowice-Prägung.²³⁰

In die Stufen BA_{1b} und BA_{1c} gehört der ältere und jüngere Entwicklungsabschnitt der Nitra-Gruppe, welche rahmenmässig mit dieser Kulturreihe synchronisiert wird: älterer Zeitabschnitt der Nagyréver Kultur, eigentliche Hatvan-Kultur, jüngerer Abschnitt der Kisapostag-Kultur in Ungarn, Wieselburger Kultur in Österreich²³¹ und die Früh-

Aunjetitzer Kultur in Böhmen und Mähren (II.—III. Phase). In Südpolen korrespondiert mit der Nitra-Gruppe die Mierzanowice-Kultur.²³² Mit dem jüngeren Entwicklungsabschnitt der Nitra-Gruppe hängt zeitlich zweifellos die Straubinger Kultur in Deutschland zusammen, die eine langfristige Entwicklung hat, ihr jüngerer Entwicklungsabschnitt gehört nach H. J. Hundt in Reineckes Stufe BA₂.²³³

Bei der Synchronisierung der Nitra-Gruppe mit anderen Kulturen der an die Südwestslowakei angrenzenden Gebiete stösst man auf gewisse Schwierigkeiten, die vor allem aus der unzureichend publizierten Fundbasis der erwähnten Kulturen und auch aus der Nichtbearbeitung der damit zusammenhängenden Problematik hervorgehen. Deswegen bringt auch der Fund der Tasse von Wieselburger Prägung aus einem Grab der Nitra-Gruppe in Branč (Grab 82) neue Momente auch für die Kenntnis über die gegenseitige chronologische Stellung der Nitra-Gruppe und der Wieselburger Kultur, die in diesem Zeitabschnitt aus Österreich in das südwestslowakische Gebiet durchsickerte.²³⁶

Die Bronzezeit beginnt also auf südwestslowakischem Gebiet mit der Ankunft der Träger der schnurkeramischen Kultur vom Veselé-Typ aus Mähren und seit diesem Zeitabschnitt ist das genannte Gebiet von der kulturellen Entwicklung des Karpatenbeckens weniger abhängig und nähert sich mehr der Entwicklung der westlicheren Teile Mitteleuropas. Auf Grund seiner geographischen Lage nimmt es jedoch eher Zivilisationsimpulse aus dem Karpatenbecken auf und durch diese Position an der Grenze zweier verschieden orientierter Welten sind auch seine weiteren Schicksale bestimmt.

Übersetzt von B. Nieburová

NÁLEZ RÍMSKEHO AES GRAVE S KELTSKÝMI MINCAMI V NITRE

EVA KOLNÍKOVÁ

V nálezovom inventári laténskej chaty 36 z výskumu B. Chropovského (roku 1961) na hradisku pod Zoborom v Nitre majú významné miesto mince. Sú to tri pozoruhodné exempláre, predstavujúce nielen ďalšie obohatenie nálezového registra mincí z nášho územia, ale zdôrazňujúce aj veľmi závažné fakty, ktoré spočívajú v ich typologických a metrologických súvislostiach. Tieto mince poskytujú výnimočné možnosti pre interpretáciu celého nálezového komplexu v spojení so známymi historickými zprávami o pohyboch keltských kmeňov.

Zhodnotenie celého nálezového materiálu z tejto lokality pripravuje B. Chropovský, ktorému súčasne ďakujem za súhlas k publikovaniu mincí.

Najvýznamnejším a v stredoeurópskom prostredí unikátnym, spoľahlivo overeným nálezom je rímske *aes grave*, liata medená minca, reprezentujúca rímske republikánske mincovníctvo.

Druhou pozoruhodnou mincou z tohto objektu je keltská strieborná osminka typu Alkis, ktorá je tak isto ojedinelým nálezom z nášho územia.

Významný nálezový komplex, ktorý nemá dosiaľ nijakú obdobu, dopĺňa tetradrachma zo skupiny keltských mincí s lýrovitým znakom a nepriamo sa k nemu pripája i keltská strieborná minca typu lýra-triskeles, nájdená vo vrstve v blízkosti objektu 36.

Rozborom jednotlivých mincí a zhodnotením celého nálezu pokúsime sa načrtnúť odpovede na rad nastolených problémov, ktoré nám tento nálezový komplex ponúka. Pôjde predovšetkým o chronologické zaradenie mincí jednotlivých i ako celku a o nadhodenie možností a pohnútok, ktoré viedli obyvateľov laténskeho objektu, resp. tohto územia, k prechovávaniu uvedených mincí, zvlášť však neobvyklého a vzácného *aes grave*.

I

Rímske *aes grave* je líbrový as zo série Jánus-próra vpravo¹ (obr. 1 a obr. 2). Na averze má

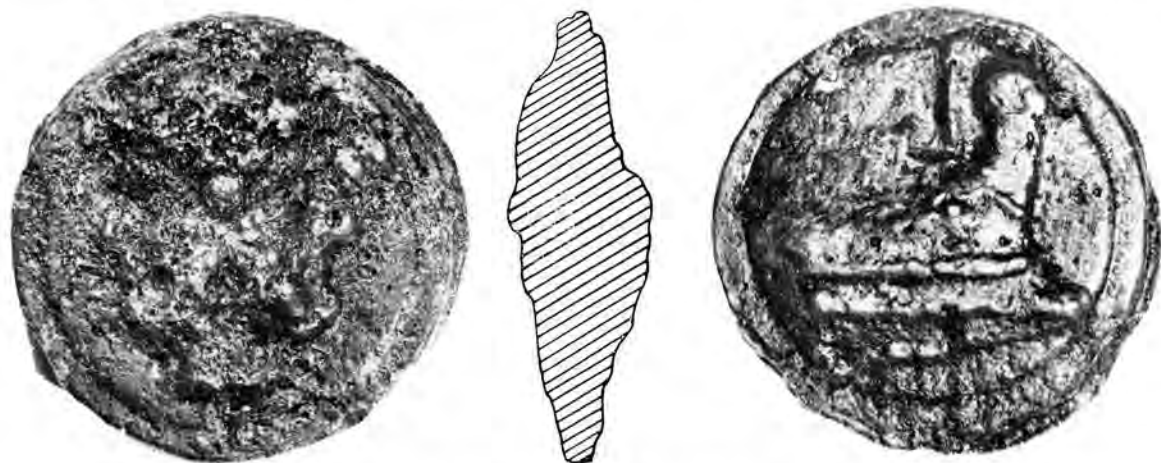
dvojitú bradatú hlavu Jánusovu. Na reverze je vyobrazená predná časť lode — próra, obrátená vpravo. Vedľa próry vo vnútornej časti obrazu je znak I. Minca má tvar disku. Obrazy na jej oboch stranách sú položené na plochách mierne zvýšených od okraja mince. Váha je 239,42 g, Ø 6,2 cm. Dlhé uloženie v zemi sa prejavilo na stave zachovalosti mince dosť nepriaznivo. Je silne korodovaná, zvlášť líčna strana je značne poškodená. Po vyzdvihnutí zo zeme bola len beztvárým kusom kovu, silne zaneseným hlinou, ktorý bol identifikovaný ako minca až po chemickom očistení.

Rímske *aes grave*, tieto zvlášť a pozoruhodné vydania rímskeho štátu, vzbudzovali už od konca XVIII. stor. záujem širokej, možno povedať svetovej vedeckej verejnosti, bez ohľadu na to, že sa ich k chronológii včasnorímskeho mincovníctva prispievajúci výskyt obmedzoval v podstate vlastne iba na Itáliu s príslahlými ostrovmi a na Iberský polostrov.² Výsledkom tohto záujmu je rozsiahla a bohatá literatúra, prinášajúca k histórii týchto mincí pozoruhodné názory a teórie. Mnohé z nich našli uplatnenie i neskôr a ďalšie generácie ich preberali a rozvíjali, iné si zase protirečili alebo sa navzájom vyvracali. Úplný pohľad na staršie bádanie a jeho názory poskytujú hlavne posledné práce o včasnorímskom mincovaní z pera F. Křížka (*K počátkům římského mincovnictví*) z roku 1956 a R. Thomsena (*Early Roman Coinage I—III*) z rokov 1957—1961. Kriticky zhodnocujú predchádzajúce teórie a prinášajú nové vlastné systémy. Veľkým prínosom je hlavne práca R. Thomsena, umožňujúca predovšetkým široký prehľad názorov odborníkov, ktorých práce nie sú nám vždy prístupné.³

I napriek uvedeným komplexným dielam považujeme pri zhodnutí nášho *aes grave* za potrebné uviesť, že história bádania o počiatkoch rímskeho mincovania datuje sa od tvorcu a zakladateľa klasického datovacieho systému včasnorímskych mincí J. Eckhela a jeho *Doctrinae nummorum veterum*

z r. 1795. I keď doba, v ktorej J. Eckhel žil, uznala ním vytvorené teórie,⁴ čoskoro sa začali hľadať i ďalšie interpretácie. Medzníkom a do istej miery i pauzou vo vývoji bádania bolo dielo E. J. Haeberlina,⁵ ktorého datovací systém platil a uznával sa takmer bez výhrad dlhú dobu.⁶ I v súčasnosti uplatňuje jeho názory skupina „tradicio-

doby.¹² O význame vyobrazenia na nej, o jej váhom zaradení a hlavne o vymedzení obdobia, v ktorom bola vydávaná, vznikli v priebehu bádania rôzne teórie. Najnovšie sa vyobrazenie na oboch stranách aes grave s prórrou pokladá za vyjadrenie udalostí, odohrávajúcich sa v rímskom štáte v dobe tesne predchádzajúcej jej vydaniu. Na averze tejto

Obr. 1. Librový as zo série Jánus-próra vpravo z laténskeho objektu 36 v Nitre. 1 : 1.

nalistov“, ktorú podľa R. Thomsena tvoria talianski bádatelia, hlavne L. Breglia a A. Stazio.⁷

Silný prelom v chápaní počiatkov rímskeho mincovania znamenala práca H. Mattinglyho.⁸ Jeho revolučné zmeny v názoroch na túto etapu rímskeho mincovania, zvlášť v jeho posledných prácach, podali nový pohľad predovšetkým na otázky chronologické. Datovací systém H. Mattinglyho, založený na neskoršom datovaní prvých rímskych bronzových vydání, vyvolal i nesúhlas časti odborníkov, ktorí však neprijali ani príliš včasné datovanie klasického systému; tvoria tzv. „školu stredú“, reprezentovanú W. Gieseckem a J. G. Milnem.⁹

Významným prínosom do bádania o počiatkoch rímskeho mincovania je práca F. Křížka,¹⁰ prispievajúca k tejto téme novými závažnými poznatkami. R. Thomsen označil roku 1957 jeho štúdiu právom ako „poslednú dôležitú prácu o chronológii včasnorímskeho mincovania...“¹¹

Pri zhodnotení nálezu aes grave z Nitry zdôrazňujeme predovšetkým jeho úlohu v celom nálezovom komplexe a v keltskom prostredí vôbec a opierame sa hlavne o výsledky najnovšieho bádania.

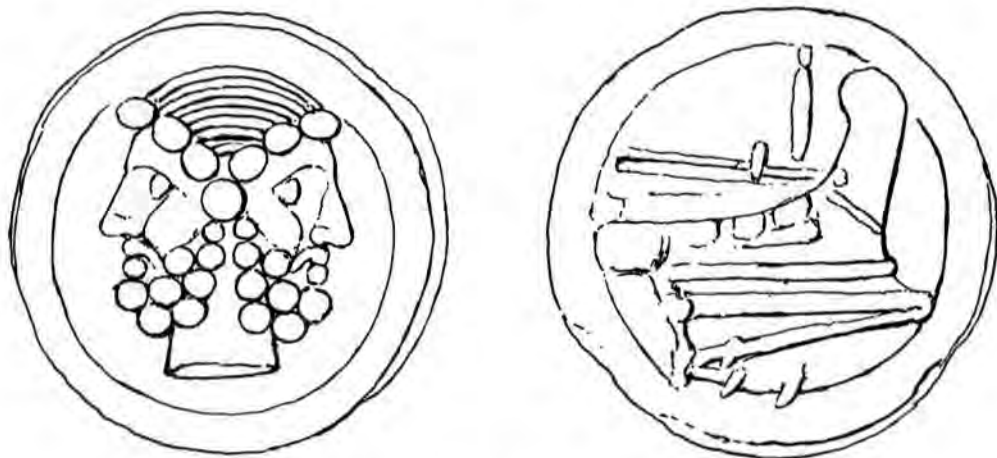
Séria rímskeho aes grave s vyobrazením lodnej próry na reverze patrí podľa doterajších nálezov k najrozsiahlejším medzi všetkými vydáními tejto

série aes grave je Jánus, vládca zeme, mora a neba, ochranca božstva. Vchod do jeho chrámu v Ríme bol v čase vojny otvorený, v mierí uzavretý.¹³ Umiestenie boha Jánusa na licnú stranu mincí bolo znakom uzavretia hlavného chrámu v Ríme a ukončenia vojnového stavu. Dokumentuje to i lodná próra na reverze, proklamujúca víťazstvo Ríma na mori a nadobudnutie nového mocenského postavenia. Rímsky štát použil toto označenie po víťaznej bitke pri Aegatských ostrovoch roku 241, ktorou sa skončila prvá púnka vojna. Zdôraznil tak svoje víťazstvo nad Kartágom a potvrdil vytvorenie vlastnej námornej moci. Pretože do tejto udalosti nebolo dôvodu označiť mince lodnou prórrou, udalosti podľa spomenutého výkladu sa súčasne považujú za začiatok vydávania série s prórrou.¹⁴ F. Křížek tvrdí, že k vydaniu tejto série došlo tesne po skončení vojny s Kartágom, v rokoch 240–239; R. Thomsen (rovnako ako predtým H. Mattingly) predpokladá, že sa začala vydávať roku 235.¹⁵ Tým sa dostali do pozadia všetky predchádzajúce teórie, vysvetľujúce vyobrazenia na aes grave s prórrou. Najnovšie bádanie však zároveň značne koriguje i staršie názory o chronológii série s prórrou, považujúce ju dokonca za prvé vydanie rímskeho štátu a spájajúce ju ešte s vládou Servia Tullia (J. Eckhel) alebo hľadajúce jej začiatky v dobe vlády decemvirov v polovici V. stor. (T.

M o m s e n).¹⁶ Za prvé rímske aes grave považoval sériu s prórrou i E. J. H a e b e r l i n a spájal ich vydanie s víťazstvom Ríma nad Antiom r. 338.¹⁷

Za pozoruhodné zdôvodnenie mladšieho datovania aes grave s prórrou možno okrem uvedených udalostí po prvej púnskej vojne pokladať však i výklad F. K ř í ž k a, že tak, ako predchádzajúca séria

výklade nezhodlo. F. K ř í ž e k uznáva 10-unciálny štandard o váhe 279,36 g (240 skrupulov).²³ Neuznal D o e r p f e l d o v u tzv. oskú libru o váhe 272,875 g, ani tzv. novorímsku, podľa neho za cisárstva používanú libru o váhe 327,45 g.²⁴ Jeho váhový systém, akceptujúci názory W. G i e s e c k e h o,²⁵ bol však zamietnutý R. T h o m s e n o m,

Obr. 2. Aes grave z Nitry. Rekonštrukcia averzu a reverzu.

Róma-koleso zvýrazňovala pozemnú moc Ríma, séria s prórrou mala znamenať už i nastávajúce námorné panstvo rímskeho štátu.¹⁸ Pozoruhodný je i názor o technickej stránke série s prórrou, že obrazy na oboch stranách sú položené na plochách mierne zvýšených od okraja mince, zatiaľ čo staršie série rímskych aes grave mali obrazy položené na rovnej ploche, čím priamo súviseli so svojimi vzormi, sériami vydávanými italskými obcami.¹⁹ Veľmi presvedčivé sú však závery R. T h o m s e n a, spočívajúce predovšetkým na dôkladnom rozbere a pozorovaní samého nálezoového materiálu, najmä z hľadiska metrologických súvislostí.²⁰ Hodno ešte spomenúť zaujímavú skutočnosť, že próra na aes grave sa pokladá za najstaršie vyobrazenie rímskej vojnovéj lode vôbec.²¹

Znak I, umiestnený vedľa próry, je metrologickým označením, vyjadrením hodnoty 1 libry, ktorú má as predstavovať.²² Staršie názory, vysvetľujúce ho iba ako znak mesta Lucérie, boli vyvrátené už i samým určením série s prórrou ako emisie rímskeho štátu.

Na základe váhy našej mince — 239,42 g, pričom treba počítať s istými stratami, spôsobenými koróziou a chemickým čistením, možno konštatovať, že ide o librový as.

O váhovom štandarde série s prórrou vznikli však rôzne teórie; ani najnovšie bádanie sa na jeho

považujúcim za rovnako nesprávnu i spomenutú „oskú libru“, ktorú uznával aj E. J. H a e b e r l i n.²⁶ Vychádzajúc z rozboru rozsiahleho nálezoového materiálu, dospel k záveru, že librový štandard o 288 skrupuloch (= 327,45 g), o ktorom sa v súvislosti so začiatkami rímskeho mincovania zmieňujú i starovekí autori (Plínius, Varro) a ktorý časť bádateľov pokladala za základ váhového štandardu série s prórrou, bol platný v rímskom štáte, pravda, pred prvou púnskou vojnou a boli v ňom vydávané prvé ťažké série. V dôsledku peňažného vývoja v Ríme sa však už asy s prórrou vydávali vo váhe 10 uncii (váhový štandard o 240 skrupuloch). Librové asy s prórrou vpravo pohybujú sa vo váhe od 312,30 do 218,04 g a ich teoretická asová váha je 267,83 g. Teoretická váha celej série, vypočítaná na základe všetkých nominálov, je 267,87 g.²⁷

V priebehu bádania vznikol i rad názorov na existenciu a umiestenie mincovní, ktoré jednotlivé emisie vydávali. Uvažovalo sa o viacerých mincovniach, ba niektorí bádatelia predpokladali, že mince pre Rím vydávali i mincovne cudzie. Vznikli teórie o tzv. „latinských“ radoch aes grave a o rímsko-kampánskom striebre.²⁸ F. K ř í ž e k²⁹ zastáva názor, že v dobe vydávania série s prórrou jestvovala iba jediná mincovňa v Ríme, v ktorej sa už od roku 269 pracovalo snáď v štyroch dielňach,

Osobitným problémom, ktorý zaujal bádateľov, je skutočnosť, že série s prôrou nie sú v smere prôry jednotné, ale prôra na reverze je obrátená vpravo i vľavo. R. Thomsen na základe Haeberlinovho katalógu uvádza, že zo všetkých zistených exemplárov tejto série má 2530 kusov prôru obrátenú vpravo a 200 kusov je s prôrou vľavo (z toho je 1168 librových asov s prôrou vpravo a 80 s prôrou vľavo).³⁰ Z nálezového materiálu však vyplýva, že librový štandard sa v priebehu mincovania podrobil istým váhovým redukciám, vyplývajúcim z politických a hospodárskych pomerov rímskeho štátu.³¹ Práve tieto váhové redukcie poskytli časti bádateľov možnosť vysvetlenia dvojakého smeru prôry na aes grave. H. Mattingly sa domnieval, že po zavedení série s prôrou r. 235 pr. n. l. bola prôra na asoch obrátená vľavo. Roku 217 došlo však podľa jeho názoru k semilibrovej redukcii a roku 209 ku kvadrantnej redukcii. Keď Rimanovia po skončení druhej púnskej vojny znovu obnovili librový štandard, prôru na nových emisiách obrátili doprava. V priebehu ďalšieho mincovania pristúpili však k novým váhovým redukciám, končiacim sa unciálnym váhovým štandardom.³² Mattinglyho názor o návrate librového štandardu spojeného so zmenou orientácie prôry prijal i F. Křížek. Domnieva sa však, že semilibernú redukcii si vynútil už okolo roku 230 nedostatok finančných prostriedkov v štátnej pokladnici Ríma, spôsobený zainteresovaním rímskeho štátu na rôznych vojenských akciách. Víťazstvo nad Galmi roku 220 umožnilo však podľa jeho názoru návrat k librovému štandardu. Na znak odlišenia od prvých librových emisií obrátili potom prôru na nových vydaniach vpravo. Takáto situácia trvala až do vypuknutia druhej púnskej vojny (218), v priebehu ktorej bol Rím nútený pristúpiť k ďalším, posemi-librovým redukciám.³³

R. Thomsen nesúhlasí s redukčným systémom, ktorý obhajovali H. Mattingly a F. Křížek.³⁴ Zastáva názor, že série s prôrou po ich zavedení roku 235 vydávali sa na librovom štandarde s prôrou obrátenou vpravo i vľavo. Série s prôrou vpravo je staršia, má asovú teoretickú váhu 267,87 g. Skupina s prôrou vľavo sa delí na dve váhové kategórie. Prvá, ťažšia, má váhový priemer 269,79 g a korešponduje s váhovým priemerom skupiny s prôrou vpravo; druhá má už váhový štandard nepatrne redukovaný — priemerná asová váha je 236,10 g. Postupným klesaním váhy došlo v druhej polovici roku 220, následkom vojen vedených na severe Itálie, k zavedeniu semilibrového váhového štandardu. V rokoch 217–216 sa pri-

stúpilo k trientnej redukcii, ktorá pokračovala ďalším klesaním váhy.³⁵

Názory uvedených bádateľov sú pozoruhodné a všetky svojím spôsobom zdôvodňujú oprávnenosť. I keď nemáme na tomto mieste úmysel riešiť problémy včasnorímskeho mincovania, predpokladáme, že Thomsenovo vysvetľovanie redukčného procesu je najbližšie pravde, lebo sa opiera predovšetkým o nálezový materiál. Rozbor hromadných náleзов aes grave zdá sa byť dostatočne presvedčivý a metrologické porovnania, na základe ktorých stanovil i chronológiu asov s prôrou vpravo i vľavo, treba považovať za pádne argumenty. Domnievame sa ale (patrí to len na margo zaradenia nášho aes grave a hovorilo by to za prijatie Křížkovho redukčného systému), že dva smery v obrátení prôry mohli a snád i museli mať v domyselnom rímskom mincovníctve aj nejaký hlbší význam. Obrátenie prôry vpravo po obnovení librového štandardu zdá sa byť presvedčivo zdôvodnené ako označenie novej situácie v rímskom mincovníctve, ako aj nových pomerov v rímskej politike i hospodárstve po víťazných bojoch. Podporou názoru F. Křížka by mohol snád byť i pomer zachovaných exemplárov s prôrou oboch smerov. Počet 2530 exemplárov s prôrou vpravo (a ďalší z Nitry) a 200 s prôrou vľavo mohol by znamenať, že mladších vydaní (podľa F. Křížka prôra vpravo) sa zachovalo väčšie množstvo ako starších (prôra vľavo), ktoré mohli byť v priebehu mincovania roztavené a použité na výrobu nových mincí. F. Křížek však mince s prôrou vľavo pokladá za staršie ako s prôrou vpravo i na základe zhody jej nižších hodnôt s predchádzajúcou sériou Róma-koleso. Obe série: Róma-koleso i Jánus-prôra vľavo boli vydané v asoch až sextantoch.³⁶

Pri datovaní vydania aes grave z Nitry treba sa postaviť na stranu niektorého z uvedených redukčných systémov. Pretože musíme vychádzať z jeho objavenia na našom území a brať do úvahy laténsku chatu, v ktorej sa aes grave našlo, prikláňame sa k datovaciemu systému R. Thomsena, znovu zdôrazňujúc pozoruhodnosť a teoretickú pripustnosť názorov F. Křížka v súvislosti s naším nálezom. Predpokladáme, že librový as s prôrou vpravo z Nitry bol vydaný v období rokov 235–220. Zdá sa, že podporou pre takéto datovanie okrem zdôvodneného, rozborom konkrétneho nálezového materiálu vytvoreného datovacieho systému R. Thomsena, sú i historické udalosti, odohrávajúce sa v tej dobe v Itálii, predovšetkým v jej severnej časti. Predpokladáme tiež, že takýmto spôsobom sa dostaneme i k objasneniu príčin, ktoré

viedli keltských obyvateľov k uchovávaniu rímskeho aes grave na území, ktorému bola rímska civilizácia v tej dobe, ako dokladajú historické zprávy i archeologické nálezy, ešte vzdialená. Z toho dôvodu sme nútení pre vysvetlenie jeho výskytu u nás hľadať súvislosti priamo v domácom prostredí aes grave, v Itálii.

V histórii pohybu keltských kmeňov za novými sídlami je pre nás pozoruhodný záujem keltských bojových družín o bohaté oblasti v Itálii. Už od roku 400 vyhľadávali ozbrojené keltské skupiny zvlášť severné oblasti Itálie a usadili sa v Pádskej nížine. Odvtedy sa datujú ich časté nájazdy a pustošenia, siahajúce až na juh krajiny. No nie zriedka ich víťazný postup, ktorý neobišiel ani samotný Rím (roku 387), hatili drvivými porážkami. A tak niet divu, že keltskí obyvatelia severnej Itálie, snáď predovšetkým ich bojujúca zložka, zoznámili sa na svojich výpravách po Itálii i s rímskou mincou.

Rimania po celú dobu nevítaného pobytu Kelto v severnej Itálii podnikali akcie na ich zlikvidovanie alebo pacifikáciu a získanie. Ak prihliadame k obdobiu vydania aes grave s prôrou, sú to najmä roky 225–190, keď prebiehali na severe tohto územia ostré boje medzi Rimanmi a Galmi. Drvivá porážka Galov pri Telamone roku 225 ukončila početné vzbury keltských skupín a ich nájazdy do oblastí strednej Itálie. Na severe Itálie však pokračujú boje až do roku 191–190, keď sa celé toto územie dostáva pod rímsku nadvládu. Prispelo k tomu i víťazstvo Ríma nad najväčším protivníkom — Kartágom, ukončenie druhej púnskej vojny; Rimania mohli uvoľniť takmer všetky svoje vojenské sily na úplné zlikvidovanie keltského panstva na severe svojej krajiny.³⁷ Porazené keltské kmene, medzi nimi aj Bójovia, nútené opustili v tomto období úrodné a bohaté krajiny v Popádi a odchádzali severovýchodným smerom, pravdepodobne až do Čiech.³⁸

Za predpokladu, že telamonská porážka roku 225 zastavila voľné nájazdy keltských družín do Itálie, môžeme hľadať v tomto období dátum získania aes grave korisťou, darom alebo žoldom, nemožno však vylúčiť jeho prípadné získanie obchodom horníťskými Kelto s obyvateľmi ostatnej Itálie. Po roku 225, keď Kelto na severe Itálie stíhali drvivé porážky, zdá sa získanie menej pravdepodobnejšie, i keď nie je úplne vylúčené.

Kelti sa však zjavujú v protirímskej opozícii i v dobe blízkej obdobiu severoitalských bojov, a to v druhej púnskej vojne, ktorá vypukla roku 218. Hanibal vo svojom ťažení do Itálie nadviazal styky s Keltmi v dôsledku ich neslávnej porážky Rímom zvlášť ľahko. Keltskými žoldnieri vyrovnal potom

vo svojej armáde straty, ktoré vznikli pri prechode cez Alpy.³⁹ Keltské šíky tvorili v jeho vojsku pri začatí boja predné línie. Po celom území Itálie prekonávali keltskí bojovníci ťarchu bojov na strane Hanibalovej. Vo veľkej bitke pri Kannách roku 216 padlo 4000 Kelto.⁴⁰ Dá sa predpokladať, že keltských žoldnierov stihla v Hanibalovej armáde i konečná porážka veľkého kartáginského vojvodu v bitke pri Zame.⁴¹

Kelti boli však i vo vojsku macedónskeho kráľa Filipa V., ktorý uzavrel s Hanibalom po bitke pri Kannách dohodu namierenú proti Rímu, avšak bez zaznamenania väčších úspechov.⁴² Predpokladáme, že nasledujúce macedónske vojny neprichádzajú v tejto súvislosti do úvahy, pretože sa odohrali mimo územia Itálie. Napokon treba snáď ešte spomenúť, že Galovia sa spomínajú ako žoldnieri i vo vojsku kartáginského vojvodu Maga, Hamilkarovho najmladšieho syna, ktorý ich získal po porážke pri Janove roku 205.⁴³

Pretože však v období, keď v rímskom štáte bolo platidlom aes grave, nemožno počítať s obchodnými,⁴⁴ ba ani vojenskými stykmi Ríma s naším územím, hľadáme pôvod nášho nálezu v spomenutých udalostiach. Za menej pravdepodobný, i keď nie vylúčený, považujeme predpoklad, že rímsky as prišiel na územie Nitry účastník Hanibalovej žoldnierskej armády. Nazdávame sa, že ťarcha bojov, účasť Kelto v predných líniiach a sledovanie Hanibala až do jeho konečnej porážky hovoria proti tomu, aby keltský bojovník uchovával snáď v bojoch ukoristený alebo ako žold získaný rímsky as, vážiaci 1 libru a niesol ho po opustení Itálie až na naše územie. Podobne nepravdepodobné sa nám zdá, že by sa minca bola dostala do rúk keltského vojaka, prípadne bola iným spôsobom sprostredkovaná na naše územie v súvislosti s Macedónskou ríšou. Predpokladáme totiž, že na Balkánskom polostrove, poznajúcim hodnotnú zlatú a striebornú macedónsku razbu, nebol zvláštny záujem o nepraktickú, ťažkú medenú mincu. Tomu by nasvedčoval i názor, že zatiaľ čo strieborná minca v Ríme vydávala sa pre potrebu vonkajšieho obchodu, medené liate vydania slúžili snáď pre vnútorný obeh.⁴⁵

I keď nevylučujeme možnosť súvisu aes grave z Nitry s uvedenými udalosťami, odohrávajúcimi sa v Itálii za účasti Kelto, prípadne i inú teoretickú možnosť vysvetlenia jeho výskytu u nás, za celkom nepravdepodobný považujeme predpoklad, že minca by mohla byť domácou, barbarskou napodobeninou rímskeho aes grave. Ojedinelosť nášho nálezu na celom stredoeurópskom území, neznalosť medi ako mincového kovu v tej dobe u nás, neznáma technika

výroby mincí liatím, ako i nemožnosť využitia tejto mince ako platidla na našom území, kde sa už začala ujímať strieborná razba, napodobujúca praktické macedónske vzory, považujeme za dostatočné dôvody k zamietnutiu tohto predpokladu.

Najpravdepodobnejším, ba takmer istým sa nám zdá, že rímske aes grave v Nitre patrilo keltským vystaňovalcom z hornej Itálie po ich konečnej porážke Rimanmi okolo roku 190. Príslušníci keltských kmeňov dobre poznali z častých, i keď nepriateľských stykov s Rímom funkciu a hodnotu mince. O tom napokon svedčí i mincová činnosť italských Keltovej „v poslednom období keltského panstva južne od Álp, asi v rokoch 210–190 pred n. l.“⁴⁶ Pravdepodobne v období keltských vpádov dovnútra Itálie dostalo sa do rúk keltského bojovníka i naše aes grave. Snáď išlo o celý ukoristený poklad, no neúspechy, ktoré začali Keltovej stíhať po roku 225, nedovolili už jeho využitie. A tak pravdepodobne putovalo aes grave so svojím majiteľom (ktorý si snáď viac na ďaleké a neznáme cesty z praktických dôvodov nemohol vziať), aby mu pripomínalo niekdajšiu slávu a hrdinskosť keltských bojových družín v bohatej a krásnej Itálii. Na barbarskom území stratila však minca už celkom svoju peňažnú hodnotu a ako predpokladáme, zostala iba pamiatkovým, spomienkovým predmetom. Vzhľadom na skutočnosť, že uctievanie dvojhlavého (viac-hlavého) božstva nebolo Keltovej cudzie,⁴⁷ možno pripustiť, že aes grave s vyobrazením dvojhlavého boha Jánusa mohlo plniť určitú funkciu i v kulte. Pozoruhodné sú doterajšie nálezy v tomto smere: keltská svätyňa v Liběniciach⁴⁸ a do istej miery i predmety s vyjadrením symbolu viachlavého božstva.⁴⁹

Objav rímskeho aes grave na barbarskom a v tej dobe civilizovanému Rímu ešte vzdialenom území je nesporne významným príspevkom k štúdiu pobytu Keltovej v strednom Podunajsku. Tento v našich krajinách prvý a unikátny nález predstavuje pre históriu spomenutého územia mnohostranný prínos. Patrí k najstarším rímskym výrobkom na našom území a jednoznačne ho môžeme považovať za najstaršiu doteraz známu rímsku mincu nielen z územia dnešného Slovenska, ale i zo susedných oblastí (i keď sa nazdávame, že už bez svojej pôvodnej funkcie). Svojím postavením sa však úplne odlišuje od nálezov rímskych republikánskych mincí z tohto územia, doteraz považovaných za prvé doklady prenikania rímskych platidiel k nám. Z 27 nálezov rímskych republikánskych mincí (ku ktorým v poslednom čase pribudli ďalšie, dosiaľ nepublikované nálezy z Varína a zo Zemplína) za najstaršie

určil V. Ondrouch „3 anonymné denáre z rokov 187–175 (175–168); anonymný polviktoriál z r. 187–155 (nálezisko: 1 – neznáme; 2, 3 – Čabradský Vrbovok; 4 – Devín)“. Ich prisun na naše územie predpokladá uvedený autor až po dobytí Raetie a Norika v rokoch 16–14 a Panónie v r. 12–9 pred n. l. a po ich premene na rímske provincie. Tento dátum považuje súčasne za „jediný možný pre prenikanie rímskych mincí na naše územie“. Pripúšťa síce i včasnšie možnosti ich prenikania, zdôrazňuje však, a právom, obmedzenosť a výnimočnosť takýchto prípadov. V nálezoch týchto republikánskych mincí videl V. Ondrouch prvé vojensko-politické, kultúrne, hospodárske a obchodné styky Ríma s barbarským Naddunajskom.⁵⁰ I keď nález z Nitry nemá všetky uvedené atribúty, pretože sme ho určili ako predmet pamiatkový s prípadným účelom kultovým, nemožno poprieť, že tu išlo už o istý, i keď nepriamy kultúrny vplyv Ríma na naše územie.

Doterajšie nálezy keltských a včasnorímskych mincí z nášho územia sú len v zriedkavých prípadoch spojené s nálezovými okolnosťami, schopnými podať také vysvetlenie, aké priniesli práve nálezy mincí v laténskom objekte 36 v Nitre. Pri výskume na Devíne⁵¹ zistilo sa v keltskom príbytku päť rímskych mincí, datovaných do rokov 23–6 pred n. l.⁵² V. Ondrouch ich určil ako: kvínár zo začiatku I. stor. pred n. l.; sestercius z r. 17 pred n. l.; dupondius z r. 21–20 pred n. l. a dva asy z r. 23 a 6 pred n. l.; pripisuje im „zásadný a základný význam pre datovanie existencie neskorolátenskej kultúry a pobyt Galov do samého sklonku I. stor. pred n. l.“, i keď je jasné, že argumentácia mincami v tomto prípade nemá prvoradý význam.⁵³ Ich vlastníctvo u obyvateľov devínskeho príbytku kladie do prvej polovice I. stor. n. l. Súčasne pripisuje týmto minciam význam pre datovanie stykov Ríma s územím dnešného Slovenska. Ďalšie republikánske mince zo Slovenska⁵⁴ pochádzajú z nálezov nedostatočne podopretých vierohodnými nálezovými okolnosťami.⁵⁵

Najdôležitejším faktom u nálezu rímskeho aes grave z Nitry je teda jeho objavenie v laténskom objekte, kde spolu s ďalšími pozoruhodnými keltskými mincami tvorí unikátny nálezový komplex, fenomén, ktorý v keltskej numizmatike nemá dosiaľ obdobu. Nazdávame sa, že aes grave i ďalší nález zaujímavej keltskej mince typu Alkis významnou mierou posilní názor o príleve severoitalských Keltovej po porážke Rimanmi do stredného Podunajska, a to nielen do Čiech a na Moravu, ale – ako sa ukazuje – i na územie juhozápadného Slovenska.

Nie je vylúčené, že išlo len o prechodné sídlo Kelto-ov hľadajúcich nový domov, pravdepodobnejším sa však zdá, že časť hornoitalských Kelto-ov sa u nás usadila natrvalo. Nové nálezy numizmatické, ale hlavne archeologické, nepochybne výraznejšie prispievajú k detailnejšiemu objasneniu tejto problematiky.

II

Druhou pozoruhodnou mincou z nálezového komplexu laténskej chaty 36 je *keltská strieborná osminka typu Alkis*⁵⁶ (obr. 3: 3, obr. 4: 3). Na averze má hrubý hrboľ, na reverze postavu bojovníka, obrátenú doprava. V pravej ruke bojovníka je náznakovite vykreslený štít, v ľavej kopija. Na oboch stranách postavy sú obrazce podobné prevrátenému V. Na pravej strane je neúplný znak podobný krížiku. Minca váži 0,967 g, Ø 8 mm.

Medzi doterajšími slovenskými nálezmi keltských mincí sa nález typologicky a metrologicky podobný nášmu nenachádza.⁵⁷ Najbližšie analógie pre jeho určenie a datovanie sme našli u českých a moravských zlatých mincí typu Alkis. Na reverze majú tiež bojovníka prevzatého z postavy Atény Alkis.⁵⁸ Pretože sa však naša minca určitými znakmi vymína z pravidelnosti mincového systému, vytvoreného pre tieto české a moravské razby K. Castelina,⁵⁹ nedá sa zaradiť medzi bežné drobné české mince typu Alkis a nemožno ju preto považovať za výrobok českej mincovej dielne, ktorá tieto razby vydávala. Vyrazenie našej osminky na striebornom mincovom strážku je prvou odchýlkou od pravidelnosti českého mincového systému. Nemožno ju však pokladať ani za iregulárnu striebornú razbu z doby vydávania drobných zlatých českých mincí typu Alkis, ku ktorej došlo zámenou mincového kovu — striebra za zlato, pri použití toho istého razidla.⁶⁰ Zdá sa, že odlišnosť mincového kovu pri výrobe osminky typu Alkis z Nitry nebola spôsobená rovnakými dôvodmi ako u českých strieborných mincí typu Alkis. Váha týchto českých iregulárnych razieb je takmer o polovicu nižšia ako bolo pravidlom, avšak zachováva sa približná veľkosť zlatých jednotiek. Na základe typologického prirovnania došiel K. Castelin k záveru, že v období razenia VI. série v údobí C jeho chronologického delenia došlo k občasnej zámene mincového kovu, pri použití toho istého razidla.⁶¹ Prijat tento zaujímavý záver k zhodnoteniu nášho nálezku nám bráni i ďalšia skutočnosť. Bojovník na reverze zlatých mincí typu Alkis je obrátený vľavo, zatiaľ čo strieborná osminka tohto typu z Nitry má bojovníka orientovaného na opačnú stranu. Táto okolnosť vylučuje vyslovenie

nie predpokladu, že minca vznikla použitím razidla bežného pre zlaté jednotky.

Ďalším faktom, hovoriacim proti použitiu spomenutého záveru K. Castelina, je váha strieborných iregulárnych jednotiek typu Alkis v Čechách a na Morave a nášho nálezku. Zatiaľ čo u českých jednotiek ide iba o formálne napodobovanie (váha takmer o polovicu nižšia), strieborná minca typu Alkis z Nitry, zdá sa, napodobuje svoje predlohy i približným dodržaním váhy. Na základe týchto skutočností dochádzame k záveru, že strieborná osminka z Nitry nepochádza z dielni, vydávajúcich drobné zlaté jednotky typu Alkis, umiestnených v Čechách alebo na Morave. I keď ojedinelosť nálezku nám bráni vysloviť jednoznačný názor, opierame sa o myšlienku R. Paula, že v oblasti, v ktorej sa všeobecne mincovalo v striebre, mohlo dôjsť i k vydávaniu strieborných mincí typu Alkis;⁶² preto predpokladáme, že snáď na území juhozápadného Slovenska alebo v susedných oblastiach (severná Maďarsko, Dolné Rakúsko?) bola v činnosti dielňa, ktorá podľa vzorov susedných mincovní v Čechách a na Morave vydávala z miestnych zdrojov striebra mince typu Alkis.

Typologické i váhové prirovnanie našej mince k zlatým jednotkám typu Alkis v Čechách a na Morave hovorí za jej zaradenie k osminkam II. — III. série údobia A a začiatku údobia B Castelinovho delenia;⁶³ datovať ju treba do prvej polovice II. stor. pred n. l. Nálezové okolnosti nasvedčujú, že nielen začínajúci obchodný ruch⁶⁴ či dômyselnosť mincového systému českých Kelto-ov pôsobili na voľbu predlohy pre predpokladanú mincovňu na našom území, ale že tu bol i iný, nie menej dôležitý faktor: styk s hornoitalským keltským prostredím, zdôraznený i vzácnym nálezom aes grave.

Ako sme už uviedli, razili Kelti za svojho pobytu v hornej Itálii v období rokov 210—190 strieborné mince.⁶⁵ Vo svojich stykoch s vyspelým Rímom poznali už výhody mincí a keď prišli k vlastnej razbe, poslúžili im rímske mince za vzor. Boli to strieborné „rímsko-kampánske“ mince. Miesto konskej hlavy na ich reverze použili Kelti pre svoje razby postavu bojovníka, prevzatú pravdepodobne z mincí macedónskych kráľov s ozbrojenou Aténou Alkis. Vyjadrili tým svoj dlhoročný odpor proti Rímu, svoju nádej vo Filipa Macedónskeho, v ktorého vojsku sa nachádzali aj ich súkmeňovci. Postava bojovníka, prevzatá z macedónskych razieb, býva na iregulárnych razbách hornoitalských Kelto-ov vysvetľovaná ako prejav vzdoru voči Rímu.⁶⁶ Predpokladáme, že ten istý motív mohol pôsobiť na Kelto-ov aj v ich novej vlasti, v Čechách a na Morave,

a zdá sa, že i na juhozápadnom Slovensku a v susednom Podunajsku, keď po nútenom odchode z bohatšej Itálie pristúpili tu k vlastnému mincovaniu. Snáď išlo len o jeho pokračovanie, ktoré v Čechách a na Morave nadobudlo už charakter pravidelnej razby, podľa vzorov revolučných vydaní v hornej Itálii, prinesených v majetku prisťahovalcov. Je

Obr. 3. Keltské mince z laténskeho objektu 36 v Nitre: 1 – strieborná minca typu lýra-triskeles, 2 – strieborná tetradrachma typu lýra-jazdec, 3 – strieborná osminka typu Alkis (všetky zväčšené).

možné, ba pravdepodobné, že na nových, už miestnym pomerom prispôbených razbách podieľali sa i majstri z hornoitalských keltských dielní, ako predpokladal už K. P i n k.⁶⁷ Domnievame sa, že keltská strieborná osminka typu Alkis, i keď je, bohužiaľ, zatiaľ jediným nálezom, je vedľa aes grave ďalším dokladom na základe Strabónovej zmienky⁶⁸ už viackrát uvádzanej, ale i popieranej skutočnosti – príchodu hornoitalských Kelto v na naše územie.⁶⁹

III

Okrem uvedených mincí, dokladajúcich styky s hornou Itáliou, našla sa v keltskom objekte 36 v Nitre i ďalšia keltská minca. Je to *strieborná tetradrachma* zo skupiny mincí s lýrovitým znakom, typu lýra-jazdec. Na averze má hlavu s bradou, obrátenú vľavo. Na reverze je kôň v behu doľava. Na koni sedí jazdec v prilbe s dlhým chocholom. Pod koníkom je lýrovitý znak. Minca váži 11,59 g, Ø 1,9 cm (obr. 3: 2, obr. 4: 2).

Nález mince uvedeného typu je už sám osebe, ale hlavne s už spomenutými exemplármi dôležitým prínosom pre poznanie keltského mincovania u nás.

Na území Slovenska, kde začiatky keltského mincovania vyrastali z imitovania macedónskych strieborných tetradrachmiem, je široká typologická škála týchto napodobení. Na rozdiel od predlôh, mince z nášho územia sú však opatrené istými typickými znakmi, ktorých funkcia sa vysvetľovala rôzne, ale dosiaľ snáď pre nedostatok nálezov táto otázka nebola uspokojivo rozriešená; zdá sa, že súvisí s osobitosťami jednotlivých geografických oblastí, prípadne s činnosťou kmeňových náčelníkov alebo snáď i s jednotlivými mincovými dielňami.⁷⁰

Pre územie juhozápadného Slovenska sú typické napodobeniny strieborných macedónskych tetradrachmiem, opatrené na reverze lýrovitým znakom v rôznych kombináciách.⁷¹ Jedným z typov mincí s lýrovitým znakom je typ lýra-jazdec, ku ktorému patrí aj spomínaná minca. V doterajších slovenských nálezoch keltských mincí nachádzala sa iba jedna minca tohto typu, nájdená v Bratislave.⁷² Pre jej ojedinelosť v doterajšej literatúre zaraďovala sa k typu lýra-lýra, ktorý má na reverze miesto jazdca nad chrbtom koníka tiež lýrovitý znak. Nový nález z Nitry ukazuje, že v rámci mincí s lýrovitým znakom pôjde pravdepodobne o nový typ.

Domnievame sa, že okrem prínosu pre typologické delenie keltských mincí s lýrovitým znakom, o ktorom sa bližšie zmienime na inom mieste,^{72a} je nález tetradrachmy typu lýra-jazdec i dôležitým príspevkom k chronologickému zaradeniu týchto mincí a ako sa zdá, i k riešeniu problémov chronológie začiatkov keltského mincovania u nás.

Predpokladáme, že spoluvýskyt filipovskej tetradrachmy s oboma predchádzajúcimi mincami, ktorých uloženie do laténskeho objektu 36 je datované do prvej polovice II. stor. pred n. l., môže byť z chronologického hľadiska termínom ante quem alebo ad quem pre túto mincu. Vychádzajúc z toho, môžeme usudzovať, že skupinu mincí s lýrovitým znakom mohli na našom území vydávať keltské kmene v dobe oveľa včasnejšej ako sa doteraz predpokladalo. Na to poukázal vlastne už J. E i s n e r, keď dotoval začiatky keltského mincovania u nás na začiatok III. stor. pred n. l.,⁷³ a V. O n d r o u c h, ktorý sa priklonil k datovaniu do polovice, prípadne na začiatok III. stor.⁷⁴ K včasšiemu datovaniu začiatkov barbarského mincovania sa prikláňajú i rumunskí bádatelia, keď ho kladú v Dácii do III. stor. pred n. l.⁷⁵ Ukazuje sa stále zreteľnejšie, že nemožno zotrvávať na názoroch, zastávajúcich datovanie začiatkov keltského minco-

vania u nás až do polovice II. stor. Hlavným predstaviteľom týchto názorov je znalec východokeltského mincovania K. P i n k, vyvodzujúci toto datovanie z udalostí, súvisiacich s bitkou pri Pydne r. 168, rozhodujúcej podľa neho ako pre macedónsku ríšu, tak i pre jej mincovanie.⁷⁶ Uvedenými predpokladmi a faktmi zastávame názor protichodný P i n k o v m u, že totiž barbarské mincovanie na území dnešného Slovenska tvorilo sa už za existencie Macedónskej ríše, teda ešte v čase, keď na naše územie prúdila i hodnotná macedónska minca. Nechávame pritom zatiaľ bokom problém zaradenia keltských mincí do kategórie platidiel.

Odvolať sa na nálezový komplex mincí z objektu 36 predpokladáme, že v dobe, keď sa hornoitalskí Kelti objavili na dnešnom Ponitří, boli už na území juhozápadného Slovenska známe filipovské napodobeniny s lýrovitým znakom. Nie je vylúčené, že práve v dôsledku existencie týchto domácich razieb, ktoré tu novoprišli Kelti našli, prispôbili sa na tomto území už zaužívanej razbe a zanechali hneď v začiatkoch razbu mincí s bojovníkom na reverze, akú dokladá strieborná osminka typu Alkis.

Datovaním začiatkov keltského mincovania u nás do konca III., príp. na začiatok II. stor. a predpokladom, že mince s lýrovitým znakom patria medzi staršie filipovské napodobeniny, odmietame pokus V. O n d r o u c h a o datovanie tejto skupiny na začiatok I. stor. pred n. l., nadhodený na základe porovnania s vytrhnutými detailmi z republikánskych rímskych mincí rodu Calpurniovcov.⁷⁷

IV

Všetky predchádzajúce úvahy o minciach s lýrovitým znakom treba vzťahovať aj na ďalšiu keltskú mincu z tejto lokality. Je to *minca typu lýra-triskeles*, ktorá, i keď sa našla mimo objektu s uvedeným významným numizmatickým komplexom (pochádza z vrstvy v sektore III/C, z hĺbky 150 cm), patrí k nemenej dôležitým nálezom (obr. 3: 1, obr. 4: 1).

Na veľmi zošúchanom averze mince bola pravdepodobne vyobrazená hlava; jej orientácia sa bližšie nedá určiť. Na reverze je koník v behu, obrátený doľava, bežný na minciach tejto skupiny. Nad ním je triskeles, pod bruchom koníka je lýrovitý znak, pod nohami má vybodkovanú líniu. Minca je pozoruhodná nielen v našich nálezoch neobvyklou kombináciou lýry s triskelom, ale i váhou. V doterajších nálezoch mincí s lýrovitým znakom, ale ani v ostatných nálezoch keltských mincí zo Slovenska, nestretáme sa s váhou akú má minca z Nitry — 0,85 g. Priemer má 1,1 cm.

Bližším zaradením a vyhodnotením mince chce-

me sa zaoberať v rámci celej skupiny mincí s lýrovitým znakom v budúcnosti na inom mieste. Zatiaľ sa treba obmedziť iba na konštatovanie, že ide o prvý, v našich doterajších nálezoch ojedinelo stojaci nález mince.

Pri zhrnutí a zhodnotení komplexu mincí z laténskeho objektu 36 treba ešte raz vyzdvihnúť predovšetkým dôležitosť každého jednotlivého nálezu mince.

Rímske aes grave zo série s prôrou vpravo, prvá a jediná minca z tohto obdobia rímskeho mincova-

Obr. 4. Mince z laténskeho objektu 36 v Nitre. 1 : 1.

nia nielen na našom území, ale v celej strednej Európe, uložená v laténskom objekte, dokumentuje podľa nášho názoru úzke vzťahy keltských usadlíkov na juhozápadnom Slovensku k hornoitalským Keltom a svedčí o ich príchode k nám v prvej polovici II. stor.

Podľa nášho predpokladu podporuje tento názor i strieborná minca typu Alkis, predstavujúca určitý ohlas a reminiscencie na pobyt Keltov v Itálii. Zdá sa tiež, že svedčí o pokusoch nových obyvateľov juhozápadného Slovenska o aktívne začlenenie sa do hospodárskej činnosti na tomto území v prvej polovici II. stor.; zároveň berieme do úvahy napodobovanie hospodárskej činnosti ich súkmeňovcov usídlených v českých krajinách.

Podporu tohto názoru vidíme i v náleze napodobeniny filipovskej tetradrachmy typu lýra-jazdec, predstavujúcej na tomto území už známou, v prvej polovici II. stor. snáď bežnú razbu, ako aj v ďalšom, zberom na tejto lokalite získanom náleze mince typu lýra-triskeles.

Význam každého jednotlivého exemplára je zná-

sobený spoluvýskytom týchto mincí v jednom nálezovom komplexe, ako aj skutočnosťou, že ide o nálezy zistené v laténskom objekte. Ostatné nálezy z chaty, najmä keramický materiál, i keď pripúšťajú široké časové zaradenie, možno za predpokladu určitých korekcií v doterajšom datovaní sídliskovej keramiky synchronizovať s predpokladaným obdobím uloženia mincí, t. j. s prvou polovicou II. stor. pred n. l.

Mince z hradiska pod Zoborom v Nitre sú preto nepochybne dôležitým príspevkom nielen k riešeniu problémov výroby, rozšírenia i datovania mincí používaných keltským obyvateľstvom juhozápadného Slovenska, ale vo významnej miere prispievajú aj k obhajobe názorov o datovacej schopnosti nálezov mincí a ukazujú na možnosti využitia ich interpretácie i v širších historických súvislostiach.⁷⁸

Poznámky

¹ Hlavná prístupná literatúra použitá k vyhodnoteniu: Haeberlin E. J., *Zum Corpus Nummorum aeris gravis — Die Systematik des ältesten römischen Münzwesens*, Berliner Münzblätter II, 1905; ten istý, *Aes grave — Das Schwergeld Roms und Mittelitaliens einschliesslich der ihm vorangehenden Rohbronzenwährung I*, Frankfurt a. M. 1910; Sydenham E. A., *Aes Grave — A Study of the Cast Coinage of Rome and Central Italy*, London 1926; Mattingly H., *The First Age of Roman Coinage*, Journal of Roman Studies XXXV, London 1945; ten istý, *Roman Coins — From the Earliest Times to the Fall of the Western Empire*, London 1960, 2. vydanie; Zograf A. N., *Antičnyje monety*, MIA SSSR 16, 1951; Křížek F., *Italské aes grave*, Numismatické listy X, 1955, 13–20; ten istý, *K počátkům římského mincovnictví*, Numismatický sborník III, 1956, 5–261, tab. I–V; Thomsen R., *Early Roman Coinage I–III*, København 1957–1961.

² Thomsen R., l. c. I, 99.

³ Nevyjadruje sa však k práci E. M. Pridika, *Rímske monety*, Sanktpeterburg 1908, a dielu A. N. Zografu, pozri pozn. 1.

⁴ Prehľad bádateľov pozri Thomsen R., l. c. I, 211–226.

⁵ Prehľadne o jeho názoroch Thomsen R., l. c. I, 226–228.

⁶ Prehľad príslušníkov Haeberlinovho datovacieho systému pozri Thomsen R., l. c., 228–230.

⁷ Breglia L., *La prima fase della coniazione romana dell' argento*, Roma 1952; Stazio A., *Progressismo e conservatorismo negli studi sulla più antica monetazione romana*, Annali dell' Istituto Italiano di Numismatica II, 1955 — podľa R. Thomsena, l. c. I, 244–247, tam i prehľad ďalších prác a autorov.

⁸ Nám prístupné práce uvedené v pozn. 1; prehľad jeho ďalších prác uvádza R. Thomsen, l. c. I, 231–234.

⁹ Thomsen R., l. c. I, 238–243.

¹⁰ Křížek F., *K počátkům římského mincovnictví*.

¹¹ Thomsen R., l. c. I, 243, 244.

¹² Thomsen R., l. c. I, 64; III, 169.

¹³ Woodcock P. G., *Concise Dictionary of Ancient History*, New York 1955, 201.

¹⁴ Křížek F., l. c., 55; Thomsen R., l. c. III, 169, 170, 263.

¹⁵ Pozri pozn. 14; Mattingly H., *The First Age*, 77.

¹⁶ Podľa R. Thomsena, l. c. I, 211, 212, 216.

¹⁷ Haeberlin E. J., *Aes grave*, 25. Prehľad názorov na dátum zavedenia série s prôrou pozri Thomsen R., l. c. III, 30–35.

¹⁸ Křížek F., l. c., 54, 55.

¹⁹ Tamže, 50.

²⁰ Thomsen R., l. c. III, 49–60.

²¹ Miltner F., *Das praenestische Biremenrelief*, Jahreshefte des österreichischen Archäologischen Institutes in Wien XXIV, 1929, 92.

²² Křížek F., l. c., 49; Thomsen R., l. c., III, 236.

²³ Křížek F., l. c., 47, 48.

²⁴ Tamže, tu i názory o trojakej váhe libry.

²⁵ Tamže, 47; Thomsen R., l. c. II, 633; III, 235.

²⁶ Thomsen R., l. c. II, 27; III, 60, 61, 236.

²⁷ Ten istý, l. c. II, 27, 28, 32; III, 19, 53, 54, 263, 264.

²⁸ Křížek F., l. c., 42–44; Thomsen R., l. c. II, 100–104; III, 12–30.

²⁹ Křížek F., l. c., 59.

³⁰ Thomsen R., l. c. II, 22, 28; III, 53.

³¹ Tamže, 15.

³² Mattingly H., l. c., 71, 72.

³³ Křížek F., l. c., 58, 61.

³⁴ Thomsen R., l. c. II, 30–32.

³⁵ Tamže, II, 29, 32, 33; III, 169, 263, 264.

³⁶ Křížek F., l. c., 56.

³⁷ Mommsen Th., *Römische Geschichte*, Gekürzte Ausgabe, Wien–Leipzig s. a., 235–241; Filip J., *Keltové ve střední Evropě*, Praha 1956, 20–22.

³⁸ Filip J., *Keltové ve střední Evropě*, 22, 238.

³⁹ Mommsen Th., l. c., 255–256; Filip J., l. c., 24.

⁴⁰ Mommsen Th., l. c., 287; *Antika v dokumentech II*, Řím, Praha 1961, 82.

⁴¹ Castelin K., *Keltové na počátku druhého století př. n. l.*, Numismatické listy XII, 1958, 78.

⁴² Mommsen Th., l. c., 325; Pink K., *Die Goldprägung der Ostkelten*, WPZ XXIII, 1936, 18; Thomsen R., l. c. II, 376.

⁴³ Mommsen Th., l. c., 325.

⁴⁴ Ako to možno predpokladať napr. na základe pokladu 80 zlatých tretiniek typu Alkis, objaveného v talianskej provincii Livorno, naznačujúcich vzťahy k mincovaniu moravských Keltov. Časové uloženie pokladu do zeme stanovil K. Castelin (*Moravské dukovky*, Numismatické listy XIV 1959, 132, 133) do „osemdesiatych rokov posledného storočia pr. n. l.“

⁴⁵ Zograf A. N., l. c., 51.

⁴⁶ Pink K., l. c., 17; Castelin K., l. c., 78.

⁴⁷ Filip J., *Keltská civilizace a její dědictví*, Praha

1959, 147, 148; Moreau J., *Die Welt der Kelten*, 3. Auflage, Stuttgart 1961, 100–108.

⁴⁸ Rybová A. — Soudský B., *Liběnice, keltská svatyně ve středních Čechách*, Praha 1962, 266–268, 275.

⁴⁹ Jacobsthal P., *Early Celtic Art I–III*, Oxford 1944, 16–24; Moreau J., l. c., tab. 55, 74, 75. Z našich nálezov je zaujímavý predmet zo Zemplína s motívom dvojitej hlavy, určený ako „bronzová rúčka noža“ — Andel K., *Pozdne laténske sídlisko v Zemplíne na východnom Slovensku*, AR VII, 1955, 795–799, obr. 359; Paulik J. — Novotná M. — Benadik B., *Život a umenie doby železnej na Slovensku*, Bratislava 1962, obr. 48.

⁵⁰ Ondrouch V., *Mince rímskej republiky na Slovensku*, SZ AÜSAV 9, 1962, 169, 176, 180.

⁵¹ Dekan J., *Výskum na Devine r. 1950*, AR III, 1951.

⁵² Ondrouch V., *Výskum na hradě Děvíně u Bratislavy roku 1935. Numismatické nálezy*, Bratislava IX, 1935, 436.

⁵³ Křížek F., Ondrouch V., *Nálezové přírůstky keltských a antických mincí na Slovensku*, recenzia, NL XII, 1957, 181.

⁵⁴ Ondrouch V., *Mince rímskej republiky na Slovensku*, SZ AÜSAV 9, 1962.

⁵⁵ Veľká väčšina je zo súkromných zbierok alebo bola k nám prinesená zo zahraničia v nedávnej minulosti — robotníkmi z Rakúska, legionármi po prvej svetovej vojne z Talianska a územia dnešnej Juhoslávie.

⁵⁶ Blížšie o nej Kolníková E., *Keltská strieborná minca typu Alkis z Nitry*, NL XVIII, 1963, 129–133.

⁵⁷ Ondrouch V., *Mince Keltov a Dáko-Getov na Slovensku*, MNZ 8, 1961, katalóg 1–114a; ten istý, *Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku*, Bratislava 1964, 21–57.

⁵⁸ Pink K., *Die Goldprägung*, 8–41; Castelin K., *Drobné keltské mince typu Alkis*, NL XI, 1956, 130.

⁵⁹ Castelin K., l. c., 130–139; ten istý, *Ku keltskému mincovníctví našich zemí*, NL XI, 1956, 34–48; ten istý, *K periodisaci našeho keltského mincovnictví*, NL XII, 1957, 44–53; ten istý, *Mincovní systém našich zlatých keltských ražeb*, NL XVII, 1962, 36–42; ten istý, *Keltské zlato*, NL XVIII, 1963, 42–47.

⁶⁰ Castelin K., *Ke chronologii keltských stříbrných mincí s koníkem*, NL XIV, 1959, 70–74.

⁶¹ Tamže.

⁶² Paulsen R., *Die Münzprägungen der Boier, Die ostkeltschen Münzprägungen*, Leipzig und Wien 1933, 23.

⁶³ Castelin K., *Drobné keltské mince*, 136, tab. 1.

⁶⁴ Ten istý, *K periodisaci našeho keltského mincovnictví*, 55, tab. 3.

⁶⁵ Pink K., *Die Goldprägung*, tab. 1: 5; Castelin K., *Keltové*, 78.

⁶⁶ Pink K., *Die Goldprägung*, 18.

⁶⁷ Tamže, 19.

⁶⁸ Strabón, *Geografika* V, 213.

⁶⁹ Filip J., *Keltové ve střední Evropě*, 238; Castelin K., *Keltové*, 78; najnovšie pozri k tomu: Dobráš J., *Dějiny československého území před vystoupením Slovanů*, Praha 1964, 29, pozn. 62.

⁷⁰ Pink K., *Die Münzprägungen der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, Budapest 1939, 23; Kerényi A., *Sztálinvárosi kelta éremlelet*, NK 58–59, 1959–60.

⁷¹ O problémoch, spojených s použitím lýrovitého znaku na keltských minciach zo Slovenska a s jeho pomenovaním sme sa čiastočne zmienili, pozri Kolníková E., *Niekoľko poznámok k novým nálezom keltských mincí na Slovensku*, SZ AÜSAV 11, 1963, 31–42.

⁷² Pink K., *Die Münzprägungen*, 92; Eisner J., *Mince tzv. barbarské na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*, NČČ 3, 1927, 21; Ondrouch V., *Mince Keltov*, 12, katalóg č. 45.

⁷³ Kolníková E., *Keltské mince s lýrovitým znakom na Slovensku*, SZ AÜSAV 13, 1964 (v tlači).

⁷⁴ Eisner J., l. c., 2, 3.

⁷⁵ Ondrouch V., *Mince Keltov*, 6.

⁷⁶ Winklerová J., *O mincích Dáků a Getů*, NS V, 1958, 11, 12; Preda C., *Probleme de numismatica Geto-Dacia*, ruské resumé, Studii și cercetări de numismatica III, 1960, 43–79.

⁷⁷ Pink K., *Die Münzprägungen*, 121; Kerényi A., *Gruppierung der Barbarenmünzen Transdanubiens*, Folia Archaeologica XI, 1959, 49.

⁷⁸ Ondrouch V., *Mince Keltov*, 12.

⁷⁹ Za pripomienky k práci ďakujem dr. A. Točíkovi, C. Sc., dr. L. Kraskovskej C. Sc., dr. F. Křížkovi, dr. P. Ratkošovi, C. Sc., T. Kolníkovi, C. Sc. a B. Benadikovi, C. Sc.

Fund eines römischen Aes grave gemeinsam mit keltischen Münzen in Nitra

Eva Kolníková

Im Fundinventar der latènezeitlichen Hütte No. 36 auf dem Burgwal am Fusse des Zobor (Grabung B. Chropovskýs 1961) schienen drei beachtenswerte Münzen auf. Sie liefern neue Erkenntnisse zu den typologischen und metrologischen Zusammenhängen der keltischen Münzung in der Slowakei, vor allem bieten sie aber aussergewöhnliche Möglichkeiten für die Interpretierung dieses ganzen Fundkomplexes im Zusammenhang mit den bekannten historischen Berichten über die Wanderungen der keltischen Stämme.

Der bedeutendste und im mitteleuropäischen Milieu der einzigartigste Fund ist das römische Aes grave — ein librales As aus der Serie Ianus-Prora rechts (Abb. 1, Abb. 2).¹ Als Avers erscheint der bärtige Doppelkopf des Ianus. Auf dem Revers ist eine nach rechts gewendete Prora abgebildet. Neben ihr ist das Zeichen I. Die Münze ist diskusartig, die Münzbilder beider Seiten liegen auf leicht vom Rand erhabenen Flächen. Gewicht 239,42 g, Dm. 6,2 cm. Sie ist stark korrodiert, besonders der Avers ist ziemlich beschädigt.

Bei der Auswertung dieses Aes grave-Fundes, bei dem insbesondere seine Rolle im ganzen Fundverband und im keltischen Milieu überhaupt betont wird, stützt sich die Autorin hauptsächlich auf die Forschungsergebnisse von F. Křížek (*K počátkům římského mincovnictví*) aus dem J. 1956 und R. Thomsen (*Early Roman Coinage I—III*) aus den J. 1957—1961, die kritisch alle vorhergehenden Theorien auswerten und eine eigene neue Gliederung bringen. Ein ganz besonders grosser Beitrag in diesem Sinne ist vor allem die Arbeit R. Thomsons, die einen tiefen Einblick in die Ansichten auch jener Fachleute gewährt, deren Arbeiten uns nicht immer zugänglich sind.³

Die Deutung der Darstellung auf der Prorareihe, die mit dem Abschluss des Ersten Punischen Krieges nach der siegreichen Seeschlacht bei den Ägatischen Inseln und mit der neuen Machtstellung Roms als Seemacht zusammenhängt, gab die Grundlage für die Bestimmung ihrer Chronologie. Bis zu dieser Begebenheit lag keine Ursache vor, die Münzen mit einer Schiffsprora zu bezeichnen. Daher wird der Zeitabschnitt nach dem grossen Seesieg der Römer als Beginn für die Ausgabe der Prorareihe angesehen. F. Křížek behauptet, dass es zur Ausgabe dieser Serie knapp nach Kriegs-

ende mit Karthago in den J. 240—239 gekommen ist. R. Thomsen, ebenso wie H. Mattingly vor ihm, nimmt an, dass das Anfangsdatum das Jahr 235 war.^{14, 15} Hiemit gelangten alle vorhergehenden Theorien über das Münzbild der Prora auf den Aes grave in den Hintergrund und auch die älteren Ansichten über die zeitliche Stellung wurden korrigiert, nach welchen diese Münzen sogar als die ersten Ausgaben des römischen Staates angesehen und mit der Regierung des Servius Tullius oder der Dezemviren in der Mitte des V. Jh. in Zusammenhang gebracht werden. Eine Korrektur erhielt ebenfalls die Ansicht E. J. Haeberlins über ihre Prägung nach dem Sieg Roms über Antius im J. 338.^{17, 18}

Ausser den angeführten Geschehnissen nach dem Ersten Punischen Krieg sind F. Křížeks Begründungen einer derartigen Chronologie beachtenswert. Diese Begründungen fassen auf einem Vergleich der Prorareihe mit den vorhergehenden Ausgaben, u. zw. bezüglich des Münzbildes, der einzelnen Seriennummern und auch der technischen Details. Recht überzeugend sind die Rückschlüsse R. Thomsons, die aus einer gründlichen Analyse und Beobachtung des Fundmaterials selbst ausgehen, vor allem vom Gesichtspunkt der metrologischen Zusammenhänge.²⁰

Das Zeichen I, untergebracht neben der Prora, ist die metrologische Bezeichnung, der Ausdruck des Wertes von einem Pfund (libra), den der As darstellen soll.²² Ebenso kann auch auf Grund des Gewichtes der vorliegenden Münze — 239,42 g (wobei mit bestimmten, durch Korrosion und chemische Reinigung verursachten Verlusten gerechnet werden muss) — festgestellt werden, dass es sich um einen libralen As handelt. Über den Gewichtsstandard der Prorareihe wurden verschiedene Theorien ausgesprochen; nicht einmal die neuesten Forschungen kamen in seiner Deutung überein. F. Křížek anerkennt den 10 Unzen-Standard mit dem Gewicht von 279,36 g (240 Skrupel).²³ Er lehnte Doerpfelds sog. oskisches Pfund von 272,875 g ab, ebenfalls das sog. neurömische, seiner Ansicht nach erst während der Kaiserzeit verwendete Pfund mit dem Gewicht von 327,45 g.²⁴ Sein Gewichtssystem, das die Ansichten W. Gieseckes²⁵ akzeptiert, wurde jedoch von R. Thomsen verworfen, der als ebenso unrichtig

das erwähnte auch von E. J. Haeblerlin²⁶ anerkannte „oskische Pfund“ betrachtet. Bei der Analyse eines reichen Fundmaterials kam er zu der Schlussfolgerung, dass der Pfundstandard von 288 Skrupeln (= 327,45 g) im römischen Staat gültig war (allerdings vor dem Ersten Punischen Krieg) und dass auf seiner Grundlage die ersten Aes grave-Serien herausgegeben wurden. Infolge der Geldentwicklung in Rom wurden aber bereits Asse mit der Prora in einem Gewicht von 10 Unzen — mit dem Gewichtsstandard von 240 Skrupeln — herausgegeben. Die libralen Asse mit der Prora rechts bewegen sich in einem Gewicht von 312,30 bis 218,04 g und ihr theoretisches As-Gewicht beträgt 267,83 g. Das theoretische Gewicht der ganzen Reihe beträgt 267,87 g.²⁷

Ein besonderes Problem ist beim Studium der Prorareihe die Uneinheitlichkeit ihrer Orientierung, nämlich die nach rechts und links gewendete Prora. Ein Teil der Forscher bringt diese Tatsache mit den Gewichtsreduktionen des Pfundstandards der Prorareihe in Zusammenhang, die aus dem Fundmaterial hervorgehen. H. Mattingly schuf die Theorie über die Rückkehr zum Libralstandard nach der semilibralen und quadranten Reduktion, welche die Wendung der Prora nach rechts mit sich gebracht hat.³² Seine Ansicht, die auch F. Křížek akzeptierte (der jedoch die Rückkehr zum Pfundstandard mit Prora rechts nach der semilibralen Reduktion um das J. 220 ansetzt³³), wird von R. Thomsen nicht angenommen, der die Ansicht vertritt, dass die Prorareihen nach ihrer Einführung im J. 235 auf der Grundlage des Pfundstandards mit rechts wie auch links gewendeter Prora herausgegeben worden sind. Die Serie mit Prora rechts ist älter, die mit Prora links wird in zwei Gewichtskategorien eingeteilt. Die erste korrespondiert mit dem Durchschnittsgewicht der Gruppe mit Prora rechts, die zweite hat bereits den Gewichtsstandard etwas reduziert.^{34, 35} Durch allmähliche Gewichtssenkung kam es in der zweiten Hälfte des Jahres 220 zur semilibralen Reduktion. Auf die weiteren Reduktionen geht die Autorin nicht ein, da diese bereits ausserhalb des Rahmens des hier behandelten Fundes liegen.

Die Ansichten der einzelnen Forscher sind beachtenswert und alle begründen auf gewisse Art ihre Berechtigung. Wenn auch an dieser Stelle die Probleme des frühromischen Münzwesens nicht zu lösen beabsichtigt werden, ist anzunehmen, dass R. Thomsens Deutung des Reduktionsprozesses den Vorzug hat, vor allem weil sie Stütze im Fundmaterial selbst findet. Die Analyse der Aes grave-

Schatzfunde scheint genügend überzeugend zu sein und die metrologischen Vergleiche, auf deren Grundlage er auch die Chronologie der Aes grave mit Prora rechts und links bestimmt hat, sind als triftige Argumente zu betrachten. Es ist aber auch anzunehmen, was wieder bloss eine Randbemerkung zur Zuweisung des vorliegenden Aes grave-Fundes ist, und es spricht für die Annahme von F. Křížeks Reduktionssystem, dass die zwei Orientierungsrichtungen der Prora bei dem sinnreichen römischen Münzsystem wohl auch irgendeine tiefere Bedeutung haben konnten und etwa auch haben mussten. Die Wendung der Prora nach rechts nach Erneuerung des Pfundstandards als Andeutung einer neuen Situation in der römischen Münzung und neuer Verhältnisse nach den siegreichen Kriegen, scheint eine überzeugende Erklärung der beiden Orientierungsrichtungen der Prora zu sein und F. Křížek begründet sie auch mit annehmbaren politischen und wirtschaftlichen Begebenheiten in Rom. Eine Stütze fände seine Ansicht vielleicht auch in dem Verhältnis der erhaltenen Exemplare mit Prora beider Richtungen. Die Zahl der 2530 Exemplare mit Prora rechts (+ 1 aus Nitra) und 200 mit Prora links könnte bedeuten, dass von den jüngeren (nach F. Křížek mit Prora rechts) mehr erhalten geblieben sind als von den älteren (Prora links), die im Verlauf der Münzung eingeschmolzen und zur Herstellung neuer Münzen verwendet worden sein konnten.

Bei der Datierung des vorliegenden Aes grave muss man sich für eines der angeführten Reduktionssysteme entscheiden. Da von seiner Entdeckung auf slowakischem Gebiet auszugehen und die latènezeitliche Hütte in Betracht zu nehmen ist, in welcher die Münze gefunden wurde, wählt die Autorin auch wegen der schon oben angeführten Gründe das Datierungssystem von R. Thomsen. Dabei betont sie erneut die theoretische Zulässigkeit von F. Křížeks Ansichten im Zusammenhang mit dem hier behandelten Fund. Die Autorin nimmt deshalb an, dass der librale As mit Prora rechts aus Nitra innerhalb der J. 235–220 herausgegeben worden ist. Es scheint, dass diese Datierung auch in historischen Geschehnissen, die sich zu dieser Zeit in Italien, vor allem in seinem nördlichen Teil abspielten, eine Stütze findet. Es ist ebenfalls anzunehmen, dass man auf diese Weise zu einer Aufhellung der Ursachen gelangt, welche die keltischen Bewohner zur Aufbewahrung des römischen Aes grave auf einem Gebiet bewogen haben, dem die römische Zivilisation in jener Zeit, wie historische Berichte und Bodenfunde belegen,

noch sehr entfernt war. Aus diesem Grunde sind gezwungenermassen Zusammenhänge für die Erklärung des Aes grave-Vorkommens direkt im heimischen Milieu dieser Münze, in Italien, zu suchen.

In der Geschichte der Wanderungen der keltischen Stämme zwecks Gewinnung neuen Siedlungsraumes ist bereits seit dem J. 400 ihr Interesse für die reichen Landstriche Italiens belegt, das auch in ihrer Niederlassung in der Poebene zum Ausdruck gekommen ist. Von diesem Zeitpunkt an erfolgten ihre häufigen Raubzüge und Verwüstungen, die bis in den Süden des Landes reichten und von denen nicht einmal Rom selbst verschont geblieben ist (im J. 387). Und so ist es kein Wunder, dass die keltischen Bewohner Norditaliens, vielleicht vorzugsweise die Kriegsteilnehmer, auf ihren Zügen durch die Apenninenhalbinsel auch mit der römischen Münze bekannt wurden.

Während der ganzen Zeit des unwillkommenen Aufenthaltes der Kelten in Norditalien unternahmen die Römer Aktionen zu ihrer Liquidierung oder Pazifizierung und Gewinnung. Betrachtet man den Zeitabschnitt der Herausgabe des Aes grave mit der Prora, so sind es namentlich die Jahre 225–190, als im Norden dieses Gebietes heftige Kämpfe zwischen Römern und Galliern vor sich gingen. Die vernichtende Niederlage der Gallier bei Telamon im J. 225 brachte die zahlreichen Aufstände und Raubzüge der keltischen Gruppen in das mittellitalienische Gebiet zum Abschluss. Im Norden jedoch schritten die Kämpfe fort, bis dieses ganze Gebiet im J. 191–190 unter die römische Vorherrschaft geriet.³⁷ Beigetragen hat dazu auch der Sieg Roms über seinen grössten Feind Karthago, da nach dem Ende des Zweiten Punischen Krieges die Römer imstande waren, sozusagen alle ihre Militärkräfte zur völligen Liquidierung der keltischen Macht im Norden ihres Landes einzusetzen. Die geschlagenen keltischen Stämme, unter ihnen auch die Boier, verliessen notgezwungen in dieser Zeit die fruchtbaren und reichen Landschaften der Poebene und zogen in nordöstlicher Richtung ab, wahrscheinlich bis nach Böhmen.³⁸

Vorausgesetzt, dass durch die Vernichtungsschlacht bei Telamon, also im J. 225, den keltischen Gefolgschaften die ungehinderten Raubzüge in das Landinnere ein Ende gesetzt wurde, kann in dieser Epoche das Datum von der Gewinnung des Aes grave durch Beute, Schenkung oder Sold gesucht werden, doch ist auch seine eventuelle Gewinnung durch Handelsbeziehungen eines oberitalienischen Kelten mit einem Bewohner des übrigen Italien nicht ausgeschlossen. Nach 225, als die Kelten in

Norditalien von vernichtenden Niederlagen betroffen wurden, scheint die Gewinnung weniger wahrscheinlich, wenn auch nicht ganz unmöglich zu sein.

Die Kelten äusserten jedoch eine romfeindliche Gesinnung auch in der den norditalienischen Kriegen naheliegenden Zeit, u. zw. im 2. Punischen Krieg. Hannibal knüpfte bei seinem Kriegszug nach Italien Beziehungen mit den Kelten an, was ihm auch auf Grund deren schmachvollen Niederlage bei Telamon besonders leicht gelungen ist. Mit keltischen Söldnern glich er dann die infolge des Alpenüberganges verursachten Verluste in seinem Heer aus.³⁹ Die keltischen Truppen bildeten in seinem Heer zu Beginn des Kampfes die vordersten Linien; auf dem Zug durch die ganze Apenninenhalbinsel trugen sie die Schwierigkeiten des Krieges an seiner Seite.^{40, 41} Sie kämpften aber auch im Heer des makedonischen Königs Philipp V., der nach der Schlacht bei Cannä mit Hannibal einen gegen Rom gerichteten Friedensvertrag schloss, jedoch ohne Aufzeichnungen irgendwelcher grösserer Erfolge.⁴² Die Gallier werden als Söldner auch im Heer des karthagischen Heerführers Mago angeführt, der sie nach der Niederlage bei Genua im J. 205 für sich gewonnen hatte.⁴³

Da jedoch in dem Zeitabschnitt, als im römischen Staate das Aes grave als Zahlungsmittel im Umlauf war, nicht mit Handelsbeziehungen,⁴⁴ ja nicht einmal mit militärischen Kontakten zwischen Rom und dem slowakischen Gebiet gerechnet werden kann, ist die Herkunft des vorliegenden Fundes in den geschilderten Geschehnissen zu suchen. Für weniger wahrscheinlich, aber nicht für völlig ausgeschlossen, hält die Autorin den Zusammenhang mit der Beteiligung der Kelten im Heere Hannibals, ebenso wie mit den Ereignissen, die mit dem makedonischen Reich zusammenhängen. Es ist nämlich vorauszusetzen, dass auf der Balkanhalbinsel, wo die wertvolle makedonische Gold- und Silberprägung bekannt war, kein besonderes Interesse für die unpraktische, schwere Kupfermünze vorhanden war. Dies spräche vielleicht auch für die Bestätigung der Ansicht, dass in Rom die Silbermünzen für den Bedarf des Aussenhandels herausgegeben wurden, die gegossenen Kupferausgaben wieder für den inneren Umlauf.⁴⁵ Gänzlich unwahrscheinlich scheint jedoch die Annahme zu sein, dass die Münze eine heimische, barbarische Nachahmung des römischen Aes grave wäre. Die Isoliertheit des hier behandelten Fundes auf dem ganzen mitteleuropäischen Gebiet, die Nichtkenntnis des Kupfers als Münzmetall in jener Zeit im Gebiet der jetzigen Slowakei, das unbekannte Prägeverfahren durch

Giessen, wie auch die Unmöglichkeit einer Ausnützung dieser Münze als Zahlungsmittel auf slowakischem Gebiet, auf dem bereits die Silberprägung Fuss zu fassen begonnen hatte, welche die praktischen makedonischen Muster nachahmte, dies alles sind hinreichende Gründe für die Zurückweisung der Annahme.

Mit grösster Wahrscheinlichkeit, ja fast mit Sicherheit kann gesagt werden, dass das römische Aes grave aus Nitra den keltischen Auswanderern aus Oberitalien nach ihrer endgültigen Besiegung durch die Römer um das J. 190 gehört hat. Die Angehörigen der keltischen Stämme kannten von den häufigen, wenn auch feindlichen Kontakten mit Rom die Funktion und den Wert der Münze. Davon zeugt letzten Endes auch die Münztätigkeit der italienischen Kelten „im letzten Zeitabschnitt der keltischen Macht südlich der Alpen, etwa in den J. 210–190 v. u. Z.“⁴⁶ Wahrscheinlich geriet im Zeitabschnitt der keltischen Einfälle in das Innere Italiens auch das Nitraer Aes grave in die Hände eines keltischen Kriegers. Vielleicht handelte es sich um einen ganzen erbeuteten Hort. Doch die Rückschläge, von denen die Kelten nach dem J. 225 betroffen wurden, verhinderten die Ausnützung der Münze. So wanderte das Aes grave wahrscheinlich mit seinem Eigentümer fort (der sich etwa aus praktischen Gründen nicht einmal mehr auf die unbekannte und weite Reise mitnehmen konnte), um diesem den ehemaligen Ruhm und das Heldentum der keltischen Kriegergefolgschaften im reichen und schönen Land – Italien – in Erinnerung zu bringen. Auf barbarischem Gebiet verlor jedoch die Münze völlig ihren Geldwert und wie anzunehmen ist, verblieb sie als Andenken. Die Tatsache berücksichtigend, dass die Verehrung einer doppel- oder mehrköpfigen Gottheit den Kelten nicht fremd war,⁴⁷ kann zugelassen werden, dass das Nitraer Aes grave mit dem Münzbild des doppelköpfigen Gottes Ianus eine kultische Funktion innegehabt haben mochte. Beachtenswert in dieser Richtung sind die bisherigen Funde, u. zw. des keltischen Heiligtums in Liběnice⁴⁸ und gewissermassen auch die Gegenstände mit der Äusserung des Symbols einer mehrköpfigen Gottheit.⁴⁹

Die Entdeckung des römischen Aes grave in Nitra ist zweifellos ein wertvoller Beitrag zum Studium der Kelten auf tschechoslowakischem Boden. Dieser unbestritten erste und einzigartigste Fund repräsentiert nicht nur hier, sondern auch in den Nachbargebieten die bisher älteste bekannte römische Münze. Ihrer Stellung nach unterscheidet sie sich jedoch vollkommen von den Funden der römischen

republikanischen Münzen der Slowakei, die bisher als die ersten Belege angesehen werden für die Durchsickerung der römischen Zahlungsmittel hierher im Zeitabschnitt nach der Eroberung Rhätien und Noricums in den J. 16–14 und Pannoniens um die J. 12–9 v. u. Z. und nach deren Umwandlung in römische Provinzen, in denen sich gleichzeitig die ersten militär-politischen, kulturellen, wirtschaftlichen und Handelsbeziehungen Roms mit dem barbarischen Gebiet oberhalb der Donau abgespielt haben.⁵⁰ Können dem Fund aus Nitra auch nicht alle angeführten Attribute zugeschrieben werden, kann doch nicht bestritten werden, dass es sich hier um einen ersten, wenn auch indirekten Kultureinfluss Roms auf das slowakische Gebiet gehandelt hat.

Die bedeutendste Tatsache jedoch beim Fund des Nitraer römischen Aes grave ist seine Entdeckung in einem latènezeitlichen Objekt, dessen einzigartiger Fundverband auch ein *keltisches silbernes Achtel vom Typ Alkis* enthielt.⁵⁶ Als Avers erscheint ein Buckel, als Revers eine nach rechts gewendete Kriegerfigur. In der rechten Hand des Kriegers ist sinnbildlich ein Schild angedeutet, in der linken eine Lanze. Zu beiden Seiten der Figur sind Beizeichen von der Form eines umgekehrten V. An der rechten Seite ist ein unvollständiges kreuzähnliches Zeichen. Gewicht 0,967 g, Dm. 8 mm (Abb. 3: 3; 4: 3).

Unter den bisherigen slowakischen Funden keltischer Münzen befindet sich keine, die typologisch und metrologisch der Nitraer Münze entsprechen würde.⁵⁷ Die nächsten Analogien für ihre Bestimmung und Datierung fanden sich bei den böhmischen und mährischen Goldmünzen vom Typ Alkis. Da jedoch die Nitraer Münze auf Grund gewisser Zeichen von der Regelmässigkeit des Münzsystems dieser Prägungen abweicht,⁵⁹ konnte sie nicht den gebräuchlichen böhmischen Kleinmünzen vom Typ Alkis zugewiesen werden und als Erzeugnis der böhmischen Prägestätten betrachtet werden. Die Prägung des Nitraer Achtels auf silbernem Schrötlings ist die erste Abweichung von der Regelmässigkeit des böhmischen Münzsystems. Es darf aber auch nicht als irreguläre Silberprägung aufgefasst werden, zu welcher es in der Zeit der Herausgabe der böhmischen Kleinmünzen vom Typ Alkis infolge der Vertauschung des Münzmetalls, aber unter Weiterverwendung desselben Gepräges gekommen ist.⁶⁰ Die Münze aus Nitra hat nämlich das volle Gewicht der Achtel, deren Nachahmung sie ist, beibehalten, während die böhmischen irregulären Prägungen das Gewicht um die Hälfte als es die Regel

war, verringert haben. Eine weitere Tatsache ist die Wendung des Kriegers auf dem Revers der Nitraer Münze nach rechts, hingegen bei den böhmischen Prägungen die Orientierung nach links gebräuchlich ist. Dieser Umstand weist die Möglichkeit von der Hand, dass die Münze durch Verwendung des für die Goldeinheit gebräuchlichen Gepräges entstanden wäre. Auf Grundlage dieser Tatsachen kommt die Autorin zu dem Rückschluss, der allerdings wegen der Vereinzeltheit des Nitraer Fundes nicht als eindeutig anzusprechen ist, dass auf südwestslowakischem oder aber auch auf benachbartem Gebiet (Nordungarn, Niederösterreich?) eine Münzstätte gewesen sein musste, die nach dem Vorbild der benachbarten böhmischen oder mährischen Münzstätten aus örtlichen Silberquellen Münzen vom Typ Alkis herausgegeben hat. Diese Annahme sprach bereits R. Paulsen aus.⁶²

Ein typologischer und gewichtsmässiger Vergleich der Nitraer Münze mit den Goldeinheiten des Typs Alkis in Böhmen und Mähren spricht für ihre Zuweisung zu den Achteln der II. – III. Reihe des Zeitabschnittes A und dem Beginn des Zeitabschnittes B von Castelins Gliederung⁶³ und für ihre Datierung in die erste Hälfte des II. Jh. v. u. Z. Die Fundumstände bezeugen, dass ihr Aufscheinen nicht nur einen beginnenden Handelsverkehr⁶⁴ oder die Sinnhaftigkeit des Münzsystems der böhmischen Kelten zum Ausdruck gebracht hat, sondern dass auf die Wahl der Vorlage für die auf slowakischem Gebiet mutmasslich vorhandene Münzstätte auch ein weiterer, nicht minder wichtiger Faktor eingewirkt hat, u. zw. der Kontakt mit dem oberitalienischen keltischen Milieu, was auch durch den seltenen Fund des Aes grave bekundet ist. Es ist anzunehmen, dass dasselbe Motiv, das auf die oberitalienischen Kelten bei ihrer Münzung noch auf italienischem Gebiet eingewirkt hat (nämlich die Gestalt des Kriegers, die wahrscheinlich von den Münzen der makedonischen Könige mit der bewaffneten Athene Alkis übernommen wurde, die als Ausdruck des Widerstandes gegen Rom und die auf Philipp von Makedonien gesetzte Hoffnung, in dessen Heer sich auch keltische Söldner befanden, gedeutet wird) den Kelten auch nachher als Vorlage diente, als sie in der neuen Heimat zur eigenen Münzprägung herantraten. Es mag sich wohl etwa nur um die Fortsetzung der Münzung gehandelt haben, die in Böhmen und Mähren bereits den Charakter einer regelrechten Prägung erhalten hatte. Es ist deshalb anzunehmen, dass das keltische Silberachtel, obzwar es leider vorderhand der einzige Fund ist, neben dem Aes grave ein weiterer

Beleg ist für die mehrmals angedeutete,⁶⁸ aber auch bestrittene⁶⁹ Theorie über die Ankunft der oberitalienischen Kelten auf das jetzige Gebiet unseres Staates.

Eine weitere Münze aus dem angeführten Objekt ist eine *silberne Tetradrachme* aus der Gruppe der Münzen mit *leierartigem Zeichen*, vom Typ Leier-Reiter. Auf dem Avers ist der nach links blickende Kopf des Zeus mit Bart, auf dem Revers ist ein nach links sprengendes Pferd. Auf dem Pferd sitzt ein Reiter, sein Helm trägt einen langen Helmschweif. Unter dem Pferd ist das Zeichen einer Leier. Gewicht 11,59 g, Dm. 1,9 cm (Abb. 3: 2; 4: 2). Die Münze gehört zu Nachahmungen der Münzen des makedonischen Königs Philipp II., die in der Südwestslowakei auch mit gewissen typischen, mit der Leier kombinierten Beizeichen, versehen sind.⁷¹ Die Funktion dieser Bezeichnung, verschieden gedeutet, aber bisher vielleicht wegen Mangel an Funden nicht befriedigend gelöst, scheint mit den Besonderheiten der einzelnen geographischen Landschaftsgebiete oder etwa auch mit dem Wirkungskreis einzelner Münzstätten zusammenzuhängen. Unter den bisherigen Münzfunden wird der Typ mit leierartigem Zeichen bloss sporadisch vertreten. Da sich aber in der letzten Zeit diese Zahl bedeutend erhöhte und so neue Probleme hinsichtlich dieser Münztypen auftauchten, befasst sich die Autorin in einer selbständigen Abhandlung mit der gesamten Münzgruppe mit leierartigem Zeichen (Kolníková E., *Keltské mince s lýrovitým znakom na Slovensku*, Študiijné zvesti AÚ SAV Nr. 13, im Druck).

Der Fund der angeführten Tetradrachme dürfte, wie anzunehmen ist, ausser ihrer Bedeutung bei der typologischen Gliederung der keltischen Münzen, auch ein wertvoller Beitrag zur chronologischen Zuweisung der Gruppe mit Leierzeichen sein, und wie es scheint, auch zur Lösung der chronologischen Probleme über die Anfänge der keltischen Münzung in der Slowakei. Es ist vor auszusetzen, dass das gemeinsame Vorkommen der Nachahmung der philippischen Tetradrachme mit den beiden vorigen Münzen, deren Verwahrung in das keltische Objekt Nr. 36 in die erste Hälfte des II. Jh. v. u. Z. datiert wird, vom chronologischen Standpunkt ein *Terminus ante quem* oder *ad quem* für diese Münze sein kann. Davon ausgehend kann gefolgert werden, dass die Gruppe mit Leierzeichen in der Slowakei von den keltischen Stämmen viel früher herausgegeben worden sein konnte als bisher angenommen wurde. Darauf hat bereits J. Eisner hingewiesen, als er die Anfänge der keltischen

Münzung in der Slowakei um das J. 300 v. u. Z. ansetzte,⁷³ und ebenso V. Ondrouch, der die Anfänge der keltischen Münzung auf diesem Gebiet in die Mitte, wenn nicht sogar an den Anfang des III. Jh. datierte.⁷⁴ Zu einer früheren Datierung der Anfänge der barbarischen Münzung neigen auch rumänische Forscher, wenn sie sie in Dakien in das III. Jh. v. u. Z. datieren.⁷⁵ Es kristallisiert sich immer deutlicher, dass nicht mehr an jenen Ansichten festgehalten werden kann, nach welchen der Beginn des keltischen Münzwesens in der Slowakei erst in die Mitte des II. Jh. angesetzt wird. Ihr Hauptvertreter ist der Kenner der ostkeltischen Münzung K. Pink, der diese Datierung von jenen Begebenheiten ableitet, die mit der Schlacht bei Pydna im J. 168 zusammenhängen, die seiner Ansicht nach sowohl für das makedonische Reich als auch für seine Münzung entscheidend war.⁷⁶ Mit den höher angeführten Annahmen vertritt die Autorin eine entgegengesetzte Ansicht wie K. Pink, nämlich dass sich das barbarische Münzwesen auf dem Gebiet der heutigen Slowakei bereits zur Zeit der Existenz des makedonischen Reiches gestaltete, also noch in einer Zeit, als in das slowakische Gebiet auch die vollwertige makedonische Münze strömte. Einstweilen sei jedoch das Problem der Zuweisung der keltischen Münzen in die Kategorie der Zahlmittel beiseitegelassen.

Ausgehend vom Fundkomplex der Münzen aus der latènezeitlichen Hütte 36 ergibt es sich, dass in der Zeit, als die oberitalienischen Kelten im heutigen Nitratal auftauchten, in der Südwestslowakei bereits die philippischen Nachahmungen mit dem Münzzeichen der Leier bekannt waren. Es ist nicht ausgeschlossen, dass sich die neuangekommenen Kelten gerade infolge der Existenz dieser heimischen Prägungen, die sie hier antrafen, der bereits eingelebten Prägung anpassten und gleich zu Beginn von der Prägung der Münzen mit dem Münzbild des Kriegers auf dem Revers abliessen, wie es das Silberachtel vom Typ Alkis belegt.

Auf Grund der zeitlichen Zuweisung der Anfänge des keltischen Münzwesens in der Slowakei an das Ende des III., eventuell an den Anfang des II. Jh., wie auch auf Grund der Annahme, dass die Gruppe der Münzen mit Leierzeichen zu den ältesten philippischen Nachahmungen gehört, lehnt die Autorin den Versuch V. Ondrouchs von der Datierung dieser Gruppe an den Anfang des I. Jh. v. u. Z. ab, zu der er durch Vergleiche von herausgerissenen Details aus republikanischen römischen Münzen der Gens Calpurnia gekommen ist.⁷⁷

Zu den schon erwähnten Münzen mit Leierzei-

chen gehört auch eine weitere silberne keltische Münze aus dieser Lokalität. Es ist eine Münze des Typs *Leier-Triskeles*, die trotz ihrer Auffindung ausserhalb des Objektes mit obigem wichtigem numismatischem Komplex (sie stammt aus der Schicht im Sektor III/C aus 150 cm Tiefe) zu nicht minder bedeutenden Funden gehört. Auf dem recht abgegriffenen Avers ist ein nach links springendes Pferd. Über ihm ist ein Triskeles, unter seinem Bauch ein Leierzeichen. Unter den Beinen befindet sich eine punktierte Linie. Beachtenswert ist die Münze des Nitraer Fundinventars nicht nur durch die ungewöhnliche Kombination von Leier und Triskeles, sondern auch durch ihr Gewicht, das 0,85 g beträgt. Ihr Durchmesser misst 1,1 cm (Abb. 3: 1; 4: 1). Die geringe Zahl von Münzen mit Leierzeichen gestattet vorderhand nicht die Bestätigung der Ansicht, dass es sich um eine abweichende Kombination der Leier und anderer Münzzeichen je nach den einzelnen niedrigeren Nominalwerten handelt. Mit der näheren metrologischen Zuweisung und Auswertung der Münze wird sich die Autorin künftig an anderer Stelle, u. zw. im Rahmen der gesamten Münzengruppe mit dem Zeichen der Leier befassen. Einstweilen muss man sich auf die Feststellung beschränken, dass es sich um den ersten, in den bisherigen slowakischen Funden vereinzelt dastehenden Münzfund handelt.

Abschliessend muss erneut die Wichtigkeit jedes einzelnen Exemplares betont werden, deren Bedeutung noch durch ihre Vergesellschaftung in einem Fundverband vervielfacht ist, wie auch durch die Tatsache, dass es sich um Funde handelt, die in einer latènezeitlichen Hütte festgestellt worden sind. Das wertvolle und seltene Aes grave und das Silberachtel vom Typ Alkis stellen gewissermassen einen Widerhall und eine Reminiszenz an den Aufenthalt der Kelten in Italien dar, und wie anzunehmen ist, zeugen beide von einem engen Kontakt zwischen den keltischen Siedlern der Südwestslowakei und den oberitalienischen Kelten, ferner von der Ankunft in dieses Gebiet etwa in der ersten Hälfte des II. Jh., wie auch von den Versuchen dieser neuen Bewohner um eine aktive Eingliederung in den Wirtschaftsprozess auf diesem Gebiet, die in der angenommenen Münzprägung vom Typ Alkis zum Ausdruck gekommen sind. Obwohl die übrigen Funde aus der Hütte, vor allem die keramischen, auch eine verhältnismässig breite zeitliche Zuweisung zulassen, können sie trotzdem unter der Voraussetzung von gewissen Korrekturen in der bisherigen Datierung der Siedlungskeramik mit dem vermutlichen Zeitabschnitt der Abstellung der

Münzen, d. h. mit der ersten Hälfte des II. Jh. v. u. Z. synchronisiert werden.

Im Münzfund aus dem latènezeitlichen Objekt 36 auf dem Burgwall unter dem Zobor in Nitra erblickt die Verfasserin einen wichtigen Beitrag zur Lösung jener Probleme, die sich auf die Prägung, Verbreitungsgebiet und Datierung der Münzen, welche von der keltischen Bevölkerung der heutigen

Südwestslowakei benützt wurden, beziehen. Sie nimmt an, dass dieser beachtenswerte Fundkomplex zur Verteidigung von Ansichten hinsichtlich der Datierungsmöglichkeit der Münzen beiträgt und auf die Interpretationsmöglichkeiten der Münzen auch in breitergefassten historischen Zusammenhängen hinweist.

Übersetzt von B. Nieburová

HONOSNÉ SPONY MLADŠEJ DOBY RÍMSKEJ VO SVETLE NÁLEZOV Z JUHOZÁPADNÉHO SLOVENSKA

TITUS KOLNÍK

Nové, prekvapivo bohaté nálezy z mladšej doby rímskej zo stredného Považia, najmä zo žiarového pohrebiska v Očkove¹ a z komplexu sídlisk v Po-bedíme² vyvolali potrebu opätovnej komplexnej analýzy celého nálezového materiálu z tejto oblasti. V tejto súvislosti javí sa datovanie známych kniežacích hrobov zo Stráží, monograficky spracovaných pred niekoľkými rokmi V. Ondrouchom³ (k roku 300 alebo na začiatok IV. storočia) ako príliš neskoré. Ukázala sa najmä potreba opätovného rozboru predmetov rozhodujúcich o časovom určení spomenutých hrobov — bohato zdobených spôn z nich. Tieto spony, pre ktoré za najpriliehavejši považujem názov *honosné spony mladšej doby rímskej*, možno na základe určitých, všetkým exemplárom spoločných charakteristických črt a niektorých medzi jednotlivými typmi voľne sa prelínajúcich znakov napriek zdanlivo veľkej typologickej nesúrodosti zaradiť do jednej veľkej, geneticky nespojene odôvodnenej a príbuznej skupiny.⁴

Naším sponám sú spoločné predovšetkým tieto znaky:

a) Použitie drahšieho kovu k ich výrobe (zlato, striebro), alebo aspoň k ich výzdobe (pozlátené fólie, strieborné perlované drôtky).⁵

b) Rovnaké techniky umeleckého remesla (pseudofiligrán, filigrán, granulácia, perlované drôtky; vytepávaný, puncovaním zdobený, obyčajne pozlátený plech).

c) Používanie (okrem jednodielnych spôn) toho istého systému účelového zariadenia: jednoprúžinového alebo viacprúžinového vinutia s hornou tetivou.

d) Zdobenie koncov osiek a stredú hlavičky guľovitými gombíčkami, spočívajúcimi na diskovitej základni zdobenej perlovaným drôtikom.

e) Pomerne krátky, pravidelne klenutý lúčik a značne dlhá nôžka.

Ďalším dôvodom k spojeniu týchto druhov do jednej skupiny je voľné preberanie a vzájomné pre-

línanie sa niektorých prvkov medzi rôznymi typmi honosných spôn:

a) Vysoký šikmý zachycovač sa vyskytuje na samostrelových sponách s hornou tetivou (Očkov, hrob 108 — obr. 1: 7; Stráže,⁶ hrob II — obr. 1: 1, 6), na motýľovitých sponách (Stráže,⁷ hrob II — obr. 2: 1—3) i na spone s polkruhovitou záhlavnou doštičkou a lichobežníkovitou nôžkou (Očkov, rozruš. hrob — obr. 5: 1).

b) Klinovitá nôžka sa vyskytuje na sponách s oválnym štítkovým lúčikom (Očkov — obr. 10: 8, Leuna⁸ — hrob 1/1926 — tab. I: 35), rovnako ako na sponách s polkruhovitou hlavicou (Zakrzów⁹ — obr. 5: 5—8; 10: 4, 7) i honosných jednodielnych sponách (Očkov, rozruš. hrob — obr. 6: 9).

c) Viacnásobné jemné hranenie lúčika je na samostrelových sponách s vysokým zachycovačom (Stráže, hrob II — obr. 1: 1, 6) i na sponách s podviazanou úzkou nôžkou (Stráže, hrob II — obr. 7: 1, 2, 4—8), s klinovitou nôžkou (Stráže, hrob I — obr. 10: 1, 3, 6), ako aj na jednodielnych sponách (Stráže, hrob I — obr. 6: 5, 6); Očkov, rozruš. hrob — obr. 6: 9).

Napriek spomenutému voľnému prelínaniu sa určitých znakov medzi jednotlivými sponami možno ich pomerne jednoznačne formálne roztriediť a vyčleniť tieto typy:

1. Samostrelové spony s vysokým zachycovačom a hornou tetivou (Stráže, hrob II — obr. 1: 1, 6; Očkov, hrob 108 — obr. 1: 7).

2. Spony typu Stráže alebo motýľovité spony s dvojšpirálovitým vinutím a vysokým zachycovačom (Stráže hrob II — obr. 2: 1—3; 4).

3. Spona s polkruhovitou záhlavnou doštičkou, dlhou lichobežníkovitou nôžkou s vysokým zachycovačom a dvojšpirálovým vinutím (Očkov, rozruš. hrob — obr. 5: 1).

4. Jednodielne spony podviazané so štvorzávitým vinutím a hornou tetivou — tzv. uhorský typ (Veselé¹⁰ — obr. 6: 1).

5. Jednodielne spony so štvorzávitovým vinutím a hornou tetivou — deriváty predošlého typu podviazaných spôn — s tromi variantmi: a) s úzkou, gombíčkom ukončenou nôžkou (Stráže, hrob I — obr. 6: 5, 6), b) s klinovite ukončenou nôžkou (Očkov, rozruš. hrob — obr. 6: 9), c) s obdĺžnikovitou nôžkou (Šaľa-Duslo — obr. 6: 10; Malé Trnité¹¹ — obr. 6: 4).

6. Dvojdielne podviazané spony s úzkym, obyčajne viacnásobne hrnaným lúčikom a dlhou úzkou nôžkou s jednošpirálovým alebo dvojšpirálovým vinutím (Stráže, hrob II — obr. 7: 1, 2, 4–8).

7. Spony s plochým, viacnásobne hrnaným alebo pozdĺžne zdobeným lúčikom, klinovite ukončenou nôžkou s jednošpirálovým, prípadne viacšpirálovým vinutím s hornou tetivou (Stráže, hrob I — obr. 9; obr. 10: 1, 3, 6, 10).

8. Spona s oválne rozšíreným lúčikom, záhlavnou doštičkou(?), viacšpirálovým vinutím a klinovite ukončenou nôžkou (Očkov, rozruš. hrob — obr. 10: 8).

Všetky spony okrem typu 4 a 5 majú dvojdielnu konštrukciu.

Je prirodzené, že väčšina uvedených typov sa nielen môže, ale aj musí začleniť a hodnotiť i z hľadiska genézy iných skupín mladorímskych spôn, napr. samostrelových spôn s vysokým zachycovačom, spôn s podviazanou nôžkou alebo ich derivátov.

Faktory, ktoré dovoľujú spájať jednotlivé spony do veľkej skupiny honosných spôn, sú z hľadiska podmienok výroby i datovania jej jednotlivých typov podľa môjho názoru omnoho dôležitejšie než faktory, ktoré by hovorili v prospech izolovaného hodnotenia len v rámci jednotlivých skupín, vyčlenených iba podľa formálnej typológie.

Výzdobné a konštrukčné prvky honosných spôn

Pozrime sa, ako sa javia jednotlivé prvky honosných spôn — výzdoba, gombičky na oske, hlavici i pätky, dvojšpirálové vinutie, vysoký zachycovač, polkruhovitá záhlavná doštička a klinovitá nôžka — vo svetle typologického, geografického i časového rozšírenia.

Zdobenie spôn perlovanými drôťkami v podobe prstencov alebo páskami vybíjaného či puncovaním zdobeného strieborného, niekedy i pozláteného plechu, vyskytuje sa už na severoeurópskych sponách staršej doby rímskej.¹² Perlované drôťky zdobili predovšetkým hrany a priečne rebierka (hrebienky) spôn Almgrenovej skupiny II a III. Tu však skoro

vymizli a intenzívne sa znova prejavili v skupine výrazne členených spôn, najprv na tvaroch Almgren 71 a 74, a naďalej sa stále používali pri severoeurópskej sérii spôn tvaru Almgren 75–80 a pri tvaroch s ňou súvisiacich (tvary Almgren 99–101, 109–111, 120 a 121). B. Svoboda¹³ ukázal na uplatnenie strieborného drôťka na trúbkovitých sponách v Čechách (tab. I: 5); obľubu tohto spôsobu zdobenia datoval na základe nálezov z I. kostrového hrobu z Juellinge do prelomu I. a II. stor., najneskoršie do prvej polovice II. stor. Rozbor dosiaľ nepublikovaných nálezov takto zdobených trúbkovitých spôn z Kostolnej pri Dunaji ukáže pravdepodobne, že toto datovanie bude sa dať ešte znížiť do druhej polovice I. stor. Podobne datuje striebornými vložkami zdobený variant trúbkovitých spôn v Panónii aj I. Kovrigová.¹⁴

O niečo odlišným spôsobom sa používali ozdobné drôťky pri kolienkovitých sponách tvaru Almgren 143–145. Odvolávajú sa na striebornú, pozlátenými drôťkami a guľkami zdobenú sponu stredolaténskej konštrukcie z Dührenu v Bádensku, poukazuje O. Almgren,¹⁵ že táto technika je ešte zjavne predrímskeho pôvodu a pripomína, že sa často zjavuje na hruškovitých zlatých záveskoch (tzv. *Goldberlocken*). Pripúšťa, že severoeurópska filigránová technika v konečnom dôsledku korení ešte v etruskej šperkárskej technike. A. v. Müller, podľa môjho názoru veľmi správne vidí pôvod ozdobných šperkárskych techník skôr v klasickej grécko-skýtskej oblasti a pri ich rozšírení ku Germánom pripúšťa podiel Sarmatov.¹⁶ K širšiemu uplatneniu filigránovej techniky i výzdoby jemnými pletencami a plechovými páskami mohlo dôjsť až v prvej polovici II. stor., v dobe, keď sa určité časti niektorých spôn stali širšími (napr. tvary Almgren 121, 126, 147) a priamo nabádali k aplikácii takejto výzdoby.¹⁷ Neskôr sa táto výzdobná technika začala napodobňovať pohodlnejším výrobným postupom, vytepávaním a puncovaním tenkého strieborného plechu, ktorý sa potom aplikoval na spony (tvary Almgren 108, 116, 118 a 119). O. Almgren zaraďuje väčšinu týchto tvarov už do mladšej či neskorej fázy staršej doby rímskej, teda na koniec II. stor. a zdôrazňuje, že k plnému rozkvetu tejto techniky dochádza až v dobe nasledujúcej, keď sa vyskytuje v širokých oblastiach a je príznačná obkladaním všetkých plôch pozlátenými vybíjanými plieškami s bohatými vzormi. Poznamenáva však, že v celkom jednoduchšej podobe, ako priame napodobenie severoeurópskej filigránovej techniky, sa tento druh výzdoby vyskytuje už koncom staršej doby rímskej.¹⁸

Na mladorímskych sponách sa výzdoba perlovanými drôťkami prejavila najmä u jednodielnych spôn s podviazanou nôžkou so štvorzávitovým vinutím a hornou tetivou,¹⁹ zastúpených prevažne v Podunajsku a Potisi (tzv. uhorský typ — tab. I: 19, 20),²⁰ a na dvojdielnych samostrelových sponách s vysokým zachycovačom (tvaru Almgren 211) i na samostrelových sponách s podviazanou nôžkou, najmä v oblasti bývalého východného Pruska (tzv. *Fibeln mit Ringgarnitur*).²¹ U nás sa táto výzdoba vyskytuje na jednodielnej bronzovej spone z Veselého (obr. 6: 1), cez jednoduché jednodielne deriváty, aké máme v sponách z Devínskeho Jazera²² (obr. 6: 3) a Sásovej,²³ až po bohatšie zdobené jednodielne spony zo Seliec (obr. 6: 7) a Kšínnej²⁴ (tab. I: 30). Na dvojdielnych sponách s podviazanou nôžkou u nás popri exemplároch zo Stráží (obr. 7: 1, 2, 4—8) uplatňujú sa perlované drôťky a obkladanie pozlátenými plieškami ešte na sponách s podviazanou nôžkou z druhého hrobu v Ostrovanoch²⁵ (obr. 7: 3, 9). Podobná výzdoba vyskytuje sa i na sponách z Hasslebeu²⁶ (obr. 11: 1, 2) a na strieborných sponách zo Zakrzova (obr. 5: 6—8; 8: 7; 10: 4, 7). Okrem spôn sa v staršej i mladšej dobe rímskej uplatňujú prstence z perlovaného drôtu a pozlátané ozdobné pliešky i na iných šperkoch, napr. na ihliciach, prsteňoch, nákrčníkoch, náramkoch, ostrohách²⁷ i na rôznych ozdobných kovaniach.²⁸

Ozdobné gombičky na konci osi vinutia, pätky a v strede hlavice lúčika. Gombičkovité ukončenie na konci nôžky i v strede hlavice lúčika ako oporný článok pre hornú tetivu nachádzame už pri juhovýchodnej skupine samostrelových spôn s vysokým zachycovačom.²⁹ Pri trvalej snahe po celkovom skrášlení týchto spôn bol už len malý krôčik k myšlienke, ukončiť podobnými gombičkami i konce osiek a ozdobiť základne gombičkov perlovaným drôťkom. Strieborné samostrelové spony s vysokým zachycovačom zo Stráží (hrob II — obr. 1: 1, 6) i z Očkova (hrob 108 — obr. 1: 7) sú o tom výborným a presvedčivým dokladom. Podľa môjho názoru môžu sa v tomto smere považovať za určitý predstupeň celého vývoja honosných spôn mladšej doby rímskej, ale najmä za predstupeň 4. série Almgrenovej skupiny VII (tzv. *monštruózne spony*).³⁰

Myšlienka koncových gombičkov ovinutých perlovaným drôťkom zrodila sa aj pri trúbkovitých sponách. Na striebornej spone tvaru Almgren 101 z Darzau už takéto gombičky na konci osiek nachádzame. Zisťujeme ich aj na spone z Zethlingenu a Böddenstadtu.³¹ Najlepším príkladom uplatnenia

ozdobných gombičkov na trúbkovitej spone je však spona tvaru Almgren 81 z Dobřichova-Třebickej³² (tab. I: 5), blížiac sa esovitým prehnutím lúčika a vyšším zachycovačom už samostrelovým sponám, u ktorých sa gombičky najvýraznejšie uplatňujú na 4. sérii Almgrenovej skupiny VII, najmä na tvare Almgren 211. Ozdobné gombičky nachádzame i na neskorých kolienkovitých sponách.³³ Gombičky sa vyskytujú v období výroby honosných spôn i na súčasných alebo mladších sponách s podviazanou nôžkou tvaru Almgren 163, 164, 167, 168 a na ich odvodeninách, napr. v sarmatskej oblasti (v Hortobágy³⁴ — obr. 8: 1; v Kiszombore B, hroby 112, 119 a 209, v jednom prípade s denárom Commoda z r. 181—182; v Klárafalve B, hrob 1³⁵), u nás na sponách s podviazanou nôžkou z hrobu II v Strážach (obr. 7: 1, 2, 4—8) a z druhého hrobu v Ostrovanoch (obr. 7: 3, 9), ako aj na rímskoprovinciálnych ramienkovitých sponách s cibulkovitými gombičkami (tvaru Almgren 185, 186) a oblúkovitých sponách s gombičkami (*Bügelknopffibeln*). Tieto naposledy menované skupiny spôn však, keďže sú mladšie, na vytvorenie gombičkov na honosných sponách nemohli vplývať, skôr naopak. Ozdobné gombičky sa dožívajú až obdobia tzv. plechových gótskych spôn,³⁶ aby sa dočkali opätovného rozmachu v pozmenenej forme na liatych sponách v dobe sfahovania národov.

Dvojšpirálové vinutie. V snahe po zvýšení vonkajšieho efektu honosných samostrelových spôn s hornou tetivou mohol pri mimoriadnej výzdobnej vynaliezavosti šperkárskych majstrov dielne pracujúcej pre kniežatá zo Stráží vzniknúť i objav rozvinutia účelového zariadenia pripojením ďalšej špirály. Spona z hrobu II zo Stráží (obr. 7: 8), rovnako ako zlatá spona z kniežacieho hrobu v Hasslebeu³⁷ (obr. 11: 1), môžu patriť typologicky i skutočne k najstarším exemplárom v tomto smere vôbec. Ostatné dielne prevzali tento svojrázny výzdobný technický prvok pravdepodobne až neskôr. Vyvinutý cit pre celkovú vyváženosť formy dovoľoval umeleckým remeselníkom použiť dvojšpirálové alebo trojšpirálové vinutie predovšetkým u spôn s masívnejším alebo širším lúčikom (Stráže, hrob I — obr. 10: 10) v pôvodnej podobe na motýľovitých sponách (Stráže, hrob II — obr. 2: 1—3) alebo s polkruhovitou záhlavnou doštičkou (Očkov — obr. 5: 1; Zakrzów, hrob I³⁸ — obr. 5: 6—8; 10: 4, 7; hrob II a III³⁹ — tu na siedmich sponách dokonca trojšpirálové vinutie; Leuna,⁴⁰ hrob 1/1926 — tab. I: 35; Hassleben,⁴¹ kniež. hrob — obr. 11: 1, 2; Hjadstrup⁴²). Konce špirál bývajú spojené perlovanými drôťkami, obyčajne esovite alebo osmič-

kovite ovinutými okolo základne gombíkov na konci osiek (Stráže — obr. 2: 1–3; Hassleben — obr. 11: 1, 2; Leuna — tab. I: 35; iba zriedka i priečnymi platničkami,⁴³ Zakrzów — tab. I: 15). Pri sponách s tromi špirálami sú jednotlivé vinutia vždy spojené priečnymi platničkami, zaisťujúcimi stabilitu celej účelovej konštrukcie (Zakrzów⁴⁴ — obr. 5: 5, 8; 10: 7).

Akýsi nábeh na viacšpirálové vinutie by sme mohli vidieť už v malej ozdobnej oske na niektorých kolienkovitých sponách⁴⁵ (tab. I: 2). F. K u c h e n b u c h,⁴⁶ ktorý sa týmto problémom širšie zaoberal, nevidí však v týchto sponách predlohu dvojitej špirály, ale upozorňuje, že dvojité vinutie sa vyskytuje i na niektorých druhoch východogermánskych spon Almgrenovej skupiny V (tzv. *Einsprossenfibeln*), ďalej na kolienkovitej sponě z hromadného nálezu v Apensene z prvej polovice II. stor.⁴⁷ a na sponě s lichobežníkovou nôžkou z jazdeckého hrobu z Komorova asi z konca II. stor.⁴⁸ (tab. I: 7). Napriek tomu však F. K u c h e n b u c h nepovažuje dvojšpirálové vinutie v strednej Európe po stránke genetickej za domáce, pretože sa vraj nevyskytuje na stredorímskych provinciálnych tvaroch s polkruhovitou hlavou.⁴⁹ Vychádza totiž z mylného záveru, že polkruhovitá záhlavná doštička a dvojšpirálové vinutie patria v mladšej dobe rímskej takmer bezvýhradne k sebe a tvoria organickú jednotu. Vieme však, že z tohto „pravidla“ je množstvo výnimiek; spomeňme len sponu z hrobu II zo Stráží (obr. 7: 8), spony z kniežacieho hrobu v Hasslebene (obr. 11: 1, 2), sponu z neznámeho náleziska v Dánsku⁵⁰ (obr. 10: 2), a z Młodzikova,⁵¹ na ktorých je dvojšpirálové vinutie bez záhlavnej doštičky, alebo zasa spony z Kerča (tvar Almgren 182) a z pohrebiska Sîntana de Mureș,⁵² ktoré majú zasa polkruhovitú hlavu, ale chýba dvojité vinutie. Treba teda pripustiť, že dvojšpirálové vinutie môže vznikáť v rôznych dielňach nezávisle od seba, pričom hlavným podnetom je snaha po dosiahnutí väčšieho estetického účinku. Na jednoduchých mladorímskych sponách sa dvojšpirálové vinutie pravdepodobne najskôr uplatňuje na samostrelových sponách s vysokým zachycovačom (tvar Almgren 210)⁵³ a na sponách s podviazanou nôžkou, ktoré poznáme napr. zo Stráží (obr. 7: 8), z mohylových sarmatských hrobov v Hortobágyi⁵⁴ (obr. 8: 3), z neznámeho náleziska v Honte,⁵⁵ z Naroczyc (Nährschütz), pow. Ścinawa v Sliezske⁵⁶ (obr. 8: 6), zo Szczytna, pow. Włocławek⁵⁷ (obr. 8: 4) v hornej časti dolného Povislia. Najčastejšie sa potom používalo viacšpirálové vinutie u honosných mladorímskych spon, považujeme derivátov spon s podviazanou nôžkou a na

sponách tzv. zakrzovského typu (podľa môjho názoru často nepripustne široko chápaného). Ich súpis z územia severne a východne od Karpát naposledy podala B. J a n k o w s k a.⁵⁸

Vysoký zachycovač je ďalším elementom, ktorý sa neobmedzuje iba na jeden typ či skupinu spon, ale i v oblasti juhozápadného Slovenska sa vyskytuje na oboch druhoch samostrelových spon, t. j. s vnútornou i hornou tetivou (Očkov — obr. 1: 2, 7; Pobedim — obr. 1: 3; Stráže — obr. 1: 1, 2), na sponách s priečnym rebierkom tvaru Almgren 43 (Čáčov⁵⁹ — tab. I: 1), na doštičkovitých (Očkov) a motýľovitých sponách (Stráže — obr. 2: 1–3), ba i na sponě s polkruhovitou záhlavnou doštičkou (Očkov — obr. 5: 1).

Nábeh na vysoký zachycovač badať už na neskorších variantoch výrazne členených spon a na tvaroch s nimi súvisiacich (napr. Almgrenov tvar 79).⁶⁰ Výrazne sa prejavuje najmä na formách, tvoriacich prechodný článok medzi výrazne členenými sponami a samostrelovými sponami s vysokým zachycovačom a hornou tetivou, aké hojne poznáme napr. z uhorských sarmatských oblastí,⁶¹ u nás v nálezoch uložených v Podunajskom múzeu v Komárne i SNM v Martine,⁶² ako aj z Pričernomorja⁶³ i z oblasti medzi Vislou a Dolným Bugom.⁶⁴

Vysoký zachycovač majú ďalej všetky kolienkovité spony, a to rovnako provinciálne so šarnierovým účelovým zariadením a záhlavnou polkruhovitou alebo obdĺžnikovou doštičkou, ako aj barbariské formy so špirálovitým vinutím. Vyskytuje sa veľmi často i na terčovitých doštičkovitých sponách a na sponách s priečnym rebierkom — tvaru Almgren 43 (tab. I: 1). Vo výraznej podobe vystupuje v našej oblasti i na kliešovitých provinciálnych sponách, vyrastajúcich z tzv. trácko-ilýrskeho základu (tvar Almgren 244).⁶⁵ V II. storočí nie je už teda vysoký zachycovač nijakou novotou, ale možno povedať, že asi od polovice tohto storočia stáva sa príznačným konštrukčným prvkom. Všeobecne možno konštatovať, že u starších druhov spon býva zachycovač spravidla kratší a postavený kolmo na nôžku, kým neskôr sa predlžuje a značne zošikmuje; rozhodujúcim pritom je predovšetkým konštrukčné riešenie lúčka danej spony.

Zdá sa, že hlavnú úlohu pri sprostredkovaní vysokého zachycovača stredného úseku doby rímskej do staršej fázy mladorímskeho obdobia zohrali spomenuté neskoré výrazne členené spony, najmä ale spony kolienkovité. Vysoký zachycovač sa tak stáva charakteristickým znakom jednej z najstarších skupín mladorímskych fibúl — samostrelových spon s vysokým zachycovačom Almgrenovej skupiny VII.

Udrzuje sa najmä v severoeurópskych oblastiach cez celé III. stor. a úplne ustupuje až na začiatku IV. stor.⁶⁶ Najdlhšie sa drží vysoký zachycovač, pravda, ak jeho datovanie do V., prípadne VI. storočia je správne, v oblasti horného Podnestria a medzi horným Dneprom a Bugom na samostrelových sponách so zoomorfným výčnelkom.⁶⁷

Zdá sa, že v III. stor. v našej oblasti vystupuje vysoký zachycovač v rýdzej podobe, t. j. na samostrelových sponách, už v menšej miere. Častejšie sa vyskytuje na derivátnych alebo hybridných tvaroch. Za takéto tvary treba u nás považovať sponu s polkruhovitou záhlavnou doštičkou a vysokým zachycovačom z Očkova (obr. 5: 1), sponu s lichobežníkovite rozšírenou nôžkou z Trenčína,⁶⁸ pozoruhodnú sponu z Michaloviec⁶⁹ (obr. 5: 2) a nepublikovanú sponu zo Šaroviec.

Polkruhovitá záhlavná doštička. Podľa mienky O. Almgrena,⁷⁰ ktorý sa tohto konštrukčného prvku dotkol ako prvý, možno k jednej z najdôležitejších skupín neskorogermánskych spôn, k sponám s polkruhovitou záhlavnou doštičkou tvaru Almgren 184, hľadať predlohy v sponě z Kerča (tvar Almgren 182) a v trojšpirálovej sponě zo Zakrzova (tvar Almgren 165).

Záhlavná doštička nad dvojšpirálovým vinutím, pôvodne nekrytým (aké poznáme napr. zo Stráží, hrob II — obr. 7: 8, alebo na sponě z neznámeho náleziska v Dánsku⁷¹ — obr. 10: 2), vznikla pravdepodobne z ochranných dôvodov a súčasne i z dôvodov estetických a tektonických (vyváženie celkovej masívnej stavby spony). Spony s predpokladanou nepevnou záhlavnou doštičkou (Očkov — obr. 10: 8; Zakrzów⁷² — obr. 8: 7; 10: 4) môžu sa javiť ako prechodný stupeň k sponám s pevnou záhlavnou doštičkou. Podľa B. Salina dá sa početná skupina germánskych spôn so záhlavnou doštičkou vyvodiť z určitých stredorímskych kolienkovitých spôn, početne zastúpených v limitných kasteloch a datovaných podľa neho do prvej polovice III. stor.⁷³ (podľa W. Barthela typických však pre druhú polovicu II. stor.⁷⁴). Ako porovnávací exemplár uviedol B. Salin sponu z Bosny. Naproti tomu F. Kuchenchuch k tomu poznamenáva,⁷⁵ že takéto kolienkovité spony s polkruhovitou hlavicou, ako ukázal T. J. Arne,⁷⁶ vyskytli sa aj v Chersonese na Kryme a považuje to za dostatočný argument na vyvrátenie názoru B. Salina v celej šírke. Pravlast polkruhovitej hlavice na sponách hľadá vo východogermánskej oblasti medzi ústím Visly a Čiernym morom. Pravda, F. Kuchenchuch nemohol ešte poznať bohatý materiál z Panónie⁷⁷ a z Potisia, kde sú kolienkovité spony so

záhlavnou doštičkou obzvlášť časté a kde sú hojné i samostrelové spony s gombíkom na hlavici. Spony zo Szentes-Kistőke (hrob 112) a Kiskunfélegyháza-Pakapuszty⁷⁸ svojou malou polkruhovitou záhlavnou doštičkou tvoria akúsi hybridnú formu medzi kolienkovitými a samostrelovými sponami. Najpozoruhodnejší nález tohto druhu je sedmohradský exemplár z Bralleru⁷⁹ (obr. 5: 3). V podstate nemohol F. Kuchenchuch poznať ani tieto spony, ani naše, v tomto smere nie bezvýznamné spony zo Stráží.

Na druhej strane treba priznať, že F. Kuchenchuch si správne všimol, že k vytváraniu záhlavnej doštičky sú dané predpoklady už pri značne rozšírenej Almgrenovej skupine IV a čiastočne aj pri skupine V, teda pri výrazne členených a trúbkovitých sponách. Názorné je porovnanie foriém Almgren 77 a 79—90.⁸⁰ Úlohu určitého medzistupňa vo vývoji od trúbkovitých spôn k sponám s polkruhovitou záhlavnou doštičkou pripisuje F. Kuchenchuch aj sponám Almgrenovej skupiny V, série 8 (tzv. *Einsprossenfibeln*). Ďalší vývojový článok vidí v sponách, ktoré poznáme z mohyly 8 z Miszevic⁸¹ a z jazdeckého hrobu z Komorova⁸² (tab. I: 7). Záhlavné doštičky u týchto spôn sú však pri porovnaní s predošlými značne tenšie. Tak isto možno sledovať priamy vývoj od trúbkovitých včasnorímskych spôn až po sponu s trúbkovitým lúčikom zo Zakrzova.⁸³ Dôležité miesto v tomto vývoji pripisuje F. Kuchenchuch sponám z Littenu v Hornej Lužici a sponě z Felegyháza v Potisi.⁸⁴ Spony zo Zakrzova a Littenu ako posledný článok tohto vývojového radu trúbkovitých spôn sú mu dokladom dlhého pretrvávania včasnorímskych foriém — do polovice IV. stor.

F. Kuchenchuch pripúšťa, že hlavicovú doštičku, ktorá vznikla na sponách Almgrenových skupín IV a V, prevzali v IV. stor. spony s podviazanou nôžkou v rôznych hybridných formách, ktoré sa stali podkladom pre ďalší mimoriadne bohatý vývoj. Celý tento proces sa odohral podľa spomenutého bádateľa v oblasti medzi ústím Visly, Sudetmi, Karpatmi a Čiernym morom. V dobre datovaných nálezoch z Kerča vidí pevnú oporu pre datovanie všetkých spôn so záhlavnou doštičkou. Prevzatie polkruhovitej záhlavnej doštičky pôvodne pontskogótskymi sponami s trojuholníkovitým ukončením nôžky treba podľa F. Kuchenchucha⁸⁵ položiť do druhej tretiny IV. stor. a až potom predpokladať jej rozšírenie na západ. A. P. Kalitinskij vznik tejto skupiny, rovnako počítajúc s ovplyvnením sponami Almgrenovej skupiny IV, najmä série 2, predpokladal už koncom II. a na začiatku III.

stor.⁸⁶ Do III. stor. spony s polkruhovitou hlavnicou datuje i B. A. Rybakov.⁸⁷ K. Raddatz, zaoberajúc sa prehodnotením kolienkovitej spony s polkruhovitou hlavnicou z Zugmantelu,⁸⁸ poukázal opätovne a presvedčivo na myšlienku vyslovenú B. Salinom, že predlohy spôn s polkruhovitou záhlavnou doštičkou možno hľadať v stredorímskych provinciálnych sponách. Najpriateľnejší je názor W. Schulza,⁸⁹ ktorý jednoznačne zamietá pôvod honosných spôn so záhlavnou doštičkou z pričiernomorských dielni a predpokladá ich vznik a vývoj z domácich stredoeurópskych predlôh. Jeho názor je správny však iba po určitú hranicu. Východisko tohto vývoja pripúšťa totiž v strednom a východnom Nemecku, hlavne z 8. série Almgrenovej skupiny V (najmä z tvaru Almgren 120–124), nevylučujúc ani možnosť určitých, avšak nie rozhodujúcich podnetov, vyplývajúcich z dotyku Gótov s pričiernomorským umeleckým remeslom. Dnes tento výklad treba opraviť a prihliadať predovšetkým na ovplyvnenie rímskoprovinciálnymi sponami so záhlavnou doštičkou zo stredného úseku doby rímskej.⁹⁰ Hlavnými nositeľmi tohto vplyvu mohli byť šperkárski majstri, ktorí po markomanských vojnách prichádzali na dvory germánskych kniežat. Rímskoprovinciálne spony odlišujú sa od svojich germánskych paralel tým, že sú masívnejšie, kým germánske viac pripomínajú plechové spony a bývajú zdobené rôznym obložením, napr. vložkami farebného skla. K. Raddatz sa nazdáva, že tieto rozdiely môžu mať predovšetkým chronologickú povahu, pretože spomenuté techniky nadobudli vo väčšom rozsahu obľubu až vtedy, keď rímskoprovinciálne spony s polkruhovitou hlavnicou vyšli z módy a boli vytlačené inými typmi, kým v slobodnej Germánii rozkvet týchto tvarov začína sa až v mladšej dobe rímskej, keď uvedené výzdobné techniky mohli sa plnšie uplatňovať.

Klinovitá nôžka. V schéme vývoja tvaru nôžky podviazaných spôn uplatňuje sa tendencia jej postupného rozširovania i tendencia zužovania štrbiny medzi vlastnou nôžkou a zachycovačom, vyplývajúca zo snahy výrobcov nájsť takú formu nôžky, ktorá by v maximálnej miere zabezpečovala ihlu pred samovoľným otvorením. Podľa A. P. Kalitinského⁹¹ predstavuje klinovite ukončená široká nôžka posledný článok vývoja. Spomenutý autor predpokladá výskyt svojho typu II, na ktorom sa táto nôžka uplatňuje, už v II. stor.⁹² Do III. stor. datuje spony s klinovitou nôžkou z Černachova a z Krymu i B. A. Rybakov.⁹³ Široká klinovitá nôžka sa okrem pričiernomorských oblastí, kde je typická práve pre spony s podviazanou nôžkou,

v značnom množstve vyskytuje i v stredoeurópskej a severogermánskej oblasti (Almgrenov tvar 175). Poliaci hovoria niekedy o nôžke formy lastovičieho chvosta.⁹⁴ O. Almgren považuje variant 159 za typický pre Sliezsko.⁹⁵ V zúženej podobe vyskytuje sa klinovitá nôžka na podviazaných dvojdielných sponách a ich derivátoch najmä v Polabí (tzv. *Elbfibeln*).⁹⁶

Exempláre zo Slovenska nasvedčujú, že vyspelé dielne v kvádskej oblasti prevzali a nezávisle od iných vzorov a vplyvov vyvinuli tento technický prvok pomerne veľmi skoro. Za zvlášť významný nález v tomto smere považujem jednodielnu sponu s podviazanou nôžkou z Milanoviec z polohy Szigetälja, nájdenú pri zisťovanom výskume rímsko-barbarského sídliska r. 1957. Táto spona (tab. I: 25) so širokou, akoby klinovite ukončenou, postranne oblúkovite vykrojenou nôžkou (v podstate tvar Almgren 159), našla sa s keramikou, ktorú v celkovom porovnaní s keramikou z ostatných sídlisk na juhozápadnom Slovensku rámcovo možno zaradiť na koniec II. alebo do prvej polovice III. stor. Pozoruhodný je i nález jednodielnej striebornej spony s podobnou, ale viac kosoštvorcovou nôžkou, z hrobu I v Törökszentmiklósi,⁹⁷ spony z hrobu 7 v Žiernikoch Wielkich (Gross-Sürding)⁹⁸ a spony uloženej v múzeu v Záhrebe.⁹⁹ Všetky tieto spony možno považovať za bezprostredné predlohy jednodielnych derivátov spôn s podviazanou, klinovite ukončenou nôžkou v stredoeurópskej oblasti, aké máme doložené napr. v Očkove (obr. 6: 9), Bešeňove,¹⁰⁰ Patinciach¹⁰¹ (tab. I: 27) i v Kostelci na Hané.¹⁰²

Rámcovité pripojenie zachycovača nôžky na dvojdielnej bronzovej sponě s oválne rozšíreným lúčikom z Očkova (obr. 10: 8) dosvedčuje, že v tomto technickom detaile, ktorý jasne ukazuje priame pokračovanie podviazania, možno vidieť bezprostredné spojenie oboch druhov, t. j. spôn s podviazanou nôžkou aj ich derivátov. Ako ukazujú nálezy z hrobu I v Strážach (obr. 10: 1, 3, 6, 10) a najmä zo Zakrzova (obr. 5: 5–8; 10: 4, 7), klinovitá nôžka sa uplatnila i na dvojdielných ozdobných sponách. Je pravdepodobné, že na vysokej umeleckej úrovni stojace dielne, ktoré tieto spony v kvádskej i vandalskej oblasti vyrábali, objavili alebo lepšie vyvinuli klinovitú nôžku nezávisle od nejakých vzdialených predlôh pravdepodobne už v začiatočnom období mladšej doby rímskej. Takýto názor podporia okrem iného i kapsovitý tvar zachycovača, častý práve na našich sponách s klinovitou nôžkou. Že sa tento starobylý tvar zachycovača vyskytuje práve na niektorých sponách zo Stráží a Zakrzova,

všimol si už J. Zeman,¹⁰³ nepokúsil sa však vyvodíť z toho chronologické závery.

Pokiaľ ide o pôvod klinovitej nôžky vôbec, snažil sa F. Kuchembuch odvodiť ju zo vzorov juhorusko-gótskej oblasti.¹⁰⁴ Hlavne na základe slovenských, ale aj iných nálezov vzniká otázka, či k vytvoreniu klinovitej nôžky nemohlo dôjsť z domácich koreňov. Ako prvý jednoznačne proti názoru F. Kuchembucha o potrebe spájať spomenutý tvar nôžky s prúdom z pričiernomorskej oblasti, vystúpil K. Raddatz,¹⁰⁵ ktorý poukázal predovšetkým na skutočnosť, že juhovýchodné spony, na rozdiel od stredoeurópskych a severogermánskych spôn s rombicou nôžkou, majú nôžky viac trapézovitého tvaru, i keď v ostatnom sú si veľmi blízke, čo nepochybne súvisí so skutočnosťou, že v oboch oblastiach sa vyvinuli zo spôn s trojuholníkovitou nôžkou. Rombická nôžka sa potom stáva charakteristickou hlavne pre dobu sťahovania národov.

K. Raddatz predpokladá, že vývoj nôžky v tomto smere prebiehal nezávisle v tej istej dobe po tých istých koľajach, od nôžky tvaru vysokého trojuholníka k nôžke rombickej, a to ako na rímsko-provinciálnych, tak i na juhorských sponách.¹⁰⁶ K. Raddatz dochádza k záveru, že vytvárania rombickej nôžky podviazaných spôn v stredoeurópskej oblasti bolo podmienené rímskoprovinciálnym západným vplyvom. V prostredí juhozápadného Slovenska mohli zvlášť dôležitú úlohu v tomto smere zohrať spony s vidlicovite prelamaným lúčikom a klinovitou nôžkou — XIII. skupina I. Kovrigovej.¹⁰⁷ Znamená to potom, že predlohy k charakteristickému tvaru spôn doby sťahovania národov, k sponám s polkruhovitou záhlavnou doštičkou a rombicou nôžkou, treba hľadať v rímskoprovinciálnych sponách. Objavenie tejto formy medzi sponami slobodnej Germánie nemožno teda viac považovať za znak tzv. ponticko-germánskeho alebo gótskeho kultúrneho prúdu.

W. Schulz, vychádzajúc zo skutočnosti, že spony s klinovite ukončenou nôžkou, charakteristickou pre spony v Zakrzove a vyskytujúce sa tu predovšetkým v zložitej forme, stretávame v oblasti kvádskej i na sponách jednoduchších (zlatých, strieborných i bronzových), uvažuje nad možnosťou hľadať východisko rozšírenia klinovitej nôžky práve v oblasti naddunajskej, kvádskej.¹⁰⁸ Predpokladá, že stadiaľ prenikala klinovitá nôžka na Moravu (Kostelec na Hané — tu na jednodielnych i dvojdielnych sponách),¹⁰⁹ k Markomanom v Čechách¹¹⁰ a odtiaľ k polabskej forme samostrelovej spony so spodnou tetivou (*Elbfibel*).¹¹¹ Nie je rozhodne nezaujímavé, že W. Schulz vo svojej

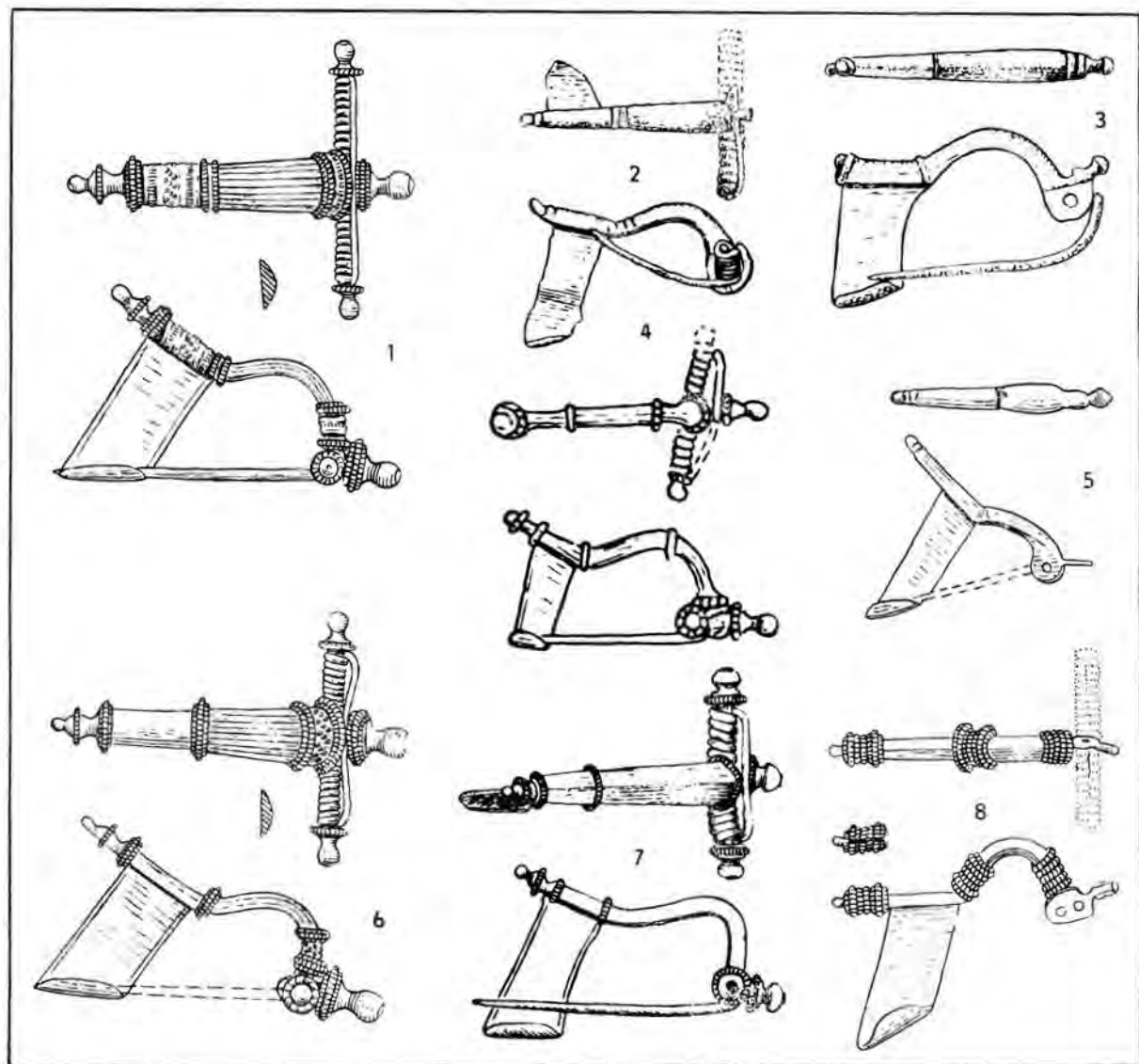
prvej štúdii, upriamenej na túto problematiku,¹¹² pokladal samostrelové spony s klinovitou nôžkou za predlohy takto ukončených honosných spôn (napr. Leuna, hrob 1/1926 — tab. I: 35) a že v súčasnosti¹¹³ po dlhoročnom štúdiu tejto problematiky, ale najmä po poznaní nového materiálu zo stredného Naddunajska, je náchylný spájať ich s vývojom v kvádskej oblasti. Najskôr predpokladá prísne vyhranenú formu s plochou strechovitou nôžkou, ktorá neskôr u spôn oblúbených vo IV. stor. sa postupne zastiera a v zmenenej forme pretrváva až do V. stor. V Hasslebene v kniežacom hrobe 8 tieto spony síce chýbajú, ale sú zastúpené v iných bohatých alebo menej vybavených hrobách v tomto nálezisku,¹¹⁴ vo Wanslebene,¹¹⁵ ďalej v Leune, kde v hrobe z r. 1834 je ešte staršia, prísnejšia forma.¹¹⁶ Striebornú sponu s klinovitým ukončením nôžky z hrobu 1/1926 v Leune (tab. I: 35) považuje W. Schulz¹¹⁷ za bezprostrednú odvodeninu podunajskej formy, ktorá je však v strednom Nemecku zdobená oválnou doštičkou na lúčiku a stojí teda blízko k striebornej spone z neznámeho náleziska v MNM v Budapešti¹¹⁸ (obr. 10: 9, tab. I: 34), ktorej pravouhlý platničkovitý lúčik mal podľa panónskej tradície vložku s filigránom alebo plech s vtlačovanou výzdobou.

V kvádskej oblasti, t. j. nad stredným Dunajom sa klinovitá nôžka drží značne dlho a jej vývoj sa končí pravdepodobne jednodielnymi striebornými honosnými sponami s veľkou postranne vykrojenou nôžkou, aké poznáme z Kšínnej¹¹⁹ (tab. I: 30) a zo Seliec — Hrádku¹²⁰ (obr. 6: 7). Tieto nepochybne mladé spony datuje J. Eisner síce zhodne s E. Beningerom¹²¹ k roku 400 alebo na začiatok V. stor., ale správne postihuje, že sú vývojovo bližšie k nálezu z Čoşoveni než neskorým sponám z Vinařic, ktoré považuje za mladšie nielen typologicky, ale i chronologicky. Posudzovaním týchto jednotlivých spôn s postranne vykrojenou nôžkou vo vzťahu k sponám z mladšej doby rímskej otvára sa podľa môjho názoru nielen možnosť, ale i reálna potreba ich včasnejšieho datovania.

Honosné spony z mladšej doby rímskej na juhozápadnom Slovensku

1. Samostrelové spony s hornou tetivou a vysokým zachycovačom

Dve strieborné spony tohto druhu z hrobu II zo Stráží¹²² (obr. 1: 1, 6) a jedna z hrobu 108 z Očkova (obr. 1: 7) predstavujú vlastne iba ozdobné varianty samostrelových spôn s vysokým zachycova-

Obr. 1. Samostrelové spony s vysokým zachycovačom. 1, 6 — Stráže, hrob II; 2, 7 — Očkov, rozrušená vrstva a hrob 108; 3 — Pobedim, Dolné pole, obj. 2/61; 4 — Klein Ulbersdorf (*Jahn M.*, l. c. 1926, obr. 7); 5 — Werbyczna (*Piętka-Dąbrowska T.*, l. c. 1961, tab. XLVII: 14); 8 — Gródek Nadbužny (*Liana T. — Piętka T.*, l. c. 1958, obr. 7).

1, 4, 6, 7 — striebro, ostatné bronz. Všetky 1 : 1. Literatúru pozri v poznámkach.

čom a hornou tetivou zachytenou na gombíkovitom výčnelku.¹²³ Spony zo Stráží i Očkova líšia sa iba nepatrnými drobnými detailmi, aj ich dĺžka je takmer identická, bolo by teda možné predpokladať, že vyšli z jednej dielne. Majú esovite prehnutý, strechovite hranený lúčik. Nôžka je výrazne odčlenená a má vysoký, šikmý, lichobežníkový zachycovač, zdobený pri okrajoch ryhou. Päťka je trojnásobne členená a ukončená gombíkovitým článkom. Pomerne dlhé vinutie s hornou tetivou má železnú osku, prevlečenú cez otvor na hlavici lúčika a ukončenú gombíkovitými článkami. Podobným ozdobným gombíkovitým článkom, zachycujúcim hornú tetivu vinutia, je ukončená i hlavica lúčika. Báza

týchto článkov i oba konce lúčika sú zdobené ovinutým perlovaným drôtikom. Spony zo Stráží majú na hlavici lúčika i na hornej ploche nôžky pozlátenú plechovú náložku, zdobenú vytepávanou pseudofiligránovou vzorkou.

Vzdialenú genetickú súvislosť spôn zo stredného Považia mohli by sme pozorovať pri výrazne členených sponách IV. Almgrenovej skupiny tvaru 81 a reprezentovaných sponou z Dobřichova-Třebickéj¹²⁴ (tab. I: 5), ktorá však rozdelením lúčika na trúbkovite rozšírenú hornú a strechovite hranenú dolnú časť patrí ešte k trúbkovitým sponám, i keď značným prehnutím lúčika do esovitej krivky a vysokým zachycovačom pripomína už samostrelové

spony. Gombičky na konci osky, hlavici a pätku, ako aj uzlík, sú zdobené perlovaným drôtkom, podobne ako naše spony. B. S v o b o d a zaradil túto sponu pre uvedené mladé prvky do polovice III. stor., hoci sám poukázal na skutočnosť, že obľuba zdobiť najvýznamnejšie časti spôn — hlavicu, uzlík a pätku — strieborným drôtkom, uplatňuje sa v strednej Európe už okolo prelomu I. a II. stor.¹²⁵

Ak sledujeme geografické a časové rozšírenie ozdobných samostrelových spôn s hornou tetivou, zisťujeme, že spony tohto typu, vyhotovené dokonca z bronzu a s dvojpružinovým vinutím, vyskytujú sa v južnom Poľsku na pohrebisku Opatów,¹²⁶ v jeho III. fáze (snáď k jej koncu), datovanej do posledných desaťročí II. a do prvej polovice III. storočia, pre ktorú sú typické hlavne jednodielne spony s podviazanou nôžkou. Bronzová postriebreňá ozdobná samostrelová spona s dvojšpirálovým vinutím našla sa i v osade Gródek Nadbužny na hornom Bugu¹²⁷ (obr. 1: 8). Strieborná samostrelová spona vyskytla sa i v Sliezske na lokalite Klein Ulbersdorf (starý názov), kde M. J a h n¹²⁸ (obr. 1: 4) vidí v jej hornej tetive („podľa vandalského zvyku“) doklad priamych stykov sliezkych Vandalov s Gótmí v druhej polovici III. stor. Dvojšpirálové vinutie, avšak nie pod sebou ako na sponě z Opatowa, ale za sebou, majú i dve strieborné spony z Gorodnice (Horodnica) na hornom Podnestří.¹²⁹ Tieto spony majú už nábeh na malú záhlavnú doštičku. Menej zdobené, avšak gombičkovitou výzdobou i vysokým zachycovačom sú si blízke i spony z ďalších podnesterských lokalít: Psary,¹³⁰ Żabiny,¹³¹ Miśin,¹³² Markowce,¹³³ Nezvisko¹³⁴ a spony z lokality Werbyczna pri Kamenci Podolskom.¹³⁵ V západnejších oblastiach nachádzame samostrelové spony s vysokým zachycovačom vždy iba s vnútornou tetivou. Veľmi pekný exemplár bronzovej spony zo žiarového hrobu v Radime pri Kouřimí, datovaný podľa B. S v o b o d u¹³⁶ doštičkovitou sponou do druhej polovice III. stor., patrí tiež v podstate ešte k samostrelovým sponám s vysokým zachycovačom a zreteľne oddelenou nôžkou. Podobne ako naše spony má oba konce lúčika, vonkajšie okraje tetivy i pätku zdobené tyčinkou drôteného filigránu.

Blízke analógie v tektonike a v niektorých výzdobných detailoch našich spôn (okrem hornej tetivy) nachádzame vlastne aj u všetkých spôn 4. série Almgrenovej skupiny VII, u tzv. monštruóznych spôn,¹³⁷ ale najmä u tvaru Almgren 211 a 212, ktoré sú prevažne zo striebra. O. Almgren i N. Å b e r g¹³⁸ považujú tvar 211 za vyslovene východopruskú formu a vidia v nej určitú paralelu k tvaru 167, rovnako východopruskému, lišiacemu

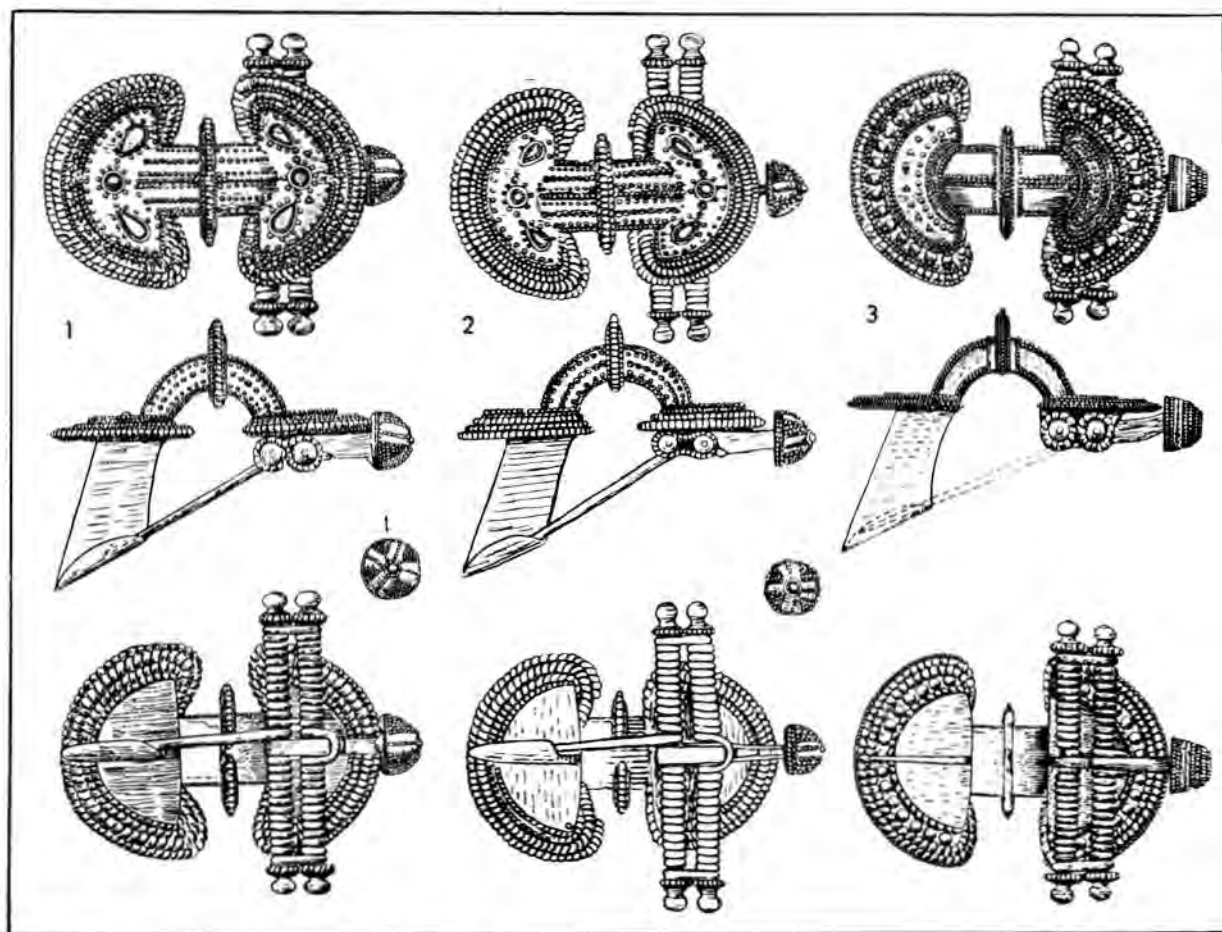
sa iba dlhou podviazanou nôžkou a zjavne typologicky spojenému s 1. sériou skupiny VII. N. Å b e r g predpokladá,¹³⁹ že k vývoju týchto prevažne v severoeurópskej oblasti zastúpených spôn (avšak so spodnou tetivou!), reprezentujúcich najstarší typ v skupine spôn s ozdobnými drôtkami (*Fibeln mit Ringgarnitur*), došlo vo východnom Prusku v III. stor. pod gótskym vplyvom, alebo že tieto spony prišli sčasti ako import s kultúrnym prúdom z juhovýchodu. Koncentrácia spôn tvaru Almgren 211 v oblasti juhovýchodného Pribaltia (býv. východné Prusko) je doložená i novšími nálezmi (napr. Szajcaria).¹⁴⁰ Na juh zasahujú do oblasti nad Bugom (Drohiczyn, pow. Siemiaty-cze)¹⁴¹ a súvisia tak s nálezmi z hornodnesterskej oblasti.

Nálezy samostrelových honosných spôn s vysokým zachycovačom a hornou tetivou z juhozápadného Slovenska svojou značnou jednoduchosťou však ukazujú, že by mohli stáť prinajmenej paralelne s uvedenou sériou Almgrenovej skupiny VII, datovanou H. J. Eggersom do stupňa C₁, pravdepodobne však ešte pred ňou. Horná tetiva vinutia naznačuje zreteľné vzťahy k sarmatskému (potiskému) typu samostrelových spôn s vysokým zachycovačom.¹⁴² Pre ich absolútne datovanie neposkytuje hrob 108 z Očkova pevnejšiu oporu, pretože obsahuje predmety bežné v II. i III. stor. Datovanie umožňuje len celkový rozbor nálezov hrobu II zo Stráže. Tu treba hovoriť o datovaní honosných spôn celkovo a samostrelové spony v rámci nich patria typologicky k najstarším exemplárom.

2. Spony typu Stráže (motýľovité)

Z hrobu II v Strážach pochádzajú tri nádherné strieborné spony s polkruhovite (obličkovite) rozšírenou hlavicom i nôžkou, s priečnym rebierkom na krátkom lúčiku, vysokým zachycovačom a dvojpružinovým vinutím. Ich horná plocha je obložená zlatou fóliou, na ktorej sú aplikované bohaté vzory, vytvorené perlovaným drôtom, granuláciou, filigránom a v jednom prípade i farebnými vložkami zo sklovitej pasty¹⁴³ (obr. 2: 1). Keďže dosiaľ nie sú známe k týmto sponám nijaké priame analógie, použil L. Z o t z¹⁴⁴ pre ne označenie *spony typu Stráže* a V. O n d r o u c h ich podľa tvaru pomenoval *motýľovitými sponami*.

Spona č. 1 (obr. 2: 1, obr. 4; múzeum Piešťany, inv. č. 797) je strieborná, motýľovitého tvaru s vysokým zachycovačom, s polkruhovite či obličkovite rozšírenou hlavicom i nôžkou, s priečnym rebierkom a dvojpružinovým vinutím s tetivou pseudošpirály, zachytenou vo výreze prídržnej platničky zospodu.

Obr. 2. Spony typu Stráže (motýľovitý). 1–3 – Stráže, hrob II. Všetky zo striebra so zlatým obložením. 1 : 1.

Horná plocha lúčika, hlavice i nôžky je obložená plechom z nekvalitného bieleho zlata (alebo pozláteným), na ktorom je bohatá granulovaná a filigránová výzdoba. Podľa vložky z tmavozelenej sklovitej hmoty v očku uprostred nôžky možno usudzovať, že podobné vložky vyplňovali aj oba postranné lístky a analogické vzory na hlavici. Prične vysoké rebierko i okrajové lemovanie hlavice a nôžky je vytvorené štvornásobným strieborným perlovaným drôtikom, na ktorý sú pri vnútornom okraji nanesené granulované hrozičky. Granuláciou a filigránom je zdobené i pozlátané ukončenie nosnej platničky účelového zariadenia v strede hlavice. Max. rozpätie spony je 4,86 cm; vlastná dĺžka 4 cm; výška zachycovača 2 cm, rozpätie 24-závitového vinutia 3,8 cm, váha 29,7 g.

Spona č. 2 (obr. 2: 2, SNM Bratislava, inv. č. 4519), tvarovo rovnaká ako predošlá, líši sa od nej hlavne tým, že obloženie hornej plochy hlavice, lúčika a nôžky je z kvalitného zlata, na ktorom je takmer úplne rovnaká granulovaná a filigránová výzdoba. Stopy po sklovitých vložkách sa však nezistili. Okrajový lem hlavice a nôžky je chudobnejší

v porovnaní s predchádzajúcou sponou o granulované hrozičky na vnútornom obvode; lem okolo hlavice je z troch, okolo nôžky zo štyroch perlovaných strieborných drôtikov. Zlaté obloženie je aj na gombíku v strede hlavice a zlatým perlovaným drôtikom sú spojené aj konce vinutia oboch špirál. Stredové rebierko je poškodené. Max. rozpätie 4,8 cm, vlastná dĺžka 3,9 cm, výška zachycovača 1,8 cm, rozpätie 26-závitového vinutia 3,98 cm, váha 24,58 g.

Spona č. 3 (obr. 2: 3, obr. 4; múzeum Piešťany, inv. č. 796) je tvarovo podobná oboj predošlým sponám, odlišuje sa od nich ozdobným zlatým obložením s jednoduchšou granulovanou a filigránovou výzdobou, inou na hlavici a inou na nôžke. Okrajové lemovanie je pevne pripojené iba na koncoch, inak je pripojené iba väčšími guľkami, ktoré vytvárajú pôsobivý ažúrový vzor. Bohato je granuláciou zdobený i stredový gombík, ukončujúci platničku účelového zariadenia v strede hlavice. Tetiva pseudošpirály je na rozdiel od oboj predošlých spôn zachytená zhora. Ihla a západka zachycovača je odlomená. Max. rozpätie spony je 4,9 cm, vlast-

ná dĺžka 4,2 cm, výška zachycovača 1,9 cm, rozpätie 22–24-závitového vinutia 3,8 cm, váha 25,35 g.

Genézu tohto tektonicky i tvarove výnimočného tvaru spôn videl V. O n d r o u c h v zmiešaní elementov viacerých typov. Jeho veľmi správny postreh, že motýľovité spóny s priečnym rebierkom v strede lúčika hlásia sa k sponám zo staršieho a stredného rímskeho obdobia („*golierovitým rebierkom do rodiny spôn s očkami a príp. vendických z ranej doby cisárskej, vysokým zachycovačom do príslušenstva samostrelových spôn s tým istým zachycovačom a výrazne oddelenou nôžkou a konečne úpravou účelového zariadenia pri súčasnom použití platničiek na hlavici luku a na nôžke upomínajú na mladšie spóny doštičkovité*“),¹⁴⁵ zostal nedotiahnutý a nevyužitý. Ak si všimneme motýľovité spóny bližšie a odmyslíme si bohato zdobené obloženie i účelové zariadenie, holá kostra spóny nás zavedie k presvedčeniu, že umelec, ktorý spóny vyrábal, vedome alebo podvedome mohol vychádzať iba zo spôn s priečnym rebierkom, teda z tzv. mladších vendických spôn (tvarov Almgren 40–43). Týmto smerom však neúmyselne naznačuje pôvod symetrickej stavby strážanských spôn i W. S c h u l z.¹⁴⁶ Ako najlepší vzor mohli ale poslúžiť spóny tvaru Almgren 43 so symetricky rozšírenou hlaviciou i nôžkou.¹⁴⁷ Určitý ohlas priečného rebierka týchto spôn by snáď bolo možné vidieť i vo vysokých prstencoch na sponách zo Zakrzova,¹⁴⁸ najmä na striebornej spone z hrobu I (obr. 5: 6), a v zanikajúcej podobe i na sponách z hrobov II a III (obr. 5: 5, 8).

K polkruhovitému zaobleniu oboch koncov mohla výrobcu inšpirovať i hlavica kolienkovitých provinciálnych spôn. Z týchto spôn alebo zo samostrelových spôn mohol sa prevziať i vysoký zachycovač. Pri úprave účelového zariadenia a pri použití ozdobných platničiek na hlavici a nôžke mohli podľa V. O n d r o u c h a pôsobiť mladšie doštičkovité spóny. Nález spóny tvaru Almgren 43 z Čáčova¹⁴⁹ (tab. I: 1) však zreteľne ukazuje, že na uvedenom type nachádzame tak isto okrášľovanie hornej plochy lúčika i nôžky ozdobnými tepanými striebornými fóliami.

Príbuzné členenie výzdoby i použitie rovnakých výzdobných technik ako na motýľovitých sponách zisťujeme i na zlatom závesku zo Zielnova (Selnovo), pow. Wąbrzeźno¹⁵⁰ (obr. 3). Našiel sa v ženskom kostrovom hrobe spolu s dvoma striebornými náramkami, jeden z nich, s hadovitou polkruhovitou hlavičkou, je datovaný všeobecne do Eggersovho stupňa B₂, a iba v jedinom danom prípade môže sa

klásť do stupňa C₁.¹⁵¹ V závesku zo Zielnova máme teda doložený výskyt predmetu s veľmi blízkou výzdobnou kompozíciou i technikou už v druhej polovici II. stor.

Idea rovnoramenných spôn s približne symetricky rozšírenou hlaviciou i nôžkou uplatňuje sa okrem spomenutej predlohy i pri niektorých variantoch

Obr. 3. Zlatý závesok zo Zielnowa (Sielnowo; Kaphahn. I. c. 1914, obr. 1; pozri pozn. 150).

Obr. 4. Spony typu Stráže zo Stráží, hrob II.

v skupine kolienkovitých rímskoprovinciálnych spôn (napr. na sponách s polkruhovitou hlaviciou a trojuholníkovou nôžkou — tab. I: 3)¹⁵² z konca II. stor. Žije však, pravdepodobne nezávisle od vývoja stredorímskeho obdobia, ešte i v dobe sfahovania národov.¹⁵³ Všeobecne možno súhlasiť s W. S c h u l z o m,¹⁵⁴ že spóny typu Stráže treba považovať za jedinečný majstrovský výtvar kovotepca kniežacieho dvora strážanského prostredia, rovnako ako polodrahokamami zdobenú sponu z Hasslebenu, zo stredonemeckého prostredia. Pri datovaní výroby tohto typu spôn nemožno súhlasiť s doterajšími názormi, kladúcimi ich vznik na koniec III. alebo na začiatok IV. stor.¹⁵⁵ a vidieť v nich vývojove najvyspelejšiu skupinu spomedzi všetkých spôn zastúpených v strážanskom hrobe II. Na základe tektoniky a výzdoby týchto spôn odvažujem sa vidieť

v nich predbežne vrcholný výtvor prvej polovice III. stor.

3. *Spona s polkruhovitou záhlavnou doštičkou, dlhou lichobežníkovou nôžkou s vysokým zachycovačom a dvojšpirálovým vinutím (obr. 5: 1)*

Našla sa v strednej časti pohrebiska v Očkove, v zásahu do velatickej mohyly. Je strieborná, z kvalitného striebra je však iba účelové zariadenie a ozdobné gombíčky. Vysoký žiar, ktorému bola spona vystavená, úplne zničil ozdobné obloženie hlavice, lúčika a nôžky, ktoré môžeme predpokladať vo forme pozlátenej fólie s filigránovými a granulovanými alebo vbíjanými aplikáciami. Dĺžka spony je 4,7 cm.

Typologicky možno sponu z Očkova priradiť podľa záhlavnej doštičky k Almgrenovmu tvaru 184 skupiny VI (tab. I: 15), ktorý B. Salin označil ako zakrzovský typ (*Sackrau-Typus*).¹⁵⁶ Rozdiel je iba v tvare nôžky, ktorá je u všetkých analógií zo Zakrzova klinovitá (obr. 5: 5–8; 10: 7), kým nôžka očkovskej spony má tvar vysokého lichobežníka a vysoký zachycovač.

Otázky pôvodu polkruhovitej záhlavnej doštičky a možnosti jej genézy z rímskoprovinciálnych kolienkovitých spôn som sa dotkol v tejto práci na inom mieste. V tejto súvislosti ako významný medzičlánok vývoja spôn s polkruhovitou záhlavnou doštičkou treba znovu spomenúť sponu z urnového hrobu v Bralleri v Sedmohradsku,¹⁵⁷ predstavujúcu hybridnú formu, vzniknutú krížením medzi kolienkovitými a samostrelovými sponami s vysokým zachycovačom. V granulovanej výzdobe záhlavnej doštičky vidí K. Horedt ohlas prvej pontsko-germánskej skupiny E. Beningera¹⁵⁸ a datuje tento nález do III. stor. n. l.

I lichobežníková nôžka nás nabáda hľadať určité formálne vzťahy ku skupine rímskoprovinciálnych kolienkovitých spôn s polkruhovitou hlaviceou a trojuholníkovitou nôžkou, patriacich na koniec II. stor. Naposledy si ich bližšie všimol K. Radatz.¹⁵⁹ U nás podobne formovanú nôžku s vysokým zachycovačom poznám na nezvestnej bronzovej samostrelovej sponke z Trenčína¹⁶⁰ a na nepublikovanej sponke zo Šaroviec.¹⁶¹ Ešte bližšie porovnanie po tektonickej stránke sa nám ponúka pri bronzovej sponke z Michaloviec-Hrádku¹⁶² (obr. 5: 2), ktorá má nielen lichobežníkovú nôžku s pomerne vysokým zachycovačom, ale i malú polkruhovitú hlaviceou a ozdobné gombíčky na koncoch osky jednošpirálového vinutia a v strede hlavice. Krátky a pomerne nízko stlačený lúčik tejto spony je však členený piatimi priečnymi rebierkami (podľa vzoru provinciálnych spôn s priečne rebrovaným lúči-

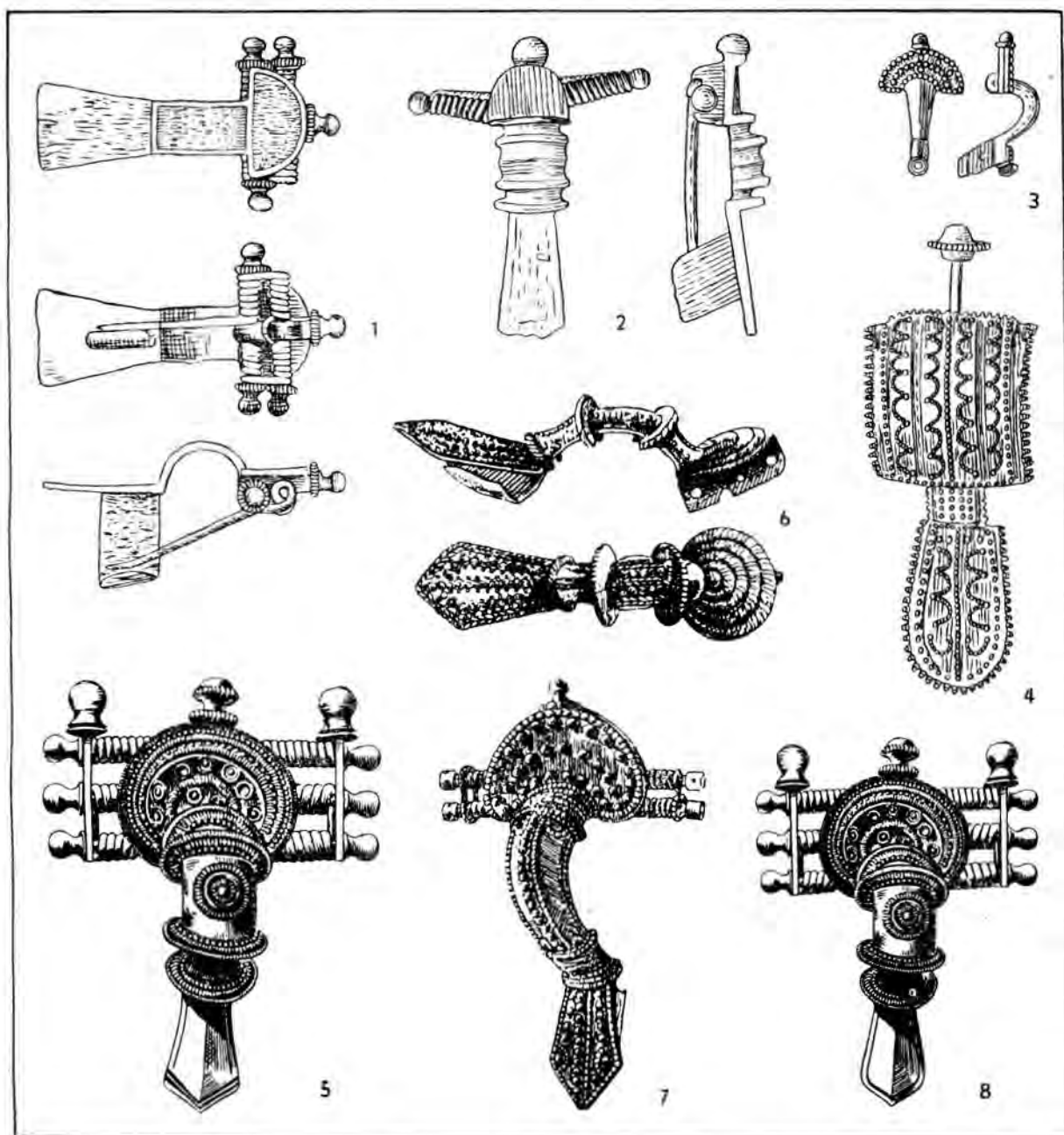
kom?). Nie je vylúčené, že tu bola aplikovaná nejaká ozdobná náložka z plechu a filigránových drôtikov. Je nesporné, že táto spona typologicky súvisí skôr so stredoeurópskou než čerňachovskou alebo pričernomorskou oblasťou. Pozoruhodná je i spona s malou polkruhovitou záhlavnou doštičkou a klinovitou nôžkou, uložená v Miskolci, uvádzaná E. Patkovou¹⁶³ ako spona z neznámeho náleziska. Ďalšia, z územia Rumunska známa analógia — spona s dvojšpirálovým vinutím a pravdepodobne širokou vejárovitou záhlavnou doštičkou, našla sa na sídlisku v Piatra Neamț. Rámce sa datuje do III. — IV. stor.¹⁶⁴ Lichobežníkovitá („vejárovitá“) nôžka je častá i na podviazaných sponách zo sarmatských pohrebísk. M. Párducz tieto spony, upomínajúce na juhorské predlohy, datuje ešte do II. stor.¹⁶⁵

Medzi sponami s polkruhovitou záhlavnou doštičkou stojí osamotene ozdobná bronzová spona s podviazanou nôžkou z Minfingenu v bývalom východnom Prusku.¹⁶⁶ Spona z Očkova môže tvoriť, rovnako ako sedmohradský nález z Bralleru, významný medzistupeň, spájajúci ozdobné spony s polkruhovitou záhlavnou doštičkou zo Zakrzova s kolienkovitými rímskoprovinciálnymi sponami. Také zaradenie spony z Očkova podporuje i prítomnosť ďalšieho príznačného staršieho elementu — vysokého zachycovača, ktorý sa u spôn s klinovitou nôžkou už pochopiteľne nemôže vyskytovať.

4. *Jednodielna podviazaná spona so štvorzávitým vinutím a hornou tetivou s ozdobnými perlovanými drôtikmi — tzv. uhorský typ.*

Jediný honosný bronzový exemplár tohto druhu sa našiel roku 1950 na sídlisku vo Veselom¹⁶⁷ (obr. 6: 1). Lúčik spony je viacnásobne jemne hranený, na hlavici, po oboch stranách podviazania i na konci nôžky sú viacnásobné ozdobné perlované drôtičky. Nápadná je dĺžka spony — 7,8 cm. Ide o sponu tvaru Almgren 166, skupiny VI, zastúpenú prevažne v Podunajsku a v Potiši,¹⁶⁸ nazvanú M. Párduczom „uhorský typ“.¹⁶⁹

Z početných analógií uvedieme aspoň jednu striebornú sponu z nálezovej najbližšieho prostredia z hrobu 278 v Kostelci na Hané.¹⁷⁰ Zo striebra, avšak skromnejšie zdobené sú i dve spony z III. hrobu v Zakrzove (tab. I: 19). Dve úplne podobné bronzové spony našli sa i v bohatom ženskom kostrovom hrobe na sídlisku Łódź-Retkinia ktoré J. Kmiecinski datuje na koniec III. stor.¹⁷¹ Zlomky dvoch alebo troch jednoduchých nezdobných strieborných spôn, pravdepodobne s podviazanou nôžkou, pochádzajú z cejkovského kniežacieho hrobu.¹⁷² Veľmi často sa vyskytujú spony tohto typu

Obr. 5. Spony s polkruhovitou záhlavnou doštičkou. 1 — Očkov, rozrušená vrstva; 2 — Michalovce (Budinský-Krička V., l. c. 1963, obr. 23); 3 — Braller (Horedt K., l. c. 1958, obr. 9); 4 — Ostrovany, hrob I (Beninger E., l. c. 1931, tab. XX: 34); 5 — Zakrzów, hrob II (Grempler W., l. c. 1888, tab. III: 1); 6, 7 — Zakrzów, hrob I (Grempler W., l. c. 1887, tab. V: 9ab, 10); 8 — Zakrzów, hrob III (Grempler W., l. c. 1888, tab. VII: 3). 1, 2 = 1 : 1, ostatné nepatrne zmenšené. 1, 3, 5, 6, 8 — striebro; 4, 7 — zlato. 2 — bronz. Literatúru pozri v poznámkach.

z bronzu, ba v Očkove máme v hrobe 237 zastúpený i železný exemplár (obr. 6: 2). Celkové hodnotenie jednodielnych podviazaných spôn, včítane uhorského typu, z hľadiska typologického, geografického i chronologického prinesiem v ďalšom príspevku. Na tomto mieste treba iba konštatovať, že jednodielne spony s podviazanou nôžkou uhorského typu sa podobne ako ich dvojdielne paralely, aké poznáme napr. z hrobu II zo Stráží (obr. 7: 1, 2; 4—8),

z Ostrovian (obr. 7: 3, 9) a iných nálezísk v podstate nevymykajú z rámca III. stor. a že ich výskyt už koncom II. stor. nie je vylúčený, ale možný.

5. *Jednodielne strieborné spony so štvorzávitým vinutím a s hornou tetivou*

Ide o deriváty uhorského typu spôn s podviazanou nôžkou s dutým, viacnásobne hraneným lúčikom, zdobené perlovanými drôtkmi. Delia sa na dva varianty: a) spony s úzkou, gombičkom ukon-

čenou nôžkou; sú zastúpené v hrobe I zo Stráží (obr. 6: 5, 6); b) spony s klinovite ukončenou nôžkou; sú zastúpené v Očkove (obr. 6: 9).

Variant a), zastúpený dvoma striebornými exemplármi zo Stráží, patrí tvarovo jednoznačne k derivátom jednodielnych spôn s podviazanou a hrotitou nôžkou ukončenou gombíčkum. Jedna spona zo Stráží je nezdobená (obr. 6: 6; múzeum Piešťany, inv. č. 263, d 4,5 cm), iba na hranici lúčika a nôžky má dve priečne ryhy, naznačujúce podviazanie (rovnaké ryhy sú i na pätku, stredná z nich je dlhšia a možno predpokladať, že bol v nej aplikovaný perlovaný drôť). Druhá spona (obr. 6: 5 — múzeum Piešťany, inv. č. 261, d 4,9 cm) má na hornom konci lúčika pozlátenu náložku, prichytenú dvoma perlovanými drôťkami; na hranici lúčika a nôžky má sedem priečných rýh imitujúcich podviazanie a metopovitý vzor; perlovaným drôťkom má zdobenú i pätku. Vonkajšia plocha nôžky je pri vnútornom okraji zdobená obvodovou ryhou. V oboch týchto sponách vidí V. Ondrouch¹⁷³ (bez bližšieho zdôvodnenia) syntézu jednoduchých spôn vojenských a spôn s podviazanou nôžkou. Blízku analógiu k sponám zo Stráží poznáme v náleze striebornej spony z Devínskeho Jazera (obec Devínska Nová Ves)¹⁷⁴ s pseudofiligránovými drôťkami na lúčiku (obr. 6: 3). Nie je celkom jasné, či sem, alebo k sponám s obdĺžnikovitou nôžkou, patrí i strieborná spona z Malého Trfnia (prv Trlinok — obr. 6: 4).¹⁷⁵

Variant b), zastúpený v Očkove (obr. 6: 9), má šesťnásobne hranený lúčik, opatrený ozdobnými drôťkami; klinovitá nôžka s rovnými stranami má kapšovitý zachycovač; dĺžka spony 6,6 cm.

Podobná strieborná spona, avšak bez ozdobných drôťkov, našla sa v Patinciach¹⁷⁶ (tab. I: 27), s rýhami na hranici lúčika a nôžky v Očkove, Bešeňove¹⁷⁷ i v Kostelci na Hané¹⁷⁸ v hrobe 188 s urnou výrazne polabskej formy.

Rozšírenie tohto variantu ukazuje jasne, že je charakteristický pre kvádsku oblasť. Jeho časové zaradenie úzko súvisí s ostatnými jednodielnymi derivátmi spôn s podviazanou, najmä hrotitou nôžkou a rámcove ho možno predbežne vymedziť III. a IV. storočím, pričom s maximálnym výskytom bude treba počítať pravdepodobne v druhej polovici III. a v prvej polovici IV. stor.

K posledným článkom vývojového radu jednodielnych spôn s klinovitou nôžkou nepochybne patria dve pomerne veľké plechové strieborné, čiastočne pozlátene spony z Kšínnej (tab. I: 30) s veľkou, postranne vykrojenou nôžkou, s perlovanými drôťkami pripevňujúcimi pozlátene ozdobné pliešky s vli-

sovaným kosoštvorcovým vzorom, granuláciou, rytou a puncovanou výzdobou, vytvárajúcou dojem „vruborezového ornamentu“,¹⁷⁹ a jedna podobná spona zo Seliec¹⁸⁰ (obr. 6: 7), nájdená spolu s jednodielnou striebornou sponou s obdĺžnikovitou nôžkou¹⁸¹ (obr. 6: 8) a rímskymi denármi z obdobia rokov 114/117—193. Datovanie týchto spôn k r. 400 alebo na začiatok V. stor.¹⁸² pokladám za príliš neskoré.

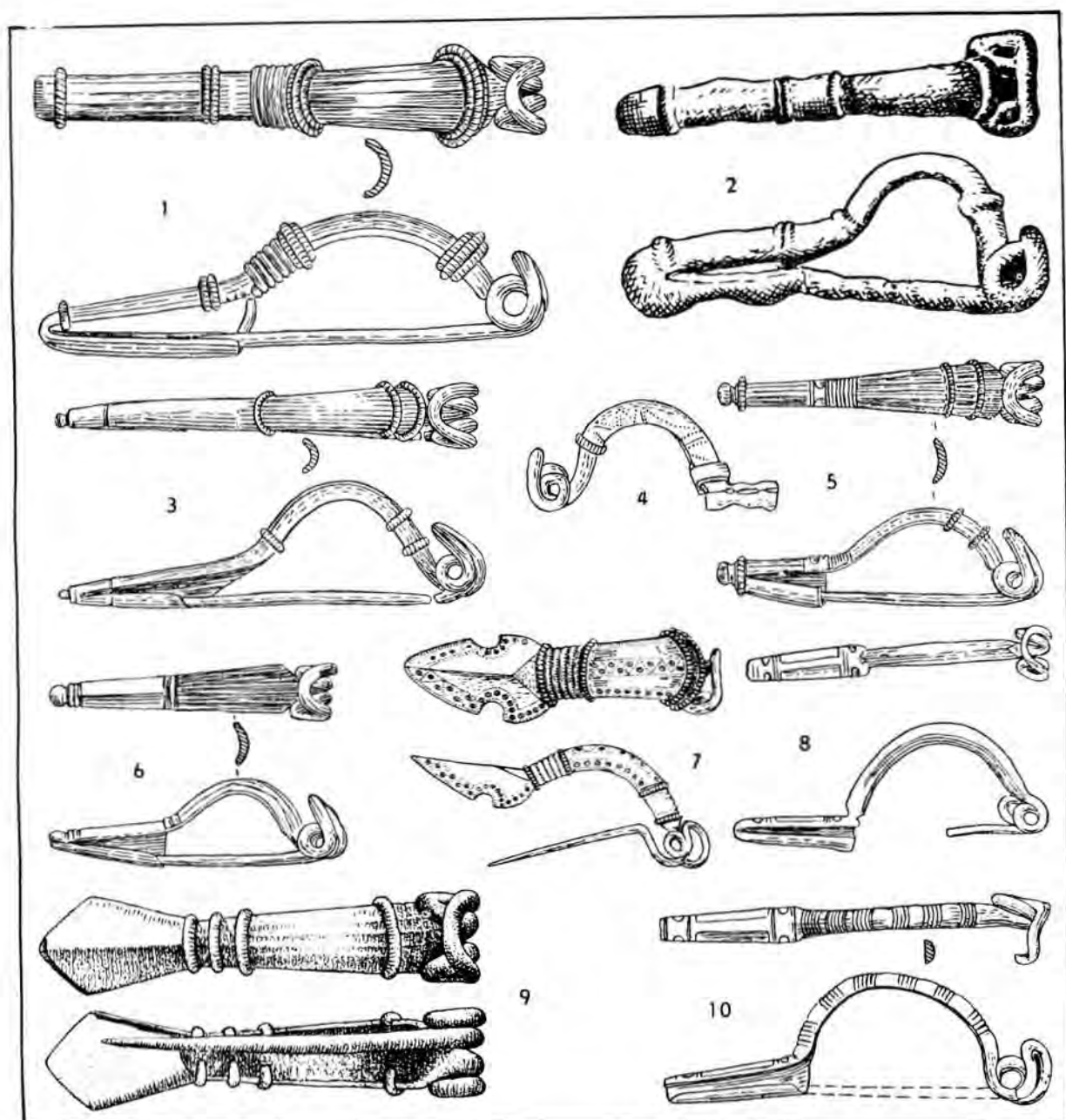
Ako variant c) bolo by možné pričleniť k jednodielnym derivátom spôn s podviazanou nôžkou a štvorzávitovým vinutím s hornou tetivou spony s obdĺžnikovitou nôžkou, ktoré poznáme z nálezů z Malého Trfnia (prv Trlinok — obr. 6: 4), zo Seliec (obr. 6: 8), Sásovej a Šale-Dusla¹⁸³ (obr. 6: 10). Všetky sú strieborné, s metopovite zdobenou nôžkou, hraneným lúčikom, spona z Malého Trfnia i s ozdobnými drôťkami. Ich časové zaradenie odpovedá s najväčšou pravdepodobnosťou ostatným jednodielnym derivátom spôn s podviazanou nôžkou, t. j. III. a IV. stor., s maximálnym výskytom od druhej polovice III. do polovice IV. stor.

6. Dvojdielne samostrelové spony s podviazanou nôžkou

Do tejto skupiny patrí sedem honosných strieborných spôn s úzkou nôžkou z hrobu II v Strážach (obr. 7: 1, 2, 4—8). Skutočnosť, že tieto spony majú nôžku podviazanú, pri monografickom spracovaní nálezů zo Stráží V. Ondrouchovi¹⁸⁴ unikla nepochybne preto, lebo bádateľ mal k dispozícii iba chemicky neočistené spony, ako aj preto, lebo tesné priliehanie zachycovača k hornej ploche nôžky a krytie vlastného podviazania ozdobnou náložkou vytvára dokonalý dojem, že ide iba o deriváty spony s podviazanou nôžkou (V. Ondrouch charakterizuje tieto spony ako „formu majúcu za základ podviazané spony s dlhou úzkou nôžkou“). Podľa ilustrácie jednej spony (v ďalšom texte uvedená pod č. 4) vyslovil predpoklad, že môže ísť o sponu s podviazanou nôžkou, už W. Schulz.¹⁸⁵ Pokladám preto za účelné uviesť ich stručný opis.

Variant a) — spona s jednoduchou pseudopätkou, jednošpirálová, s hornou tetivou — je zastúpený štyrmi exemplármi:

Spona č. 1 (obr. 7: 7, múzeum Piešťany, inv. č. 799, d 5,7 cm) a spona č. 2 (obr. 7: 2, múzeum Piešťany, inv. č. 800, d 5,6 cm) sú konštruované i výzdobne úplne rovnaké. Samostrelové vinutie (u spony č. 1 v rozpätí 3,2 cm u spony č. 2 v rozpätí 3,4 cm) s hornou tetivou má osku ukončenú ozdobnými gombíčkovitými článkami, spočívajúcimi na diskovitej základni ovinutej perlovaným drô-

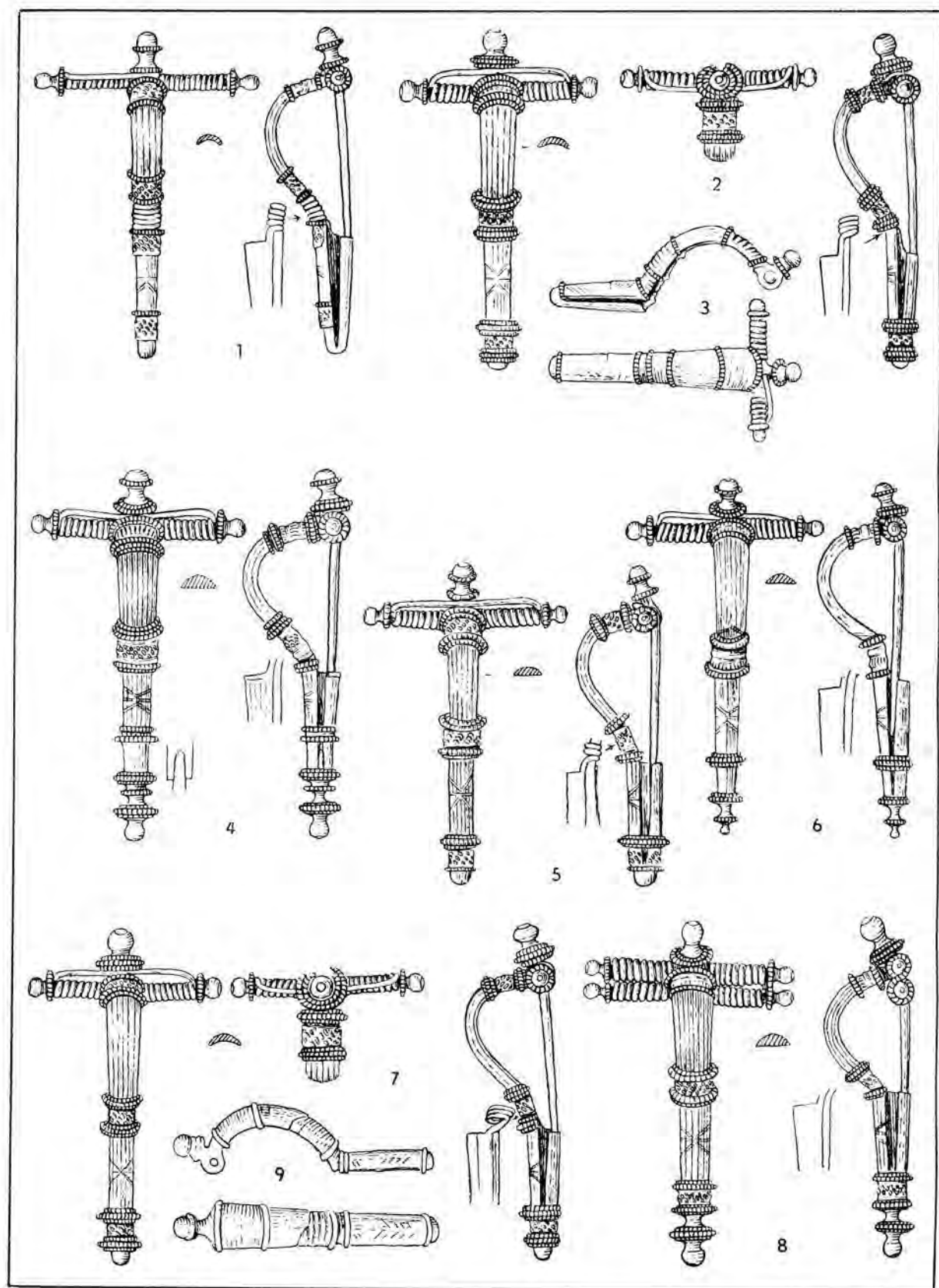

Obr. 6. Jednodielne spony s podviazanou nôžkou a ich deriváty. 1 — Veselé; 2 — Očkov, hrob 237; 3 — Devínske Jazero; 4 — Malé Tŕnie (prv Trlinok; *Eisner J.*, l. c. 1933, obr. 20: 4); 5, 6 — Stráže, hrob I; 7 — Selce (dĺžka 7,5 cm; *Ondrouch V.*, l. c. 1935, obr. 2: 2); 8 — Selce (*Ondrouch V.*, l. c. 1935, obr. 2: 3); 9 — Očkov, rozrušená vrstva; 10 — Šafa, obj. XIII. 1 — bronz, 2 — železo, ostatné striebro; okrem 4 a 7 všetky 1 : 1. Literatúru pozri v poznámkach.

tikom. Podobný gombíkovitý článok je i v strede hlavice lúčika, jeho základňa je však zdobená trojitým perlovaným drôtikom. Pomerne vysoko klenutý lúčik, zospodu mierne prehnutý (dutý), je podobne ako horná plocha nôžky osemnásobne jemne hraneň a na oboch koncoch má aplikované náložky z pozlátených plieškov, zdobených puncovaním v šikmých radoch. Náložky sú ohraničené trojitými perlovanými drôtikmi. Lúčik je v porovnaní s nôž-

kou pomerne krátky. Podobná náložka ako na lúčiku je i na konci nôžky, ktorej horná plocha je okrem hranenia ešte v strede zdobená jemne rytým hviezdicovitým ornamentom (dve zdvojené, proti sebe postavené V, rozdelené dvojitou priečkou). Lôžko ihly prilieha tesne k nôžke a vytvára svojho druhu rúrkovitý, na konci akoby polguľovitou pätkou uzavretý zachycovač.

Spona č. 3 (obr. 7: 5, múzeum Piešťany, inv.

Obr. 7. Dvojdielne spony s podviazanou nůžkou a s hornou tetivou. 1, 2, 4–8 — Straže, hrob. II; 3, 9 — Ostravany, hrob II (Hampel J., l. c. 1885, obr. 3, 4, pozri pozn. 25). Všetky strieborné; 3, 9 nepatrne zmenšené, ostatné 1 : 1.

č. 807, d 5,56 cm) je dvom predošlým sponám veľmi blízka, liši sa iba širším, 24-závitovým vinutím (rozpätie 3,5 cm) a tým, že gombíčkovitý článok v strede hlavice lúčika je dvojnásobne členený a zdobený iba jednoduchými perlovanými drôťkami. Jednoduchý perlovaný drôťok je i na konci nôžky, nemožno však jednoznačne posúdiť, či pôvodne nebol trojitý.

Spona č. 4 (obr. 7: 1, múzeum Piešťany, inv. č. 804, d 5,6 cm) odlišuje sa od predošlých troch spôn tým, že podviazanie nôžky nie je prikryté náložkou, ale náložky sa nachádzajú po oboch jeho stranách a sú lemované iba jednoduchými perlovanými drôťkami. Gombíčkovitý článok v strede hlavice spony sa zhoduje s výčnelkom na sponě č. 3. Rytá výzdoba na nôžke liši sa od predošlých spôn tým, že je neúplná. Spona je poškodená: tetivu má sčasti odlomenú a chýba aj jeden perlovaný drôťok na zachytenie zlatej náložky na pätky.

Variant b) s viacčlennou guľkovite ukončenou pätkou, vytvorenou stepaním konca nôžky alebo vsadením samostatného článku, má jednošpirálové vinutie s hornou tetivou. Patria k nemu dve spony. Prvá z nich (obr. 7: 6 — múzeum Piešťany, inv. č. 803, d 6,1 cm) má relatívne dlhú nôžku s dvojčlennou pätkou, ktorá vznikla stepaním konca nôžky. Na oboch koncoch lúčika je ozdobná náložka z pozláteného, puncovaním zdobeného pliešku, ohraničená perlovanými drôťkami. Podobná náložka bola pôvodne i na nôžke (dnes chýba). Na hornej ploche nôžky je rovnaká, hviezdovitá rytá výzdoba ako na sponách variantu a): v podobe dvojnásobného V je i na dolnom konci lúčika. Hranenie lúčika je takmer neznateľné. Guľkovitý gombík v strede hlavice je obrúbený perlovaným drôťkom.

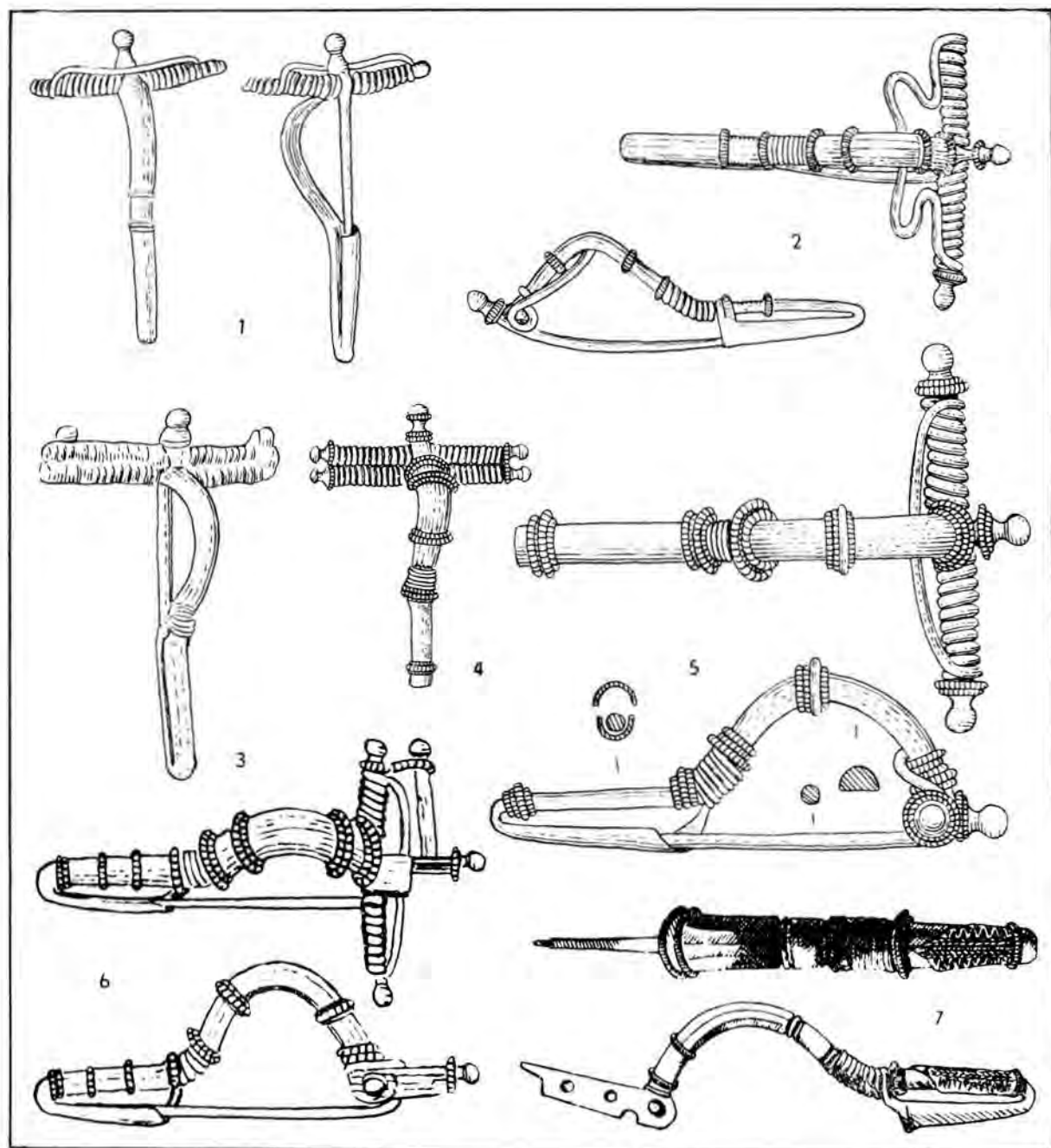
Druhá spona (obr. 7: 4, múzeum Piešťany, inv. č. 802, d 6,3 cm) sa od predchádzajúcej liši okrem bohatšie puncovaných ozdobných náložiek a väčšieho počtu perlovaných drôťkov (sú jednoduché až štvornásobné) hlavne tým, že trojčlenná päťka je vytvorená vsunutím samostatného článku do zachycovača; tento článok je zdobený dvoma diskmi s perlovanými drôťkami na obvode a ukončený guľkou. V zachycovači sa tento článok drží jednak objímkovitým zavretím nôžky trojnásobným perlovaným drôťkom a jednak pritavením. Možno pripustiť, že k takémuto riešeniu pätky dospel výrobca spony až po nezdarenom pokuse vykovať do žiadúceho tvaru koniec nôžky z jedného kusa. Pozlátená náložka, pôvodne úplne ukrývajúca tento technický detail nôžky, dnes chýba. Lúčik i rytým vzorom zdobená sú jemne osemnásobne hranené.

Variant c) s viacčlennou pätkou a s dvojšpirálovým vinutím je zastúpený jediným exemplárom (obr. 7: 8, múzeum Piešťany, inv. č. 801, d 5,8 cm). Dvojčlennou pätkou, vytvorenou stepaním konca nôžky, je blízky prvej sponě variantu b); hraneným lúčikom a nôžkou, ako aj bohatšími perlovanými drôťkami zasa druhej spony toho istého variantu. Konce špirál sú spojené perlovanými drôťkami, osmičkovite ovinutými okolo základne gombíčkova na konci osiek.

Všetky naše spony variantu a) ukazujú zreteľnú podobnosť s Almgrenovým tvarom 167, odlišujúcim sa od nich v podstate iba vnútornou tetivou. Najbližšie k strážanským sponám s podviazanou nôžkou stoja bezpochyby dve strieborné spony z druhého hrobu v Ostrovanoch (obr. 7: 3, 9). Majú rovnakú hornú tetivu ako spony zo Stráží; v porovnaní s nimi sú však skromnejšie zdobené a v pomere k nôžke majú relatívne dlhší i širší lúčik a zreteľnejšie podviazanie (voľná štrbina medzi nôžkou a zachycovačom), preto celkove pôsobia typologicky starším dojmom. Naproti tomu ako ďalší vývojový článok sa nám nutne javí strieborná spona s podviazanou nôžkou z Naroczyc (Nährschütz), pow. Ścinawa v Sliezske, ktorá má dve vinutia s hornou tetivou¹⁸⁶ (obr. 8: 6).

Jednoduché nezdobené dvojdielne bronzové spony s podviazanou nôžkou s hornou tetivou vyskytujú sa iba výnimočne. Jediný spoľahlivo určený exemplár takejto spony poznám zo Szombathelyu.¹⁸⁷ Podľa údajov M. P á r d u c z a takouto sponou by mohla byť i spona z Hortobágyu,¹⁸⁸ spony z hrobov 79, 112 a 119 z Kiszomboru B¹⁸⁹ (obr. 8: 1) a spona zo Szegedu-Öthalomu.¹⁹⁰ Zadnú voľnú tetivu (nie hornú!) má spona z bývalého rímskeho oddelenia Slovenského múzea (inv. č. 18); takúto sponu uvádza i M. L a m i o v á - S c h m i e d l o v á¹⁹¹ z Podunajského múzea v Komárne. Zadnú tetivu má i spona zo Siscie.¹⁹² Nemožno presne posúdiť, či hornú tetivu mala i neúplne zachovalá bronzová spona z lokality Nižnij Strutin z horného Podnestria¹⁹³ a spona z Tei-See pri Bukurešti.¹⁹⁴

Samostatnú oblasť výskytu ozdobných samostrelových spôn s podviazanou nôžkou, avšak s vnútornou tetivou, tvaru Almgren 167, tvorí juhovýchodné i východné Pribaltie so značnou koncentráciou nálezov na území bývalého východného Pruska, najmä v tzv. Samlande.¹⁹⁵ Súpis týchto spôn podal N. Å b e r g.¹⁹⁶ Priradil ich k najstarším tvarom skupiny spôn s ozdobnými perlovanými drôťkami (*Fibeln mit Ringgarnitur*) v Samlande. Spony s ozdobnými krúžkami roztriedil na tri základné typy: 1) s trojdielnymi prstencami (z III. — IV,

Obr. 8. Dvojdíelne spony s podviazanou nôžkou. 1 — Kiszombor B (Párducz M., l. c. 1931, tab. XIII: 8ab); 2 — Szurpily (Zurowski T., l. c. 1961, tab. XVII: 4); 3 — Hortobágy (Párducz M., l. c. 1931, tab. XIII: 14); 4 — Szczytno (Kostrzewski J., l. c. 1955, obr. 738); 5 — Szwajcaria (Antoniewicz J. — Kaczyński M. — Okulicz J., l. c. 1958, tab. II: 1); 6 — Naroczyce (Jahn M., l. c. 1926, obr. 6); 7 — Zakrzów, hrob I (Grempler W., l. c. 1887, tab. V: 8a). 1–5 — bronzové, 6, 7 — strieborné. Všetky 1 : 1. Literatúru pozri v poznámkach.

stor.), 2) s jednoduchými prstencami (z III. – IV. stor.), 3) so širokým lúčikom, obloženým strieborným plechom s jednoduchými prstencami (zo VI. – VII. stor.). Prvý typ považoval za časove súbežný s ozdobnými sponami s vysokým zachycovačom. Z územia Lotyšska priniesol podobné spony H. Moora.¹⁹⁷ Že centrum rozšírenia samostrelových ozdobných spôn s podviazanou nôžkou a vnútornou

tetivou bolo na území bývalého východného Pruska, presvedčivo ukazujú ako nálezy litovských bádateľov,¹⁹⁸ tak aj početné nálezy z oblasti Mazúrskeho Pojazeria (Wielbark-Willenberg, pow. Szczytno; Netta, pow. Augustów; Płociczno, pow. Suwałki; Szwajcaria, pow. Suwałki — obr. 8: 5; Szurpily, pow. Suwałki — obr. 8: 2).¹⁹⁹

Litovskí autori pripúšťajú časový rozsah ozdob-

ných spon s podviazanou nôžkou od III. do VI. stor. (napr. sponu z Rekete, raj. Salantai datujú R. Kulikauskienė a R. Rimantienė²⁰⁰ do V.–VI. stor.). U poľských bádateľov sa stretávajú najčastejšie s datovaním týchto spon do III., najmä ale do IV.,²⁰¹ prípadne i do V. a VI. stor.²⁰² Nález dvoch strieborných spon s podviazanou rozšírenou nôžkou a pravdepodobne tzv. mŕtvou špirálou, zdobených perlovanými drôťkami, z Grodziska Mazowieckiego vo varšavskej oblasti, kladie B. Barankiewicz²⁰³ už do prvej polovice III. stor. N. Åberg²⁰⁴ upozornil pri hodnotení východopruských ozdobných spon s podviazanou nôžkou i na štyri exempláre „staršieho typu“ z Uhorska (2 exempl. Ostrovany, 1 exempl. Hont, 1 bez náleziska), pre nedostatok nálezov nevidel však možnosť vzájomnej súvislosti. Mohlo by sa ešte zdať, že ide o dve od seba nezávislé centrá výskytu ozdobných spon s podviazanou nôžkou: jedno nad stredným Dunajom, druhé v oblasti východného Pruska. Keď však vezmeme do úvahy i príbuzné spony s podviazanou nôžkou zo Sliezska (Naroczyce-Nährschütz, pow. Ścinawa; Zakrzów-Sackrau, pow. Oleśnica), ďalej nálezy v Grodzisku Mazowieckom, juhozápadne od Varšavy, sponu zo Szczytna, pow. Włocławek na Kujawsku, z Nowého Dwora (Neuguth) pow. Chełmno a Krosna (Krossen), pow. Pasiek,²⁰⁵ vidíme, že tieto nálezy, i keď sú zatiaľ pomerne veľmi riedke, oscilujú zhruba okolo hlavnej trasy alebo vedľajších vetiev Jantárovej cesty, vedúcej k bohatým ložiskám jantáru v oblasti juho-východného Baltu.

I keď zatiaľ ide iba o nepočítaný výskyt nálezov, nezdá sa pravdepodobné, že by bol vecou čírej náhody. Určite je bližšie pravde, že nálezy vyjadrujú užší vzťah oboch oblastí. Je však otázne, či treba predpokladať, že šírenie módy ozdobných perlovaných drôťkov a plieskov išlo nezávisle od spon s podviazanou nôžkou, alebo že záviselo od šírenia sa týchto spon. Prvá možnosť sa javí pravdepodobnejšou. Ďalším problémom je, či šírenie tohto vkusu postupovalo od severu k juhu či opačne, alebo či sa nerozvíjal v oboch oblastiach nezávisle.

V strednom Naddunajsku by sme korene tohto vkusu mohli hľadať predovšetkým v ozdobných samostrelových sponách s vysokým zachycovačom a v jednodielnych sponách s podviazanou nôžkou – tzv. uhorského typu. Ešte lepšie predpoklady pre rozvoj týchto výzdobných prvkov nachádzame však v severoeurópskej šperkárskej technike z konca staršej doby rímskej. Ak však berieme do úvahy skutočnosť, že nálezy v strednom Naddunajsku možno v rámci III. stor. datovať pomerne včasne, v kaž-

Obr. 9. Zlatá spona zo Stráží, hrob I.

dom prípade včasnšie než sa dodnes datujú príbuzné nálezy v severoeurópskej oblasti, môžeme pripustiť, že v začiatkových impulzoch i vo vzájomnom ovplyvňovaní oboch oblastí pôsobenie juhu na sever v spomenutom vzťahu prevažovalo.

Pokiaľ ide o účelovú konštrukciu spon s podviazanou nôžkou a s hornou tetivou, rozhodujúcu úlohu pri jej vzniku na sponách z našej oblasti nepochybne treba pripísať samostrelovým sponám s vysokým zachycovačom sarmatského typu. Pri pohľade zhora spony s podviazanou nôžkou zo Stráží pripomínajú tektonikou i výzdobou samostrelové spony s vysokým zachycovačom z toho istého komplexu (tab. I: 18, 22). Takúto súvislosť však pri severopruských ozdobných strieborných sponách konštatoval už O. Almgren,²⁰⁶ a to medzi formou 211 skupiny VII a formou 167 skupiny VI. Vznik a výrobu dvojdielnych honosných spon s podviazanou nôžkou a hornou tetivou v našej oblasti možno položiť do III. stor. Nález z druhého hrobu v Ostrovane poskytuje k datovaniu týchto spon i pevnejší záchytný bod v podobe aurea Herennia Etruscilla (248–251), manželky cisára Décia. I keď použitie tejto mince ako termínu ad quem je nepochybne diskutabilné, z viacerých stránok možno druhý ostroviansky hrob priradiť k najstarším nálezom v rámci mladorímskeho kniežacieho horizontu; podľa môjho názoru pravdepodobne nie je mladší ako z tretej štvrtiny III. stor.

Jednoduché, menej ozdobné a pravdepodobne i staršie paralely s hornou tetivou (obr. 8: 1) sa veľmi početne vyskytujú v sarmatských hroboch v Potísi, sú napr. z hrobov 1 a 4 v Nagyhegyi, z hrobu 4 v Pusztamérgeši, z hrobov 79, 112, 119 a 209 v Kiszombore B, z hrobu 4 v Szentes-Nagyhegyi, z hrobu 7 v Kishomoku (železná), z hrobu

183 v Szeged Makkoserdő (železná), ďalej z nálezisk Kiskúnfélegyháza-Pusztapaka, Hódmezővásárhely a Lovrin; bez gombíčkov na oske je spona z hrobu 1 zo Szentes-Kajánu. M. Párducz ich označuje ako *Fibeln mit seitlich umgeschlagenem Fuss*; strieborná spona tohto typu našla sa v hrobe 1 zo Szentes-Nagyhegyu.²⁰⁷ Spony s gombíčkami i na konci osky z Kiszomboru B našli sa v sprievode mincí z II. stor.: v hrobe 112 so strieborným denárom Marka Aurélia, v hrobe 119 so strieborným denárom Hadriána; v hrobe 12 v Klárafalve B so strieborným denárom Marka Aurélia.²⁰⁸ Nazdávam sa, že i pri najväčšej potrebnej opatrnosti máme tu doklad pre datovanie do obdobia začínajúceho po markomanských vojnách.

Ku vzniku variantu B prispela pravdepodobne v prvom rade snaha umelca po harmonickom súlade celej stavby spony, ktorá priviedla na nápad ukončiť pätku rovnakým gombíčkom, aký bol na konci osiek a na hlavici. Podobná tendencia v tomto smere nepochybne pôsobila i u samostrelových spôn s vysokým zachycovačom. Všeobecne však na sponách s podviazanou nôžkou i na ich derivátoch nachádzame gombíčkovite ukončenú pätku pomerne zriedka.²⁰⁹

Najbližšie analógie k variantu c — k sponě s dvojšpirálovým vinutím — nachádzame v sponách s podviazanou nôžkou z mohylových sarmatských hrobov v Hortobágyi, kde sa našla v VIII. skupine mohýl v hrobe 3²¹⁰ veľká bronzová spona s podviazanou nôžkou a dvojitou špirálou s oskami ukončenými gombíčkami (obr. 8: 3), sprevádzaná miskou terry sigillaty, formy Drag. 33. Ďalšia podobná bronzová spona z toho istého náleziska našla sa v XI. skupine mohýl v hrobe 2²¹¹ spolu s neurčiteľným denárom, pravdepodobne z II. stor. M. Párducz ich určuje ako typ VI spôn s podviazanou nôžkou a dvojitou špirálou a uvádza analógiu zo ženského hrobu v Nyiregyháze (Lovaskaszárnya). O. Almgren uvádza vo svojom súpise takúto sponu z bližšie neznámeho náleziska v Honte.²¹² Typologicky najvčasnejšie sú nepochybne spony z Hortobágyu a ukazujú na primárnu formu typu s podviazanou nôžkou. K nim sa však môže priradiť okrem spony zo Stráží predovšetkým bronzová spona zo Szczytna (obr. 8: 4), strieborná spona z bohatého ženského kostrového hrobu z Lódzu-Retkinie, ktorý J. Kmiec iński kladie na koniec III. stor., ako aj strieborná spona z Naroczyc (obr. 8: 6), ktorú M. Jahn považoval za predlohu k zakrzovským sponám.²¹³ Nie je vylúčené, že spona s podviazanou nôžkou z hrobu I zo Zakrzova (obr. 8: 7) mala až trojšpirálové vinutie, hoci to

W. Grempler²¹⁴ na základe skutočnosti, že sa predtým nijaké trojšpirálové spony nevyskytli, vylučoval. Z juhoruskej oblasti poznám iba jediná striebornú honosnú sponu s podviazanou nôžkou s dvojšpirálovým vinutím.²¹⁵ V dvojitom vinutí spôn z Hortobágyu videl M. Párducz²¹⁶ pôsobenie včasno germánskeho vplyvu v dobe začínajúcej sklonkom II. stor.

Nieto prekážok a dôvodov, pre ktoré by honosné dvojdielne spony s podviazanou nôžkou zo Stráží nebolo možné považovať za bezprostredné a veľmi včasné varianty, resp. odvodeniny pôvodnej formy spôn s podviazanou nôžkou. Rozhodne v nich netreba vidieť, ako predpokladali V. Ondrouch i M. Lamiová-Schmiedlová, neskoré deriváty spôn s podviazanou nôžkou z prelomu III.—IV. stor.²¹⁷ alebo z ešte neskoršej doby.

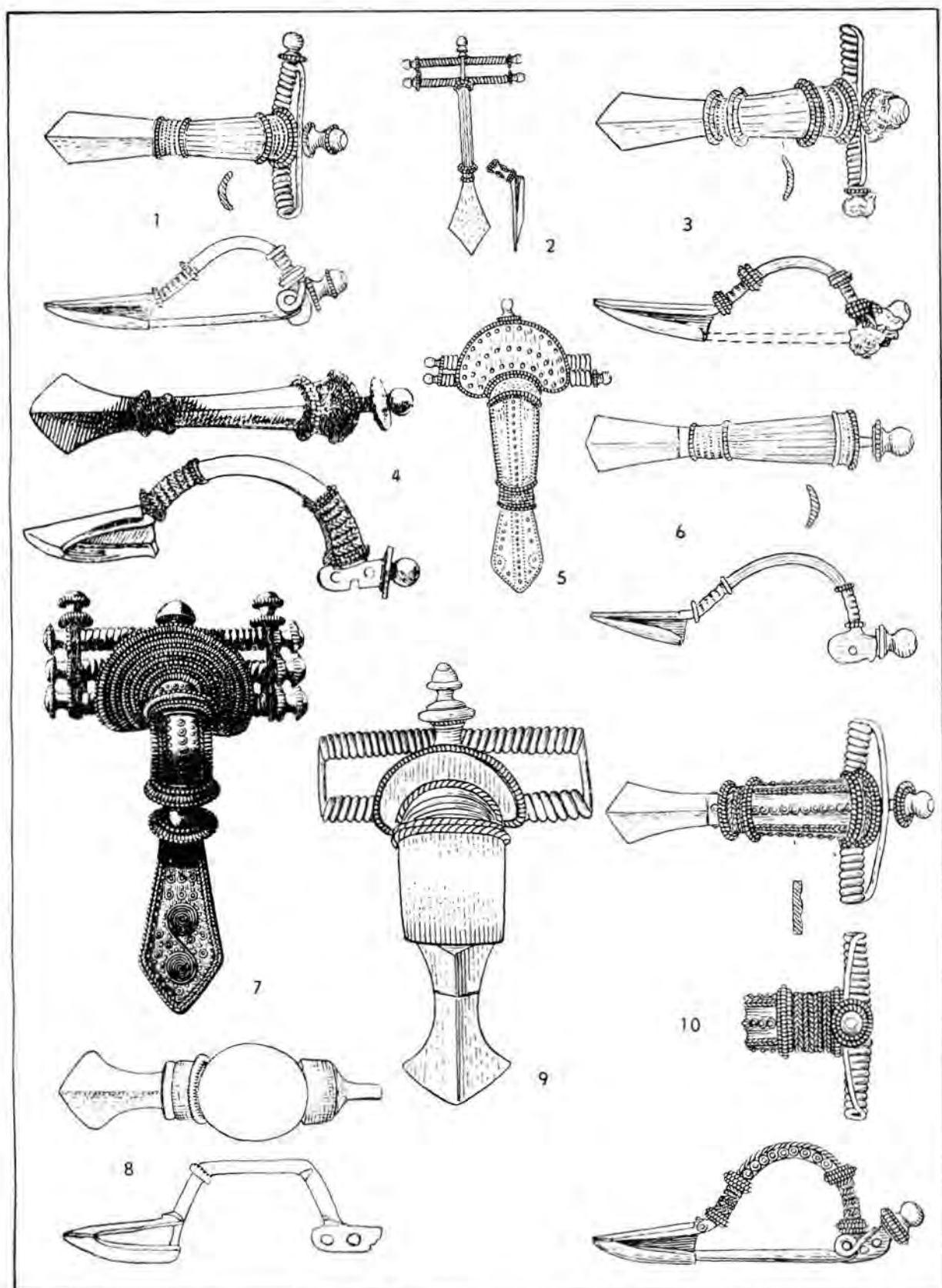
7. Spony s plochým, širším, viacnásobne hraničným alebo pozdĺžne zdobeným lúčikom, klinovite ukončenou nôžkou a jednošpirálovým či dvojšpirálovým vinutím s hornou tetivou

Máme ich zastúpené štyrmi exemplármi z prvého hrobu zo Stráží²¹⁸ (obr. 10: 1, 3, 6, 10); tri z nich sú strieborné a jedna zlatá.

Strieborné spony (obr. 10: 1, 3, 6; múzeum Piešťany, inv. č. 258, 259, 261; d 5,4 cm, 5,2 cm a 5,66 cm) majú jednošpirálové vinutie s hornou tetivou zachytenou za hlaviciou gombíčka a zlaté náložky na oboch koncoch viacnásobne hraneňého lúčika, upevnené perlovanými drôtikmi. Klinovitá nôžka má typologicky starší kapsovitý zachycovač.²¹⁹ Iba jedna spona je úplne zachovalá; spona so zvyškami tkaniny má ulomenú ihlu a ďalšej chýba celé účelové zariadenie.

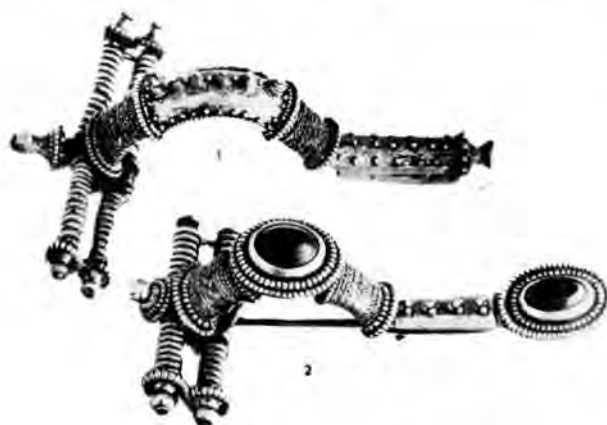
Zlatá spona (obr. 9; 10: 10) má masívny, značne široký pásikový lúčik s bohatou filigránovou výzdobou, rozčleňujúcou ho na dva pozdĺžne pásy. Podobné pozdĺžne radenie výzdoby stretávame iba na sponě z hrobu III zo Zakrzova²²⁰ a v menej výraznej forme na zlatej sponě z kniežacieho hrobu v Hasslebene²²¹ (obr. 11: 1). Najbližšia nášmu exempláru je v tomto smere zlatá spona zo Sanderumgaardu na ostrove Fünen²²² (obr. 10: 5), v ktorej W. Schulz vidí stredoeurópsky import — kvádsky alebo vandalský.

Pokiaľ ide o účelové zariadenie, na zlatej sponě zo Stráží je dodatočne prerobené. Prídržná platnička vinutia má tri otvory pre tri osi. Spona mala teda pôvodne dvojpružinové vinutie s gombíčkami na konci osiek, ktoré sa pravdepodobne dolámalo a bolo nahradené jednoduchým vinutím bez koncových gombíčkov. Horná tetiva je značne odsunutá od vinutia, aby aspoň čiastočne zakryla príliš veľkú me-

Obr. 10. Spony s klinovitou nůžkou. 1, 3, 6, 10 — Stráže, hrob I; 2 — Dánsko, nezn. nálezisko (*Salin B.*, l. c. 1935, obr. 102b); 4, 7 — Zakrzów, hrob I (*Grempler W.*, l. c. 1887, tab. V: 11) a hrob III (*Grempler W.*, l. c. 1888, tab. VII: 2); 5 — Sanderumgaard, Fünen (*Bronstedt J.*, l. c. 1960, 1957 1; 8 — Očkov, rozrušená vrstva; 9 — neznáme nálezisko v bývalom Uhorsku (*Hampel J.*, l. c. 1905, III, tab. 10: 2; *Patek E.*, l. c. 1942, tab. XXIV: 20). 5, 10 — zlaté, ostatné strieborné, 2, 5 — zmenšené, ostatné 1:1. Literatúru pozri v poznámkach.

dzeru medzi hlavickou a koncovým ozdobným gombíkom. Pre trojpružinové vinutie, ktoré predpokladá V. Ondrouch, tu však nebolo miesta (poukázal na to už E. Beninger)²²³ a cez tretiu dierku mohla byť prevlečená tetiva. Dokazuje to i nález striebornej spony s podviazanou nôžkou

Obr. 11. Zlaté spony z kniežacieho hrobu v Hasslebe (Schulz W., l. c. 1933 [pozri pozn. 26], tab. 4: 1a, 3a).

z Naroczyc (Nährschütz), pow. Ścinawa v Sliezsku (obr. 8: 6), na ktorej sú tiež tri otvory a iba dvojšpirálové vinutie. V. Ondrouch sa mylne nazdáva, že spodná špirála sa zachovala z pôvodného účelového zariadenia. I keď opravovanie spôn je v dobe rímskej celkovo výnimočné,²²⁴ v našom prípade je nesporné. Vinutie aj ihla sú však na prvý pohľad zo zlata iného odtieňa. Je nepochopiteľné, prečo V. Ondrouch nielenže neprijal jasný výklad E. Beningera v tomto smere, ale sa o ňom ani slovíčkom nezmienil. Okrem toho spona nemala podľa E. Beningera ani záhlavnú doštičku nad vinutím, ktorá by sa však mohla predpokladať.

Zlatá spona má nôžku postranne značne vyklenutú, na rozdiel od strieborných spôn s takmer rovnými bočnými stranami nôžky. Vyklenutie nôžky na bokoch, ako sa zdá, predstavuje typologicky včjšiu formu.

Strieborné spony sú v podstate jednoduché, majú viacnásobne hraničený, znútra dutý lúčik. Klinovitá nôžka, podobne ako na sponách zo Zakrzova, nie je postranne vyklenutá. Podľa E. Beningera²²⁵ tvoria svojím jednoduchým vinutím s hornou tetivou bezprostredný predstupeň spomenutej zlatej spony a mohli vraj slúžiť za vzor aj pri jej oprave.

Iba jedna z oboch strieborných spôn má hraničený horný násadec nôžky (obr. 10: 6), čo podľa E. Beningera odpovedá zlatej sponě. V štvoruholní-

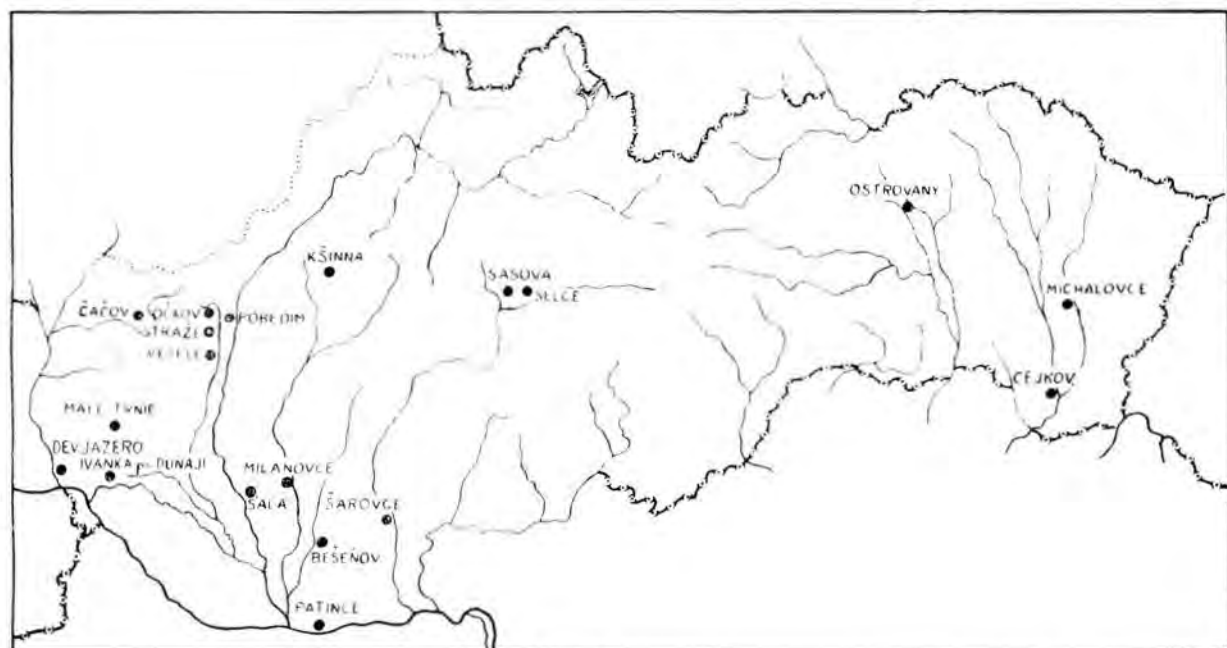
kovom článku, vyčlenenom na rozhraní lúčika a nôžky, vidí tento autor náhradu za ovinutie lúčika, podobne ako aj na zlatej sponě z Ostrovian (obr. 5: 4). Obe strieborné spony z Ostrovian (obr. 7: 3, 9) považuje za predstupeň k strážanským sponám.

Vývojové mohli by sa teda uvedené spony so širším lúčikom a klinovitou nôžkou javiť ako mladší stupeň spôn s úzkou nôžkou a lúčikom, uvedených v bode 6, ktorý vznikol za spolupôsobenia jednodielnych derivátov s klinovitou nôžkou. Viacerými detailmi však prezrádzajú spomenuté typy spoločnú dielňu a ich časový rozdiel bol preto pravdepodobne iba nepatrný.

Po ukončení mojej práce publikoval I. Bóna ďalšiu sponu tejto skupiny, pochádzajúcu údajne zo Stráží.²²⁶ Okrem okolností, že spona bola uložená v niekdajšej Fleissigovej zbierke, neuvádza nijaké fakty. Spona (obr. 13) štýlove veľmi dobre zapadá do skupiny honosných spôn so širším, viacnásobne hraničeným lúčikom a klinovitou nôžkou. Je skutočne veľmi pravdepodobné, že pochádza z rozkradnutých predmetov zo Stráží, a to z hrobu I z r. 1933. Zdá sa, že je strieborná. Pozoruhodná je širokou, postranne výrazne vyklenutou klinovitou nôžkou a dvojšpirálovým vinutím, od hlavice lúčika nápadne odsadeným, umožňujúcim tak dohad o pôvodnej nepevnej záhlavnej doštičke. Spona je nateraz nezvestná.

8. Spona s oválne rozšíreným lúčikom, záhlavnou doštičkou, viacšpirálovým vinutím a klinovite ukončenou nôžkou (obr. 10: 8)

S predošlými sponami celkovým poňatím do istej miery súvisí ďalšia spona z Očkova,²²⁶ vyhotovená z bronz, s ozdobnými striebornými drôtkami (zachoval sa iba jeden, dlhým používaním značne vyhladený), s viacšpirálovým (pravdepodobne trojšpirálovým) vinutím, ktoré bolo podľa určitých náznakov pôvodne kryté pripevnenou tenkou, snáď polkruhovitou záhlavnou doštičkou. Účelové zariadenie je odlomené; dĺžka spony 5,6 cm. Oválnym rozšírením lúčika, na ktorom bola pôvodne aplikovaná polodrahokamová alebo sklená náložka, hlási sa táto spona k tzv. štítkovým sponám (*Schildfibeln*). Väčšina štítkových spôn je zo zlata, striebra, menej ich je z bronz a iba niekoľko zo železa. Ich rozdelením, datovaním a rozšírením sa naposledy zaoberal A. v. Müller.²²⁷ Štítkové spony s platničkou na lúčiku (typ A₁ podľa W. Matthesa²²⁸) sú rozšírené predovšetkým v Posáli, v Prignitz a v západnom Meklenbursku. Pokiaľ ide o všeobecné datovanie štítkových spôn, väčšina odborníkov ich zaraduje až do prvej polovice IV. stor.²²⁹ H. J. Eggers však ukázal, že ich možno zaradiť už do

Obr. 12. Náleziská honosných a im pribuzných spôn z mladšej doby rímskej na Slovensku.

stupňa C_2 , teda do III. stor.²³⁰ Opiera sa pritom o nálezové celky datované rímskymi importmi. A. v. Müller preskúšal jeho výsledky a ukázal, že štítkové spony sa vyskytujú vždy spolu s importmi stupňa C_2 . Nikdy sa nenašli s takými importmi, ktoré sa vyskytujú výlučne v stupni C_1 alebo C_3 . To znamená, že ich zaradenie do stupňa C_2 je plne oprávnené a nemožno pomýšľať ani na podstatne staršie alebo mladšie datovanie. A. v. Müller sa nazdáva, že štítkové spony patria vyznievaniu stupňa C_2 , ak nie priamo na rozhranie stupňov C_2 a C_3 , ktoré H. J. Eggers kladie k roku 300. Proti datovaniu do prvej polovice stupňa C_2 hovorí podľa A. v. Müllera typologické hľadisko: štítková spona povstala zo spony s podviazanou nôžkou, ktorá sa v danej oblasti (t. j. Polabí) nevyskytuje pred koncom II. stor., a keďže cesta od predlohy k štítkovej spone nie je priama, ale vedie cez medziformy (skupina VI: 2, sér. 1 a 2 W. Matthesa²³¹), bol k tomu potrebný aj určitý časový úsek. Z toho A. v. Müller uzatvára, že štítkové spony sa pred koncom III. stor. pravdepodobne nevyskytujú. Spona z Očkova však napriek tomu, že mala pravdepodobne i prvok typologicky mladší (nepevnú kryciu záhlavnú doštičku), svojou nôžkou a rámcovou formou zachycovača (totožnou ako u spony z Kannikegaardu na Bornholme)²³² priamo nadväzuje na jednodielnu sponu s podviazanou klinovitou nôžkou z Milanoviec, z polohy Szigetalja (tab. I: 25) a hlási sa vývojove pred polabskú skupinu štítkových spôn.

Typologicky najbližšie spony z Očkova stojí strieborná spona z hrobu 1/1926 v Leune (tab. I: 35), s malou záhlavnou doštičkou a trojicou perličkovatých ozdobných drôtikov na oboch koncoch lúčika. Tvarom zachycovača však je od spôn s podviazanou nôžkou už vzdialenejšia než spona z Očkova. W. Schulz kladie sponu z Leuny s malou obličkovitou záhlavnou doštičkou na začiatok vývoja spôn

Obr. 13. Stráže(?). Spona z niekdajšej Fleissigovej zbierky (Bóna I., l. c. 1963. obr. 11, pozri pozn. 225a).

so záhlavnou polkruhovitou doštičkou, pred zlatú sponu zo Sanderumgaardu (obr. 10: 5) a sponu zo Zakrzowa (obr. 10: 7). Pred zlatú sponu zo Zakrzowa dovoľuje podľa W. Schulza²³³ zaradiť sponu z Leuny ešte ďalší prvok: výraznejšie postranné vykľutie nôžky (podobné, ba ešte silnejšie je u spony z Očkova). Za typologicky staršie považuje W. Schulz i štítkové rozšírenie lúčika s aplikovanými polodrahokamami, pretože u spôn z kniežacieho stredonemeckého prostredia pôsobia umelecky vyvážené, kým u niektorých exemplárov z Polabie pôsobí aplikácia platničkovitých násadov ako neorganicky pripojená časť. Výroba popredných stredonemeckých šperkárskych dielní, využívajúcich jemné techniky rímskeho umeleckého remesla, pôsobila plodne i smerom do odľahlejších germánskych oblastí a vyvolala vznik celej série štítkových spôn, pri ktorej sa miesto zlata uplatňovalo skôr striebro a miesto ušľachtilých kameňov predovšetkým sklo. V severnom Nemecku vyrástli teda podľa W. Schulza zo skvostných štítkových spôn hasslebenského prostredia a pretrvali cez celé IV. stor. až do začiatku V. stor. Na začiatok vývoja štítkových spôn kladie honosné spony hasslebenského prostredia i N. Åberg.²³⁴

V úzkom genetickom vzťahu k sponu z hrobu 1/1926 v Leune posudzuje W. Schulz i striebornú sponu z neznámeho náleziska, uloženú v MNM v Budapešti²³⁵ (obr. 10: 9). Aj táto spona má dvojšpirálové vinutie i malú polkruhovitú záhlavnú doštičku, okolo ktorej je ovinutý strieborný drôtik a typologicky je teda vraj ďalším pokračovaním spony z Leuny, pretože doštička je už väčšia a špirály sú ďalej od seba. I keď jej forma je oproti sponu z Leuny i sponu z Očkova viac stlačená a stredové rozšírenie lúčika má podobu štvoruholníka, ich vzájomnú súvislosť nemožno popierať. Keďže väčšina nálezov zo Slovenska sa v minulom storočí dostávala buď do Viedne alebo do Budapešti, pokladám za možné, že táto spona je z územia juhozápadného Slovenska.

Ojedinelý nález spony zo Sanderumgaardu, zo ženského bohato vybaveného hrobu na ostrove Fünen (obr. 10: 5), obsahujúcej jednak prvky spôn z oblasti zakrzovskej (formovanie a výzdoba klinovitej nôžky, polkruhovitá záhlavná doštička) a jednak z oblasti strážanskej (výzdoba strednej plochy lúčika, obzvlášť stredové pozdĺžne členenie), považuje W. Schulz za exemplár, ktorý sa na sever dostal oderskou cestou ako import zo zeme vandalských Silingov alebo z oblasti Kvádov. Nie je vylučené, že po stránke technickej (snímateľná záhlavná doštička) mala očkovská spona najbližšiu ana-

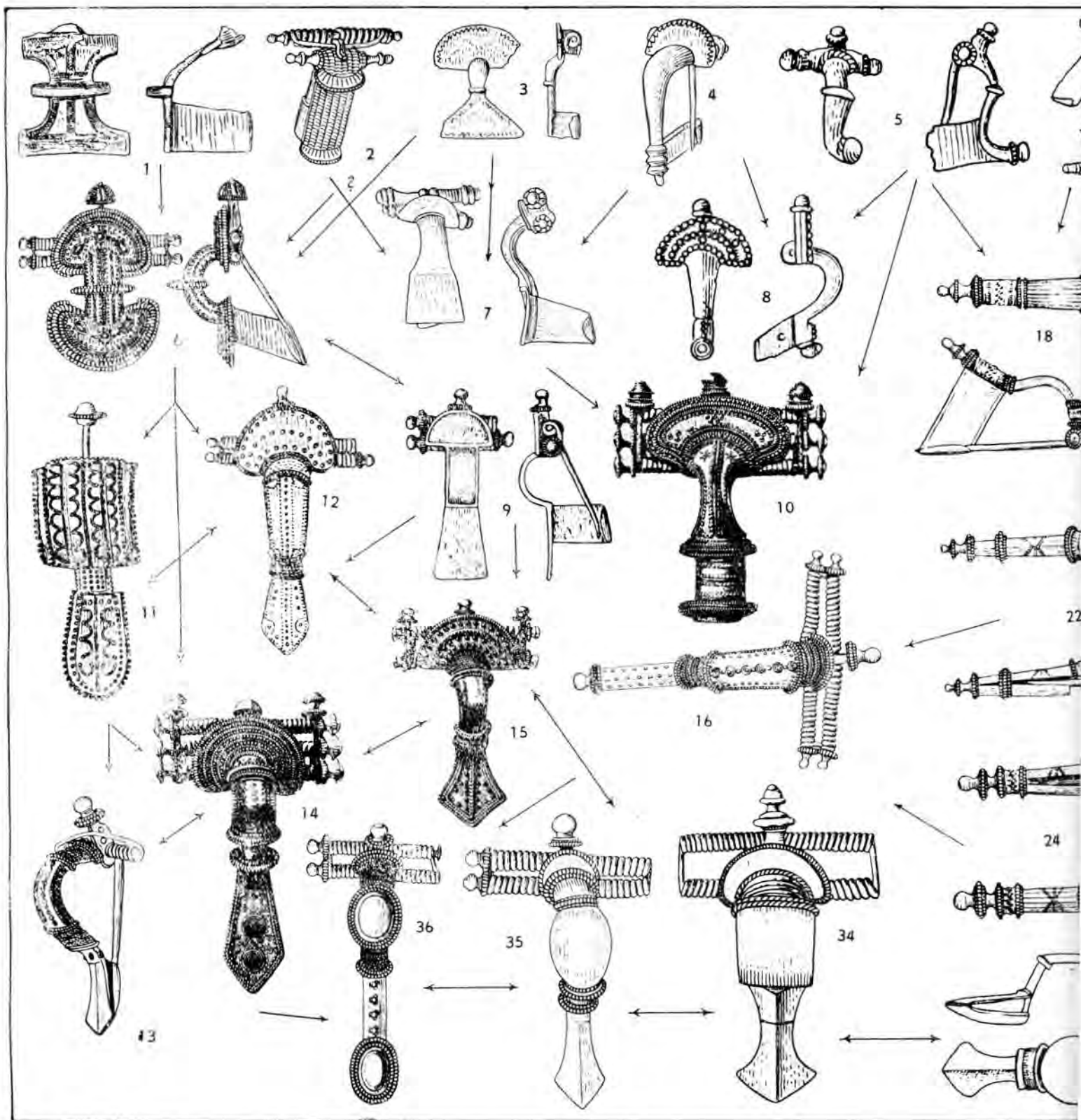
logiu v zlatej sponu z hrobu I zo Stráží (obr. 10: 10).

V porovnaní so sponou s Očkova s polkruhovitou hlavicou a lichobežníkovitou nôžkou (uvedenou pod bodom 3), predstavuje spona s klinovitou nôžkou nepochybne mladší vývojový stupeň. Doba jej výroby spadá pravdepodobne do druhej polovice III. stor.

Z á v e r

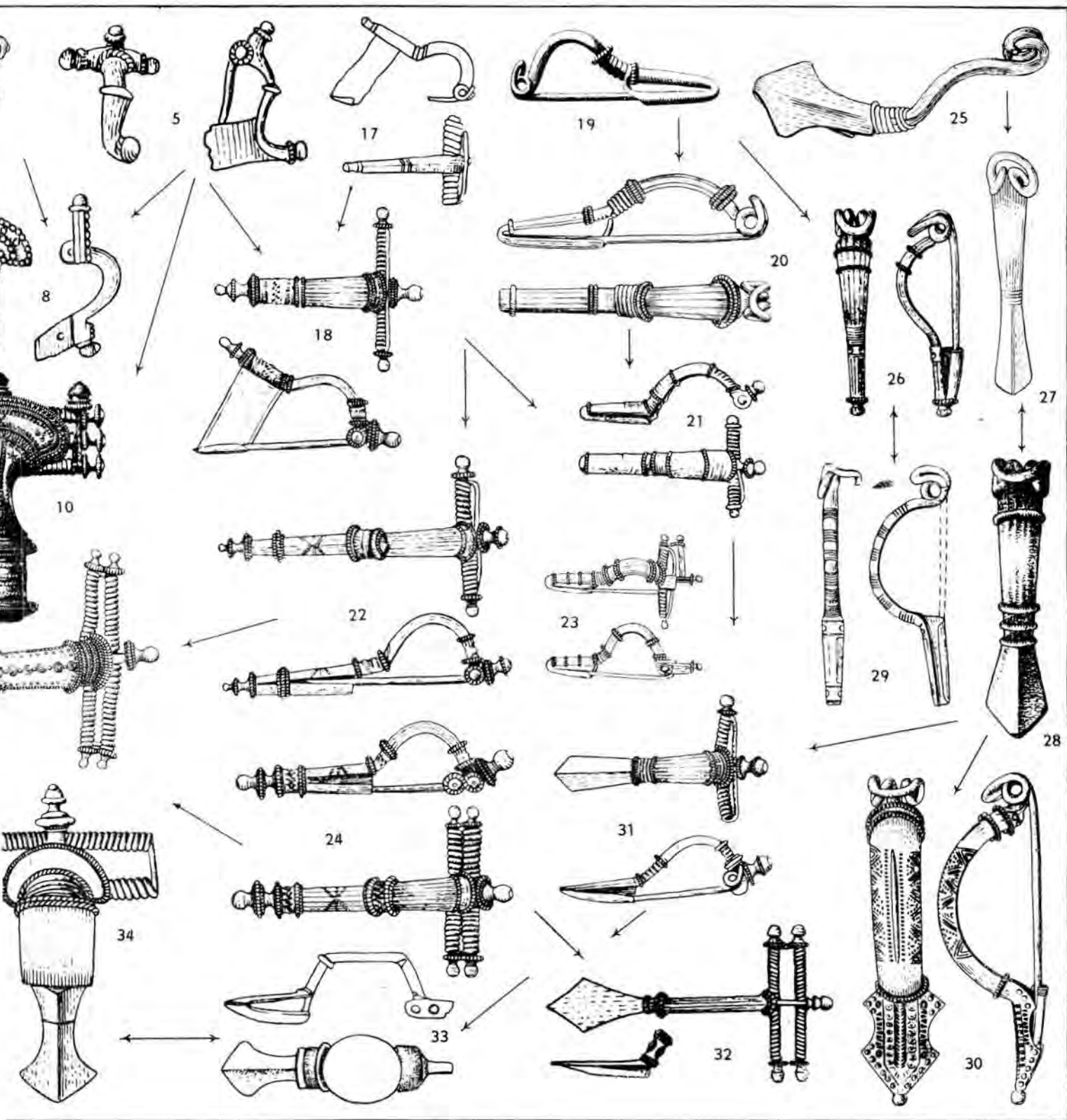
V úvodnej časti analyzovaný výskyt viacerých spoločných črt i niektorých vzájomne sa prelínajúcich prvkov, ako aj výsledky rozboru jednotlivých typov zreteľne ukazujú, že v stredoeurópskom prostredí boli všetky predpoklady ku vzniku uvedených typov honosných spôn, nezávisle od vplyvov tzv. gótskeho kultúrneho prúdu. K prenášaní určitých impulzov z juhoruskej pontickej oblasti mohlo dôjsť prostredníctvom Sarmatov, najmä kmeňa Jazygov. Pomerne vysoká technická náročnosť zhotovenia honosných spôn svedčí, že tieto spony vyrábal iba určitý, vyššie špecializovaný okruh ľudí, umeleckoremeselnícke dielne. Niektoré vrcholne dokonalé kusy vyrobil pravdepodobne iba jeden majster. Širší výskyt honosných spôn v Strážach, Očkove i na iných lokalitách juhozápadného Slovenska považujem za doklad, že uvedené spony sa už k nám neimportovali, ale že sa i výrobne viažu predovšetkým na kniežacie prostredie stredného Považia.

Úzka príbuznosť honosných spôn po formálnej i technickej stránke so sponami z iných kniežacích centier (Leuna a Hassleben v strednom Nemecku, Zakrzów v Sliezske, Ostrovany a Cejkov na východnom Slovensku) dovoľuje usudzovať na vzájomné styky jednotlivých šperkárskych dielní, prípadne predpokladať aj znalosť spoločných predlôh. Vypracovanie určitých detailov jednotlivých spôn zasa ukazuje i na istú samostatnosť a predpoklad tvorivého rozvíjania predlôh jednotlivými dielnami. W. Schulz²³⁶ považuje dvojdielne podviazané spony s hornou tetivou z druhého hrobu v Ostrovany (obr. 7: 3, 9; dnes možno priradiť sem i spony z hrobu II zo Stráží) za predlohy, ktoré ovplyvnili vznik a vývoj spôn zo Zakrzova a v prostredí stredonemeckom, i keď tieto mali dvojšpirálové či trojšpirálové vinutie (pôvodne kryté snáď nepevnou záhlavnou doštičkou). Vývoj dvojpružinovej konštrukcie vedie podľa W. Schulza od hornej tetivy spony z Ostrovany (obr. 7: 3) k spodnej tetive spôn zo Zakrzova, kde výrez v hlavici slúži ako lišta tetivy. Horná tetiva pri dlhšom vinutí spojuje ostroviansku sponu aj so striebornými sponami s podviazanou nôžkou zo Stráží z hrobu II (obr. 7:

Tab. 1. Typologická tabuľka vzniku a vývoja základných variantov honosných spôn z mladšej doby rímskej. Šípky označujú hlavné smery predpokladaného vzájomného ovplyvňovania. 1 – Čáčov (bronz, so strieb. obložením); 2 – Rheindorf (bronz, so strieb. obložením); 3 – Kastel Zugmantel (bronz); 4 – Szöny (bronz); 5 – Dobfichev-Trebičká (bronz, so strieb. drôtkami); 6 – Stráže, hrob II (strieb. so zlatým oblož.); 7 – Komárov (bronz); 8 – Braller (strieb.); 9 – Očkov (strieb.); 10 – Zakrzów, hrob II (strieb. so zlatým oblož.); 11 – Ostrovany, hrob I (zlata); 12 – Sanderumgaard, Fünen (zlata); 13 – Stráže, hrob I (zlata); 14 – Zakrzów, hrob III (strieb. so zlatým obložením); 15 – Zakrzów, hrob III (zlata); 16 – Hassleben (zlata); 17 – Očkov, hrob 121 (bronz.); 18 – Stráže.

hrob II (strieb. s pozlátením); 22 – Stráže (strieb. s pozlátením); 27 – Patince (strieb. s pozlátením); hrob I (strieb. s pozlátením); 34 – bý.

šej doby rímskej.
z. so strieb. oblo-
(bronz); 5 — Dob-
šomárov (bronz);
Ostrovany, hrob I
(strieb. so zlatým
mz.); 18 — Stráže

hrob II (strieb. s pozláteným obložením); 19 — Zakrzów, hrob III (strieb.); 20 — Veselé (bronz); 21 — Ostrovany (strieb.); 22 — Stráže, hrob II (strieb. s pozlátenými náložkami); 23 — Naroczyce (strieb.); 24 — Stráže, hrob II (strieb. s pozlátenými náložkami); 25 — Milanovce (bronz); 26 — Stráže, hrob I (strieb. s pozlátenými náložkami); 27 — Patince (strieb.); 28 — Očkov (strieb.); 29 — Saľa, obj. XIII (strieb.); 30 — Kšinná (strieb.); 31 — Stráže, hrob I (strieb. s pozlátenými náložkami); 32 — Dánsko, nezn. nálezisko strieb.; 33 — Očkov (bronz. so strieb. drôtkami); 34 — býv. Uhorsko, nezn. nálezisko (strieb.?). 35 — Leuna, 1. hrob 1926 (strieb.); 36 — Hassleben (zlatá). Všetky mierne zmenšené. Literatúru pozri v pozn. 250.

1, 2, 4–7). Viacerým strážanským i zakrzovským sponám je ďalej spoločná klinovitá nôžka, rozdiel je však v tom, že všetky spony zo Stráží majú hornú tetivu. Zlatá spona zo Stráží (obr. 10: 10) je blízka pozlátenej spone zo Zakrzova (obr. 10: 7) formou a pozdĺžne radenou výzdobou lúčka, ktorá podľa W. Schulza svedčí o vzťahoch k Pannónii a ukazuje i na vzťahy k oblasti hrobov z Ostrovia. V tejto súvislosti za reálnu treba považovať domnienku o potulných umeleckých remeselníkoch, ktorých existenciu v období o niečo neskoršom predpokladá M. A. Tichanová.²³⁷ V technickej stránke honosných spôn zisťujeme okrem silných vplyvov rímskoprovinciálneho umeleckého remesla (ktorých zosilnenie K. Radatz predpokladá na konci II. stor.²³⁸) i určité výrazné črty techník koreniacich v helenistickom okruhu; ich sprostredkovanie do stredoeurópskych oblastí rozhodne nesúvisí s tzv. kultúrnym prúdom gótskym, ale s pohybmi a stykmi sarmatských kmeňov,²³⁹ a to nielen navzájom, ale i s germánskymi kmeňmi, najmä Kvádmi a Vandalmi. V honosných sponách sa prejavujú aj určité prvky severogermánskeho šperkárstva. Obdobie po markomanských vojnách mohlo byť syntéze rôznych vplyvov a prvkov mimoriadne priaznivé. Ako sme videli, je viac znakov, ktoré spájajú honosné spony mladorímskeho obdobia so sponami doby predchádzajúcej: okrem vysokého zachycovača sú to i prvky trúbkovitých spôn, tradície spôn tvaru Almgren 43 i samotná technika výzdoby honosných spôn. Treba súhlasiť s názorom E. A. Symonoviča,²⁴⁰ že prvé formy nových typov spôn vznikali ešte pri plnom živote starých tvarov a že cestu vytvárania nových typov nemožno vždy chápať ako výsledok zmien nejakého pôvodného prototypu alebo jednoduchého kríženia dvoch typov, ako sa často zobrazuje na rôznych genealogických tabuľkách, ale ako zložitý proces vzájomného pôsobenia viacerých typov spôn. Nazdávam sa, že v dobe spoluexistencie dochádza k akejsi „hybridizácii“ rôznych typov a z nej potom opäť k vytváraniu nových „rýdzich“ foriem.

Dochádzam k záveru, že honosné spony strážan-

ského prostredia možno položiť na samý počiatok rozvoja výroby spôn v horizonte mladorímskych kniežacích hrobov. V rámci samotných Stráží možno spony z hrobu II typologicky považovať za o niečo staršie než spony z hrobu I.²⁴¹

Z nášho rozboru, ktorého výsledky sú v schematizovanej forme zachytené i na typologickej tabuľke (tab. I), jednoznačne vyplýva, že honosné spony z juhozápadného Slovenska, najmä spony z kniežacích hrobov zo Stráží, možno priradiť k začiatočným formám vývoja mladorímskych honosných spôn. Okrem typologických zreteľov nabáda nás k zaradeniu honosných spôn zo stredného Považia do staršej fázy ich vývoja aj skutočnosť, že sa tu ani v jednom prípade nevyskytli²⁴² jednoznačne neskoré varianty (napr. spony s cibulkovitými hlavičkami, ktoré poznáme z prvého hrobu v Ostrovanoch a z Leuny²⁴³) a že sa tu nestretáme ani s použitím vložiek z polodrahokamov (ako ojedinele na šperkoch zo Zakrzova²⁴⁴ a Hasslebenu,²⁴⁵), ani s aplikáciou iných techník, charakteristických pre šperky zo začiatočného obdobia sťahovania národov (nielo, vruborez, inkrustácia).

V absolútnej chronológii honosných spôn z juhozápadného Slovenska, najmä nálezov zo Stráží, plne sa prikláňam k datovaniu H. J. Eggersa, ktorý kladie hroby mladorímskeho kniežacieho horizontu do svojho stupňa C₂, t. j. medzi roky 200 až 300.²⁴⁶ Oporu pre takéto datovanie²⁴⁷ nachádzame predovšetkým v širokých vzájomných súvislostiach celého nálezového materiálu zo stredného Považia (sídliisko v Pobedime, žiarové pohrebisko v Očkove, kniežacie hroby v Strážach), najmä ale v skutočnosti, že v dobe začínajúcej sa po markomanských vojnách dochádza v danej oblasti k najväčšiemu rozmachu vlastnej materiálnej kultúry i ku koncentrácii importov (hlavne terry sigillaty z rheinzabernských a westerndorfských dieln²⁴⁸) a nepochybne aj k vytvoreniu určitého politického centra. Významnú stránku rozkvetu kvádskej kultúry na strednom považí i celom juhozápadnom Slovensku v III. storočí reprezentujú práve honosné spony.²⁴⁹

Poznámky a literatúra

¹ Kolník T., *Popolnicové pohrebisko z mladšej doby rímskej a počiatku doby sťahovania národov v Očkove pri Piešťanoch*, SIA IV, 1956, 233–300. Ten istý, *Nové pohrebiskové nálezy z doby rímskej na Slovensku*, AR XIII, 1961, 830–833, 845–848.

² Kolník T., l. c. 1956, 833–835, 847. Ten istý, *Nové sídliskové nálezy z doby rímskej na Slovensku*, AR XIV, 1963, 346–350, 380.

³ Ondrouch V., *Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku*, Bratislava 1957, 83–199, tab. 17–55.

⁴ Tento príspevok je kapitolou z autorovej kandidátskej práce *Stredné Považie v mladšej dobe rímskej*.

⁵ Jedinú výnimku v tomto smere tvorí bronzová jednodielna spona s podviazanou nôžkou z Veselého (obr. 6: 1). Jej bohaté ozdobné pseudoperlované drôtky dovoľujú zaradiť ju k honosným sponám.

- ⁶ Ondrouch V., l. c. 1957, tab. 29: 1, 2.
- ⁷ Ondrouch V., l. c. 1957, tab. 30: 1—3.
- ⁸ Schulz W., *Leuna. Ein germanischer Bestattungsplatz der spätrömischen Kaiserzeit*, Berlin 1953, tab. IX: 1.
- ⁹ Grempler W., *Der Fund vom Sackrau*, Brandenburg a. d. H. — Berlin 1887, tab. V: 9—10. Ten istý, *Der II. und III. Fund von Sackrau*, Berlin 1888, tab. III: 1, 3; VII: 1—3. Majewski K., *Importy rzymskie w Polsce*, Warszawa — Wrocław 1960, tab. XXVI, XXVII, XXVIII: b.
- ¹⁰ Lamiová-Schmiedlová M., *Spony z doby rímskej na Slovensku*, ŠZ AUSA 5, Nitra 1961, 53, tab. VII: 20.
- ¹¹ Eisner J., *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933, 219, obr. 20: 5.
- ¹² Almgren O., *Studien über Nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinziäl-römischen und süd-russischen Formen*, 2. vyd., Leipzig 1923, 123—125. Blume E., *Die germanischen Stämme und Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit I—II*, Würzburg 1912, I, 29, 30, obr. 27, 28; II, 7. Svoboda B., *Čechy a římské Imperium*, Praha 1948, 168.
- ¹³ Svoboda B., l. c. 1948, 64, 65.
- ¹⁴ Kovrig I., *A császárkori fibulák főformái Pannoniában — Die Haupttypen der Fibeln in Pannonien*, Diss. Pann. II — 4, 1937, 117, 118, tab. XIII: 136.
- ¹⁵ Almgren O., l. c. 1923, 124, tvar 3.
- ¹⁶ Müller A. v., *Die birnen- und kugelförmigen Anhänger der älteren römischen Kaiserzeit*, Offa 15, 1956, 103—105. Dokladom stykov juhozápadného Slovenska s pontickou oblasťou, pravdepodobne prostredníctvom Sarmatov, sú v hrobe II zo Stráži platničkovité kovania opaska, zdobené typickými motívami skýtsko-sarmatského kultúrneho okruhu (Ondrouch V., l. c. 1958, 156—160, tab. 47: 3, 5, 6).
- ¹⁷ Almgren O., l. c. 1923, 124, 129, 130, pozn. 3.
- ¹⁸ Almgren O., l. c. 1923, 124, 125. Kossinna G., *Die Herrschaft des Gotenstils in Europa der Völkerwanderungszeit*, Mannus-Ergbd. IV, 1925, 30.
- ¹⁹ Almgren O., l. c. 1923, 187, tvar 166.
- ²⁰ Párducz M., *Die nähere Bestimmung der Hügelgräber der röm. Kaiserzeit in Hortobágy*, Laureae Aquincenses II, 1941, 311, 313, 314, tab. XVII: 14—18. Müller G., *Die Fibel mit umgeschlagenem Fuss in Ungarn und Siebenbürgen*, Ungarische Jahrbücher XI, 1931, 59, 64, tab. I: 1, 2.
- ²¹ Åberg N., *Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit*, Uppsala — Leipzig 1919, 12—28, obr. 1—11.
- ²² Eisner J., l. c. 1933, 219, tab. LXX: 9.
- ²³ Barta J., *Jaskyne Netopierska a Káplnka v Nizkých Tatrách a ich rímske osídlenie s antropologickými nálezmi*, SIA III, 1955, 290, tab. IV: 1.
- ²⁴ Eisner J., *Germanische Silberfibeln des 5. Jahrhunderts in der Slowakei*, Germania 22, 1938, 250—252, tab. 48: 1, 2, obr. 1.
- ²⁵ Hampel J., *Der Goldfund von Nagy Szent Miklós sogenannter „Schatz des Attila“*, Budapest 1885, 155 n., obr. 3, 4. Lamiová-Schmiedlová M., l. c. 1961, 54, tab. IX: 4, 5.
- ²⁶ Schulz W., *Das Fürstengrab von Hassleben*, Berlin — Leipzig 1933, text, tab. 4: 19, 20; tab. 11: 14.
- ²⁷ Hampel J., l. c. 1885, obr. 66, 69. Schulz W., l. c. 1933, tab. 4: 2ab; 6: 1a, 6a. Ten istý, l. c. 1953, tab. XVIII.
- ²⁸ Nierhaus R., *Kaiserzeitliche Zierbeschläge am Schuhwerk aus dem freien Germanien*, Alt-Thüringen 6, 1962/1963, 473—483, tab. XXXIX, XL.
- ²⁹ Pri rozbere samostrelových spôn s vysokým zachycovacom a hornou tetivou som došiel k záveru, že existujú dve samostatné, od seba pravdepodobne úplne nezávislé skupiny týchto spôn: a) polabská so sponami s vnútornou tetivou; b) juhovýchodná skupina so sponami s hornou tetivou, zachytenou v háčiku alebo na gombíku (obr. 1: 2, 3), s centrom výskytu v Potislí. Výsledky tohto rozboru budem publikovať v Slovenskej archeológii.
- ³⁰ Porovnaj napr. sponu z Klein-Teetzleben, Kr. Altenburg v Meklenbursku (Schuldt E., *Frühgeschichtliches Kunstgewerbe der ersten sechs Jahrhunderte unserer Zeitrechnung*, Sonderausstellung 1961, Schwerin 1961, Nr. 34) alebo z lokality Vasilica v býv. Besarábii a Ryet na Gottlande (Åberg N., *Till belysande av det gotiska kulturinlaget i Mellan-europa och Skandinavien*, Fornvännen 31, 1936, obr. 3, 7).
- ³¹ Kuchenbuch F., *Die Fibel mit umgeschlagenem Fuss*, Studien zur Chronologie der jüngeren Kaiserzeit im freien Germanien, Saalburg-Jahrbuch 13, 1954, 21, obr. 3: 1, 3, 4.
- ³² Almgren O., l. c. 1923, 40, 163. Svoboda B., l. c. 1948, 66, obr. 4: 6ab; tab. VIII: 12.
- ³³ Kuchenbuch F., *Die altmärkisch-osthannoverschen Schalenurnenfelder der spätrömischen Zeit*, Jahresschrift Halle 27, 1938, 24, obr. 10, tab. XIV: 12, 14, 16.
- ³⁴ Párducz M., l. c. 1941, 311, 313, tab. XVII: 35, 36.
- ³⁵ Párducz M., *Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III*, Arch. Hung. XXX, 1950, 142, tab. XL: 6; XLVIII: 1; XLIX: 2ab; L: lab.
- ³⁶ U nás napr. na plechových sponách z Levic (Budinský-Krička V., *Predhistorické a ranodějinné nálezy v Leviciach*, AR II, 1950, 153, obr. 95).
- ³⁷ Schulz W., l. c. 1933, 10, tab. 1: 3, 4.
- ³⁸ Grempler W., l. c. 1887, tab. V: 9, 10.
- ³⁹ Grempler W., l. c. 1888, 8, tab. II: 1—3; VII: 1—3. Majewski K., l. c. 1960, tab. XXVI; XXVII; XXVIII: b.
- ⁴⁰ Schulz W., l. c. 1953, tab. IX: 1.
- ⁴¹ Schulz W., l. c. 1933, tab. 4: 5: 1, 2.
- ⁴² Norling-Christensen H., *Haraldstedgravpladsen og Aeldre Germansk Jaernalder i Danmark*, Aarbøger 1956, København 1957, 89, obr. 38: 1.
- ⁴³ Grempler W., l. c. 1888, tab. VII: 1.
- ⁴⁴ Grempler W., l. c. 1888, tab. III: 1—3; VII: 2, 3.
- ⁴⁵ Rademacher E., *Die Chronologie der Germanengrabfelder in der Umgebung von Köln*, Mannus XIV, 1922, 226, tab. X: forma 11—13. Kuchenbuch F., l. c. 1938, 24, tab. XXIV: 14, 15, 17.
- ⁴⁶ Kuchenbuch F., l. c. 1954, 21.
- ⁴⁷ Wegewitz W., *Die Langobarden im Gau Moswid (Niederelbe) zu Beginn unserer Zeitrechnung*, Hildesheim — Leipzig 1937, 145, obr. 33: 1575.
- ⁴⁸ Kossinna G., *Das Reitergrab von Kommerau in Westpreussen und die germanischen Trinkhörner, Spielsteine und goldenen Schlangenkopfschlangenarmspiralen der Kaiserzeit*, Mannus 14, 1922, obr. 9.
- ⁴⁹ Kuchenbuch F., l. c. 1954, 11.
- ⁵⁰ Schulz W., *Eine Silberfibel der spätrömischen Zeit von Leuna*, Kr. Merseburg, Mannus-Ergbd. VI, 1928, obr. 4.
- ⁵¹ Dymaczewski A., *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Młodzikowie, pow. Środa*, Fontes Posn. VIII—IX, 1958, obr. 471: 22, 27.

- ⁵² Brenner E., *Der Stand der Forschung über die Kultur der Merowingerzeit*, VII. BRGK, 1912, 266, obr. 2: 8–11.
- ⁵³ Almgren O., l. c. 1923, 91, pozn. 4; 198–199, pozn. 1.
- ⁵⁴ Párducz M., l. c. 1941, 311, 313, tab. XVII: 35, 36.
- ⁵⁵ Almgren O., l. c. 1923, 190.
- ⁵⁶ Jahn M., *Funde aus dem vierten Jahrhundert n. Chr.*, Altschlesien I, 1926, 100, obr. 6.
- ⁵⁷ Kostrzewski J., *Wielkopolska w pradziejach*, 3. vyd. (*Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Warszawa – Wrocław 1955, obr. 738).
- ⁵⁸ Jankowska B., *Cmentarzysko z późnego okresu rzymskiego w Warszawie-Kawęczynie*, Wiadomości Arch. XXVIII, 343, 344, tab. LXXI: 6, 7.
- ⁵⁹ Ondrouch V., l. c. 1957, 54, 55, obr. 16, tab. 13: 12.
- ⁶⁰ Kovrig I., l. c. 1937, tab. V: 52; VI: 53–61; VII: 62–71.
- ⁶¹ Párducz M., *Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns I*, Arch. Hungarica XXV, 1941, tab. XX: 2ab; XXIII: 3ab; LIII: 14.
- ⁶² Lamiová-Schmiedlová M., l. c. 1961, tab. XII: 19; XIII: 3.
- ⁶³ Furmanska A. J., *Fibuly z rozkopok Olviyi*, Archeologija VIII, 1953, tab. V.
- ⁶⁴ Jamka R., *Cmentarzysko w Kopkach (pow. Niski) na tle okresu rzymskiego w Małopolsce zachodniej*, Przegl. arch. V, 1933–1936, obr. 15: 5ab. Liana T., *Znaleziska z okresu późnolateńskiego i rzymskiego na terenach między Wisłą a Dolnym Bugiem*, Materiały starożytne VII, 1961, 216, 219, tab. II: 6; III: 15.
- ⁶⁵ Kovrig I., l. c. 1937, 29; Patek E., *Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonien*, Dissertationes Pannonicae II – 19, 1942, 97, 98, tab. VII: 3–6, tab. VIII: 8.
- ⁶⁶ Almgren O., l. c. 1923, 85, pozn. 1.
- ⁶⁷ Smiško M. J., *Rannoslavianskaja kultura Podnestrovia v svete novych archeologičeskich dannyh*, KS IIMK XLIV, 1952, 77–79. Symonovič E. O., *O datirovke poselenija pervykh vekov našej ery v Luke-Vrublevskoj*, KS IIMK XLVII, 1955, 28–31, obr. 8: 16–18. Liana T., *Osada z okresu wpływów rzymskich w Gródku Nadbużnym, pow. Hrubieszów*, Wiadomości Arch. XXV, 1958, 380, obr. 7; Piętka-Dąbrowska T., *Przyzniki do znajomości okresu od I do VI w. n. e. z międzyrzecza Dniepru i Bugu*, Wiadomości Arch. XXVII, 1961, 223, tab. XLVII: 8, 12, 14.
- ⁶⁸ Beninger E., *Die Quaden*, v práci Reinerth H., *Vorgeschichte der deutschen Stämme II*, Berlin 1940, tab. 295: 5.
- ⁶⁹ Budinský-Křička V., *Sídlisko z doby rímskej a zo začiatkov sťahovania národov v Prešove*, SIA XI, 1963, obr. 23.
- ⁷⁰ Almgren O., l. c. 1923, 79.
- ⁷¹ Schulz W., l. c. 1928, obr. 4.
- ⁷² Grempler W., l. c. 1887, tab. V: 7, 8, 11.
- ⁷³ Salin B., *Die altgermanische Thierornamentik*, Stockholm 1935, 2. vyd., 9, 10, obr. 13b.
- ⁷⁴ Barthel W., *Einzelfunde, Das Kastell Zugmantel*, v práci *Der obergermanisch-raetische Limes der Roemerreiches XXXII*, Berlin – Leipzig 1937, 2. vyd., 71–73, tab. IX: 17, 18.
- ⁷⁵ Kuchenbuch F., l. c. 1954, 19–23.
- ⁷⁶ Arne T. J., *Den senare förromerska jernaldern i Sverige*, Fornvännen 14, 1919, 257.
- ⁷⁷ Patek E., l. c. 1942, 130 n.
- ⁷⁸ Párducz M., *Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns II*, Arch. Hungarica XXVIII, 1944, tab. VIII: 26ab; XXXIX: 2.
- ⁷⁹ Horedt K., *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bukarest 1958, obr. 1: 6.
- ⁸⁰ Kuchenbuch F., l. c. 1954, obr. 3: 5–7.
- ⁸¹ Kuchenbuch F., l. c. 1954, 21, obr. 3: 2.
- ⁸² Kossinna G., l. c. 1922, obr. 9. Kuchenbuch F., l. c. 1954, obr. 3: 8.
- ⁸³ Grempler W., l. c. 1888, tab. III: 3. Majewski K., l. c. 1960, tab. XXVI–XXVII.
- ⁸⁴ Kuchenbuch F., l. c. 1954, obr. 3: 5–7, 9, 10.
- ⁸⁵ Kuchenbuch F., l. c. 1954, 22.
- ⁸⁶ Kalitinskij A. P., *K voprosu o nekotorych formach dvuplastinčatych fibul iz Rossii*, Seminarium Kondakovianum II, Prag 1928, 306, 307.
- ⁸⁷ Rybakov B. A., *Remeslo drevnej Rusi*, Moskva 1948, 59, obr. 7.
- ⁸⁸ Raddatz K., *Eine Fibel vom Zugmantel*, Saalburg-Jahrbuch III, 1954, 53–58. Naposledy k tomu i W. Schleiermacher, *Zu den spätesten Fibeln der Limeskastelle*, Bericht über den V. internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte Hamburg 1958, Hamburg 1961, 724–726.
- ⁸⁹ Schulz W., l. c. 1928, 149, 150. Ten istý, *Ein Fibeltypus der vandalischen Hasdingen mit Bemerkungen über die Prunkfibeln benachbarter Fürstenhöfe der früheren Völkerwanderungszeit*, Jahresschrift Halle 44, 1960, 314.
- ⁹⁰ Za prejav vplyvu z rímskych provincií považuje polkruhovitú záhlavnú doštičku i T. Piętka-Dąbrowska (l. c. 1961, 237, tab. XLVII: 6, 11).
- ⁹¹ Kalitinskij A. P., l. c. 1928, 279, 281, obr. 2.
- ⁹² Kalitinskij A. P., *O nekotorych formach fibul iz južnoj Rossii*, Seminarium Kondakovianum I, Prague 1927, 211, tab. XVI: 33; XVII: 34.
- ⁹³ Rybakov B. A., l. c. 1948, 59, obr. 7.
- ⁹⁴ Godłowski K., *Materiały z cmentarzyska z późnego okresu wpływów rzymskich w Opatowie, pow. Kłobuck*, Materiały Archeologiczne I, 1959, 261; Szydłowski J., *Cmentarzysko późnorzymskie w Izbiuku, pow. Strzelce Opolskie*, Silesia Antiqua V, 1963, 113, obr. 5: 2.
- ⁹⁵ Almgren O., l. c. 1923, 75, pozn. 3.
- ⁹⁶ Matthes W., *Die nördlichen Elbgermanen in spät-römischer Zeit*, Mannus-Bibl. 48, 1931, 91 n., tu i rozšírenie dovtedy známych nálezov na mapke 8, str. 113. Ziegel K., *Die Thüringe der späten Völkerwanderungszeit im Gebiet östlich der Saale*, Jahresschrift Halle 31, 1939, 8 n. Svoboda B., l. c. 1948, 176–181.
- ⁹⁷ Párducz M., l. c. 1950, 151, tab. LXXII: 10.
- ⁹⁸ Zolt L., *Die spätgermanische Kultur Schlesiens im Gräberfeld von Gross-Sürding*, Leipzig 1935, obr. 4: 2.
- ⁹⁹ Kovrig I., l. c. 1937, 123, tab. XII: 126.
- ¹⁰⁰ Kolník T., *Pohrebisko v Bešeňove*, SIA IX, 1961, 250, tab. III: 9d.
- ¹⁰¹ Beninger E., *Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei*, Reichenberg – Leipzig 1937, 41, obr. 224.
- ¹⁰² Zeman J., *Severní Morava v mladší době římské*, Praha 1961, 87, obr. 40: A/B.
- ¹⁰³ Zeman J., l. c. 1961, 197.
- ¹⁰⁴ Kuchenbuch F., l. c. 1954, 30–33.

- ¹⁰⁵ Raddatz K., l. c. 1954, 57.
- ¹⁰⁶ Ako dobrý príklad takéhoto vývoja uvádza K. Raddatz (l. c. 1954, 57) spony z kastelu Niederbieber (Bonner Jahrbücher 20, 1912, 275, obr. 3).
- ¹⁰⁷ Kovrig I., l. c. 1937, 125, 126, tab. XVII: 174, 179–181.
- ¹⁰⁸ Schulz W., l. c. 1960, 313.
- ¹⁰⁹ Zeman J., l. c. 1961, 195–200, obr. 6: F/b; 30: B/a; 35: A/b, c; 44: B/b. Ten istý, *Zuláštni rysy vývoje spon z mladší doby rímské na Moravě a jihozápadním Slovensku*, PA LII, 1961, 427, obr. 4: 1.
- ¹¹⁰ Svoboda B., l. c. 1948, 176 n.
- ¹¹¹ Matthes W., l. c. 1931, 33 n., 91 n. Ziegel K., l. c. 1939, 8 n. Kuchenbuch F., l. c. 1954, 33.
- ¹¹² Schulz W., l. c. 1928, 147.
- ¹¹³ Schulz W., l. c. 1960, 313.
- ¹¹⁴ Schulz W., l. c. 1933, tab. 9: 29; 11: 1, 10–13.
- ¹¹⁵ Schmidt B., *Ein Gräberfeld der spätrömischen Kaiserzeit von Wansleben, Kr. Eisleben, Alt-Thüringen* 6, 1962/1963, 486, 496, obr. 3: 5; i nezn. nálezisko Kr. Eisleben, tab. XLIII: 1.
- ¹¹⁶ Schulz W., l. c. 1953, tab. 31: 1.
- ¹¹⁷ Schulz W., l. c. 1960, 313, 314.
- ¹¹⁸ Kovrig I., l. c. 1937, tab. 40: 1.
- ¹¹⁹ Eisner J., l. c. 1938, 250–252, tab. 48, obr. 1.
- ¹²⁰ Ondrouch V., *Příspěvek k osídlení Nizkých Tater a Velké Fatry v době před slovanské*, Bratislava IX, 1935, 537–539, obr. 2: 3.
- ¹²¹ Beninger E., l. c. 1937, 43.
- ¹²² Ondrouch V., l. c. 1957, tab. 29: lab. 2.
- ¹²³ Do tejto skupiny patrí snád i zlomok spony so zvyškom ozdobných perlovaných drôtkov z hrobu 129 v Očkove.
- ¹²⁴ Almgren O., l. c. 1923, 40, 41, 163. Svoboda B., l. c. 1948, 66, obr. 4: 6ab, tab. VIII: 12.
- ¹²⁵ Svoboda B., l. c. 1948, 64, 65, 168.
- ¹²⁶ Godłowski K., *Ein Gräberfeld aus der späten Kaiserzeit in Opatów, Kreis Kłobuck, Archaeologia Polona* IV, 1961, 298, 299, 301–303, tab. III: 2.
- ¹²⁷ Liána T. — Piętka T., l. c. 1958, 380, 381, obr. 7.
- ¹²⁸ Jahn M., *Funde aus dem vierten Jahrhundert n. Chr., Altschlesien I*, 1926, 101, 102, obr. 7.
- ¹²⁹ Åberg N., l. c. 1936, obr. 1. Smiško M. J., l. c. 1952, 77–79, obr. 24: 5. Tichanova M. A., *O lokálnych variantoch čiernachovskej kultúry*, Sov. arch. 4, 1957, 185, obr. 11.
- ¹³⁰ Åberg N., l. c. 1936, obr. 4, 5.
- ¹³¹ Smiško M. J., l. c. 1952, 77–79, obr. 24: 6, 12. Tichanova M. A., l. c. 1957, 185, pozn. 3.
- ¹³² Smiško M. J., *Karpatski kurhany peršoji polovyny I tysjačolittja našoji ery*, Kyjiv 1960, 30, 109, tab. XIII: 5.
- ¹³³ Tichanova M. A., *Borockij klad*, Sov. arch. XXV, 1956, 317, pozn. 2. Smiško M. J., l. c. 1960, 25, 110, tab. IX: 9.
- ¹³⁴ Smirnova G. I., *Raboty zapadno-ukrainskoj ekspedicii v 1954 godu*, KS IIMK 67, 1957, 105, obr. 44: 13. Tá istá, *Archeologičeskije kultury I tysjačoletia n. e. v Verchnem Podnestrovie (po materialam Nezvisko)*, Soobščennija gosudarstvennogo Ermitaža 17, 1960, 54–56.
- ¹³⁵ Piętka-Dąbrowska T., l. c. 1961, 223, tab. XLVII: 8, 12, 14.
- ¹³⁶ Svoboda B., l. c. 1948, 168, obr. 30: lab.
- ¹³⁷ Almgren O., l. c. 1923, 96, 206, tvar 211, 212, 216–221. Naposledy k tomuto typu: Stjernquist B., *Simris. On Cultural Connections of Scania in the Roman Iron Age*, Acta Archaeologica Lundensia, ser. 4, No 2, Bonn – Lund 1955, 131–132.
- ¹³⁸ Åberg N., l. c. 1919, 19, 20, 151–156, obr. 1, mapa 1.
- ¹³⁹ Åberg N., l. c. 1936, 275, 276.
- ¹⁴⁰ Antoniewicz J. — Kaczyński M. — Okulicz J., *Sprawozdanie z badań w 1955 r. na cmentarzysku kurhanowym w miejsc. Szwajcaria, pow. Suwałki*, Wiadomości Arch. XXIII, 1956, 322, 323, tab. XXXI: 12, 14. Tu uvedené i viaceré ďalšie nálezy.
- ¹⁴¹ Szmit Z., *Cmentarz lateńsko-rzymski „Kozarówka” w Drohiczyne nad Bugiem*, Wiadomości Arch. VIII, 1923, 173, 174, obr. 156.
- ¹⁴² Vyčlením a zatriedením samostatnej skupiny samostrelových spon s vysokým zachycovačom a hornou tetivou sústredujúcej sa výskytom hlavne na Potisie zaoberám sa vo svojej kandidátskej práci (pozri pozn. 4).
- ¹⁴³ Ondrouch V., l. c. 1957, 116–122, tab. 30: 1–3.
- ¹⁴⁴ Zott L., *Die germanischen Fürstengräber von Strassche*, Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit 16, 1940, 150–156.
- ¹⁴⁵ Ondrouch V., l. c. 1957, 117.
- ¹⁴⁶ Schulz W., l. c. 1960, 312, pozn. 33.
- ¹⁴⁷ Rozšírením a datovaním spon tvaru Almgren 43 sa zaoberám vo svojej kandidátskej práci (pozri pozn. 4) a dochádzam k záveru, že ich početný výskyt v stredodunajskom prostredí úzko súvisí s pohybom germánskych kmeňov v čase okolo markomanských vojen.
- ¹⁴⁸ Grempler W., l. c. 1887, tab. V: 9ab. Ten istý, l. c. 1888, tab. III: 1, 2; VII: 2, 3.
- ¹⁴⁹ Ondrouch V., l. c. 1957, 54, 55, obr. 16.
- ¹⁵⁰ Kaphahn, *Skelettgrab in Selnowo, Kreis Graudenz, Westpr.*, Mannus VI, 1914, 212, 213, obr. 1, 2.
- ¹⁵¹ Kmiecinski J., *Zagadnienie tzw. kultury gockogepidzkiej na Pomorzu wschodnim w okresie wczesnorzymskim*, Acta Archaeologica Lodziensia II, 1962, 120, 172; typ náramku I.
- ¹⁵² Napr. spony z Zugmantelu — Raddatz K., l. c. 1954, 53–58, obr. 5.
- ¹⁵³ Napr. na sponách z lokality Gorodišče Pystyrskoje (Kalitinskij A. P., l. c. 1928, 298, tab. XLI: 103–109; 18. a 19. typ), v strednom Nemecku na sponách z neskorého sťahovania národov (Schmidt B., *Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland*, Halle 1961, 129, 130, tab. 40) i na včasnostredovekých brošniach (Schulz W., *Frühmittelalterliche Broschen aus Mitteldeutschland*, Jahresschrift Halle 44, 1960, 316, tab. 63a).
- ¹⁵⁴ Schulz W., l. c. 1960, 313.
- ¹⁵⁵ Ondrouch V., l. c. 1957, 120. Lamiová-Schmiedlová M., l. c. 1961, 20, 21.
- ¹⁵⁶ Almgren O., l. c. 1923, 79. Salin B., l. c. 1935, 45.
- ¹⁵⁷ Horedt K., l. c. 1958, 10–13, obr. 1: 6.
- ¹⁵⁸ Beninger E., *Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa*, Leipzig 1931, 2, 3.
- ¹⁵⁹ Raddatz K., l. c. 1954, 53–58, obr. 1–5.
- ¹⁶⁰ Beninger E., l. c. 1937, 129. Ten istý, l. c. 1940, tab. 295: 5.
- ¹⁶¹ Z výskumu B. Novotného, nepubl. (AÚ SAV, neg. P-10748).
- ¹⁶² Budinský-Krička V., l. c. 1963, 37, obr. 23.
- ¹⁶³ Patek E., l. c. 1942, tab. XXV: 14.

- ¹⁶⁴ Mátasá G. — Zamosteanu I. — Zamosteanu M., *Săpăturile de la Piatra Neamț*, Materiale arheologice VII, 1961, 346, obr. 6: 2.
- ¹⁶⁵ Párducz M., *Einige Daten zum Sarmatentyp der Fibel mit umgeschlagenem Fuss*, Veröffentlichungen des städtischen Museums in Szeged II/3, 1942, 34, 35.
- ¹⁶⁶ Åberg N., l. c. 1919, 17, obr. 19.
- ¹⁶⁷ Ondrouch V., l. c. 1957, 89. Lamiová-Schmiedlová M., l. c. 1961, 22, 53, tab. VII: 20.
- ¹⁶⁸ Almgren O., l. c. 1923, 187. Müller G., l. c. 1931, 59, 64; tab. I: 1–3. Kovrig I., 1937, 67, 89, 122, 123, typ na tab. XII: 122, tab. XXV: 3–6. Patek E., l. c. 1942, 139, pozn. 10; 247; tab. XXVI: 3.
- ¹⁶⁹ Párducz M., l. c. 1941, 311, 313, 314, tab. XVII: 14–18. Ten istý, *Beiträge zur Geschichte der Sarmaten im II. und III. Jahrhundert*, Acta Archaeologica Hung. 7, 1956, 160, 161.
- ¹⁷⁰ Zeman J., l. c. 1961, 122, 181, obr. 57: B/a.
- ¹⁷¹ Kmieciński J., *Bogato wyposażony szkieletowy grób kobiety z późnego okresu rzymskiego z Łodzi-Retkini*, Sprawozdania P. M. A. IV, 1951 (1952), 131 n., obr. 9ab.
- ¹⁷² Beninger E., *Der Wandalfund von Cseke-Cejkov*, Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien 45, 1931, 187, obr. 9: 1–6.
- ¹⁷³ Ondrouch V., l. c. 1957, 88, tab. 17: 3, 4.
- ¹⁷⁴ Eisner J., l. c. 1933, 219, tab. LXX: 9. Ondrouch V., *Limes Romanus na Slovensku*, Bratislava 1938, 82, obr. 1: 9, tab. XII: 5.
- ¹⁷⁵ Eisner J., l. c. 1933, obr. 20: 4.
- ¹⁷⁶ Beninger E., l. c. 1937, 41, tab. 22: 224. Kovrig I., l. c. 1937, 89, tab. XXV: 8, s označením Iža. Patek E., l. c. 1942, tab. XXV: 13, omylom uvedená ako spona bez náleží.
- ¹⁷⁷ Kolník T., l. c. 1956, obr. 4: 14. Ten istý, l. c. 1961, 250, tab. III: 9d₁ — spolu so sponami s hrotitou nožkou.
- ¹⁷⁸ Zeman J., l. c. 1961, 86, obr. 40: A/b.
- ¹⁷⁹ Eisner J., l. c. 1938, 250–252, tab. 49: 2abc, obr. 1: ab.
- ¹⁸⁰ Ondrouch V., l. c. 1936, 537–539, obr. 2: 3. Ten istý, l. c. 1938, 87, obr. 9: 5. Eisner J., l. c. 1938, 251, 252, tab. 49: 1.
- ¹⁸¹ Ondrouch V., l. c. 1938, 87, obr. 8: 7.
- ¹⁸² Beninger E., l. c. 1937, 43. Eisner J., l. c. 1938, 252.
- ¹⁸³ Eisner J., l. c. 1933, 219, 220, obr. 20: 5. Ondrouch V., l. c. 1935, 537, obr. 2: 2. Bárta J., l. c. 1955, tab. IV: 3. Šafa — nepubl.; AÚ SAV, neg. P-36635.
- ¹⁸⁴ Ondrouch V., l. c. 1957, 116–122, tab. 29: 3–9.
- ¹⁸⁵ Schulz W., l. c. 1960, 308.
- ¹⁸⁶ Jahn M., l. c. 1926, 100, obr. 6.
- ¹⁸⁷ Patek E., l. c. 1942, 248, tab. XXVI: 15.
- ¹⁸⁸ Párducz M., l. c. 1941, 311, tab. XVII: 29; na kresbe je podviazanie nezreteľné.
- ¹⁸⁹ Párducz M., *Römerzeitliche Funde des grossen ungarischen Alföld*, Dolgozatok VII, 1931, tab. XIII: 8. Ten istý, l. c. 1950, 140, 142, tab. XXXII: 16; XLV: 6; XLVI: 2.
- ¹⁹⁰ Párducz M., *Hunkori szarmata temető Szeged-Óthalom (Sarmatisches Friedhof aus der Hunnenzeit in Szeged-Óthalom)*, A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1958–1959, Szeged 1960, 99, tab. XXXVIII: 5.
- ¹⁹¹ Lamiová-Schmiedlová M., l. c. 1961, tab. XII: 25.
- ¹⁹² Patek E., l. c. 1942, 139, tab. XXVI: 4.
- ¹⁹³ Smiško M. J., *Karpatski kurhany peršoji polovyny I tysiačolittia našoji ery*, Kyjiv 1960, 109, tab. XX: 7.
- ¹⁹⁴ Rosetti V. D., *Siedlungen der Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit bei Bukarest*, Germania 18, 1934, 207, obr. 1: 1.
- ¹⁹⁵ Almgren O., l. c. 1923, 78. Blume E., l. c. 1912, I, 28–30, obr. 27–28; II, 22, 23.
- ¹⁹⁶ Åberg N., l. c. 1919, 12–28, 151–157, obr. 2, 3, mapa I.
- ¹⁹⁷ Moora H., *Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr.*, Tartu 1938, tab. VIII: 6, 7.
- ¹⁹⁸ Kulikauskienė R. — Rimantienė R., *Senovės Lietuvių papuošalai*, Vilnius 1958, 300, obr. 181. Kulikaskas P. — Kulikauskienė R. — Tautavicius A., *Lietuvos archeologijos bruožai*, Vilnius 1961, 222, 223, 329, obr. 146, 229, 230.
- ¹⁹⁹ Schindler R., *Die Biedlungsgeschichte der Goten und Gepiden im unteren Weichselraum auf Grund der Tongefässe*, Leipzig 1940, obr. 75: 2. Okulicz J., *Cmentarzysko z III–V w. naszej ery z miejscowości Netta, pow. Augustów*, Wiadomości Arch. XXII, 1955, 288, 297, 298, tab. XXXVI: 3ab, obr. 7. Antoniewicz J. — Kaczyński M. — Okulicz J., l. c. 1958, tab. II: 1, 2. Antoniewicz J., *Badania kurhanów z okresu rzymskiego dokonane w 1957 r. w miejscowości Szwajcaria, pow. Suwałki*, Wiadomości Arch. XXVII, 1961, 15, 20, 21, tab. III: 1; IV: 6; VI: 23. Antoniewicz J., *Wyniki badań przeprowadzonych w latach 1958–1960 na cmentarzysku w miejscowości Szwajcaria, pow. Suwałki*, Wiadomości Arch. XXIX, 1963, 176, 189, obr. 3; p. s. Żurowski T., *Sprawozdanie z badań w 1957 r. cmentarzyska kurhanowego na stanowisku 2 we wsi Szurpily, pow. Suwałki*, Wiadomości Arch. XXVII, 1961, tab. XVII: 4.
- ²⁰⁰ Kulikauskienė R. — Rimantienė R., *Senovės Lietuvių papuošalai*, Vilnius 1958, 300.
- ²⁰¹ Okulicz J., l. c. 1955, 297, 298. Antoniewicz J. — Kaczyński M. — Okulicz J., l. c. 1958, 53.
- ²⁰² Żurowski T., l. c. 1961, 81.
- ²⁰³ Barankiewicz B., *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Grodzisku Mazowieckim*, Materiały starożytne V, 1959, 193, 215, tab. II: 8, 9.
- ²⁰⁴ Åberg N., l. c. 1919, 27.
- ²⁰⁵ Jahn M., l. c. 1926, 100, obr. 6. Grempler W., l. c. 1887, tab. V: 8ab. Barankiewicz B., l. c. 1959. Kostrzewski J., l. c. 1955, obr. 738. Blume E., l. c. 1912, I, 29, obr. 27, 28; II, 22.
- ²⁰⁶ Almgren O., l. c. 1923, 96, 206.
- ²⁰⁷ Párducz M., l. c. 1931, 84, 86, 92, 96, 99, 106, 107, typ na tab. XIII: 8. Pozri aj Patek E., l. c. 1942, 142, pozn. 6. Párducz M., l. c. 1950, 146, tab. LXII: 5.
- ²⁰⁸ Párducz M., l. c. 1950, 142, 143, tab. XLV: 6; XLVI: 2; XLIX: 2; L: 1, 3. Huszár L., *Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im mittleren Donau-becken*, Acta Arch. Hung. V, 1955, 86, 87.
- ²⁰⁹ Napr. na sponách z kniežacieho hrobu z Hasslebenu (Schulz W., l. c. 1933, 8, 10, tab. 4: 3; 5: 1), na sponě z Drohiczy (Szmít Z., l. c. 1923, obr. 156).
- ²¹⁰ Zoltai L., *Die Hügelgräber der römischen Kaiserzeit in Hortobágy, Laureae Aquincenses II*, 1941, 298, tab. XII: lab; LXIII: 4.
- ²¹¹ Párducz M., l. c. 1931, tab. XIII: 14. Zoltai L., l. c. 1941, 304, tab. XIII: 26ab. Párducz M., l. c. 1941, 311, 313, tab. XVII: 35, 36.

- ²¹² Almgren O., l. c. 1923, 190.
- ²¹³ Kostrzewski J., l. c. 1955, obr. 738. Kmiecinski J., l. c. 1952, 142, obr. 8. Jahn M., l. c. 1926, 100, obr. 6.
- ²¹⁴ Grempler W., l. c. 1887, 11, pozn. 1, tab. V: 8ab.
- ²¹⁵ Brenner E., *Vorfränkische Funde aus Wiesbaden*. Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit V, Mainz 1911, obr. 1: 12.
- ²¹⁶ Párducz M., l. c. 1941, 313.
- ²¹⁷ Ondrouch V., l. c. 1957, 120, 121. Lamiová-Schmiedlová M., l. c. 1961, 23.
- ²¹⁸ Ondrouch V., l. c. 1957, 89, 90, tab. E; tab. 17: 5–8; tab. 18.
- ²¹⁹ Schulz W., l. c. 1928, 147.
- ²²⁰ Grempler W., l. c. 1888, 11, tab. VII: 2. Majewski K. L., c. 1960, 80, tab. XXVI.
- ²²¹ Schulz W., l. c. 1933, 10, tab. I: 3; 4: 3.
- ²²² Brøndsted J., *Danmarks Oldtid III Jernalderen*, Gyndendal 1960, 196, obr. 194: 1. Schulz W., l. c. 1960, 314, tab. 58.
- ²²³ Beninger E., l. c. 1937, 110.
- ²²⁴ Behrens G., *Zur Typologie und Technik der Provinzialrömischen Fibeln*, Jahrbuch des Röm.-germ. Zentralmuseums Mainz 1, 1954, 235, 236.
- ²²⁵ Beninger E., l. c. 1937, 111, 112.
- ^{225a} Bóna I., *Beiträge zur Archäologie und Geschichte der Quaden*, Acta Arch. Hung. XV, 1963, obr. 11.
- ²²⁶ Našla sa vo vrstve v západnej časti velatickej mohyly v Očkove.
- ²²⁷ Müller A. v., *Ein reich ausgestattetes Körpergrab der späten römischen Kaiserzeit aus Lebus (Brandenburg)*, Berliner Blätter für Vor- und Frühgeschichte 6, 1957, 20–24, mapa 1.
- ²²⁸ Matthes W., l. c. 1931, 35 n.
- ²²⁹ Schuldt E., *Pritzier — ein Urnenfriedhof der späten römischen Kaiserzeit in Mecklenburg*, Berlin 1955, 57, 58, obr. 270–276. Schmidt B., *Einige neue Körpergräber des 4. Jahrhunderts aus dem Saalgebiet*, Jahresschrift Halle 40, 1956, 209, 210.
- ²³⁰ Eggers H. J., *Zur absoluten Chronologie der römischen Kaiserzeit im freien Germanien*, Jahrbuch des Röm.-germ. Zentralmuseums Mainz 2, 1955 (Festschrift für E. Sprockhoff I), 202.
- ²³¹ Matthes W., l. c. 1931, 38.
- ²³² Almgren O., l. c. 1923, skupina VI, tvar 185; 85, 86.
- ²³³ Schulz W., l. c. 1928, 145–150, obr. 1. Ten istý, l. c. 1953, 51, tab. IX: 1. Ten istý, l. c. 1960, 313.
- ²³⁴ Åberg N., *Den historiska relationen mellan senromersk tid och nordisk folkvandringstid*, Stockholm 1956, 55 n.
- ²³⁵ Hampel J., *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig 1905; II, 9; III, tab. 10: 2. Kovrig I., l. c. 1937, 129, tab. XL: 1. Patek E., l. c. 1942, tab. XXIV: 20; tu omylom uvedené, že je uložená v Kunst-historisches Museum vo Viedni.
- ²³⁶ Schulz W., l. c. 1960, 310, 311.
- ²³⁷ Tichanova M. A., l. c. 1956, 312–314.
- ²³⁸ Raddatz K., l. c. 1954, 53–58.
- ²³⁹ V strážanskom prostredí jednoznačným dokladom stykov so severopontickým prostredím, zlučujúcim najmä helenistické a skýtsko-sarmatské ornamentačné techniky a námetové oblasti, je vybijané ozdobné kovanie pása z hrobu II, najmä kovanie s nomádkym jazdcem a tarbikom (Ondrouch V., l. c. 1957, 156–160, pozn. 155–157, tab. 47: 1–6).
- ²⁴⁰ Symonovič E. A., *Fibuly Neapola Skifskogo*, Sov. arch. 7, 1963, No. 4, 149.
- ²⁴¹ Ondrouch V., l. c. 1957, 171.
- ²⁴² I keď je takmer isté, že niekoľko zlatých exemplárov spôn, najmä z hrobu II v Strážach sa ešte v dobe objavenia rozkradlo, nezdá sa mi pravdepodobné, že by to boli bývali práve spony najmladšie.
- ²⁴³ Beninger E., l. c. 1931, tab. XX: 35. Schulz W., l. c. 1953, tab. XXIX: 1.
- ²⁴⁴ Grempler W., l. c. 1888, 8, tab. III: 10.
- ²⁴⁵ Schulz W., l. c. 1933, tab. 4: 1abc, 2a; 5: 1a, 2ab.
- ²⁴⁶ Eggers H. J., l. c. 1955, 230, obr. 4, 6.
- ²⁴⁷ O platnosti Eggersovej chronológie pre juhozápadné Slovensko pozri Kolník T., *Zu neuen römisch-barbarischen Funden in der Slowakei und ihrer Chronologie*, Studia Historica Slovaca 2, 1964, v tlači.
- ²⁴⁸ Početné zlomky terry sigillaty, zastúpené najmä na sídliskách v Pobedime (vyše 150 zlomkov) datuje F. Křížek prevažne na koniec II. alebo do prvej polovice III. stor.
- ²⁴⁹ Za láskavú ochotu pri získavaní fotografií a kresieb spôn som hlbokou vďakou zaviazaný dr. S. Hennigovej z Museum für Ur- und Frühgeschichte Thüringens, dr. E. Kraskovskej zo SNM v Bratislave, s. Mulikovi, riaditeľovi Balneologického múzea v Piešťanoch, kresličovi V. Mészárosovi a fotografistovi K. Blaškovi — pracovníkom Archeologického ústavu SAV v Nitre.
- ²⁵⁰ Literatúra, z ktorej boli prevzaté kresby spôn na tab. I: 1 — Ondrouch V., l. c. 1957, obr. 16; 2 — Rademacher E., l. c. 1922, tab. X: 11; 3 — Raddatz K., l. c. 1954, obr. 1: 5; 4 — Kovrig I., l. c. 1937, tab. IX: 91; 5 — Svoboda B., l. c. 1948, obr. 4: 6ab; 7 — Kossinna G., l. c. 1922, obr. 9; 8 — Horedt K., l. c. 1958, obr. 1: 6; 10 — Grempler W., l. c. 1888, tab. III: 2; 11 — Beninger E., 1931, tab. XX: 34; 12 — Brøndstedt J., l. c. 1960, 195: 1; 14 — Grempler W., l. c. 1888, tab. VII: 2; 15 — Grempler W., l. c. 1888, tab. VII: 1; 16 — Schulz W., l. c. 1933, tab. I: 3; 19 — Grempler W., l. c. 1888, tab. VII: 4; 21 — Hampel J., l. c. 1885, obr. 3; 23 — Jahn M., l. c. 1926, obr. 6; 27 — Beninger E., l. c. 1937, tab. 22: 224; 30 — Eisner J., l. c. 1938, tab. 49: 2ab; 32 — Salin B., l. c. 1904/1935, obr. 102b; 34 — Patek E., l. c. 1942, tab. XXIV: 20; 35 — Schulz W., l. c. 1953, tab. IX: 1; 36 — Schulz W., l. c. 1933, tab. I: 5.

Prunkfibeln der jüngeren Kaiserzeit im Lichte der südwestslowakischen Funde

Titus Kolník

Die neuen reichen Funde der jüngeren Kaiserzeit aus dem mittleren Waagtal, vor allem aus dem Gräberfeld von Očkov¹ und aus dem Siedlungskomplex von Pobedim,² riefen die Notwendigkeit hervor, das ganze Fundgut dieses Gebietes einer neuen umfassenden Analyse zu unterziehen. In diesem Zusammenhang erscheint die Datierung der bekannten, vor einigen Jahren von V. Ondrouch³ monographisch bearbeiteten Fürstengräber von Stráže (zum J. 300 oder an den Anfang des IV. Jh.) als allzu spät angesetzt. Ganz besonders ist eine erneute Analyse jener Denkmäler erforderlich, die für die Zeitbestimmung obiger Gräber ausschlaggebend sind, nämlich der Prunkfibeln aus ihnen. Diese Fibeln können auf Grund bestimmter charakteristischer, allen Exemplaren gemeinsamer Merkmale, wie auch einiger Überschneidungen dieser Merkmale innerhalb der einzelnen Typen, trotz der scheinbaren grossen typologischen Ungleichartigkeit zu einer grossen, genetisch unstrittbar begründeten und verwandten Gruppe zusammengefasst werden.

Es sind im wesentlichen folgende tektonische, technische und dekorative, den südwestslowakischen Fibeln gemeinsame Merkmale:

a) Verwendung von Edelmetall zu ihrer Herstellung (Gold, Silber), oder zumindest zu ihrer Ausschmückung (Belag mit goldenem oder vergoldetem Pressblech, Perlringarnituren).⁵

b) Verwendung der oberen Sehne und einer Spiralkonstruktion als zweckdienliche Vorrichtung.

c) Die gleiche Technik des Kunsthandwerks (Körnchenschmuck, Filigran, Belag mit Pressblech, Perldraht).

d) Ausschmückung der Achsenenden und der Kopfmitte durch Knöpfe mit Perldraht.

e) Verhältnismässig kurzer und regelmässig gewölbter Bügel.

Ein weiterer Grund für die Vereinigung der Prunkfibeln zu einer grossen Gruppe sind freie Überschneidungen von Merkmalen zwischen den einzelnen Typen, wie z. B. ein hoher Nadelhalter, winkelig abschliessender Fuss, halbrunde Kopfplatte und mehrfache feine Facettierung des Bügels.

Die Faktoren, die die Aufgliederung der einzelnen Typen in die grosse Gruppe der jünger-kaiserzeitlichen Prunkfibeln zulassen, sind vom Gesichtspunkt der Produktionsbedingungen, wie auch der Datierung ihrer einzelnen Fibeltypen nach Ansicht

des Autors oftmals viel wichtiger als jene Faktoren, welche für eine isolierte Wertung lediglich innerhalb der einzelnen Gruppen sprächen (z. B. der Armbrustfibeln mit hohem Nadelhalter, der Fibeln mit umgeschlagenem Fuss oder ihrer Derivate), die bloss nach der formalen Typologie herausgegliedert wurden.

Bei der Wertung der einzelnen dekorativen und konstruktiven Merkmale der Prunkfibeln (wie Perldraht, Pressblech, Kornschmuck, Knöpfe, Zweirollenkonstruktion, hoher Nadelhalter, halbrunde Kopfplatte, winkelig abschliessender Fuss) vom Gesichtspunkt ihrer typologischen, geographischen und zeitlichen Verbreitung gelangt der Verfasser zu dem Rückschluss, dass im mitteleuropäischen Milieu oberhalb der Donau Voraussetzungen zu ihrer Entstehung und Verwendung bereits im Verlauf des II. Jahrhunderts vorhanden waren.

Bei der Verbreitung der, vorzugsweise im klassischen griechisch-skythischen Bereich des südrussischen pontischen Gebietes, heimischen Verzierungs-technik der Schmuckwarenerzeugung nach Mitteleuropa, konnten vor allem die sarmatischen Jazygen eine bedeutende Rolle gespielt haben. Zur Entstehung bestimmter Ausschmückungs- und Konstruktionsdetails der Prunkfibeln konnte es in verschiedenen Gebieten auch völlig unabhängig von einander gekommen sein. Auf diese Weise, wahrscheinlich bloss aus dem Bestreben heraus, eine erhöhte Gesamtausschmückung der Prunkfibeln zu erzielen, entstanden die Knöpfe an den Achsenenden, am Fussabschluss und in Kopfmitte, wie auch die Zwei- und Dreirollenkonstruktionen. So ähnlich kam es völlig unabhängig auch im pontischen Raum, am ehesten unter dem Einfluss der provincialrömischen Fibeln, zur Bildung der halbrunden Kopfplatte und des winkelig abschliessenden Fusses. Ganz entschieden muss die Theorie fallen gelassen werden, nach welcher auch auf unserem Gebiet die Entstehung und Entfaltung der einzelnen Merkmale der Prunkfibeln, wie auch ihre Entwicklung allgemein, mit der sog. gotisch-pontischen Kulturströmung in engen Zusammenhang gebracht wird.¹²⁻¹²¹

In der Südwestslowakei sind folgende Prunkfibeltypen der jüngeren Kaiserzeit vertreten:

1. *Armbrustfibeln mit oberer Sehne und hohem Nadelhalter*¹²²⁻¹⁴²

Die zwei Silberfibeln dieses Typs aus Grab II von Stráže (Abb. 1: 1, 6) und eine aus Grab 108

von Očkov (Abb. 1: 7) stellen eigentlich bloss Verzierungsvarianten der Armbrustfibeln mit hohem Nadelhalter und oberer, am Kopfkopf befestigter Sehne dar. Die Fibeln aus Stráze haben am Bügelkopf und auf der Oberseite des Fusses einen vergoldeten Pressblechbelag, der mit getriebenem Pseudofiligranmuster verziert ist.

Verfolgt man die geographische und zeitliche Verbreitung der Armbrustfibeln mit hohem Nadelhalter und oberer Sehne, ist zu beobachten, dass sich dieser Fibeltyp im östlichen Teil Mitteleuropas konzentriert und schlichtere Gegenstücke zu Almgrens Gruppe VII, Serie 4 bildet, d. h. zu den sog. monströs entwickelten Formen, vorzugsweise zu Fig. Almgren 211 und 212, die als ostpreussisch angesehen werden. Die südwestslowakischen Prunkstücke der Armbrustfibeln mit hohem Nadelhalter und oberer Sehne deuten mit ihrer ziemlichen Schlichtheit darauf hin, dass sie zumindest mit der angeführten Serie Almgren Gruppe VII parallel sein können, die von H. J. Eggers in die Stufe C₁ gewiesen wurde, wahrscheinlich aber noch vor diese Gruppe zu stellen sind. Die obere Sehne der Spiralrolle gibt ganz deutlich Hinweise auf Beziehungen der hier erörterten Očkov- und Strázer Fibeln zum entsprechenden sarmatischen Armbrustfibeltyp. Die absolute Datierung dieser drei slowakischen Fibeln wird nur durch eine Gesamtanalyse des Fundverbandes aus Grab II von Stráze und eine Gesamtanalyse der Prunkfibeln überhaupt ermöglicht. Die Armbrustfibeln mit hohem Nadelhalter gehören im Rahmen der Prunkfibeln typologisch zweifellos zu den ältesten Formen.

2. Fibeln vom Strázer Typus (Schmetterlingsfibeln)^{143–155}

Zu diesem Typ gehören drei prachtvolle Silberfibeln (Abb. 2: 1–3, 4) mit rundlich-nierenförmig erweiterter Kopf- und Fussplatte, mit Querkamm auf dem kurzen Bügel, hohem Nadelhalter und Zweirollenkonstruktion. Die Ausschmückung besteht in zwei Fällen aus einem goldenen (Abb. 2: 2, 3) und in einem Falle aus einem vergoldeten (Abb. 2: 1) Belag mit reichem Besatz von Perldraht, Granulierung, Filigran, und auf einer Fibel (Abb. 2: 1) ist auch eine Einlage von dunkelgrüner Glaspaste.

Die Genesis dieser tektonisch und formenkundlich aussergewöhnlichen Fibelform führte V. Ondrouch auf eine Vermischung von Elementen mehrerer Typen zurück. Seine sehr richtige Auffassung, dass die Schmetterlingsfibeln mit dem Querkamm in Bügelmitte zu Fibeln aus dem älteren und mittleren römischen Zeitabschnitt zu stel-

len sind, wurde nicht aufgegriffen und blieb unausgewertet. Wird die Schmetterlingsfibel näher betrachtet, und der reich verzierte Belag, wie auch die Nadelkonstruktion weggedacht, drängt das nackte Fibelskelett dem Beschauer die Überzeugung auf, dass der Künstler, der die Fibel angefertigt hatte, bewusst oder unbewusst lediglich von den Fibeln mit Bügelkamm ausgegangen sein konnte, also von den sog. jüngeren wendischen Fibeln (Fig. Almgren 40–43). Als beste Vorlage konnten aber die Fibeln Fig. Almgren 43 mit symmetrisch verbreiteter Kopf- und Fussplatte gedient haben.¹⁴⁷ Gewisse Anklänge an den Bügelkamm dieser Fibeln könnten vielleicht auch in den Ringwülsten der Zakrzów (Sackrauer) Fibeln gesehen werden,¹⁴⁸ besonders auf der Silberfibel aus Grab I (Abb. 5: 6) und in ausklingender Form auch auf den Fibeln der Gräber II und III (Abb. 5: 5, 8). Zum halbrunden Abschluss beider Enden mag den Hersteller wohl auch der Kopf der provincialrömischen Kniefibeln inspiriert haben. Von diesen Fibeln oder den Armbrustfibeln dürfte auch der hohe Nadelhalter entlehnt worden sein. Die Anwendung von Schmuckplatten an Kopf und Fuss könnten nach V. Ondrouch auch die jüngeren Plattenfibeln bewirkt haben. Der Fibelfund Fig. Almgren 43 aus Čáčov (Taf. I: 1)¹⁴⁹ zeigt jedoch deutlich, dass auch auf diesem Typ dieselbe Ausschmückungsart der oberen Bügel- und Fussplatte mit silbernen Pressblechfolien angetroffen wird. Eine entsprechende Gliederung der Verzierung und die Anwendung der gleichen Ausschmückungstechnik wie auf den Schmetterlingsfibeln ist auf dem Goldanhänger aus Zielnowo (Selnowo), Bez. Wąbrzeźno zu beobachten (Abb. 3).¹⁵⁰ Dieser Anhänger fand sich in einem Frauen-Skelettgrab zusammen mit zwei Silberarmringen, von denen der eine mit halbrundem Schlangenkopfabschluss allgemein in Eggers Stufe B₂ datiert wird, und lediglich im vorliegenden Falle kann er zur Stufe C₁ gewiesen werden.¹⁵¹ Der Anhänger von Zielnowo (Selnowo) ist also als ein Beleg für das Vorkommen eines Gegenstandes mit recht nahestehender Ausschmückungskomposition und Ausführungstechnik bereits in der zweiten Hälfte des II. Jh. anzusehen.

Die Idee der gleicharmigen Fibeln mit beiläufig symmetrisch erweiterter Kopf- und Fussplatte kommt ausser der erwähnten Vorlage auch auf einigen Varianten in der Gruppe der provincialrömischen Kniefibeln (z. B. auf denen mit halbrunder Kopfplatte und dreieckig abschliessendem Fuss — Taf. I: 3)¹⁵² aus dem Ende des II. Jh. zur Geltung. Sie lebt jedoch, wahrscheinlich unabhängig von der

Entwicklung des mittellrömischen Zeitabschnittes, auch noch in der Völkerwanderungszeit.¹⁵³ Der Autor stimmt danach vollkommen W. Schulz bei,¹⁵⁴ dass die Fibeln vom Strázer Typus als einzigartiges Meisterwerk eines höfischen Edelmetallschmiedes des Strázer Fürstenmilieus anzusehen sind, ebenso wie die mit Halbedelstein ausgestattete Hasslebener Fibel als des mitteldeutschen Milieus. Bei der Bestimmung der Herstellungszeit dieses Fibeltyps können die bisherigen Ansichten nicht angenommen werden, die seine Entstehung an das Ende des III. oder den Anfang des IV. Jh. stellen,¹⁵⁵ und ihn genetisch als die entwickeltste Gruppe aller im Grab II von Stráze vertretenen Fibeln betrachten. Auf Grund der Tektonik und Verzierung dieser Fibeln wagt es der Autor, in ihnen vorläufig ein Meisterwerk der ersten Hälfte des III. Jh. zu sehen.

3. *Fibel mit halbrunder Kopfplatte,^{156–166} langem trapezförmig abschliessendem Fuss, hohem Nadelhalter und Zweirollenkonstruktion (Abb. 5: 1)*

Sie stammt aus dem Gräberfeld von Očkov und ist aus Silber. Aus hochwertigem Silber ist allerdings nur die Nadelkonstruktion und die Schmuckknöpfe. Die hohe Temperatur, der die Fibel beim Scheiterhaufenbrand ausgesetzt war, hat auf Kopfplatte, Bügel und Fuss völlig den Ausschmückungsbelag vernichtet, der etwa in Form von vergoldeten Folien mit Filigran-, Granulation- oder Durchbruchapplikationen angenommen werden kann.

Typologisch kann die Fibel aus Očkov auf Grund der Kopfplatte zu Almgren Gruppe VI, Fig. 184 (Taf. I: 15) gereiht werden, die B. Salin als Sackrauer Typus bezeichnet hat.¹⁵⁶ Ein Unterschied herrscht bloss in der Gestaltung des Fusses, der bei allen Vergleichsstücken aus Sackrau winkelig abgeschlossen ist, während die Fussplatte der Očkover Fibel eine hohe trapezförmige Gestalt mit hohem Nadelhalter hat.

Die Fragen über die Herkunft der halbrunden Kopfplatte und die Möglichkeit ihrer Genesis aus den provinzialrömischen Kniefibeln sind höher berührt worden. In diesem Zusammenhang muss als bedeutendes Zwischenglied in der Entwicklung der Fibeln mit halbrunder Kopfplatte die Fibel aus dem Urnengrab von Braller in Transsylvanien erwähnt werden,¹⁵⁷ die eine Mischform darstellt, entstanden aus der Kreuzung von Merkmalen der Knie- und Armbrustfibeln mit hohem Nadelhalter.

Auch die trapezförmige Fussgestaltung gibt Anregungen, gewisse formale Beziehungen bei der Gruppe der provinzialrömischen Kniefibeln mit halbrunder Kopfplatte und dreieckigem Fuss zu

suchen, die an das Ende des II. Jh. gehören. Näher beachtet hat diese Gruppe zuletzt K. Raddatz.¹⁵⁹

Die Fibel aus Očkov kann, ebenso wie der transsylvanische Fund aus Braller, eine wichtige Zwischenstufe bilden, welche die Sackrauer Prunkfibeln mit halbrunder Kopfplatte mit den provinzialrömischen Kniefibeln verbindet. Gestützt wird eine derartige Stellung der Očkover Fibel auch durch die Anwesenheit eines weiteren kennzeichnenden älteren Merkmals — des hohen Nadelhalters.

4. *Eingliedrige Fibel mit umgeschlagenem Fuss, vierwindiger Spiralrolle und oberer Sehne, Ausschmückung durch Perldraht.^{167–172}*

Das einzige Exemplar dieser Gattung fand sich in Bronze auf der Siedlung von Veselé (Abb. 6: 1).¹⁶⁷ Es handelt sich um eine Fibel von Almgrens Gruppe VI, Fig. 166, die überwiegend in Donau- und Theissgebiet vertreten ist¹⁶⁸ und von M. Párducz als „ungarischer Typus“ bezeichnet wird.¹⁶⁹

Eine Gesamtwertung der eingliedrigen Fibeln mit umgeschlagenem Fuss, mitsamt dem ungarischen Typ, vom typologischen, geographischen und chronologischen Gesichtspunkt wird der Autor in *Slovenská archeológia* bringen. An dieser Stelle sei lediglich festgestellt, dass die eingliedrigen Fibeln mit umgeschlagenem Fuss des ungarischen Typs, ähnlich wie auch ihrer zweigliedrigen Parallelen, z. B. aus Grab II von Stráze (Abb. 7: 1, 2, 4–8), aus Ostrovany (Abb. 7: 3, 9) und anderen Fundstellen, im wesentlichen nicht aus dem Rahmen des III. Jh. treten und dass ihr Vorkommen bereits Ende des II. Jh. nicht ausgeschlossen, ja sogar möglich ist.

5. *Eingliedrige Silberfibeln mit vierwindiger Spiralrolle und oberer Sehne, Derivate des ungarischen Fibeltyps mit umgeschlagenem Fuss und mehrfach facettiertem Bügel und Perldrahtschmuck.^{173–183}*

a) Formen mit schmalem, mittels Knopf abgeschlossenem Fuss sind im Grab I von Stráze (Abb. 6: 5, 6) und im Fund aus Devínske Jazero vertreten (Abb. 6: 3).

b) Formen mit winkelig abschliessendem Fuss stammen aus Očkov (Abb. 6: 9) und Patince (Taf. I: 27).

Die Variante *a* gehört formenkundlich eindeutig zu Derivaten der eingliedrigen Fibeln mit umgeschlagenem und spitz auslaufendem Fuss mit Knopfabschluss, die auf mährisch-slowakischem Gebiet recht zahlreich, vorzugsweise in Bronze vertreten sind.

Die Variante *b* ist ihrer Verbreitung nach erneut an das Quadenland gebunden. Ihre zeitliche Zu-

weisung hängt eng mit den übrigen eingliedrigen Fibelderivaten mit umgeschlagenem, vor allem mit spitz auslaufendem Fuss zusammen und rahmenmässig kann sie in das III. und IV. Jh. gestellt werden, wobei mit dem maximalsten Vorkommen wahrscheinlich in der zweiten Hälfte des III. und in der ersten Hälfte des IV. Jahrhunderts zu rechnen ist.

Zu den letzten Gliedern in der Entwicklungsreihe der eingliedrigen Fibeln mit winkelig abschliessendem Fuss gehören zweifellos zwei verhältnismässig grosse silberne und teilweise vergoldete Blechfibeln aus Kšinná (Taf. I: 30) und eine ähnliche aus Selce (Abb. 6: 7).¹⁸⁰ Die bisherige Datierung dieser Fibeln durch J. Eisner und E. Beninger zum Jahre 400 oder an den Anfang des V. Jh.¹⁸² hält der Autor als allzu spät angesetzt.

Als Variante *c* könnten zu den eingliedrigen Fibelderivaten mit umgeschlagenem Fuss die Fibeln mit gleichmässig breitem, rechteckigem Fuss gereiht werden, die aus Malé Třnie (früher Trlinok — Abb. 6: 4), Selce (Abb. 6: 8), Sásová und Šařaduslo (Abb. 6: 10)¹⁸³ bekannt sind. Alle sind aus Silber mit metopenartig verziertem Fuss, facettiertem Bügel, und die Fibel aus Malé Třnie auch mit Perldrahtschmuck. Ihre zeitliche Zuweisung entspricht mit grösster Wahrscheinlichkeit den übrigen eingliedrigen Fibelderivaten mit umgeschlagenem Fuss, d. h. in das III. und IV. Jh., mit dem grössten Vorkommen von der zweiten Hälfte des III. bis zur Mitte des IV. Jh.

6. Zweigliedrige Armbrustfibeln mit umgeschlagenem Fuss^{184–217}

In diese Gruppe gehören sieben silberne Prunkfibeln mit schmalem Fuss aus Grab II von Stráze (Abb. 7: 1, 2, 4–8). Die Tatsache, dass diese Fibeln einen umgeschlagenen Fuss haben, ist der Aufmerksamkeit V. Ondrouchs¹⁸⁴ bei ihrer monographischen Verarbeitung entgangen, ohne Zweifel deshalb, weil ihm bloss die chemisch nicht gereinigten Fibeln zur Verfügung standen, aber auch deswegen, weil das enge Anliegen des Nadelhalters an die obere Fussfläche und vor allem die Überdeckung des Umschlagens mit einem Schmuckbelag vollkommen den Eindruck erweckt, dass es sich bloss um Derivate der Fibeln mit umgeschlagenem Fuss handelt. Schon nach der bildlichen Darstellung einer dieser Fibeln hat auch W. Schulz¹⁸⁵ die richtige Ansicht geäussert, dass es sich um eine Fibel mit umgeschlagenem Fuss handeln könnte.

Die Variante *a* — mit einfachem Pseudofuss,

einer Spiralrolle und oberer Sehne — ist in vier Exemplaren vertreten (Abb. 7: 1, 2, 5, 7).

Zur Variante *b* — der Fibel mit mehrfach gegliedertem, kugeligem Fussabschluss, der durch Zusammenhämmern des Fussendes oder die Einsetzung eines selbständigen Gliedes entstanden ist, ferner mit Einrollenkonstruktion und oberer Sehne — gehören zwei Fibeln. Die erste von ihnen (Abb. 7: 6) hat einen relativ langen Fuss mit zweifach gegliedertem Fussende. Die zweite (Abb. 7: 4) hat dreifach gegliederten Fuss, der durch Einschieben eines selbständigen Teiles in den Nadelhalter entstanden ist. Es mag sein, dass der Hersteller der Fibel zu einer derartigen Lösung des Fusses erst nach einem misslungenen Versuch gekommen ist, das Fussende aus einem Stück in die gewünschte Form auszuhämmern.

Die Variante *c* mit mehrfach gegliedertem Fuss und Zweirollenkonstruktion ist bloss durch ein einziges Exemplar vertreten (Abb. 7: 8).

Alle Strázer Fibeln der Variante *a* weisen auf eine unverkennbare Ähnlichkeit zu Fibeln Almgren Fig. 167 hin, die sich im wesentlichen von den Strázer bloss durch die untere Sehne unterscheiden. Am nächsten stehen den Strázer Fibeln zweifellos zwei Silberfibeln aus dem zweiten Fund von Ostrovany (Abb. 7: 3, 9), die die gleiche obere Sehne haben, doch relativ bescheidener verziert sind und den Bügel im Vergleich zum Fuss länger und breiter haben, und eine deutlichere Umschlagung des Fusses zu sehen ist (zwischen Fuss und Nadelhalter eine Lücke). Sie erwecken allgemein einen typologisch älteren Eindruck. Hingegen muss die Silberfibel mit umgeschlagenem Fuss aus Naroczyce (Nährschütz) in Schlesien, die Zweirollenkonstruktion und obere Sehne hat (Abb. 8: 6),¹⁸⁶ bereits als ein entwickelteres Glied in der Entwicklungsreihe betrachtet werden.

Die einfachen unverzierten zweigliedrigen Bronzefibeln mit umgeschlagenem Fuss und oberer Sehne kommen nur in Ausnahmefällen vor. Sie sind im Theissgebiet vertreten.^{188–190}

Ein selbständiges Ausbreitungsgebiet der prunkvollen Armbrustfibeln mit umgeschlagenem Fuss, nur mit unterer Sehne, Fig. Almgren 167, bildet der südost- und ostbaltische Raum mit erheblicher Fundkonzentrierung im ehemaligen ostpreussischen Gebiet, vor allem in Samland.^{195–199}

Es hat ganz den Anschein, dass zwei voneinander unabhängige Dichtezentren der Prunkfibeln mit umgeschlagenem Fuss vorliegen: eines oberhalb der mittleren Donau, das zweite in Ostpreussen. Werden jedoch auch die verwandten Fibeln mit

umgeschlagenem Fuss aus Schlesien in Betracht gezogen (Naroczyce-Nährschütz, Zakrzów-Sackrau), ferner die Funde aus Grodzisko Mazowieckie, südwestlich von Warschau, die Fibel aus Kujawien, aus Nowy Dwor-Neuguth und Krosno-Krossen²⁰⁵), ist zu erkennen, dass diese Funde, trotz ihrer vorläufig verhältnismässig dünnen Streuung, ungefähr um die Haupttrasse oder die Nebenwege der zu den reichen Bernsteinlagern im südöstlichen Baltikum führenden Bernsteinstrasse oszillieren.

Obwohl es sich vorderhand bloss um ein geringes Fundvorkommen handelt, scheint es wahrscheinlich zu sein, dass die Funde eine engere Beziehung zwischen beiden Gebieten ausdrücken. Fraglich ist es aber, ob die Verbreitung der Ausschmückungsmode mit Perldraht unabhängig von den Fibeln mit umgeschlagenem Fuss vor sich gegangen ist, oder von der Verbreitung dieser Fibeln abhängig war. Die erste Möglichkeit scheint wahrscheinlicher zu sein. Ein weiteres Problem ist, ob die Verbreitung dieses Geschmackes von Norden nach Süden, oder umgekehrt verlief, oder ob es zu seiner Entfaltung in beiden Gebieten nicht vollkommen unabhängig gekommen ist.

Im Raum oberhalb der mittleren Donau könnten die Wurzeln dieses Geschmackes vor allem in den Prunkexemplaren der Armbrustfibeln mit hohem Nadelhalter und in den eingliedrigen Fibeln mit umgeschlagenem Fuss des ungarischen Typs gesucht werden. Noch bessere Voraussetzungen für die Entfaltung dieses Verzierungselementes finden sich jedoch in der Technik der nordeuropäischen Edelmetallwerkstätten aus dem Ende der älteren Kaiserzeit. Wird nun die Tatsache in Erwägung gezogen, dass die Funde auf dem Gebiet oberhalb der mittleren Donau im Rahmen des III. Jh. verhältnismässig früh datiert werden können, auf alle Fälle früher als gegenwärtig die verwandten Funde im nordeuropäischen Bereich datiert werden, ist es zulässig, dass in den Anfangsimpulsen und in der gegenseitigen Beeinflussung beider Gebiete die Einwirkung des Südens auf den Norden in erwähnter Beziehung überwogen hat.

Bei der Entstehung der Nadelkonstruktion auf den Armbrustfibeln mit umgeschlagenem Fuss und oberer Sehne, u. zw. auch auf den Fibeln der Südwestslowakei, muss zweifellos den Armbrustfibeln mit hohem Nadelhalter des sarmatischen Typs (d. h. mit oberer Sehne) eine entscheidende Rolle zugeschrieben werden. Bei der Betrachtung von oben erinnern die Strázer Fibeln mit umgeschlagenem Fuss mit ihrer Tektonik und Ausschmückung an die Armbrustfibeln mit hohem Nadelhalter aus demsel-

ben Fundverband (Taf. I: 18, 22). Einen solchen Zusammenhang konstatierte jedoch bereits O. Almgren²⁰⁶ bei den ostpreussischen silbernen Prunkfibeln, u. zw. zwischen Fig. 211, Gruppe VII und Fig. 167, Gruppe VI. Die Entstehung und Produktion der zweigliedrigen Prunkfibeln mit umgeschlagenem Fuss und oberer Sehne kann auf dem Raum oberhalb der mittleren Donau in das III. Jh. datiert werden.

Einfache, weniger prunkhafte und wahrscheinlich auch ältere Parallelen mit oberer Sehne (Abb. 8: 1) kommen zahlreich in sarmatischen Gräbern des Theissgebietes vor.^{207–208}

Zur Entstehung der Variante *b* trug wahrscheinlich in erster Linie das Bestreben des Künstlers bei, eine Harmonie des ganzen Fibelaufbaues zu erzielen, das ihn auf den Einfall brachte, den Fuss mit einem gleichen Knopf wie an den Achsenenden und in Kopfmitte abzuschliessen. Eine ähnliche Tendenz herrschte in dieser Richtung auch bei den Armbrustfibeln mit hohem Nadelhalter. Allgemein wird jedoch auf den Fibeln mit umgeschlagenem Fuss und ihren Derivaten der knopfartige Fussabschluss verhältnismässig selten angetroffen. Analogien zur Variante *c* — zur Fibel mit Zweirollenkonstruktion finden sich im Theissgebiet (Abb. 8: 3)^{210, 211, 215, 216} und im südpolnischen Gebiet (Abb. 8: 4, 6, 7).^{213, 214}

Die zweigliedrigen Prunkfibeln mit umgeschlagenem Fuss aus Stráze können als unmittelbare und recht frühe Varianten, bzw. als Ableitungen von der Urform der Fibel mit umgeschlagenem Fuss betrachtet werden. Ganz entschieden dürfen in ihnen nicht, wie V. Ondrouch und M. Lamiová-Schmiedlová angenommen haben, späte Derivate der Fibeln mit umgeschlagenem Fuss von der Wende des III.—IV. Jh., oder aus noch späterer Zeit gesehen werden.²¹⁷

7. Fibeln mit flachem, breiterem, mehrfach facettiertem oder längs verziertem Bügel, winkelig abschliessendem Fuss und Ein- oder Zweirollenkonstruktion mit oberer Sehne^{218–225}

Sie stammen in vier Exemplaren aus dem ersten Grab von Stráze.²¹⁸ Drei von ihnen sind aus Silber und eine aus Gold. Nach Abschluss vorliegender Arbeit veröffentlichte eine weitere Fibel dieser Gruppe, die angeblich aus Stráze stammen soll, I. Bóna.^{225a} Die Fibel (Abb. 13) entspricht stilistisch sehr gut der Prunkfibel-Gruppe mit breiterem, mehrfach facettiertem Bügel und winkelig abschliessendem Fuss. Aller Wahrscheinlichkeit nach stammt sie aus den vermissten Gegenständen des Grabes I/1933 von Stráze.

Die Silberfibeln (Abb. 10: 1, 3, 6) haben Einrollenkonstruktion mit oberer, hinter dem Kopf befestigter Sehne und Goldbelag, mit Perldraht befestigt, an beiden Seiten des mehrfach facettierten Bügels. Der winkelig abschliessende Fuss hat einen typologisch älteren, taschenartigen Nadelhalter.²¹⁹

Die Goldfibel (Abb. 10: 10) hat einen massiven, ziemlich breiten bandförmigen, durch reiche Fili-granausschmückung in zwei Längsbänder geteilten Bügel. Ihre Nadelkonstruktion ist nachträglich umgearbeitet worden. Ursprünglich war eine Zweirollenkonstruktion der Nadelfederung mit Knöpfen an den Achsenenden vorhanden, die wahrscheinlich zerbrach und daraufhin durch eine einfache Spiralarolle ohne Endknöpfe ersetzt wurde.

Der Fuss dieser Strázer Goldfibel ist im oberen Teile seitlich etwas mehr gewölbt, wogegen die Silberfibeln fast gerade Seitenkanten am Fuss haben. Diese ausschwingenden Seiten des Fusses mögen allem Anschein nach eine typologisch frühere Form darstellen.

Entwicklungsmässig könnten also die angeführten Fibeln mit breiterem Bügel und winkelig abschliessendem Fuss als jüngere Stufe der unter Punkt 6 angeführten Fibeln mit schmalen Fuss und Bügel erscheinen, und sie entstand unter gemeinsamer Einwirkung der eingliedrigen Derivate mit winkelig abschliessendem Fuss. Auf Grund mehrerer Einzelheiten verraten jedoch die berührten Typen eine gemeinsame Werkstatt und ihr zeitlicher Unterschied war wahrscheinlich deshalb nur geringfügig.

8. *Fibel mit oval verbreitertem Bügel, Kopfplatte, mehrfacher Spiralkonstruktion und winkelig abschliessendem Fuss (Abb. 10: 8)*^{226–236}

Mit den vorigen Fibeln hängt dem Gesamthabitus nach gewissermassen eine weitere Fibel aus Očkov zusammen,²²⁶ angefertigt aus Bronze, mit Silberdraht verziert, mit vielfacher (wahrscheinlich dreifacher) Spiralkonstruktion, die gewissen Anzeichen nach ursprünglich von einer dünnen befestigten, etwa halbrunden Kopfplatte überdeckt war. Nach der ovalen Verbreiterung des Bügels, auf welchem ursprünglich ein Halbedelstein- oder Glasflussbelag appliziert war, gehört diese Fibel zu den sog. Schildfibeln.

Zur Fibel aus Očkov nähert sich der Fund einer Silberfibel mit kleiner Kopfplatte aus dem Leunaer Grab I/1926 typologisch am meisten (Taf. I: 35). Mit der Form des Nadelhalters steht diese jedoch den Fibeln mit umgeschlagenem Fuss bereits entfernter als die Fibel aus Očkov. W. S c h u l z weist die Leunaer Fibel mit kleiner nierenförmiger Kopf-

platte in die Entwicklungsanfänge der Fibeln mit halbrunder Kopfplatte, vor die Goldfibel aus Sanderumgaard (Abb. 10: 5) und die Fibel aus Sackrau (Abb. 10: 7).

Enge genetische Beziehung zur Leunaer Fibel aus Grab I/1926 sieht W. S c h u l z auch bei einer im MNM zu Budapest untergebrachten Silberfibel mit unbekannter Fundortangabe (Abb. 10: 9),²³⁵ von welcher, mit Rücksicht auf die Tatsache, dass der Grossteil der slowakischen Funde im vorigen Jahrhundert entweder nach Wien oder nach Budapest gelangt ist, angenommen werden kann, dass sie aus südwestslowakischem Gebiet stammt.

Der vereinzelte Fibelfund aus Sanderumgaard (Abb. 10: 5), der teils Merkmale der Fibeln aus dem Sackrauer Bereich aufweist (Gestaltung und Verzierung des winkelig abschliessenden Fusses, halbrunde Kopfplatte) und teils Merkmale aus dem Strázer Bereich (Verzierung der mittleren Bügelfläche, besonders die Längsgliederung der Mittelfläche), betrachtet W. S c h u l z ganz richtig als ein Exemplar, das auf der Oderstrasse als Import aus dem wandalischen Silingen- oder aus dem Quadenland nach Norden gelangt ist.

Die hier erörterte Fibel repräsentiert im Vergleich zu einer anderen Očkov-Fibel, die jedoch zum Unterscheid eine befestigte halbrunde Kopf- und trapezförmige Fussplatte hat (Abb. 5: 1), zweifellos eine jüngere Entwicklungsstufe. Ihre Herstellungszeit fällt wahrscheinlich in die zweite Hälfte des III. Jh.

Schlussfolgerungen

Die angestellten Untersuchungen über das Vorkommen mehrerer gemeinsamer Züge, wie auch einiger gegenseitig sich durchdringender Merkmale, ebenso die Untersuchungsergebnisse bei den einzelnen Typen zeigen deutlich, dass im mitteleuropäischen Milieu alle Voraussetzungen zur Entstehung der angeführten Prunkfibelformen, unabhängig von den Einflüssen der sog. gotisch-pontischen Kulturströmung vorhanden waren. Zur Übertragung bestimmter Impulse aus dem südrussischen pontischen Gebiet konnte es durch Vermittlung von sarmatischen Stämmen, vor allem der Jazygen, gekommen sein. Die verhältnismässig hohen technischen Ansprüche bei der Anfertigung der Prunkfibeln bestätigen, dass diese Fibeln bloss von einem bestimmten, höher spezialisierten Kreis von Leuten hergestellt wurden, den Kunsthandwerkern. Einige ganz besonders vollkommene Stücke (z. B. die Fibeln vom Strázer Typus) waren wahrscheinlich das Werk eines Meisters. Das breitere Vorkommen der Prunkfibeln (in Stráze, Očkov und anderen Lokali-

täten der Südwestslowakei) deutet der Autor ausser den typologischen und genetischen Gründen als einen Beleg, dass diese Fibeln in die Südwestslowakei nicht importiert wurden, sondern an dieses Gebiet, vor allem an das Fürstenzentrum des mittleren Waagtals, auch ihrer Erzeugung nach gebunden sind.

Die enge Verwandtschaft der Prunkfibeln in formaler und technischer Hinsicht mit Fibeln aus anderen Fürstenzentren (Leuna, Hassleben im mitteldeutschen Milieu, Zakrzów-Sackrau in Schlesien, Ostrovany und Cejkov in der Ostslowakei) spricht für das Bestehen von Kontakten zwischen den einzelnen Edelmetallwerkstätten, eventuell auch für eine Kenntnis bestimmter gemeinsamer Vorlagen. Hingegen deutet wieder die Ausführung gewisser Details bei den einzelnen Fibeln auf eine gewisse Selbständigkeit hin, die eine schöpferische Entfaltung der Vorlagen in den einzelnen Werkstätten voraussetzen lässt. W. Schulz²³⁶ betrachtet richtig die zweigliedrigen Fibeln mit umgeschlagenem Fuss und oberer Sehne aus dem Fund von Ostrovany (Abb. 7: 3, 9; heute können auch die Fibeln mit umgeschlagenem Fuss aus dem Strázer Grab II hierher gereiht werden) als Vorlagen, welche die Entwicklung der Fibeln im schlesischen Zakrzów (Sackrau) und im mitteldeutschen Milieu beeinflusst haben, auch wenn diese Fibeln Zwei- oder Dreirollenkonstruktion haben (die ursprünglich etwa auch in einigen Fällen mit einer losen Kopfplatte überdeckt war). Der Entwicklungsweg der Dreirollenkonstruktion führt nach W. Schulz von der oberen Sehne der Fibel aus Ostrovany (Abb. 7: 3) zur unteren Sehne der Sackrauer Fibel, wo der Einschnitt in der Kopfplatte der Sehne als Führung dient. Die obere Sehne bei längerer Spiralkonstruktion wirkt verbindend auch zwischen der Fibel aus Ostrovany und den Silberfibeln mit umgeschlagenem Fuss aus Grab II von Stráze (Abb. 7: 1, 2, 4–7). Mehrere Strázer und Sackrauer Fibeln haben ferner den winkelig abschliessenden Fuss gemeinsam, ein Unterschied liegt jedoch darin, dass alle Fibeln aus Stráze eine obere Sehne haben. Die Goldfibel aus Stráze (Abb. 10: 10) findet ihre Entsprechung in der vergoldeten Fibel aus Sackrau (Abb. 10: 7), u. zw. sowohl ihrer Form nach als auch der Ausschmückung, die der Länge nach auf dem Bügel angeordnet ist – eine Ausschmückung, die nach W. Schulz teils Beziehungen zu Pannonien, teils auch zum Gräberbereich von Ostrovany belegt. In diesem Zusammenhang ist die Ansicht über fahrende Kunstschmiede als real zu betrachten, deren Existenz in einem etwas späteren

Zeitabschnitt M. A. Tichanová voraussetzt.²³⁷ Technologisch sind bei den Prunkfibeln ausser starken Einflüssen des provinzialrömischen Kunsthandwerks (die nach K. Raddatz Ende des II. Jh. an Intensität zunehmen²³⁸) auch gewisse ausgeprägte Merkmale von Techniken vorhanden, die im hellenistischen Bereich wurzeln. Die Vermittlung dieser Techniken in das mitteleuropäische Gebiet hängt entschieden nicht mit der sog. gotisch-pontischen Kulturströmung zusammen, sondern mit Verschiebungen und Kontakten der sarmatischen Stämme untereinander,²³⁹ aber auch mit germanischen Stämmen, hauptsächlich mit den Quaden und Wandalen. In den Prunkfibeln kommen auch gewisse Elemente des nordgermanischen Goldschmiedehandwerks zum Ausdruck. Der Zeitabschnitt nach den Markomannenkriegen ist wohl einer Synthese der verschiedenartigen Einflüsse und Elemente aussergewöhnlich günstig gewesen. Wie aus dem Dargebotenen zu ersehen war, sind mehrere Merkmale vorhanden, welche die Prunkfibeln des jungromischen Zeitabschnittes mit den Fibeln der vorangehenden Epoche verbinden: ausser dem hohen Nadelhalter sind es auch Merkmale der Trompetenfibel, Traditionen der Fibeln Fig. Almgren 43 und schliesslich auch die Verzierungstechnik der Prunkfibeln selber. Die Ansicht von E. A. Symonovič²⁴⁰ ist zu akzeptieren, dass die ersten Neuformen der Fibeltypen noch während der Umlaufzeit der alten Formen entstanden sind und dass die Richtung zur Schöpfung neuer Typen nicht immer als Ergebnis der Veränderung irgendeines ursprünglichen Prototyps oder einer einfachen Kreuzung zweier Typen aufzufassen ist, wie es häufig auf verschiedenen genealogischen Tabellen dargestellt wird, sondern als ein komplizierter Prozess einer gegenseitigen Beeinflussung mehrerer Fibeltypen. Der Autor nimmt an, dass es zur Zeit einer Koexistenz zu einer gewissen „Hybridisation“ von verschiedenen Typen kommt, und daraus erneut wieder zur Schöpfung neuer Reinformen.

Der Autor folgert, dass die Prunkfibeln aus dem Strázer Milieu an den gänzlichen Entfaltungsbeginn der Fibelproduktion im Horizont der jungkaiserzeitlichen Fürstengräber gestellt werden können. Innerhalb des Strázer Fundverbandes selbst, dürften die Fibeln aus Grab II typologisch etwas älter sein als die Fibeln aus Grab I.²⁴¹

Aus vorliegender Analyse, deren Ergebnisse schematisch auch auf der typologischen Tafel erfasst sind (Taf. I), geht eindeutig hervor, dass die Prunkfibeln der Südwestslowakei, besonders die Prunkfibeln aus den Strázer Fürstengräbern, zu den

Anfangsformen der Entwicklungsreihe der jungkaiserzeitlichen Prunkfibeln gewiesen werden können. Ausser typologischen Gesichtspunkten spricht für die Zuweisung der Prunkfibeln des mittleren Waagtales in ihre ältere Entwicklungsphase auch die Tatsache, dass in keinem einzigen Fall²⁴² eindeutig belegte späte Prunkfibelvarianten vorgekommen sind, und dass hier weder die Verwendung von Halbedelsteineinlagen angetroffen wurde (wie vereinzelt auf den Schmuckstücken aus Sackrau²⁴⁴ und Hassleben²⁴⁵), noch Applikationen anderer, für die Anfänge der Völkerwanderungszeit charakteristischer Techniken (Niello, Kerbschnitt, Inkrustierung).

In der absoluten Chronologie der südwestslowakischen Prunkfibeln, vor allem der Funde aus Stráže, stimmt der Autor vollkommen der Datierung von H. J. Eggers zu, der die Gräber des jungkaiserzeitlichen Fürstenhorizontes in seine Stufe C₂ stellt, d. h. zwischen die Jahre 200 bis 300.²⁴⁶ Im Rahmen dieser Stufe rechnet der Autor mit der

Anfertigung der Prunkfibeln bereits in der ersten Hälfte des III. Jh. Anhaltspunkte für eine derartige Datierung²⁴⁷ findet er vor allem in den breiten gegenseitigen Zusammenhängen des ganzen Fundgutes aus dem mittleren Waagtal (Siedlung in Požadim, Brandgräberfeld von Očkov, Fürstengräber von Stráže), hauptsächlich aber in der Tatsache, dass es in der Zeit gleich nach den Markomannenkriegen auf diesem betreffenden Gebiet zu der grössten Entfaltung der eigentlichen materiellen Kultur (Anfang der Drehscheibekeramikproduktion) und auch zur Konzentrierung von Importen kommt (namentlich von Terra sigillata aus Rheinzaberner und Westerndorfer Werkstätten²⁴⁸) und zweifellos auch zur Bildung eines gewissen politischen Zentrums. Eine nicht unbedeutende Seite der Blütezeit der quadischen Kultur im mittleren Waagtal und auch in der ganzen Südwestslowakei im III. Jh. repräsentieren gerade die angeführten Prunkfibeln.²⁴⁹

Übersetzt von B. Nieburová

ZISŤOVACÍ VÝSKUM V HRADCI, OKRES PRIEVIDZA

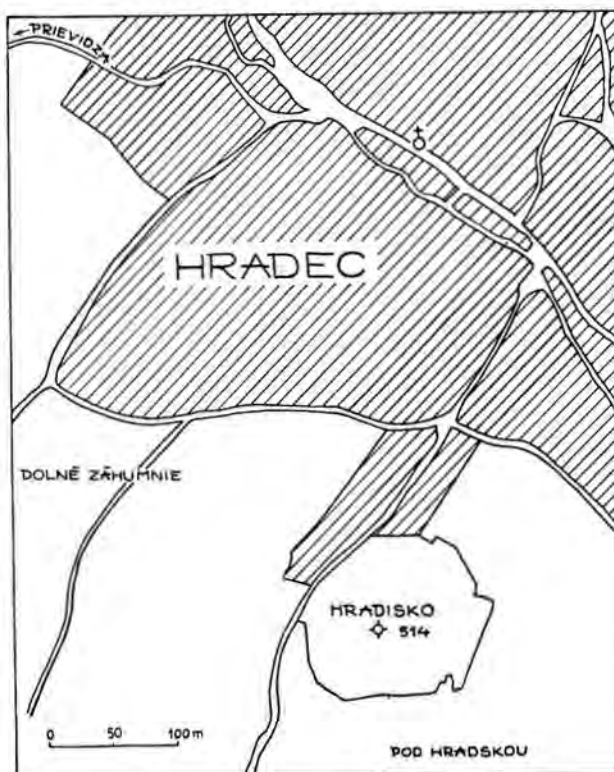
DARINA BIALEKOVÁ — KAROL PIETA

Kataster obce Hradec (okr. Prievidza) na hornom Ponitří je známy v odbornej literatúre predovšetkým nálezmi bronzových a medených predmetov, pochádzajúcich zrejme z hromadných nálezov. Napr. v Slovenskom národnom múzeu v Martine nachádza sa z tejto lokality ihlica s dvojkonickou hlavou, jednoduchý náramok a štítková spona;¹ vo Vlastivednom múzeu v Bojniciach je uložená medená sekerka a klin z Hradca;² súkromný zberateľ G. Králik z Prievidze má z okolia Hradca bronzovú sekerku s tuľajkou. Hradisko v tesnej blízkosti obce objavil Š. Janšák, ktorý tiež prvý uverejnil jeho stručný opis.³ Roku 1956 uskutočnilo na hradisku Vlastivedné múzeum v Bojniciach v spolupráci s Archeologickým ústavom SAV zisťovací výskum pod vedením pracovníka múzea J. Porubského. Z jeho nálezovej zprávy a z ním získaného materiálu vychádza i tento príspevok.

Skúmané hradisko nachádza sa južne od obce Hradec na pomerne strmom skalnatom kopci, ktorého východná časť je čiastočne porušená starým kameňolomom. Vrchol kopca tvorí malá plošina, lemovaná na severe a severozápade dvoma príkrymi andezitovými skalami. Z ostatných strán plošinu uzatvára nízky val, ktorý pretiahnutým oblúkom spája obe skaly. Asi v strede je val prerušený bránou, pričom obe ramená valu sú vtiahnuté do areálu.

Podľa získaných profilov stratigrafická situácia na hradisku je veľmi jednoduchá. Na plošine hradiska kultúrnej vrstvy vlastne niet. Črepy, uhličky a zlomky mazanice sa tu nachádzajú medzi zvetranými skalami kamenného podlažia, tesne pod nepatrnou vrstvou humusu. V priehlbni pri vale, ktorá vznikla pri budovaní kamenistého násypu valu, bola pod vrstvou humusu kultúrna vrstva hrubá 40 cm. Hlbšie nasledovala vrstva sterilnej hliny, pod ktorou už bolo skalné podlažie.

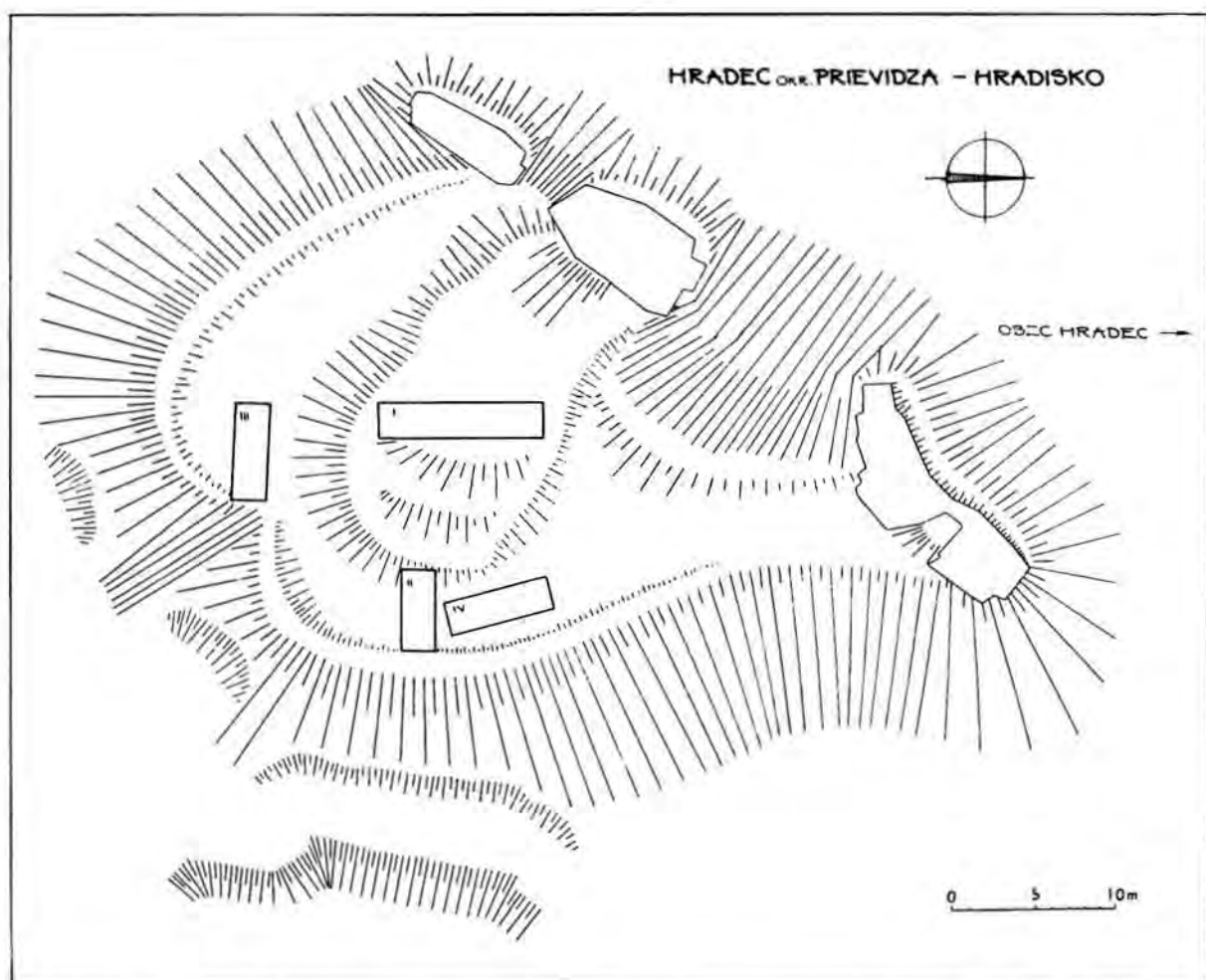
Výskumom sa nezachytil žiaden objekt a získané nálezy boli voľne rozptýlené v kultúrnej vrstve. Val

Obr. 1. Hradec, okr. Prievidza. Situačný plán náleziska.

bol len čiastočne prerezaný sondou II a podľa nálezovej zprávy pozostával z veľkých andezitových a tufových kameňov, premiešaných s tmavou hlinou. Dosahoval výšku 50 cm. V tesnej blízkosti valu v hĺbke 60 cm zistil sa ojedinelý žiarový hrob. Kultúrna vrstva obsahovala jednak laténske nálezy, jednak stredohradištný materiál. Oba horizonty sa pre nevhodné pôdne podmienky nedali navzájom odlíšiť, avšak slovanské nálezy sa nachádzali zreteľne do hĺbky 40 cm, kdežto nálezy laténske prevažne v hĺbke 30—40 cm.

Prvá časť tohto príspevku (autor K. Pieta) zaoberá sa nálezmi z neskej doby laténskej; v druhej jeho časti (autorka D. Bialeková) sa publikuje a zhodnocuje slovanský materiál.

Obr. 2. Hradec, okr. Prievidza. Plán hradiska a preskúmaných sond I–IV.

I

Neskorolátenske nálezy obmedzujú sa prevažne na keramiku, ktorá je síce početná, no väčšinou hrubostenná a navyše poškodená sekundárnym prepálením. V nasledujúcom opise keramických tvarov uvádzam len najdôležitejšie zlomky.

Súdkovité nádoby

1. Masívnejší okrajový črep s čiastočne zoslabeným, dovnútra vtiahnutým okrajom, zhotovený zo zrnitého materiálu premiešaného s hruškami grafitu; povrch je hladký a bez tuhy (obr. 6: 5).

2. Okrajový črep so zaobleným, len mierne dovnútra vtiahnutým okrajom, zhotovený zo zrnitého materiálu hnedej farby.

Situly s profilovaným okrajom

1. Nerekonstruovateľná hrubšia situla s jednoduchým, mierne zatiahnutým okrajom, zhotovená z veľmi hrubého, slabo vypáleného materiálu hnedej farby; povrch nádoby (okrem odsadeného okraja) je neumele ryhovaný; rozmery (podľa kresbovej rekonštrukcie): v 22 cm, Ø ústia 20 cm, Ø dna 14 cm (obr. 4).

2. Okrajový črep so zosilneným okrajom a plastickým reb-

rom pod ním, zhotovený z nekvalitného zrnitého materiálu sivohnedej farby, povrch je ošúchaný (obr. 7: 11).

3. Značne ošúchaný črep z nádoby so silne dovnútra vtiahnutým zosilneným okrajom a s plastickým rebrom pod ním, telo nádoby je od plastického rebra nadol zvisle ryhované; nádoba bola zhotovená zo zrnitého materiálu premiešaného s drobnými kamienkami.

4. Zlomok väčšej nádoby so zosilneným okrajom s plastickým rebrom, zhotovený z grafitovej hliny, povrch hladký (obr. 7: 12).

5. Črep z okraja menšej nádoby, zhotovený z pomerne jemného materiálu, na povrchu značne ošúchaný; zosilnenie okraja je len naznačené žliabkom pod okrajom (obr. 7: 8).

6. Črep z tela rovnomerne ryhovanej situly z grafitovej hliny (obr. 6: 8).

7. Väčší črep z tela sivohnedej situly s nepravidelne ryhovaným hrubším povrchom (obr. 6: 3).

8. Fragment z tela nádoby zdobenej zvislými ryhami.

Vázovité nádoby

1. Fragment širokej vázovitej nádoby s baňatou strednou časťou a so zužujúcim sa hrdlom, náhle prechádzajúcim v krátky vyhnutý okraj; nádoba je v hornej časti zdobená tromi plastickými rebrami; zhotovená bola na kruhu zo žltého materiálu; vonkajší povrch nádoby nie je tak jemne upravený, ako u podobných tvarov z keltskej oblasti a bol dodatočne dohladzovaný (obr. 6: 2).

Obr. 3. Hradec, okr. Prievidza, Pohľad na lokalitu.

2. Časť širšej nádoby s krátkym hrdlom a klenutým vydutím, zdobeným v hornej časti tromi plastickými rebrami; hrdlo prechádza v krátky, von vyhrnutý okraj; nádoba je zhotovená na kruhu z veľmi jemného materiálu hnedožltej farby (obr. 6: 1).

3. Malý zlomok z okraja podobnej nádoby, prechádzajúceho plynule v hrdlo, ktoré je od vydutia oddelené plastickým rebrom; črep je z mierne drsného materiálu a má žltú farbu; od predchádzajúcich tvarov sa zreteľne odlišuje zrnitejším, lepšie vypáleným materiálom (obr. 6: 6).

4. Početné črepy z vázovitých nádob s plastickými rebrami a neumelou výzdobou, pozostávajúcou zo šikmých čiar medzi nimi; sú zo svetlého, jemne zrnitého materiálu a sú poškodené druhotným prepálením (obr. 7: 4, 5, 6).

Zásobnicové nádoby:

1. Fragment vysokej štíhlej zásobnice s užším, plasticky členeným okružím; nádoba bola zhotovená na kruhu z kvalitného jemného materiálu sivej farby; povrch je hladký, so stopami smolného náteru (obr. 7: 1).

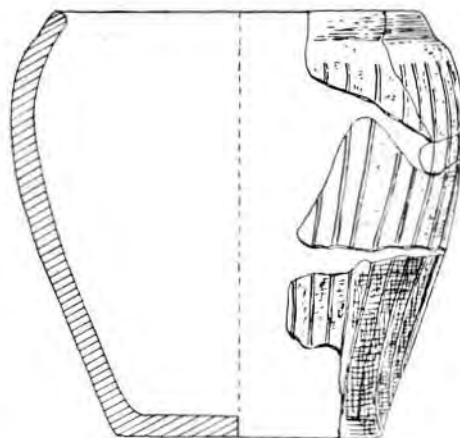
2. Časť okraja veľkej baňatej zásobnice. Široké, plasticky členené okružie sa pomerne prudko zužuje do vydutia. Žltohnedý povrch je síce hladný, ale plný dier a jamiek. Petrografický rozbor fragmentu urobil J. Schmidt z Katedry mineralógie a petrografie Prírodovedeckej fakulty UJEP v Brne. Podľa neho hlavnú časť materiálu tvorí hlina s prípadnou prímiesou organických látok, do ktorej sú primiešané zložky minerálov (hlavne vápenec, menej kremeň a živec). Nádoba bola len slabo vypálená, pretože organické látky v črepe nezohoreli a nezmenila sa ani ich kryštalická sústava. Priehlbinky na povrchu sú odtlačkami vypáleného vápenca,

o ktorom nevedno, či tu bol použitý ako chemická prímies, alebo len mechanicky (ako ostridlo).

3. Zlomok hrubého okružia podobnej veľkej baňatej zásobnice, nasadajúceho na telo nádoby v ostrom uhlí a členeného obvodovými žliabkami; črep je poškodený druhotným prepálením (obr. 6: 4).

4. Zlomok vydutia zásobnice, zdobenej po obvode pásom širokých plytkých rýh, prerušených masívnym plastickým výčnelkom; z nádoby sa zachovalo viac kusov, väčšinou poškodených prepálením.

(Okrem keramického materiálu pochádza z výskumu väčšie

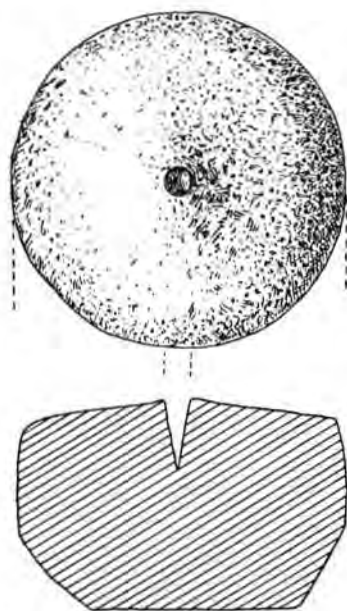
Obr. 4. Hradec, okr. Prievidza. Rekonštrukcia nádoby zo sondy II.

množstvo praslenov, zhotovených väčšinou z laténskych grafitových črepov a zlomky niekoľkých rotačných žarnovov.

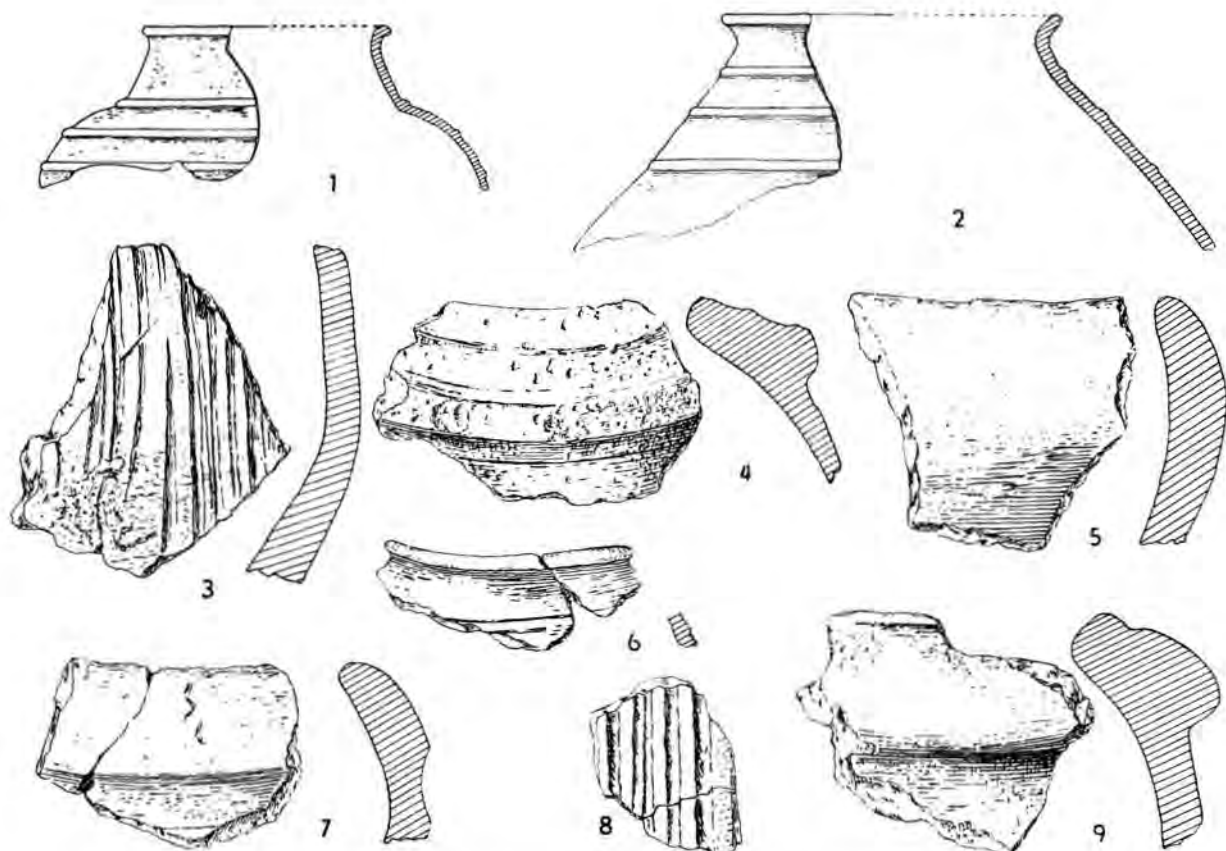
Hlavnú časť keramického materiálu tvoria nálezy, ktoré často zisťujeme na iných mladolátenských lokalitách horného Ponitria. Sú to hlavne situly so zosilneným okrajom, podobné tvary so žliabkom pod okrajom a zlomky veľkých zásobníc s členeným okružím, zhotovených na kruhu. Podobné nálezy poznáme napr. z Malých Krštenian⁴ alebo z lokality Brezolupy.⁵ Na kruhu vytočené vázovité nádoby s klenutým vydutím líšia sa od podobných tvarov z oblasti juhozápadného Slovenska hlavne jemne zrnitým nelešteným povrchom. Cudzou zložkou v keramickom súbore z Hradca je hrubá, zvislo hrebeňovaná situlovitá nádoba, ktorá sa ostro odlišuje od ostatného materiálu hlavne vyhotovením. Podobne sa odlišujú od ostatných náleзов i črepy s rytou výzdobou z jednoduchých súdkovitých nádob s dovnútra vtiiahnutým okrajom.

Lokalita Hradec teda patrí do skupiny neskorolátenských sídlisk na hornom Ponitří, ktoré A. Točík nazýva keltsko-dáckymi a ktoré sú podľa neho svedectvom expanzie zmiešaného keltsko-dáckeho obyvateľstva až do oblasti severného Sloven-

ska.⁶ Zo všetkých nálezísk na Ponitří je Hradec najviac vysunutý na sever, a preto podiel dáckej keramiky je tu nepatrný.⁷ Na druhej strane v tejto oblasti sa množia nálezy, ktoré sú prejavom domá-

Obr. 5. Hradec, okr. Prievidza. Žarnov z kultúrnej vrstvy.

Obr. 6. Hradec, okr. Prievidza. Výber črepového materiálu zo sond I–IV.

ceho nekeltského prostredia a ktoré sa označujú ako púchovské. Náleziská s laténskou, dáckou a púchovskou keramikou nachádzame ďalej na sever hlavne v Turci (Slovenské Pravno, Bystrica, Sučany) a v menšej miere aj na ostatných náleziskách z neskorej doby laténskej a zo staršej doby rímskej na Považí.

Po stránke polohopisej patrí Hradec medzi početné hradiská v hornatej časti Slovenska, umiestené na strmých kuželovitých kopcoch alebo neprístupných bralách a charakteristické svojou malou rozlohou (Ludrová, Liptovská Štiavnica, Hrboltová atď.). Nedostatočný výskum týchto výšinných sídlisk nedovoľuje dosiaľ bezpečne určiť ich pôvodnú funkciu. V súvislosti s Ostrou skalkou uvažuje P. Čaplovič o týchto hradiskách ako o sídlach skupiny ľudí s výnimočným sociálnym a hospodárskym postavením.⁸ Na druhej strane A. Točík považuje niektoré tieto výšinné lokality v súvislosti s dáckym vplyvom za kultové miesta.⁹

Zisťovací výskum v Hradci nepriniesol žiadne nálezy, ktoré by potvrdzovali, že hradisko bolo trvalejšie osídlené. Naopak, sídliskový objekt objavený v poslednom čase pri úpätí kopca, spolu so staršími zbermi poukazuje na to, že hradisko patrí väčšiemu sídlisku v jeho najbližšom okolí.¹⁰

Výskum teda potvrdil, že Hradec treba považovať za útočiské a strážne hradisko neďalekej osady, pričom toto zistenie pochopiteľne nevylučuje inú funkciu niektorej ďalšej lokality. Ojedinelý hrob, zistený na hradisku, nedá sa zatiaľ považovať za dostatočný dôkaz kultovej funkcie hradiska. Budovanie týchto malých, nezriedka asi dočasných opevnení svedčí iste o nepokojnej dobe a o pohyboch obyvateľstva. Malé hrádky, ktoré sa budovali často v bezprostrednej blízkosti rozsiahlych mladohalštatských hradísk (Mních pri Ružomberku, Skalka nad Vyšným Kubínom) potvrdzujú, že jednotlivé osady koncom doby laténskej a počas doby rímskej na tomto území mali oveľa menšiu rozlohu než osady z obdobia predchádzajúceho. Halštatské hradiská patrili prípadne viacerým osadám.

Zaujímavým prínosom výskumu je nepochybne objav žiarového hrobu a možno ľutovať, že zostal pri výskume takmer bez povšimnutia. Z malého množstva nedohorených kostičiek mohla A. Lorenková z Antropologického ústavu Prírodovedeckej fakulty UJEP v Brne zistiť len toľko, že ide skutočne o ľudské pozostatky. Medzi kostičkami našli sa i zlomky malého bronzového krúžku, čo existenciu hrobu definitívne potvrdzuje.

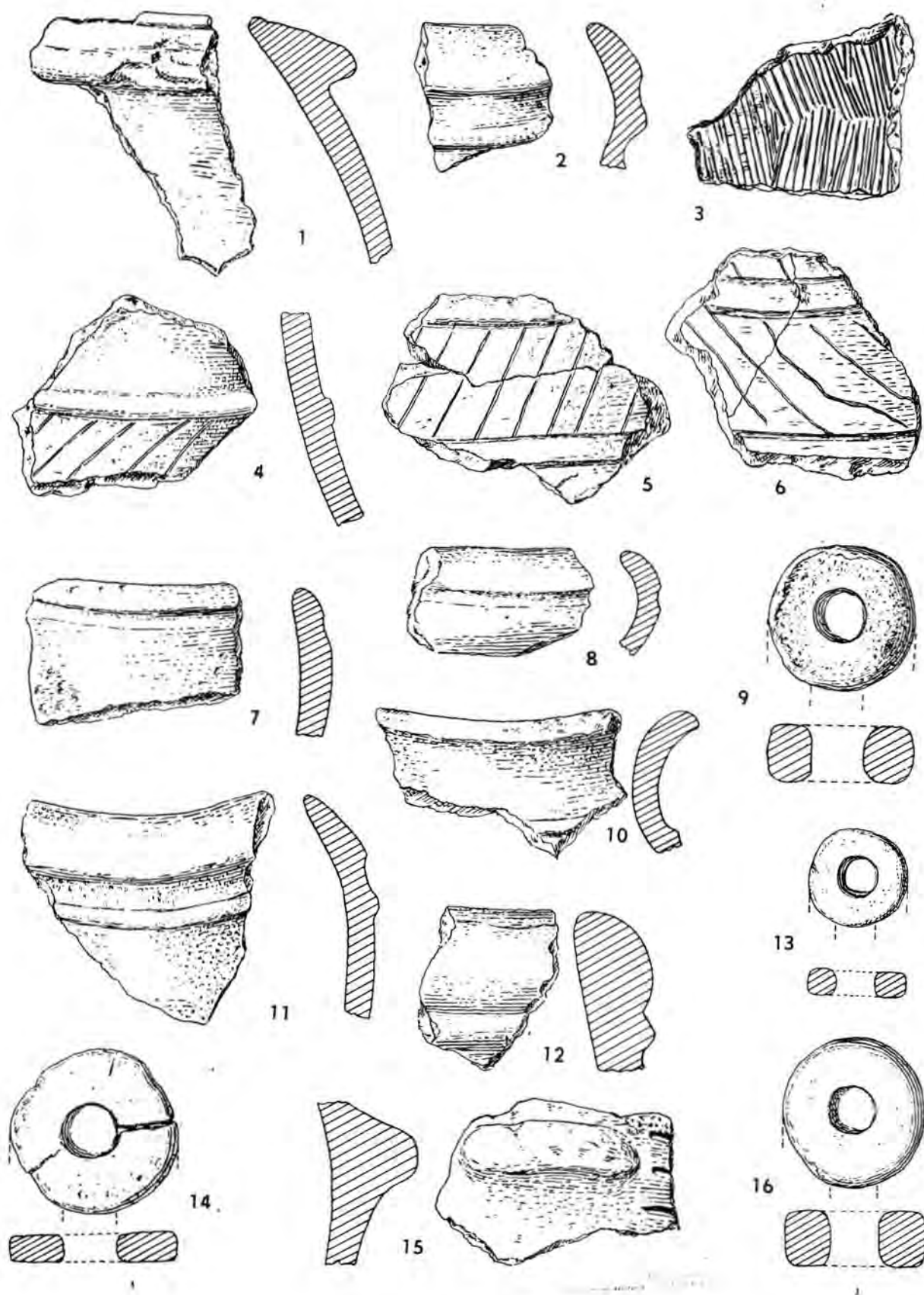
Hrob nemožno bližšie datovať, avšak podľa nálebovej situácie a poznámok vedúceho výskumu sa

domnievame, že patrí laténskemu osídleniu lokality. Svedčí o tom jeho umiestnenie v spoločnej časti laténskej kultúrnej vrstvy v hĺbke 60 cm. V rovnakej hĺbke neďaleko hrobu našla sa i jediná nádoba. Hroby na mieste súčasného osídlenia máme doložené na pohrebisku v Zemplíne, odkiaľ uvádza V. Budinský - Krička okrem mohýl i ploché hroby.¹¹ Hrob z Hradca by teda nijako neodporoval pohrebnému ritu dáckeho obyvateľstva, rozpoznanému na spomenutom pohrebisku.

I keď z jediného a okrem toho neistého nálezu nemožno robiť široké závery, nález jamového žiarového hrobu na okrajovom horskom území umožňuje predstavu o vývoji pohrebného ritu konca doby halštatskej na severnom Slovensku, ako aj o keltskom a dáckom pohrebnom rite. Koncom doby halštatskej sa v oblasti severného Slovenska prísny popolnicový spôsob pochovávaní uvoľňuje, hroby sú chudobnejšie a namiesto urnových hrobov sa objavujú hroby jamové.¹² Žiarový rítus ukončuje éru keltských plochých pohrebísk a stretávame sa s ním v plnom rozsahu tiež na dáckom pohrebisku v Zemplíne. Aj na starších germánskych pohrebiskách sú žiarové jamové hroby početne zastúpené a až po čase ich urnové hroby úplne vytlačujú.¹³ Preto súčasný pohrebný rítus v hornatej časti Slovenska mal by byť prevažne žiarový — jamový. Nepriamo to dosvedčuje staré domáce tradície, rítus vlny prisťahovalcov a napokon konkrétne i opísaný nález.

Bližšie datovanie vlny keltsko-dáckeho osídlenia v rámci I. storočia pred n. l. je dosiaľ predmetom diskusií. Zatiaľ čo A. Točík datuje postup tohto osídlenia do prvej polovice spomenutého storočia, Z. Woźniak uvádza vážne dôvody pre datovanie tohto postupu až do druhej polovice I. storočia.¹⁴ Túto otázku, ako aj otázku vplyvu laténskej civilizácie na domáce prostredie horskej oblasti pred vlnou keltsko-dáckeho osídlenia pomôže doriešiť len výskum dobre datovateľnej lokality z I. storočia pred n. l. niekde na hornom Ponitří.

Zisťovacím výskumom v Hradci bolo čiastočne preskúmané malé výšinné hradisko s laténskou a slovanským osídlením. Hradisko bolo opevnené jednoduchým, zrejme neskorolátenským valom, ktorý bol navrhnutý vykpaním úzkej priehlbne na jeho vnútornej strane. Zo sídliskovej vrstvy v tejto priehlbni pochádzajú i všetky nálezy. Podľa polohy a charakteru nálezov a podľa osady objavenej pri úpätí hradiska možno túto lokalitu pokladať za útočiské hradisko. Keltsko-dácky keramický materiál, nachádzajúci sa tu spolu s púchovským, datuje staršie osídlenie hradiska do I. storočia pred n. l., najneskôr do jeho druhej polovice.

Obr. 7. Hradec, okr. Prievidza. Črepový materiál a prasleny zo sond I–IV.

II

Nález z areálu hradiska v Hradci vedú k predpokladu, že tento strategický bod na severozápadnom predhorí Vtáčnika (obr. 3) prechodne využívali aj Slovania. Pri výskume sa síce ani v jednej zo štyroch sond (obr. 2) neprišlo na nejaké konkrétne zvyšky objektov, ale o zaujatí polohy vo veľkomoravskom období hovoria nálezy keramiky a iných predmetov, z ktorých aspoň časť možno dosť spoľahlivo datovať. Slované nálezy, ako už bolo spomenuté, siahali približne do hĺbky 30–40 cm. Nálezové okolnosti však nepoukazujú na nejaké výraznejšie zoskupenie alebo stratifikovanie nájdených predmetov a to núti k tomu, aby sa tento rôznorodý materiál posudzoval jednotlivo, od nálezu k nálezu.

Najchudobnejšia na stopy slovanského osídlenia bola sonda I, vytýčená na plošinke návršia hradiska, kde sa vo vrchnej vrstve, približne v hĺbke 10–15 cm, našlo niekoľko črepov. Významnejší materiál je zo sondy II, ktorá pretínala priekopu z vnútornej strany hradiska a čiastočne narezávala aj starší val. Z jej vrchnej humusovitej vrstvy (0–20 cm) pochádza strelka a malé kovanie z pása. O 20 cm hlbšie našiel sa zlomok pútka z vedierka a železný predmet dlátkovitého tvaru s tulajkou. Z tejto vrstvy je i niekoľko zdobených črepov. Jedinými slovanskými nálezmi v sonde III boli črepy, koncentrujúce sa predovšetkým v hĺbke 20–40 cm. Zo sondy IV je dobre zachovalý nôž, fragment kozy (hĺbka 20 cm), dve neúplné osličky a črepy (hĺbka 30 cm).

Keramika

Pomerne skromný črepový materiál je prevažne z masívnejších hrubostenných hrncovitých nádob (súdiac podľa okrajov asi z 20 nádob), obtáčaných na hrnčiarskom kruhu. Pre väčšinu črepov je príznačný hrubozrnný materiál, pričom povrch niektorých z nich pôsobí dojmom premazávania jemnejšou hlinou. Vo výzdobe uplatňujú sa varianty vlnovky a krátkych vrypov jednoduchým alebo hrebienkovým rydlom (obr. 8). Po technologickej i typologickej stránke najbližšie analógie k hradeckej keramike možno vidieť na neopevnenom sídlisku v Bojniciach.¹⁵ Celkový ráz keramiky dovoľuje zdôrazniť už vyslovenú domnienku o lokálnej osobitosti hrnčiarskych výrobkov horného Ponitria,¹⁶ ktoré vo veľkomoravskom období svojou kvalitou v istom slova zmysle zaostávali za centrálnou oblasťou Nitrianskeho kniežatstva.¹⁷

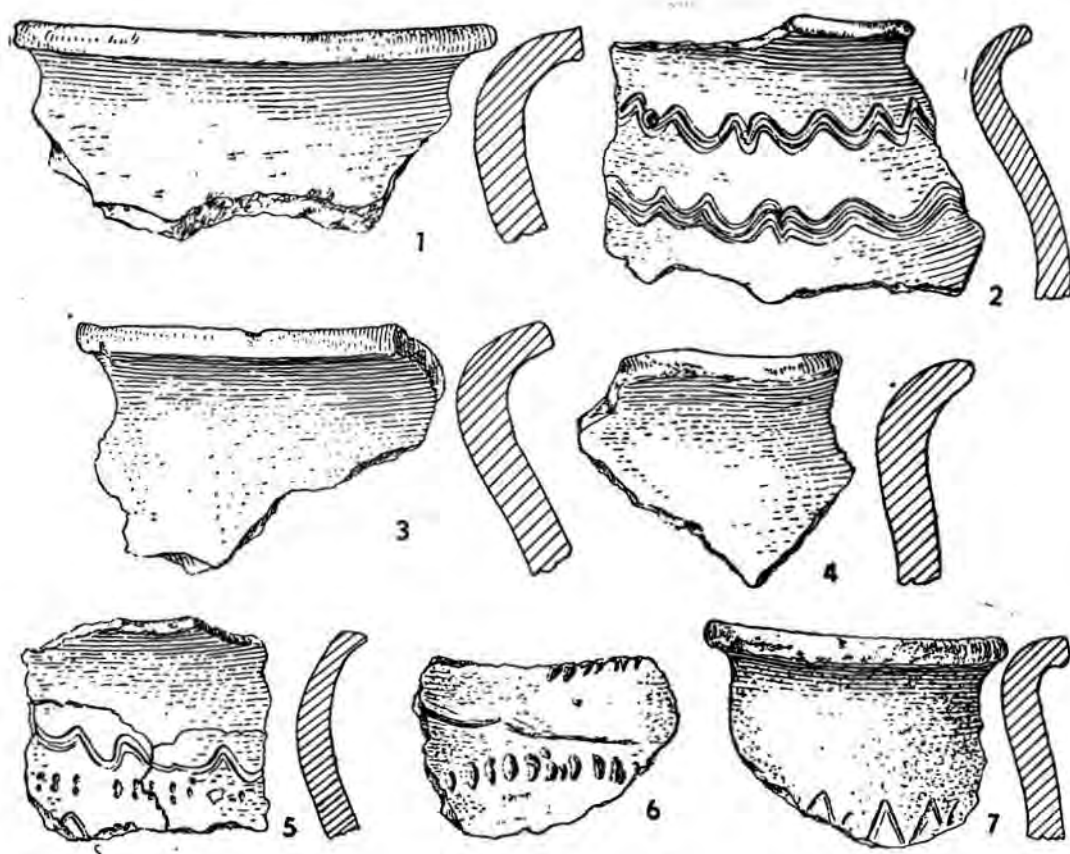
Osličky

K predmetom, ktoré sú slabým chronologickým vodidlom, patria fragmenty dvoch osličiek zo sondy

IV. Obidve našli sa v hĺbke 30 cm. Polovica menšej z nich (zachovaná dĺžka 85 mm), pôvodne hranolovitého tvaru, je smerom k stredu značne opotrebovaná (obr. 9: 2); druhý fragment je plochejší (zachovaná dĺžka 56 mm) a jednu stranu má zbrúsenú používaním (obr. 9: 5). Obidve osličky sú z jemného pieskovca a veľkosťou i tvarom radia sa k typu vreckových osličiek,¹⁸ ktoré nachádzame na pohrebiskách i sídliskách priebežne od najstaršieho slovanského horizontu až po včasný stredovek.

Kovové predmety

Spomedzi železných predmetov zo sond II a IV za bližšie povšimnutie stojí strelka deltoidného tvaru zo sondy II (dĺžka trňa 37 mm, dĺžka listu 45 mm, šírka listu 21 mm; obr. 9: 3), zistená v hĺbke 15 cm, teda vo vrchnej humusovitej vrstve. Túto strelku bolo by síce lákavé považovať za súčasnú s kovaním z tej istej sondy, ale neisté nálezové okolnosti (kultúrnych vrstiev na hradisku vlastne niet) nevylučujú ani jej neskorší pôvod a náhodnosť spoluvýskytu. Strelka z Hradca má totiž tvar, ktorý sa vyskytuje na širšom území a v rôznom prostredí. Na Slovensku a v Karpatskej kotline sú síce romboidné a deltoidné strelky s trňom najcharakteristickejšie predovšetkým pre staromaďarské a radové pohrebiská z X.–XI. storočia,¹⁹ ale ich výskyt už v predchádzajúcich storočiach, i keď nie vo veľkom počte, nabáda k tomu, aby sa ich pôvod a sprostredkovatelia hľadali aj mimo staromaďarského etnika. Pre dokumentovanie tejto skutočnosti spomenieme aspoň niekoľko príkladov. Romboidné a listovité strelky s trňom uvádza I. Welkow z gótskej pevnosti pri Sadovci v severnom Bulharsku a spája ich s Avarmi.²⁰ Podobné strelky sú tiež z gepidských hrobov v Szentes-Kökényzugu v Maďarsku²¹ a z bohatého hrobu z Cezav pri Blučine na Morave, datovaného spathou a ostatným honosným inventárom do druhej polovice V. storočia, prípadne až na jeho koniec.²² V skupine 15 silne prehrdzavených streliek, uložených vo výške pása pochovaného veľmoža, popri trojbitých prevládali práve tieto ploché romboidné a deltoidné strelky s trňom. Pri pochovanom našli sa tiež zvyšky kosteného obloženia luku a hlavica z nahajky, ktoré spolu so sedlom, doloženým v tom istom hrobe, sú podľa J. Wernera a jazdecko-nomádskym atribútom v Atilovej ríši a obmedzujú sa iba na hunský element.²³ Plochá a pomerne široká listovitá strelka s prevráteným otvorom v dolnej časti listu bola súčasťou hrovej výbavy pešieho bojovníka (hrob 784) v Devínskej Novej Vsi²⁴ a údajne dve ďalšie deltoidné strelky s trňom sa našli aj na pohrebiskách v Štúrove a Želovciach, ktoré sa podľa charakteru nájdených kovaní a ostat-

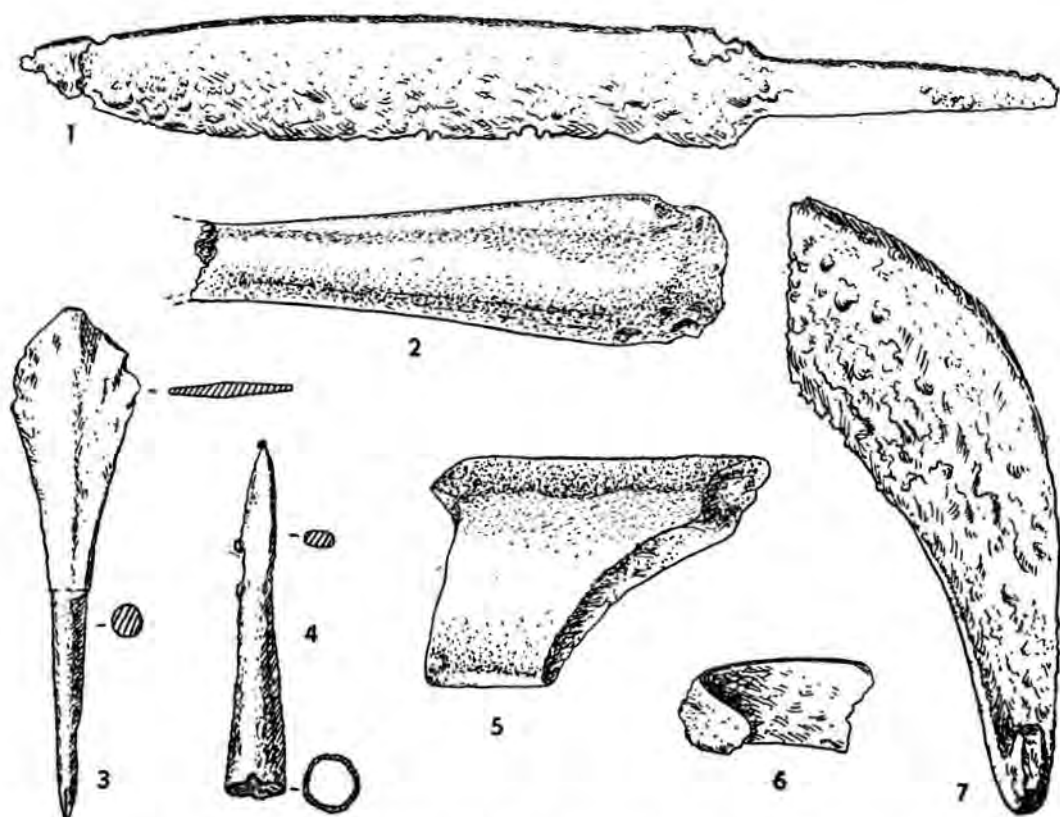

Obr. 8. Hradec, okr. Prievidza. Slované črepy zo sond I–IV.

ných hrobových príloh radia k neskorým predveľkomoravským lokalitám z konca VIII. a zo začiatku IX. storočia.²⁵ Z okruhu blatnickej skupiny z územia Slovenska uvádzajú sa bez podrobnejšieho opisu v literatúre ploché strelky tvaru vrbového listu z mohyly Homolka v Malom Čepčine v Turci.²⁶ Od polovice IX. storočia varianty plochých streliek s trňom na slovanských lokalitách vyskytujú sa už bežnejšie (Pobedim I, Staré Město, Mikulčice, Gniezno).²⁷

Pôvod týchto nomádskych streliek²⁸ treba hľadať v oblasti juhorských stepí, teda na území neskoršieho kozarského kaganátu,²⁹ odkiaľ sa dostal k východným Slovanom³⁰ a tiež do Karpatskej kotliny a ďalej na západ a sever (Birka³¹), kde ich tamojšie obyvateľstvo napodobovalo.³² Priniesli ich sem nielen Avari³³ a starí Maďari,³⁴ ale snáď aj niektoré iné etnické skupiny, a to či už priamo (hrob v Cezavách pri Blučine), alebo prostredníctvom stykov s východným Stredomorím, najmä ak prihliadame na obnovené kontinentálne obchodné cesty a rozšírené výmenné styky Bulharov s Kozarmi krátko potom, čo sa Bulhari usadili na Balkánskom polostrove.³⁵ Týmto cestami dostávali sa do Karpatskej

kotliny aj nové umelecké a dekoratívne prvky a motívy z oblasti koptického a islamského umenia,³⁶ prejavujúce sa na liatych pásových garnitúrach v druhej polovici VIII. a na prelome VIII. a IX. storočia (Žitavská Tóň, Holiare, Prša, Dolní Dunajovice atď.). Na územie Slovenska sa teda v tomto období ploché strelky s trňom mohli dostať spomenutými cestami z východu, ale nie je vylúčené, že sprostredkovateľmi mohli byť aj západní susedia, pretože listovité strelky s trňom už v VII. storočí prostredníctvom Avarov dostávajú sa ku Germánom,³⁷ kde bola živá tradícia listových streliek s tulajkou.³⁸ Odtiaľ sa za zmenených mocenských i kultúrnych pomerov, ktoré nastali na prelome VIII. a IX. storočia po zničení avarskej ríše Karolom Veľkým, mohli dostať aj k nám (strelky z mohyly v Malom Čepčine našli sa spolu s kovami blatnickej skupiny). Bolo by však neúnosné hľadať príslušnosť strelky z Hradca k východnému alebo západnému prostrediu, pretože po tvarovej stránke nejaké zásadné rozdiely medzi oboma oblasťami nie sú badateľné. Dôležitejšie je, že nález z Hradca môže byť ďalším príkladom výskytu deltoidných alebo romboidných streliek s trňom už v prvej po-

Obr. 9. Hradec, okr. Prievidza. 3, 4, 6 — sonda II; 1, 2, 5, 7 — sonda IV.

lovici IX. storočia (v tom prípade strelka bola by súčasná s kovaním a ostatným inventárom z hradiska). Týmto konštatovaním poukazuje sa zároveň na ich nespoľahlivosť pre datovanie, s výnimkou uzavretých celkov. Na túto skutočnosť v odbornej literatúre bolo už upozornené.³⁹

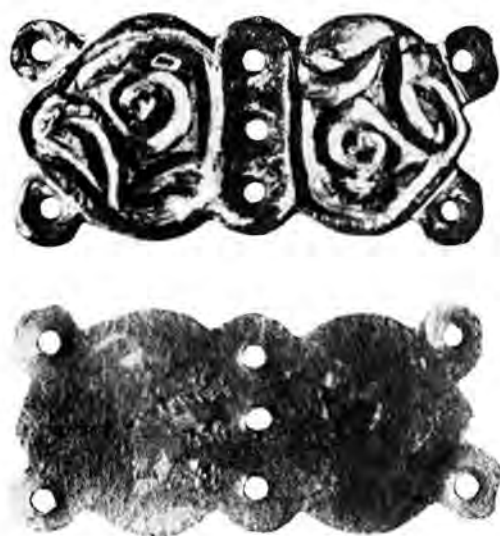
K ostatným železným predmetom zo sondy II radí sa zlomok pútko vedierka s prevrtaným otvorom na pripevnenie (hlbka 30 cm; obr. 9: 6), s najbližšími analógiami na pohrebisku v Devínskej Novej Vsi,⁴⁰ a predmet s tuľajkou s dlátkovite roztepaným a potom zaostreným hrotom (dĺžka hrotu 27 mm, dĺžka tuľajky 28 mm, Ø ústia tuľajky 8 mm; obr. 9: 4), nájdený v hĺbke 40 cm. Je to pravdepodobne pracovný nástroj, hoci Gy. L. á s z l ó uvádza z avarského pohrebiska v Budapešti aj strelku v podobe dlátka.⁴¹

V sonde IV v hĺbke 20 cm našiel sa dobre zachovalý nôž s trňom (max. dĺžka 115 mm, max. šírka ostria 20 mm, dĺžka trňa 50 mm; obr. 9: 1) a fragment kopy s oblúkovite zahnutou čepeľou a kolmo vyhnutou a mierne vejárovite roztepanou pätkou (šírka čepele 30 mm, výška pätky 15 mm; obr. 9: 7). Tento nález možno zaradiť podľa triedenia M. B e r a n o v e j⁴² ku krátkym kosám typu I, pre kto-

r é je charakteristická pomerne silne zakrivená čepeľ a ktoré podľa súčasného stavu výskumu začínajú sa na našom území objavovať na prelome VIII. a IX. storočia. V prípade Hradca odpovedalo by to datovaniu ostatných predmetov z hradiska. Podobný fragment krátkej kopy je súčasťou väčšieho depotu železných predmetov zo Žabokriek nad Nitrou.⁴³

Najpozoruhodnejším nálezom z hradiska v Hradci je nesporné malé bronzové pozlátané kovanie z pása, nájdené v sonde II v hĺbke 20 cm (obr. 10). Kovanie pozostáva z dvoch horizontálne proti sebe postavených erbovitých polí spojených priečkou, na ktorej sú otvory pre tri nity. Po oboch stranách dolnej polovice erbovitých polí sú polkruhové výbežky s pravidelnými kruhovými otvormi pre veľmi jemné nity; tým kovanie dostáva pretiahnutý obdĺžnikový tvar (rozmery 18×40 mm, max. dĺžka v strede kovania 38 mm, max. šírka v strede 18 mm). Otvory pre nity boli zreteľne prerazené z lícnej strany, ináč zadná strana je hladká. Kovanie je dobre zachované, nepatrne poškodenie badať iba pri pravom hornom výbežku pre nit. Pri pozornejšom porovnaní pravej a ľavej polovice možno zistiť isté diferencie vo veľkosti erbovitých polí (základné po-

stavenie kovania, precíznejšia výzdoba a väčšie pole na ľavej strane), pravá polovica po strednú deliacu priečku meria 14 mm, ľavá 17 mm. Vonkajšia hrana po celom obvode kovania je zošíkmená, zaoblená a výrazne kontrastuje s hlbokou, ostro vybratou ryhou, vyčleňujúcou vnútorné polia obi-

Obr. 10. Hradec, okr. Prievidza. Bronzové pozlátané kovanie zo sondy II (averez a reverz).

Obr. 11. Hradec, okr. Prievidza. Prekresba vtáčieho motívu z bronzového pozlátaného kovania so sondy II.

dvoch polovic; vzniká tým akási obvodová lišta, nepravidelná len v mieste, kde si to vlastný animálny motív vyžadoval, teda pri dolnom ľavom a hornom pravom výbežku pre nít. Do vnútorného poľa každej polovice je umiestnený štylizovaný motív vtáka so späť obrátenou hlavou, zobrazený sprava, pričom pravostranný obraz je vzhľadom k ľavostrannému odvrátený o 180° doprava (obr. 11). Telo vtáka nie je voľne rozvinuté, ale prispôbené vyčlenenému priestoru so zmyslom pre úmernosť. Tým sa celý animálny motív rozpadá na tri výrazné časti: hlavu, nohy a chvost, zatiaľ čo trup je len schematizovaným spájadlom týchto článkov. Sploštenú hlavu vtáka ukončuje zobák, ktorého vrchná časť je pomerne krátka a spodná ornamentálne zvlnitá do nepravidelnej hranenej volúty, prechádzajúcej v ľadnej krivke až k nadol zahnutému chvostu, vytvárajúc tak obrys chrbta. Naproti tomu hrudná časť je skôr geometricky ostro vyznačená a rešpektuje vymedzený priestor. Približne v strede hlavy je

umiestnené oko, ktoré svojou pretiahnutosťou stráca strnulú kruhovitú traktáciu očí merovejského umenia⁴⁴ a blíži sa skôr hlavičkám zvierat zobrazených na ostrochách z riečiska Rýna pri Mohuči. Tieto ostrohy považoval L. Lindenschmit za výrobky neskorého merovejského umeleckého remesla z druhej polovice alebo z konca VIII. storočia,⁴⁵ ale J. Werner⁴⁶ ich spolu s ďalšími predmetmi tohto obdobia pokladá už za profánne včasnokarolínske výrobky, zdobené animálnou ornamentikou v štýle Tassilovho kalicha.⁴⁷ Na kovaní z Hranca je charakteristické aj stvárnenie nohy vtáka, ukončenej dvoma pazúrmí, nie však v Salinovom štýle II,⁴⁸ ale skôr jednoduchou formou štýlu III, vyskytujúcou sa popri zložitých a rozmanitých variáciách.⁴⁹

Pravá polovica kovania z Hradca je zdobená tým istým motívom vtáka ako ľavá, lenže zmenšený priestor pravostranného erbovitého poľa viedol k stlačeniu celého tela a skráteniu niektorých jeho častí. Na rozdiel od ľavostranného obrazu i oko vtáka je len naznačené pretiahnutou čiarkou a spodná časť zobáka v nepravidelnej a ostrejšie lomenej volúte pokračuje v naznačení tela. Noha je zdôraznená mierne klenutým oblúčikom s dvoma nerovnako dlhými pazúrmí.

Kovanie je jemná lejárka práca (hrúbka 1–1,5 mm), ktorej pôsobivosť zdôrazňuje hlboký vruborez a pozlátanie, upriamené na umocnenie optického efektu svetla a tieňa.⁵⁰ Dekór povrchu vznikol vybratím okolia vlastného animálneho motívu hlbokým a šikmým vruborezom, čím sa dosiahol síce plošný, ale plasticky pôsobiaci pozitív bez voľných hladkých plôch pozadia. Použitím tejto techniky kovanie z Hradca približuje sa nákončiu z hrobu 22 v Modreji⁵¹ a prievlečke z hrobu 114/51 zo Starého Města.⁵²

Blízke analógie ku kovaníu z Hradca možno vidieť v súbore pamiatok spracovaných J. Wernerom,⁵³ ktoré patria do okruhu včasnokarolínskych výrobkov so zvieracou ornamentikou podľa anglosaských predlôh, zhlukujúcich sa okolo dobre datovaného Tassilovho kalicha a nezasahujúcich hlboko do IX. storočia, teda kryjúcich sa približne s obdobím panovania Pipina a Karola Veľkého.⁵⁴ Spomedzi týchto pamiatok tvarové i koncepcie k hradeckému kovaníu najbližšie stojí bronzové pozlátané kovanie z múzea v Ascoli Piceno⁵⁵ (obr. 12: 2) a ďalšie, tiež bronzové pozlátané kovanie, uložené v zbierkach múzea v Perugia⁵⁶ (obr. 12: 1), ktoré sa však po detailnejšom vzájomnom porovnaní vyznačujú istými odlišnosťami. Kovania z Ascoli Piceno a Perugia sú síce obdĺžnikovým tvarom a počtom otvorov pre nity, ako aj ich rozmiestnením

podobné hradeckému,⁵⁷ ale plocha pre dekor je tu symetricky obojstranne zväčšená o ďalšie pole, čo bolo zrejme vyvolané použitím iného animálneho motívu.

Na kovaní z Perugia štvornožec v prikrčenej polohe so späť obrátenou hlavou, kruhovitým okom, charakteristicky roztvoreným pyskom a popod nohy prepleteným chvostom⁵⁸ odpovedá ešte duchu inzulárneho pášikového ornamentu a plošnej dekoratívnosti. Aj keď tu ide o fantastické zviera, jednako motív nepodľahol výraznejšej štylizácii a zachoval si istý naturalizmus a triezvu proporčnú vyváženosť pre celok i detaily. Iba na pravostrannom obraze parataktickým opakovaním toho istého motívu narazilo sa na ťažkosti s využitím symetricky odvrátenej plochy s nerovnako veľkými poľami, v dôsledku čoho tvorca kovania neúmerne zväčšil hlavu štvornožca a jeho prednú časť na úkor zadnej, kde siahol k schematizácii nôh (na kovaní z Hradca tento problém bol vyriešený otočením celého obrazu o 180°).

Bronzové pozlátené kovanie z muzeálnych zbierok v Ascoli Piceno zachováva síce takmer úplne tvar a veľkosť kovania z Perugia,⁵⁹ ale v spôsobe výzdoby badať, že sa tu upúšťa od plošnej dekoratívnosti a začína sa používať hlbší vruborez, upravený na svetelno-optický efekt. Aj výzdobný motív vyznačuje sa svojráznym poňatím, poukazujúcim buď na zámernú vývojovú analytickú štylizáciu,⁶⁰ alebo úplné nepochopenie kopírovanej predlohy, pričom motív ako celok zanikol a bol nahradený viacerým nesúvislým spletením a nahromadením istých prvkov. Zdá sa, že do úvahy prichádza skôr druhá eventualita a v tom prípade kovanie z Ascoli Piceno predstavuje hrubú napodobeninu bez citlivejšieho zmyslu pre výzdobný animálny motív, potlačený účelovou stránkou predmetu a globálnou dekoratívnosťou. Prejavilo sa to napokon aj na ďalšom kovaní z toho istého miesta, vyobrazenom v štúdiu J. Wernera,⁶¹ ktoré sa vyznačuje zhrubnutou, nepravidelnou a takmer polkruhovou formou nákončia bez trňa, so štylisticky uvoľneným prepleteným zvieracím motívom.

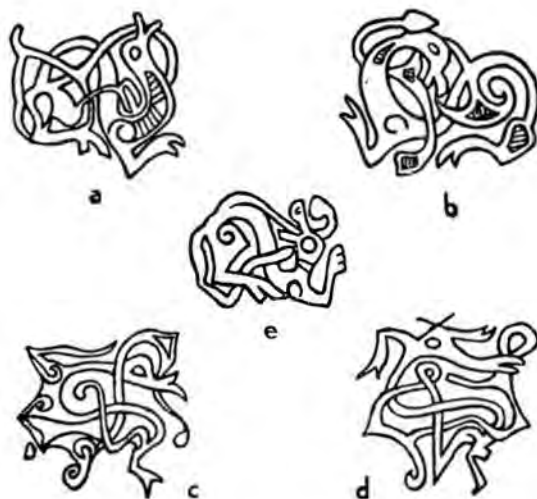
Obidva uvedené príklady mali poslúžiť ako porovnávací materiál pre posúdenie istých spoločných znakov i odlišností, ktoré by pomohli kovanie z Hradca citlivejšie časove i štýlove zaradiť. Kovanie z Hradca obdĺžnikovým tvarom, veľkosťou, spôsobom úpravy nitov a ich rozmiestnením, materiálom i lejárskou technikou zhoduje sa síce so spomínanými kovaniami z Perugia a Ascoli Piceno, ale štylizovaným, nie však prepleteným motívom vtáka⁶² ornamentálne sa čiastočne odlišuje od fan-

tastických štvornožcov so špirálami na stehnách a prepleteným telom⁶³ (obr. 13), ktoré zdobia Tassilov kalich, vrchnák evanjelistára z Lindau, ostrohy z Welbslebenu, z riečiska Rýna, Hambacherského lesa pri Jülichu, ako aj kovania zo Salzwedelu, Mahndorfu a Hohenhenningenu, pásovú garnitúru z Mogorjela a ďalšie včasnokarolínske kovové práce (zobrazenie zvierat na niektorých z nich hraničí s abstraktnosťou, napr. krížové kovanie z Villiers-Vineux, kovanie z Donzdorfu a Manschenu), ku ktorým štýlove patrí i kovanie z Perugia a Ascoli Piceno.

Kovanie z Hradca síce geneticky úzko súvisí so skupinou uvedených pamiatok, ale svojou výzdobou zároveň poukazuje na doznievanie tohto inzulárneho zvieracieho ornamentu. V širšom zmysle skôr odpovedá už duchu začínajúcej karolínskej re-

Obr. 12. Kovanie z Perugia — 1; Kovanie z Ascoli Piceno — 2. (Werner J., Frühkarolingische Silberohrringe, tab. 24: 9, 10).

Obr. 13. Zvierací ornament z pásovej garnitúry z Mogorjela — a-b; krížového kovania z Villiers-Vineux — c-d; a Perugia — e. (Werner J., Frühkarolingische Silberohrringe, obr. 4).

nesancie,⁶⁴ ktorá v salzburskej umeleckej oblasti, kam vznik kovania možno s najväčšou pravdepodobnosťou kláste, v čase pôsobenia arcibiskupa Arna (785–821), exponenta karolínskej kultúry a priaznivca Karola Veľkého, ukončila obdobie inzulárneho umenia⁶⁵ a oživila neskorootantské a starokresťanské predlohy. Medzi týmito predlohami sa často vyskytujú afrontované pávy, holuby,⁶⁶ tiež úponkové motívy, rozvilina a ďalšie prvky. Motív vtáka na kovaní z Hradca približuje sa k týmto ornamentálnym prvkom i výraznou, hlboko rezanou volútou, pripomínajúcou zbíhavé a rozbíhavé závitky na kovaní z hrobu 22 v Modrej, na prievlečke z hrobu 114/51 v Starom Meste a na niektorých liatych kovaniach z juhozápadného Slovenska. Avšak nielen v uvedenom motíve a štylizovanej traktácii vtáka, ale aj v technike vruborezu odzrkadľujú sa zmeny, ktoré na prelome VIII. a IX. storočia postihli umenie kovových prác ako v západnej oblasti, tak aj v Karpatskej kotline. Prejavilo sa to na kovaniach pásových garnitúr v Žitavskej Tóni,⁶⁷ Devínskej Novej Vsi,⁶⁸ Prši⁶⁹ a na ďalších neskorých predveľkomoravských lokalitách, kde použitie esovitých a volútových motívov,⁷⁰ štylizácia rastlinného ornamentu, nahradenie grifa iným zvieraťom alebo motívom,⁷¹ snaha po dekoratívnom, upriamenej na optický efekt (vruborez, platovanie) signalizujú zmeny v stredoeurópskom umení.

Na základe štylistického rozboru možno sa domnievať, že kovanie z pásu nájdene v Hradci, na našom území zatiaľ jediné svojho druhu, bolo vyhotovené asi okolo roku 800 v severoalpských, najpravdepodobnejšie salzburských dielnach profánneho umenia,⁷² ktoré v tom čase nezotrvávali už tak prísne pri anglosaských zvieračích motívoch, prípadne im nerozumeli (kovanie z Ascoli Piceno) a prispôbovali sa skôr požiadavkám nového umeleckého cítenia alebo snáď aj vkusu v susedných oblastiach vznikajúcej slovanskej šľachty.⁷³ Kovanie, ktoré predstavuje len časť pásovej garnitúry, zo spomínanej umeleckej oblasti na hornú Nitru mohlo sa dostať obchodom, ako dar alebo korisť, prípadne bolo sem prinesené v súvislosti s misijným pôsobením bavorského duchovenstva. I keď si uvedomujeme, že na základe jediného nálezu nemožno robiť širšie platné závery, jednako nie je to celkom vylúčené, najmä ak prihliadneme k skutočnosti, na ktorú poukázal J. Cibulka, že bavorské duchovenstvo už od polovice VIII. storočia snažilo sa šíriť kresťanstvo medzi východoalpškými a panónskymi Slovanmi a po zničení avarského obranného pásu Karolom Veľkým (791–99) obrátilo svoju pozornosť aj na Slovanov žijúcich severne od

Dunaja. Vtedy najbližším susedom Moravy stala sa pasovská diecéza s umeleckým centrom v Kremsmünsteri, ktorej už nič neprekážalo v šírení kresťanstva na Moravu, tým viac, že salzburská diecéza bola vzdialenejšia a od Moravy ju oddeľoval Dunaj.⁷⁴ Zdá sa však, že ani salzburská diecéza nevzdávala sa možnosti misijného pôsobenia medzi naddunajskými Slovanmi a súčasne s pôsobením Pasova na Morave rozširovala svoju misijnú činnosť nielen v hornej Panónii, ale aj na území vznikajúceho Nitrianskeho kniežatstva, nezačleneného ešte do pevnej cirkevnej organizácie. Je to pravdepodobne tým viac, že od roku 791 po riekku Rábu a od roku 796 až po ohyb Dunaja pri Vacove susedila so Slovenskom.⁷⁵ Asi na začiatky tejto misijnej činnosti Salzburgu viaže sa aj kovanie z Hradca, predstavujúce cudzí element v slovanskom prostredí. Posledným aktom salzburskej diecézy na území Nitrianskeho kniežatstva bolo vysvätenie Pribinovho kostola v Nitre roku 828⁷⁶ salzburským arcibiskupom Adalrámom. V nasledujúcom roku horná Panónia prestala byť súčasťou salzburskej diecézy, a tým bol znemožnený prístup salzburského duchovenstva na Slovensko.⁷⁷ K tomu sa pridružili ešte aj centralizačné snahy Mojmira, ktoré končili vyhnaním Pribinu a pripojením Nitrianskeho kniežatstva k Morave. Tak sa územie juhozápadného Slovenska dostalo do susedstva i pôsobnosti pasovskej diecézy, ktorá dovtedy na východe susedila len s Moravou. V tom čase na južnej Morave kvitol nový — mikulčický — umelecký štýl,⁷⁸ reprezentovaný skvelými výrobkami mikulčického centra.⁷⁹ Kovanie z Hradca však ani štýlove, ani geneticky s ním už nesúvisí. Odlišnú štýlovú orientáciu juhozápadného Slovenska na jednej strane a južnej Moravy na strane druhej v prvej tretine IX. storočia možno snáď vysvetliť uvedenou skutočnosťou, teda tým, že na Morave pôsobila pasovská diecéza, ktorá cez svoje umelecké dielne mohla na južnú Moravu sprostredkovať prenikanie nových podnetov z centrálnej oblasti Franskej ríše. Naproti tomu na juhozápadnom Slovensku kresťanstvo šířila salzburská diecéza s umeleckými dielnami, čerpajúcimi aj z umenia Karpatskej kotliny, prostredníctvom ktorej mohli sa sem dostať umelecké predlohy alebo i hotové výrobky charakteristické pre bavorskú oblasť⁸⁰

Výskum v Hradci nepriniesol sice dostatočné dôkazy o opevnení skúmanej plochy Slovanmi, skôr možno uvažovať o využití staršieho opevnenia, avšak nálezy poukazujú na význam tohto strážneho bodu, ležiaceho pri dôležitej ceste vedúcej Ponitím do Turca a odtiaľ až do Krakovska. Pri tejto ceste stretáme nálezy blatníckeho typu,⁸¹ svedčiacie o kon-

taktoch severoslovenských oblastí na začiatku IX. storočia s Podunajskom i západným prostredím. Možno sa domnievať, že v tomto období na hornej Nitre niekde v okolí Prievidze, podobne ako aj

v Turci, boli významné kmeňové centrá, ktoré sa postupne včlenili do Veľkej Moravy. K nim mohli smerovať aj cesty bavorských misionárov.

Poznámky

¹ Budaváry V., *Prehľad prírastkov prehistorického oddelenia Slovenského národného múzea v Turčianskom Sv. Martine, nadobudnutých v r. 1921–1930*, ČMSS XXVII–XXVIII, 1936–1937, 29.

² Novotná M., *Medené nástroje a problém najstaršej ťažby medi*, SIA III, 1955, 90.

³ Janšák Š., *Niektoré novoobjavené hradiská slovenské*, SMSS XXII, 1928, 22.

⁴ Porubský J., *Lužické popolnicové pole a laténske sídlisko v Malých Kršteňanoch*, SZ AUSA 3, 1959, 55–69. Dôležitý materiál získala tiež Z. Pivovarová pri výskume lužického pohrebiska v Malých Kršteňanoch.

⁵ Nepublikovaný materiál, uložený v SNM v Martine.

⁶ Točík A., *K otázke osídlenia juhozápadného Slovenska na zlome letopočtu*, AR XI, 1959, 873.

⁷ Dácky materiál je početnejšie zastúpený v nálezoch zo sídliskového objektu pri úpätí hradiska. Objekt preskúmal r. 1962 pracovník Vlastivedného múzea v Bojniciach J. Brablík. Materiál je uložený vo Vlastivednom múzeu v Bojniciach. Nepublikované.

⁸ Čaplovič P., *Výskum na Tupej a Ostrej skalke na Orave*, Komisia AÚ SAV na výskumoch a výstavbách materiálu doby rímskej na Slovensku v dňoch 11.–17. IX. 1961 (rotaprint), Nitra 1961, 2.

⁹ Točík A., l. c., 873.

¹⁰ Pozri poznámku 7. Materiál zo zberov pochádza tiež z polí pod hradiskom a je uložený v Slovenskom národnom múzeu v Martine. Materiál V. Budinského-Krička.

¹¹ Budinský-Krička V., *Výskum na mohylníku v Zemplíne roku 1958*, Referáty o pracovných výsledkoch čs. archeológov za rok 1958 II, Liblice 1959. Ten istý, *Mohylník z doby rímskej v Zemplíne, okr. Trebišov*, Komisia AÚ SAV na výskumoch a výstavbách materiálu z doby rímskej na Slovensku v dňoch 11.–17. IX. 1961 (rotaprint), Nitra 1961.

¹² Čaplovič P., *Mladohalštatské žiarové pohrebisko Kubín II – Medzihradné*, AR XIII, 1961, 365.

¹³ Kolník T., *Nové pohrebiskové nálezy z doby rímskej na Slovensku*, AR XIII, 1961, 835.

¹⁴ Woźniak Z., A. Točík, *K otázke osídlenia juhozápadného Slovenska na zlome letopočtu*, AR XI, 1959 (recenzia) v Acta Archaeologica Carpathica III, 1961, 256–260.

¹⁵ Biálek D., *Slovenské príbytky a dechtárske jamy v Bojniciach*, AR XIV, 1962, 823, 824, 827–840.

¹⁶ Točík A., *Význam posledných archeologických výskumov na Slovensku pre dejiny najstarších Slovanov a Veľkomoravskej ríše*, HČ III, 1955, 415.

¹⁷ Chropovský B., *Slovenské pohrebisko v Nitre na Lupke*, SIA X–1, 1962, 203–211.

¹⁸ Hrubý V., *Staré Město – velkomoravské pohřebiště „Na valách“*, Praha 1955, 122, 124 (ďalej citované len Hrubý V., *Staré Město*); Kavan J., *Kamenné brousky a jejich funkce u Slovanů na našem území*, Sborník Československé společnosti archeologické při ČSAV I, Brno 1961, 39.

¹⁹ Točík A., *Nové výskumy na pohrebištiach z X. a XI. st. na Slovensku*, AR VII, 1955, 489–494, obr. 241; Váňa Z., *Maďari a Slované ve světle archeologických nálezů X.–XII. století*, SIA II, 1954, 51–104; tam je citovaná aj literatúra k tejto problematike.

²⁰ Welkowitz I., *Eine Gotenfestung bei Sadowetz (Nordbulgarien)*, Germania 19, 1935, 154, 157, tab. 19: 3–5.

²¹ Csallány D., *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.)*, Budapest 1961, 33, 261, tab. XXIX: 1–5, CCXXXV: 5–6, XXXVIII: 11, XII: 7–9, 11.

²² Tihelka K., *Hrob z doby stěhování národů na Cézavách u Blučiny, okr. Zidlochovice*, ČNM XXXIX, 1954, 40, 50, 51, tab. VII: 1–2; ten istý, *Knižecí hrob z doby stěhování národů u Blučiny, okr. Brno-venkov*, PA LIV–2, 1963, 488, obr. 10: 11–14 (ďalej citované len Tihelka K., *Knižecí hrob*).

²³ Tihelka K., *Knižecí hrob*, 494.

²⁴ Eisner J., *Devínska Nová Ves*, Bratislava 1952, 295, 303, tab. 110: 6 (ďalej citované len Eisner J., *Devínska Nová Ves*).

²⁵ Za upozornenie na materiál ďakujem A. Točíkovi.

²⁶ Budaváry V., *Zpráva o výskume „Homolky“ v Malom Čepčine (okr. Turčiansky Sv. Martin) r. 1936*, SMSS XXX, 1936, 94–100.

²⁷ Hrubý V., *Staré Město*, 180–181, obr. 30: 7, tab. 70: 12; Poulik J., *Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích*, Praha 1963, obr. 32: 4 (ďalej citované len Poulik J., *Dvě rotundy*); Kóčka W., *Gród plemienny i piaskowski w świetle wykopalisk*, Gniezno 1939, 39.

²⁸ Eisner J., *Devínska Nová Ves*, 295.

²⁹ Na pohrebisku v Sterlitamaku, datovanom do VIII.–IX. storočia, našlo sa v rozrušenom bohatom hrobe 11 strieliek, medzi ktorými sú deltoidné a romboidné tvary s trňom. R. B. Achmerov vo výbave hrobov vidí predmety podobné ako v kozarskej a alanskej kultúre. Domnieva sa, že toto územie v tom čase sa práve včlenovalo do kozarského kaganátu, z prostredia ktorého pochádza časť hrobového inventára – Achmerov R. B., *Mogilnik bliz g. Sterlitamaka*, Sov. arch. XXII, 1955, 159, 160, 170, tab. IV: 2–5, 8.

³⁰ Lapuškin I. I., *Gorodišče Novotroickoje*, MIA SSSR 74, obr. 9: 3, 5, 6, 11, tab. XCIII: 1–14. Tam sú uvedené aj ďalšie východoslovenské lokality, na ktorých sa stretáme s romboidnými a deltoidnými strielkami s trňom.

³¹ Arbmán H., *Birka I – Die Gräber*, Stockholm 1950, tab. 11: 1, 5, tab. 12: 2, tab. 13: 7.

³² Hrubý V., *Staré Město*, 181.

³³ Eisner J., *Devínska Nová Ves*, 295; Hrubý V., *Staré Město*, 181.

³⁴ Ratkoš P., *Východné oblasti Veľkej Moravy a starí Maďari (v tlači)*.

³⁵ Cincik J. G., *Anglo Saxon and Slovak-Avar Patterns of Cuthbert's Gospel*, Cleveland-Roma 1958, 28 (ďalej citované len Cincik J., *Gospel*).

³⁶ Dekan J., *O genéze výtvarného prejavu Veľkej Moravy*, Výtvarný život VIII, 1963, 287, 288.

- ³⁷ Eisner J., *Devínska Nová Ves*, 309.
- ³⁸ Preidel H., *Die Markomannen und Bayern*, Vorgeschichte der deutschen Stämme II, Berlin 1940, 561—638; tab. 274: 2, 3.
- ³⁹ Hrubý V., *Staré Město*, 181.
- ⁴⁰ Eisner J., *Devínska Nová Ves*, 301, tab. 30: 5, 9, tab. 31: 9, 10, tab. 46: 9, tab. 91: 7, tab. 109: 3, 8, 10.
- ⁴¹ Eisner J., *Devínska Nová Ves*, 295, poznámka 47.
- ⁴² Beranová M., *Slovanské žnové nástroje v 6.—12. století*, PA XLVIII—1, 1957, 109—111.
- ⁴³ Točík A., *Súčasný stav archeologického bádania najstarších dejín slovenského národa*, AR XV, 1963, obr. 200 (ďalej citované len Točík A., *Súčasný stav*).
- ⁴⁴ Salin E., *La civilisation mérovingienne IV*, Paris 1959, fig. 41ab, fig. 55a—d, tab. A: 1, 3, tab. B: 1, 2, tab. E: 8—10, tab. G: 3—7 a ďalšie.
- ⁴⁵ Lindenschmit L., *Sporen aus karolingischer Zeit*, Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit V, Heft XII, Mainz 1911, 227, 228, 230; tab. 42: 690b.
- ⁴⁶ Werner J., *Frühkarolingische Silberohrringe von Rastede (Oldenburg)*, Beiträge zur Tierornamentik des Tassilokelches und verwandter Denkmäler, Germania 37, 1959, 184 (ďalej citované len Werner J., *Frühkarolingische Silberohrringe*).
- ⁴⁷ Haseloff G., *Der Tassilokelch*, München 1951, 36, 37; Cibulka J., *Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě*, Praha 1958, 210—212 (ďalej citované len Cibulka J., *Kostel v Modré*).
- ⁴⁸ Salin B., *Die altgermanische Tierornamentik*, Stockholm 1935, 247, obr. 544a (ďalej citované len Salin B., *Tierornamentik*).
- ⁴⁹ Salin B., *Tierornamentik*, 274, obr. 602a.
- ⁵⁰ Riegl A., *Die spätrömische Kunst-Industrie nach den Funden in Österreich-Ungarn*, Wien 1901, 154, 291—323; Behrens G., *Spätrömische Kerbschnittschnallen*, Schumacher-Festschrift, Mainz 1930, 258 n.; Werner J., *Spätrömische Gürtelgarnituren in Kielschnitt-Technik aus Niederösterreich*, Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Instituts in Wien 26, 1930, 53; Holmqvist W., *Kunstprobleme der Merowingerzeit*, Stockholm 1939, 261 (ďalej citované len Holmqvist W., *Kunstprobleme*); Cibulka J., *Kostel v Modré*, 214—219; Benda K., *Karolínská složka blatnického nálezu*, SIA XI—1, 1963, 203—205 (ďalej citované len Benda K., *Karolínská složka*).
- ⁵¹ Cibulka J., *Kostel v Modré*, 214—219, tab. XVIII: 1; Benda K., *Pozdně avarské nákoně z hrobu 22 v Modré u Velehradu*, PA LIII—2, 1962, 344.
- ⁵² Hrubý V., *Staré Město*, 194, 195, tab. 80; Cibulka J., *Kostel v Modré*, 216, 217, tab. XVIII: 6.
- ⁵³ Werner J., *Frühkarolingische Silberohrringe*, 179—192; ten istý, *Ranokarolínska pojasná garnitura iz Mogorjela kod Čapljine (Hercegovina)*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Archaeologija XV—XVI, 1960—1961, 235—247 (ďalej citované len Werner J., *Garnitura iz Mogorjela*).
- ⁵⁴ Werner J., *Frühkarolingische Silberohrringe*, 183.
- ⁵⁵ Werner J., *Frühkarolingische Silberohrringe*, 184, tab. 24: 9; ten istý, *Garnitura iz Mogorjela*, 240.
- ⁵⁶ Werner J., *Garnitura iz Mogorjela*, tab. I: 1, obr. 3: e; ten istý, *Frühkarolingische Silberohrringe*, tab. 24: 10, obr. 4: e.
- ⁵⁷ Kovanie z Ascoli Piceno, nakoľko to možno posúdiť podľa vyobrazenia (Werner J., *Frühkarolingische Silberohrringe*, tab. 24: 9), má otvory pre nity lemované venčekom hrubého filigránu, ktorý pôsobí dojemom hrubých granúl.
- ⁵⁸ O zvieratách so späť obrátenou hlavou v umení strednej Európy píše G. Behrens, *Das rückblickende Tier in der vor- und frühgeschichtlichen Kunst Mitteleuropas*, Festschrift RGZM I, Mainz 1952, 26—43, tam je uvedená aj ďalšia literatúra; Haseloff G., *Der Tassilokelch*, 36, 37; Salin B., *Tierornamentik*, 237—242; Werner J., *Frühkarolingische Silberohrringe*, 181—187, tam je citovaná aj ďalšia literatúra.
- ⁵⁹ Rozmery kovania z Perugia a Ascoli Piceno uvádzame podľa J. Wernera, *Frühkarolingische Silberohrringe*, tab. 24: 9, 10; Perugia — 46×15 mm; Ascoli Piceno — 40×15 mm.
- ⁶⁰ Analytický zvierací ornament, charakteristický predovšetkým pre severogermánske oblasti v Salinovom štýle III.
- ⁶¹ Werner J., *Frühkarolingische Silberohrringe*, tab. 24: 13.
- ⁶² Vtáky so späť obrátenou hlavou medzi úponkami na spone z V.—VI. storočia uvádza A. Riegel, *Spätrömische Kunstindustrie*, Wien 1927, 277, obr. 68; vtáacie motívy na helmách baldenheimského typu: Leeds E. T., *Early Anglo-Saxon Art and Archaeology*, Oxford 1936, 14, 15, obr. 3 a 4; vtáky medzi úponkami na byzantských prackách: Åberg N., *Die Goten und Langobarden in Italien*, Uppsala 1923, 119, 148, obr. 226, 227, 229 a 234; vtáky v jutskom štýle: Hawkes S. Ch., *The Jutish Style A, A Study of Germanic Animal Art in Southern England in the Fifth Century A. D.*, Archaeologia 98, 1961, 71; naturalisticky podané vtáacie motívy na Sacrametarium Gelasianum: Arbmán H., *Schweden und das Karolingische Reich*, Stockholm 1937, 117, 120—122, obr. 19 a 20; v Kutberchtovom evanjelistári: Cincik J. G., *Gospel*, 30—40, fol. 18a. V ornamentike Germánov na kontinente motívy vtákov a levov pripomínajú staršie klasické predlohy: Salin B., *Tierornamentik*, 320, 321. S inou traktáciou vtákov stretáme sa na kovových sásánovských prácach, pripomínajúcich vtáacie motívy z moravských dielní: Orbeli J. A. — Trever K. V., *Sasanidskij metall*, Moskva—Leningrad 1935, tab. 28 a 29.
- ⁶³ Werner J., *Frühkarolingische Silberohrringe*, 184, 187; Wilson D. M., *The Fejo Cup*, Acta Archaeologica XXXI, København 1960, 147—173.
- ⁶⁴ Müller S., *Die Tier-Ornamentik in Norden*, Hamburg 1881, 123; Haseloff G., *Der Tassilokelch*, 61; Dekan J., *O genéze výtvarného prejavu Velkej Moravy*, 286.
- ⁶⁵ Cibulka J., *Kostel v Modré*, 212, 255.
- ⁶⁶ Schaffran E., *Die Kunst der Langobarden in Italien*, Jena 1949, 90, 91; Karaman L., *O spomenicima VII i VIII stoljeća u Dalmaciji i o pokrštenju Hrvata*, Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva, NS XXII—XXIII, 1941—42, 93, 94, obr. 9 a 10; Poulik J., *Dvě rotundy*, 57; Dekan J., *O genéze výtvarného prejavu Velkej Moravy*, 285.
- ⁶⁷ Budinský-Krička V., *Pohrebisko z neskorej doby avarskej v Žitavskej Tóni na Slovensku*, SIA IV — 1, 1956, 5—62 (ďalej citované len Budinský-Krička V., *Pohrebisko v Žitavskej Tóni*); Čilinská Z., *Výskum v Žitavskej Tóni v roku 1960*, AR XIII, 1961, 860—866, obr. 302 a 303; tá istá, *Slovansko-avarské pohrebisko v Žitavskej Tóni*, SIA XI, 1963, 87—120.
- ⁶⁸ Eisner J., *Devínska Nová Ves*, 328.
- ⁶⁹ Točík A., *Pohrebisko a sídlisko z doby avarskej riše v Prši*, SIA XI — 1, 1963, 121—198 (ďalej citované len

Točík A., *Pohrebisko a sídlisko v Prši*; autor k mladšej fáze pohrebiska (koniec VIII. a začiatok IX. storočia) časove pričleňuje aj kovanie z Hradca a upozorňuje na jeho vzťahy ku karolínskemu umeniu.

⁷⁰ Podľa W. Schulza (*Zeugnisse karolingischer Metallkunst in Mitteleuropa*, Mannus 32, 1940, 266, 270) volútový ornament na ostrochách z Barleben má analógie v antike a na avarských kovaniach. Honosné ostrohy z Mikulčíc z hrobu 50 od dvojapsidovej rotundy sú tiež zdobené volútovým ornamentom a polopalmetou, ktorú snáď možno chápať ako redukovaný esovitý animálny motív: Poulik J., *Dvě rotundy*, 39–45, obr. 16: 8, 9, tab. XVI: 1, 1a. V tomto volútovom motive a použití masiek pri výzdobe ostrôh z Mikulčíc H. Arbmán (*Blatnica und Vaage*, PA LIII — 2, 1962, 335) vidí svojráz stredoeurópskych Slovanov, ktorým zvieracia ornamentika podľa jeho mienky bola v tomto období cudzia.

⁷¹ Eisner J., *Devínska Nová Ves*, 316. Budinský-Krička V., *Pohrebisko v Žitavskej Tóni*, tab. XXVIII: 13, 13a.

⁷² Werner J., *Frühkarolingische Silberohrringe*, 187.

⁷³ Vinski-Gaspariny Ks., *Ranosrednjovekovna kadionica iz Stare Vrljke*, Starohrvatska prosvjeta III — 6,

1958, 100, 101. Preberanie ornamentálnych prvkov z oblastí obývaných Slovanmi naznačuje aj Kutberchtov evanjelistár. Tak isto tvar erbovitých polí na kovaní z Hradca pripomína erbovité kovania pásových garnitúr z Prše: Točík A., *Pohrebisko a sídlisko v Prši*, tab. VII: 6–22, tab. XIII: 6–10, 17–25, ako aj z Blatnice: Benda K., *Karolínska složka*, obr. 16: 14–20.

⁷⁴ Cibulka J., *Kostel v Modré*, 273, 274.

⁷⁵ Tamže, 173.

⁷⁶ Tamže, 252–257.

⁷⁷ Tamže, 264, 265.

⁷⁸ Poulik J., *Dvě rotundy*, 43.

⁷⁹ Tamže, 39.

⁸⁰ Bott H., *Bajuwarischer Schmuck der Agilofingerzeit*, München 1952. Eisner J., *Devínska Nová Ves*, 309.

⁸¹ Fettich N., *Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn*, AH XXI, 1937, 94–99, 263–279; Eisner J., *Devínska Nová Ves*, 320–332, tam je citovaná aj ďalšia literatúra; Benda K., *Karolínska složka*, 199–222, tam je uvedená aj ďalšia literatúra; Poulik J., *Dvě rotundy*, 43; Točík A., *Súčasný stav*, 603, 604; Arbmán H., *Blatnica und Vaage*, 334, a ďalšia literatúra.

Probegrabung in Hradec, Bezirk Prievidza

Darina Bialeková — Karol Pieta

Im J. 1956 führte das Heimatkundliche Museum zu Bojnice unter Mitarbeit des Archäologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften zu Nitra auf dem Burgwall von Hradec, Bez. Prievidza im oberen Nitratal unter Leitung des Mitarbeiters des Museums J. Porubský eine Probegrabung durch. Der Burgwall, der von Š. Janšák entdeckt und in die Literatur eingeführt wurde,³ befindet sich südlich der Gemeinde auf einer steilen Felskuppe. Der Ostteil des Burgwalls ist durch einen Steinbruch gestört, die Bergkuppe ist ein kleines Plateau, das im Norden und Nordwesten von zwei steilen Andesitfelsen gesäumt ist. Von den übrigen Seiten ist das Plateau von einem niedrigen Wall (erhaltene Höhe 50 cm) aus grossen Andesit- und Tuffsteinen umfasst. An einer Stelle, wo im Wall eine Lücke für ein Tor ausgespart ist, schwingen die Wallenden nach innen ein. Die stratigraphische Situation ist auf der Fundstelle sehr einfach. Auf dem Plateau des Burgwalls sind entwickelte Kulturschichten eigentlich nicht vorhanden, das Material stammt aus einer Eintiefung beim Wall. Bei der Grabung wurde kein Objekt festgestellt. Die Funde lagen frei in der Kulturschicht verstreut.

Der erste Teil (I) dieses Beitrages (Autor K. Pieta) befasst sich mit Funden aus der Spätlatènezeit, im zweiten Teil (II) des Beitrages (Autorin D. Bialeková) ist das slawische Material publiziert.

I

Die spätlatènezeitlichen Funde bestehen fast ausschliesslich aus Tonware, die dickwandig und durch sekundäre Brennung beschädigt ist. Aus dem Burgwall stammen auch viele Spinnwirtel und Fragmente von Rotationsmahlsteinen. Den wesentlichen Teil des keramischen Materials bilden Funde, die häufig auf anderen spätlatènezeitlichen Lokalitäten des oberen Nitratales angetroffen werden. Es sind hauptsächlich Situlen mit Randwulst, ähnliche Formen mit einer Furche unter dem Rand und Bruchstücke grosser scheibengedrehter Vorratsgefässe mit gegliederter Krause. Ähnliche Formen sind aus Malé Kršteňany und Brezolupy bekannt. Scheibengedrehte Formen von vasenförmigen Gefässen mit gewölbtem Bauteil unterscheiden sich von entsprechenden Formen aus dem südwestslo-

wakischen Gebiet hauptsächlich durch ihre feingekörnte unpolierte Oberfläche. Ein fremdes Element im Keramikgut von Hradec ist eine grobe Situla mit vertikalem Kammstrich. Von den übrigen Formen unterscheiden sich auch Scherben mit eingritzter Verzierung auf einfachen tonnenförmigen Gefässen mit eingezogenem Mündungsrand.

Die Lokalität Hradec gehört in die Gruppe der spätlatènezeitlichen Siedlungen des oberen Nitratales, die A. Točík keltisch-dakische nennt und die seiner Ansicht nach als Beleg für die Expansion der gemischten keltisch-dakischen Bevölkerung bis in die Gebiete der Nordslowakei anzusehen sind.⁶ Von allen Fundstellen des Nitratales ist Hradec am meisten nach Norden vorgeschoben und deshalb ist hier der dakische Anteil geringfügig. Andererseits mehren sich Funde, die eine Äusserung der heimischen nichtkeltischen Bevölkerung sind und die als Púchover Funde bezeichnet zu werden pflegen. Fundstellen mit latènezeitlicher, dakischer und Púchover Keramik sind weiter nördlich, insbesondere im Turiecbecken anzutreffen (Slovenské Pravno, Bystrická, Sučany) und in geringerem Masse auch in den übrigen spätlatènezeitlichen und frühromischen Fundstellen im Waagtal. Topographisch gehört der Burgwall von Hradec in die Reihe jener kleinen Burgen, die an unzugänglichen steilen Felsklippen und Hügeln untergebracht sind (Ludrová, Liptovská Štiavnica). Auf Grund mangelnder Untersuchungen kann ihr ursprünglicher Zweck nicht mit Sicherheit bestimmt werden. Hinsichtlich Ostrá Skalka äussert sich P. Čaplovic über diese Burgwälle als über Siedlungen einer Bevölkerungsgruppe mit höherer gesellschaftlicher Stellung.⁸ Hingegen hält A. Točík einige solcher Burgwälle zusammenhängend mit dem dakischen Einfluss für Kultstätten.⁹ Die Untersuchung von Hradec erbrachte keine Hinweise über eine etwaige Dauerbesiedlung der Burg. Gerade umgekehrt, es scheint, dass der Burgwall zu irgendeiner grösseren Siedlung in der nächsten Umgebung gehört hat (ein neu entdecktes Siedlungsobjekt unterhalb des Burgwalls).¹⁰ Danach ist er als Zufluchts- und Wachtburg zu betrachten. Das vereinzelte Brandgrab scheint kein ausreichender Beleg für die kultische Funktion der Burg zu sein. Die Errichtung kleiner, oft etwa nur zeitweiliger Wehranlagen deutet auf eine unruhvolle Zeit und auf Bevölkerungsbewegungen. Diese kleinen Burgwälle,

die in der Nähe von ausgedehnten junghallstattzeitlichen Burgwällen (Mnich bei Ružomberok, Skalka bei Vyšný Kubín) errichtet sind, bestätigen, dass die einzelnen Siedlungen dieses Landschaftsgebietes im End-Latène und während der römischen Kaiserzeit viel kleiner waren, als die Siedlungen des vorangehenden Zeitabschnittes. Die hallstattzeitlichen Burgwälle mögen eventuell zu mehreren Siedlungen gehört haben.

In unmittelbarer Nähe des Walles wurde in 60 cm Tiefe ein Brandgrabengrab festgestellt, dessen anthropologische Analyse A. Lorencová aus dem Anthropologischen Institut der Universität zu Brno durchgeführt hat. Zwischen den Knochen fand sich auch ein kleiner Bronzering. Das Grab kann nicht näher datiert werden, doch kann nach der Fundsituation und den Anmerkungen des Grabungsleiters angenommen werden, dass es zur latènezeitlichen Besiedlung der Lokalität gehört. Begründet ist die Ansicht auf der Unterbringung des Grabes im gemeinsamen Teil der latènezeitlichen Kulturschicht und auf der Tatsache, dass in derselben Tiefe unweit von ihm auch ein Gefäß, das einzige, gefunden wurde. Gräber innerhalb des Siedlungsareals sind auf dem Zemplíner Gräberfeld belegt, von wo V. Budinský-Kříčka ausser Hügelgräbern auch Flachgräber anführt.¹¹ Das Grab aus Hradec scheint also nicht dem auf dem genannten Gräberfeld erkannten Bestattungsritus der dakischen Bevölkerung zu widersprechen. Der Fund des Hradecer Brandgrabengrabes bestätigt die Vorstellung, die in der Nordslowakei hinsichtlich der Entwicklung einerseits der endhallstattzeitlichen und andererseits der keltisch-dakischen Grabstätte entstanden ist. In der ausklingenden Hallstattzeit lockert sich im nordslowakischen Bereich die strenge Urnenbestattungsweise, die Gräber werden ärmlicher ausgestattet und die Urnengräber werden von Brandgrabengräbern abgelöst. Der Brandritus beschliesst die Epoche der keltischen Flachgräberfelder und er wird in vollem Umfang auf Zemplíner dakischen Gräberfeld angetroffen. Auch auf den ältesten germanischen Gräberfeldern sind die Brandgräber zahlreich vertreten und erst mit der Zeit werden sie völlig von den Urnengräbern verdrängt. Deswegen sollte die zeitgenössische Grabstätte der gebirgigen Teile der Slowakei überwiegend in Brandgrabengräbern vertreten sein. Bestätigt wird dies indirekt durch die alten heimischen Traditionen, den Ritus der Einwanderungswelle und schliesslich konkret auch durch den hier behandelten Grabfund.

Die nähere Datierung der eingedrungenen kel-

tisch-dakischen Bevölkerungswelle ist bisher Gegenstand der Diskussion. Während A. Točík den Beginn dieser Besiedlung in die erste Hälfte des I. Jh. v. Zw. datiert, führt Z. Woźniak triftige Gründe für die Datierung dieses Vorstosses sogar in die zweite Hälfte des I. Jh. an.¹⁴ Diese Frage, wie auch die Frage des Einflusses der latènezeitlichen Zivilisation auf die bodenständigen Bergbewohner vor dieser Welle wird nur die Untersuchung irgendeiner gut datierbaren Lokalität aus dem I. Jh. v. Zw. im oberen Nitratal lösen helfen.

Die keltisch-dakische, mit der Púchover Ware zeitgleiche Keramik datiert die ältere Besiedlung des Hradecer Burgwalls in das I. Jh. v. Zw., spätestens in seine zweite Hälfte.

II

Die Funde aus dem Burgareal von Hradec führen zu der Annahme, dass dieser strategisch wichtige Punkt im nordwestlichen Vorland des Vtáčnik-Gebirges (Abb. 3) vorübergehend auch von Slawen ausgenutzt worden ist. Bei der Grabung wurde zwar in keinem der vier Schnitte (Abb. 2) auf irgendwelche konkrete Objektreste gestossen, jedoch für eine Besetzung der Fundstelle in grossmährischer Zeit sprechen Funde von Keramik und anderen Gegenständen, die auf dem Burgwall beiläufig in die Tiefe von 30–40 cm reichten.

Das Scherbenmaterial besteht überwiegend aus massiven topfförmigen scheibengedrehten Gefässen (Abb. 8). Die Gesamtprägung der Tonware deutet auf eine lokale Sonderprägung der Töpfererzeugnisse des oberen Nitrates hin¹⁶ und auf ihre Retardation gegenüber dem zentralen Gebiet des Nitraer Fürstentums. Im Schnitt IV, in 30 cm Tiefe, fanden sich Fragmente zweier Wetzsteine (Abb. 9: 2, 5)¹⁸ und in 20 cm Tiefe ein Messer, wie auch das Fragment einer kurzen Sense (Abb. 9: 7).⁴² Zum Eiseninventar aus dem Schnitt II gehört ein Eimerbeschlag (T. 30 cm; Abb. 9: 6), ein meisselartiger Gegenstand (T. 40 cm; Abb. 9: 4) und eine deltoide Pfeilspitze (T. 15 cm; Abb. 9: 3), die zwar zu der zeitgleichen Datierung mit einem Beschlag aus demselben Schnitt verlockend wäre, deren spätere Herkunft aber und eine zufällige Vergesellschaftung auf Grund ihrer unsicheren Fundumstände (entwickelte Kulturschichten sind auf dem Burgwall nicht vorhanden) nicht ausgeschlossen ist. Die Pfeilspitze aus Hradec gehört nämlich zu jener Pfeilspitzenform, die auf breitem Gebiet und in verschiedenen Milieus vorkommt. In der Slowakei sind zwar die rhombischen und deltoiden

Pfeilspitzen vor allem für die altmagyarischen und die Reihengräberfelder aus dem X.—XI. Jh. am typischsten,¹⁹ doch gibt ihr (wenn auch zahlenmässig nicht grosses) Vorkommen bereits in den vorhergehenden Jahrhunderten Hinweise darauf, ihre Herkunft und ihre Träger auch ausserhalb des altmagyarischen Ethnikums zu suchen.^{20–27} Diese nomadischen Pfeilspitzen²⁸ stammen aus dem süd-russischen Steppengebiet, also aus dem Gebiet des späteren Chasarenreiches.²⁹ Von hier aus gelangten sie zu den Ostslawen,³⁰ wie auch in das Karpatenbecken und weiter nach Westen und Norden, wo sie von der heimischen Bevölkerung nachgeahmt wurden.³² Sie wurden dorthin nicht nur von den Awaren³³ und Altmagyaren³⁴ mitgebracht, sondern auch von manchen anderen ethnischen Gruppen, einerlei ob direkt, oder durch Handels- oder Kulturkontakte mit dem östlichen Mittelmeergebiet, vor allem wenn die Erneuerung der kontinentalen Strassen und die Erweiterung des Tauschhandels der Bulgaren mit den Chasaren in Betracht gezogen wird, kurz danach, als die Bulgaren auf der Balkanhalbinsel ansässig geworden waren.³⁵ Auf diesen Wegen gelangten in das Karpatenbecken auch die neuen künstlerischen und dekorativen Elemente und Motive aus dem koptischen, islamischen und persischen Kunstbereich, die auf den gegossenen Gürtelgarnituren des VIII. und der Wende des VIII. und IX. Jh. zum Ausdruck gekommen sind. In diesem Zeitabschnitt konnten also die rhombischen und deltoiden Pfeilspitzen mit Dorn in die Südwestslowakei entweder auf diesen Wegen aus dem Osten gekommen sein, oder auch durch Vermittlung der westlichen Nachbarn (zu denen sie bereits im VII. Jh. auf dem Wege der Awaren gelangt waren), von wo sie dann an der Wende des VIII. und IX. Jh., bei veränderten machtpolitischen und kulturellen Verhältnissen, in die Slowakei gelangt sein dürften (Malý Čepčín).

Der beachtenswerteste Fund, den der Burgwall von Hradec geliefert hat, ist eine kleine vergoldete Bronzebeschlagplatte eines Gürtels aus dem Schnitt II (T. 20 cm; Abb. 10). Der Beschlag besteht aus zwei Wappenfeldern, die durch einen mit drei Nietlöchern versehenen Quersteg verbunden sind. An den Seiten der Wappenfelder sind halbrunde Ausläufer, die dem Beschlag eine gestreckt rechteckige Form mit den Ausmassen 40×18 mm verleihen. Diese Ausläufer tragen drei, für sehr feine Niete vorbereitete Löcher, die sichtlich von der Schauseite eingeschlagen worden waren, sonst ist die Rückseite des Beschlages glatt. Das Innenfeld beider Beschlaghälften trägt ein stilisiertes Vogelmotiv mit

rückblickendem Kopf, von rechts abgebildet, wobei das rechtsseitige Bild dem linken gegenüber um eine halbe Drehung (180°) gewendet ist (Abb. 11). Der Vogelkörper ist nicht frei entfaltet, sondern der Gliederung des Raumes mit dem Sinn für Symmetrie angepasst. Dadurch entfällt das zoomorphe Motiv in drei deutliche Teile: in Kopf, Füsse und Schwanz, während der Rumpf bloss eine schematisierte Verbindung dieser Glieder darstellt. Die abgeplattete Form des Kopfes ist mit einem Schnabel abgeschlossen, dessen oberer Teil kurz ist, während der untere ornamental in eine eingerollte Volute übergeht, die in harmonischer Kurve bis zum Schwanz führt und dadurch den Umriss des Rückens gestaltet. Dagegen ist der Brustteil fast geometrisch scharf dargestellt, dabei den umgrenzten Raum respektierend. In Kopfmittle ist das Auge untergebracht, das infolge seiner Gestrecktheit die streng runde Darstellung der Augen in der merowingischen Kunst verliert.⁴⁴ Charakteristisch ist auch der Abschluss der Füsse mit zwei Krallen, der sich den einfachen Formen des Stiles Salin III nähert.⁴⁹ Die rechte Hälfte ist mit demselben Motiv wie die linke verziert, nur führte die Verringerung des Raumes dieses Wappenfeldes zu einer Zusammendrängung des ganzen Körpers und zur Verkürzung einiger Teile.

Der Beschlag ist eine feine Gussarbeit (Dicke 1–1,5 mm), deren Wirkung durch tiefen Kerbschnitt und Vergoldung betont wird und auf die Erreichung des optischen Effektes von Licht und Schatten eingestellt ist.⁵⁰ Der Oberflächendekor entstand durch das Herausnehmen der Umgebung des Tiermotives in der Technik des tiefen und schrägen Kerbschnittes, wodurch zwar ein flächenhaftes, doch aber plastisch wirkendes Positiv ohne freie glatte Hintergrundflächen erzielt wurde. Infolge der Verwendung dieser Technik nähert sich der Beschlag aus Hradec jenem aus Grab 22 in Modrá⁵¹ und der Schlaufe aus Grab 114/51 aus Staré Město.⁵²

Analogien zu dem Hradecer Beschlag können in dem von J. Werner bearbeiteten Fundkomplex gesehen werden,⁵³ der in den Bereich der frühkarolingischen Erzeugnisse mit der Tierornamentik nach angelsächsischen Vorlagen gehört, die sich um den gut datierten Tassilokelch gruppieren und nicht tief in das IX. Jh. reichen, sich also beiläufig mit der Regierungszeit Pippins und Karls des Grossen decken. Am nächsten steht formenkundlich und stilistisch dem Hradecer Beschlag aus der Reihe dieser Denkmäler der vergoldete Bronzebeschlag aus dem Museum Ascoli Piceno (Abb. 12: 2)⁵⁵ und

weitere, ebenfalls vergoldete Bronzeschläge aus den Museumssammlungen in Perugia (Abb. 12: 1),⁵⁶ die jedoch nach einem detaillierten Vergleich gewisse Abweichungen aufweisen. Ihre rechteckige Form, die Zahl der Niete und deren Unterbringung ähnelt zwar dem Hradecer Beschlag, doch ist die Fläche für den Dekor gerade für die Verwendung eines anderen Tiermotives vergrößert. Der auf dem Beschlag von Perugia dargestellte Vierfüßler mit rückgewandtem Kopf entspricht noch dem insularen Geist des Bandornamentes und der flächenhaften Dekoration ohne den tiefen Kerbschnitt.^{58, 59} Der Beschlag aus Ascoli Piceno hat zwar fast völlig Form und Grösse des Beschlages aus Perugia, aber das Verzierungs Motiv verliert den Gesamteindruck und zerfällt in eine unzusammenhängende Anhäufung von gewissen Elementen.

Beide Beispiele sollten als Vergleich für die Beurteilung gewisser gemeinsamer und auch abweichender Merkmale dienen. Die Beschlangplatte aus Hradec mit ihrer rechteckigen Form, ihrer Grösse, der Anordnung und Zurichtung der Niete, dem Material und der Gusstechnik weist eine Übereinstimmung mit den erwähnten Beschlägen aus Perugia und Ascoli Piceno auf, doch ist in der Stilisierung, (nicht aber in dem gewundenen Motiv des Vogels) eine teilweise Abweichung von den phantastischen Vierfüßlern mit Spiralen an den Schenkeln zu sehen (Abb. 13),⁶³ die die frühkarolingischen, um den Tassilokelch gruppierten Arbeiten schmücken. Der Beschlag aus Hradec hängt genetisch eng mit der Gruppe der genannten Denkmäler zusammen, doch weist er mit seiner Verzierung zugleich auf das Ausklingen dieses insularen Tierornamentes hin und entspricht im weiteren Sinn bereits dem Geist der karolingischen Renaissance,⁶⁴ die im Salzburger Kunstbereich, wohin die Entstehung des Beschlages mit grösster Wahrscheinlichkeit zu stellen ist, zur Zeit des Erzbischofs Arno (785–821) das Ende der insularen Kunst herbeigeführt⁶⁵ und die spätantiken und frühchristlichen Vorlagen belebt hat, zwischen denen häufig im Profil dargestellte Pfauen, Tauben,⁶⁶ auch Rankenmotive und weitere Elemente vorkommen. Ihnen nähert sich der Hradecer Beschlag auch mit der tief geschnittenen Volute, die an das Ornament auf dem Beschlag aus Grab 22 in Modrá, der Schlaufe aus Grab 114/51 in Staré Město und auf einigen gegossenen Beschlägen aus der Südwestslowakei erinnert. Ähnlich äussern sich auch in der Kerbschnitt-Technik und in dem Ausschmückungsbestreben Wandlungen, die die Kunst der Metallarbeiten an der Wende des VIII. und IX. Jh. betroffen haben.^{67–71}

Auf Grund der stilistischen Analyse kann angenommen werden, dass der Hradecer Beschlag — auf slowakischem Gebiet einstweilen den einzigen seiner Art darstellend — etwa um das Jahr 800 in den Werkstätten des nördlichen Alpenvorlandes, höchstwahrscheinlich in den Salzburger Werkstätten der profanen Kunst angefertigt worden ist.⁷² Diese Werkstätten hielten in jener Zeit nicht mehr so streng an den angelsächsischen Tiermotiven fest, da sie sie eventuell nicht verstanden (Beschlag aus Ascoli Piceno), und passten sich eher den Forderungen des neuen Kunstgefühls oder vielleicht auch dem Geschmack des in den Nachbarländern entstehenden slawischen Adels an.⁷³ Der Beschlag, der nur einen Teil der Gürtelgarnitur darstellt, konnte aus dem genannten Kunstbereich teils durch Handel, teils als Geschenk, oder auch als Beute in das obere Nitratal gelangt sein, er könnte aber eventuell auch im Zusammenhang mit der Missionstätigkeit der bayrischen Geistlichkeit hergebracht worden sein. Wenn es auch klar ist, dass auf Grund eines einzigen Fundes nicht breitere Erwägungen angestellt werden können, ist dies nach Ansicht der Autorin doch nicht ausgeschlossen, besonders wenn die Tatsache berücksichtigt wird, auf welche J. Cibulka hingewiesen hat, dass die bayrische Geistlichkeit bereits seit Mitte des VIII. Jh. bestrebt war, das Christentum zwischen den ostalpenländischen und pannonischen Slawen zu verbreiten und nach Vernichtung der awarischen Abwehrzone durch Karl den Grossen (791–799) ihre Aufmerksamkeit auch auf die nördlich der Donau siedelnden Slawen gerichtet hat. Damals geriet Mähren in den Wirkungsbereich der Passauer Diözese. Die Südwestslowakei kam hingegen, längs der Donau an die Salzburger Diözese grenzend, in die Sphäre ihrer Missionstätigkeit.^{74, 75} Etwa an den Beginn der Salzburger Mission ist der Hradecer Beschlag zu datieren, der ein fremdes Element im slawischen Milieu darstellt. Der letzte Akt der Salzburger Diözese auf dem Gebiet des Nitraer Fürstentums war die Weihe der Pribina-Kirche in Nitra im J. 828.⁷⁶ Im nachfolgenden Jahr hörte das obere Pannonien auf, ein Bestandteil der Salzburger Diözese zu sein, und dadurch war der Salzburger Geistlichkeit der Weg in die Slowakei versperrt.⁷⁷ Dazu kamen noch die Zentralisationsbestrebungen Mojmir's hinzu, die mit dem Anschluss des Nitraer Fürstentums zu Mähren endeten. In jener Zeit blühte in Mähren der neue Mikulčice-Kunststil,⁷⁸ der in den prächtigen Erzeugnissen des Mikulčicer Zentrums zum Ausdruck kam.⁷⁹ Die Beschlagplatte aus Hradec hängt jedoch weder stilistisch, noch genetisch mit

ihm zusammen. Die abweichende Stilorientierung der Südwestslowakei einerseits und Südmährens anderseits im ersten Drittel des IX. Jh. dürfte auch damit zu erklären sein, dass in Mähren die Passauer Diözese tätig war, die durch ihre Kunstwerkstätten die Durchsickerung neuer Anregungen aus dem zentralen Bereich des Frankenreiches nach Südmähren vermitteln konnte. In der Südwestslowakei wurde hingegen das Christentum von der Salzburger Diözese verbreitet, deren Kunstwerkstätten auch Impulse aus dem Karpatenbecken aufnahmen und durch deren Vermittlung hierher Kunstvorlagen wie auch fertige Erzeugnisse gelangt sein konnten, die für den bayrischen Bereich charakteristisch waren.⁸⁰

Die Untersuchung von Hradec wies auf die Be-

deutung des geländebeherrschenden Punktes hin, der an der bedeutenden Strasse lag, die durch das Nitra- in das Turietal und von hier bis in das Krakauer Gebiet geführt hatte. Längs dieses Weges werden Funde des Blatnica-Typs angetroffen,⁸¹ die für den Kontakt der nordslowakischen Bereiche zu Beginn des IX. Jh. mit dem Donaugebiet und dem westlichen Milieu zeugen. Es kann angenommen werden, dass in jener Zeit im oberen Nitratal irgendwo in der Umgebung von Prievidza, ähnlich wie auch im Turietal, bedeutende Stammeszentren vorhanden waren, die nach und nach Grossmähren eingegliedert wurden. Zu ihnen mögen wohl auch die Wege der bayrischen Missionäre gerichtet gewesen sein.

Übersetzt von B. Nieburová

STREDOVEKÝ HRÁDOK V OBIŠOVCIACH

BELO PÓLLA

Stredoveký kamenný hrádok v Obišovciach patrí do série tých hrádkov, po ktorých dnes v teréne nemáme na povrchu takmer nijaké zvyšky (Cejkovský hrad, Bačkovský hrad, Pozdišovský hrad a iné) a ktoré sa začali v Uhorsku stavať po roku 1242. Tieto kamenné hrady a hrádky mali chrániť krajinu pred prípadnými obnovenými nájazdmi Tatárov alebo nájazdmi iných cudzích vojsk.¹ I hrádok v Obišovciach bol kráľovským hrádkom, ktorý mal predovšetkým strážnu funkciu, ako napr. Sokoľský hrad, vybudovaný v lesoch dnešnej obce Sokoľ, z ktorého sa nám tiež na povrchu nezachovali takmer nijaké zvyšky po architektúre.² Sú to hrádky, ktoré na rozhraní stredoveku a novoveku (XV.—XVI. stor.) aj zanikli v čase zvýšeného hradoborectva.³

Už v úvode považujem za potrebné zdôrazniť, že v údolí rieky Svinky, v ktorom je situovaný i Obišovský hrádok, poznáme dnes niekoľko archeologických lokalít, ktoré svedčia o tom, že toto územie bolo osídlené prinajmenej od strednej doby hradištnej. Svedčia o tom lokality, ktoré poznal už akademik J. Eisner.⁴ V blízkom okolí Obišovského hrádku sú stopy po prvých slovanských sídliskách, ba pri stavaní jednej z chát na pravom brehu Svinky na lúke pod Zámčiskom St. Šiška narazil okrem pamiatok stredohradištných i na fragmenty halštatskej keramiky.⁵

I

Lokalita Zámčisko leží v katastri obce Obišovce⁶ nad ľavým brehom rieky Svinky, na kopulovitom výbežku Ondavskej vrchoviny a svojím tvarom pripomína lokalitu na Zelenéj hure v Hrabušiciach.⁷ Zámčisko je kuželovitý kopec s prudko klesajúcimi svahmi. Samotný areál hrádku bol obohnaný pomerne vysokými, aj dnes dobre viditeľnými valmi a pomerne hlbokou priekopou na vnútornej strane valu. Zámčisko bolo ľahko prístupné iba z východnej strany.

Staršie zbery J. Repčáka,⁸ V. Budinského-Kričku,⁹ F. Blahutu¹⁰ i zbery písateľa tejto štúdie, ako i sama konfigurácia terénu dali tušiť, že na Zámčisku bola v stredoveku murovaná fortifikačná stavba, ktorá však úplne spustla a prikryl ju hrubý lesný porast.

Obr. 1. Obišovce — Zámčisko. Situačný plán s vyznačeným miestom výskumu (= x).

Na lokalitu Zámčisko, ako na lokalitu historicko-archeologickú a vôbec ako lokalitu archeologickú, prvý v literatúre upozornil J. Mihálik. Zaujalo ho konfigurácia terénu pri prieskumnej ceste z Obišoviec do Kecerovských Peklián. J. Mihálik obhliadol lokalitu, zaznačil pôdorys a rez valom i priekopou a došiel k záveru, že na lokalite bolo bližšie neurčiteľné prehistorické sídlisko, na ktorom „zbojníci“ v stredoveku postavili si svoj „zbojnícky hrad“.¹¹ Pravdepodobne J. Mihálik videl ešte nad povrchom zvyšky kamenného muriva, ktoré však v čase nášho výskumu boli už úplne zakryté porastom. Možno, že nález obsidiánovej čepeľky (obr. 16: 1) a kamenného sekeromlatu v sekundárnej polohe (obr. 8: 8) na našom výskume

by snáď mohli potvrdzovať mienku J. Mihálik a o archeologickej lokalite Zámčiska.

Konštatovanie J. Mihálik a prevzal do svojej monografickej práce o Šarišskej župe S. Tóth¹² a v dvadsiatych rokoch nášho storočia aj J. Pasternak,¹³ ktorý lokalitu považuje za slovanské

Obr. 2. Obišovce — Zámčisko. Pohľad na lokalitu od západu (v popredí rieka Svinka).

hradisko. Nálezy hradištných pamiatok, i keď veľmi skromných, na ktoré sme pri výskume narazili, ako i nálezy St. Šišku z blízkeho okolia¹⁴ potvrdzujú mienku J. Pasternak a, ale iba v tom zmysle, že Zámčisko bolo slovanským sídliskom, no nie hradiskom.

Výskum sťažovala skutočnosť, že celá lokalita je dnes už zalesnená hrubým lesným porastom, ktorý sme mohli odstrániť len vo výnimočných prípadoch, aby sme nenarušili panorámu kopca a aby sme čo najviac šetrili porast. Preto i pri tomto výskume, podobne ako pri výskume Starého Mesta v Banskej Štiavnici, pracovali sme sondážnou metódou, a to tak, že hlavnú os sme viedli takmer stredom lokality v smere Z—V a na ňu sme situovali všetky sondy vo výskumnej sezóne r. 1961 i 1962.¹⁵ Sondy sú vyznačené na vrstevnicovom pláne (obr. 5). Vo všetkých sondách r. 1961 i r. 1962 nachádzali sme zvyšky po kamennej architektúre, ako i pomerne skromné zvyšky po stredovekom keramickom a železnom inventári, ba ojedinele narazili sme i na pamiatky hradištné. Sondami podarilo sa nám odkryť hradnú vežu, „hradný palác“, hradný múr a na dvoch miestach pokúsili sme sa rozrezať val, aby sme zistili jeho štruktúru a spôsob stavby.

Lokalitu zameral geom. J. Žuk-Olszew-

ski, architektúru zameral a plány vyhotovil inž. arch. A. Fiala.¹⁶

II

Celý hradný areál skladá sa z niekoľkých častí. Sú to: stredoveká prístupová cesta, vonkajší val a vnútorná priekopa, hradný múr so vstupnou bránou, strážna miestnosť, veža, palác a vlastné nádvorie hrádka s cisternou (obr. 4).

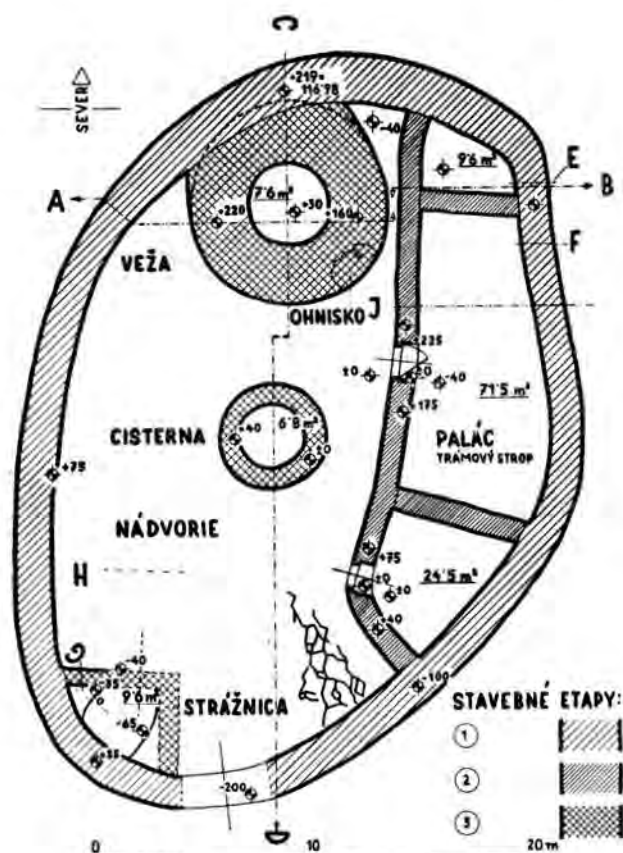
Prijazdová cesta je ešte i dnes dobre viditeľná. Išla od Obišovce po južnom svahu a do vlastného areálu vúsťovala z východnej strany. Obchádzala špirálovite val, až na západnej strane kopca úplne splynula s valom; odtiaľ pravdepodobne pokračovala dnes už nezistiteľným padacím mostom na západnej strane bránou v hradnom múre do vlastného hradného areálu. Cesta bola pomerne dobre stavaná a z južnej strany chránená príkrym svahom, po ktorom sa ťahla.

Val bol jednoduchý a navrhýšený z miestneho materiálu. Z veľkej časti vznikol tým, že na jeho vnútornej strane sa prehĺbovala priekopa, z ktorej materiál sa použil jednak na stavbu murovaných fortifikačných zariadení, jednak na stavbu valu. Ukázal to výskum na dvoch miestach, kde sme val prerezali. Bolo to v sondách II/62 a III/62. Výškový rozdiel dnešnej koruny valu od dnešného dna priekopy, ktorá je preplnená deštruktívnym materiálom, je priemerne 2—3 m. Sondy, ktorými sme prerezali val, okrem iného ukázali aj to, že val nemal nijakú, teda ani drevenú ani kamennú konštrukciu. Bol vystavaný jedine navrhýšením materiálu na podloží, resp. z neho vyrastal, pričom sa využila konfigurácia terénu, od ktorého závisela aj výška valu; dĺžka valu je 216 m (obr. 5).

Hradná priekopa, práve tak ako val, je ešte dnes poznateľná. Jej dno, ako ukázali výsledky v spomenutých sondách, bolo o niekoľko metrov hlbšie od dnešného dna priekopy. Jasne sa to zrači na profile sondy III/62 (obr. 3: 2). Z neho vidieť, že dno priekopy aspoň v niektorých miestach siahalo do viac ako 6 metrovej hĺbky od dnešnej koruny valu. To znamená, že val, ktorý akiste bol vyšší, prudko klesal do pomerne hlbkej hradnej priekopy, čím sa vytvorila dostatočná prípadná zábrana. Materiál získaný z prehĺbovania priekopy, ako sme spomenuli, použili stavitelia na stavbu valu a získaný kameň na stavbu hradného obranného múru, ako i samotnej hradnej architektúry. Dnes je priekopa z veľkej časti zasypaná práve kamením z deštrukcie hradných budov. Dokonca v sonde III/62 (v 15. metri) sme narazili na celý komplex muriva

Obr. 3. Obišovce — Zámčisko. 1 — pohľad na val, priekopu a stredovekú príjazdovú cestu; 2 — pohľad na sondu III/63; 3 — ohnisko a dlážka na nádvorí; 4 — pohľad na zvrstvenie nádvorí; 5 — hradná veža zo západu; 6 — pohľad na zaoblenie muriva veže.

Obr. 4. Obišovce — Zámčisko. Pôdorys hrádka.

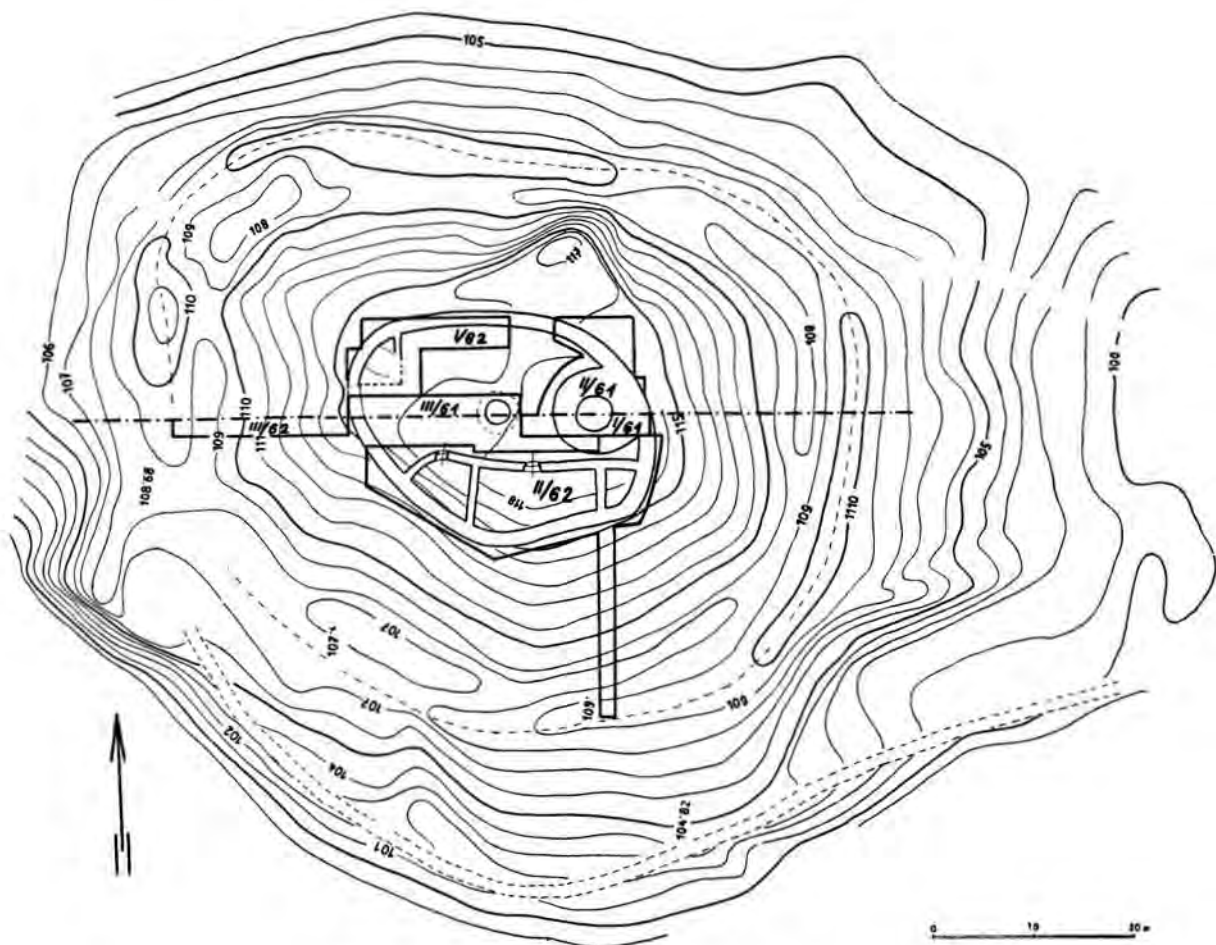
v sekundárnej polohe, ktorý patril kamennej hradnej stavbe a dostal sa do priekopy po deštrukcii hrádka.

Hradný múr predstavuje ešte i dnes pevnú kamennú stavbu. Odkryli sme ho v podstate v celej dĺžke (97,5 m). V jednotlivých sondách i niektorých pomocných sondách odkryli sme tento múr po podlažie, inde sme odkrývali iba jeho obrysy, aby sme aspoň tak zistili celý pôdorys nádvorja, ktorý hradný múr ohraničuje (obr. 4). Podľa vzájomných cezúr hradného múru, hradnej veže a hradného paláca zistili sme, že hradný múr bol postavený v prvej etape fortifikačného zariadenia.¹⁷ Pri stavbe hradného múru podobne ako pri stavbe valu využila sa konfigurácia terénu, takže hradný múr, ktorý je zapustený až na podlažie, ide po vrstevnici a dodržiava jej smer. Podľa D. Menclovej ukazuje to, že hrad budovali domáci ľudia, ktorí boli síce dobrí murári, ale menej dobrí technici a nevedeli sa pri stavbe hradného múru zaobiť bez zbytočných zákrut, nevedeli murivom preklenúť rokliny, aby prípadne skrátili murivo a dali mu rovnú líniu.¹⁸ Pôdorysne hradný múr tvorí nepravidelnú elipsu (obr. 5).

Hradný múr nebol v celej svojej dĺžke rovnako zachovalý. V niektorých miestach bol značne de-

štruovaný, na iných sa zachoval i do výšky niekoľkých metrov. Múr bol najviac deštruovaný na západnej strane lokality, a to na svojej vonkajšej strane, zo strany nádvorja bol celkove zachovalý lepšie. Je to obdobný prípad, s akými sme sa stretli pri výskume a prieskume na iných stredovekých fortifikáciách (Zelená Hura, Brzotín a iné). Treba tu zdôrazniť poznatok, že na deštrukcii hradného múru na Obišovskom hrádke mal nemalý podiel lesný porast, ktorým celá lokalita zarástla a ktorý svojimi koreňmi iba dokončil dielo skazy.

Hradný múr bol stavaný z lomového neopracovaného kameňa, ktorý bol naporúdzí na mieste stavby. Získali ho prehlbovaním priekopy a pri úprave terénu. Murivo v niektorých miestach dodržiava aj riadkovaciu techniku. Kamene boli spájané dobrou, na vápno bohatou maltou, takže väzba muriva bola pevná. Murivo tvorí kompaktný, ťažko rozbiteľný celok. Zdá sa akoby murivo bolo spájané maltou z jemného piesku a horúceho vápna. Hradný múr bol z obidvoch strán dobre lícovaný a časom boli k nemu pristavované a nadstavované ďalšie stavby hrádka. Hrúbka hradného múru nie je všade rovnaká, pohybuje sa medzi 230–250 cm. Celý komplex hradného múru bol vystavaný v jednej stavebnej etape i s bránou, ktorá mala maximálnu svetlosť 350 cm. Brána bola na južnej strane lokality, v priestore, kde sme zistili, že hradný múr bol najviac deštruovaný. Na niektorých miestach v hradnom múre sme zistili umele (pri stavbe) vytvorené dvojice okrúhlych otvorov s priemerom 20 cm. Jedny boli kolmé, druhé šikmé. Kolmé otvory siahali až na podlažie, šikmé vústovali do kolmých otvorov vo výške ca 20 cm od podlažia. Podobné otvory sme zistili aj na južnej strane hradného múru na prečnievajúcim nádvorí (cvinger); mali asi rovnaký priemer. O ich funkcii dá sa uvažovať; prvé snáď boli akýmisi vetracími kanálkami a mali funkciu vysušovať kamenné murivo, ktoré ľahko nasiakne vodou a len pomaly sa vysušá; druhé (na cvingri) zostali pravdepodobne po drevenej konštrukcii lešenia, ktoré sa pri stavbe hrádka použilo. Pri odkrývaní hradného múru na jeho južnej strane našli sme zamurovaný kamenný eneolitický sekeromlat (obr. 8: 8) a tesne pri múre v hradnom paláci železný gotický kľúč s kruhovou hlaviceou (obr. 11: 1). Telo kľúča bolo vyseknuté spolu so zástavkou z pomerne hrubého železného plechu, ktorý bol stočený; práporček bol profilovaný; okrúhla hlavica bola tiež vysekaná a stočená z toho istého plášťa (dĺžka 18 cm, Ø hlavice 5 cm, šírka práporčeka 13 cm). Podobné kľúče sú známe na našom území od začiatku XIII. stor.¹⁹

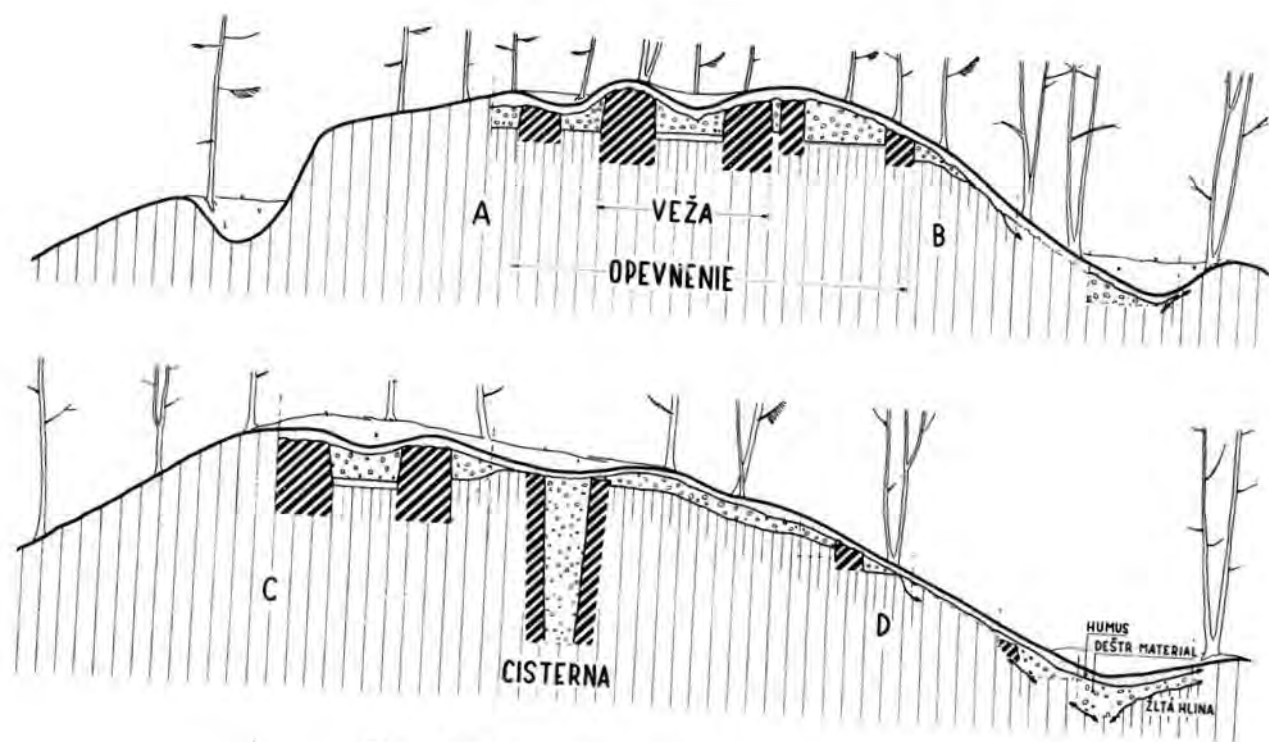

Obr. 5. Obišovce — Zámčisko. Vrstevnicový plán.

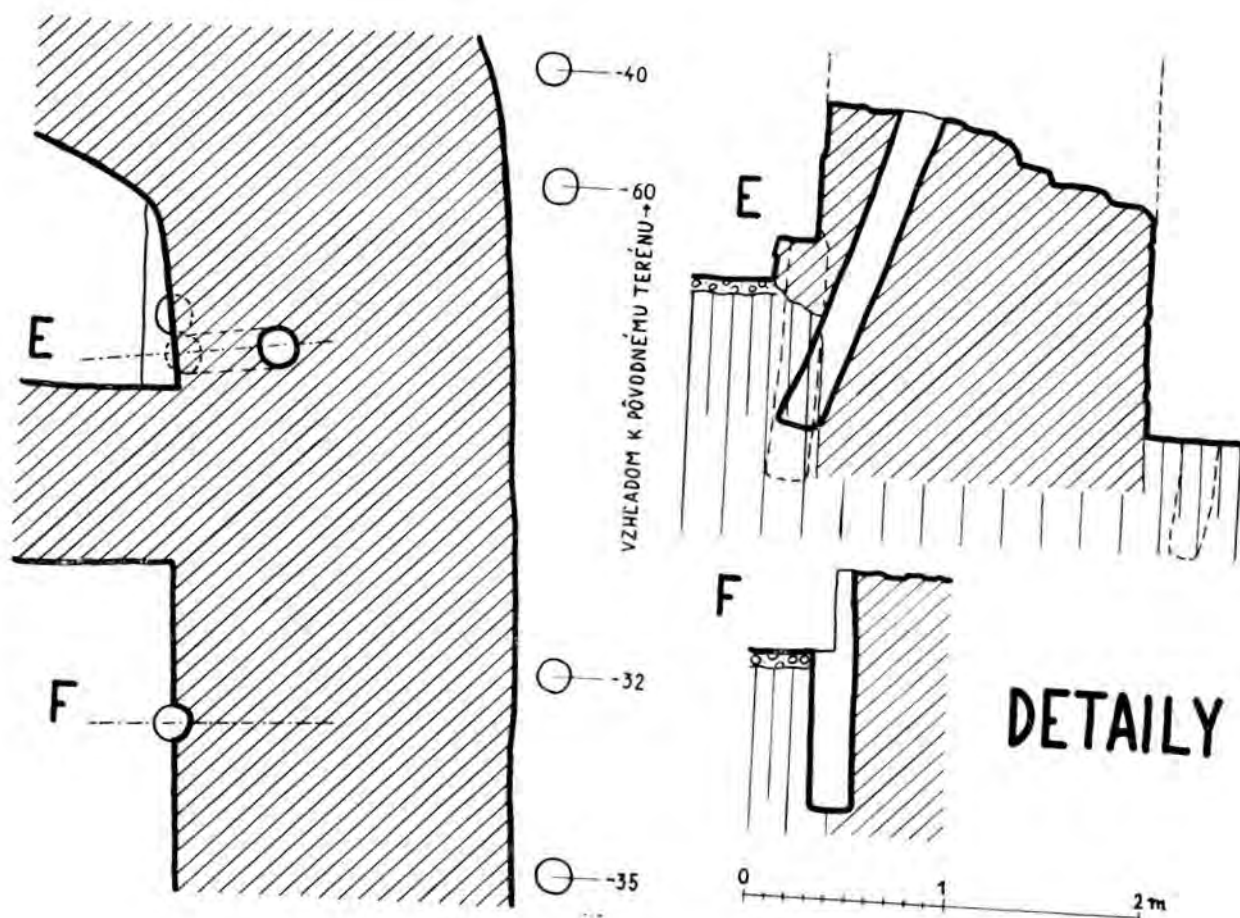
Hradné nádvorie bol hradným múrom ohraňovaný priestor, na ktorom sa nachádzali ostatné stavby patriace k stredovekému hrádku. Podlahou nádvorí, ktoré sme zachytili na väčších plochách, bolo skalné zvrásnené podložie. Podložie hradného nádvorí bolo upravované tak, aby nádvorie mohlo byť čo najviac využité. Pri výskume sme zistili, že celé nádvorie bolo vyrovnané ílovitou hlinou, ba nálezy viacerých vypálených dlaždíc štvorcového tvaru (i profilovaných, obr. 9: 8) poskytujú možnosť uvažovať o tom, že nádvorie aspoň v niektorých častiach bolo aj vydláždené, čo v podstate bolo bežným zjavom na stredovekých hrádkoch. Prebádané časti nádvorí sú svedectvom viacerých jeho úprav, a to pravdepodobne i v časoch, keď už hrádok neslúžil svojmu pôvodnému účelu. Nálezy sa však nezistili na vrstve, ktorá tvorila pôvodné niveau upraveného nádvorí. Boli to fragmenty šedej keramiky, jemnej svetlohnedej keramiky s hnedou maľovkou i keramikou hrubo opracovanú — dná s plastickými značkami a pod., nachádzali sa tu fragmenty železných stredovekých podkov, železná troska, ostrohy, ba na

nádvorí medzi vežou a palácom našli sme aj pražský strieborný groš Václava II. (obr. 15: 1).²⁰

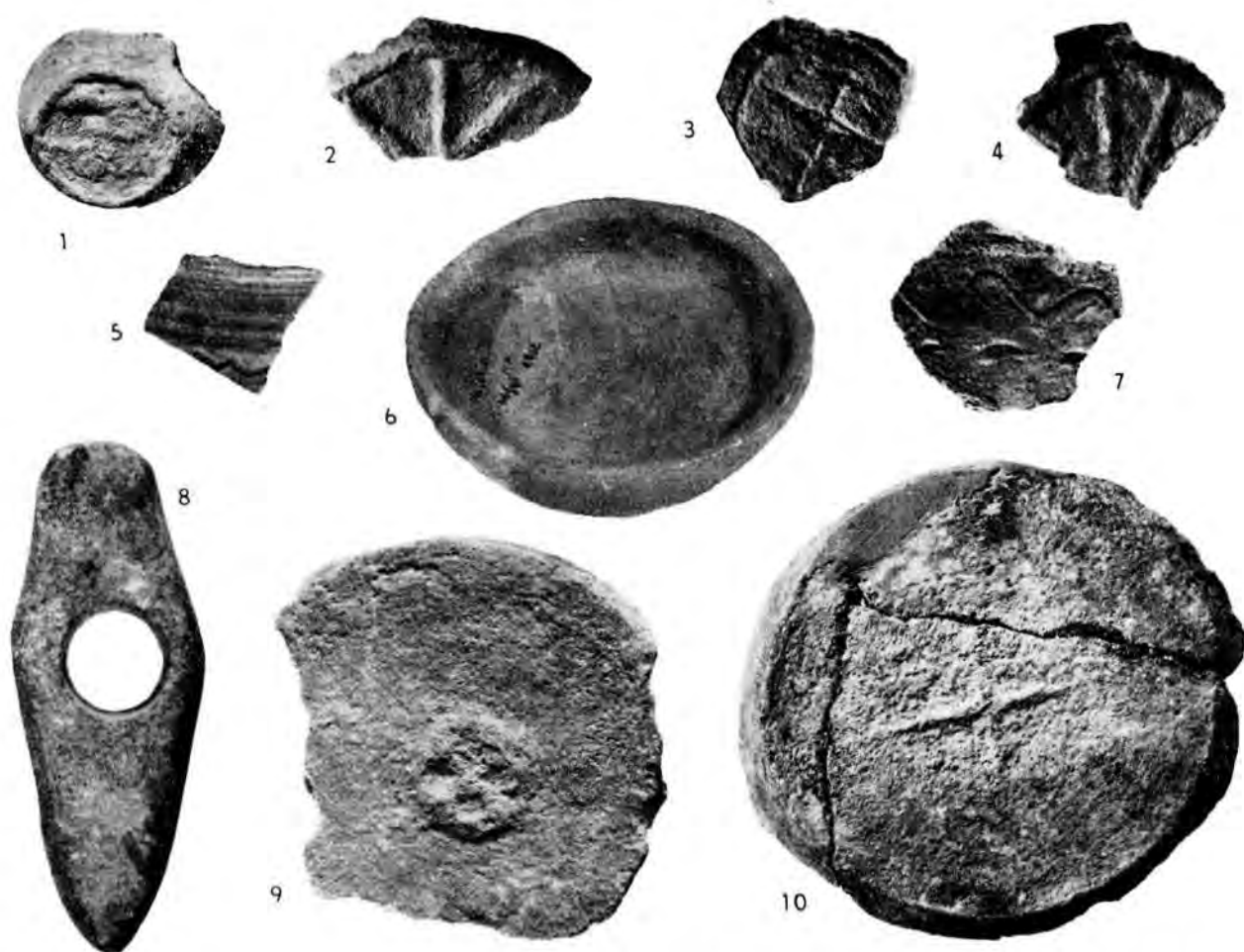
Na juhozápadnej strane nádvorí medzi hradným múrom a strážnym objektom zistili sme aj otvorené ohnisko (obr. 3: 3), zosilnené úlomkami keramiky a plochými kameňmi. Práve v týchto priestoroch sme zachytili pomerne dobre stratigrafiu nádvorí, ktorá svedčí o tom, že nádvorie bolo upravované i po opustení hrádku a že i ohnisko patrí k tej fáze hrádku. V týchto priestoroch sme zachytili pod lesným humusom a pod kamením z deštrukcie súvislú žltú vrstvu hlíny, ktorá bola pomerne hrboľatá, 10–15 cm hrubá a spočívala na tenkej vrstve uhlíkov (obr. 3: 3, 4). Pod vrstvou uhlíkov bola pomerne hrubá štrkovitá hnedá vrstva na jemnej vrstve žltky, na ktorej sme zachytili aj tenký „povlak“ maltoviny, kde sme našli železný nožík (obr. 11: 10) a okrúhlu pracku s pohyblivým tŕňom (obr. 11: 3). V priestore medzi baštou a palácom okrem keramiky našli sme aj kostenú korčuľu a fragmenty kovovej, bližšie neurčiteľnej plastiky (obr. 11: 2). Výskum však ukázal aj to, že celé nádvorie nebolo

Obr. 6. Obišovce – Zámčisko. Prierezy lokalitou.

Obr. 7. Obišovce – Zámčisko. Murivo s „vetracími otvory“.

Obr. 8. Obišovce — Zámčisko. Výber z nálezov.

rovné, ale členité, jeho najnižším bodom bol asi prah vstupnej brány. Práve táto členitosť sťažovala komunikáciu, čo sa zračí i v šikmo umiestnenom vstupe do miestnosti V v hradnom paláci.

Treba poukázať ešte na jednu závažnú skutočnosť. Na južnej strane hradného múru bola asi 2 m široká plošina po celej južnej strane. Bola to vlastne výpadová plošina (cvinger), ktorá bola upravená tak, ako by bola pokračovaním nádvorja. Plošina po svahu prudko spadala do hradnej priekopy.

Na južnej strane nádvorja medzi hradným múrom a južným múrom paláca východne od vstupnej brány narazili sme na pomerne plytké smetisko. Našli sme v ňom nielen úlomky stredovekej, ale i hradištnej keramiky (obr. 8: 5, 7).

Nálezy

1. Fragment z tela hlinenej nádoby, farba špinavohnedá, telo bolo zdobené jemnými žliabkami (HF-1875).²¹

2. Úlomky malty z muriva i z omietky, na ktorých sú zvyšky farby (HF-1876).

3. Fragment z tenkostennej hlinenej nádoby; hrdielko od tela oddeľovalo jemné plastické rebierko (HF-1877).

4. Úlomok dna obtáčanej hlinenej nádoby s plastickou značkou v podobe krížika v krúžku o $\varnothing$ 2,3 cm. (HF-1878; obr. 8: 9).

5. Úlomky väčšej hrncovitej nádoby vytočenej z jemnej drsnej hliny; telo pomerne baňaté, zdobené jemnými ryžkami; ústie lievikovite roztvorené s profilovaným okrajom; farba hnedá, na lome šedé jadro; $\varnothing$ ú 17 cm (HF-1879; obr. 12: 4).

6. Hlinená pokrývka, z veľkej časti doplnená; okraj ústia zosilnený a žliabkovite profilovaný; farba hnedá, na lome šedé jadro; v 7 cm, $\varnothing$ ú 17 cm, $\varnothing$ d 6,3 cm (HF-1880; obr. 9: 7).

7. Úlomky z hlineného hrnca vytočeného z piesčitej hliny, povrch jemne drsný, farba tmavošedá, okraj profilovaný (HF-1881).

8. Malá železná sploštená strelka; d 4 cm, š 1,1 cm (HF-1882; obr. 15: 3).

9. Úlomok dna hlinenej nádoby so zvyškami plastickej značky (HF-1886; obr. 8: 4).

10. Fragменты železných podkov (HF-1887).

11. Baňatý hrnček z jemnej plavenej hliny, okraj ulomený; na najväčšom vydutí zdobený troma žliabkami; hrnček z veľkej časti doplnený; v (torza) 8 cm, $\varnothing$ d 6 cm (HF-1891; obr. 9: 1).

12. Úlomky vrchnej časti hlineného krčiazteka s malou výlevkou, telo zdobené červenými pruhmi (HF-1892; obr. 10: 5).

13. Nizkostenná hlinená misička, z veľkej časti rekonštruovaná; steny nízke, pomerne hrubé; farba svetlohnedá; v 2,5 cm, Ø ú 10 cm, Ø d 8 cm (HF-1902; obr. 8: 6).

14. Úlomky jemnej tenkostennej keramiky; farba svetlo-žltá, na lome so šedým jadrom, na povrchu červenohnedé pruhy (HF-1903; obr. 9: 4).

15. Úlomky dieln hlinených nádob so zvyškami plastických značiek (HF-1907; obr. 8: 2).

16. Fragment vrchnej časti väčšieho hlineného hrnca s lievikovite rozvoreným ústím; farba žltohnedá, na lome šedá (HF-1915; obr. 9: 2).

17. Železné, ručne kované klince (HF-1924).

18. Úlomok stredovekej železnej podkovy (HF-1927; obr. 11: 9).

19. Úlomok krčiatka s malou výlevkou; farba hnedá (HF-1926; obr. 10: 3).

20. Fragment kostenej ihly, d. 7,3 cm (HF-1928; obr. 11: 7).

21. Železná ostroha s rozpolteným bodcom, dlhým 2 cm; koliesko chýba; ramená oblúkovite prehnuté a ukončené dierkou; v jednej dierke je malá železná pracka; d 13 cm, š oblúka 9 cm, d bodca 2 cm (HF-1929; obr. 11: 12).

22. Úlomok dna a spodnej časti hlinenej nádoby, na dne sú zvyšky plastickej značky (HF-1934).

23. Fragment dvojstranného kosteného hrebeňa; d 6,5 cm, š 4 cm (HF-2052; obr. 16: 2).

24. Úlomky hrubo opracovanej hlinenej nádoby; telo zdobené žliabkami a vlnicou; povrch drsný, farba hnedá (HF-2053; obr. 8: 5, 7).

25. Úlomok dna so zvyškami plastickej značky (HF-2003).

26. Železný nožík; trň rukoväti je od ostria odsadený; d 12,6 cm, š 1–1,5 cm (HF-2007; obr. 11: 10).

27. Kostený opracovaný predmet na spôsob nožíka (!?); d 9,5 cm, š 1,5 cm (HF-2009; obr. 16: 3).

28. Úlomok železnej ostrohy (HF-2012).

29. Oblúkovitá železná pracka s pohyblivým trňom; š základne 5 cm, v oblúka 5 cm (HF-2014; obr. 11: 3).

30. Strieborný groš Václava II. (HF-2062; obr. 15: 1).

31. Úlomok kamennej osličky (HF 2041).

32. Fragment dna väčšej hlinenej nádoby; dno je zo spodnej strany zdrsnené a má v prostriedku značku tvaru plastickeho kríža; Ø d 10 cm (HF-2016; obr. 8: 10).

Okrem tu opísaných nálezov našli sa fragmenty stredovekej, málo výraznej keramiky, ktoré sme do súpisu nezahrnuli, ako i zvieracie kosti.

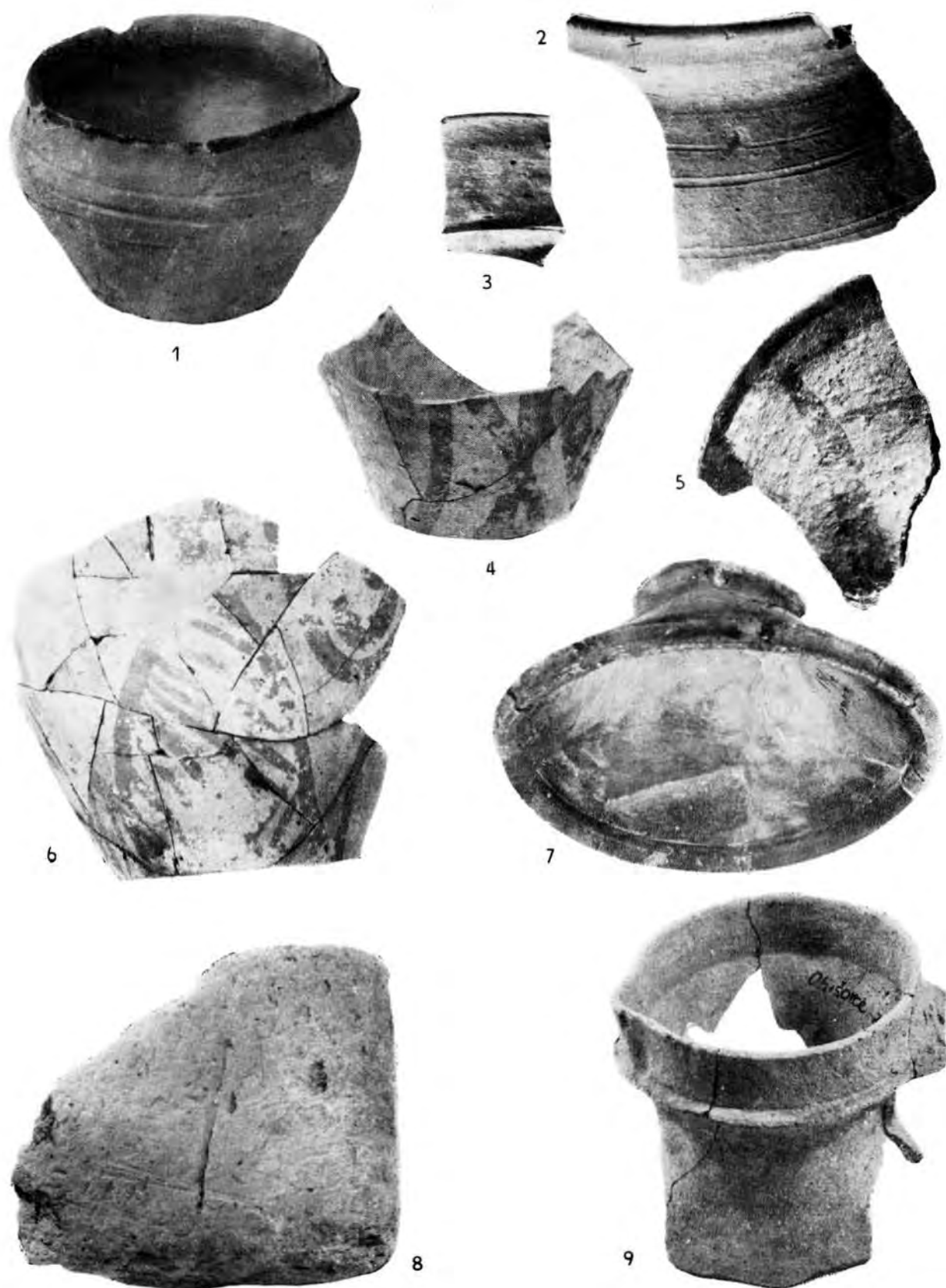
Hradná veža bola na východnej strane lokality, na jej najvyššom bode. Podľa bloku muriva z veže (obr. 3: 5), ktoré sme našli už v sekundárnej polohe na hradnom múre, podľa hrúbky muriva i podľa množstva deštruktívneho materiálu usudzujeme, že veža bola aspoň trojpodlažná. Samotným pôdorysom je zaujímavou architektonickou pamiatkou. Má eliptický pôdorys s pomerne hrubými múrmi. Čiastočne bola zapustená do skalného podlažia, upraveného v dlážku. Bola vybudovaná neskoršie ako sám hradobný múr, a preto musela rešpektovať jeho smer. Veža v prízemí sa o hradobný múr opierala začínajúc prvým poschodím, spočívala na ňom a ďalej z neho „vyrastala“. Zaráža nás, že vnútorná plocha je k hrúbke muriva, ktorá v niektorých mies-

tach dosahovala až 280 cm, pomerne malá, zhruba 7,6 m². Vnútorná svetlosť nás utvrdzuje v domnienke, že na Obišovskom hrádku nejde o obývaciu vežu v pravom slova zmysle, ale skôr iba o strážnu vežu, ktorá nemusela byť priestorovo osobitne rozsiahla.

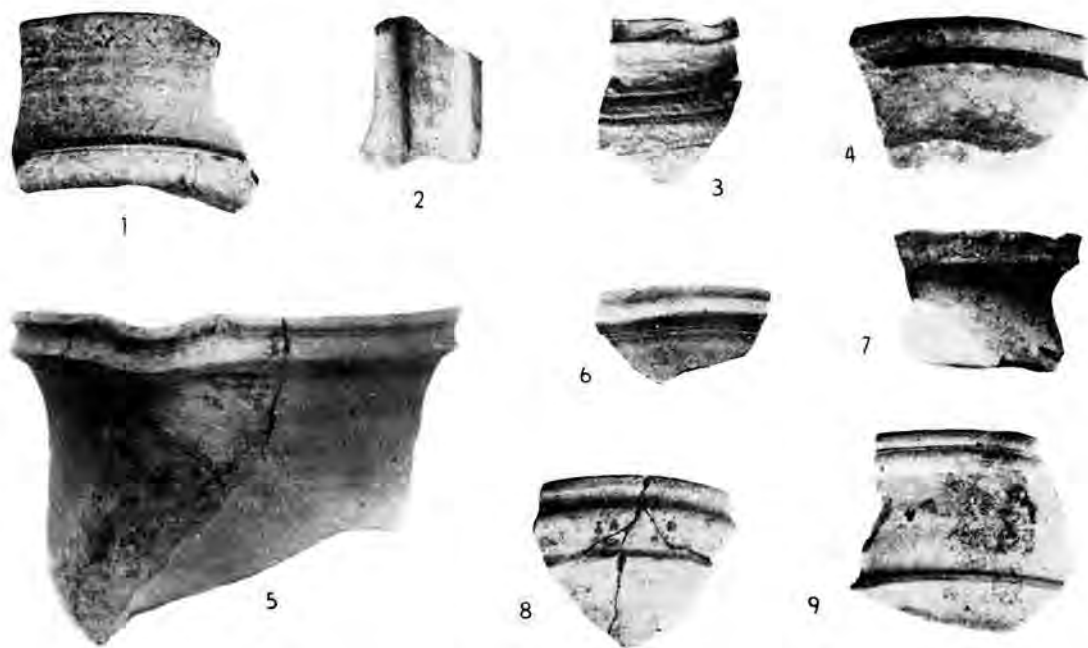
Z hradnej veže podarilo sa nám zachytiť už iba jej spodnú časť s podlahou, ktorú tvorilo pôvodné skalné podlažie kopca. Pri odkryve vnútrajška hradnej veže sme postupovali tak, aby sa dala zachytiť stratigrafia. Pod lesným humusom, porušeným neznámymi ľuďmi, bola deštruktívna vrstva kameňa z muriva veže, siahajúca do hĺbky ca 250 cm a spočívajúca na spálenej vrstve (20–30 cm hrubej), v ktorej sme našli zvyšky spálených tráv. V spomenutej súvislej vrstve i pod ňou začali sa ukazovať úlomky stredovekej keramiky a železné predmety. Spálená vrstva i uhliky pochádzajú z drevenej konštrukcie pravdepodobne dreveného podlažia, ktoré zhorelo a spadlo už až vtedy, keď objekt bol opustený, lebo vrstva uhlíkov ležala na jemnom materiáli z malty odpadnutej zo stien veže.

Zatiaľ čo vnútorný pôdorys bol ako-tak pravidelný, vonkajší bol úplne nepravidelný (sonda II/61). Zachované murivo bolo na jednej časti zaoblené (obr. 3: 6), ale na druhej (východná stena), ktorou sa veža pripájala na hradobný múr, bola stena „skosená“ (obr. 3: 5). Pri výskume nenarazili sme na nijaké architektonické články, podľa ktorých by sme boli mohli presne určiť tvar otvorov či už vo veži, alebo ostatných priestorov. Pri odkrývaní vonkajšieho líca veže zistili sme nielen konfiguráciu terénu, smer hradobného múru, ale na západnej strane veže, kde prechádzala sonda II/61, zistili sme, že murivo veže i samého skalného podlažia bolo narušené v šírke 200 cm, že v týchto priestoroch bol vysekaný otvor (obr. 13: 3), ktorý narušil základové murivo veže. Týmto zásahom vytvoril sa akýsi ťažko prístupný pivničný priestor. Výskum ukázal, že otvor bol len sekundárne vysekaný a že nepatrí do pôvodného architektonického plánu veže. Vežu sme obnažili z vonkajšej strany úplne. Na jej južnej strane, kde murivo bolo pomerne mohutné, zistili sme trojčelustné, klenbami ukončené ohnisko. Bolo situované na južnej strane veže medzi vežou a západným múrom paláca. Jeho funkciu sa nám už nepodarilo zistiť. Nevie sa, či ide o nejaké vykurovacie ohnisko, či napr. o ohnisko pre miestneho kováča alebo pod. Pre deštrukciu muriva nemohli sme totiž zachytiť ohnisko v úplnosti.

Murivo veže bolo z lomového kameňa kladeného na maltu bohatú na vápno. Najmä na vnútornej strane veže, kde už nebola malta, murivo je dosť

Obr. 9. Obišovce — Zámčisko. Ukážky keramiky.

Obr. 10. Obišovce – Zámčisko. Ukážky keramiky.

pravidelné a snaží sa zachovávať riadkováciu stavebnú techniku (obr. 13: 1). Na vonkajšej strane veže murivo už nebolo tak starostlivo lícované a celá veža z vonkajšej strany bola okožovaná maltou, ktorú sme zachytili ešte v značnom percente na samotnom murive veže (obr. 3: 6). Na niektorých miestach, kde malta vyrovnávala líce kameného muriva, dosahovala hrúbku až 8 cm. I keď sme zachytili pomerne vysoké zvyšky muriva veže, nenarazili sme na nijaký dverný otvor, ktorým bola veža sprístupnená. Zdá sa, že bola pravdepodobne sprístupnená po drevených schodoch z druhého podlažia, schody sme však nezistili.

Ako vyzerala hradná veža, nedá sa dnes už presne určiť. Podľa analógií podobných zachovaných hrádok na našom území alebo inde usudzujeme, že veža mala valcovitý tvar, mierne sa zužovala (komolý ihlan?!) a bola ukončená ihlancovitou strechou.

Nálezy:

1. Fragment dna hlinenej nádoby so zvyškami plastickej značky (HF-1886; obr. 8: 4).

2. Fragment dna väčšej hlinenej nádoby vytočenej z piesčitej hlíny, dno zdrsnené, farba hnedá; Ø d 9 cm (HF-1869).

3. Železné kladívko-dierkovač; v 8,5 cm, š 3 cm (HF-1866; obr. 11: 5).

Hradný palác — tak sme pomenovali ďalšiu architektonickú pamiatku, ktorú sme na výskume zistili. Spočiatku zachytili sme jej východnú časť sondou II/62 (obr. 4). Sieťou pomocných sond a ploš-

ným odkryvom podarilo sa nám nakoniec zachytiť celý pôdorys paláca, ktorý sa skladal v prízemí z troch priestorov.

Palác má nepravidelný pretiahnutý pôdorys. Bol vystavaný na južnej strane lokality a vklinený medzi hradobný múr (ktorý bol zároveň južnou stenou paláca) a hradnú vežu. Úzky, iba niekoľkokentimetrový priestor medzi vežou a palácom svedčí o tom, že veža a palác neboli stavané súčasne, ale v istom, hoci nie príliš dlhom časovom odstupe. Nález mince kráľa Václava II. práve v tomto priestore na dlážke nádvorja by snáď mohol svedčiť, že v čase platnosti tejto mince celý areál hrádka bol už dobudovaný.

Hradný palác bol zapustený tiež do skalného podlažia kopca a mal podlahu o niečo nižšie ako veža. Pôdorysne skladal sa z troch častí: z hospodárskej (sýpka, ktorá podľa zachovaných zvyškov muriva musela byť prístupná iba z druhého podlažia), z vlastnej sály a z menšej rohovej miestnosti, pôdorysom podobnej hospodárskej miestnosti. Posledné dva priestory boli sprístupnené z nádvorja dvorca samostatnými dvernými otvormi.

Hospodárska miestnosť — sýpka — má trojuholníkový pôdorys so zaoblenou preponou, ktorú vytvára zaoblenie hradobného múru. Celková plocha tohto priestoru je 9,6 m². Pri výskume sme pokračovali tak, že po objavení pôdorysu priestor sa vybral v celej ploche. Ukázalo sa, že múry nie sú zachované v rovnakej výške. Najvyššie sa zachoval múr od nádvorja a najnižšie hradobný múr a zá-

padný múr tejto miestnosti. Celková výška severného múru je 3,5 m a najmenšia výška zachovaného múru je 1 m. Je to práve miesto, kde sme v múre zistili „vetracie“ otvory (obr. 7). I v tomto priestore po odstránení lesného humusu narazili sme na silne prepálenú vrstvu premiešanú s uhlíkmi, ktorá spočívala na dlážke. Dlážka bola veľmi starostlivo vypracovaná a mierne zošikmená južným smerom; spočívala na podloží, vyrovnanom jemnou, silne ubitou ílovitou hlinou, na ktorej bola 1–2 cm hrubá maltovinová podlaha, ktorá priamo súvisela s ometkou muriva. V južnom rohu dlážka bola porušená pomerne nepravidelnou, vyše 1 m hlbokou jamou, ktorá narúšala dlážku miestnosti. Zatiaľ nevieme určiť jej funkciu, možno, že bola akousi vetracou jamou alebo akýmsi trativodom, ktorý mal odvádzať vlhkosť tu prípadne uskladneného obilia. Do tejto jamy aj vúsťovali otvory v múre (kolmý a šikmý), ktoré sme nazvali vetracími. Zatiaľ sme sa s podobnou konštrukciou nestretli a možno, že výskum na iných podobných hrádkoch pomôže nám rozriešiť tento problém.

Západný a južný múr boli väzobne spojené navzájom a cezúra ukazuje sa iba medzi nimi a hra-

dobným múrom. čo by svedčilo o tom, že táto miestnosť bola k hradobnému múru pristavaná, keď už hradobný múr stál. A toto platí i pre ďalšie dva priestory paláca.

I pri prehľbovaní tohto priestoru a pri odstraňovaní materiálu z neho na dlážke prichádzali sme na pamiatky materiálnej kultúry, ktoré však boli veľmi skromné a veľmi rozdrobené (keramický materiál).

Nálezy

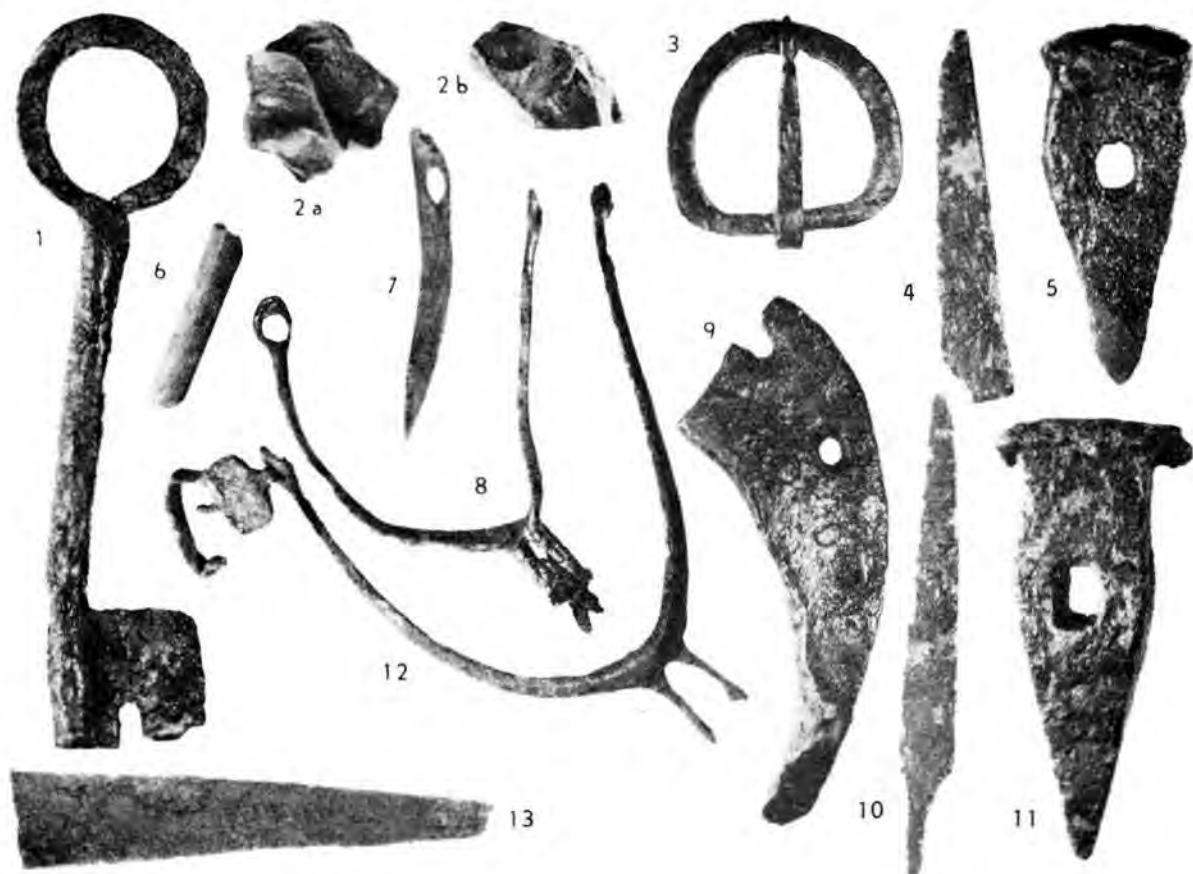
1. Fragmenty stredovekej, málo výraznej keramiky: ústia, okraje, dná i úlomky z tiel nádob (HF-2023).

2. Hlinený, z veľkej časti doplnený hrniec, vyformovaný obtáčaním, farba špinavohnedá, dno drsné, telo zdobené ryžkami; v 13,2 cm, $\varnothing$ ú 12,9 cm, $\varnothing$ d 7,7 cm (HF-2065; obr. 12: 6).

3. Hlinený, z veľkej časti rekonštruovaný hrniec špinavošedej farby, telo má zdobené žliabkami, okraj ústia profilovaný, povrch drsný; v 16,2 cm, $\varnothing$ ú 12,5 cm, $\varnothing$ d 10,2 cm (HF-2026; obr. 12: 5).

4. Fragment spodnej časti väčšieho svetlohnedého hrnca, na vonkajšej strane sú zvyšky po hnedej farbe; $\varnothing$ d 10 cm (HF-2068; obr. 9: 6).

5. Fragment spodnej časti hlinenej nádoby; hlina jemne plavená, na povrchu svetlohnedá až žltá, na lome šedé jadro; dno je sekundárne prilepené; $\varnothing$ d 6,4 cm (HF-2070).

Obr. 11. Obišovce — Zámčisko. Ukážky kovových, kostených a kamenných nálezov.

1

2

3

4

5

6

Obr. 12. Obišovce — Zámčisko, Ukážky keramiky.

Obr. 13. Obišovce — Zámčisko. 1 — pohľad do vnútra veže; 2 — pohľad do cisterny; 3 — porušené murivo veže; 4 — pohľad na „portál“ paláca; 5 — pohľad do „strážnice“ z východu; 6 — pohľad do „strážnice“ zo severu,

6. Fragment z podobného hrnca ako pod č. 4. (HF-2069). Okrem toho sme tu zistili nevýrazný keramický materiál a zvieracie kosti.

Ďalším priestorom bol vlastný *palác*. Je to najväčšia miestnosť celej architektúry s celkovou plochou 71,5 m². Bola sprístupnená z nádvoría schodíkom a portálom širokým 145 cm. Z portálu sme našli zachovaný prah z kamenných opracovaných kvádkov. Na ľavom ostení dvier zistili sme vyšúchanú drážku, podľa ktorej môžeme súdiť, že na portáli boli pravotočivé dvere, otvárajúce sa dovnútra miestnosti. Pri vchode sme narazili na kostenú korčuľu (HF-2034).

Pri prehľbovaní tohto priestoru zistili sme toto zvrstvenie:

a) Veľmi tenká vrstva lesného humusu, preplnená koreňmi lesného porastu.

b) Vrstva deštruktívneho kamenného materiálu preplneného maltou (hrúbka tejto vrstvy nie je rovnaká, siahala približne do hĺbky 170–190 cm pri najvyššom bode terénu).

c) Prepálená, ca 35–40 cm hrubá vrstva.

d) Taká istá vrstva premiešaná so žltkou.

e) Spálená hlina so spálenými drobnými kameňmi a množstvom uhlíkov. I keď uhlíky tu tvoria celé zhluky, nie vždy dajú sa odkryť v súvislej vrstve, lebo sú zmiešané so žltkou a spálenými kameňmi. Už v tejto vrstve sa začali ukazovať nálezy rozdrveného keramického materiálu, ktorý bol ešte spečený s kúskami malty.

f) Vlastná dlážka je zo žltozelenej hlíny; ňou je vlastne upravený zvrásnený terén podložia; je jemne vypracovaná a jej hrúbka je veľmi nejednotná a závislá od zvrásnenia terénu, lebo dlážka vyplňuje i zárezy skalného podložia; na dlážke pod vrstvou c sme nachádzali nielen skromné pamiatky mate-

riálnej kultúry, ale i súvislé vrstvy uhlíkov z trávov. Trámy tvorili akiste stropnú konštrukciu a dostali sa na podlahu až po požiari, ktorý bol jednou z príčin spustnutia hrádku. Zistená poloha a smer zuhoľnatených pozostatkov svedčia o tom, že strop preklenoval severný a južný múr objektu.

g) Skalné podložie verrukano.

Rez touto miestnosťou jasne ukazuje, že deštruktívny materiál, ktorý pochádza nielen z architektúry paláca, ale akiste i z deštrukcie veže, tvoril najhrubšiu vrstvu a sťažoval postup výkopových prác (obr. 14). Už na základe č. i len tu zisteného kameňa dá sa usúdiť, že objekt bol prinajmenej dvojpodlažný.

Nálezy:

1. Kostená korčuľa; d 28 cm (HF-2034).
2. Fragmenty stredovekej keramiky z okrajov a dien nádob; farba hnedá a šedá (HF-2035).
3. Úlomky stredovekej jemnej keramiky svetložltej farby; telo zdobené hnedou farbou (HF-2076, HF-2037).
4. Kostená korčuľa ako pod č. 1 (HF-2046).
5. Fragment železného nožika; d 9,5 cm (HF-2047; obr. 11; 4).
6. Úlomok dna hlinenej nádoby, na vonkajšej strane dna je plastická značka (HF-2049).
7. Fragment dna nádoby s plastickou značkou (HF-2050).

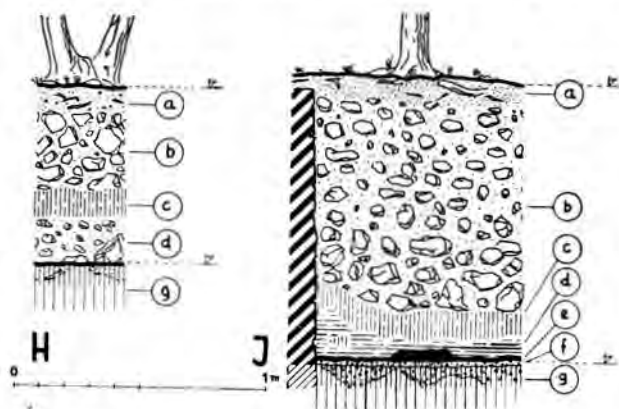
Posledným architektonickým priestorom paláca je miestnosť s nepravidelným pôdorysom. Murivo tohto priestoru bolo zachytené v menšej výške, a to preto, lebo terén má klesajúcu tendenciu. I tento priestor (o ploche 24,5 m²) bol sprístupnený zo severnej strany nádvoría portálom širokým 100 cm. Zachytili sme z neho pomerne úzke ostenie a dobre zachovalý kamenný prah, ktorý bol v rovnakej výške ako prah hlavnej miestnosti paláca. Miestnosť je vkladá medzi hradobný múr a hlavnú miestnosť podobne ako tzv. sýpka.

Nálezy:

1. Fragment železnej podkovy (HF-2040).
2. Fragment kamennej osličky (HF-2041).
3. Fragment stredovekej keramiky; telá nádob boli zdobené ryžkami (HF-2042).
4. Fragment železnej dýky (HF-2044).

Tým sme podali opis vlastného hradného jadra, ktoré je veľmi nepravidelné a ukazuje, že palác bol k hradobnému múru pristavaný (cezúry) a architekt pri jeho výstavbe musel už rešpektovať danosti priestoru vymedzeného vystavaným hradobným múrom a vežou. Snáď ďalšie historickoarcheologické výskumy na podobných stredovekých hrádkoch budú môcť osvetliť problém stavebných etáp na podobných stredovekých fortifikačných stavbách.

Ďalším nevyhnutným stavebným článkom pri stredovekých hradoch a hrádkoch boli studne a cisterny. Doterajšie vedecké bádanie problém ich

Obr. 14. Obišovce – Zámčisko. Prierez nádvorím (H) a palácom (J). a – lesný humus; b – deštruktívna vrstva kameňa a maltoviny; c – vrstva prepálenej hlíny; d – žltá hlina; e – vrstva prepálenej hlíny, drobného kamenia a uhlíkov; f – dlážka; g – podložie.

stavby neriešilo. K stavbe studní na stredovekých hradoch viaže sa veľa povestí (Trenčín, Spišský hrad a i.). Kým na Spišskom hrade, zdá sa, bolo zásobovanie vodou riešené výstavbou pomerne veľkej cisterny s „filtračným“ zariadením, do ktorého sa zbierala dažďová voda zo striech objektov, zatiaľ

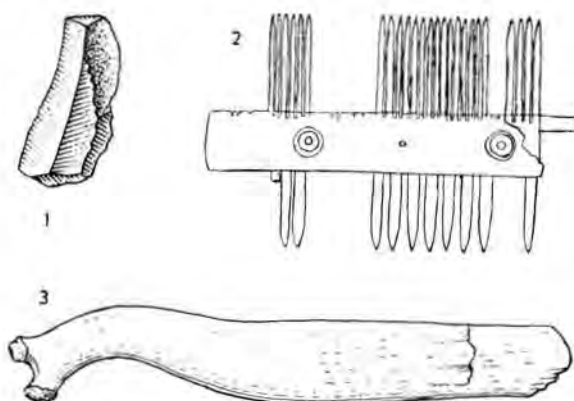
Obr. 15. Obišovce — Zámčisko. Ukážka nálezov.

na menších stredovekých hrádkoch bol problém pravdepodobne riešený iba výstavbou cisterien na nádvoriach; ťažko možno predpokladať, že by tu boli hlbili studne so spodnou pitnou vodou. S výstavbou cisterien, ktoré mohli byť vyložené kameňom alebo drevom, stretli sme sa zatiaľ na dvoch hrádkoch na východnom Slovensku: na hrade Sokol, kde sa ešte zachovala stredoveká výdrevá, a na Obišovskom hrádku.

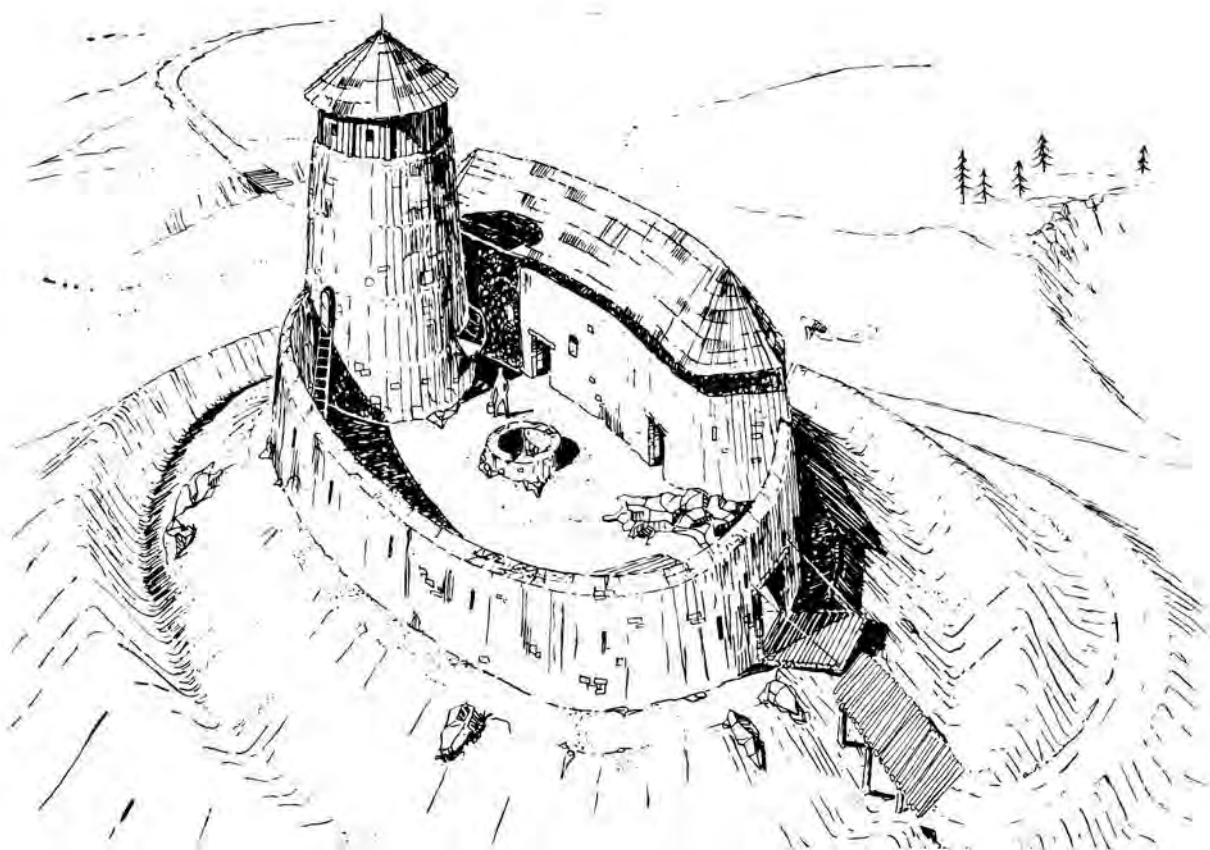
Cisternu, ktorú sme na hrádku zistili, mohli sme pre nedostatočné technické vybavenie výskumu prebádať iba čiastočne. Bola vyhlbená, resp. vysekaná do kamenného podlažia takmer uprostred lokality, medzi hradným múrom, vežou a palácom (obr. 4, obr. 13: 2). V pôdoryse sa ukazovala ako okrúhla stavba zapustená do nádvoria. Pri výskume sa zistilo, že ide o murovaný objekt zapustený hlboko pod úroveň nádvoria. Spočiatku sme vyberali celý objekt plošne, od štvrtého metra sme ho vyberali už iba čiastočne a došli sme do hĺbky ca 6,5 m, kde sme však ešte nenarazili na dno. Cisterna bola z vnútornej strany veľmi starostlivo murovaná — murivo bolo pekne licované. V hĺbke 3 m narazili sme na stenách cisterny na zvyšky po malte, ktorá bola do sklovitá vyhladená. Cisternu budovali, ako výskum ukázal, tak, že vysekali otvor do skalného podlažia, potom ho obmurovali a z vnútornej strany murivo okožovali 2–3 cm hrubou vrstvou malty.

Na priereze, ktorý sa nám podarilo odkryť, zistili sme, že smerom nadol sa cisterna lievikovite zužuje; kým v rovine nádvorja mala priemer 270 cm, v hĺbke 6,5 m bol priemer už iba 240 cm. Murivo cisterny prečnievalo úroveň nádvorja iba na západnej strane, kde sa nádvorie znižovalo. Celý priestor cisterny, ktorý sme vybrali, bol preplnený deštruktívnym materiálom; nenašli sme v ňom nijaké iné pamiatky materiálnej kultúry.

Strážna miestnosť bola posledným architektonickým článkom, ktorý sme pri výskume na Obišovskom hrádku zachytili; bola situovaná na nádvorí po ľavej strane vstupnej brány. I tento objekt mal nepravidelný pôdorys tvaru akéhosi kruhového výseku (obr. 4) o celkovej ploche 9,6 m². Jeho oblúk tvorí zaoblenie hradobného múru, lebo strážny objekt bol architektonicky vsadený do juhozápadného rohu lokality. Ďalšie dva múry boli väzobne navzájom spojené a zachovali sa veľmi torzovite. Najlepšie sa zachovala východná časť, ktorá bola pristavaná k hradobnému múru; najhoršie bol zachovaný roh obidvoch vnútorných múrov. Z južného múru sme zachytili už iba jedinú vrstvu kameňa kladeného na podlažie. Pravdepodobne i na východnom múre strážnice bol vstupný otvor. V obidvoch rohoch, kde sa múry spájali a pripájali na hradobný múr, vnútri strážnice boli vyvýšené miesta (vysoké ca 30–40 cm od úrovne dlážky strážnice), upravené ako sedile (obr. 13: 5, 6). Zdá sa, že pri ich stavbe využívala sa konfigurácia terénu, resp. počítalo sa s ňou pri samej výstavbe strážnice. Sedile boli však upravené a vyrovnané vrstvou maltoviny, ktorou bola upravená aj dlážka. Pred sedile v juhozápadnom rohu sme narazili aj na bližšie nevysvetlenú „kolovú“ oválnu jamku, ktorá siahala do hĺbky 15 cm pod úroveň dlážky (obr. 13: 5). Na dlážke sme prichádzali na veľmi skrom-

Obr. 16. Obišovce — Zámčisko. 1 — obsidiánová čepeľka, 2 — hrebeň, 3 — kostný nástroj.

Obr. 17. Obišovce — Zámčisko. Pokus o rekonštrukciu hrádku.

né zvyšky pamiatok hmotnej kultúry, ktoré majú tie isté charakteristické znaky ako materiál z ostatných objektov.

III

I keď sme prekopali pomerne veľkú plochu a zišli sme pomerne do veľkých hĺbok, predsa sme získali iba pomerne málo pamiatok materiálnej kultúry, ak medzi ne nepočítame architektúru, ktorá doteraz nebola známa a ktorú sa nám podarilo odkryť.

Medzi najstaršie pamiatky zistené na výskume nesporné patrí obsidiánová čepielka (obr. 16: 1), ako aj eneolitický kamenný sekeromlat, ktorý sme našli zamurovaný, pravdepodobne ako magickú vec, do hradobného múru.²² Ďalšími pamiatkami, ktoré sú dôležité pre riešenie otázok osídlenia východného Slovenska, sú úlomky hradištnej keramiky, ktoré sme tu našli. I keď sú veľmi torzovité a je ich pomerne veľmi málo, predsa v súvislosti s nálezmi v najbližšom okolí môžeme ich považovať za svedectvo slovanského osídlenia i nami prebádanej lokality.

No najväčšiu časť získaných nálezov tvoria pamiatky materiálnej kultúry, ktoré bezpečne môžeme

zaradiť do okruhu pamiatok XIII.—XV. stor., pričom konštatujeme, že na lokalite sme nenašli pamiatky z mladšieho okruhu.

Stredoveká keramika bola hrubo i jemne opracovaná. Našli sa tu úlomky rozličných nádob, ktoré sa bežne používali na stredovekých objektoch. Medzi úlomkami dien boli mnohé so značkami. Keramiku tohto druhu mohli by sme zaradiť do okruhu keramiky XIII. storočia. Pomerne vo väčšom množstve je zastúpená jemná svetložltá keramika, zdobená hnedočervenou maľovkou (obr. 9: 4, 5, 6). Podobne ako tvary, i výzdoba vykazuje všetky varianty dekoru, s ktorým sme sa doteraz stretli nielen na východoslovenských, ale i na ostatných československých lokalitách. Dekor je veľmi jednoduchý. Celkovo o keramike Obišovského hrádku môžeme povedať, že patrí k bežnej slovenskej stredovekej úžitkovej keramike.²³

Podobne je skromný i kovový materiál, ktorý tiež môžeme datovať do XIII.—XV. stor. Pri jeho datovaní nám pomáhajú najmä ostrohy, ktoré podľa dnes bežných kritérií patria k ostroham XIII.—XIV. storočia. Ostrohy majú prehnuté ramienka, ktorých konce sú rozšírené a opatrené kruhovým otvorom pre pútka. Bodce boli rozpoltené a opatrené

kolieskami (v jednom prípade so šiestimi lúčmi). Z niektorých kolieska chýbajú. S podobnými ostrohami sa stretávame nielen na slovenských, ale i na českých, poľských, maďarských a iných stredovekých lokalitách.²⁴

K inventáru patrí i väčšia oblúkovitá pracka s pohyblivým trňom (snáď z postroja na koňa) a kováčske dierkovače. Zaujímavý je aj nález okrúhlej bronzovej pracky s ornamentom na lici; trň chýba (obr. 15: 2). Je len samozrejmé, že medzi nálezmi nechýbali ani stredoveké kince. Do časového okruhu uvedených pamiatok patrí i nález železného gotického kľúča s okrúhlohlavíčkou a s vykrojenou zástavkou (obr. 11: 1), ktorého tvar sa podľa F. Temesváryho objavuje na niektorých maďarských lokalitách už od konca XII. stor.²⁵ Zo streliek sa tu našla iba pomerne malá, masívna strelka s trňom na pripevnenie na strelisko. Podľa R. Příhoda²⁶ i podľa A. Nadolského²⁷

mohli by sme ju zaradiť medzi chladné strelné zbrane z prelomu XIII.—XIV. stor. Nechýbali ani železné nožiky s ostrím prechádzajúcim v hrot.

Chronologické i tvarové zatriedenie materiálu potvrdzuje mienku, že obišovský stredoveký hrádok, o ktorom sa mi nateraz nepodarilo nájsť nijaké písomné pramene ani iné úplnejšie zprávy, okrem uvedených v prvej časti tejto štúdie, podľahol pravdepodobne hradoboreckému úsiliu uhorských kráľov v XV. storočí.²⁸

K prvým hradoboreckým akciám zo strany panovníka dochádza v Uhorsku v r. 1446 podľa zák. č. 2,²⁹ podobné nariadenie sa opakuje aj v zák. čl. 29 z r. 1471.³⁰ V naposledy spomenutom zákonnom článku uvádzajú sa menovite hrady, ktoré majú byť zbúrané. A hoci sa v nich Obišovský hrad, resp. hrádok nespomína, jeho zánik dá sa na základe získaných pamiatok materiálnej kultúry spojiť s uvedenými dvoma zákonnými článkami.³¹

Poznámky

¹ Menclová D., *Spíšský hrad*, Bratislava 1957, 23.

² J. Martinka situuje hrad Sokoľ na košickú Hradovú. Zdá sa mi, že zistenie architektonických zvyškov hradu Sokoľ v lesoch dnešnej obce Sokoľ si vyžiada revíziu celej otázky. Nechcem však tým popierať, že by na košickej Hradovej v tom istom čase nebol stál stredoveký hrad. Porov. SMSS XXV, 1931, 123.

³ Martinka J., *Hrad Sokoľ*, SMSS XXV, 1931, 133; porov. CJH I, Budapest 1899, 302, 370.

⁴ Eisner J., *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933.

⁵ Budinský-Krička V., *Slovanské osídlenie na východnom Slovensku*, SIA IX, 1961, 360.

⁶ V. Budinský-Krička omylom situuje túto lokalitu do katastra obce Ličartovce; tamže.

⁷ Polla B., *Zisťovací historicko-archeologický výskum na bratríckom tábore na Zelenej hure v Hrabušiciach*, SIA X, 1962, 255, obr. 3.

⁸ Materiál je uložený v zbierkach Múzea Slovenskej republiky rád v Prešove.

⁹ Materiál uložený tamže.

¹⁰ Materiál uložený tamže. Všetkým trom bádateľom ďakujem za spoluprácu pri výskume na Zámčisku.

¹¹ AE XV, 1895, 68: „... valószínűleg valamely középkori kisebblablőfészekhez tartozó épületnek maradványait képezik.“

¹² Tóth S., *Sáros vármegye monografiája II*, Budapest 1910, 364, 365.

¹³ Pasternak J., *Ruské Karpaty v archeologii*, Praha 1928, 189.

¹⁴ Porov. pozn. 5.

¹⁵ Výskum na Zámčisku v Obišovciach konal sa od 28. júla 1961 do 31. augusta 1961 a od 1. júla 1962 do 3. septembra 1962.

¹⁶ Za čo im aj na tomto mieste ďakujem.

¹⁷ D. Menclová uvádza, že takýto postup sa volí i pri stavbe Spišského hradu; l. c., 22; porov. SIA X, 1962, 258 n.

¹⁸ Menclová D., l. c., 22.

¹⁹ Sborník Českoslov. společnosti archeologické 1, 1961, 96—100; obr. 27: 3.

²⁰ Skalský G., *Stručný přehled vývoje českého mincovnictví*, Praha 1937, tab. II: 13.

²¹ Číslo za nálezmi znamenajú inventárne čísla nálezov v SNM Bratislava.

²² Vencel St., *Kamenné nástroje prvých zemědělců ve střední Evropě*, SNM XIV (Historie), 1960, 18 n.

²³ K dejinám čs. stredovekej keramiky porov. príspevky v katalógu *Středověká keramika v Československu*, Praha NM, 1963.

²⁴ K otázke ostrôh porov. Hilczewówna Z., *Ostrogi polskie z X—XIII wieku*, Poznań 1956; Tuszyński M., *Militaria wczesnośredniowieczne z Gieźca*, ZOW XIII, 1953, 232 n.

²⁵ Porov. Temesváry F., *Kulstipusok és zármehanismusok fejlődése a XII—XV. századig*, FA XII, 1960, 191—216, obr. 49: 13; Richter M., *K počátkům tak zvaných gotických kličů*, Sborník ČSSA I, 1961, 96—100; tam aj novšia literatúra k tomuto problému.

²⁶ Příhoda R., *Zur Typologie und Chronologie mittelalterlicher Pfeilspitzen und Armbrustbolzeneisen*, Sudeta VIII, 1932, 43—67. Porov. PA XVI, 1893, 139—142.

²⁷ Nadolski A., *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI a XII wieku*, Łódź 1954.

²⁸ Porov. pozn. 3.

²⁹ CJH I, 302.

³⁰ CJH I, 370.

³¹ B. Varsík v knihe *Osídlenie Košickej kotliny I*, Bratislava 1964, ktorá vyšla až po odovzdaní rukopisu mojej štúdie (jún 1963) do tlače, venuje pozornosť osídleniu východného Slovenska a omylom všetky zprávy vzťahujúce sa na stredoveký hrádok v Drienove vzťahuje na Obišovský hrádok na Zámčisku (str. 450—457), ako aj zprávy týkajúce sa hradu Sokoľ v katastri obce Sokoľ omylom vzťahuje na Košický hrad — Hradovú (str. 169—179).

Eine mittelalterliche Burg in Obišovce

Bel o Polla

Die mittelalterliche Burg in Obišovce gehört in die Gruppe jener mittelalterlichen Steinfortifikationen, von denen heute im Gelände an der Oberfläche sozusagen keine Reste vorhanden sind und welche im alten Ungarn nach dem J. 1242 gebaut wurden. Die Burg von Obišovce war eine sog. königliche Burg und hatte die Funktion einer Wachburg. Ihr Untergang fällt an die Wende des XIV.—XV. Jh.³

Das ganze Burgareal besteht aus mehreren Teilen. Es ist die mittelalterliche Zufahrtstrasse, der Aussenwall, der innere Graben, die Burgmauer mit dem Eingangstor, der Wachraum, Bergfried, Palas und der eigentliche Burghof mit einer Zisterne (Abb. 4).

Der Wall war einfach und aus örtlichem Material aufgeschüttet. Der Burggraben ist z. Z. noch gut kenntlich, genauso wie auch der Wall. Die Burgmauer stellt gegenwärtig noch einen festen Steinbau dar. Wir deckten sie im wesentlichen in ihrer ganzen Länge ab (97,5 m). Nach den Zäsuren in der Burgmauer und den übrigen Bauobjekten auf der Burg konnten wir feststellen, dass die Burgmauer in der ersten Etappe der Fortifikationseinrichtungen errichtet worden ist. Der Grundriss der Burgmauer umschliesst den ganzen Burghof in Form einer unregelmässigen Ellipse. Sie war aus unbearbeiteten Bruchsteinen gebaut, die auf der Baustelle zur Hand waren. Die Steine waren mit einem guten, kalkreichen Mörtel verbunden, so dass das Mauerwerk eine feste Bindung hatte. Die Dicke der Burgmauer ist nicht überall gleich. Sie bewegt sich zwischen 230—250 cm. Der Burghof war ein von der Mauer umschlossener Raum, auf dem sich die übrigen, zu einer mittelalterlichen Burg gehörenden Bauten befanden. Die aufgeschlossenen Teile des Burghofes zeugen von mehreren Herrichtungsarbeiten, u. zw. wahrscheinlich sowohl zu Zeiten, als die Burg nicht mehr ihrem ursprünglichen Zweck gedient hat. Der Bergfried stand an der Ostseite der Lokalität, auf ihrer höchsten Stelle. Er hat ellipsenförmigen Grundriss mit relativ dicken Mauern. Er war teilweise in die felsige Unterlage eingetieft, die innen zu einem Fussboden zugerichtet war. Der Bergfried ist später als die Burgmauer aufgebaut worden und musste deswegen die Richtung der Mauer respektieren. Die innere Lichtweite ist gegenüber der Stärke der Mauer, die an einigen Stellen sogar die Mächtigkeit von 280 cm erreichte, verhältnismässig gering, ungefähr 7,6 m².

Die kleinen Innenausmasse bestätigen unsere Vermutung, dass es sich bei dem Bergfried der Obišovcer Burg nicht um einen Wohnturm im wahren Sinne des Wortes handelt, sondern eher um einen Wachturm. An der südlichen Aussenseite des Bergfriedes, wo das Mauerwerk am stärksten war, stellten wir ein dreikantiges, kuppelartig abgeschlossenes Feuerungsloch eines Ofens fest. Es gelang uns nicht seine Funktion festzustellen.

Der Burgpalas weist in seinem Grundriss eine unregelmässige, gestreckte Gestalt auf. Er war an der Südseite der Lokalität errichtet und zwischen Bergfried und Burgmauer eingeklemt, die gleichzeitig die Südmauer des Palas bildete. Der Burgpalas bestand aus drei Teilen: aus dem Wirtschaftsgebäude (Schüttboden), das nach den erhaltenen Mauerresten zu schliessen, bloss aus dem zweiten Geschoss zugänglich gewesen sein musste, ferner dem eigentlichen Saal und einem kleinerem Eckraum.

Ein weiteres unentbehrliches Problem der mittelalterlichen Fortifikationen war die Art der Trink- und Gebrauchswasserversorgung. Auf der Obišovcer Burg war dies wenigstens zum Teil durch den Bau einer Zisterne gelöst. Es war ein runder gemauerter Bau, der in die Unterlage eingetieft war. Wir gruben nur etwa in die Tiefe von 6,5 cm und haben die Sohle nicht erreicht.

Der letzte architektonische Teil der Burg war der Wachraum auf dem Burghof an der linken Seite des Einfahrtstores.

Ausser diesen Baudenkmalern haben wir bei der Grabung auch Denkmäler der materiellen Kultur gewonnen. Zu den ältesten davon gehört zweifellos die Obsidians Klinge und äneolithische steinerne Hammeraxt, welche wir als etwa eine magische Angelegenheit in der Burgmauer eingemauert fanden. Weitere Denkmäler, die für die Besiedlung der Ostslowakei von Bedeutung sind, bestehen aus Bruchstücken der Burgwallkeramik, die wir bei der Grabung bergen konnten. Die übrigen Funde der materiellen Kultur gehören in das XIII.—XV. Jh. Die chronologische und formenkundliche Aufgliederung des Materials bestätigt die Ansicht, dass die mittelalterliche Burg von Obišovce wahrscheinlich den Bestrebungen der Burgenvernichtung der ungarischen Könige an der Wende des XV.—XVI. Jh. zum Opfer gefallen ist.

Übersetzt von B. Nieburová